

శాస్త్రనిఘంటువులు : తెలుగు

వ్యాకరణ పదకోశము

464
202

Acc. No: 16156

వ్యాకరణ పదకోశము

సం గ్రాహక లు

డా॥ బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తం, ఎం.ఎ., పి హెచ్.డి.

రీడర్, నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం, నాగార్జుననగర్

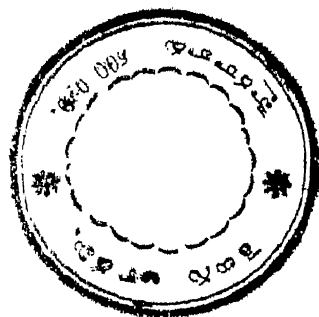
శ్రీ రవ్వా శ్రీహరి, ఎం.ఎ., బి. ఓ. యల్.

లెక్చరర్, తెలుగుకాళి, ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము,

హైదరాబాద్

పరిష్కర్త

శ్రీ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి

తెలుగు అకాడమి

హైదరాబాద్

1978

vyaakaraNa padakooSamu : **Compilers** : Dr. B. Purushottam; Sri R. Srihari; **Scrutiniser** : Sri Duvvuri Venkataramana Sastry; First Edition 1978, pp. viii + 592.

© TELUGU AKADEMI

HYDERABAD

First Edition, 1978

Copies : 1,000

Published by TELUGU AKADEMI, Hyderabad - 500029 (Andhra Pradesh) under the Centrally Sponsored Scheme of production of Books and Literature in Regional Languages at the University level of the Government of India in the Ministry of Education and Social Welfare (Department of Culture), New Delhi.

All rights whatsoever in this book are strictly reserved and no portion of it may be reproduced by any process for any purpose without the written permission of the Copy right owners.

Price : Rs. 20-25

Printed in India

Text at Jyothi Press, Musheerabad, Hyderabad - 500 380
Cover at the A. P. Govt. Text Book Press, Hyderabad-500 004
Andhra Pradesh.

ప్రస్తావన

నన్నయ భట్టారకుని కాలంనుండి నేటివరకు తెలుగు భాషకు వ్యాకరణ గ్రంథాలు తెలుగులోనూ సంస్కృతంలోనూ అనేకం వెలువడ్డాయి. వాటిపై వ్యాఖ్యాన గ్రంథాలు కూడా చాలా వచ్చాయి. అయితే ఆకారాదిక్రమంలో ఉన్న వ్యాకరణ గ్రంథాలు తెలుగులో లేవనే చెప్పాలి.

సంస్కృత వ్యాకరణ పరిభాషను వివరిస్తూ అభయంకర్, కత్రేవంటి విద్వాంసులు ఇంగ్లీషులో ఆకారాది నిఘంటువులు ప్రచురించారు. ఇంగ్లీషులో ఇటువంటి నిఘంటువులు అనేకం ఉన్నాయి. తెలుగులో వివిధ శాస్త్రాలలో పారిభాషిక పదకోశాలను ప్రచురిస్తే విద్యార్థులకూ అధ్యయన శీలరుకు ఎంతో ఉపయోగకరంగా ఉంటుందనే తలంపుతో తెలుగు ఆకాడమి శాస్త్ర నిఘంటువుల ప్రచురణ పథకాన్ని చేపట్టింది. చందః పదకోశం, సాహిత్య పదకోశం, వ్యాకరణ పదకోశం అనే మూడు శాస్త్ర నిఘంటువులను ప్రచురింపవలెననే ప్రణాళికతో మొదటి రెండు పదకోశాలు ఇది వరకే ముద్రింపబడ్డాయి. ఇప్పుడు ఈ వ్యాకరణ పదకోశాన్ని మీ ముందుంచుతున్నాం. ఆయా శాస్త్ర విషయాలలో అభిరుచి గలవారందరికీ ఇవి అందుబాటులో ఉండగలవని మా విశ్వాసం.

బోధనా భాషగా అధికార భాషగా, తెలుగు తన రంగాన్ని మరింత విస్తృతం చేసుకుంటున్న ఈ తరుణంలో వ్యాకరణ పదకోశం యొక్క ప్రయోజనం అపారమని చెప్పక తప్పదు. చిరకాలంగా కావ్యాలలో ఉపయోగింపబడుతూ వచ్చినదీ జనవ్యవహారంలో కాలానుగుణములైన మార్పులకు లోనైనదీ, పరిభాషా పదములతో చెలిమిచేసి అరమరిక లేకుండా ఒదిగిపోయినదీ అయిన మన తెనుగుభాష, నిత్యపరిణామ శీలమైన పూత గోదావరీ తరంగిణి వంటిది. ఈ జీవద్భాషకు ఒక ప్రామాణిక రూపాన్ని కలిగించి, ఏకరూపత సాధించడానికి అనేక లక్షణ గ్రంథాలు వెలువడ్డాయి. విశ్వ శ్రేయోదాయకములై చిరస్థాయులై వెలుగొందవలసిన రచనలలో కాని, లాభాల్లికమూ పరిమితమూ అయిన ప్రయోజనాన్ని ఆశించి చేసే రచనలలో కాని భాషకు ఏకరూపత అవసరం అప్పుడే అవి అన్ని ప్రాంతాలవారికీ, ఏ కాలంలో అయినా, సుబోధకంగా ఉండి తమ లక్ష్యాన్ని సాధించగలుగుతాయి. ఈ దృష్టితో పరిశీలించినప్పుడు వ్యాకరణ గ్రంథాల ప్రయోజనం ఈనాడు ఎంత ఉన్నదో మనకు అవగతమవుతుంది.

ఈ వ్యాకరణ పదకోశాన్ని డా॥ కొడ్డుపల్లి పురుషోత్తం, శ్రీ రవ్వా శ్రీహరి గారలు సంకలనం చేశారు. వారికి మా కృతజ్ఞతలు వ్యాకరణ పండితుల్లో అగ్రగణ్యులైన శ్రీ దువ్వూరి వేంకటరమణ శాస్త్రిగారు దీన్ని పరిష్కరించి ముద్రణయోగ్యం చేశారు. వారికి మా శ్రద్ధాంజలి.

ఈ గ్రంథంలో పునః పరిశీలన యోగ్యములైన విషయాలేమైనా మా దృష్టికి తెస్తే వాటిని మలిముద్రణలో సవరించుకోగలమని మనవి.

ఉ పో ధ్దా త ము

తెలుగు సారస్వత భాషకు వ్యాకరణ గ్రంథాలు రెండు విధాలుగా ఉన్నాయి.

(i) తెలుగులో పద్యాలలోను, వచనంలోను, సూత్రరూపంగాను ఉన్నవి.

ఆంధ్ర భాషా భూషణం. (కేతన) తెనుగు వ్యాకరణం (రావిపాటి గురుమూర్తి శాస్త్రి)
బాలప్రౌఢ వ్యాకరణాలు మున్నగునవి.

(ii) సంస్కృత భాషలో కారికలుగాను, సూత్రాలుగాను రచింపబడినవి.

ఆన్యశబ్ద చిన్తాపీఠ. వికృతి వివేకం. ఆన్యకౌముది ఇత్యాదులు.

అముద్రిత వ్యాకరణాలు కూడా ఉన్నాయి. ఇంకా అనేక వ్యాఖ్యలు, ఆధునిక వ్యాకరణ రచన లెన్నో ఉన్నాయి

ఈ వ్యాకరణ వాఙ్మయంలోని సంజ్ఞల్ని, వ్యాకరణ శాస్త్రానికి సంబంధించిన పదాలను సేకరించి వివరణతో కోశంగా ప్రచురించాలనే అభిప్రాయం తెలుగు అకాడమీ వారికి కలిగింది.

ఈ బాధ్యతను వారు మా కప్పగించారు. దీనికి పర్యవేక్షకులుగా పూజ్యపాదులు, కళా ప్రపూర్ణ విద్వాన్ దువ్వూరి వేంకటరమణ శాస్త్రి మహోదయు లుండటం మా అదృష్టం.

ఈ రచనలో ఎంతవరకు న్యాయం చేకూర్చామో పాఠకలోకమే నిర్ణయించాలి.

దొసగులని తోచినవానిని పండితులు తెలియజేస్తే కృతజ్ఞతతో స్వీకరించి మలి ముద్రాణంలో సవరించగలం.

మైదరాబాదు

సంగ్రహకులు.

18-8-1978

సంజ్ఞా వివరణము

సంజ్ఞ	గ్రంథ నామము	గ్రంథకర్త : ఇతర వివరములు
అ.ధ.	అనంతని ఛందస్సు	ఆనంతా మాత్యుడు
అథ.కా.	అధర్వణకారికావళి	అధర్వణుడు
అప్య.	అప్యకపీయము	అప్యకవి, కాకునూరి
అహో.	అహోబలపండితీయము	అహోబలపతి
ఆం.కౌ.	ఆంధ్రకౌముది ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ సంఖ్య. 38. 1985.	గణపవరపు వేంకటపతికవి ఇందు పద్యపంక్తుల సంఖ్య పేర్కొనబడెను.
ఆం.భా.చ.	ఆంధ్ర భాషాచరిత్ర 1,2 సంపుటములు ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్ 1988.	డాక్టర్ కళాప్రహర్ష చిలుకూరి నారాయణరావు
ఆం.భా.భూ.	ఆంధ్రభాషా భూషణము	కేతన, మూలమటిక పద్యసంఖ్య
ఆం.భా.వి	ఆంధ్రభాషా వికాసము	ఆచార్య జోగి సోమయాజిగంటి ద్వితీయ ముద్రణం
ఆం.భా.కా	ఆంధ్ర భాషాను శాసనము	సూర్యనారాయణశాస్త్రి మల్లాది 1940 - ముద్రణం
ఆం వ్యా.వి	ఆంధ్ర వ్యాకరణ వికాసము	డాక్టర్ రాజేశ్వరశర్మ అమరేశం
ఆం.శ.త.	ఆంధ్రశబ్ద తత్వము ఒకటి రెండు భాగాలు	శేషగిరిశాస్త్రి, తాతవెళ్ళి మిరాశీదార్
క.చిం.	కవితోక చింతామణి (అముద్రితము)	తాతంభొట్లు, వెల్లంకి ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ కాకినాడ
కవిజ.	కవిజనాశ్రయము	రేచన మల్లియ.
కవిజనాం	కవిజనాంజనము	బలారి సింహాశ్రీ నరసింహరాజు (వ్రాతప్రతి)

సంజ్ఞ	గ్రంథ నామము	గ్రంథకర్త : ఇతర వివరములు
క.సం.	కవిజన సంజీవని	రామభద్రకవి, ముద్దరాజు వావిళ్ళవారి ప్రచురణ : 1980
కా.చూ.	కావ్యాలంకార చూడామణి నవమోల్లాసము	పెద్దన, విన్నకోట వేదంవారి ప్రచురణ : 1986
గు.ప్ర.	గుప్తార్థ ప్రకాశిక (బాలవ్యాకరణ వ్యాఖ్య)	కళాప్రహర్ష వేంకటరామ శాస్త్రి, కల్లూరి 1929 ముద్రణం
గు వ్యా.	తెనుగు వ్యాకరణము	గురుమూర్తి శాస్త్రి, రావిపాటి వావిళ్ళవారి ప్రచురణ : 1951
చూ.		చూడుడు
చింతా.	ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి	నన్నయ
చంద.	చందోదర్పణము	అనంతామాత్యుడు
తత్త్వ.	తత్వబోధినీవ్యాఖ్య (ప్రౌఢ వ్యాకరణమునకు)	వేంకట నరసింహ భాష్య కారాచార్యులు, శ్రీ భాష్యం తొలిముద్రణం 1968
త.చం.	తత్వమ చంద్రిక	సూర్యనారాయణ శాస్త్రి సన్నిధానం, మూడవ ముద్రణం
తె.వ్యా వి.	తెనుగు వ్యాకరణ వికాసము రెండు సంపుటాలు	డాక్టర్ పురుషోత్తం బొడ్డుపల్లి
ప.పం.	పట్టాభిరామ పండితీయము	పట్టాభిరామ శాస్త్రి, వేదం వావిళ్ళవారి ప్రచురణ 1951
ప్ర.వ్యా.	ప్రశ్నోత్తర వ్యాకరణము	సీతారామశాస్త్రి, వుడూరి వావిళ్ళవారి ప్రచురణ 1951
ప్రౌ.వ్యా.	ప్రౌఢవ్యాకరణము (త్రిలింగ లక్షణ శేషము)	సీతారామచార్యులు బహుజనపల్లి
బా.వ్యా.	బాలవ్యాకరణము	చిన్నయసూరి, పరవస్తు
బా.వ్యా.ఉ.	బాలవ్యాకరణోద్యోతము	చినసీతారామ శాస్త్రి, వట్లం
మ.అం.కౌ.	ఆంధ్రకౌముది (మండవారిది)	మండ లక్ష్మీనరసింహా చార్యులు
మ.ప.వ్యా.	పద్యాంధ్ర వ్యాకరణము	మలికార్జునశాస్త్రి మల్లంపల్లి

సంఖ్య	గ్రంథ నామము	గ్రంథకర్త : ఇతర వివరములు
రంగ.	ఆనంద రంగరాజ్ చందము	రంగయకవి, కన్నూరి 1922 ముద్రణము
రమణీ.	రమణీయము (బాలవ్యాకరణ సమీక్ష)	వేంకటరమణశాస్త్రి దువ్వూరి 1984
ల.వ్యా.	లఘువ్యాకరణము	వేంకటరమణశాస్త్రి
వాక్య;వా.ప.	వాక్యపదీయము-భర్తృహరి	వేదము : 1951
వై.చం.	వైకృత చంద్రిక	మంచెళ్ళ వాసుదేవకవి
వై.పా.	వైయాకరణ పారిజాతము	చినసీతారామశాస్త్రి వజ్జిల : 1957
వ్యా.భా.వ్యా.	వ్యావహారిక భాషా వ్యాకరణము	డాక్టర్ గోపాల కృష్ణయ్య పద్దమూడి 1958
స.సా సం.	సర్వలక్షణసార సంగ్రహము	తిమ్మకవి, కూచిమంచి ఏలూరు ముద్రణం 1927
సం.వ్యా.	సంగ్రహ వ్యాకరణము	పీఠేశలింగం, కందుకూరి 1916
సు.వ్యా.	సులభ వ్యాకరణము	సుబ్బారావు వావిలికొలను 1988
సూ.ని.	సూర్యరాయాంధ్ర నిమంటువు	ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్-కాకినాడి

-అ¹ తెలుగు వర్ణమాలలోని తొలివర్ణము. మృదుతాలువు స్థానము. షిహ్య మూలము కరణము. వివృత ప్రయత్నము. మహానాదము. అల్పప్రాణము. హ్రస్వము. సంపూర్ణ వివృత విస్తారితస్వరము (Central low unround vowel)

-అ² కొన్ని ధాతువుల చివరచేరి విశేష్యరూపముల నేర్పరచు కృతృత్వత్యయము.

ఉదా : ఎండు+అ=ఎండ

గీటు+అ=గీట

తునియ+అ=తునియ (బా.వ్యా. కృదంత. 18)

-అ³ అవధారణార్థకము “అక్షణంబ తనకు శుక్లపాతంబైన”

[భార. 1. V. 595] [< సూ.ని]

-అ⁴ వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయము పరమగునపుడు ధాతువుల తుది ఉకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చును.

చేయు+(అ)+డు=చేయఁడు

చేయు+(అ)+క=చేయక

చేయు+(అ)+మి=చేయమి

చేయు+(అ)+ని=చేయని మొదలైనవి (సూ. ని.)

-అ⁵ యుష్మదస్య ద్విశేషణముల తుది ఉకారమునకు క్రమముగా ‘వు, రు, ను, మ్ము’లు పరమగునపుడు ఆదేశముగా వచ్చును.

ఉదా : నీవు ధన్యుఁడు+(అ)+వు=ధన్యుఁడవు

మీరు ధన్యులు+(అ)+రు=ధన్యులరు

నేను ధన్యుఁడ+(అ)+ను=ధన్యుఁడను

మేము ధన్యులు+(అ)+ము=ధన్యులము

(బా. వ్యా. కారక. 84)

-అ⁶ సంబోధన ప్రథమా విభక్త్యైక వచన ప్రత్యయమందలి ఉకారమునకాదేశముగా వచ్చును.

ఉదా : ఓ రాముఁడ !

ఓ గురువ !

ఓ వృక్షమ !!

(బా. వ్యా. తత్సవ. 82)

-అ⁷ ఉద్దేశాద్యర్థకముగు “ను” వర్జకము పరమగునపుడు క్రియల తుది ఉకారమునకు ఆదేశముగా వచ్చును.

(౧) ఉద్దేశార్థకము

క॥.....కులము నిలువఁగా సత్యవతీదేవి వచనమున సంతతి గావిం
చెను వ్యాసుఁడు (భార. 1. ౪. 8)

(౨) భావార్థకము

అ॥ తమయతాల్పి యుండఁజనదు. (భార. 8. I. 217)

(౩) అనంతర్యాద్యర్థకము

నియతీదలంప సన్నిధిసే సె (భార. 12. V. 847)

(౪) హేత్వర్థకము

.....దుర్వోధనుండు దుష్కార్యమెత్తి దుర్జయమున శకుని కర్ణ
దుశ్శాసనుల్ గఱపఁబాండవులకు నటయచేయఁగడగె.
(భార. 1. III. 12. సూ. ని)

-అ⁸ స్వయముగా అను నర్థమును—పరాపేక్షలేమిని తెల్పును.

“ఇమ్ముగ సర్వధర్మములు నీవు యెఱుంగుదు”

(కళా. IV. 126) (సూ. ని.)

-అ⁹ వ్యతిరేకార్థక క్రియలకనుప్రయక్తమై ‘బొత్తిగా’ “ఎంతమాత్రము” అనెడి
యర్థము నొసఁగును.

“పెక్కు భంగులఁ బురికొల్ప నెవ్వరును గోల్లల సేతుర యేమిసెప్పుదున్”

(భార. 7. II. 59) (సూ. ని.)

-అ¹⁰ మధ్యమపురుష “ము, ఁడు” లకు ప్రార్థనార్థమందు వికల్పముగా ననుప్రయక్త
మగును.

“కనుఁగొండ యితనిదై ర్యము పెనుఁగొండగు” (పాండు. I. 58) (సూ. ని.)

-అ¹¹ (౧) కాకు స్వరముచే ప్రశ్నయై వ్యతిరేకార్థమును దెల్పును.

“నాయన నిరాకరింపఁదగవా? మగవాఁడవు కావ? యద్దనా?

(హర. VII. 129)

(౨) ఆతేప గర్భిత ప్రశ్నమును దెల్పును. “అంతట మూర్ఖుడేటి పులియా?
యెలుఁగా? యెనుపోత? సింగమా? కాంతుము” (కళా. IV. 106)

-అ¹² అర్థవిశేషములేకయే యొకానొకచో ననుప్రయక్తము. ఇట్టివానిని “అర్థశూన్యప
దాంశములు” (empty morphs) అందురు.

“అదిసభయే? ప్రియంబెసగ నార్యులు నిల్వరయేని యార్యులే?

(భార. 5. II. 70) (సూ. ని.)

-అ¹³ మతుబర్థమందు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. అడపము - అడప (తాంబూలకరండ వాపి) (బా. వ్యా. తద్ధిత. 28)

-అ¹⁴ హలాదియగు సంస్కృత సమశబ్దములకు పూర్వాగమముగా వచ్చు వ్యతిరేకార్థక మగు నవ్యయము. ఇది అజాది సంస్కృత సమశబ్దములకు పూర్వాగమముగా వచ్చునపుడు “అన్” అగును.

అబ్రాహ్మణుడు, అ కాలము, అనపత్యము, అనారోగ్యము, (సూ. ని)

-అ¹⁵ ఔప విభక్తికములగు పదముల తృతీయా సప్తమీ విభక్తుల కాదేశముగా వచ్చును. గోరను గీతెను (గోటితో అని యర్థము).

ఊర్తనున్నాడు (ఊరియందు) (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 88)

అ ? ఆలు

అచ్చులని వ్యవహారము. ‘వానికి అ ? ఆలు వచ్చినవి’ ‘కళ్ళాలు నేర్చుకొను చున్నాడు.’ ఇందలి తొలి అకారము.

గురూచ్చారణము కలది. హ్రస్వము వెంటనే దీర్ఘము నుచ్చరించునపుడు మధ్యగల విరామమును ఆధునికులు ‘glottal stop’ అందురు.

అ? ఆ లై ఔలకుమణి

ఇ?ఈ.....

ఉ?ఊ.....

ఓ?ఓ లకు వక్షగున్నయొన్నతచరితా !

(కవిజనాశ్రయము. 1.68)

అంగలాదులు

‘అంగల’ మున్నగు శబ్దములు.

సంస్కృత ధాతువులగు ‘అంగల’ మున్నగు వానికి ‘ఇంచు’గాగమును జేర్చుటచే క్రియారూపములేర్పడును.

పచించు, వచించు, త్యజించు మున్నగు సంస్కృత సమక్రియారూపము లేర్పడి నట్లే, అంగలించు, అడకించు, ఆవులించు, వంటి దేశ్యక్రియలు కూడ నేర్పడును.

“సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కగు”

అని—(బా.వ్యా. క్రియా. 83)

అంగలాదులొక్కటి గణము. “అంగల, అడక, ఆరగ, ఆవుల, ఉంక, ఉగ్గడ, ఓసర, కార, గాల, జాడ, తిలక, తులక, పంక, పరిక, పలవ, అప్ప, ఒప్ప, ఆల, ఇత్యాదు లీ గణములోనివి.

అజ్ఞాదులు

‘అజ్ఞ’ మున్నగు శబ్దములు. వీనికి జీవప్రత్యయము చేరును. కోమలాజ్ఞీ, సుగాత్రీ ఇత్యాదులు.

అజ్ఞ, గాత్ర, కడ్డ, ఓష్ఠ, జఙ్ఘ, దస్త, కర్ణ, శృంగ, పక్ష, ప్రచ్ఛ, అక్షి, సస్తి, - ఇవి మాత్రమే అజ్ఞాదులు. నియతగణము. (రమణీ. పుట. 298)

అంగిరుడు

సకారాంత మహద్వాచకము. దీని సకారమునకు లోపముకల్గి ఉత్ప, డుజ్లు చేరగా ‘అంగిరుడు’ను రూపమేర్పడును. లేదా దీని ద్వితీయైక వచనాంతతుల్య రూపమును ప్రాతిపదికగా గ్రహించి, మకారమును లోపింపజేసి, ఉత్పడుజ్లు చేర్చినచో ‘అంగిరుడు’ను రూపమేర్పడును. (బా. వ్యా. తత్సమ. 81)

అంజ్ఞాదులు

‘అంజ’ మున్నగు శబ్దములు. వీనికి ‘ఇక’ వర్ణకము చేరి విశేష్య రూపము లేర్పడుచున్నవి.

అంజ...అంజిక, అమరు...అమరిక, అరయు...అరయిక.

ఇది ఆకృతి గణము. “అంజ, అమరు, అరయు, అలయు, ఆడు, ఓడు, ఓపు, కను, కూడు, కోరు, పొందు, పోలు, తూను” ఇత్యాదులంజ్ఞాదులు.

“ఇక వర్ణకంబంజ్ఞాదులకగు” (బా. వ్యా. కృదంత. 12)

అంత : మానవాచక శబ్దము కంటె పరముగ వికల్పముగ వచ్చు శబ్దము.

ఉదా :- చేటంత సొమ్ము, చేటెడు సొమ్ము మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 55)

అంతభేదము

పదముయొక్క అంతమునందున్న ప్రత్యయమునుబట్టి లింగభేదమును గుర్తించుట.

ఒయార్తి = ఒయారముగల స్త్రీ. (మహాతీ వాచకము)

ఒయారము - ఒకరు - ఒకరు మున్నగునవి. (తె. వ్యా. వి. 595. పుట)

అంతవిధులు - సమాసముల యంతమందు వచ్చు వ్యాకరణ కార్యములు.

చూ - సమాసాంత విధులు. (చింతా. హలంత. 44)

అంతరంగము

సంస్కృతమునందు మిక్కిలి సాంకేతికమైన పదము. అల్పనిమిత్తకము. అంతరంగ సూత్రము అధికనిమిత్తకము. బహిరంగ సూత్రము. “అంతః అంగాని నిమిత్తాని యస్య” అని బహుప్రీతి సమాసముగా దీనిని చెప్పుదురు. అంతరంగ సూత్రము బహిరంగము కంటె ముందు ప్రవర్తిల్లును. పూర్వము కంటె పరమును, పరము కంటె నిత్యమును, నిత్యము

కంటె అంతరంగమును, అంతరంగము కంటె అపవాదమును ప్రబలములని “పరనిత్యాంతర జ్ఞాపవాదానామ్ ఉత్తరోత్తిరంబలీయః” అను పరిభాషబట్టి తెలియును. దీనిని చివ్వుయసూరి యొకచో నిహితమొనర్చెను.

జి+ఇంచు - అనగానే అంతరంగసూత్రము ప్రవర్తిల్లును. అప్పుడు ‘అయున్’ చేరగా ‘జయ్’ అగును. అప్పుడది యాంతమగును. కాగా ‘ఇయుద్’, అనునది ఇంచునకు రాదు. ‘జయించు’ అను రూపమే ఏర్పడును. చూ...(బా. వ్యా. క్రియా. 50 సూ) (రమణీ. 406 పుట)

అంతర్ధి

మఱుగుట

ఎద్దాన నీ ‘యంతర్ధి’ యగునో దానికి ‘వలన’ వర్ణకము వచ్చును.

కృష్ణుడు తల్లి వలన దాఁగె. (బా.వ్యా. కారక. 9)

అంతర్భావిత ప్రేరణార్థకములు

లోపల భావింపఁబడిన, లేక నడుమ జొనుపఁబడిన ప్రేరణార్థము గలవి. ‘కరఁగు తలఁగు, మెఱయు’ మున్నగు క్రియలు కొన్ని ఇంచుగాదులు చేరకయే, స్వార్థకములే కాక, ప్రేరణార్థకములు గూడనగుచున్నవి.

ప్రయోగములకు చూడుడు- శ.ర. (ప్రౌ.వ్యా. క్రియా. 36)

“కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ, నైదుగరఁగి నేరిమి వాదించి”

(బాణము కరఁగునట్లు చేసి యని ప్రేరణార్థము.)

(భార. 4. II. 27,)

అంతస్సములు:- య,ర,ల,వ యను నాలుగు వర్ణములు. “య ర ల వా అంతస్థాః” అని సి.కౌ. (సంజ్ఞా.) ఇవి ఈషత్-స్పృష్ట ప్రయత్నము గలవి. (“ఈషత్-స్పృష్ట మంతస్థానామ్”—సి.కౌ. సంజ్ఞా.) వర్ణసమామ్నాయముననివి స్పృశముల కును, ఈష్యములకును మధ్య చెప్పఁబడుటచే వీనికి అంతస్సములను సంజ్ఞా సార్థకము. వీనిలో స్వరధర్మముండుటచే ఆంగ్లవ్యాకరణమున వీనిని Semi-vowels అని అందురు. ఇవి ఉచ్చారణమును బట్టి లఘువులు, అలఘువులు అని రెండువిధములు. (చింతా. సంజ్ఞా. 19)

అంతస్సములు:- య,ర,ల,వ యను నాలుగు వర్ణములు.

చూ:- అంతస్సములు.

అంతస్సంధి

లోపల గల్గుసంధి. స్వతంత్రములగు రెండు పదములకు గల్గుసంధి బాహ్యసంధి (external Sandhi) (చూ.) కాగా—దానికి భిన్నమైనదీసంధి. అనగా రెండు పదము

లకు గాని; పదమునకు ఆ పదమునకు గాని; ప్రకృతి ప్రత్యయములకు గాని, సంధిగల్గుట. ఇట్టి సంధివలన ఏక పదమేర్పడును. తెలుగు వ్యాకరణ లిట్టి సంధిని వేరుగా నిరూపింప లేదు. కచ్చాటవ్యాకరణ పేర్కొనిరి.

మాన+ఎడు—మానెడు

వజ్రము +లు—వజ్రాలు. మొ॥

తె.వ్యా.వి. 549 పుట

అంతాగమము

శబ్దము యొక్క అంతమందు అదనముగా జేరెడి వర్ణము.

నీవు ధన్యుడవు

నేను ధన్యుడను

మీరు ధన్యులరు

మేము ధన్యులము

వునులు, రుములు అంతాగమములు.

అట్లు— అట్టి

(బా.వ్యా.కారక. 34, ఆచ్చిక. 34)

అందదుకులు

మిక్కిలి అదుకులు కలది అందదుకు. అందదుకు మున్నగుపదములు అందదుకులు. ఇది ఆకృతిగణము.

అదుకు+అదుకు=అందదుకు. ఇది నిపాత (మా.) రూపము. ప్రక్రియచే నిరూపితముకానిది. ఇట్టివే 'ఇజ్జింకులు, ఇల్లిగ్గులు, తుత్తుమురు, తుత్తునియలు, మిఱుముట్లు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. సంధి. 42)

అందత్వాదులు

అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, పెక్కుండు, పలుగుండు,—ఇవి నిత్యబహువచనాంతములు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 35)

అందు¹

స్థలనిర్దేశకము. “ఇందుగల డందులేడని సందేహమువలదు.”

—అందు²

సప్తమీ విభక్తి. రామునందు, భూమియందు, రాములందు

(చింతా. అజంత. 7) (బా. వ్యా. తత్సమ. 7)

అంద్యవగాగమములు

అందు+అవ (క)+ఆగమములు.

ఇవి చేరునపుడు సంధి యథాసంభవముగా గ్రహింపవలయును.

‘అందు’ పరమగునపుడు సంధి కొన్నియెడల వికల్పము—రాములందు, రాముల యందు. కొన్నియెడల సంధిరాదు—హరియందు.

‘అవ’ (క్) కిత్తు. ఇది పూరణార్థక ప్రత్యయము. ఇది చేరునపుడు సంధి వైకల్పికము.

ఎనిమిదవ, ఎనిమిదియవ.

(బా. వ్యా. సంధి. 11)

అంద్యాదులు : (అందు+ఆదులు) అందు, ఇందు, ఎందు, అట, ఇట, ఎట మున్నగు శబ్దములు. వీనికి కొన్నిచోట్ల ప్రాతిపదికత్వము కలుగును. అనగా వీనిపై విభక్తి ప్రత్యయములు వచ్చును. ఉదా :— ఇందుకొఱకు, ఎందువలన, అటకు, ఇటకు, ఎటకు మొ॥

(అథ. కారి. అజ్ఞ. 85)

ఆంధ్రభాష

చూ. ఆంధ్రభాష

(కా. చూ. IX. 8)

అంబు ప్రత్యయాంత నామము

‘—అంబు’ అను ప్రత్యయము కడపటగల విశేష్యము లేక విశేషణము.

పుస్తకంబు, సింగంబు

సరసంబు, మున్నగునవి.

పుస్తకమ్ము—పుస్తకమ్ము (సమీకరణము) —పుస్తకము అనురీతిని వీని పరిణామ ముండునని చారిత్రక దృష్టితో కొన్ని ఆధునిక వ్యాకరణములు నిరూపించినవి.

(ఆం. శ. త. II. సంధి. పుట. 55)

అంశి సమాసము

అంశము గలది అంశి—అనగా అవయవి. సమాసమునందలి అట్టి అవయవి వాచకముతో పూర్వ, అపర, ఉత్తరవంటి శబ్దములు సమసిండును. అవయవి వాచక మేకవచనము నందుండును.

చూ. ఏక దేశిసమాసము.

దీనికే అవయవి సమాసమనియు నందురు.

పూర్వం కాయస్య—పూర్వకాయః

పూర్వకాయము, అపరకాయము, మధ్యాహ్నము, సాయాహ్నము మొదలగునవి.

(ఆం. భా. శా. సమా. 47)

సంప్రదాయము ననుసరింపగా ప్రౌ. వ్యా దీనికి భిన్నపద్ధతి ననుసరించినది.
(ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా. 8)

అకర్మక కర్తరి ప్రగయోము

అకర్మక క్రియచేగర్త చెప్పబడిన ప్రయోగము. చూ. అకర్మకము. రాముఁడ
డవుల కేగెను. (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 3.)

అకర్మకము

కర్మను గూర్చిన ఆ కాంక్షను గల్గింపని క్రియాపదము. క్రియావ్యాపారము,
క్రియా ఫలము కర్తయందే నిష్ఠమొనర్చు క్రియ అకర్మక మనబడును.

“ఫలవ్యాపార యోరేక నిష్ఠతాయామకర్మకః (వాక్య. పద)

“కర్మలేనిది యకర్మకము” (ల. వ్యా. 68)

“అకర్మంబునాఁ గర్మాకాంక్షాను త్యాపకంబు” (బా. వ్యా. క్రియా. 48)

కర్మమును గోరనివి యకర్మకములు. పిల్లవాఁడు పరిగెత్తుచున్నాఁడు
(సం. వ్యా. క్రియా. 6)

‘అక’ పర్థకము

అక అను కృత్ప్రత్యయము. ఇది మాత్వాదులకగును.

మాఱు-మాఅకము

అమ్మ-అమ్మకము

అంపు-అంపకము మున్నగునవి. (బా. వ్యా. కృత్. 19)

అకాన్

‘అ’ అను నవధారణార్థకము మీఁద “కాన్” అను “అగు” ధాతువుయొక్క
అన్నంత రూపము ప్రయుక్తమయ్యేనేని రెండును గలసి ‘ఇతి’ అనుశబ్దార్థము
(అని) గలదగునని భావము.

అపజయము+అ+కాన్=అపజయమకాన్ అపజయమని లక్షించి అని ఆర్థము.
(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 83)

అకారవికల్పసంధి

అకారమునకు సంధి యొకమారు గల్గును; యొకమారు కల్గక పోవును.

ఉదా:- “తామరసనేత్రలిండ్ల బందాబుగారె”

నేత్రల+ఇండ్లన్—నేత్రలిండ్లన్=నేత్రల యిండ్లన్

(స. సా. సం. సంధి. 12)

అకారసంధి

అకారమునకు అకారము పరమైన దీర్ఘ మేకాదేశమగును.

అ+అ=ఆ : దేవ+అగారము=దేవాగారము

అ+ఆ=ఆ : దేవ+ఆలయము=దేవాలయము

ఆ+అ=ఆ : లతా+అంతము=లతాంతము

ఆ+ఆ=ఆ : మహా+అనందము=మహానందము.

(తత్స: 2)

అకారాదులు

అకారము మొదలైనవి. అకారముమొదలు వినర్గ వరకు గల వర్ణములకు అచ్చు లని వ్యవహారము. (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 1.)

అకారాదేశసంధి

అలుక్సమాసమునందు విభక్త్యంతమయిన అకారమునకు ఇకారమాదేశముగా వచ్చును.

నీచేత+ఇ=నీచేతిపోరు

నాతోడ+ఇ=నాతోడి చెలిమి

నావలన+ఇ=నావలనినేరమి

(ప్ర. వ్యా. 95, 96)

అకృత్రిమము

కల్పితము కానిది. సహజమైనది. సాంకేతికము కానిదని యర్థము. వ్యాకరణాని యమాదులచేగాక యాదృచ్ఛికముగా నేర్పడినది. వ్యాకరణకార్యము ఎట్లు జరిగినదను సందేహము కృత్రిమమా? (సాంకేతికమా?) అకృత్రిమమా? (సహజమా?) అకృత్రిమముగా జరిగిన దానికన్నా కృత్రిమముగా జరిగినదానికే శాస్త్రమునందు పరిగణన ఎక్కువ.

“కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమే కార్య సంప్రత్యయః”

(శేఖ: 9)

-అక్క

భీమక్క, లచ్చక్క, చూ. ”ఆర్యాంబాద్యర్థక శబ్దములు (i)

(ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 1.) (సు. వ్యా. 11 3)

అక్కటాదులు

‘అక్కట’ మొదలగు శబ్దములు. వీనిలోని ద్విత్వమునకులోపమువిభాషగా కలుగును. ఇది ఆకృతి గణము.

అక్కట—అకట

అయ్యారె—అయారె

కమ్మతము—కమతము

(బా. వ్యా. ప్ర. 8)

అక్కడారులు

‘అక్కడ’ మున్నగు పదములు. ఇవి నిత్యైక వచనాంతములు.

అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట మున్నగునవి.

అక్షరము

చూ. అక్షరము

(చం. ద. IV. 129)

అక్షరము

వర్ణము, అక్షరము, మాతృక, వ్రాయి అనునవి పర్యాయపదములు. అ, ఇ, ఉ మున్నగు స్వరములనేకాక, క, ఖ, కు మున్నగు స్వరవ్యంజనసంయోగము గలవానికిని అక్షరమని వ్యవహారము. ‘బహువచనంబు పరంబగునపుడు ‘అవు’ ప్రభృతుల తుది యక్షరంబునకు లోపంబు విభాషనగు”

అవు+లు—అలు, ఆవులు

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛి. 22)

అక్షరసమామ్నాయము¹

వర్ణమాల. ఇందు అకారాదులైన యచ్చులు; కకారాదులైన స్పర్శవర్ణములు; య, ర, ల, వ, లను అంతస్తులు; శ, ష, స, హ, లను ఊష్ణములు ఉండును.

అక్షరరూపమగు వేదమగుటవలన “అక్షర సమామ్నాయము” అని యందురు.

(కే. శ. సంజ్ఞా. పుట. 5)

అక్షరసమామ్నాయము²

అక్షరసమామ్నాయమును గూర్చి రచింపడిన లఘు గ్రంథము.

పుటలు. 51. (క్రొన్)

రచయిత : ‘వ్యాకరణ విద్యాప్రపీఠ’ బ్రహ్మశ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రిగారు.

అఖండము

ఖండము కానిది. అనగా పూర్ణము. ఖండముకానిదనగా ఖండరహితమనియు అర్థము చెప్పవచ్చును

తెనుగున ఖండ బిందువనగా అర్థానుస్వారము. అఖండబిందువనగా పూర్ణానుస్వారము. ఇట్లున్నను అప్పకవి ‘ఖండాఖండప్రాస’ మనుటతో ఖండబిందుయంత పదములకు ఖండబిందురహిత పదములకు ప్రాసనియమమును పేర్కొనెను.

‘ఆ పన్నగముఖ్యుల వీరభున బెట్టుకొని’

(అప్ప : III. 302)

అఖ :- మొదటివర్ణము కానిది.

(చూ:- ఖ) - (వై. చం. పే. 105)

అగతికములు

గతి సంజ్ఞాకములు కానివి. ప్ర, పరా, అప, మున్నగు ఇరువదిరెండు ఉపసర్గ

ములు. ఉపసర్గములు 'సాక్షాత్' మున్నగు శబ్దములు గతి సంజ్ఞాకములు (చూ.). ఇట్టివానితో కూడని 'భూ, స్ప, కృ, రేకృ, లోకృ, లోచ, పచి, లవ,' మున్నగు గతివిరహితములైన కేవలధాతువులకు 'అగతికము'లని సంజ్ఞ. ఇట్టివానికి తెలుగుభాషలో ప్రయోగములేదు. ఉపసర్గాదులతో కూడి యేయవి తెలుగున ప్రయోగింపడును.

ఉదా :- ప్రభవించు, సంస్కరించు, సాక్షాత్కరించు, మొదలైనవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 121)

అగస్త్యమహాముని

దేశభాషలకు అపభ్రంశభాషలను అపప్రథకలదు. అట్టి అపప్రథకతొలగించుటకు అగస్త్యమహాముని గొప్పగా తపస్సుగూవించి ద్రావిడభాషకు వ్యాకరణమును రచించెననుభాృతి కలదు. అనార్యముగా పరిగణింపబడు భాష వ్యాకరణ సంస్కారమువలన ఆర్యజనాదరణమున కర్హమగునని ప్రాచీనుల నమ్మకము. (తె. వ్యా. వి. 135)

-అగు

సంఖ్యావాచకమునకు పూరణార్థమునందు వచ్చును.

ఏడగు పర్వము

చూ. అవగామము

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 103) (సు. వ్యా. ఆచ్చిక 58)

అగ్గలాదులు

అగ్గల మున్నగు శబ్దములకు భావార్థమునందు - 'ఇక' అనుప్రత్యయము చేరును

అగ్గల+ఇక—అగ్గలిక

ఒమ్ము+ఇక—ఒమ్మిక

ఇది ఆకృతి గణము.

(బా. వ్యా. తద్గిత. 7)

అగ్వాదులు

అగు+అదులు—అగ్వాదులు. అగు, నెగయు, పోవు, చొచ్చు, పుచ్చు, తోచు, నడచు, పఱచు, మొలచు, వీచు, ఇత్యాదులు.

పీనికి "తెంచు" అను ధాతువు అనుప్రయక్తమగును. అగుచో ఉత్వముపైని దాని తకారము దకారమగును.

అగుదెంచు, నెగయుదెంచు, పోవుదెంచు, చొత్తెంచు, పుత్తెంచు, ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 110)

అగ్రామ్యము

గ్రామ్యము కానిది అగ్రామ్యము. లక్షణ విరుద్ధము గ్రామ్యము. కాన లక్షణ సమ్మతము, లేక లక్షణవంతమగు శబ్దముగాని, కావ్యముగాని అగ్రామ్యమననగును.

‘ప్రాణగొడ్డము’ను టా. వ్యా. గ్రామ్యమనగా ప్రౌ. వ్యా. అగ్రామ్యమని ‘ప్రాణ కుట్టక’ శబ్దభవమని పేర్కొన్నది. (ప్రౌ. వ్యా. సంఖ్య. 12) (అప్ప. I. 121)

అఘోషము

ఘోషమనగా నాదవంతము. అఘోషమనగా నాదరహితము. అనగాశ్వాసము. బాహ్యప్రయత్న భేదములలో నొకటి. వర్గ, ప్రథమ, ద్వితీయ వర్ణములు, శ, ష, స, హ,లు అఘోషప్రయత్నముగల వర్ణములు. (అం. భా. వి. పుట. 279)

అచలాపాదానము

చలింపని, అనగాకదలని అపాదానము. చలింపనివాని కపాదానమును జెప్పినచో అది ‘అచలాపాదానము’అగును.

ఉదా:- యజ్ఞదత్తు డూరనుండి చనుదెంచుచున్నాడు.

(అం. కౌ. 463—84 పంక్తులు)

అచేతనములు

ప్రాణములేనట్టి వానిని దెల్పుపదములు. చేతనవాచకములకు, అచేతనవాచకములకు భిన్నములగు వ్యాకరణ కార్యములు కల్గును గాన చేతనాచేతన వివక్ష అవసరము.

i. అచేతన ప్రథమకు గ స డ ద వా దేశము వికల్పముగా వచ్చును.

ఉదా:- నీవనుదోయి

వయఃశ్రీవన

పుష్పదామకంబు చెలికిదాపె.

(అం. కౌ. 838-89 పంక్తులు)

ii. తృతీయాంతములుగా వలసిన అచేతనములకు నకారమేకవచనమునందు రావచ్చును. “అను పలుకంకుశంబున క్రియం గుడియించిన”

(స. సా. సం. విభక్తి. 75)

అచేతన నాంతములు

నకారమందుగల ప్రాణము లేనట్టివానిని దెలుపు వాచకములు. ఇట్టిసంస్కృత శబ్దములను తెలుగునకు చేర్చుకొనునప్పుడు వానికి ‘ము’ గాని ‘వు’ గాని చేరును.

ఉదా:- కర్మము—కర్మవు.

(అం. కౌ. 181)

అచేతన వాచకములు.

ప్రాణము లేని వస్తువులను దెల్పుపదములు. ఇట్టిపదములు ద్వితీయావిభక్తిలో నుండవలసినవి. ఒకచో ప్రథమావిభక్తిలో నుండవచ్చును.

ఉదా:- బలుఁడు సొమ్ములు దాల్చె

చెలులు కోకలు గట్టిరి.

(అం. కౌ. 308, 304)

అచ్చతుష్కము: (అచ్+చతుష్కము) అ, ఇ, ఏ, ఓ, అను నీ నాలుగచ్చులు. హల్లు మీదనుండు ఈ నాలుగచ్చులు ప్రశ్న, సప్తార్థ, సందేహార్థములను తెలుపును. పీనిలో అకార, ఇకారములు దీర్ఘములై ఏ కార, ఓకారములు హ్రస్వదీర్ఘములై ప్రశ్నాద్యర్థములను సూచించును.

ఉదా : ఇతడా మముఁగాచనట్టి యిలవేల్పు చెలీ! (ఆ-ప్రశ్నార్థకము)
 ఏమేమీ జగతింగ రోరములు (ఈ-ఆశ్చర్యార్థకము)
 రాజమాత్రుండె రాముఁడు రాజవదన (ఎ-కాక్యర్థకము)
 రావే మము గావవేగ రఘుకులతిలకా (ఏ-ప్రార్థనార్థకము)
 ఇంద్రుఁడొ చంద్రుఁడొ యటంచునేనీ క్షింపన్ (ఓ-ప్రశ్నార్థకము)
 చంద్రుండో, ఇంద్రుండో రక్షింపవో (ఓ-ప్రార్థనార్థకము.)
 (అధ. కా. అజన్త. 77)

అచ్చతెనుఁగు

స్వచ్ఛము, నిర్మలమునగు తెనుఁగు అని శబ్దార్థము. ఇతర భాషాపదములు చేరని దేశితెనుఁగు లేక దేశ్యమునకు తాలుత నిట్టి వ్యవహార మేర్పడియుండును. ఇవి యెల్లవారికి సుబోధముగానుండును.

(ఆం. భా. భూ. 23)
 (ఛం. ద. IV. 105)
 (స. సా. సం. I. 64)

2. అన్యభాషాశబ్దములు ఏ భాషలోనైనను ప్రవేశించక తప్పదు. అట్టిచో దేశ్యశబ్దాకృతికి భిన్నముగా కాక, అట్టి ఆకృతిగల సంస్కృత సమేతరమగు శబ్దజాతము 'అచ్చతెనుఁగుగనే' పరిగణింపబడెను.

(అప్ప. I. 110)
 (ఆం. భా. భూ. 27)
 (ఆచిక్. 1. బా. వ్యా.)

3. "తత్సమ, దేశ్య, తదృవములఁగలయని తేటనుడుగు లచ్చతెనుఁగునఁ దగునను" అభిప్రాయమొకటికలదు. 'దేశ్య'మననిట అన్యదేశ్యముకావలయును(?). ఇది అప్రసిద్ధము. (ఆం. కౌ. 48-51)

అచ్చ దేశ్యము

తెలుగుదేశపు మాటలు;
 అన్య దేశ్యములుకానివి.
 ఇల్లు, విల్లు, మొదలగునవి.

(గు. వ్యా. 82. అంశము)

అచ్చులు

1. అ ఇ ఉ ఊ 2 ఋ ౠ 3. ఏ ఓ ఔ 4. ఐ ఔ ఊ. అను నాల్గు మాహేశ్వర సూత్రములలో అకారము మొదలు చ వరకు గలవానికి అచ్చులని ప్రత్యాహార సంజ్ఞ. కాని తెనుగు వ్యాకర్తలు ఈ రీతిని నిరూపింపవలసిన అవసరములేని కారణముగా

“ఆదులు స్వరములు అచ్చులు” — (ఆం. భా. భూ. 16)

“ ఆదులు పదియాలు నచ్చులు స్వరములు”

“అకారాదులచ్చులు” (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 1) (అప్ప. II. 7)

మాత్రమే నిరూపించినవి.

“ఇతర వర్ణ సహాయము లేకయే పూర్ణముగా నుచ్చరింపబడునవి.

(సం. వ్యా. వర్ణ. 3,4)

అచ్చ

సంస్కృత సమముకాక యితరమగు ప్రాకృతసమ, సంస్కృతభవ, ప్రాకృత భవ, దేశ్యమునైన భాష.

1. ప్రాకృత సమము—సిరి, గారవము

2. సంస్కృతభవము—అసము, చందురుడు

3. ప్రాకృతభవము—లచ్చి, జన్నము

4. దేశ్యము—అన్న, అక్క, మేడ. (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 1)

అచ్చ ద్విగువు

అచ్చతెనుగు పదములతో నేర్పడిన సంఖ్యాపూర్వకకర్మధారయసమాసము. ఇట్టి ద్విగుసమాసము తఱచుగా ఏకవచనాంతమగును.

ముమ్మాలు, ముప్రొద్దు, ముత్తోవ. (సు. వ్యా. సమా. 81)

అచ్చంది

1. అచ్చనకు అచ్చ పరమగుచో మొదటిపదము తుదియచ్చ లోపించి రెండవపదము మొదటియచ్చు నిలుచుట.

రాముడే + ఉ + ఇతఁడు

రాముడే + ఇతఁడు

రాముడితఁడు

(సం. వ్యా.)

2. అచ్చులకు అచ్చులుగాని, హల్లులుగాని గదిసినపుడు కల్లు ఆగమా దేశలో పాదికార్యములు.

- i) రాముడు+ఇతడు—రాముడితడు (ఆదేశము)
 2. ధీరు+ఆలు—ధీరురాలు (ఆగమము)
 3. ఇంచుక+ఇంచుక—ఇంచించుక (లోపాదేశము)

అజంత ప్రథమైక వచనము

సంస్కృతమునందు అచ్చులంతమందుగల శబ్దములు, తెలుగున డు, ము, వు అను ప్రథమావిధక్తి ఏకవచనములతో కలిసి వ్యవహరింపబడునవి. (డుమువులు లేనిరూపములును గలవు).

రాముడు
 వటువు
 వృక్షము
 హరి

(అం. కౌ. 174. 175)

అజంతసంధి

అన్ + అంతము = అజంతము

అజంతములగు పదములకుగల్గు సంధి అజంతసంధి

(వ్యతిరేకము. హలంతసంధులు. చూ.)

రాముడు+అతడు—రాముడతడు

(అం. కౌ. పంక్తి. 67)

అజడము

జడముకానిది; అచేతనముకానిది. అనగా ప్రాణముకలది యని అర్థము.

i) చిన్నయనూరి జడవాచకములైన ఉదంత శబ్దముల తృతీయకు నవర్తకమును విధింపగా, సీతారామాచార్యులు ఒకేఒక ప్రయోగమాధారముగా అజడమైన ఉదంత శబ్దముయొక్క తృతీయకును నిట్టి 'న' వర్తకము చేరునని పేర్కొనెను.

“రాముడొక్క బాణమున వాలింగూలనేసె”

బాణముతో (బా. వ్యా. కారక. 23)

“ఏవునగిట్టి యేనుగున నేనుగువైచుచు

ఏనుగుతో (ప్రౌ. వ్యా. కారక. 17)

ii) అజడము తృతీయా సప్తములకును, కొన్నియెడల బహుత్వమునందు ద్వితీయ యగును.

స్తన చక్రవాకములనలరు

(స్తన చక్రవాకములచే)

iii) అజడము ద్వితీయకును బ్రథమ కొన్నియెడల రానగును.

అమ్మదనాగ మెదిర్చి

(మదనాగమునెదిర్చి)

(ప్రౌ. వ్యా. కారక. 18.19)

అజన్య శబ్దములు

అథర్వణుడు వికృతయందలి శబ్దములను జన్యములు, అజన్యములు అని రెండు విధములుగా విభజించెను. ఏ ఇతర ధాతువులనుండి కాక స్వతంత్రముగా నేర్పడిన శబ్దములను అజన్య శబ్దములందురు. వీనిని అవ్యుత్పన్నములని పేర్కొనవచ్చును. ఉదా: గోడ, మేడ, నోరు మొ॥ (అథ. కా. అజ. 95). ఇట్టి శబ్దముల నహోబలపతి అధాతుప్రకృతికములని వచించెను. అనగా వీనికి ధాతువు ప్రకృతిగా నుండదని భావము (అహో. అజ. 85). చూ: జన్యశబ్దములు.

జహత్స్వార్థ వృత్తి

చూ. (వ్య.) జహత్స్వార్థ వృత్తి.

వాక్యమునందువలెనే సమాసమునందును శబ్దములు తమ స్వార్థమును గోల్పోవకుండ నన్వయింపబడుట. దీనినే “వ్యపేక్షాభావ”మనియు నందురు.

(చూ. తె. వ్యా. వి. పుట. 888)

అజ్ఞలిప్యభాగము

ఆచ్+హల్+విభాగము. ఆకారాదియగు అచ్చుల యొక్కయు, కకారాదియగు హల్లులయొక్కయు విభాగము.

(బా. వ్యా. సంఖ్య. 1.)

అజ్ఞాతక్రియ

తెలియనికాలము గల క్రియ. తెలియబడిన కాలముగల ఒక క్రియ అజ్ఞాత కాలముగల వేతొక క్రియయొక్క కాలమునకు బోధకమగును. అట్టిచో జ్ఞాతకాల క్రియావాచియగు ధాతువునకు ‘నుజి’ వర్తకమగును. ఇది భావలక్షణార్థకము.

“చైత్రుడు వండ నతిథి వచ్చెను” — ‘వండు’ అనునది తెలిసినకాలముగలది. అతిథి వచ్చునట్టి కాలము తెలియనిది. ఇదే యజ్ఞాతక్రియ.

(గు. ప్ర. పుట. 382)

అజ్ఞాతవస్తూదేశ్య ప్రశ్నము

తెలియని వస్తువునుగూర్చిన ప్రశ్నము. ఇందు కిమర్థక శబ్దము (ఏ) విహ వచనాంతము తఱచుగా నగును.

ఎవరక్కడ? ఎవడక్కడ?

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 46)

అజ్ఞప్రక్తి

ఆచ్+భక్తి

చూ. స్వరభక్తి

అంట, యిక, చుడు శబ్దములు

పదాదీహ్రస్వములపై ఖండబిందువున్న శబ్దములు ఈ మూడుమాత్రము.

(బా. వ్యా. సంధి. 22)

అటమటాదులు

“అటమటము” (మోసము) మున్నగుపదములు. మతుబర్థమునందు (కలవాడు/ కలది) వీనికి ‘ఈ’ అను తద్ధిత ప్రత్యయము చేరగా అటమటిడు, కమ్మటిడు, కొండిడు, బానసిడు మున్నగురూపములు సిద్ధించును. (బా. వ్యా. తద్ధిత. 15)

అటాంతములు

“అట” అంతమందుగల రూపములు.

చేయు+అట (ము)=చేయటము

కొట్టు+అట (ము)—కొట్టటము

ఇట్టి అటాంతములు గోదావరి, విశాఖాది మండలములలో శిష్టజన వ్యవహారమున గలవని వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము (పుట. 1487) పేర్కొనుచున్నది.

(అం. భా. శా. పుట 254)

అట్టి

ఎల్ల యెడల ధాతుజ విశేషణములకు విభాష ననుప్రయుక్తమగును.

వచ్చినట్టి రాముడు—వచ్చిన రాముడు (సమాసము)

వచ్చునట్టివాడు—వచ్చువాడు (ఏకపదము) . (బా. వ్యా. సమాస. 10)

అట్టి ప్రభృతులు

అట్టి, పోని బోటి, వంటి, అను శబ్దములు. (ప్రొ. వ్యా. సమా. 48)

-అడ

తద్ధిత ప్రత్యయము. వేఱునకిది స్వార్థమునందగును. —వేఅడము. ఆమహదదంత మగుటచే ‘ము’ వర్ణకము చేరినది. (ప్రొ. వ్యా. తద్ధిత. 8)

అడంగాదులు

(i) “అడంగు” మున్నగు ధాతువులు. వీనికి—కువ అను కృత్రుత్యయము చేరును. అడఁకువ, పెనఁకువ, ఇత్యాదులు. ఇది చేరునపుడు ధాతువులోని యంతిమాక్షరము లోపించును. (బా. వ్యా. కృ. 8)

(ii) అడఁగు, కడఁగు. వడకు మున్నగు శబ్దములలోని డకారము ఇకారమగును. (బా. వ్యా. ప్ర. 13)

(iii) అడఁగు, కరఁగు, కలఁగు,—ఇత్యాదులు. వీనికి ప్రేరణార్థము నందు “చు” చేరును. అప్యడంతిమాక్షరము లోపించును.

అడఁచు, కరఁచు, కలచు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 76)

-అడము

ధాతువుల కీ కృత్ ప్రత్యయము చేరును. ఇది భావార్థమునజేరు సామాన్య కృత్ ప్రత్యయమగు “ట” వంటిది. ఇవి వ్యవహార ప్రసిద్ధములు.

తోపడము, కొసరడము, కోరడము

(ఆం. కౌ. 788)

అఢాంతములు

(అడ+అంతములు) “అడ” యను భావార్థకకృత్ప్రత్యయ మంత మందుగల అందడము, పొందడము, విడువడము, తరగడము, వండడము మున్నగు పదములు. ఇట్లు ప్రతి క్రియయు అఢాంతమగుట ప్రసిద్ధము. కాని యిట్టి పదములకు ప్రయోగము లేదని అధర్వణుని మతము. (అధ. కా. అజ. 98). చూ:- అడము. ఇట్టి శబ్దములు గ్రామ్యములగుటచే ప్రయోగార్హములు కావని అహోబలపతియు నిరసించెను (అహో. అజ. 85).

-అడి

తద్ధిత ప్రత్యయము. “వెల్లి” అను శబ్దమునకు స్వార్థమునందు వచ్చును.

వెల్లి+అడి=వెల్లిడి

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 7)

అడుక్కాదులు

‘అడుకు’ మున్నగు ధాతువులు వీనికి ‘ఉ’ వర్ణకము చేరగా, అపదాది స్వర సంధిచే “అడుకు, అంటు, ఒప్పు, ఒలుగు, ఒసగు” అనురీతిన కృదంతరూపము లేర్పడును.

అడ్డాదులు

“అడ్డ” మున్నగునవి. ఇట్టివానినుండి ధాతురూపములు సాధింపవలయునన్న “ఇంచు” చేర్పవలయును. అప్పు డడ్డించు వంటి అసాధు రూపము లేర్పడును. గు(క) అను అగమము ధాతువులకు చేరగా

అడ్డ+గ్+ఇంచు→అడ్డగించు

ఒర+గ్+ఇంచు→ఒరగించు

పెల్లి+గ్+ఇంచు→పెల్లిగించు - వంటి రూపములేర్పడును. ఇది

ఆకృతి గణము.

(బా వ్యా. క్రియా. 79)

అతిదేశము

ఒక శబ్దముయొక్క ధర్మమును వేతొక దానియందారోపించుట.

(i) దూతాది శబ్దములకు బహుళముగా స్త్రీలింగత్వము నతిదేశించుటచే దూత - దూతుడను రూపములు కలుగును.

(బా. వ్యా. తత్స. 81)

(ii) కంధరాది స్త్రీలింగ శబ్దములకు సవుంసకత్వమును బహుళముగా అతిదేశించుటచే కంధ-రకంధరము, నాసిక-నాసికమును రెండు రూపములు కల్గును.

(బా. వ్యా. తత్స. 66)

(iii) ఆచ్చిక శబ్దములకు తఱచుగా స్త్రీసమత్వాదిదేశముచే ప్రథమైకవచన లోపాదికము కల్గును. -అన్న, మిన్న, జాణ, ఓడ, గోడ. ఇట్లే మఱి కొన్నింటికి క్లిబసమత్వమును అతిదేశించుటచే “ము” వర్ణకము కల్గును. బియ్యము, నెయ్యము, అల్లము, బెల్లము.

(ఆచ్చి. 2)

అతిచారము

మితిమీరి సంచరించుట. సూత్రమునందు చెప్పబడిన నియమము మీరి వేతొక చోటు నందు సైతము ప్రవర్తించుట.

(గు. ప్ర. పుట. 953)

అతిచారమనగా అతివ్యాప్తి.

(వ్యా. సం. స. 1532)

చదువుకొను+మి(జి) - చదువుకోమి; చదువుకొననేల - చదువుకోనేల; చదువుకొనక - చదువుకోక - వంటిరూపము అతిచారమువలన నేర్పడినవి.

(బా. వ్యా క్రియా. 80-81)

అతిదిష్టవర్తమానము

ఆరోపితమైన అన్యధర్మము గలది అతిదిష్టము. వర్తమానమును భర్తృహరితన వాక్యపదీయము నందు ద్వివిధములుగా నిరూపించెను. అందొక భేదమిది. భవిష్యత్కాల ధర్మము వర్తమానకాలవాచకమునందు ఆరోపించుట.

“ఇదిగో వెళ్లుచున్నాము” — ఇదిగో వెళ్లబోవుచున్నామని అర్థము.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 698) (వాక్య. III. 37)

అతిపరోక్షవృత్తి

ప్రత్యక్షము కానిది పరోక్షము. అందులోను మిక్కిలిగా పరోక్షమైన మార్పును ‘అతిపరోక్షవృత్తి’ అందురు. గుర్తింపరానంతగా మార్పుచెందిన పదమును ఇట్లు వ్యవహరింతురు.

బలీవర్త మను పదము “బైల్”గా హిందీలో మార్పుచెందుట ఇట్టిది. ఇట్లు మార్పుచెందిన పదములమూలరూపమును గుర్తించుట చాలాకష్టము. అట్టి వీ వృత్తిలోనివి. కృదంత రూపములలోను నిట్టి వృత్తిని గుర్తింపనగును.

కూటు

‘ఱు=పొడ—చ

‘దు

(తె. వ్యా. వి. పుట. 845)

‘దును,

బలీవర్ధము—ఎద్దు? అయినదని కొందరందుగు. ద్రావిడ భాషలలోని దేశ్యపద ములన్నియు నిట్టి లోకవృత్తి లో మార్పుచెందిన సంస్కృత ప్రాకృత పదములే అను వాద మొకటి కలదు. (తె. వ్యా. వి. పుట. 845.)

అతిప్రసంగము

చూ: అతివ్యాప్తి .

అతివ్యాప్తి

మితిమీటి వ్యాపించుట. లక్ష్యముకాని దానియందు లక్షణము ప్రవర్తిల్లుట. గోవు నకు శృంగిత్వము (కొమ్ములుండుట) లక్షణమన్నచో గేదెలకు, ఇంకను నితరజంతువులకు కొమ్ములుండుటచే అతివ్యాప్తి దోషము ఏర్పడుచున్నది. అందుచే లక్షణము. సమగ్రముగా నుండవలయును. దీనినే అతిప్రసంగమనియు నందురు. (చూ. అతిచారము)

అతీతార్థకక్రియ

భూతార్థమును దెలుపు క్రియ. (చింతా. క్రియ 9)

అత్తు

హ్రస్వమగు ఆకారము. చూ. తపరకరణము. (బా. వ్యా. సంధి. 4)

అత్యంతార్థము

మిక్కిలి తీవ్రతను చెప్పు అర్థము. ఇందు పదములు ద్వైరుక్త మగును. ఔరార, కటకటా, కనికని, వినివిని మొ. (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 112)

అత్యసంధి

హ్రస్వమగు అకారసంధి (చూ. బా. వ్యా. సంధి. 4)

అత్యమడఁగుచుఁ బొడముచు నలరు సంధి

ఆకారము లోపించుట, లోపింపకుండుటనై ఒప్పుసంధి.

‘అది’ అను పదములోని అకారము వికల్పముగా లోపించుటను తెల్పుసంధి.

ఇట వికల్పమునకు అడగుచు; పొడముచు, నుండుట అను వివరణమును గమనింప నగును ఉన్న+అది→ఉన్నది, ఉన్నయది; నేర్చుచున్నయది, నేర్చుచున్నది.

(స. సా. సం. I సంధి. 47.)

అధర్వణ మతసంధులు

తెలుగు వ్యాకర్తయగు ‘అధర్వణాచార్యులు’కి సమ్మతమైన సంధులు.

సమాసమునందు ఉదంతశబ్దములు కొన్నింటిపై పొల్లు నకార మాగమముగా వచ్చును. అది ద్రుతముకావున వైనున్న పరుషములను సరళములు గావించును. ఇట్లాదేశమైన సరళములకు పూర్వమందున్న నకారము బిందువగును. అప్పకవి ఈ సంధి కిట్లు పేరిడెను. కను+కవ → కనున్కవ → కనున్గవ → కనుంగవ. (అప్ప. V. 180)

అదంతగుణవాచకములు

(i) హ్రస్వమగు “అ” కారము అంతమందుగల గుణమును దెల్పు శబ్దములు: నల్ల, తెల్ల, పుల్ల మున్నగునవి.

(ii) వీనికి “-తనము” అను తద్ధితప్రత్యయము త్వార్థము (చూ.) నందు పరమ గునపుడు నుగాగమమగును.

నల్లఁదనము (బా. వ్యా. సంధి. 35; బా. వ్యా. తద్ధిత. 1)

అదంత పురుష వాచకములు

హ్రస్వమగు అకారము అంతమందుగలట్టి, పురుషబోధకములగు అచ్చతెనుగు పదములపై “ఁడు” వర్ణకము వికల్పముగా వచ్చును.

పాప—పాపఁడు

గొల్ల—గొల్లఁడు

మాల—మాలఁడు.

(ఆం. కౌ. 258-57)

అదంతము

అత్ + అదంతము “హ్రస్వమగు అకార మంతమునందుగల శబ్దము. బాల, నృపాలాదులు. (బా. వ్యా. తత్సమ. 38)

అదరులు లోనగునవి

అదరులు, అఱువుళ్ళు, ఎండువులు, మిడుగులులు మొదలయినవి. ఇవి వృత్తి యం దేకవచనాంతంబుల యగు—అదరుటగ్గి. (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద 38)

అదాగమము

(అత్ + ఆగమము) సంబోధనప్రథమైకవచన ప్రత్యయము యొక్క అంత మున వచ్చు ఆగమము (చింతా. అజ. 13). ఇందలి చివరి తకార ముచ్చార త్వార్థముకాగా ‘అ మిగులును. ఉదా: రాముఁడ (రాముఁడు+అ) మొ॥

అదాదులు

అత్ + ఆదులు. హ్రస్వమగు అకారము మున్నగునవి. అ—ఆ—ఇ—ఈ—ఎ— ఏ—ఓ—ఓ—అమ్మ—అయ్య ఇత్యాదులు.

సంప్రార్థనమునందు మధ్యమ పురుష ఏ. వ. మువర్ణకమునకు బ. వ. డు (జ్) వర్ణకమునకు అదాదులు వికల్పముగా అను ప్రయుక్తమగును.

వండుము+అ → వండుమ. ఇట్లే వండుమా, వండుమీ, వండుడ, వండుడీ, ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. క్రియా. 31)

అదిత్తులు

అత్—హస్యమగు అకారము.

ఇత్తులు—ఇత్సంజ్ఞగాగల ధాతువులు. 'స్పర్థ' ఇందలి 'అత్' ఇత్సంజ్ఞ గావున లోపించును. అప్పుడు 'స్పర్థ' అను రూపము మిగులును. దీనిపై 'ఇంచుగా'గమము రాగా స్పర్థించు అగును. ఇట్లే 'ముద'—ముద్+ఇంచు (క్)—మోదించు;

వర—వర్+ఇంచు (క్)—వరించు;

గణ—గణ్+ఇంచు (క్)—గణించు (బా. స. పుట 48)

అదు

అభావార్థమున ధాతువుపై వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా: రారాదు, లేదు, కారాదు, కాదు. మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 428)

అదృష్టము

దృష్టముకానిది, కానిపించనిది. సృష్టిలో సకల ప్రాణులు ఆహారవిహారాదు లందు ప్రవర్తిల్లుటకు ప్రతిభే కారణమని, అట్టి ప్రతిభ షడ్విధములని; అందులో అదృష్టముననది యొకవిధమగు ప్రతిభయని 'భర్తృహరి' తన వాక్యపదీయమున వివరించెను. (వాక్య. II. 154) (తె. వ్యా. వి. 1027-28)

అద్యుతశబ్దసంధి

'అద్యుత' మను అర్థమునిచ్చు తెనుగు శబ్దము. 'అబ్బురము'—ఇట్టిశబ్దము లోని ఉత్తము వికల్పముగా లోపించును.

అబ్బురము—అబ్రము.

తెలుగు పదములలో ఊనిక లేనికారణముగా అనాదిలోగల కొన్ని అచ్చులు లోపించును.

వేడుక—వేడ్క

కినుక—కిన్క మొ॥

(అప్ప. V. 100)

అద్యుతార్థకములు

(అద్యుత+అర్థకములు) ఆశ్చర్యార్థమును బోధించు అహా, ఓహా, ఔరా యను శబ్దములు. ఇవి కళాసంజ్ఞకములు. (చింతా. సంజ్ఞా. 40)

అద్యతన, అనద్యతన సముదాయ భవిష్యత్తు

అప్పటికి జరుగక, ఆ వెంటనేగాని, అటుపిమ్మటగాని జరుగగల భవిష్యత్కర్త యారూపము.

అతడు వెళ్ళబోవుచున్నాడు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 888)

అద్యతన అనద్యతన సముదాయ భూతము

ఇప్పుడు జరిగినది, పూర్వము జరిగినది కలిపిచెప్పు భూతార్థక క్రియారూపము.

'భర్తృహరి' తన 'వాక్యపదీయము'న ఐదువిధములగు భూతకాలిక క్రియలను

పేర్కొనెను. అందిది యొకటి.

(వాక్య. III. 37)

ఇట్టి భేదము తెలుగున నిరూపితముకాదు. అంగ్లమునందలి Past perfect continuous tense ఇట్టిదేమో! (తె. వ్యా. వి. పుట. 698)

అద్యతన భవిష్యత్తు

చూ. అద్యతనము.

వక్త మాట్లాడునప్పటినుండి ఆనాటిరాత్రి ప్రథమ యామాంతమువరకుగల కాలమునందు జరుగబోవు క్రియారూపము. (తె. వ్యా. వి. పుట. 693)

అద్యతన భూతము

కడచిన రాత్రియొక్క అంత్యయామము మొదలుకొని రాబోవు రాత్రియొక్క ప్రథమయామము తుదివరకు నుండుకాలము—అద్యతనము. కడచిన రాత్రి నుండి వక్త ప్రసగించునప్పటికి జరిగిపోయిన కాలము—అద్యతన భూతము.

కడచిన అర్ధరాత్రమునుండి నేటి అర్ధరాత్ర మద్యతనమని కొందఱుందురు.

(తె. వ్యా. వి. 698 పుట)

అద్రుతము

(న+ద్రుతము) ద్రుతప్రకృతికముకాని శబ్దము. కళయని భావము. అథర్వ ఋషి ద్రుతప్రకృతికమను పదమును వాడినను ద్రుతప్రకృతికములు కానివానిని కళలనక 'అద్రుతముల'నియే వ్యవహరించెను (అథ. కా. సంధి 23, అజ్ఞాన 81)

అద్విరుక్తము

ద్విరుక్తముకానిది—అనగా రెండు సార్లు ఉచ్చరింపబడనిది.

అక్కట - ద్విరుక్తము

ఆకట - అద్విరుక్తము

అద్విరుక్తములగు రూపములు కొన్ని ద్విరుక్తములగుట గమనింపనగును.

తలక్రిందులు - తల్లక్రిందులు (చూ. బా. వ్యా. ఆచ్చి. 14)

అధముఁడు

తక్కువవాఁడు. కేవలము లక్షణమునే యెరిగి, లక్ష్యముతో సమన్వయము చేయలేని వానిని అప్పకవి "అధముఁడు" గా పరిగణించెను. (అప్ప. I. 12)

అధికరణకారకము

అధికరణమనగా ఆధారము. ఒక వస్తువును గాని, కోరిక మొదలగు గుణములకు గాని ఆశ్రయమైనది. (ఆం. శా. కారక. 51)

అధికరణార్థమునందు సప్తమీవిభక్తి వచ్చుటయే అధికరణకారకము.

చెరువునందుజలమున్నది. (ఆం. కౌ. 417; ల. వ్యా. విభక్తి-95)

అధికరణము

అధికరణమనగా ఆధారము. ఇది మూడు విధములు.

1. ఔపశ్లేషికము	} చూ.
2. వైషయికము	
3. అభివ్యాపకము	

(బా. వ్యా. కారక. 17)

అధికారసూత్రము

ఉత్తర సూత్రములందు అనువర్తించునది. దీని అనువృత్తి పరిమితిని సూత్రకారుడు సూచించివచ్చును.

చిన్నయసూరి తన బాలవ్యాకరణము క్రియా పరిచ్ఛేదమును 'ధాతువునకు' అను అధికార సూత్రముతో నారంభించెను. "ఇంక నెయ్యది యుప్రకమింపంబడు, నయ్యది ధాతువున కగునని యెఱుంగునది" — అని వివరించెను.

"ఇత ఊర్వం యదనుక్రమిష్యామః

తద్ధతో రితి వేదితవ్యమ్" అను కాశికావృత్తికి సూరి వివరణము క్రమానుసారముగా నున్నది.

(రమణీయము, పుట. 376)

క్రియా పరిచ్ఛేదము నతిక్రమించి కృదంతపరిచ్ఛేదమునందలి సూత్రములకును ఈ అధికారసూత్ర మన్వయించును.

అధికృతగ్రంథార్థము

"ఉద్దేశించి చేయఁబడు గ్రంథము" అను అర్థమునందు చేరు తద్ధితప్రత్యయము. "నరసభూపాలీయము" — నరసభూపాలు నుద్దేశించి రచింపఁబడిన గ్రంథము అను అర్థమునందు "నరసభూపాల" అను ప్రాతిపదికము. "ఈయ" (చ) అను తద్ధిత ప్రత్యయము చేరెను.

ఇట్లే విక్రమోర్వశీయము మున్నగునవి. (ఆం. భా. శా. సమా. 88)

అధీనవాక్యసంధాయకము

మఱియొక వాక్యముపై ఆధారపడిన వాక్యము "అధీనవాక్యము." అట్టి వాక్యమును స్వతంత్ర వాక్యముతో కలుపు శబ్దము అధీన వాక్య సంధాయకము.

"బాలుఁడు పాఠములు బాగుగాఁ జదువునోని పరీక్షలోఁ గృతార్థుఁడగును."

ఇందు 'ఏని' అధీనవాక్య సంధాయకము. [మ. ప. వ్యా. సంధా. 9]

అధీనసమవాక్యసంధాయకము

మఱియొక వాక్యముపై ఆధారపడి సమముగానున్న వాక్యములను కలుపునది.

“దేవుఁడు సుజనుల రక్షించుననియుఁ గుజనుల శిక్షించుననియుం బెద్దలు వక్కాణింతురుగాని యదియంతగా నిక్కలికాలంబునఁ గానరాదు.” ఇట “యు” శబ్దము సమవాక్యములను గల్పునుగాన నది ఇట్టిది. [మ. ప. వ్యా. సంధా. 5]

అధోవర్ణసమీకరణము

చూ. వర్ణసమీకరణము. క్రింది వర్ణముతో పైవర్ణము సమీకరణమందుట. తద్భవము లేర్పడుటలో నిట్టి సమీకరణము విశేషముగాఁ గాంచనగును.

భక్తి — బత్తి

శర్కర — చక్కెర

దేశ్యశబ్దములందును నిట్టిమార్పుగల్గును.

చలిది — చల్ది — చద్ది

[తె. వ్యా. వి. పుట. 232]

అధ్యారోపిత భూతభావ భవిష్యత్తు

ఆరోపింపఁబడిన భూతభావముగల భవిష్యత్క్రియారూపము. ఈ విధమగు భవిష్యద్భేదమును భర్తృహరి తన వాక్యపదీయమునందు వివరించెను. [వా. ప. III. 37]

ఉదా. - “నేను మంత్రినై నచో ఆ పని చేసియుండెడివాఁడను.

[తె. వ్యా. వి. పుట. 698]

అధ్యాహారము

ఆకాంక్షితమైన పదములను తెచ్చుకొనుట. “నన్నుఁజూచి నగరె?” —

“నన్నుఁ జూచి జనులు నగరె”? — అను రీతిని అధ్యాహారము చేసికొన్నచో ఆకాంక్ష పూర్తియగును.

అధ్యాహార్యము

అధ్యాహారము [చూ.] కావింపఁబడిన పదము. ఇట్టి అధ్యాహార్యములు ప్రౌఢవ్యాకరణమునందు విశేషముగా నిరూపితములు. [చూ. వాక్య పరిచ్ఛే. 10, 11, 12, 13, 14]

‘నిన్నుఁ జూచి నగరె?’ ఇట కర్తృ పదమగు జనులు అధ్యాహార్యము.

అధ్యము

మార్గము. దీనిని తెల్పుపదమునకు ప్రథమావిభక్తి తఱచుగా వచ్చును.

“వారు క్రోశము నడచిరి” — అనగా క్రోశము పరిమితిగల మార్గమునందు నడచిరని యర్థము. సప్తమికి బదులుగా ప్రథమ వచ్చినది. [బా. వ్యా. కార. 25]

అధ్యవాచి

మార్గ పరిమితిని దెల్పు పదము. క్రోశము, ఆమడ, మైలు, ఫర్లాంగు, కిలోమీటరు

ఇత్యాదులు.

చూ. అధ్యము.

[తె. వ్యా. వి. పుట. 991]

అనంతర తద్భవములు

ప్రాచీనకాలమునగాక, తదనంతరకాలమునం దేర్పడిన తద్భవములు.

ప్రాచీన తద్భవములు—అనంతర తద్భవములు

అమవాస్య	—	అమవస	—	అమాస
నముద్రము	—	సందరము	—	సంద్రము
కుమారుడు	—	కొమరుడు	—	కొమారుడు
సంతోషము	—	సంతోసము	—	సంతోసము.

ఇట్లు పదమధ్య దీర్ఘసంయుక్తాదులు గలవి. అర్వాచీనరూపములు.

[తె. వ్యా. వి., పుట. 206]

అనంతామాత్యుడు

క్రి. శ. 1485 ప్రాంతమువాఁడు. 'భోజరాజీయ' మను కావ్యమును, “చందో దర్పణము,” ‘రసార్ణవము’ను శాస్త్ర గ్రంథములను రచించిన దిట్ట. ఇతఁడు చందోలంకారాది విషయములందు జూపినంత శ్రద్ధ వ్యాకరణవిషయమున చూపలేదు. అయినను చందో దర్పణమునందు నాల్గవ అశ్వాసమున కతివయ వ్యాకరణాంశములను స్పృశించెను.

అనంతుని చందము

చూ. చందోదర్పణము.

అనద్యతన భవిష్యత్తు

చూ. అద్యతనము. వక్త ప్రసంగించు నాటి రాత్రి ప్రథమ యామానంతరము జరుగనున్నకాలమునకుఁ జెందిన క్రియాపదము. భూతార్థక క్రియనువలె ఈ విధమగు భేదమును భర్తృహరి తన వాక్యపదీయమునందు పేర్కొనెను. [III. 37] [తె. వ్యా. వి. పుట. 698]

అనద్యతనభూతము

అద్యతనము [చూ.] నకు పూర్వము జరిగినది. ఈ అధ్యమున పాణిని లజ్ [చూ.] ప్రత్యయమును విధించెను. [చూ.] అనద్యతనే లజ్. పా॥ III. 2.8; భూతానద్యతనే లజ్ స్యాత్. సి. కౌ.]

ఇట్టి భేదమును తెనుఁగు వ్యాకరణము పేర్కొనలేదు. ఆంధ్రకౌముదిలో నిట్టివి ఉటంకితములు.

[తె. వ్యా. వి. పుట. 698]

అనన్వితము

అన్వితము [చూ.] కానిది. అన్వయింపనిది. ఇతరపదములతో అన్వయము పొందనిది. వేతాక పదముతో నన్వయించినదికాక వేరుగా నున్న పదమని ప్రౌఢవ్యాకర్త పేర్కొనెను. [ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 2]

అనభిహితకర్త

అభ్యాతాదులచే [క్రియావిభక్తి మొ॥ వానిచే] అభిహితము [తెలియఁజేయబడిన] కాని కర్త. ఇట్టి కర్తృవాచకము తృతీయ యందుండును. ఇట్టి అనభిహితకర్తకు ఒకానొకచో షష్ఠి రావచ్చును.

రామునిచే మిథిల గనంబడియె.

రామునకు మిథిల గనంబడియె.

[భా. వ్యా. క్రియా. 124]

అసమ్

గుణవాచకశబ్దములపైనను, వర్ణవాచక శబ్దములపైనను వచ్చు తద్ధితప్రత్యయము [వై. చం. తద్ధితా. 18]. ఇందలి మకార మిత్సంజ్ఞక మగును. ఉదా :- చల్లన, వెచ్చన—నల్లన, తెల్లన మొ॥

అర్థబోధకము

అర్థ బోధకము కానిది. క, చ, ట, త, ప, — ఇత్యాది వర్ణములు అర్థబోధకములు కావు. కావున నివిపదములు కావు. [ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 2.]

అనవద్యము

అనవద్యము కానిది. నింద్యముకానిది. సూత్రమునకుండవలసిన లక్షణములతో నొకటి. “అల్పాక్షరం, అసందిగ్ధం, సారవత్, విశ్వతోముఖమ్, అస్తోభం, అనవద్యం, చ సూత్రం సూత్ర విదో విదుః” [రమణీ. పుట. 37]

అనాగరకభాష

నాగరకముకాని భాష. గ్రామీణభాష. సామాన్యజన వ్యవహారభాష. దీనినే ఆంగ్లమున (Vulgarism) అందురు. ఇది వ్యవహారభాష కన్న (Colloquialism) తక్కువ గౌరవము గలభాష. (తె. వ్యా. వి. పుట. 151)

అనాదరాధము

అనాదరమును చూపించు పట్టను శబ్దములు ద్వైరుక్తములగును.

లేలే, పోపో, లేలెమ్ము, పోపొమ్ము.

[ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 113]

అనాపామాయాగమములు

అన, అప, అమ, ఆయ, అను ఆగమములు కొన్ని సంజ్ఞావాచకముల

కనుప్రయత్నముగను. తిక్కన, నన్నపాఠ్యుడు, కృష్ణమనాయకుడు, రామయ
సెట్టి.
(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 4)

అనాలోచిత ద్విత్వము

అప్రయత్నముగా ఉచ్చారణమునందు హల్లులు ద్విరుక్తములగుట. దీనికే
Spontaneous doubling అందురు.

రెండున్ + అర → రెండున్నర

అఱున్ + ఒకటి → అఱున్నొకటి

(తె. వ్యా. వి. పుట. 545-74)

అనింద్య గ్రామ్యము

నిందింపదగని, అనగా గౌరవింపదగిన వ్యాకరణవిరుద్ధముగు పదము.
మహాకవులు లోకమందు ప్రసిద్ధములగు పదములు, అవి వ్యాకరణ విరుద్ధము
లైనను ప్రయోగించిరి. అట్టివానిని నిరసింపక, ఆర్యవ్యవహారమున ఉన్నవిగాన
గ్రాహ్యములగును.

కఱకంఠుడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగఱ్ఱ, దినవెచ్చము మె॥

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా 23; ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 17)

అనిత్యము

నిత్యముకానిది. అనగా వైకల్పికము. వ్యాకరణ కార్యమొకమాటు ప్రవర్తి
లుట, మఱియొకమాటు ప్రవర్తించుండుట.

అనిత్య సమాసము

నిత్యసమాసము (చూ.) కానిది. నిత్యానిత్య సమాస విభజనమును నవ్యగీర్వాణ
వ్యాకర్తలు ఏర్పరచిరి. అనిత్య సమాసమునందలి శబ్దములకు విభక్తులు చేర్చి
విగ్రహవాక్యమును జెప్పమాత్రముననే అర్థ మవగతమగును.

రాజ్ఞః పురుషః—రాజపురుషః (తె. వ్యా. వి. పుట. 871)

అనిబద్ధ రూపములు

నిబద్ధముకాని, అనగా స్వతంత్ర శబ్దములు. నిబద్ధరూపములకు (చూ.) వ్యతి
రేకమైనవి. పుస్తకములు.

పుస్తకము—అనిబద్ధరూపము (Free Form)

—లు: నిబద్ధరూపము (Bound Form)

(తె. వ్యా. వి. పుట. 568)

అనిరాకర్తృక సంప్రదానము

నిరాకర్తృకము కాని సంప్రదానము. అనగా దానగృహీతచే నిరాకరింపరానిది. భర్తృహరి తన 'వాక్యపదీయము'నందు నిరూపించిన సంప్రదానములలోనొకటి. ఇందు గ్రహీత అంగీకారానంగీకారములతో నిమిత్తముండదు. ఈ దాన మాత్రాదాశించినది కాదు.

ఉదా: సూర్యునికొఱకు అర్ఘ్యము నిచ్చుచున్నాడు. హరికొఱకు విరి యిచ్చుచున్నాడు. (ఆం. కౌ. 457, 58) (తె వ్యా వి. పుట. 979)

అనిర్దిష్ట సర్వవాచములు

నిర్దిష్టములుకాని, ఇన్ని, ఇందఱు అని ప్రత్యేకముగా నిర్ణయించని సర్వవాచములు (చూ.). తమతో సంబంధించు విషయములను నిర్దేశింపనివి. పెక్కుతెగలు- అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, పలు, అందఱు, ఇందఱు, కొందఱు. పెక్కు, పెక్కుండ్రు, పెక్కురు, పలువురు, పలుగుండ్రు—ఇత్యాదులు.

(సం. వ్యా. సర్వ. 19)

అనిర్దిష్ట స్త్రీపురుషోద్దేశ్య వ్యాహరము

నిర్దేశింపబడని స్త్రీపురుషుల నుద్దేశించిన మాటయందు, అనగా స్త్రీయనిగాని పురుషుడనిగాని, నిర్దేశింపక సామాన్యముగా పలుకునపుడు ఏకార్థకశబ్దము తఱచుగా నగును.

ఒకర్లు పోయిన తోవ నొకరుపోరు,

వారొక్కరై వచ్చిరి.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 47)

అనిర్దిష్టార్థము

స్పష్టముకాని యర్థము. ఇట్టి అర్థమునందు, 'ఒక' శబ్దమునకు పూర్వార్థమము వచ్చును. ఒకానొకడు, ఒకానొకతె, ఒకానొకటి మొదలగునవి.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 85)

అనుకరణము

ఒకరు చెప్పినట్లు చెప్పుట. ఇట్లు చెప్పినపిమ్మట 'అను' ధాతువుయొక్క క్తార్థక రూపముగాని, తత్తుల్యార్థముగల ఇతరరూపములుగాని వచ్చును.

“కృష్ట కృష్ట” అని గ్రక్కునమోడ్చి-(కళా. III. 19)

1. ఆధునికులు అన్యలు చెప్పిన మాటలను యథాతథముగా చెప్పునపుడు అద్యంతము లందు “ ” అను గుర్తు నుంతురు. అన్నిభాషలందు నిట్టి గుర్తింపు నేడుకలదు. దీనికే Direct Speech అందురు.

2. సంస్కృతక్రియలు, అవ్యయములు, విభక్త్యంత శబ్దములు వాక్యములు అనుకరణమునందు ప్రయోగింపవలయునని నియమమున్నది.

“ శ్రీరంగ ధీవరాయ, భూపచంద్రాయ, తుభ్యంనమో ” యటంచు, ఈ నియమమునకు అవవాదములగు ప్రయోగములు కొన్ని అర్వాచీన రచనలలో కానవచ్చును.

చూ. అనుకరణ విరహితము

(రంగ. IV 21-24)

అనుకరణ విరహితము

అనుకరణములేనిది. ‘అనుకృతేస్తీ వాక్యంతు’. సంస్కృత వాక్యము అనుకరణముతో నుండవచ్చునని ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి పేర్కొనెను. తొలుత ఇట్లే యున్నను కాలాంతరమున కావ్యములలో అనుకరణము లోపింపఁజేయబడెను ఇట్టి ప్రయోగము లాధారముగా కానోపు.

“కేచి ద్విసానుకరణం చాద్యశబ్దం ప్రచక్షతే” — అను వికృతి వివేక కారిక (సంజ్ఞా. 27)

“ఒకానాకచో ననుకరణ విరహితంబుగా సంస్కృత వాక్యంబు గానంబడియెడు” అను ప్రౌ. వ్యా సూత్రము లేర్పడినవి. (సంజ్ఞా. 15.)

“క ర్తు మక ర్తుమ్ అన్యథాక ర్తుమ్ ఉదాహరణ క్రివి”

“అంటితి నమశ్శివాయ పాపాత్మురాలి” (జైమినీ. IV. 71)

‘జయపదమును అనుకరణ విరహితముగా గలదు’ (ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా. 16)

“జయ, నారాయణ, పుండరీక వరదా...”

అనుకార సందులు

అనుకరణము (చూ.) నందు వచ్చు సందులు.

చూ. బా. వ్యా. సంధి. 50-54; అప్ప. V. 98.

అనుకృతి

చూ. అనుకరణము

(బా. వ్యా. సంధి. 51)

అను, కొను లోనగునవి

అను, కొను, చను, మున్నగు ధాతుజ విశేషణములు. ఇట్టి ‘ను’ వర్ణాంత ధాతుజ విశేషణముల అంత్య “ఉ” కారమునకు హల్లు పరమగునపుడు లోపము వైకల్పికముగా నగును.

అను+పురము < అనుపురము

(ప్రొ. వ్యా. సంధి. 18)

అను క్తన్యాయము “అను క్తమన్య శబ్దానుశాసనవత్” (వాల్మీ. 1-1-2) అను న్యాయము. ఒక వ్యాకరణమునఁ జెప్పబడని విషయము నితర వ్యాకరణముల నుండి గ్రహించుట యని భావము. డుజ్ మున్నగు జీతులగు ప్రత్యయములు ఈ న్యాయానుసారము “సానునానికోచ్ఛారణం జీత్” అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రముచే బిందుపూర్వకములగును. ఉదా:- రాముఁడు, రాముండు మొ॥ ఇట్లే నుమ్ మున్నగువానిలోని యంత్యవర్ణములు ఈ న్యాయానుసారము పాణినీయ ముచే ఇత్సంజ్ఞకము లగును.

అనుచిత విభాగము

తగనిరీతిగా విభజించుట. ఒక పదమును అప్పటికున్న భ్రమతో విభజించుట వలన క్రొత్త శబ్దము లుత్పన్నమగును.

ఉదా : “లు” బ. వ. ప్రత్యయమును భ్రమతో కొలఁకులు, ఏనుఁగులు, ఈగలు వంటి పదములను విభజించుటచే “కొలఁకు, ఏనుఁగు, ఈగ” వంటి ఏ. వ. రూపములేర్పడినవి, విభాగమండలములో “కానిస్తేపులు” అను అంగ్ల పదము లోని “లు” బ. వ. ప్రత్యయమును బ్రాంతితో ‘కానిస్తేపు’ అను అనుచితవిభాగ రూపము వ్యవహృతము. దీనినే అంగ్లమునందు “wrong splitting” అని వ్యవహారము.

అను త్తమ పురుషక్రియలు

ఉత్తమపురుషేతరములగు ప్రథమ - మధ్యమ పురుషక్రియలు. వీని అంత్య వ్రాసేకారమునకు సంధి నిత్యము. ఉదా: వినుతించి రమరులు, చేసితి వచ్చుతు పూజ మొ॥ (చింతా. సంధి 4)

అనుదంతము

‘ఉత్’ అంతమందు లేని తెలుఁగుపదము. మగఁడు, పాపఁడు, మున్నగునవి. ఇట్టి దుమంతములకు నిగాగమము నిత్యము. (వ్యతి.) ఉదంతము. మగనితో, మగనిచేత, (బా. వ్యా. తత్సమ. 24)

అనుదా త్తము

ఉదాత్తము కానిది. ఇది స్వరభేదము. పృథక్ పృథక్ పేరితమగు వాయువు తాలవ్యాది స్థానముల యథోభాగమును స్పృశించి స్వరమును పుట్టించునప్పుడది అనుదా త్తమగును.

‘ఆర్వాక్’

“నీ చైరనుదాత్రః”

(పా. I. 2.80)

తెనుగున నిట్టి స్వరభేదములేదు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 89)

అనునాసికములు

ముక్కుతో ఉచ్చరింపబడు వర్ణములు. వర్గద్వనులవలె స్థానకరణ సంయోగానంతరము, నిశ్వాసము నాసిక గుండ పోయిన, అట్టి ధ్వనులు అనునాసికము లనబడును.

జ, ఞ, ణ, న, మ,

(అప్ప. II. 7)

(ఆం. కౌ. 95; ఛం. ద. IV. 125)

అనునాసిక వకారం

“కొన్నిచోట్ల మకారానికి అనునాసిక వకారం విభాషగా వస్తున్నది. మామిడి మావిడి; చలిమిడి-చలివిడి, తమిదలు-తవిదలు,-ఇట్టిచోట్ల అనునాసిక చిహ్నంగా ఆరసున్న గుర్తును కొందరుంచుతున్నారు

ఏవిట, రవఁణ మొ॥

(వ్యా.భా.వ్యా. శబ్ద. 459)

రెండచ్చుల మధ్యలోను, పదాంతములోను, ‘వ,స,హ’ లకు పూర్వము వచ్చిన ‘మ’ కారము ‘వఁ’ కారంగా ఉచ్చరింపబడుతున్నది. అందుచే ‘మ’ కారము నకు ‘వ’ కారము ఉపవర్ణమౌతున్నది.

మామిడి—మావిడి

మామ—మావఁ

చీమ—చీవఁ

సంవత్సరమ్—సవ్ఁవ్వచ్చరవ్ఁ

సింహం—సివ్ఁహవ్ఁ

మాంసం—మావ్ఁసవ్ఁ

అనుప్రయుక్తము

అనుసరించి, అనగా వెంటనంటి ప్రయోగింపఁ బడినది. ‘ఉండి పదంబొకానొకచో ‘వలన’ వర్ణకంబున కనుప్రయుక్తబంగు’ -

“హిమగిరి వలన నుండి గంగ వొడమె” - ‘వలన’ తో చేరి ‘ఉండి’ పదమను ప్రయుక్తమైనది.

(బా.వ్యా. కారక. 10)

అనుప్రయుక్తమగు ‘ఆట’ శబ్దము—కోలాటము

(బా.వ్యా. కృదంత. 7)

అనుప్రయుక్తమగు ‘పోవు’ శబ్దము—

(బా.వ్యా. క్రియా. 77)

అనుబంధకము

చూ:- అనుబంధము

(చింతా. క్రియా. 9)

అనుబంధ క్రియలు

ధాతువును, క్రియావిభక్తిని కలుపునట్టి క్రియలు. వర్తమానార్థకమునందు-
'ఉన్న' భవిష్యదర్థము నుండు 'కల' అనుననిట్టివి.

వండుచు+ఉన్న+వాడు—వండుచున్నాడు.

వండ+కల+వాడు—వండకలడు

(తె.వ్యా వి. పుట. 715)

అనుబంధము

ధాత్వాదుల కవ్యవహిత పరముగా ప్రయోగింపఁబడు ధాత్వాదికము. పఠించుచున్నాడు. పఠింపఁగలడు మున్నగువోట్లుఉన్న, కలయనునవి అనుబంధములు. (వై.చం సుజ్ఞా. 24) చింతామణి యందు అనుబంధ సంజ్ఞకు నిర్వచనములేదు. ఐనను అనుబంధసంజ్ఞ ప్రయోగింపఁబడినది. చూ : చింతా. (క్రియా. 10,11,12).

అనుమంత్య సంప్రదానము

'అనుమంత' అనగా సమ్మతించువాడు. అతడు చేయు దానము.

"ఋషిరాజు తెరువరికిఁ జెట్టునీడ యొసఁగుచున్నాడు.

(ఆం. కౌ. 455. 50)

అనుమన్త్య సంప్రదానము

సమ్మతితోఁగూడినది. భర్తృహరి వాక్యపదీయమునందు నిరూపితమైన త్రివిధసంప్రదానములలో నొకటి. ఇందుగృహీత ప్రేరణముండదు. కాని అతని సమ్మతితో దానక్రియ జరుగును.

ఉదా :- 'ఋషిరాజు తెరువరికిఁ జెట్టునీడ నిచ్చుచున్నాడు'.

(ఆం.కౌ. 456 పంక్తి)

(తె.వ్యా.వి. పుట. 979)

అనువర్తితాన్య దేశ్యములు

అనువాదము కావింపబడిన ఇతర భాషాపదములు. వీనినే 'Translated loans' అందురు. యథాతథముగా అన్యదేశ్యములను స్వీకరింపగ వాని భావములను అనువర్తింప జేసికొను పద్ధతి యొకటి కలదు.

white paper... శ్వేతపత్రము

News paper... వార్తాపత్రిక

Sputhnic... రోదసినౌక

(తె.వ్యా.వి.పుట. 854)

అనువాద చిహ్నము

ఇతర భాషలనుండిగాని, ఇతర గ్రంథములనుండిగాని వాక్యాదులు తమ భాషలో వ్యవహరించునపుడు ఉపయోగించెడి గుర్తులు “...”

“దుర్బలస్య బలంరాజా” అనవినవే. (సం.వ్యా. విరామ 1)

అనుస్మృతి

సూత్రసమన్వయమునకుఁగాను పూర్వ సూత్రమునుండి ఉత్తరసూత్రములోనికి పదమునుగాని, పదసముదాయమును గాని లేక సంపూర్ణ సూత్రమును గాని తెచ్చుకొనుట. ఉదా:- అహమాదీనాంద్యిత్వమ్ (చింతా. సంధి 19) అను సూత్రములోనికి పూర్వ సూత్రమగు ‘షష్ఠ్యా ఉతోఽచినుష్పేచ. (చింతా. సంధి 17) అను సూత్రము నుండి ‘అచి’ అను నదిఅనువర్తించి అచ్చు’ పరమగునపుడు అహమాదుల యంత్య వర్ణమునకు ద్విత్వము వచ్చునని సూత్రార్థమేర్పడును. ఇట్లే ‘సంధిర్నాచోఽచ్యనుతః (చింతా. సంధి 1) అను సూత్రములోని సంధిపదము తరువాతి 8 సూత్రములలోనికి అనువర్తించును. అనుస్మృతిని ఆశ్రయించుటచే సూత్రములకు సంక్షిప్తత సిద్ధించును.

అనుసరణార్థము

అనుసరించుట, వెంటడించుట అను నర్థమునందు తెనుఁగున ‘తోడ’ వర్ణకము వచ్చును (వ్యా.భా.వ్యా. కారక. 28)

అనుస్వారము

స్వరమును (అచ్చును) అనుసరించియుండు వర్ణము. సున్నగా నిరూపితము. సున్నయన, బొట్టన, అనుస్వారమన పర్యాయపదములు.

(అప్ప. II. 11.)

అనేక కర్తృకక్రియ

ఒక క్రియలోనికి అనేకకర్తలన్వయించుటయు జరుగును. అట్టిక్రియ అనేక కర్తృకక్రియ అని వ్యవహృతము.

అనేకకర్తలున్నప్పుడు, సమీపముగానున్న కర్త ననుసరించి మహత్త్వా మహత్త్వములను, ఏకత్వ బహుత్వములను క్రియాపదమునకు కల్గును.

“సర్వభూతంబులు దేవానురులు వినాశగతులుకారె?” (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య 15.)

అనేక మాటలు

కేవల సంస్కృత శబ్దమగు ‘అనేక’ అనునది ‘మాటలు’ అను వికృతి శబ్దముతోడ సమసింపదు కావున నిది దుష్టసమాసము

(భా. వ్యా. సమా. 8)

అనేక పద్యావి ద్విగుసమాసము.

ఏకవచనాంతముగాని, సంఖ్యా పూర్వక మగు సమాసము. మమ్మాఱు, ముత్తొన, ముక్కన్ను ఏకవచనాంతములగు ద్విగుసమాసములు కాక, నలు దెసలు, ఐదురేకలు, అను బహువచనాంతములగు ద్విగుసమాసములును గలవు.

(ఆం. కౌ. 612)

అనేకార్.

పెక్కువర్ణములు కలది.

“అనేకార్ శిశ్నర్వస్య” (పా. 11. 55) ఆదేశము అనేక వర్ణము (అనేకార్) అగుచో అది సర్వాదేశమగును

తెచ్చు—తే (బా. వ్యా. క్రియా. 98)

ఉండు—ఉన్న (బా. వ్యా. క్రియా. 57)

అను—నా (బా. వ్యా. క్రియా. 98)

ఇటు ఆదేశములన్నియు అనేకార్లు కాబట్టి సర్వాదేశములు గానే వచ్చును. (రమణి. 427)

అనౌప విభక్తికము.

విభక్తికి సమీపముగా వచ్చునది, ఉపవిభక్తి. ఉపవిభక్తికలది ఔపవిభక్తికము. ఔపవిభక్తికము కానిది అనౌపవిభక్తికము. దేశ్యనామములు

(1) ఔపవిభక్తికాంతములు,

(2) అనౌపవిభక్తికాంతములు.

అనిద్వివిధములు.

(సం. వ్యా. విశే. 11)

(అప్ప. V. 128)

‘కల్లు’ (మద్యార్థమునందు)

అనౌప విభక్తికము.

(తాయి అను నర్థమున)

ఔపవిభక్తికము

‘పల్లు’ (నిమ్మార్థమున)

అనౌపవిభక్తికము.

(నోటిలోని పల్లు)

ఔపవిభక్తికము,

— అన్న

రామన్న, తిక్కన్న

చూ. ఆర్యాంబాద్యర్థక శబ్దములు (1)

(సు. వ్యా. సంధి. 2.)

అన్నంత క్రియ

‘అన్’ ప్రత్యయము అంతమందుగల క్రియ

పోవు+అన్—పోవన్; చేయు+అన్—చేయన్

బాల వ్యాకరణము నుజీ ప్రత్యయాంత క్రియ అని వ్యవహరించినది. జీ ఇత్సంజ్ఞవలన పూర్వమందు ఉకారము ఆకారమగును. ఇది సాంకేతికపద్ధతి. సంస్కృత వ్యాకరణమున పాణిని పద్ధతి కాని ప్రౌఢవ్యాకర్త వివరణాత్మక, స్వతంత్ర పద్ధతి ననుసరించి యిట్టి సంజ్ఞ కావించెను.

(ప్రౌ. వ్యా. కారక. 12, క్రియా. 93)

అన్నంతరూపము

‘అన్’ అంతమందుగల క్రియారూపము. ‘అన్’ ప్రత్యయము పరమగునపుడు ‘తిగుచు’ ధాతువు ‘తివ్య’ లేక ‘తివ’ అనురూపమును బొందును. ఇది ‘తిగుచు’ ధాతువుయొక్క అన్నంతరూపము.

“ఎవ్వరికిని మోపెట్టను దివ్యను శక్యంబుగాని దృఢకార్యకము”.

(భార. 1. VII. 25)

(ప్రౌ వ్యా క్రియా. 20)

అన్నాదులు¹

అన్న అయ్య, అమ్మ, ఎ, ఏ, మున్నగునవి. ఇవి ప్రార్థనార్థమునందన్నంత క్రియలపై చేరిన ‘కద’, ‘కదవు’ల కను ప్రయుక్తమగును.

చెప్పఁగదన్న, చెప్పఁగదయ్య

చెప్పఁగదమ్మ, చెప్పఁగదవమ్మ

చెప్పఁగదవే, చెప్పఁగదె ఇత్యాదులు.

(ప్రౌ వ్యా. క్రియా. 9)

అన్నాదులు²

శ్రేష్ఠార్థకశబ్దములగు ‘అన్న’ అయ్య, అక్క, అమ్మ, అప్ప, ఆయి, అవ్వ, అరుసు” ఇవి అన్నాదులు.

చూ.—ఆయి.

(సు. వ్యా. సంధి. 8.)

అన్ని ప్రభృతులు

‘అన్ని మున్నగు శబ్దములు. ఇవి సర్వనామములు.

అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు-పలు;

ఆ-ఈ-ఏ, నీ-నా-మన-తా;

సంఖ్యావాచకములు: అన్ని ప్రభృతులు.

(భా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 24)

అన్ ప్రత్యయాంత క్రియ

‘అన్’ అను ప్రత్యయము అంతమందుగల క్రియ. చూ. అన్నంతక్రియ.

ప్రార్థనార్థమునందు ఇట్టి 'అన్' ప్రత్యయాంతక్రియలపై 'కద' 'కదవు'
పూర్వకముగా అన్నాదులనుప్రయుక్తములగును
ప్రోవగదన్న; ప్రోవగదయ్య!
ప్రోవగదవే! మున్నగునవి.

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 9)

అన్యకార్యము

వ్యాకరణముననుసరించి జరుగవలసిన కార్యముకన్న, భిన్నముగానయిన
కార్యము.

హరి+హరి—హరీహరి

నిండి+నిండని—నిండీనిండని

దీర్ఘము అన్యకార్యము.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 419)

అన్యక్రియ

ఇతరక్రియ, వేఱొకక్రియ. దీనినే లక్ష్యక్రియ అందురు.

'చైత్రుఁడు వందనతిథి వచ్చెను'—

వచ్చుట లక్ష్యక్రియ. వండుట లక్షణక్రియ.

(బా. వ్యా. క్రియా. 40)

అన్యతరస్యామ్

వ్యాకరణ కార్య మొకమాటు సంభవించుట. మఱియొకమారు సంభవింప
కుండుట అనుదానికి సంస్కృత వ్యాకరణమునందు 'వా', 'విఱ్ఱ' 'విభాష'
లేకాక 'అన్యతర 'స్యామ్' 'ఉభయుథా, ఏకేషామ్' అనియు వ్యవహారముకలదు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 428)

అన్యదేశ ఆంధ్రములు

ఇతరదేశమునందు పుట్టిన ఆంధ్రపదములు. ఆంధ్రులు, ఆయా ప్రదేశముల
వారు వ్యవహరించు పదములు. వీనినే ఆధునికులు "మాండలికము" అని
వ్యవహరింతురు (Dialects).

ఆలము, చివ్వ, కయ్యము, పోరు

పవరము, దురము మున్నగునవి.

(అప్ప. I. 109)

అన్యదేశ్య సమములు

ఇతర దేశభాషలగు ఆంగ్లము మున్నగునవి సమానరూపముతో (ప్రకృతితో
నెట్టి మార్పును లేకుండా) తెనుగున వ్యవహరింపబడు పదములు.

రోడ్—రోడ్డు

త్రైవిక్—త్రైవిరు మున్నగునవి.

వీనినే నవీన శత్రువుములనియు నననగును. (చూ)

(తె. వ్యా. వి. పుట. 858)

అన్యదేశ్యములు

దేశ్యములుగాని పదములన్యదేశ్యములు.

“తెలుగు విభక్తులు చేర్చి పలుకఁబడుచున్న ద్రావిడాది దేశముల మాటలు”—
(గు. వ్యా. 82)

“తెనుగువారు అన్యదేశభాషను తమ భాషతోఁ గలిపి పలుకఁగా వాడుకపడినవి.
తావు, డాక, భళి, మేను, మోవి, కొను మొదలయినవి.

(ప్ర వ్యా. సంజ్ఞా)

సంస్కృతము ప్రాంతీయ భాషకాక యావద్భారత భాష కావున వీనిని అన్యదేశ్యములుగా నెంచరు.

కెలసము, సాందారు, ఖద్దరు, అసలు, మున్నగునవి.

అన్యవ దార్థ-ప్రధానము

సమాసమందలి పూర్వోత్తర పదార్థములు కాక, వేరుగు పదార్థము ప్రధానము గాఁగలది. చలివెలుగు = చల్లనికాంతి అనికాక, చల్లని కాంతిగల చంద్రుఁడని అర్థము.

‘చలివెలుగు ఉదయించెను’—చలి ఉదయింపదు, వెలుగు ఉదయింపదు. ఈ రెండు పదార్థములను గాని చంద్రుఁడుదయించెను అని క్రియాన్వయము. ఇట్లే వేడివెలుగు = సూర్యుఁడు

పులుగు పడగ = విష్ణువు (పక్షిధ్వజముగలవాడు)

నలువ = బ్రహ్మ (నాలుగు మోములు గలవాడు)

మచ్చెకంటి = (చేప (కన్నుల) వంటి కన్నులు కలది). శ్రీ

అలరువిల్లుడు = (పువ్వులు విల్లుగా కలవాడు) మన్మథుఁడు.

వాటివాడి = (నోటిపడునుగలది) శ్రీ, చేతలాడి (పనిచేయుగలది) శ్రీ

(ఆం.భా.భూ. 118)

ఆంధ్రభాషా భూషణకర్త సంస్కృత సంప్రదాయానుసారము వీనినే బహుప్రీహి సమాసము లనకపోవుట గమనింపదగినది. ఇట్లే కర్మధారయాది సంజ్ఞలను అతడు వాడలేదు. ఆ భాషలోనే అవి అన్యర్థములు కావు.

“అన్యపదార్థ ప్రధానో బహుప్రీహిః (మహాభాష్య. పా. III 1.2)

అన్యపూర్వకర్మము

పూర్వము జరుగని దానిని చెప్పునది. అనగా ముందు జరుగబోవునది.

‘అతడు గ్రామమును ప్రవేశించుచున్నాడు’-ఇంకను గ్రామమునందు ప్రవేశింపకున్నను ప్రవేశించుచున్నట్లు చెప్పుట.
(తె.వ్యా.వి. పుట. 957)

అన్యాయములు

(అన్య+ఆదులు) అన్య, ఇతర, వేరు మున్నగు అన్యార్థ వాచకములు మఱియు దూరము దగ్గఱ మున్నగు దిగ్వాచక శబ్దములు. ఇవి పరమగు

నవుడు పంచమీభక్తిలోకన్న కంటెయను ప్రత్యయములు వచ్చును ఉదా:-
రామునికంటె ధీరుడనృండు లేడు. వనముకంటె దూరము మొ॥

(మం.అం.కౌ. 155, బా.వ్యా. కారక. 12)

చింతా. లో కంటె యను ప్రత్యయము మాత్రమే విధింపబడినది

(చూ:- చింతా. అజంత. 80)

అన్యార్థకము

ఇతరము. ఇట్టియర్థముగలశబ్దములతో సంబంధమన్నప్పుడు 'కంటె' శబ్దకము
వచ్చును. ఘటము కంటెనన్యంబు పటంబు. (ప్ర.వ్యా. 270)

అన్యార్థాది యోగము.

'ఇతరము' అను నర్థముగల శబ్దములతోను, అట్టి మఱికొన్నిటితోను సంబంధ
మన్నప్పుడు కలుగునది. ఇట్టి పదము విభక్తి 'కంటె' వచ్చును.

'రాముని కంటె నన్యండు ధానుష్కండు లేడు' ఇట్టిచో షష్ఠీయు నగును--
'రామున కన్యండు ధానుష్కండులేడు.' చూ. అన్యార్థాలు

(బా. వ్యా. కార. 12)

అన్వంతము.

అను+అంతము. అను శబ్దమంతమందుగల క్రియ. దీనినే ప్రా. వ్యా.
అన్నంత క్రియ (చూ) అనెను. తిన్నగానిర్వహింపవలసిన క్రియ అన్వంత
క్రియ యగునని ఆం. భా. భూ కర్త యిట్లు పేర్కొనెను.

'అకుటిల కర్తవ్య కార్య మన్వంత మగున్' (157)

తినను+ఏగెను—తిననేగెను.

వేడుకొనను+వచ్చె—వేడుకొనవచ్చె

అన్వయము

సంబంధము. పదములకు బరస్పరము గల సంబంధము.

(ప్రా. వ్యా. వాక్య. 4)

'వాక్యమునందలి పదములకుగల పరస్పరసంబంధమని' - మఱి కొన్ని
వాక్యపులు పేర్కొన్నవి.

(సు. వ్యా. వాక్య. 2,

సం. వ్యా. వాక్య. 11,

మ. ప. వ్యా. శబ్దాన్వయ. 8)

శబ్దములకుగల పరస్పర అనుగమనము (ఆశ్రయము, గ్రహణము)
"శబ్దావామార్థాను గమనమ్".

అనర్థకము

అర్థముననుసరించినది. సంజ్ఞలు కొన్ని అన్వర్థకములు. కొన్ని కేవలము సాంకేతికములు.

సర్వనామము, సంఖ్య, అవ్యయము, ఉపసర్గ, కారకము మున్నగునవి. అన్వర్థ సంజ్ఞలు యోగ రూఢములు. (అన్వర్థ సంజ్ఞాత్వం యోగరూఢత్వమ్) (తె. వ్యా. వి. పుట. 658)

అన్వాచయ ద్వంద్వము

ప్రధానముతోపాటు, అప్రధానమునుగూడ కలిపి చెప్పట— అన్వాచయము.

‘యత్రైకస్య ప్రాధాన్య మితర దప్రధానం తదను రోధేన అన్వాచీయ మానతా అన్వాచయః।

(న్యాస--పా. II. 2. 29)

సంస్కృతమున ‘చ’ కారమునకుగల నాలుగర్థములలో అన్వాచయార్థ మొకటి. (సముచ్చయ, ఇతరేతరయోగ, సమాహారములు. ఇవి ద్వంద్వసమాసభేదములు నగును. “భో! బిషామట, గాంచాయ” .

‘బిచ్చమునకు పొమ్ము. గోవునుగూడ తెమ్ము.’-- అనుచో భిక్షయే ముఖ్యము. దీనితో పాటు లభించుపట్ల ఆవునుగూడ తేనగును. ఇది అముఖ్యము. ఇట్లు ముఖ్యా ముఖ్యము లును గలిపిచెప్పట అన్వాచయము.

తెనుగు వ్యాకరణమునందు ఇంతటి విభాగము లేకున్నను, ఆంధ్రకౌముది యందిట్టి ద్వంద్వ సమాసభేదము నిరూపితము. ‘క్రియా ద్వంద్వసంబంధమును అన్వాచయ ద్వంద్వమని’ పేర్కొనెను. ‘అర్థమును గూర్పు ధర్మంబు నొనరింపు’ అనుచో అర్థమును పోగుచేయుట ముఖ్యక్రియ. ధర్మము చేయుట అముఖ్యము. వీలున్న చేయవచ్చును

(ఆం. కౌ. 625. 28)

అన్వాదులు

‘అను’ మున్నగు ధాతువులు.

‘అను, కను, కొను, తిను, మను, విను’—అనునాలు ధాతువులే అన్వాదులు. ఇది నియత గణము. వీనికి ‘చు’ వర్ణకము పరమగునపుడు ఉత్పత్తిపము గాని ‘ను’ స్థానమున బిందువుగాని విభాషగా నగును.

అనుచు, అన్ + చు—అన్ను— అంచు. (బా. వ్యా క్రియా. 65.)

అన్వితము

ఇతర పదములతో అన్వయము (చూ.) గలది. అనన్వితము (చూ.) కానిది. ‘ఖంబు ఘటమునగలదు.’ (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 2)

అపకర్ష

సూత్ర సమన్వయము కొఱకు పరసూత్రము నుండి పూర్వ సూత్రము లోనికి పదమును లేక పదసముదాయమును తెచ్చుకొనుట. ఉదా:-

‘అపిశబ్దార్థ స్వేతం’ చింతా. సంధి 10) అను సూత్రములోనికి తరువాతి సూత్ర మగు ‘చౌరేరు పధాత్మనశ్చలుగ్వాస్యాత్’ (చింతా సంధి. 11) అను సూత్రము. నుండి లుక్, వా అను పదము అపకర్ష కలిగి సూత్రార్థ ము సమన్వితమైనది.

(అం. శా. సంధి. 10)

అపత్యార్థకము

అపత్యమనగా సంతానము. (చూ. తస్యాపత్యమ్ పా. IV. 1. 92) (కొడుకుగాని, కూతురుగాని, పౌత్రాదులుగాని కావచ్చును.) ఆ అర్థముగల పదము.

దశరథుని కుమారుడు — దాశరథి

గంగ కుమారుడు — గాంగేయుడు

పర్వత పుత్రి — పార్వతి

చూ. తద్ధిత, తత్యమ చంద్రిక. (అం. శా. సమా. 88)

అపదము

పదముకానిది. ఇది ప్రకృతియైనను, ప్రత్యయమైనను కావచ్చును. దీనినే శబ్దమన వచ్చును.

“అంద్యవగాగమంబులు తప్పన పదాది స్వరంబు పరంబగునపుడచ్చునకు సంధి యగు”.

(బా. వ్యా. సంధి. 11)

మూర+ఎడు మూరెడు. “ఎడు” అపదము. మానార్థక ప్రత్యయము.

అపదాదిస్వర నిత్య సంధి

అపదముల యొక్క ఆదిస్వరము పరమగుచో నిత్యముగా గల్గుసంధి.

గుణ+ఇయ్+ఇచు — గుణియించు

గుణ+ఇంచు — గుణించు

(గు.ప్ర. పుట. 889)

అపదాది స్వరము

పదముకానిది అపదము. అపదముయొక్క ఆదిస్వరము అపదాదిస్వరము.

—ఎడు; —ఇంచు

ఇది పరమగునపుడు సంధి నిత్యము.

మాన+ఎడు → మానెడు

(బా. వ్యా. సంధి. 11)

అపదాద్యము

పదముయొక్క ఆద్యమునందు లేనట్టిది. ఇట్టి గకారము విభాషగా వకార మగును.

పలుగురు — పలువురు.

తొగ...తొవ

పగలు—పవలు

వ్యతిరేకము—పదార్థము (చూ.)

(బా.వ్యా. ఆచ్యక. 27)

అపభ్రంశకము

‘అపభ్రంశ’ (చూ.) పదములతో కూడిన కావ్యము అపభ్రంశకము. దీనినే గ్రామ్యమనియు నందురనియు ఇది సంస్కార కావ్యమునకు భిన్నమైనదని ఇది హీనలక్షణ కావ్యమని అప్పకవి పేర్కొనెను. (ఆప్య. I. 120, 122)

అపభ్రంశము

బాగుగా పఠితమైనది. సుశబ్దము అనగా నియమవంతమగు శబ్దము. నియమ రహితముగా బహురూపములతో వ్యవహృతమగునది. గోశబ్దము గావీ, గోజీ, గోతా గోపోతలికా అనురీతిని అపభ్రంశమైనది.

(చూ. గోః ఇతస్య గావీ, గోజీ, గోతా, గోపోతలికా ఇత్యేవ మాదయః అపభ్రంశాః-మహాభాష్య.పా. I. 11)

అన్ని అపభ్రంశ శబ్దములకు సాధుశబ్దమే ప్రకృతియని సంస్కారిత వ్యాకరణ సంప్రదాయము. “సర్వస్యహి అపభ్రంశస్య సాధురేవ ప్రకృతిః ।

వాక్య. I. 140-వ్యాఖ్య.

2) అప్పకవి అపభ్రంశ మొక భాషాభేదమని అది సరస్వతీదేవి బాల్యదశలో మాట్లాడిన భాషయని అందుచే నది సుశబ్దమే యని పేర్కొనెను.

(ఆప్య I: 72)

3) “వెసన్ అపభ్రంశ మాభీర విషయజాతము” అనియు అప్పకవి వచించెను

(ఆప్య. I. 73)

4) నాటకములలో “పతిత, చండాల, యవనాది పరమసీచజాతి నదుల” సంభాషణముల కుపయుక్త మగు భాషాభేదమనియు నీతని యభిప్రాయము.

(ఆప్య. I. 88)

అపయః ప్రభృతులు

(న + పయన్ + ప్రభృతులు) పయన్ మున్నగు శబ్దము లలో చేరని ఆయున్, ధనున్, శిరన్, తేజన్, ఓజస్, యశన్, మనన్ మున్నగు సకారాంత శబ్దములు తెనుఁగున తత్సమములుగా వచ్చు వీని అంత్య సకారమునకు తోపము వైకల్పికము, చింతా. హలంత9) తోప పక్షమున ము లేక వు వర్ణకము వచ్చి ఆయువు, ధనువు, శిరము, తేజము, ఓజము మున్నగు రూపము లేర్పడును. తోపము రానిపక్షమున ద్విత్వోత్పత్తే సర్వహలాం హ్రస్వాత్ (చింతా. హలంత. 3) అను సూత్రముచే ద్విత్వోత్పత్తములు రాగా ఆయుస్సు, ధనుస్సు, శిరస్సు, తేజస్సు మొ॥ రూపము లేర్పడును. ఈ శబ్దములలో ఆయుః, ధనుః, శిరః మున్నగు ప్రథమైకవచన తుల్యరూపములే ప్రాతిపదికములుగా గ్రహింపఁబడినను విసర్గకు ద్విత్వము లేకపోవుటచే తత్త్వానియగు సకారమునకు ద్విత్వము వచ్చునని గ్రహింప వలెను. దీనికి సాంతాదపయః ప్రభృతేః స్తోప (చింతా. హలంత 9) అను సూత్రమే

ప్రమాణము (అహ. హరిత 10). పయః ప్రభృతి శబ్దములలో అంత్య సకార మనకు లోపములేదు కనుక పయస్సు, సరస్సు, అయస్సు ఇత్యాదిగా రూపము లుండును. చూ:- పయః ప్రభృతులు.

అపవాదము

విశేషవిధి. ఇది సామాన్య విధిని బాధించును.

ఉదా:- రంజ్ + ఇంచు — రంజిల్లు (ర్విరు క్తలకారాదేశము)

రంజ్ + ఇంచు = ఇంచు — రంజించు (మొదటి ఇంచుక్కునకు లోపము)

“లాదేశంబున కపవాదము—రంజించు” (భా. వ్యా. క్రియా. 72)

అపశబ్దము

(1) లక్షణ విరుద్ధమగు శబ్దము. వ్యాకరణ నియమములచే నిరూపితము కాని శబ్దము. దీనికే ప్రేచ్ఛమనియు ప్రాచీనుల వ్యవహారము.

(“ప్రేచ్ఛోహవా ఏషయదపశబ్దః-మహాభాష్య I.1.1)

2) కు సంధులు, వికృతరూపమును జెందిన యుక్తులు, గ్రామ్యోక్తులు, అప శబ్ద దోషములుగా పరిగణింపబడును (కవిజ V. 18)

లక్ష్యలక్షణములు రూఢిగాని పెఱవిరోధోక్తుల పశబ్ద సంజ్ఞికములు.

(చం. ద. IV-17)

నీవున్నజుఁడు

(కవిజ. దుస్సంధి-V-21)

అంబుజపది

(కవిజ. వైరిపదము V-22)

ముజ్జగద్గందితుఁడు

(చం.ద. IV-24)

చెఱాకువిలు

(చం. ద. IV. 25 కాకుదోషము)

3) ప్రాచీనార్యాచీనాధునిక వ్యాకరణవిరుద్ధమైన దపశబ్ద మనబడును) గ్రామ్యము వలెనే యిదియుఁబ్రయోగార్హముగాదు.

వొస్తాడు, ఒత్తాడు, వెళ్ళిపోయ్యేస్తాను. మీరు చెప్పిరి, చిగురుకు (చివరకు) బోంచేస్తాడు మొదలైనవి. (అం. భా. సంజ్ఞా. 78.

అపాదాన కారకము

ఎందుండి పాయునో అది అపాదానము. పండుచెట్టునుండి పడుచున్నది. ఇటు పండు చెట్టునుండి వేలుపడినదికాన చెట్టు అపాదానము. దీనికి పంచమీవిభక్తి వచ్చుట అపాదాన కారకము (చూ. అపాదానే పశ్యమీ పా. II-8-28)

ఎడబాటు, భయము, మొదలగు వానికేది యువధియగునో దానికి ‘వలనన్’ వచ్చును. ఇదియే అపాదాన కారకము—

రాజ్యముపంన ప్రభుండయ్యె

(అం. శా. కారక. 89)

(అం.కా. 416 417)

అపాదానము

చూ. అపాదాన కారకము.

1) “ఒకచోటునుండి వేతొకచోటి కరుగుట గానిపించిన నపాదానమగును.

(అం.కౌ. 459)

2) ఒక వస్తువునుండి మఱియొక వస్తువు విడిపోవునప్పుడు మొదటిది యపాదానం బనబడు.

(ల వ్యా విభక్తి 91)

అపాదానార్థము

అపాదానమును (చూ) తెలుపునట్టి అర్థము. భయము, జుగుప్స, ఎడబాటు మున్నగునవి అపాదానార్థములు “అపాదానార్థమునందు పంచమియును వచ్చును.

(ప్ర.వ్యా. 266)

‘చెట్టువలనఁ బండుపడియె.’ ‘రాజు రాజ్యము వలన భ్రష్టుడయ్యెను’

(ల వ్యా. విభక్తి 91.)

అపాయము

విశ్లేషము, ఎడబాటు

‘మైత్రుడు రాజ్యము వలన భ్రష్టుడయ్యె-ఇట్లు వలన వర్జకము అపాయార్థము. నందు వచ్చును

(బా.వ్యా.కారక. 9)

అపిశబ్దసంధి.

‘అపి’ అనగా -‘ఏని’ అని అర్థము. హస్తమైన ఇకారమునకు -‘ఏని’ పరమగుచో సంధి వికల్పముగా నగునని, ఇట్టి సంధికి పేరును అప్పకవి పెట్టెను.

(అప్ప. V. 81)

ఉదా:- అపికుల స్వామియేని; సంధి కలుగు రూపమును అప్పకవి పేర్కొనలేదు.

అపిశబ్దార్థ(క)ము

‘అపి’ యనుదాని యర్థముగల (అపి శబ్దపర్యాయమగు) ‘ఏని’ శబ్దము. ఇందరి ‘ఇ’ కారమునకు లోపము వికల్పముగా వచ్చును.

ఉదా:- హరినేనబ్ధిజనేని, హరినేని యబ్ధిజనేని మొ॥

(చింతా. సంధి. 10)

అపేక్షిత క్రియా నిషయ అపాదనము.

క్రియ స్పష్టపఱుపక, అపేక్షింపబడినట్టి యపాదానము. (చూ.)

ఉదా:- ఎక్కడ నుండి తమరూ (కుతోభవాన్ ఆగచ్ఛతి.) (వచ్చుచున్నారు.)

(తె. వ్యా. వి పుట. 985.)

అప్రేరణము.

ప్రేరణార్థకము కానిది. స్వార్థక్రియ. రంజాదులకు ప్రేరణార్థమునందు

ఇంచు(క్) పరమగును. కాని స్వార్థమునందు బిందుపూర్వక చకారమునకు ద్వైరుక్తలకార మాదేశమగును.

రంజించు (ప్రేరణము) రంజిల్లు (అప్రేరణము)

భాసించు (") భాసిల్లు " "

(బా. వ్యా. క్రియా. 71)

అపోధారము

వైకెత్తుట, లేవనెత్తుట యని యర్థము, అక్షరమునుండి వర్ణములనుగాని, పదమునుండి ప్రకృతిగాని, ప్రత్యయమునుగాని; వాక్యమునుండి పదములనుగాని శాస్త్రప్రయోజనము కొఱకుసమర్థరించుటను 'అపోధారము'ని భర్తృహరి వాక్య పదీయము (II. 10) నందుద్ఘాటించఁబడెను.

(తె. వ్యా. వి. పుట 561)

అప్పకవీయము

కర్త: కాకునూరి అప్పకవి (చూ) ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి సవిస్తరమగునను వాదమును, అనేక లక్ష్యములతోఁజేకూర్చ నాశించి, అప్పకవి (1) భాషా పరిచ్ఛేదము (2) వర్ణపరిచ్ఛేదము (3) వళి, ప్రాస పరిచ్ఛేదము (4) పద పరిచ్ఛేదము (5) సంధి పరిచ్ఛేదము (6) తత్సమపరిచ్ఛేదము (7) దేశ్య పరిచ్ఛేదము (8) క్రియా పరిచ్ఛేదము అను విభాగములను గావించుకొని, యిందు పంచపరిచ్ఛేదములను పూర్తి చేసెను.

వ్యాకరణాంశములకన్న చందోవిస్తృతియే యిందధికము. బ్రహ్మశ్రీ వేదుల రామశాస్త్రి గారు, శ్రీ రావూరి దొరస్వామి శర్మ గారు దీనికి వ్యాఖ్యానములను వివరించిరి. శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిగారి విపుల పీఠికతో నిది వావిళ్లవారిచే ముద్రించఁబడెను. విశేషముగా పఠన పాఠనములందున్న లక్షణ గ్రంథమిది.

—అప్ప

గౌరవార్థము సంజ్ఞావాచకములకుఁ జేరు శబ్దము. ఇది కన్నడభాషనుండి తెలుగునందలి యొకానొక మాండలికములోఁ బ్రవేశించెను.

చూ. ఆర్యాంబాద్యర్థక శబ్దములు.

(ప్రా. వ్యా. సంధి. 1. సు. వ్యా. సంధి. 8.)

అప్పకవి కాకునూరి

క్రి. శ. 1858. సుప్రసిద్ధ లాఙ్ఘణికుడు. ఇతని గ్రంథమునకు 'అప్పకవీయము' (చూ.) అనుప్రఖ్యాత వ్యవహారము కలదు.

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి కనువాదముగాఁ బ్రారంభమైన ఈ గ్రంథము పంచాశ్వాసములతోనే సమసెను. ఇందు విశేషముగా చందస్సునకు సంబంధించిన యంశములేగలవు.

‘ఉత్తముడు లక్ష్యలక్షణ వృత్తవేది’ — ఈతఁడట్టివాడే. నలువది మూడు పూర్వలక్షణ గ్రంథములనితఁడు పేర్కొనెను. సుమారు నూఱు కావ్యములనుండి సుమారు మూడునూర్ల లక్ష్యముల నీతఁడుదాహరించెను.

అప్పకవీయ భావప్రకాశిక

శ్రీ రావూరి దొరస్వామి గారిచే అప్పకవీయమునకు విరచితమైన వ్యాఖ్యాన గ్రంథము.

అప్పకవీయ వివరణము

అప్పకవీయములోని తృతీయాశ్వాసమునకీ వివరణమును సుప్రసిద్ధ పండిత వరేణ్యులు కీ. శే. వేదుల రామశాస్త్రి గారు రచించిరి.

వీరు కొవ్వూరు సంస్కృత కళాశాలలో అధ్యాపకులుగా నుండినవారు.

ఇది విశేషముగా యతి, ప్రాసలకు సంబంధించినదే యయినను, తెనుఁగున యతి ప్రాసలు అనేక వ్యాకరణాంశములపై యాధారపడి యుండుటచే పరిశీలనార్హము.

అప్పాదులు¹

అప్ప, ఒజ్జ, ఒప్ప, దట్ట, దీవ పాట, మున్నగునవి. వీనికి న(జీ) అను కృత్ర త్యయము చేరగా అప్పన్న, ఒజ్జన, ఒప్పన, గడన, దట్టన, దీవన, పాటన, మున్నగుకృదంత రూపములేర్పడును. (బా. వ్యా. కృదంత. 18)

అప్పాదులు²

అప్ప, ఒప్ప, పల్లము, కోపము—ఇవి మాత్రమే అప్పాదులు. (నియతగణము) వీని క్రియా రూపము లేర్పడునపుడు ఇంచుగాగమము చేరును. “ఇంచుక్” పరమగు ‘గు’ గాగమము విభాషగా వచ్చును.

అప్ప <	గ్+ఇంచు	అప్పగించు
	+ఇంచు	అప్పించు
ఒప్ప <	గ్+ఇంచు	ఒప్పగించు
	+ఇంచు	ఒప్పించు

(బా. వ్యా. క్రియా. 79)

అప్ప డిప్ప డెప్పుడు శబ్దములు

ఇవి నిత్యైక వచనాంతములు, కశలు ప్రథమావిభక్తి యందుండును. వీనికి పరుష ములు పరమగునపుడు గ,న,డ,ద,వ, లు బహుళముగా నగును.

అప్పడు+చనియె < అపుడు సనియె
అపుడు చనియె

(బా.వ్యా. సంధి. 18)

అప్రధానము

ప్రధానమనగా ముఖ్యము. అప్రధానమనగా ముఖ్యముకానిది. (చూ.) ఉపసర్గనము విశేషము ప్రధానము. ఇతర మప్రధానము. అనగా విశేషజాదులు. (ప్రొ.వ్యా. శబ్ద. 8)

అప్రధాన వచనము

సంస్కృతమునందు వచనము కేవలము నామములకేక, విశేషణములకు క్రియా పదములకును గలదు. నామేతరములకుఁ గల వచనమును 'అప్రధాన వచన' మందురు (Secondary number) (తె.వ్యా.వి. పుట. 604)

అప్రవృత్తి

'ప్రవృత్తి' (చూ.) కానిది.

వ్యాకరణ కార్యము సంభవింపకుండ నుండుట. 'బహుళ' (చూ) సంజ్ఞలో నిది యొక యంశము.

హృస్వమైన ఆకారమునకు సంధి బహుళముగానగు ననుచో నొకపరి సంధి నిత్యముగను, మఱియొకపరి వికల్పముగను; ఇంకొకపరి యసలు సంధి ప్రవృత్తికుండ నుండుటయు సంభవించును. ఇట్లు ప్రవృత్తికుండ నుండుచే 'అప్రవృత్తి'.

వెల + ఆలు — వెలయాలు. (బా.వ్యా. సంధి. 4)

అప్రసిద్ధ శబ్దములు

లోక వ్యవహారమునందు సుప్రసిద్ధములు గాని శబ్దములు. వీనినే మాఱుమూఁ శబ్దములందురు. 'చేచ' 'ఊష' మున్నగునవి సంస్కృత వ్యాకరణము లందు సిద్ధములేకా; లోకమునందు ప్రసిద్ధములుగావు. ఆ భాషలో నట్టి వాని సుపయోగింపవచ్చును గాని, తెనుఁగునందు సంకేతిత సుప్రసిద్ధ పదములనే యుపయోగింపవలయునను కట్టిడి కలదు.

(అప్ర I. 126)

అప్రాగభావార్థము

పూర్వములేనిదానికి వ్యతిరేకమైనది. అనగా ప్రస్తుతము లేనిది.

ఇట్టి యర్థమునందు—'అదు' అను శబ్దము ధాతువునకుఁ జేరును.

ఇప్పుడు కుజము నెగడదు.

మదకరి బెగడదు.

(అం.కా. 705, 706)

అప్రాణికా దంతములు

హృస్వమైన ఆకార మంతమందుఁల ప్రాణములేని వానిని దెలుపు శబ్దములు.

ఇట్టి శబ్దములపై గల తృతీయా విభక్తికి, పంచమీ విభక్తికి, సప్తమీ విభక్తికి మాఱుగా ద్వితీయా విభక్తి సుపయోగింపవచ్చును

బాహులతంగట్టె — లతతోనని యర్థము

లతను జిగురు దుగ్గించిరి — లతనుండినుని యర్థము

లతను విరుల్ పుట్టె — లతయందని యర్థము

(అం.కా. 856-57)

అప్రాప్తి వాచకో దంతములు

హృస్వమగు ఉకారము అంతమందుఁగల పాఞ్ణములేని వానిని దెలుపు శబ్దములు.

ఇట్టి యచ్చ తెనుఁగు శబ్దములపైఁగల తృతీయా సప్తమీ విభక్తులకు మారుగా 'నన్' వచ్చును.

కొంగునన్ విసరె—కొంగుతోనని యర్థము తృతీయ

కొమ్మునన్నిచ్చె—కొమ్మునందని సప్తమీ

(అం.కా. 350-352)

అప్రాప్త విభాష

త్రివిధములగు విభాషలలో (చూ.) నొకటి. ఏ సూత్రము చేతను ప్రాప్తిలేని కార్యమును వికల్పముగా విధించునది 'అప్రాప్త విభాష'.

“ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాష నగు” (బా.వ్యా. సంధి. 17) అను సూత్రము చేతనేగాని తదితర సూత్రము దేని చేతను బిందు సంశ్లేషములు ప్రాప్తములు గావు. అప్రాప్తమగు కార్యమును ఈ సూత్రము వికల్పముగా విధించుచున్నది. కావుననిది 'అప్రాప్త విభాష'.

(రమణీ. పుట 66)

అప్యర్థము

అపి+అర్థము—'కూడ' అని యర్థము

కొట్టినన్, తిట్టినన్,—కొట్టినప్పటికిని, తిట్టినప్పటికిని-అని యర్థము. ఇట-ఇనన్ ప్రత్యయము అప్యర్థమునందు పయుక్తము.

(తె.వ్యా.వి. పుట. 774)

అబ్బురారులు

'అబ్బుర' మున్నగు శబ్దములు.

అబ్బురము, కప్పురము, అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు చప్పుడు, నెత్తురు, మున్నగునవి. ఇది ఆకృతి గుణము. ఇందలి ఉత్పత్తి విభాషగా తోపించును.

అబ్బురము—అబ్రము

కప్పురము—కప్రము

అప్పుడు—అప్త మెదలెనవి.

(బా. వ్యా. ప్రకీ. 19)

అభావ క్రియలు

వస్తువు యొక్క లేకుండుటను దెలుపు క్రియలు. ఇవి భావక్రియలను (చూ.) వ్యంజింపఁజేయును.

వాఁడు రాఁడేని వీఁడు రాఁడు—అనఁగా వాఁడు వచ్చునేని వీఁడు వచ్చునని
యర్థము (ప్రొ. వ్యా వాక్య. 9—తత్త్వ. పుట. 358)

అథావ విశిష్ట వాచక విశేషణములు

గుణాదులయొక్క లోపమును దెల్పునట్టి కొన్ని ప్రత్యేక శబ్దములు. ఇవి విశేషణములు.

నిర్గుణుఁడు, ఆస్థిరుఁడు
మందబుద్ధి, అపత్యము
అప్రాజ్ఞుఁడు, నిర్మోహము (ఆం. భా. శా. విశే. 8)

అభివ్యక్తవాదులు

వైయాకరణు లభివ్యక్త వాదులు అనఁగా శ్రవణేంద్రియ గోచరమగు వర్ణపద వాక్యములు కాక, దానిచే నభివ్యక్తమగు బుద్ధినిష్ఠమగు శబ్దము నిత్యము, అఖండము, అవికారము, అచలము, అనశ్వరమునై నదని భావించువారు.

(తె.వ్యా.వి. 71.4)

అభివ్యాపకము

అంతట వ్యాపించుట.

ఔపశ్లేషికము, వైషయికము, అభివ్యాపకమను త్రివిధములగు నాధారము లలో నొకటి. చూ. అభివ్యాపకాధి కరణము.

నువ్వులయందు నూనెగలదు. అన్నింటియందీశ్వరుఁడు గలఁడు.

(ఆం.కౌ. 468; బా.వ్యా. కారక 17, సూత్రవృత్తి)

అభివ్యానకాధికరణము

ఆధారము నందంతటను నిండియుండుటను దెల్పుకారకము ఈ యర్థమునందు 'అందు' అను సప్తమీ విభక్తి యుపయుక్తము.

ఔపశ్లేషిక, వైషయికాధి కరణములకన్న నీయధికరణ మతి ముఖ్యము. ఇందా ధారాధేయములు సమవాయ సంబంధముతో నుండును

తిలలందు తైలము కలదు. అన్నింటియందీశ్వరుఁడు కలఁడు.

(తె. వ్యా వి. పుట. 1008)

అభిహితకర్త

ఆఖ్యాతాదులచేత తెలియఁజేయఁబడినకర్త.

రాముఁడు మిథిలను గనియెను.

ఇందు క్రియావిభక్తి (ఆఖ్యాతము) కర్తను దెలియజేయునుగాన తద్వాచక మగు రామశబ్దము అభిహిత కర్త యగును. అది ప్రథమావిభక్తిలో నుండును.

అభిహిత కర్మము

ఆఖ్యాతాదులచేఁ దెలియఁ జేయఁబడిన కర్మము.

యజ్ఞదత్తునిచేఁ జాఁవ వడి నల్లఁబడుచున్నది. (అం.కౌ 442, 448)

అరిధాశక్తి

సంకేతితార్థమును స్ఫురింపజేయు శక్తి. అభిధ, లక్షణ, వ్యంజన—యను త్రివిధ శబ్దశక్తులలో నొకటి గోడ, బల్ల, ఇల్లు (తె.వ్యా.వి. పుట. 1030)

అభిధేయత్వము

చెప్పఁబడుట, పేర్కొనఁబడుట, అభిధేయత్వము, ఇంద్రియగోచరత్వముననువి పదార్థముల ముఖ్యధర్మములు. (తె.వ్యా.వి. పుట. 574)

అభేదాన్వయము

ఒకటిగానెంచుట.

విశేషణ విశేష్యములకు లింగ, వచన, విభక్తుల యందభేదాన్వయమును సంస్కృత వ్యాకర్తలు పేర్కొనిరి. తెనుఁగు వ్యాకర్తలు కొందఱి నియమమును నిరూపించిరి.

నీలమ్ ఉత్పలమ్—అనఁగా 'నీలాభిన్నముత్పలమ్'ని వ్యాకర్తలందురు.

అభ్యాగతి

అభి+ఆగతి—దగ్గఱకు వచ్చుట.

ఇట్టియర్థమునిచ్చు 'అరుగు' మున్నగు ధాతువులకు (చూ. అరుగ్వాదులు) - తెంచుధాతు వనుప్రయుక్తమగును. అప్పుడు గువర్ణము విభాషనులోపించును

అరుగు+తెంచు < అరుగుదెంచు

(బా. వ్యా. క్రియా. 111)

అమ్:

సంస్కృతమున ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయము. ఉదా:- రామమ్ (రామ+అమ్), హరిమ్ (హరి+అమ్) మొ॥ తెనుఁగున మహద్వాచకశబ్దములపై వచ్చు అమ్ ప్రత్యయ స్థానమున 'ని' అనునదియు, అమహద్వాచకములపై వచ్చు అమ్ ప్రత్యయ స్థానమున 'ను' అనునదియు ఆదేశమగును. ఉదా:- రామునిన్, వనమును మొ॥ (అథ. కా. అజ్ఞ 18)

అమలిన భాషావాదులు

అన్యభాషా పదములచే భాషమలినమగునని, అట్లు కారాదని, అన్యభాషా పదములను బహిష్కరించువారు.

అన్యభాషా పదములకు తుల్యార్థములగు స్వభాషపదములను గల్పించుకొనవలయునేగాని, వానినే యథాతథముగా వాడరాదను ఆగ్రహము గలవారు.

తమిళులిట్టివారుగా గోచరించుదు.

సంధి—పుణర్వి

సమాసము—తొక్కై (గై)

అక్షరము—ఎఱుత్తు

ఈరీతిని స్వభాషా సంజ్ఞలను తమిళులు కల్పింతురేగాని తెలుగు వారివలె సంస్కృత వ్యాకరణ సంజ్ఞలనే యథాతథముగా వాడరు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 352)

అమహత్కార్యము

అమహద్వాచకములకు, వాని విశేషణములకును అగునట్టి వ్యాకరణ కార్యము.

కొన్నియెడల మహద్విశేషణ సంఖ్యావాచకముల కమహత్కార్యము కలుగును.

“అసురు లఱువదివేలు.”—అసురు లఱువదివేల మంది యని మహత్సంఖ్యావాచక విశేషణమునకు మారుగా అమహత్సంఖ్యావాచక ముపయుక్తము.

అమహత్తులు

మహత్తులుకానివి: అనగా (i) స్త్రీవాచకములు, (ii) పశువాచకములు, (iii) పక్షివాచకములు, (iv) జడవాచకములు, వాని విశేషణములు తెలుగున అమహత్తు లనఁబడును.

(i) సీత పొడినది.

(ii) ఆవు తెల్లనిది.

(iii) పక్షి వ్రాలినది.

(iv) వృక్షమున్నతము,

(చింతా. ఆంధ్ర. 9, 10)

(బా. వ్యా. క్రియా. 12)

అమహద్వాచకములు

మహద్వాచకములు కాని శబ్దములు. చూ. అమహత్తులు.

అమహద్విశేష్యకము

అమహద్వాచకము విశేష్యముగాఁగలది.

దెబ్బదియొక్క రథము—‘దెబ్బదియొక్క’ అను సంఖ్యావిశేషణము ‘రథము’ అను అమహద్వాచకమును విశేష్యముగాఁగల్గినది. అందుచేనది అమహద్విశేష్యకము.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 4)

అమహద్ద్యంధ్యము

పూర్వోత్తర పదములు రెండును అమహద్వాచకములయిన ద్యంధ్యసమాసము. ఇది ఏకవచనాంతము నగును.

కూడు గుడ్డ, రేవగలు,

తాకు దాగులు

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 80)

అమాదులు¹:- (అమ్+ఆదులు) సంస్కృత వ్యాకరణమున ‘అమ్’ అనునది ద్వితీయైక వచన ప్రత్యయము. అమాదులనగా ద్వితీయాది విభక్తులని భావము.

(అథ. కా. అజ్ఞ. 86)

అమాదులు²:- (అమ్+ఆదులు) ద్వితీయావిభక్త్యైక వచనము మున్నగు నేకవచన ప్రత్యయములు. (వై. చం. అజంత 87)

—అమి

లేకుండుటను దెలుపు ప్రత్యయము.

విను+అమి—వినమి.

తిన+అమి—తినమి.

(ఆం. భా. భూ. 186; ఆం. కౌ. 791—, 82)

(మం: ఆం. కౌ. (క్రియా) 422)

—అము

మతుబద్ధము నందు పచ్చ తదిత ప్రత్యయము.

పెండ్లి+అము—పెండ్లము.

(భా. వ్యా. తదిత. 28)

అమూర్త నామములు

ఆకృతి లేని పస్తువులను దెల్పు పదములు. గాలి, వాసన, మున్నగునవి. వీనినే యాంగ్లమునందు abstract nouns అందురు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 324)

—అమ్మ

స్త్వర్థము నందుఁజేరు శబ్దము. (చూ.) ఆర్కాంబాద్యర్థక శబ్దములు. (i) సీతమ్మ, రామమ్మ, లక్ష్మమ్మ. (ప్రొ. వ్యా. సంధి. 1)

అమ్మాక్కాదులు

(అమ్మ + అక్క + ఆదులు) అమ్మ, అక్క, మామ మున్నగు శబ్దములు. దయావాచకత్వార్థమున వీనికిఁబరముగా అబ్బి, అల్లి మున్నగు పదములు వచ్చును. ఉదా - అమ్మబ్బి, అమ్మల్లి, అక్కల్లి మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 398)

అమ్మాదులు

—అమ్మ, —ఆయ్య, ఎ, —ఏ—ఓ, —ఓ—ఒక్కో మొదలగు శబ్దములు. (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 44; ఆం. భా. శా. క్రియ. 120) అమ్మాదులు పరమగుచో పూర్వాచ్చునకు సంది నిత్యము. చంద్రమ్మ, లచ్చన్న. (కవిజనాం. పత్రం 37.)

అయవాయావల్

‘అయ్, అవ్, ఆయ్, ఆవ్, అనునవి.

సంస్కృతమునందు ఏ. ఓ. ఐ, ఔ, లకు అచ్చుపరమగునపుడవి ‘అయ్, అవ్ ఆయ్, ఆవ్ లు క్రమముగా నగును.

నే + అన — నయన

పో + అన — పవన

నై + అక — నాయక

పా + అక — పావక

(ఫం. ద. IV. 44)

అయాంతము

యకారమంతమందు లేని ధాతువు. ఇట్టి ధాతువున కించుగాగమము పరమగుచో ఇయుడాగమము వికల్పముగా గల్గును (‘ఇయుద్’లో ‘ఉద్’ లోపించగా ‘ఇయ్’ మిగులును).

‘అయి’ పదానుప్రయోగము

వ్యయ—ఇది యాంతము

భుజ్—ఇది అయాంతము

భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచు → భుజియించు, భుజించు

(బా. వ్యా. క్రియా. 50)

—అయి¹

ఆప్రేడితమైన తదర్థముగు ‘ఆ’ కారమునకు—అయి యను శబ్దము విభాషగా ఆదేశమగును.

ఆ + ఆ + కాలము (ఆప్రేడితము)

ఆ + అయి + కాలము

ఆయయికాలము

అయ్యయి కాలము (త్రికసంధి)

(బా. వ్యా. సమాస. 21)

—అయి²

వికృతి శబ్దము లందలి ‘ఐ’ వర్ణమునకు వికల్పముగా వచ్చు ఆదేశము ఉదా:- చెలువయి, చెలువై (చింతా. అజన్త. 65) ‘వాయిరవుర్వకతమౌ’ అను చింతామణి సూత్రమునకు అయి, అవులు ఐ, ఔలుగా మాఱుననియు వ్యాఖ్యానించుటకు వీలుండుట చేతను, ఉదాహరణమునందలి పరిణామ వ్రకమమునుబట్టి అయి, అవులే వక్రతమములుగా మాఱినట్లు కనిపించుట చేతను ఆధునికాంధ్ర వ్యాకర్తలు అయి అవులే వక్రతమములుగా మారునని భావించినారు. చూ:- అయిక్.

అయిక్

ఐ, ఔ లకు వక్రతమములని సంజ్ఞ (చూ.) ఐ కారమునకు అయి (క్), ఔకారమునకు అవు (క్) వికల్పముగా ఆదేశమగును.

ఐన = అయిన

ఔర = అవుర

(అప్ప. II. 110, 111)

‘అయి’ పదానుప్రయోగము

భవత్యర్థకమగు ‘అయి’ అను శబ్దమును జేర్చి ప్రయోగించుట అగు మున్నగు వానిలో నొకటి.

విశేషణములు పెక్కులున్నపుడు ‘అయి’ తొలి విశేషణమున కనుప్రయుక్తమగును.

అతులుడయి, అప్రమేయుడౌ హరిని గొల్తు.

(బా. వ్యా. కారక. 29)

అయి కాన్ అవ్యయములు

‘అయి’ ‘కాన్’ అను నవ్యయములు స్వయమర్థకములు. అనగా వేటొకరి ప్రేరణ ప్రమేయములు లేక తనంతట తానే యను నర్థము.

వాఁడయి వచ్చెను. (వానియంతట వాడు)

వాఁడుగా వచ్చెను. (“ ”)

(ప్రౌ.వ్యా. క్రియా. 32)

అయుగాగమము

‘అయు(క్)’ అను ఆగమము. ఇది కిత్తు. ‘ఉక్’ లోపించి ‘అయ్’ మిగులును. ఇది అంతమందుఁ జేరును.

ఇకారాంత ధాతువులకు ‘ఇంచు (క్)’ పరమగునపుడు ‘అయు(క్)’ అగును.

జి+ఇంచు (క్)

జి+అయ్+ఇంచు—జయించు

నీ+ఇంచు(క్)

నీ+అయ్+ఇంచు—నయించు

(జి+అయ్—జయ్—అపదాదిస్వర సంధి) ‘నిర్జి’ ధాతువునకు నామధాతువుల క్రియాగమము కలుగదు. (బా.వ్యా. క్రియా. 64)

—అయ్య

శ్రేష్ఠతావాచకము. ఇది పరమగునపుడన్ని యచ్చులకును సంధి నిత్యము.

చూ. ఆర్యాంబాద్యర్థక శబ్దములు

రామ+అయ్య—రామయ్య

సామి+అయ్య—సామయ్య

(ప్రౌ.వ్యా. సంధి 1; సు.వ్యా. సంధి. 8)

—అర¹

దేవ శబ్దముపై స్వార్థమునవచ్చు తద్ధితప్రత్యయము.

ఉదా:- దేవర. (వై.చం తద్ధిత. 9)

—అర²

పరమపదించిన వారిని పితృశబ్దమందలి ‘ఋ’ వర్ణమునకు వచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- పెతర (వై.చం. పేజీ 115). పెతర యనునది పితృశబ్దమునకు తద్ధిత రూపము.

—ఆర³

పితృశబ్దము నందలి ఋ వర్ణమునకు విభక్తి పరమగునపుడు వచ్చు ఆదేశము.
(వై. చం. అఱింత. 74) ఉదా:- పితరుడు, 'పితరులు'. సుతుడును బితరుడు
నాందారులతోడఁ బెనగెడుచో (విజ్ఞానేశ్వరీయము)

అరమరాదులు

అరమర, అము, అల్లిబిల్లి, నడవడి మున్నగునవి. ఇది ఆకృతి గణము.
పీనికి స్వార్థమునందు 'ఇక' అను తద్గిత ప్రత్యయము చేరును.
అరమరిక, అమిక, అల్లిబిల్లిక, నడవడికవంటి రూపము లేర్పడును.
'అరమర' యన్నను, అరమరిక యన్నను అర్థమొక్కటియే.

(బా.వ్యా. తద్గిత 9)

అరవంకలు

'వక్రములు' అను శబ్దమునకు 'వంకలు' తద్భవము. ఎ, ఏ, ఓ, ఓ వక్రములు-
అనఁగా వంకలు. ఎ, ఓ, లు హ్రస్వవక్రములు-అనఁగా అరవంకలు ఇవి సంస్కృ-
తము నందు లేవు.

(అప్య. II. 122, 128)

అరసున్న

పూర్ణబిందువును /0/ నిలువున రెండు భాగములుగాఁ జేసిన ఏర్పడు తొలి
సగము /c/. దీనికే హ్రస్వబిందువనియు ఖండబిందువనియు అర్థబిందువనియు
వ్యవహారము.

ఇది శాసనములలోఁగాని తాటియాకు ప్రతులలోఁగాని కానరాదు.
ముద్రణ యంత్రముతో పాటుగా నిది వాడుకలోనికి వచ్చినది.

పీఠటి, ఆఠలి, వీఠు (అప్య. II. 22)

అరి

ఇది తద్గిత ప్రత్యయము. మతుబర్థము (కలవాడు / కలది) నందు 'జాల'
మున్నగు శబ్దములకిది చేరును.

జాలరి+అరి—జాలరి

ఒఱపు+అరి—ఒఱపరి—ఇట్లే చదువరి, జూదరి, టక్కరి, తెంపరి, మున్నగు
నవి. (బా.వ్యా. తద్గిత. 17, అం.కౌ. 849, 50)

ముండరి, తుంటరి, కల్లరి మున్నగు రూపములందు ఆధమ కార్యములందెలుపునట్టి యర్థమే ప్రత్యయమునకుఁ గలదని ఆం.భా.భూ. (165వ.) కా.శూ. (IX 148వ.)

అరి²

ఇది తద్దిత ప్రత్యయము. మతుబర్థమునందివి పరమగుచో 'పూజ' శబ్దముకడ యచ్చునకు వైకల్పికముగను, 'సొన్న' శబ్దమునకు నిత్యముగాను దీర్ఘమగును.

పూజ+అరి—పూజారి, పూజరి

సొన్న+అరి—సొన్నారి

(ప్రా.వ్యా. తద్దిత. 8)

—అరిమ్

మతుప్రత్యయ స్థానమునవచ్చు ఆదేశము. ఇందలి మకారమిత్సంజ్ఞికమై లోపింపగా 'అరి' అని మిగులును ఉదా:- సుంకరి, నేతరి మొ॥ (వై.చం. శద్దిత.) కాలవ్యాకరణాదులందు మతుబర్థమున అరివర్ణకారులు విధింపబడఁగా వై.చం యందు అరిమ్ మున్నగునవి మతుప్-ప్రత్యయమున కాదేశములుగా విధింపబడి నవి.

అరిసమానము

విరుద్ధ సమానము వ్యాకరణ నియమములకు వ్యతిరేకముగా నేర్పడిన సమానము దినకర కొడుకు, అసిమిషమొదవు
అనేకమార్లు, అబ్బదండు మున్నగునవి. (తె.వ్యా.వి. పుట. 915)

అరు

తచ్చబ్ధాంతములగు ధాతుజ విశేషముల మీద— అరు శబ్దము చూపట్టదు.
చూచినవారు—చూచినారు—చూచినారరు అనికాదు. ఇట్లే మొట్టినారరు, కొట్టి
నారరను రూపము లుండవు. (ప్రా.వ్యా. కారక. 17)

అరుక్

పొద, బొమ్మయను శబ్దములకు ఇల్లు శబ్దము పరమగునపుడు వచ్చు ఆగమము (వై.చం. సంధి. 4) ఇందలి కకారమిత్సంజ్ఞికము. ఉదా:- పొదరిల్లు (పొద+అరు +ఇల్లు) బొమ్మరిల్లు (బొమ్మ+అరు+ఇల్లు)

అరుగాగమము

అరు (క్)+ఆగమము

ఋకారాంత ధాతువులకు ఇంచు (క్) పరమగునపుడు అరు(క్) (ఇందు 'ఉక్' లోపించును) ధాతువుయొక్క అంతమందు చేరును. తత్సమ క్రియారూప సాధనము నందిది యొక విధము.

ధృ+ఇంచుక్
 ధృ+అర్+ఇంచు—ధరించు
 తృ+ఇంచు (క్)
 తృ+అర్+ఇంచు—తరించు

(బా. వ్యా. క్రియా. 64)

అరుగ్వాదులు

‘అరుగు’ మున్నగు ధాతువులు—అరుగు, ఏగు, చను, ఇత్యాదులు. వీనికి ‘తెంచు’ అను ధాతువు అనుప్రయుక్తమగునపుడు తుది ‘గు’ వర్ణము విభాషగా లోపించును

అరుగు + తెంచు < అరుదెంచు
 అరుగుదెంచు

ఏగు + తెంచు < ఏతెంచు
 ఏగుతెంచు

(బా.వ్యా. క్రియా. 111)

అరుసు

‘రాజు’ శబ్దభవము

ఇది గౌరవ సూచకముగా కొన్ని నామముల కంతమందుఁజేరును.

తిమ్మరుసు

(చూ) ఆర్యాంబాద్యర్థక శబ్దములు

(సు.వ్యా. సంధి. 8)

అర్థాదులు

అర్థ, ధర్మ, వర్గ శబ్దములు. ఇద్ది నియత గణము. వీని అత్వమునకుత్వము ‘వు’ వర్ణకము వైకల్పికముగాఁ జేరును.

పక్షమున ‘ము’ వర్ణకము

అర్థ < అర్థవు
 అర్థము

ధర్మ < ధర్మవు
 ధర్మము

(చూ.) ధర్మాది శబ్దములు.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 25)

అర్థము

వర్ణము, అక్షరము అనువానికిది పర్యాయపదము.

(ఛం. ద. IV. 129) *

అర్థ విందువు

చూ. అరసున్న

(అప్య. II. 29, 34, 62)

అర్థత్రయము

వర్తమాన, భూత, భవిష్యదర్థములు. వ్యతిరేకక్రియ ఈ మూడర్థములను బోధించును.

1. వర్తమానము : పాఠితులచే దిక్కులకు

(పాఠితులనువాడు కాఁడు)

2. భూతము : నలుఁగాన మివ్వనంబున

(కానము=కనినవారముకాము)

3. భవిష్యత్తు : వాసుదేవుఁడున్ రాఁడు.

(రాగలవాఁడు కాఁడు)

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా 8)

అర్థబోధకము

అర్థమును శబ్దవ్యాపారముచే బోధించునది.

అర్థమును బోధించు వర్ణము లేక వర్ణసముదాయము పదమనఁబడును.

ఖ, ష్రా, ఖంబు, ఘటము ఇత్యాదులు.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 2)

అర్థమాత్ర

సగము మాత్ర కాలము. లఘువునకొకమాత్ర. గురువునకు రెండు మాత్రలు. వ్యాకర్తలు సూత్రరచనలో అర్థమాత్రాకాలమును పొదుపు చేయఁగల్గినచో పుత్రుఁడు పుట్టినంతగా సంతోషపడుదురు. (అర్థమాత్రాలాఘవేన పుత్రోత్సవం మన్యనేవైయా కరణాః)

సంక్షిప్త రచనాశయమిందు గోచరించును.

(రమణీ. పుట. 37)

అర్ధవిశేషము

(i) వీడి, ఏరి, ఏది, ఏవి శబ్దములు విశేషార్థమునిచ్చునపుడు దీర్ఘాంతములగును.

“వీడి నాబలు మానికంబుల కొటారు ?” —

ఎక్కడున్నాడని అర్ధవిశేషము.

“వారేరి సిరి మూటగట్టుకొని పోవంజాలిరే ?”

— ఎక్కడున్నారని యర్ధవిశేషము

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 87)

(ii) అర్ధవిశేషమునందు కొన్ని శబ్దములు ద్విరుక్తములయి అదంతము లగును.

ఒండొండ, తరతరమ (క్రమముగానని అర్ధవిశేషము)

అర్ధవివృత స్వరములు

ఆస్యమునందలి సగభాగము తెరచుకొనగా ఉచ్చరింప బడు అచ్చులు. వీనినే half open vowels అందురు. తెనుగున వీనికిఁ బ్రత్యేకలిపి చిహ్నము లేదు. అందుచే అర్ధసంవృత స్వరములక్రింద గీతలు గీచి వీనిని నిరూపింప నగును.

(i) పదాంతమందలి అర్ధవివృత స్వరము, (ii) వివృతస్వరమునకుఁ బూర్వమందున్న అర్ధ సంవృత స్వరము అర్ధ వివృతమగును. కుంచె, గిన్నె. మేక, మేడ, మేడ ఇత్యాదులు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 25)

అర్ధసంవృత స్వరములు

ఆస్యమునందలి సగభాగము ముడుచుకొనగా నుచ్చరితమగు స్వరములు.

ఎ, ఏ, మెట్టు, మేకు.

(తె. వ్యా. వి. పుట 25)

అర్ధానుస్వార తత్త్వము

కర్త: డా. మి. ఏమ్. ఏ. శేషగిరి శాస్త్రి. ద్వి. ము. 1940.

అర్ధానుస్వారము, శబ్దములయొక్క వ్యుత్పత్తులను, భిన్న స్వరూపములయిన పదములయొక్క పరస్పర సంబంధములను దెలిసికొనుటకు నుపయుక్తమని; ఉచ్చారణమునందలి లేకున్న పలు తెలుగుల నుపయుక్తమగుటచే దీనిని విడనాడ రాదని ఈ గ్రంథకర్త యాశయము.

అర్ధానుస్వారము

పూర్ణానుస్వారముతో సగము. 'అఁ'. దీనినే అరసున్న, ఖండ బిందువు నందురు.

ఆకలి, బీకటి, మఱదలు.

ఇది సిద్ధిము, సాధ్యమునని రెండు విధములు. (చూ.)

(స. సా. సం. I. వర్ణ. 4,
ప్ర. వ్యా. సంఖ్య. 85)

అర్వాచీన తత్సమములు

సంస్కృత ప్రాకృత తుల్యములగు పదములు ప్రాచీన తత్సమములు (చూ.) కాగా, అరబ్బీ, పారసీకాది అర్వాచీనములగు అన్యదేశ్యములతో (చూ.) తుల్యము లగు పదములను అర్వాచీన తత్సమములనడగును.

ఖుసీ—ఖుసి

బందీ—బంది

కలమ్—కలము

(తె. వ్యా. వి. పుట 188)

అర్వాచీన తద్భవములు

సంస్కృత ప్రాకృత భవముగు పదములు ప్రాచీన తద్భవములు (చూ.) కాగా, అరబ్బీ, పారసీ కాది అర్వాచీనములగు అన్యదేశ్యముల నుండి వర్ణలోపాగ మాదేశములగు మార్పులతో తెనుఁగున నేర్పడిన పదములను అర్వాచీన తద్భవము లనడగును.

ఖుసి—కుసి

తరాజు—త్రాసు

కురిసి—కుర్చి

(తె. వ్యా. వి. పుట 188)

అర్వాచీన ప్రాతిదేయములు

అరవుగొన్న పదములను ప్రాతిదేయములనడగును. ప్రాచీనకాలమునందు సంస్కృత ప్రాకృతములనుండి అరవుగొన్నవగుటచే ఆ భాషాపదములు 'ప్రాచీన ప్రాతిదేయము' (చూ.) లగును. (ancient loan-words)

మధ్యకాలముందు భారతదేశమునకు అరబ్బీ, పారసీకాది దేశములతో వ్యాపార మధికమగుటచే తద్భాషాపదము లనేకములు భారతీయ భాషలలోనికిఁ జేరినవి.

వీనికి అర్వాచీన ప్రాతిదేయములని వ్యవహారము. (mediaeval loan-words) కాగితము-కలము-ఆసలు మున్నగునవి.

(తె. వ్యా. వి పుట 350)

అర్వాచీన విభక్తి ప్రత్యయములు

ప్రాచీన కాలమునుండి వ్యవహృతము లగుచున్న విభక్తి ప్రత్యయములు కాక మధ్యకాలమందు భాషలో జేరిన విభక్తి ప్రత్యయములు కోసము, కోసరము, వల్ల, ఉంచి, వంటి మొదలైనవి.

(ఆం.భా.శా. ప్రయోగ. 19)

అర్చి

(i) ఇది సకారాంత శబ్దము సకారమునకు లోపము బహుళము—అర్చి లోపము రాని పక్షమానందు సకారమునకు ఉత్పద్విత్వములు గలుగగా 'అర్చిస్సు' అను రూపమేర్పడును.

(భా. వ్యా. తత్సమ. 80)

(ii) ఇట్టి ఇకారాంత సంస్కృత సమశబ్దములకు బహుత్వము నందు 'లు' వర్ణకము పరమగుచో ఉపధలో నున్న తాలవ్య 'చ' కారము దన్వమగును.

ఆర్చ్ ఇ+లు—ఆర్చ్ ఉ+లు—అర్చులు

తాలవ్యము

దన్వము

ఇట్లే రోచులు, వీచులు

(భా.వ్యా.సంజ్ఞా. 10)

అట

తద్ధిత ప్రత్యయము

దబ్బుట. చిందట

(కా.చూ. IX. 148)

అఱు/అఱుత

ఇవి తృతీయా విభక్తులని గు.వ్యా. (84 అంశము) మాత్రమే పేర్కొన్నది.

(గు.వ్యా. 84)

అఱుంతము

అఱు+అంతము అఱు—ప్రాస్వమగు ఆకారము ఇట్లు వృఱుంతము ముఱుంత మని వ్యంజనములును జేర్కొనబడెను. వర్ణములనిట్లు వ్యవహరించు విధానము ఆ.భా.భూ. నందు కలదు. కా.చూ. యందును అక్కడక్కడ కలదు.

ఆం.భా.భూ. 34, 91; కా. చూ. IX 55)

అఱు మొదలగునవి

అఱు, కఱు, కొఱు, గొఱు, మిఱు, పఱు, ఇవి అఱు మొదలగునవి. నియత గణము.

పీనికి ద్వితీయాది విభక్తులు పరమగునపుడు 'తి' వర్ణము చేరును అప్పుడొక రేఫము లోపించును. ఉత్పము ఇత్పమగును

అఱ్ఱు+ను — అఱ్ఱు+తి+ను

— అఱ్ఱు+తి+ని

— అ తి తి ని

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 34)

అల్

అకారము మొదలు లకారము వరకుఁ గల వర్ణముల ప్రత్యాహార సంజ్ఞ.

మాహేశ్వర సూత్రములలోని వర్ణములన్నియు నిందు చేరుటచే 'అల్' అనగా వర్ణమును నర్థమేర్పడెను. 'అలో న్రస్య' (1-1-52) ఏక వర్ణముగుడో స్థానిలోని తుదివర్ణమునకు మాత్రమే ఆదేశమగును. 'ఇచ్చు'నకు 'ఈ' అగునని సూరి రచించియున్నచో 'ఈ' ఏకాల్ కావున పై పాణిని సూత్రము ప్రకారము 'ఇచ్చు' ధాతువునకు చివరగల 'ఉ' వర్ణమునకు 'ఈ' ఆదేశమయ్యెడిది. అందుచేతనే సూరిగారు ఇచ్చునకు నర్థమునకు 'ఈ' యగునని పేర్కొన వలసి వచ్చినది.

(బా. వ్యా. క్రియా. 92, రమణీ. పుట. 427.)

అల

అవ్యయము. ఇది కొన్ని శ్రీసమములకు శ్రీవాచకములకు సంబోధనమునఁ దంతమందు జేరును.

ఆక్కల, అన్నల, మున్నగునవి.

(ప్రా.వ్యా.శబ్ద 15)

అలక్ష్యప్రవృత్తి

లక్ష్యముకొని దానియందు లక్షణము ప్రవర్తించుట.

“కర్మధారయ సమాసమునందుకారాంతముల కచ్చుపరమగుచో 'ట' కారాగమము తఱచుగా నగు” ననుచో 'ఉ' కారాంతములుగాని దుక్కిఁబెద్దు మున్నగు లక్ష్యము లందును; వేల్పుటావువంటి తత్పురుష సమాసము లందును ఈ ఆగమము వచ్చునని యర్థము. దీనినే అలక్ష్యప్రవృత్తి యందురు.

(ల.వ్యా. సంధి 17)

అలఘుకౌముది

కర్త : బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు.

ప్రచురణ : 1921 (వావిళ్లవారు)

శకట రేఫమునకే (అ) అలఘురేఫ మనియు వ్యవహారము. శకటరేఫంతో గూడిన పదములు వాని యర్థములతో సీచిన్న గ్రంథము నందకారాది క్రమమున నిరూపితములు.

అలఘురేఫము

అలఘూచ్చారణము గలరేఫము (చూ.) అలఘువు. దీనికే శకటరేఫమను
(అ) ప్రసిద్ధ వ్యవహారము.

(చూ) లఘురేఫము.

(ప్రొ. వ్యా. సంక్షా. 9)

(చూ. బా. వ్యా. 1, 18)

అలఘులకారము

ఉచ్చారణమునందలి గురుత్వ లఘుత్వ ధర్మములను బట్టి లకారము లఘు
లకారము, అలఘులకారము అని ద్వివిధము. బెళకుంజావులు, తళకుంజెక్కులు
ఇత్యాదులలోని శకారము గురుత్వ ధర్మముగలదౌటచే అలఘులకారము. (చింతా.
అహా. సంక్షా 19). లఘులఘులకారములకు వైధర్మ్యము లేదు. అనఁగా
వానికి పరస్పరము యతి ప్రాస మైతి యున్నదని భావము.

అలఘుశకారము

అలఘూచ్చారణము గల 'శ' కారము. బహుత్వమందు ర, ల, డ ల కాదేశ
ముగా వచ్చు 'శ' కారము. ఇది వర్జనమామూయములోని 'శ' కారముకన్న
భిన్నమైనది.

ఏశలు, పాశలు, త్రాశలు.

(బా. వ్యా. సంక్షా. 8)

అలఘువు

ఉచ్చారణము-లఘువని, అలఘువని ద్వివిధము. స్థానకరణ సంయోగము
నందు శైథిల్యములేనిచో అలఘువు.

కాయ, బోయ - ఇత్యాదులందుగల శబ్దగత యకారము;

మెఱుగు, కఱుగు - ఇత్యాదులందలి శకట రేఫము;

ఏశలు, పాశలు - ఇత్యాదులందాదేశముగా వచ్చిన శకారము

వాన, వంకర - ఇత్యాదులందు అవయవమైన వకారము అలఘువులు.

(బా. వ్యా. సంక్షా. 18)

అలరుఁబోడిత్యాదులు

'అలరుఁబోడి' మున్నగునవి.

తియ్యఁబోడి, ననఁబోడి, విరిఁబోడి, ఇగురుఁబోడి, చిగురుఁబోడి, తలిరుఁ
బోడి, పువ్వుఁబోడి, పూఁబోడి మున్నగునవి.

ఇవి ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయములు.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 19)

బాల వ్యాకరణాను సారమివి బహుప్రీహి సమాసములగును. 'అలరు+మేను' అని విభాగము. 'మేను' నకు 'బోడి' యాదేశమగును. 'అలరువంటి మేనుగలది' యని యర్థము. పూర్వపదాంతము ఉదంతేతరమగుచో బిందువుండదు.

(బా. వ్యా. సమాస. 28)

—అలి

సామానాధి కరణ్యములందు అందు మున్నగు సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయములకు వచ్చు ఆగమము. ఉదా.- నీ యందలి కరుణ మొ॥ (చింతా. సంధి 88). ఇట పూర్వపదము మీది విభక్తికి లోపము రాకుండుటచే నివి అలుక్సమాసములు. (అహో. సంధి 88). అధర్వణుడు అందు, ఇందులకు అల్పాగమము వచ్చునని తెలిపెను. ఉదా:- అందలి రత్నసానువులు, ఇందలి పువ్వుజొంపములు. (అథ. కా. సంధి 28) చూ:- అలిగాగమము.

అలిగాగమము

అలిక్ + ఆగమము. 'అలిక్' లోని కకారము ఇత్సంజ్ఞ. అదిలోపించును.

అందు, ఇందు, ఎందు - అను శబ్దములకి యాగమము అంతమందుఁ జేరును.

నాయందలి కరుణ

ఇందలి జనులు

ఎందలి వారు - ఇవి సమాసములు.

(చూ.) అల్పాదేశము

(బా. వ్యా. సంధి 44)

అలిన నవీనపు తెరపు పదములు

కలిసిపోనట్టి, నూతనముగా అన్యభాషల నుండి యెరవు తెచ్చుకొన్నట్టి పదములు. (unassimilated modern loan-words)

ఒక భాషకుగల నైజశబ్దాకృతితో (Structure) గలిసిపోక, స్వకీయ శబ్దాకృతితోనే యన్యభాషల యందు వ్యవహృతమగుచున్న ఆధునిక కాలమునకుఁ జెందిన ఇతరభాషాపదములు. వీనినే 'నవీనతత్వము' లనియు ననఁదగును(చూ.).

(చూ.) హాస్పిటల్, కిరోసిన్, గెస్ట్, ఆఫీసు

(తె. వ్యా. వి. అనుబంధము)

అలిన ప్రాచీనపు తెరపు పదములు

ఇతర భాషాకృతితో లీనముకాకుండ, తద్భిన్నమగు ఆకృతితో, ప్రాచీన కాలమునుండి అన్యభాషలలో వ్యవహృతమగుచున్న ఎరవు పదములు. (un-assimilated ancient loan-words). తెలుగు భాషలో నుపయుక్తమగు అనాంధ్ర వర్ణమణితమగు సంస్కృత ప్రాకృత పదములిట్టివి.

(సం) ఖరము, ఘాతము, ఝషము

(ప్రా. అట్టము, వజ్ర ఇత్యాదులు వీనినే 'ప్రాచీనతత్సమము (చూ.) లందురు. (తె. వ్యా. వి అనుబంధము)

అలిన అర్వాచీనపు తెరపు పదములు

ఒక భాషకు నైజమగు పదముల యాకారముతోఁగాక, భిన్నమగు ఆకారము కలిగినట్టి, అర్వాచీనముగా ఎరవు గొన్నట్టి అన్య భాషాపదములు (unassimilated mediaeval loan-words).

చూ అర్వాచీన తత్సమములు

ఉదా :- ఖుసి, ఖరీదు,

(తె. వ్యా. వి. అనుబంధము)

అలుకృతసమాసము

విభక్తి లోపింపని సమాసము.

(i) సిద్ధ సమాసములలో - భేదరులు, వనేచరేశ్వరులు, కంఠేకాలుఁడు ఇత్యాదులు.

(చం. ద. IV. 101)

(ii) ఆచ్చిక సమాసములలో - ఊరఁబంది, నోరఁగ్రొవ్వు

(అం. కౌ. 636)

తలఁబ్రాలు, నీచేతిప్రాపు, నీతోడి చెలిమి

(బా. వ్యా. సంధి)

(iii) మిశ్రసమాసములలో - దొంగవలని భయము. కువలయంబున వారు,

నిజకులంబున వారు.

(ప్రా. వ్యా. సమాస. 87)

అలుగ్వాదులు

'అలుగు' మున్నగు ధాతువులు. ఆకృతి గణము. వీనికి 'క' అను కృత్రప్తత్య యము పరమగునపుడు అంతిమాక్షరము లోపించును.

అలుగు—అలుక

కలఁగు—కలఁక

మొలచు—మొలక ఇత్యాదులు

(రా. వ్యా. కృదంత. 8)

అలౌకిక విగ్రహము

వృత్తియొక్క యర్థమును బోధించునది విగ్రహము. ఇది లౌకికమని, అలౌకికమని ద్వివిధము.

శాస్త్రప్రక్రియా నిర్వహణమునకై శాస్త్రప్రకారము కల్పితమైనది అలౌకిక విగ్రహము.

రాజన్+అన్; పురుష+సు(అలౌకిక విగ్రహము)

రాజ్ఞః పురుషః (లౌకిక విగ్రహము)

రాజపురుషః (సమాసము)

(తె. వ్యా. వి. పుట. 822)

అల్పప్రాణములు

కొలది వాయువుతో నుచ్చరింపఁబడు వర్ణములు. బాహ్యోచ్ఛారణ ప్రయుత్న భేదములతో నొకటి. (వ్య.) మహాప్రాణములు. (చూ.)

అన్ని అచ్చులు వర్ణప్రథమ, తృతీయ, పంచమాక్షరములు; య,ర,ల,వ,లు

(రంగ. II. 154)

అల్పార్థకము

అల్పము, తక్కువ. యనునర్థము కలది. ఒక శబ్దము కొన్ని ప్రయోగాలలో ఈ యర్థము నందుపయుక్తము.

ఒక మున్నూఱు గదల్చి తెచ్చిన లలాటోగ్రాక్షు చాపంబు (భాగ. IX. 262)

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 84)

అల్పాక్షరము

తక్కువ వర్ణములను గల్గినది.

సూత్రరచన అల్పాక్షరములలో అసందిగ్ధముగా నుండవలయునని ప్రాచీనుల యాశయము.

అల్పాక్షర మసందిగ్ధమ్
సారవత్, విశ్వతోముఖమ్
అస్తోభ మనవద్యంచ
సూత్రం సూత్రవిదో విదుః॥

(చూ. రమణీ. పుట. 37)

అల్పాగమము

(అలి+ఆగమము) చూ:- 'అలి'

(అధ. కా సంధి. 28)

అల్పాదేశము

అలి+ఆదేశము

సమాసమునందు విభక్తి కంతమునందు 'అలి' అను ఆగమము చేరును.

ఉదా: శేషణాయందలి భక్తి. ఆదేశమనుటకన్న ఆగమమనుట సముచితము.

చూ. అలిగాగమము.

(అప్య. V. 86)

అవగాగమము

అవక్ + ఆగమము — కకారమిత్సంజ్ఞ

ఈ ఆగమము సంఖ్యావాచకమునకు పూరణార్థమునందు వచ్చును.

రెండవ, మూడవ, నాల్గవ ఇత్యాదులు.

(టా. వ్యా. ఆచ్చిక. 27)

అవజ్ఞాదేశము

అవ (జ్) ఆదేశము.

'గో' శబ్దమునకు, 'అక్ష' శబ్దము పరమగునపుడు 'అవ' అను నాదేశము వచ్చును.

గో+అక్ష—గవాక్షము. ఇచ్చట 'అవ్' ఆదేశము కాదు. అగుచో 'గో+అక్ష' గవాక్షమను ససాధురూపమేర్పడును.

'ద్యో' శబ్దమున కచ్చుపరమగునపుడు 'అవ్' ఆదేశమగును.

ద్యు+అధీశుఁడు—ద్యువధీశుఁడు

(అ. ఛం. IV. 46)

అవధారణార్థకము

నిశ్చయార్థము నిచ్చుశబ్దము— 'అ'. నీవు+అ—నీవ—నీవేయని యర్థము. చూ. ఏవార్థకము.

అవధారణార్థకాంతములు

నిశ్చయార్థముగల శబ్దము లంతమందుఁగల పదములు.

వానికి, వీనికి, నీకు, నాకు, తనకు--మున్నగు షష్ఠ్యంత పదములకు అవధారణార్థకములయిన —అ,—ఎ, అను శబ్దములతోఁగూడిన ప్రథమాంతములగు అట్టి పదములే పరమగుచో 'తనకు తానే'-స్వయముగా ననునర్థము వచ్చును.

వానికి వాఁడె, వీనికి వీఁడె, నీకునీవే, నాకునేనే, తనకు తాన మున్నగునవి.

(ప్రౌ. వా. శబ్ద, 108)

అవధారణము

నిర్ణయము. ఒక వస్తువును మరియొక వస్తువుగా నిర్ణయించుట.

అజ్ఞానాంధకారము — అజ్ఞానము, అంధకారము (చీకటి) యనునవి వేరువేరు వస్తువులయినను, అజ్ఞానమునే చీకటిగా నిశ్చయించుట.

(సు. వ్యా. పీఠిక.)

అవధారణా పూర్వపద కర్మధారయము

నిశ్చయార్థకమగు శబ్దము పూర్వమందుఁగల కర్మధారయ సమాసము (చూ.)

అజ్ఞానాంధకారము

విద్యాధనము

(సు. వ్యా.)

సిగ్గు సొమ్ము

కొలుపు పంట

(ఆం. కౌ. 607, 608)

అవధారణ పూర్వపద సమాసము

అవధారణ (నిశ్చయము) వాచకము పూర్వమందుఁగల సమాసము.

నిశాకాంత, రేవెలఁది

ఇదియే రూపకసమాస మనఁబడును. (చూ.)

(సం. వ్యా. సమా. 9)

అవమ్

పూరణార్థమున సంఖ్యావాచకములపై వచ్చు తద్ధితప్రత్యయము. ఇందలి మకార మిత్యంజ్ఞకము.

ఉదా : పదునాల్గవ మనువు మొ॥

(వై . చం. తద్ధితా. 24)

—అవన్

యానపాత్ర వాచకమగు పోత శబ్దమునై స్వార్థమున వచ్చు ప్రత్యయము
ఇందలి సకార మిత్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- పొడవ.

(వై. చం. తద్దితా. 18)

అవసానము

చివర, ముగింపు, మేర, విరామమని యర్థము. దానికి తరువాత ఏ యశ్శ
మును లేకుండుట.

అతిశయముగ బుద్ధిమంతుడగు

బుధసేవన్

ఇటు ద్రుతమునకవసానము పరమైనది. ఇట్టిచో ద్రుతస్వరమునకేని, ద్రుత
మునకేని లోపము బహుళముగానగును ఈ లోపము పద్యాంతములందు గణాను
సారముగా వ్యవస్థితము. (బా. వ్యా. సంధి. 20)

ఇటు చూడుము - ఇటు చూడు - అనుచో ఆవసానము పరమగునపుడు మధ్యమ
పురుష 'ము' వర్ణకమునకు లోపము విభాషగా నగును.

(బా. వ్యా. సంధి. 47)

(చూ॥ 55)

అవాదేశము

'అవ్' అను శబ్ద మాదేశమగుట.

'ద్యు' శబ్దమున కచ్చు పరమగుచో 'అవ్' ఆదేశమగును.

ద్యు + అధీశుడు

ద్యు + అవ్ + అధీశుడు - ద్యువాధీశుడు

(ఛం. ద. IV. 46)

అవికృతాంతము

వికారమును (మార్పును) బొందని అంతముగల శబ్దములు.

బిరుదాద్యుత్తరపద స్త్రీ, పురుష సంజ్ఞావాచక పూర్వపద మిశ్ర కర్మధారయ
సమాసములగు 'కృష్ణరాయఁడు, రామరావు' మున్నగువానిలో 'కృష్ణ', 'రామ'
శబ్దములు అవికృతాంతరములు, అనఁగా మార్పును బొందనివి. సిద్ధ సమాసము

నందువలె సంస్కృత ప్రాతిపదికము లట్లే తెనుగున జేరినవి.

(ప్రౌ. వ్యా. సమా. 6)

అవిధాత్రాదులు

‘విధాత్రాదులు’ (చూ.) కాని ‘ఋ’ కారాంత శబ్దములు.

వీనికి అత్యుత్త్రీ వద్దావము నిత్యము.

పిత, మాత, స్వస, జామాత, కర్త, హర్త మున్నగునవి.

(మ. ప. వ్యా. సంధి. 10)

అవిభక్తిక తత్వములు

డు, ము, వు - అను ప్రథమైక వచన విభక్తులు చేరని సంస్కృత నమ శబ్దములు.

హరి, చక్రి మున్నగునవి.

(చూ.) అవిభక్తికము, విభక్తికము.

(అప్ప. V. 47)

అవిభక్తికము

‘డు, ము, వు’ అను ప్రథమైక వచన విభక్తులు చేరని పదము.

హరి, చక్రి, సుందరి

ఐరువు, గోడ, పిక్క, లక్క.

(అప్ప. V. 14, 15)

— అవుక్

వక్రతమగు ఔకారమునకు వికల్పముగా నాదేశమగు శబ్దము.

కకార మిత్సంజ్ఞ.

ఔర - అవుర

ఔను - అవును.

(అప్ప. II. 110, 111)

అవుగాగమము

అవు(క్) అను ఆగమము.

ఉకారాంత ధాతువులకు ఇంచ (క్) పరమగునపుడు ‘అవ్’ (‘ఉక్’ లోపించును) అను ఆగమ మంతమందుఁ జేరును.

ఇది తత్సమృత్రియారూపములను సాధించు విధానమునకు సంబంధించినది.

ద్రు + ఇంచ → ద్రు + అవ్ + ఇంచ → ద్రవించు

లూ + ఇంచు → లూ + అవ్ + ఇంచు → లవించు

(బా. వ్యా. క్రియా. 64)

— అవు

కృత్ప్రత్యయము.

‘తగు’ మున్నగు ధాతువులకుఁజేరును.

తగవు, నగవు, ఉఅవు.

(బా. వ్యా. కృత్. 22)

అవ్యయము

వ్యయము లేనిది ‘అవ్యయము’. అనఁగా మార్పులేనిది. లింగ, విభక్తి, వచన శూన్యమైన పదము.

పాణిని దీనిని సంజ్ఞగా పరిగణించెను. స్వర్, ప్రాతర్, అస్తర్ మున్నగునవి; అవ్యయిభావ సమాసములు; అన్ని విభక్తులు చేరని కొన్నితద్ధితాంతములు; కొన్ని కృదంత రూపములు అవ్యయములుగా పరిగణింపఁబడినవి.

“మూఁడు లింగములందు, అన్ని విభక్తులందు, అన్ని వచనములందు మార్పు చెందని పదము అవ్యయమను నర్థమునిచ్చు కారిక, కాశికావృత్తి పేర్కొన్నది. తోక ప్రసిద్ధము. (పా. I-1-87 క్రింద)

“సదృశం త్రిషులింగేషు

సర్వాసు చ విభక్తిషు

వచనేషు చ సర్వేషు

యన్నవ్యేతి తదవ్యయమ్”

(i) సంస్కృతావ్యయములకుఁ దెనుఁగునఁ బ్రవేశము లేదు. అవి సిద్ధసమాస రూపమున తెనుఁగునఁ బ్రవేశించును.

సర్వధూమణి, వృథాశంక

పునఃప్రణతి, ఉచ్చైర్నినాదము

(ఛం. ద. IV. 117)

అయినను ‘వృథ’ అనునదిందుల కపవాదము ‘వృథసేయక’

(ఛం. ద. IV. 118)

(ii) పూర్వపు తెలుఁగు వ్యాకరణములలో అవ్యయ నిరూపణ గావించినవారు కనుపట్టరు. అయినను ఆంధ్రకౌముది “అప్పుడు, ఇప్పుడు, అచ్చట, ఇచ్చట ఇక్కడ, కాక, ఆడ, ఈడ, వేమఱు, పలుమఱు, వెండి, క్రమ్మఱ” మున్నగు వానిని అవ్యయములుగాఁ బేర్కొన్నది. (377-379 పంక్తులు)

(iii) ఓహో, ఔర, మరి, సుమ్మ, గదా, అకటా, అయ్యో, కటకటా, మర్దు భళి, మున్నగునవి అవ్యయములని అర్వాచీన వ్యాకరణములు కొన్ని పేర్కొన్నవి.

(ప్ర. వ్యా. 128)

(iv) నవీన వ్యాకరణములు కొన్ని అవ్యయ ప్రకరణముల నేర్పబచినవి. చూ ఆంధ్రశబ్దాను శాసనము.

(v) ప్రౌఢ వ్యాకరణమును, దాని ననుసరించి మఱికొన్ని నవీన వ్యాకరణము లును “పదములవి నామములు క్రియలు అవ్యయములని త్రివిధముల”ని విభజించి, ప్రతిపదోక్తములు లాక్షణికములని (చూ.) అవ్యయములలో రెండు విభాగములు గావించినవి.

(ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 8)

“కొన్ని అవ్యయములు బహువచనాంత తుల్యంబులు నగు అట్టు—అట్టు; ఇట్టు—ఇట్టు; నిచ్చలు.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 34)

(vi) తెనుగు నందలి ‘అవ్యయ లక్షణములు’ ఆంధ్రభాషావికాసాది భాషా గ్రంథములందు కొంత సమగ్రముగాఁగలవు.

(చూ. ఆం. భా. వి. పుటలు. 426-429 ద్వి. ము.)

అవ్యయ వికల్పము

అవ్యయము మీఁది పురుషములు వికల్పముగా గ,న,డ,ద,వ, లగును. ఇట్టి సంధిని ‘అవ్యయ వికల్పసంధి’గా కొందఱు లాక్షణికులు పేర్కొనిరి.

కాన తగం బొందుట కార్యము.

(క. సం. I. 16)

అవ్యయీభావము

అవ్యయము మీఁది పదముతో నమసించుట. ఇందు పూర్వపదమగు అవ్యయమే ప్రధానము.

చింతామణ్యాదు లందుఁగాని, బాలప్రౌఢ వ్యాకరణము లందుఁగాని యిట్టి నిరూపణము గానరాదు. కాని ఛందోదర్పణము, ఆంధ్రకౌముదివంటి లక్షణగ్రంథములలోను; ఆంధ్రభాషాను శాసనము, సులభ వ్యాకరణము, సంగ్రహ వ్యాకరణమువంటి నవీన వ్యాకరణము లందును నిది పేర్కొనఁబడెను. నిర్ణయము, మధ్యేమార్గము, నిర్మాణము, యథా శక్తి వంటి సిద్ధిరూపములట్లుంచి కాసంత, గోరంత, ఇసుమంత మున్నగునవి పరిశీలించఁదగును. (ఆం. కౌ. 627-629)

మీఁగాలు, పెడతల వంటి రూపములు సముచితముగా దోచును.

అవ్యవహితము

వ్యవహితమునగా దూరము. దూరముకాని దనగా సమీపము, సన్నిహితముని యర్థము. (వ్య.) వ్యవహితము (చూ.)

తెనుగున సాధారణముగా విశేషణము విశేష్యమునకు సన్నిహితముగా నుండును. నల్ల కలువ.

(తత్త్వ. ప్రౌ. వ్యా శబ్ద. 11)

అవ్యాప్తి

పూర్తిగా వ్యాపింపకుండుట.

లక్షణము లక్ష్యము లన్నింటియందును బ్రవర్తిలక, కొన్నింటియందే ప్రవర్తిలుట.

“ధ్వన్యనుకరణ శబ్దంబులు ద్విరుక్తంబులయగు” - అనుచో ద్విరుక్తములు కాని ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు కూడ నుండుటచే లక్షణ మవ్యాప్తమైనది.

‘తటాలున దూతెను.’ తటాలున - అనునది ధ్వన్యనుకరణ శబ్దమేయైనను ద్విరుక్తము కాలేదు.

(ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 20)

అవ్యుత్పన్నములు

వ్యుత్పన్నములనగా అవయవార్థములు కలవి. ఉదా :- పంకజము, లావణ్యము, ఎండ మున్నగునవి.

అవయవార్థము నిరూపింపరాని పదములు అవ్యుత్పన్నములు: డిద్దుడు.

దేశ్యశబ్దము లవ్యుత్పన్నములను అపప్రథకలదు. కాని నేడు వానికి కూడ వ్యుత్పత్తి కోశములు రచింపబడుచున్నవి. (Etymological Dictionary)

(తె. వ్యా. వి. పుట 242)

అశిష్యము

నిర్ణయింపరానిది.

సంస్కృతమునందు ‘లింగము’ కొన్ని శబ్దములకిట్టిదని నిర్ణయించుట యెంత వానికేని సాధ్యపడదు. లోకములో దానికిగల ప్రయోగమును బట్టియే గ్రహింప వలసి యున్నది.

అందుచేతనే “లిజ్జం అశిష్యం, లోకాశ్రయత్వాల్లిక్షస్య” (మహా. II. 1.38)
(తె. వ్యా. వి. పుట 584)

అష్టభాషలు

ఎనిమిది భాషలు - (1) సంస్కృతము (2) ప్రాకృతము (3) శౌరసేని
(4) మాగధి (5) పైశాచిక (6) చూళికావైశాచి (7) అపభ్రంశము (8)
ఆంధ్రముఁ ? (అప్స. I. 77)

ఇట ప్రాకృతమునఁగా మహారాష్ట్ర ప్రాకృతముని గ్రహింపవలయును.
ఆంధ్రముకూడ నొక ప్రాకృతభేదమే యను నభిప్రాయము పూర్వాంధ్ర
రాక్షణికుల కున్నట్లు నిదర్శనములు కలవు. (కా. చూ. IX. 8)

అష్టాధ్యాయ

ఎనిమిది అధ్యాయములు అని శబ్దార్థము. పాణిని మహర్షి విరచితమగు ఎనిమిద
అధ్యాయములు గల వ్యాకరణమునకు ‘అష్టాధ్యాయ’ యని రూఢ వ్యవహారము.

మానవ నిశిత మేధాశక్తికిది కాశ్యత చిహ్నమని బ్లూమ్ పీల్చవంటి భాషాశాస్త్ర
జ్ఞులు దీనిని ప్రస్తుతించిరి. ప్రపంచములో మరేభాషకును నిట్టి సమగ్రమగు వర్ణ
నాత్మక వ్యాకరణము (discriptive grammar) లేదనియు నిది పేరు
గాంచెను.

సమస్త భారతీయ భాషావ్యాకరణ రచనములపైని దీని ప్రభావమే కొంతయో
యుండియుండకపోదు.

“అష్టాధ్యాయా జగన్మాతా”

అన్

అమ్, ఔద్, శన్ అను ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములను తెలుపు ప్రత్యాహా
రము. ఇది ‘సుప్య్యాదిరంత్యహలా’ అనుప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రముచే
సిద్ధించును.

(వై. చం. విభక్తి 8)

అసందిగ్ధము

సందేహము కలుగనీయనిది. సూత్రలక్షణములలో నిది రెండవది. — “అల్పా
క్షరం,¹ అసందిగ్ధమ్²” చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమందలి సూత్రరచన ఈ లక్ష
ణమును బోషించుచు మొదటి లక్షణమును సాదించినది.

ఉదాహరణము :- ‘ఇ, రై, గ్లావుగతంబుల’ అనుచో ‘వుగంత’ శబ్దము
సందిగ్ధతకు దారి తీయును. అందుచేతనే సూరి క్రమమును మార్చి ‘ఇగ్లోరా

యుగంతములని అసందిగ్ధ మొనర్చెను. అంతేకాక, “ఇకారాంతములకు, గ్లో, రై శబ్దములకు, మఱి యుగాగమాంతములకని” విషయమును మఱింత స్పష్టపరిచెను.

సందిగ్ధతకు దారితీయు అల్పాక్షర రచన శాస్త్రరచనకే మాత్రము పనికిరాదు.

(చూ. రమణీ. పుట. 40)

అసంధి

ఏ రెండు పదముల కయిన సంధిచేసిన పక్షమున స్పష్టత లేకపోవుట గాని, విరుద్ధార్థ మేర్పడుటగాని, అశ్రీలార్థము స్ఫురించుటగాని అన్వయసందేహము కలుగుటగాని చెప్పఁదలచిన విషయమునందవసరమైన చోట ఊనిక చెడిపోవుటగాని సంభవించునని తోచిన చోటులందు సంధి మానవచ్చును. అట్టిదానిని విసంధి (చూ.) యనక ‘అసంధి’ యనుట లెస్స. (రమణీ. 285-306 పుటలు)

అసంపూర్ణవాక్యము

ఆకాంక్ష పూర్తిగాని వాక్యము అసమాపక క్రియలు గల వాక్యము.

“దాని విడిచిపోవగా నోపకఱచుచు నంతరిక్షమునను హంసలెల్లఁ బిండుగట్టి తిరుగుచుండె” ఇందు (i) హంసలు విడిచి (ii) హంసలు పోవఁగా నోపక (iii) హంసలఱచుచు (iv) హంసలు పిండుగట్టి యను అసంపూర్ణ వాక్యములు గలవు. (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 7.)

అసంలక్ష్యక్రమము

గుర్తింపరాని క్రమము. ఇది పూర్వము, ఇది పరము అని గుర్తుపట్టజాలమని భావము.

చంద్రుఁడుదయించుటకును, కలువలు వికసించుటకును వ్యవధి ఏలేశమో యున్నను అది గుర్తింపరానిది. అందుచేతనే భూతార్థకక్రియగాక అనంతర్యార్థక క్రియ (చూ.) యుపయుక్తము.

‘జాబిలి తోఁతెంచుడుం గువలయంబులు వికసిల్లె’ (రమణీ. పుట. 408)

అసంయుక్తము

సంయుక్తమనఁగా కూడుకొనుట. కూడుకొనకుండుట యసంయుక్తము. హల్లుల కూడిక లేక కలయిక సంయుక్తము. అట్లు కలియకుండ్ ఒకే హల్లుండుట అసంయుక్తము.

అచ్చట...సంయుక్తము

అబ్ట—అసంయుక్తము.

ఆ+తడ... ,,

(బా. వ్యా. సమాస. 14)

అసంస్కృతము

సంస్కృత సమముకాని శబ్దము. ఇట్టి శబ్దముకంటె పరమందున్న సంస్కృత సంబంధి పరుషములకు గ,న,డ,ద,వ లు, రావు. ఉదా:- అయ్యకరుణించె, సిరి చంచలము మొ॥ (వై. చం. సంధి. 34)

అసమర్థ సమాసము¹

సమర్థము కాని సమాసము. సమ+అర్థము = ఏకార్థము. ఏకార్థోభావము లేకున్న సమాసమేర్పడదు. కాని 'అసూర్యం పశ్యా' ఇత్యాదిగా ఏకార్థోభావము లేని సమాసము అసమర్థ సమాసమని యందురు.

(త. చం. 519)

అసమర్థ సమాసము²

సమర్థముగాని సమాసము.

సమాసమందలి శబ్దము, మరియొక పదముతో నన్వయించుట.

ఇట్టి యన్వయము వ్యాకరణశాస్త్ర సమ్మతము కాకపోయినను వాడుక మూలమున సమ్మతమైనది. ఆర్థగ్రహణమున కవరోధము కల్గదు.

దేవదత్తస్య గురుకులమ్.

దేవదత్తస్య దాస భార్యా

అశ్రద్ధ భోజీ బ్రాహ్మణః

(తె. వ్యా. వి. పుట 884)

అసమస్తము

సమస్తము (చూ.) అనగా సమాసము (చూ.). అసమస్తమనగా వ్యస్తము. సమనింపనిది — ఏకపదము.

చూ. అసమాసము.

అసమాపక క్రియ

సమాప్తముగాని వ్యాపారముగల క్రియ.

ఉదా:- వచ్చి, వచ్చుచు, వచ్చిన వచ్చుదు మున్నగునవి.

అసమాపకము

ముగియని వ్యాపారమును దెల్పు క్రియ.

ఉదా:- కొట్టి, కొట్టుచు.

(సం. వ్యా. క్రియా. 8)

అసమాన విభక్తికము

సమానము గానట్టి, అనఁగా భిన్నమైన విభక్తులు గలది. దీనినే 'వ్యధికరణ తత్పురుషము' (చూ.) అందురు.

(వ్య.) సమాన విభక్తికము (చూ.)

(ల. వ్యా. సమాన. 99)

అసమాసము

సమాసము కానిది, వ్యస్తము.

'అసమాసమునం బూశబ్దము పూవు శబ్దము యొక్క పర్యాయము.'

(ప్రొ. వ్యా. సంధి. 11)

'సింధువారమునఁబూ శిథిలపడఁగ'

(భీమఖండము II. 48)

అసహాయక

సాహాయ్యము లేనిస్థితి. కాలమును సూచించు శబ్దముల సాహాయ్యములేని యపుడను నర్థమునందుపయుక్తము.

తద్గర్భార్థక విశేషణము అసహాయమైతికాల వాచి యగుచున్నది.

'అనునయించు సితకృష్ణతంతు రాజిత తంత్రము'.

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 1)

అసాధారణము

సాధారణమనఁగా సామాన్యము. విశేషముగలది - యసాధారణము.

సాధారణమగు కేవల 'న్' కారము గాక, ఉత్వసహితత్వ విశేషము గలది అసాధారణ నకారము - ను. ఇదేద్రుతము.

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

అసాధువులు.

అపశబ్దములు. ఒక వ్యాకరణముచే అసాధువులయినవి వేతొక వ్యాకరణముచే సాధింపఁబడినచోనవి సాధువులగును.

(i) బాల వ్యాకరణానుసారము 'ప్రాణగొడ్డము' గ్రామ్యముకాగా, ప్రౌఢ వ్యాకరణానుసారమిది అగ్రామ్యము

(ii) పాణినీయముననుసరించి 'మీననేత్రి' 'పద్మనేత్రి' ఇత్యాదులు 'అసాధువుల'ని బా. వ్యా. (తత్సమ. 85) మీనములవంటి నేత్రములు గలది— మీననేత్రి— ఈ యర్థమునందిది యసాధువై నను, మీనములకు నేతృత్వము వహించునవి యనుచో ఈ పదము సాధువేయగును (గు. ప్ర. పుట. 149)

(iii) కాశికావృత్తికారుడు, ముగ్ధబోధ వ్యాఖ్యాత రామతర్క-వాగీశుడు మున్నగువారు 'మీనములవంటి నేత్రములు గలది' యనునర్థము నందిరూపములు సాధువులనిరి. (వ్యా. సం. స. పుట 679-680)

చదువరికిఁగల ప్రామాణికస్థాయిని బట్టివీనిని గ్రహించుటో త్రోసిపుచ్చుటో జరుగును.

అసాధు శబ్దాను కరణము

వ్యాకరణసమ్మతము కాని శబ్దముల ననుకరించుట. అనుకరణమునందలి భాష సాధువై నను అసాధువై నను గావచ్చును.

“మొక్కేము సామి” అనిరి.

గ్రామ్య పిట్టి యనుకరణము నందు ప్రయోగయోగ్యమగును.

(తె. వ్యా. వి. పుట 527)

—అసి

రూపు, బలుపు శబ్దములకు మతుబర్థము నందు వచ్చు తద్గిత ప్రత్యయము.

రూపు+అసి—రూపసి

బలుపు+అసి—బలపసి (ఉ > అ) (ఆం.భా.శా. తద్గిత. 12)

అనుర శబ్దము

రాక్షసుఁడను ఆర్థముగల శబ్దము. ఇది వికల్పముగా స్త్రీ తుల్యమగును. అనఁగా ప్రథమైకవచన లోపము వచ్చిన రూపము నుండును.

అనుర—అనురుఁడు.

సంస్కృత సమాసమునందు స్త్రీ తుల్యరూపముండదు—రావణానురుఁడు.

మిశ్ర సమాసములందు రూపద్వయముండును.

ఎల్లయసురలు—ఎల్లయసురులు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 80)

అనున్

(న+సున్) సున్ కానిది అని శబ్దార్థము. సున్ అనగా ప్రథమావిభక్తి! అనున్ అనగా ప్రథమేతర విభక్తి యని యర్థము. (వై.చం. సంధి. 11)

అస్తోభము

అధికమైన అనావశ్యకమైన పదములు లేనిది. సూత్ర లక్షణములలో నీ యొకటి. 'అస్తోభ మనవద్యంచ'.

సూత్రరచన గంభీరముగా, అత్యావశ్యక పదసమేతముగా ధారణ చేయు! కుచితముగా నుండవలయును (చూ. రమణి. పుట. 87)

అస్త్యర్థము

అస్త్య+అర్థము

అస్త్యర్థమనగా 'కలుగు' రాకువు. దీనికి 'లే' యనునది వ్యతిరేకార్థమునఁ బడును. లేడు, లేరు, లేవు, లేను, లేము మున్నగునవి.

(బా. వ్యా క్రియా. 106)

అస్పృష్టము

స్పృష్టమనగా స్పర్శము—స్థానకరణ సంయోగము స్పర్శము.

స్థానకరణ సంయోగము పూర్తిగా లేకుండ ఉచ్చరింపఁబడు పదములు—అచ్చులు, అనుస్వారము శ,ష,స,హ లు (స్వరానుస్వారోష్మజామస్పృష్టా కరణమ్ స్థితమ్. ఋ. ప్రా XIII. 8)

నవీను లీయభిప్రాయముతో కొంత భేదింతురు.

అస్మచ్ఛబ్దము (అస్మద్ + శబ్దము)

అస్మద్ శబ్దమునకు తెనుఁగున పర్యాయవాచకమగు నేను అను శబ్దము దీనికంటెఁ బరమందున్న పరుషములకు గ,స,డ ద,న,లు రావు. ఉదా:- నేఁజి వితిన్ మొ॥ (చింతా. సంధి. 23) నేను శబ్దములోని ద్రుతమునకు సరళస్థిరములు పరమగునపుడు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. ఉదా:- నే వింటిని, నేనువింటి మొ॥ (చింతా. సంధి. 40)

అస్మశ్చదములు

నేను, మేము; నన్ను, మమ్ము మున్నగు పదములు

(ఆం. భా. భూ. 108)

అస్మదర్థకము

‘నేను’ అను అర్థమును బోధించునది.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 28)

అస్యతంత్రాచ్చులు

స్వతంత్రముగాని యచ్చులు. హల్లులతోఁజేరిన యచ్చులు. లిపిలో కకారాది హల్లులకుఁజేరు తలకట్టు, గుడి, కొమ్ము మున్నగునవి

క, కి, కు ఇత్యాదులు ✓, ८, ౯

(గు. వ్యా 16)

అస్యపద విగ్రహక సమాసము

విగ్రహ వాక్యమందలి పదములతో నేర్పడని సమాసము.

[పతి గృహము (గృహేగృహే)

(త. చం. పుట. 318)

అస్యరము

1. స్వరము కానిది-హల్లు

2. ఉదాత్తాది స్వరములు లేని తొక్కికోచ్చారణము.

అస్పృతార్థాహ్వయములు

స్పృష్టముకాని యర్థముగల పేళ్ళు. అన్యదేశ్యము లిట్టివని పట్టాభిరామ పండి తీయము పేర్కొన్నది. అట్టి శబ్దముల యర్థము స్పృష్టపడదు. వాని వ్యుత్పత్తులు సులభముగా గ్రాహ్యము కావని భావము. (ప. పం. 24 ప)

అహమాదులు:- (అహమ్+అదులు)

అహమ్, కిమ్, యుమ్ మున్నగు పదములు. అను కరణమున అచ్చుపరమగు నపుడు వీని చివరి యక్షరమునకు ద్విత్వము వచ్చును. అహమాదులు వాక్యాంత మందున్నను వ్యస్తముగా నున్నను ఆనుకరణమున నీ ద్విత్వము వచ్చును. ఉదా:- దాసోఽహమ్మన్ (దాసోఽహమ్+అన్) జ్ఞాతిశ్చేదన లేన కిమ్మనెడి (కిమ్ +అనెడి) ఇత్యాదులలో వాక్యాంతమందు ద్విత్వము అహమ్మని (అహమ్+అని) ఇత్యాదులు వ్యస్తముగా నున్నవానికి ఉదాహరణములు. (చింతా, అహో. సంధి. 19) చింతామణికర్త అహమాదులకే ద్విత్వము విధింపఁగా అథర్వణుఁడు పదాంతములగు నన్ని హల్లులకు ద్విత్వము వచ్చుననియు కొన్నిచోట్ల నా ద్విత్వము వైకల్పిక మనియు చెప్పెను. (అథ. కారి. సంధి. 10, 11) ఉదా:- జగత్త నియే మొ॥(ఇట ద్విత్వము నిత్యము, దాసోఽహమ్మనియే దాసోఽహమనియే మొ॥

(ఇట ద్విత్యము వైకల్పికము) చి. సూ. అహమాదుల కనుకరణమున ద్విత్యక్తి
విభాషగానగు (బా. వ్యా. సంధి. 53) నని పేర్కొనెను

ఆ¹

ఆంధ్ర వర్ణ సమామ్నాయములోని ద్వితీయ వర్ణము.

మృదు తాలువు—స్థానము

జిహ్వమూలము—కరణము

వివృత ప్రయత్నము

నాదము

అల్పప్రాణము

దీర్ఘము—నిర్దేశ విధానములందు, కారము, ఇఫము (చూ.) అను ప్రత్యయ
ములు రానిచో హ్రస్వమగును. 'అ'కారమునకు మాటుగా 'ఆ' వచ్చును. 'అ' కు
'ఈ' వచ్చును. (త్రై. వ్యా. సంజ్ఞా. 3)

-ఆ-²

తదిత ప్రత్యయము.

వగాదులకు, బహువచనాంతములకు పుం స్త్రీయున మతుబర్ధమునందు వచ్చును.

వగలు+ఆ+డు → వగలాడు

కులుకులు+ఆ+డు → కులుకులాడు.

'ఆ' మగాది గణమునందు పరిగణింపఁబడుటచే డుజ్ చేరును.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 4

(బా. వ్యా. తదిత. 28)

-ఆ³

సంబోధనమునందు అకారాంత శబ్దములకు వచ్చును.

రాముడు+ఆ → రాముడా !

రామ+ఆ → రామా !

మగడు+ఆ → మగడా !

మిత్రుడు+ఆ → మిత్రుడా !

(బా. వ్యా. తత్సమ. 33)

ఆ-⁴

(i) దూరమందలి వస్తువును నిర్దేశించు సర్వనామము. ఇది పూర్వాగమము.

ఆ బాలుఁడు, ఆ వనిత, ఆ కొండ

ఇది త్రికము (చూ.) లో నొకటి. దీని మీది హల్లు (ఊష్మరేఫేతరము మాత్రమే) ద్విత్వమగుచో నిది హ్రస్వమగును.

అబ్బాలుఁడు, అవ్వనిత, అక్కొండ.

(ii) పదాద్యంతగతమగు నీ 'ఆ' శబ్దము, సమస్తము, వ్యస్తమునము కొన్ని యెడల నర్థశూన్యమగును

అర్చనలు చేసిన పువ్వుల యివ్విధంబునన్.

పాడు గాపు నా గతి

ఒక్క సత్కృతు వది మేలు.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 83)

-ఆ-⁵

ది, వి, అనునవి కాక, తక్కిన క్రియావిభక్తులు పరమగునపుడు 'ఉన్నా'ను బంధమున కాదేశమగును.

ప్రథమ : వండుచున్నాఁడు — వండుచున్నారు

మధ్యమము : వండుచున్నావు — వండుచున్నారు

ఉత్తమము : వండుచున్నాను — వండుచున్నాము.

(ఘా. వ్యా. క్రియా. 15)

-ఆ⁶

ప్రశ్నార్థమునందు క్రియాపదములఁజివరఁజేరును.

చేయును+ఆ → చేయునా ?

తినును+ఆ → తినునా ?

(సూ. ని.)

-ఆ⁷

క్రియాపదముల యంతమందు వచ్చి, 'ఏని' 'ఎడల' అను నర్థము నిచ్చును.

ఆనతి యిచ్చెను + ఆ → ఇచ్చెనా ? — ఇచ్చెనేని, ఇచ్చినయెడల అని యర్థము.

మెచ్చెనా?, చొచ్చెనా? ఇత్యాదులు.

(సూ. ని.)

-ఆ⁸

సంప్రార్థనమునందు మధ్యమ పురుష 'ము' వర్ణకమునకు, 'డుజ్' వర్ణకము నకు నను ప్రయుక్తమగును.

నీవు చెప్పుము+ఆ — చెప్పుమా!

మీరు చెప్పుడు+ఆ—చెప్పుదా! (నూ.ని.)

అంధ్ర తాముది¹

గణపవరపు వెంకటకవి (చూ.) | పణిత్తము.

ఇది 'సర్వలక్షణ శిరోమణి'యను సమగ్రలక్షణ గ్రంథములోని తృతీయోల్లాసము — వ్యాకరణ సీసమాలిక.

ప్రచురణ: అంధ్రసాహిత్య పరిషత్—కాకినాడ సంఖ్య 86. 1985

ఇందు 1023 సీసపాదములు గలవు వానినీక్రింది ప్రకరణములుగా విభజింప వచ్చును.

1. ఆంధ్రోద్భవ కారణము
2. పంచ విధాంధ్ర భాషాస్వరూపము
3. సంజ్ఞా | పకరణము
4. అజంత సంధి
5. హలంత సంధి
6. విభక్తినిర్ణయము
7. ఆవ్యయ పద్ధతి
8. శ్రీప్రత్యయ కథనము
9. కారక గ్రథనము
10. సమూహ భేదము
11. తద్ధిత పదనిష్పత్తి
12. సుప్రిజన్త వాచక విన్యాసము
13. కృదంత ప్రత్యయరీతి
14. వికల్ప జత్వాదేశ విధము
15. శకార, సకార భేద నిశ్చయము
16. ఖ, ఘ, ధ, ఢ, వర్ణ సరణి

17. వకార, యకార ద్విత్వశబ్దసరణి
18. సంయుక్తహకార శబ్దభేద ప్రకటనము.
19. రేఫ, ఋకార వివరణము

సంస్కృత వ్యాకరణ సంజ్ఞలు పరిభాష లిందు విశేషముగా కానవచ్చును.

లక్ష్యలక్షణ సమన్వయ మిందుకలదు. ఇందుండి కైకొనఁబడిన సంజ్ఞలకు పాదపంక్తులుటంకితము.

ఆంధ్రదేశ్యములు

అన్యదేశ్యములు కానివి. ఆంధ్రదేశ్యము నందు తత్ప్రజావ్యవహారము నందా విర్భవించిన మాటలు. 'తేటగా నర్థమిడునట్టి తెలుఁగు మాటలు'. ఉట్టి, జుట్టు, ఆట, పాట, రోలు-ఇత్యాదులు. (ప. పం 25 పద్యము)

ఆంధ్రపండిత భిషక్కుల భాషాభేషము

కర్త: శ్రీ గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులు బి.ఏ

ప్రథమ ముద్రణం : 1938

ద్వితీయ ముద్రణం : 1960

విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయం-విజయవాడ. ఇందు రెండు వ్యాసములున్నవి—

1. మిథ్యాప వాదము

2. భాషాభేషము.

గ్రామ్యములుగా నిరసింపఁబడిన కతిపయ పదములను సమర్థించుచు, కవి ప్రయోగములను జూపించుట కీరచన కావింపఁబడెను.

భాషాపరిణామ విజ్ఞానమునకీ రచన తోడ్పడును.

ఆంధ్రభాష

ఆంధ్రజాతి మాట్లాడుభాష. ఇది తత్సమ, తద్భవ, దేశ్య, అన్యదేశ్యములతో గూడినది.

ఈ భాషకు వర్ణము లేబది యైదు.

అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ

ఐ, ఔ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ, ఔ, అం, అఁ, అః॥

క, ఖ, గ, ఘ, జ
 చ, ఛ, జ, ఞ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ
 త, థ, ద, ధ, న
 ప, ఫ, బ, భ, మ
 య ర ల వ
 శ ష స హ శ

— 96

55

(ప్రా. వ్యా. సంజ్ఞా. 1)

ఆంధ్రభాషాచరిత్రము

రెండు సంపుటములు.

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్ పుస్తకము 1938.

కర్త : 'కళాప్రపూర్ణ' చిలుకూరి నారాయణరావు.

విశేష పరిశ్రమతో రచింపబడిన పరిశోధక గ్రంథము. ఇందు 11వ శతాబ్దపు భాషకు వ్యాకరణము కూడ నున్నది. ఆంధ్రభాష సంస్కృత ప్రాకృత భాషా జన్యమని దీని సిద్ధాంతము.

ఆంధ్ర భాషాను శాసనము

ప్రథమ ముద్రణము 1928. కర్త: శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రి.

దీనికే 'సూర్యనారాయణీయ'మనియు నామాంతరము. ఇది పండితులకు, విద్యార్థులకును నుపయుక్తమగు రీతిని వ్రాయఁబడినది. ఇందు భాషాపరిణామ పద్ధతి పాటించబడినది శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి గారి యభిప్రాయము.

ఇందు 'అవ్యయ ప్రకరణము' 'ప్రయోగ విశేష ప్రకరణము' విశేషమైనవి. సంస్కృత సిద్ధరూపములు కొన్ని నిరూపితములు.

ఆంధ్రభాషా భూషణము

కర్త: మూలఘటిక కేశన (చూ.) క్రీ.శ. 18వ శతాబ్ది, 192 గద్యపద్యములు. తెలుగు భాషకు, తెలుగులో లక్ష్యలక్షణములతో వెలసిన తొలిసంక్షిప్త వ్యాకరణము.

ఇందు 'తెలుగునఁగల భేదములు-తత్సంధులు--విభక్తులు-సమాసములు-క్రియలు' సంక్షిప్తముగా నిరూపితము (15ప.) సాంకేతిక కాఠిన్యవిరహితముగా కాలంత్ర మార్గమునందు విరచితమైనదీ లక్షణ గ్రంథము.

ఆంధ్రభాషా భూషణము—దివ్యవ్రథా వివరణము

కర్త: శ్రీ దేవినేని సూరయ్య.

ఆంధ్రభాషాభూషణము (చూ) లోని ప్రతిపద్యమునకు ప్రతిపదార్థ తాత్పర్యములతో గూడిన వివరణ గ్రంథము. దీనికి శ్రీ చద్దమాడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు అనేక వాదోపవాదములతోఁ గూడిన సుదీర్ఘమగు పీఠిక రచించిరి.

ఆంధ్రభాషా వికాసము

కర్త: ఆచార్య శ్రీగంటి జోగిసోమయాజి. ప్రథమ ముద్రణము 1947; ద్వితీయము. 1968

ఆంధ్రభాష సంస్కృత పాకృతజన్యము కాదని, ఇది ద్రావిడభాషా కుటుంబము నకుఁజెందిన భాషయని దాని చరిత్రను వివరించిన తొలిప్రామాణిక గ్రంథము. ఇందు తెనుఁగు వ్యాకరణముల చరిత్ర; అనేక వ్యాకరణ పారిభాషిక పద నిరూపణము, నిశితతార్కిక బుద్ధితో పాండిత్యస్ఫూరకముగా రచింపఁబడెను.

ఆంధ్ర వ్యాకరణ వికాసము

ఆంధ్ర వ్యాకరణములపై ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పింపఁబడిన పరిశోధక వ్యాసము.

కర్త: డాక్టర్ అమరేశం రాజేశ్వర శర్మగారు.

ఇందు ప్రధానముగా అన్తశబ్దచింతామణ్యాదుల కర్తృత్వములను గూర్చి, ఆయా వ్యాకరణముల విశేషప్రతిపత్తిని గూర్చి వివరింపఁబడెను.

ఆంధ్రము

ఆంధ్ర దేశమునందు ప్రభవించిన భాష. ఇదియు నొకానొక ప్రాకృతభేదమే యని అప్పకవి మున్నగువారి యభిప్రాయము. (అప్ప. I. 81)

ఆంధ్రవర్ణ సమామ్నాయము

ఆంధ్ర భాషకుఁగల వర్ణమాల. ఈ వర్ణమాల వేదమువలె అనాదిసిద్ధము, గురుశిష్య పరంపరా ప్రాప్తమగుటచే దీనికి 'సమామ్నాయము'ను వ్యవహార మేర్పడెను.

ఇందలి సంఖ్య యేఁబదియైదని కొందఱు. కొందఱు ఈ కారమును గూడఁజేర్చి యేఁబదియైదు అందురు. కొందఱు, 'ళ' కారమును దొలగించి, శకట రేఫమును జేర్చిరి.

(తె. వ్యా. వి. పుటలు 1—8

అ. ఛం IV. 128, 128, 127

అప్ప. II. 52)

ఆంధ్రవ్యాకరణము¹

తా. వెంకయ్యచే విరచితమైన ఈ చిన్న వ్యాకరణము విశేషముగా నున్నత పాఠశాల విద్యార్థులకు పఠనీయముగా నుండెడిది. 1918 నాటికేమూఁడు ముద్రణ ముల నందినది'

ఇందు (1) సంజ్ఞా (2) సంధి (3) అజంత (4) హలంత (5) క్రియా పరిచ్ఛేదములుండుటను బట్టి ఆంధ్రశబ్దచింతామణినే యిది యనుసరించినట్లు కనిపించును.

ఆంధ్ర వ్యాకరణము²

(చూ.) పట్టాభి రామ పండితీయము.

ఆంధ్ర వ్యాకరణ సర్వస్వతత్త్వము

'కళాప్రపూర్ణ' శ్రీవేదం వెంకటరాయ శాస్త్రిగారిచే 'ఆంధ్రవ్యాకరణ సర్వస్వము'ను గ్రంథముపై కావింపఁబడిన విమర్శ గ్రంథము.

ప్రచురణ—1950

ఆంధ్ర వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము

రెండు సంపుటములు.

క ర్ర : 'కళాప్రపూర్ణ' వజ్రుల చిన సీతారామశాస్త్రి.

తొలి సంపుటము—సంజ్ఞా, సంధి, తత్సమ, ఆచ్ఛిక పరిచ్ఛేదములకు సంబంధించినది.

మలి సంపుటము—కారక, సమాస, తద్విత, క్రియా, కృత్, ప్రకిర్ణ పరిచ్ఛేదములకు సంబంధించినది.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికిని, తత్పూరకమగు వికృతి వివేక కారికలకు; తత్సంబంధియగు బాల వ్యాకరణమునకును విపులాతివిపులమగు వ్యాఖ్యానగ్రంథము

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్ ప్రచురణము-1952

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి వృత్తి

ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి సంస్కృతమున వ్రాయఁబడిన వ్యాఖ్య. ఇది సూత్రార్థమును వివరించు వృత్తి, ఉదాహరణములు—పీనితోఁగూడిన లఘువ్యాఖ్య. ఇది యముద్రితము. ఇందలి చివరి పద్యమున మంచెళ్ళ వాసుదేవ కవి ప్రశంస యుండుటచే దీనికి 'వాసుదేవవృత్తి' యనియు వ్యవహారము కలదు. మంచెళ్ళ వాసుదేవుఁడు 'వైకృత చంద్రిక' యనునొక తెనుఁగు వ్యాకరణ గ్రంథమును రచించియున్నాడు. అందీ యాంధ్రశబ్దచింతామణివృత్తిని వ్రాసినట్లు పేర్కొనఁబడకపోవుటచే నీ వృత్తి మంచెళ్ళ వాసుదేవకవిదే యని నిశ్చయముగా చెప్పలేము.

(ఆం. వ్యా వి 488 పు.)

ఆంధ్రశబ్ద తత్త్వము

కర్త : తాతవెళ్లి మరాఠాద్ శ్రీ శేషగిరి శాస్త్రి.

ప్రచురణ : 1949

ఇది రెండు భాగములుగా ప్రచురితము. క్రియా ప్రకరణమొక్కటి మొదటి భాగము.

అక్షర, పద, నామ, సర్వనామములు రెండవభాగము.

ఇందు తమిళ, కర్ణాట భాషారూపములతో తులనాత్మక పరిశీలనము గావింపఁబడుట విశేషము

ఆంధ్రశబ్ద మంజరి

కర్త : శ్రీ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు.

చిన్నతరగతి పిల్లలకు ఆంగ్ల సంజ్ఞలతో, సంస్కృత శబ్దమంజరి పద్ధతిలో సంస్కృతాండ్ర నామములకు వివిధ విభక్తిరూపములు; క్రియలకు వివిధ లకార రూపములు ప్రదర్శితములు.

ఆంధ్ర శబ్దానుశాసనము

బాలవ్యాకరణమునకుఁబూర్వము చిన్నయసూరిచే తెనుఁగున సూత్ర ఘట్కితో విరచితమైన వ్యాకృతి.

ఇందు సంజ్ఞా, సంధి, తత్సమ, ప్రక్షిప్తములను నాల్గు పరిచ్ఛేదములే కలవు. ఇది అసమగ్ర రచన. ఇది 1944 లో రచింపఁబడియుండునని, సూరి వ్యాకరణములలో నిది మూడవదని విజ్ఞుల యభిప్రాయము.

దీనిని 1981 లో కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు వారు ప్రచురించిరి.

ఆగు ప్రభృతులు

ఆగు, రేగు, పాయు, విఱుగు, చూచు, నేరుచు, మేయు, లేచు, కలియు, తడియు, తెలియు—ఇత్యాదులు.

ఏనికి 'అడంగాడ్వదుల'కు వలె 'చు' గాగమము; మాయ్యాదులకు వలె పుగాగ మము; కొన్నింటికించుగాగమము; కొన్నింటికొక్కటి ప్రేరణమునందగును.

ఆగు—ఆచు, ఆవు, ఆగించు

రేగు—రేచు, రేవు, రేగించు

పాయు—పాచు, పావు

లేచు—లేవు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 76)

-ఆడి

'కలది' యను నర్థమున వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. ఇది శ్రీ లింగమున బహువచనముకంటె పరముగా వచ్చును.

ఉదా:- వన్నెలాడి. మొ॥ (అథ. కా. అజన్త. 51) చూ. ఆ 2.

-అడు¹

'అ' తద్ధిత ప్రత్యయమని, దీనిని మగాది గణము నందుఁజేర్చి—డుజ్ చేర్చు ప్రక్రియను బాలవ్యాకరణము నిరూపింపగా (చూ. -అ-²) స్వతంత్ర వ్యాకరణములనందగు ఆంధ్ర భాషా భూషణము, కావ్యాలంకార చూడామణి, ఆంధ్రకౌముది 'అడు' తద్ధిత ప్రత్యయముగాఁ జేర్కొన్నవి. ఇది నీచార్థమును దెల్పునని ఆం. భా. భూ. (165). నీచార్థము ప్రకృతియందే కలదు.

ఉదా:- బొంకులాడు, తగవులాడు

(కా. చూ. IX. 143)

(ఆం. కౌ. 644-46)

-అడు²

'కలవాడు' ఇత్యాద్యర్థములందు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. ఇది పుంలింగమున బహువచనము కంటె పరముగా వచ్చును. ఉదా:- మాయలాడు మొ॥ (అథ. కా. అజన్త 50). శ్రీ లింగమున మాత్రము ఆడి యను వర్ణకము వచ్చును. ఉదా:- వన్నెలాడి మొ॥ (అథ. కా. అజన్త. 51) చూ:- ఆ 2.

-ఆడు

(చూ. -ఆ-²)

ప్రథమ పురుష ఏకవచన ప్రత్యయము.

పల్కుచున్న + ఆడు — పల్కుచున్నాడు.

(ఆం. కౌ. పంక్తి. 701)

అదోశ్యాదులు

'అదోక' (అవు + తోక) మున్నగు ఆచ్ఛిక సమాసములు ఇట్టి సమాసములు కొన్నిటియందు వర్తలోపాగమాదేశ వికారములు నిత్యములు.

ఆ వల (ఆ + వలను) ఇబ్బంది (ఇరు + పంది) కవ్వడి (కవ + వడి) మున్నగు నవి. (ప్రొ. వ్యా. సమాస. 86)

-అక్

సంపద్, ఆపద్ శబ్దములకు విభక్తులు పరమగునపుడు వచ్చు ఆగమము - ఇందలి కకారమిత్యంజ్ఞకమై లోపించును. ఇది క్రిత్యగుటచే సంపద్, ఆపద్ శబ్దములకంత్యావయవముగా వచ్చును. ఉదా:- సంపదా, ఆపదా. పదప దీనికి హ్రస్వము వచ్చి సంపద, ఆపద అని యగును.

(వై. చం. హలంత. 85)

అకాంక్ష

నిలువుదల లేక పయింబయిబోయెడి పదార్థముల మీది యాదరము. అది వినువారికి తెలిసికొనవలయుననియెడి యపేక్షారూపమయినది. ఇది యర్థమునకు సంబంధించినది.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 1, తత్త్వ. పుట. 844)

అన్వయమునకై యొకపదము మరియొక పదమును గోరుట — క్రియనుబట్టి కర్తృ కర్మాదులను, విశేష్యమును బట్టి విశేషణమును దెలిసికొనుటకుజేసెడి ప్రశ్నము.

అకాంక్ష సమాప్త స్వరాంతములు

అకాంక్ష (చూ.) పూర్తియగునట్లుచ్చరింపబడిన వాక్యములు. వాక్యభేదములలో నొకటి. వీనినే యాంగ్లమున 'Statements' అందురు.

(తె. వ్యా. వి పుట 1057)

అకారము¹

‘అ’ అను వర్ణము. చూ. ఆ¹.

(త. చం. 14)

అకారము²

తదర్థకము—వాడు, అది ఇత్యాదులు.

దీని యాప్రేడితమునకు (చూ.) ‘అయి’ (చూ.) విభాషగా నగును.

(బా. వ్యా. సమాస. 21)

అకృతి గణము

అకారమును బట్టి యింకను కొన్ని పదములను జేర్చుకొనుట కవకాశమిచ్చు పద సమూహము.

ఓకేవిధమగు వ్యాకరణ కార్యము కల్గు పదముల సమూహము. ఇట్టి గణము నందలి కొన్ని పదములను మా తమే వ్యాకర్త ప్రదర్శించి, “ఇత్యాదుల”ని కడపట పేర్కొనును.

ఇట్లు గణములనేర్పరచుటలోనే వ్యాకర్త నేర్పుండును. ఇట్టి పదసమూహము నందు సుప్రసిద్ధము. శ్రుతి మనోహరమునగు పదము నొక దానిని వ్యాకర్త యెన్నికఁజేసి, దాని పేరట నీ గణము నేర్పఱచును. ఉదా:- కడారులు, అంద దుకు ప్రభృతులు, చరిత్రాదులు. వ్యతిరేకము - నియత గణము (చూ.)

(రమణీ. 491-494)

అఖ్యాత

చెప్పవాడు — గురువు, అధ్యాపకుడు.

నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారమునందు అఖ్యాతకు ‘తోడ’ వర్ణక మగును.

రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదంబులం జదివెరి.

(చూ. అఖ్యాతోపయోగే. పా. I 4 29)

(బా. వ్యా. కారక. 7)

అఖ్యాతము

‘చెప్పఁబడినది’ అని శబ్దార్థము. తిజ్జుత్యయము గాని తిజ్జ పదముగాని ‘అఖ్యాత’మన నగును.

ఆఖ్యాతము కర్తృనుగాని, కర్మనుగాని చెప్పును. 'రాముడు రావణుని సంహరించెను.'—ఇందు ఆఖ్యాతము—ఎను. ఇది కర్తృను జెప్పనది కావున తద్వాచకమగు 'రామ' శబ్దమునకుఁ బ్రథమయ్యెను.

'రామునిచే రావణుడు సంహరింపఁబడియే' — 'పడియే' నను ఆఖ్యాతము కర్మను జెప్పును. కావున తద్వాచకమగు 'రావణ' శబ్దము కర్మమయ్యెను.

(బా. వ్యా. కారక. 1)

భావప్రధానమైనది ఆఖ్యాతమని, నామము, సత్త్వప్రధానమైనదని నిరుక్తము (భావప్రధాన మాఖ్యాతమ్; సత్త్వ ప్రధానాని నామాని॥ నిరుక్త. I. 1)

నాల్గు విధములగు పదజాతములో ఆఖ్యాతము రెండవది (చత్వారి పదజాతాని నామాఖ్యాతోపసర్గ నిపాతాశ్చ॥ నిరుక్త I. 1). 'క్రియావచన మాఖ్యాతమ్'—వాఙ్మనోబుద్ధిప్రకాశాఖ్య-V-1. ఇట్టి ప్రమాణములను బట్టి క్రియారూపముగూడ ఆఖ్యాతమగును.

ఆగమము

'రాక' యని శబ్దార్థము. ఇట అధికముగా వచ్చెడి వర్ణమని యర్థము. 'ఆగమ మనగా వర్ణాధిక్యమ'ని చిన్నయసూరి, 'మిత్త్రీవ దాగమః'—శత్రువు వలె ఇతర వర్ణములను ద్రోసిపుచ్చికాక, మిత్త్రీనివలె ఉన్నవర్ణముల నట్లుంచి అదనముగాఁజేరుట.

ఆగమ వర్ణము పూర్వమందుఁజేరిన పూర్వాగమమగును—రథము; అరదము అంతమందుఁజేరిన 'అంతాగమ' మగును. (చూ.)

(బా. వ్యా. సంధి. 8)

ఆగమ 'ము', 'వు' వర్ణములు

(i) ఆగమముగా వచ్చిన 'ము' 'వు' అను వర్ణములు.

వృక్షము — వర్ణకము (చూ)

వృక్షములు, వృక్షములను — ఇత్యాదులలో ముగాగమము. ఇది వర్ణము మాత్రమే. ఇట్లే ధేనువు - ధేనువులు—ఇత్యాదులు

(ii) ఇట్టి ఆగమ 'ము' 'వు' వర్ణములకు—'అందు' వర్ణకము పరమగునపుడు 'ను'గాగమము విభాషగా నగును.

వనమునందు — వనమందు

ధేనువునందు — ధేనువందు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 40, 80)

ఆగమయకారము

పదము నందవయవముగాఁగాక సంధి నివారకమగు ఆగమముగా వచ్చిన
యకారము.

హరి+అతఁడు → హరియతఁడు

(ఘా. వ్యా సంజ్ఞా. 18)

ఆగమ శాస్త్రము

వివిధములగు ఆగమములను విధించు శాస్త్రము. 'ఆగమ శాస్త్ర మనిత్యమ్'
అని పరిభాష అనఁగా కొన్ని యాగములు ప్రయోగములనుబట్టి కొన్ని యేడల
రాకపోవచ్చును.

'షష్ఠీసమానము నందుకార ఋకారములకచ్చ పరంబగునపుడు నుగాగమము'
విధింపబడినను 'బచ్చింట' 'రాజంతవాని' అను ప్రయోగములందు నుగాగమము
రాకున్నది.

అయినచో 'కు వర్ణకము పరమగునపుడు.....కొన్నియేడల నుగాగమము
చూపట్టదు' (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 19) అను సూత్రమనావశ్యకమగునుగదా : ఇట్టి
శంకను వారించుటకు ప్రౌఢ వ్యాకరణ కర్త "కుశ్శార్థ దోష విస్ఫురణంబు
కలుగక పువర్ణాంత శబ్దముల మీద నకారాగమము వచ్చుటకే తత్సూత్రారంభ
ప్రవృత్తియై యుండునుగాన నచ్చోమాత్ర మయ్యది యత్యావశ్యకమనియుఁదోచు
చున్నద"ని వ్రాసికొనెను. అయినను 'తూపుకోర్వక'. 'సొంపుకుఁ బస జూపు'
వంటి ప్రయోగములు లేకపోలేదు.

(ప్రొ. వ్యా శబ్ద. 19)

ఆగమ సంధి

ఆగమములచే నివారింపఁబడిన సంధి. నుగాగమ సంధి, టుగాగమ సంధి,
రుగాగమ సంధి మున్నగునవి.

రాజునాజ్ఞ, చిగురుటాకు, ధీరురాలు.

(ప్ర. వ్యా. సంధి. 58)

ఆగమాన్యచకారములు

ఆగమ చకారము, అన్య చకారము.

ఇంచుగాగమములోని చకారము—ఆగమ చకారము. ధాతు గతమగు చకా
రము—అన్య చకారము. వీనికి క్రమముగాఁగొన్ని చోట్ల ప, వ, లు వచ్చును.

పచించు+ఁడు → పచింపఁడు

పచించు+ము → పచింపుము

పిలుచు+ఁడు → పిలువఁడు

పిలుచు+ము → పిలుపుము

(బా. వ్యా. క్రియా. 88, 89)

అగామ్యర్థకక్రియ

భవిష్యత్కాలిక క్రియ. (చింతా. క్రియా, 9)

ఉదా:- చేయఁగలడు మొ॥

ఆచ్చిక ద్వంద్వము

సంస్కృత సమేతరమగు—అనఁగా ప్రాకృతసమ, సంస్కృతభవ, ప్రాకృత భవ దేశ్యపదములతో నేర్పడిన ‘ఉభయపదార్థ ప్రధానమ’గు సమాసము.

ఇట్టిసమాసములందు పూర్వపదము తఱుచుగా స్త్రీసమము (చూ.) గా నుండును.

అన్నదమ్ములు, తల్లిదండ్రులు

కూరగాయలు—మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. సమాస. 7.)

(సు. వ్యా. ,, 8.)

ఆచ్చిక మిశ్రము

ఆచ్చిక పదముతో అన్యదేశ్యపదము సమసింపగా నేర్పడిన సమాసము.

రేడియోపాట

సామానుబండి ఇత్యాదులు.

(వ్యా. బా. వ్యా. సమాస. 12)

ఆచ్చికము

‘అచ్చ’ సంబంధమైనది. (చూ.) ‘అచ్చ’

ప్రాకృతసమ, సంస్కృతభవ, ప్రాకృతభవ, దేశ్యపదములతోఁగూడిన భాష.

సిరి, అసము, ఓజ్జ, ఇల్లు ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 108.)

,, ప్రకీర్ణ. 17)

తేరు — తేట

సకలధాతువులకును భావార్థమేనందు 'ట' అను ప్రత్యయమొకటి చేరును. ఇది చేరునపుడు 'ట' అంత లోపముడదు. అద్వాదులకు మాత్రమే యిట్టి 'ట' వ్యక్తము చేరును. అప్యడంతిమాజరము లోపించును.

అడు < ట — ఆడుట (Playing)
ట — ఆట (Play)

(బా. వ్యా. కృదంత. 7; రమణీ, 454-455)

అత్మ

ఈ శబ్దమునకు స్త్రీత్వము (ప్రథమైక వచన లోపము) బహుళము.

అత్మ - ఆత్మము - ఆత్మడు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 77)

అత్మనేపద కర్తృత్వము

తన కొఱకై తానుజేయు క్రియ.

'చైత్రుడు వంటకమును వండుకొనుచున్నాడు' — అనగా అన్యైకౌఱ కుఁగాక తన నిమిత్తమే వంటకమును వండుచున్నాడని యర్థము.

ఇట్టి యర్థమునందు - కొను ధాతువనుప్రయుక్తమగును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 122)

అత్మనేపద కర్మార్థము

తనకొఱకై తనచేత చేయఁబడు క్రియ.

మైత్రునిచేత వంటకము వండుకొనఁబడియెను — ఈ యర్థమునందు 'కొను' 'వడు' అను రెండు ధాతువు లనుప్రయుక్తమగును. కర్తృ తృతీయావిభక్తియందును, కర్మ ప్రథమా విభక్తియందును నుండును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 122)

అత్మనే పదార్థము

'తజానా వాత్మనేపదమ్ (అష్టా 1-4-100) అను పాణినీయముచే సంస్కృతమున తజ్ (త, ఆతాం, య ఇత్యాదులు) ఆన (శానచ్, కానచ్) ప్రత్యయ

ములకు ఆత్మనేపదసంజ్ఞ విధింపఁబడినది. క్రియాఫలము సాధారణముగా ఆత్మకు అనఁగా కర్తకు చెందుటను తెలుపు క్రియలు ఆత్మనే పదార్థమునకు చెందును. చి. సూ. క్రియాఫలంబు కర్తృగామియగుచో కొనుధాతువు అనుప్రయుక్తంబగు (బా. వ్యా క్రియా. 52) అను సూత్రముచే ఆత్మనేపదార్థమున కొను ధాతువు అను ప్రయోగమును విధించెను. ఉదా - వండుకొనుచున్నాఁడు మున్నగునవి. ఇట క్రియాఫలము కర్తకే చెందుటచే వండుకొనుచున్నాఁడు ఇత్యాదులు ఆత్మనే పదార్థమునకు చెందిన క్రియలు. క్రియాఫలము కర్తకుకాక ఇతరులకు చెందినచో వండుచున్నాఁడు అనియే యుండును. చింతామణికర్త ఆత్మనే పదార్థమున కొను ధాతువు అను ప్రయోగమును తెలుపకయే 'ఆత్మనే పదార్థముగల గ్రహిధాత్వర్థము పరమైనపుడు ఇంచుగాగములోని చువర్జమునకు వికల్పముగా ఇత్వము వచ్చునని తెలిపెను ఉదా:- ఘటించుకొని, ఘటించికొని ఇత్యాదులు. (చింతా. క్రియా. 88). ఆత్మనే పదార్థమునందేకాక కొన్ని ధాతువులకు స్వార్థ (ధాత్వర్థ) ముండును కొను ధాతువనుప్ర యుక్తమగును. ఉదా:- పండుకొను, ఈకొను, రక్కొను ఇత్యాదులు (బా. వ్యా. క్రియా. 109)

ఆత్మభ్యాదులు

ఆత్మభూ, మనోభూ, స్వయంభూ మున్నగు శబ్దములు. పృథ్వీవాచక భూ శబ్దము తెలుగులో సమాసము చివర నుండదని నిషేధింపఁబడినది. పై సమాస శబ్దముల చివరి భూశబ్దము పృథ్వీవాచకము కాకపోవుటచే నవి ప్రయోగార్హములే (అథ. కా. అజన్త. 46). వీనియందలి భూశబ్దము భూధాతు రూపమేకాని పృథ్వీ వాచకముకాదు.

ఆత్మశబ్దము

ఆత్మశబ్దమునకు తెలుగులో పర్యాయ వాచకమగు 'తాను' అను శబ్దము. దీని కంటె పరమందున్న పరుషములకు గ, న, డ, ర, వ, లు రావు. ఉదా:- తాఁ జదివె మొ॥ (చింతా సంధి. 28). తాను శబ్దములోని ద్రుతమునకు సరశస్థిరములు పరమగునపుడు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. ఉదా:- తానునుఁడు; తానునుఁ మొ॥ (చింతా. సంధి. 40)

ఆత్మార్థకము

(i)	ఏక.వ.	బ.వ.
ప్రథమా విభక్తి	తాను	తాము, తారు, తమరు
ద్వితీయా విభక్తి	తన్నును	తమ్మును
తృతీయా విభక్తి	తనచేతను	తమచేతను

(ii) అత్యార్థకమగు 'తాను' శబ్దము కర్తయగుచో ధాతువునకును విశేషణములకును ఆ 'తాను' అనుదాని లింగవచనములే యమరును. వాక్యమునందు పెక్కు కర్తలున్నను వానితోపాటు 'తాను' అనునదియు నున్నచో విశేషణములును, ధాతువును, తక్కిన కర్తలయొక్క లింగవచనముల ననుసరింపక 'తాను' అనుదాని లింగవచనములనే పొందును.

'రాముడు రావణుం బరిమార్చి సీతయుందాను సౌమిత్రి సహితంబుగఁ బుష్పకారూఢుండయి సాకేతంబున కేతెంచె—ఈవాక్యమునందు 'తాను' లేకున్నచో 'పుష్పకారూఢులయి సాకేతంబున కేతెంచిరి' అని యుండవలసి వచ్చును.

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 24)

(బా. వ్యా. క్రియా. 120)

(iii) అత్యార్థ మొకానొకచో నామార్థమును, అస్మదర్థము నొసఁగును. తనకు మఱితానె చుట్టము - (స్త్రీకి) : తమసొమ్ము తమకిచ్చి (మాసొమ్ము)

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 73)

అత్మాస్మచ్ఛబ్దములు

(ఆత్మన్ + అస్మద్ + శబ్దములు) ఆత్మశబ్దమునకు పర్యాయవాచకమగు తాను శబ్దము, మఱియు అస్మచ్ఛబ్ద పర్యాయవాచకమగు నేను శబ్దము (చింతా. సంధి. 23, 40) చూ:- ఆత్మశబ్దము, అస్మచ్ఛబ్దము.

ఆదంతపాది శబ్దము

(అ + ఆత్ + అంత = ఆదంత) అకారము లేక ఆకారము అంతమ దుఁగల పకారాది శబ్దము. ఉదా:- పడు (అకారమంతమందుఁగల పకారాది శబ్దము), పాటు (ఆకారమంతమందుఁగల పకారాది శబ్దము) మొ॥ ఇట్టి శబ్దములు పరమగునపుడు ప్రథమైకవచనప్రత్యయమగు 'ము' వర్ణమునకు లోపబిందువులొకానొకచో నగును ఉదా:- భయపడి, భయంపడి, భయముపడి-సంతోషపాటు, సంతోషంపాటు, సంతోషముపాటు మొ॥ (అథ. కా. సంధి. 9, అహో.సంధి. 16)

ఆదరార్థము

అతిశయమగు ప్రీతియే ఆదరము. ఇట్టియాదరమును దెల్పునట్టి యర్థము నందు శబ్దములు ధ్వనిక్తములగును.

కృష్ణ కృష్ణ ; హరిహరి

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 11)

అడులు

అ+అడులు.

అకారమాదిగాఁగల స్వరములు. వీనినే అచ్చులందురు.

(ఆం. భా. భూ. 16; అప్ప. II. 7)

ఆం. కౌ. 59 పుక్తి

అదేశము

ఒక వర్ణమును గొట్టివేసి మఱియొకటి దాని స్థానమునఁ జేయుట.

నిద్ర+పోయె — నిద్రవోయె

ఇటు పకారమునకు వకార మాదేశము.

‘శత్రువదాదేశః’ అను బ్రసిద్ధోక్తి నప్పకవి యిట్లనువదించెను.

“పుడమిఁ దొల్లింటి రాజుల వెడలనొత్తి

వారి నెకపులఁ దాముండు వైరినృపుల

పగిది మునుపున్న వ్రాలను బాఱఁద్రోలి

తామచట నిల్చు నాదేశ నామకములు”

(అప్ప. V. 19)

అదేశ సరళములు

పరుషములగు ‘క, చ, (ఛ) ట, త, ప’ లను ద్రోసిపుచ్చి వాని స్థానము నందు క్రమముగా వచ్చిన ‘గ, జ, ఙ, డ, ద, బ’ లు

పూచెను+కలువలు — పూచెనుగలువలు

వ్యతిరేకము — సహజ సరళములు (చూ.)

(బా. వ్యా. సంధి. 17)

అద్యక్షరము

ఆది + అక్షరము

పదముయొక్క మొదట నున్న అచ్చుగాని, అచ్చుతోఁగూడిన హల్లుగాని యక్షరమగును.

“నిందయం దామ్రేడితంబు నాద్యక్షరమునకు ‘గి’ ‘గీ’ లగును.”

కుంభకర్ణుడు + కుంభకర్ణుడు
 కుంభకర్ణుడు + గింభకర్ణుడు
 వాలి + వాలి — వాలి, గీలి

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 22)

అద్యక్షర శేషము

తక్కిన యక్షరములు లోపింపగా మిగిలిన మొదటి యక్షరము.

క్రొత్త + ఛాయ

క్రొ + ఛాయ

↓ అద్యక్షర శేషము

క్రొ + ను + ఛాయ — క్రొంజాయ

(బా. వ్యా. సంధి. 38)

అద్యపదములు

అద్య భాషయగు సంస్కృత భాషయందలి పదములు. ప్రథమా విభక్తికంటె పరమందున్న ఇట్టి శబ్దముల తొలి పరుషములకు గ, స, డ, ద, వ లు రావు ఉదా:- రామనామము పాపహరము. (అథ. కా. సంధి 16) ఐనను గనడదవా దేశము ఇట్టి యుదాహరణములలో కొన్నింటి కాన్పించును.

అద్య ప్రకృతి

మొదటి మూలము; మొదటి కారణము.

(చూ.) ప్రకృతి.

ఆంధ్ర భాషకు అద్యప్రకృతి సంస్కృత భాష యని; ప్రకృతి ప్రాకృతమని ప్రాచీనుల యభిప్రాయము.

ఆ రెండింటికి తెనుగు 'వికృతి' (చూ.) యనియు వారు పేర్కొనిరి.

(అప్ప. I. 84)

అనంతర్యము

అంతరమనగా రెండింటి నడుమను నుండు కాలవ్యవధి. అంతరము లేనిది అనంతరము. అనంతరత్వమే అనంతర్యము.

(i) అవ్యవధికముగా వెంటవెంటనే జరుగు వ్యాపారములలో తొలిదానిని

(కారణక్రియ చూ.) దెలుపు ధాతువునకు-డున్ వర్జకము వచ్చును

‘జాబిలి తోఁతెంచుడు’

గువలయంబులు వికసిల్లె”——ఇందలి రెండుక్రియలలో పౌర్వాపర్యములేదు. కావున తొలిక్రియ భూతార్థమందుండదు దానికి——డున్ వర్జకము చేరినది.

(బా. వ్యా. క్రియా. 42, రమణీ. 402 పుట)

(ii) కొన్ని యెడల భావార్థక క్రియపై ‘ను’ శబ్దము పరమై ఆనంతర్యార్థక మగును.

‘అనుటయు లుబ్ధకుండిట్లనియె’ అనిన వెంటనేయని యర్థము.

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 12)

ఆనంతర్యార్థకము

ఆనంతరమునకు సంబంధించిన యర్థము కలది.

చూ ఆనంతర్యము.

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా 12)

ఆనందరంగరాట్నందము

క ర్త :- లక్షణకవి కస్తూరి రంగయ్యకవి.

వావిళ్ళవారి ప్రచురణ-1922

ఇది ప్రధానముగా ఛందోగ్రంథమే యయినను చతుర్థాశ్వాసమునందు కొన్ని ‘సంధిభేదములు’ ‘అచ్చెరువైన విభక్తి రీతులు’ ‘అరుదైన సమాస సంగతులు, కవిప్రయోగ ప్రదర్శనముతోపాటు నిరూపితములు.

అనాదేశము

—‘ఆన’ అను శబ్దముయొక్క ఆదేశము

(i) మహాత్త్యమునందు మతుబర్థక ‘త’ కారమునకు ఒకానొకచో విభాషగా ఆన ఆదేశింపఁబడెను

హనుమంత < హనుమాన-హనుమానుడు
హనుమంతుడు

భగవంత < భగవాన-భగవానుడు
భగవంతుడు

(బా. వ్యా. తత్వము. 74)

(ii) ఆప్రేమితము పరమగుచో ‘కోః’ శబ్దఇత్థానికి ఆనాదేశము విభాషగా వచ్చును.

కోటి+కోటి+లు → కోటానకోట్టు/కోట్టు కోట్టు

(వ్యా. భా. వ్యా. శబ్ద. 405)

అసీలు

ఆ ఈలు—వీనికి హల్లు పరమైన నివి నిడుపులుగా నుండిన నుండవచ్చును. లేదా మీది హల్లు ద్విత్వము చెందిన నిడుపులు హ్రస్వము లగును.

ఆకరి, అక్కరి, ఈవిధి, ఇవిధి. చూ. త్రికసంధి

(కా. మా. IX 186, 187)

అనునాసిక్యము

అనునాసిక ధర్మము; ముక్కుతోబలుకుట. ముక్కులోనుండి గాలిని వదలునట్లుగా నుచ్చరింపఁబడు ధ్వనులు అనునాసిక్యమును (Nasalisation) బొందును.

జ, ఇ, ఐ, న, మ

(ఆం. భా. వి. పుట. 298)

అవదాదులు

‘ఆపద’ మున్నగు పదములు

వీని ప్రథమైక వచన తుల్యరూపములపై ఉత్పద్విత్వములు చేరగా నొక విధ మగు రూపములు ద్వితీయైక వచన తుల్యరూపములలోని ‘ము’ లోపము చేరగా నేర్పడు రూపములు. ఇట్లు ద్వివిధ రూపములు సిద్ధించును.

ఆపత్తు—ఆపద

తృప్తు—తృప్త

సంపత్తు—సంపద

క్షుత్తు—క్షుధ

ఉత్పద్విత్వరూపములు అర్వావీనములు.

(వ్యా. భా. వ్యా. శబ్ద. 121)

అకాదులు

(ఆప్+అదులు) ఆప్ మున్నగు ప్రత్యయములని శబ్దార్థము. టాప్, రాప్, చాప్, అసు ప్రత్యయములన్నిటిలో ఆప్ అను అనునది సమముగా నుండుటచే

ఆప్ అనుదానిచే టాప్, డాప్, చాప్ అను మూడును గ్రహింపబడును. ఆబాదు లనగా టాప్, డాప్, చాప్, జీప్, జీప్, జీన్, ఊజ్, తి అను స్త్రీప్రత్యయములు. ఇవి తెనుఁగునను తత్సమ పదిములపై నిత్యముగా వచ్చును. ఉదా:- అజ, అశ్వ మొ॥ చూ :- స్త్రీ ప్రత్యయములు, టాబాదులు.

అభాస కర్మధారయము

కర్మధారయ సమాసమను భ్రాంతిని గల్గించు బహుప్రీహి సమాసము. ఇట్టివి ప్రయోగింపరాదందురు.

కలరవము (కలః రవః యస్యసః) ఇట కలమైన రవమని కర్మధారయ భ్రాంతికలుగును. కాని 'పారావతః కలరవః' అని 'కలరవ' పదము బహుప్రీహి గానే 'పావురము' అనునర్థమునందు ప్రయోగింపబడెను (అమరకోశము). ఇట్లే 'చలివెలుగు' అనుచో 'చల్లని వెలుగు' అను కర్మధారయ భ్రాంతి కలుగ వచ్చును.

(వి. వి. హలన్త. 17; త. చం. 812 (జ)

(బా. వ్యా. సమాస. 8)

అభాస బహుప్రీహి¹

'బహుప్రీహి' సమాసమను భ్రాంతిని కలిగించు కర్మధారయ సమాసము. ఇట్టి దానిని ప్రయోగింపరాదందురు

అధ్యాసిత తరువు (అధ్యాసితశ్చ అసౌతరుః) ఈ కర్మధారయ సమాసము— అధిష్ఠింపబడిన తరువు గలవాఁడు—అనురీతిని 'బహుప్రీహి'యను భ్రాంతిని కలిగించుచున్నది.

(వి. వి. హలన్త. 18; త. చం. సమాస. 586 21)

అభాస బహుప్రీహి²

బహుప్రీహివలె కనిపించుసమాసమని శబ్దార్థము. ప్రథమాంతములగు వాఁడు, అది యను శబ్దములంతమందు గల బహుప్రీహి అభాసబహుప్రీహి. ఉదా:- మూఁడు కన్నులవాఁడు, మూఁడు కన్నులయది మొ॥ (అథ. కా. హలన్త 29) వై సూత్రమున 'ప్రథమాంత ప్రయోగతః' అనుటవలన తచ్చబ్ధము (వాఁడు, అది, అనునవి) మాత్రమేకాక ఇతరప్రథమాంత శబ్దములంత మందుఁగల శబ్ద ములును అభాస బహుప్రీహులగును. ఉదా:- పట్టుపుట్టముదొర మొ॥

అభ్యంతర ప్రయత్నము

భాషాధ్యని నుచ్చరించుటకు నోటియందు జరుగు ప్రయత్నము. ఇది నాల్గు

విధములు:-

- (i) స్పృష్టము-వర్గాక్షరములు.
- (ii) ఈషత్ స్పృష్టము-య, ర, ల, వ
- (iii) వివృతములు-శ, ష, స, హ, -అచ్చులు
- (iv) సంవృతము-ప్రయోగమందలి అకారము.

(వ్యతి.) బాహ్య_ప్రచుత్నము (చూ.)

(అం. భా వి. పుట 279)

ఆమ్¹

సంస్కృతమున షష్ఠీవిభక్తి బహువచన ప్రత్యయము. ఉదా:- మరుతామ్
(మరుత్ + ఆమ్) మొ॥

ఆమ్²

షష్ఠీబహువచన ప్రత్యయాంతమునకు పరముగా మతుప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ఆదేశము. ఇందలి మకార మిత్సజ్ఞంకము. ఇది మిత్రగుటచే వికృతి పదములపై మాత్రమే వచ్చును. (చూ.మిత్) ఉదా:- వన్నెలాడు, వగలాడు మొ॥

(వై. చం. తద్గితా. 2)

అమంత్రణము

సంబోధనము.

సంబోధనమునందు ఓ -

అను శబ్దము సంబోధ్యవాచకమునకు ముందే ప్రయోగింపబడును.

ఓ రాముడా!

ఓ కృష్ణ

(బా. వ్యా. తత్సమ. 14)

అప్రేడితము

రెండు పర్యాయములు గాని, మూడు పర్యాయములుగాని యుచ్చరింపబడి నది 'అప్రేడిత'మని అమరసింహము. (అప్రేడితమ్ ద్విత్విరుక్తమ్) 'తస్యపర మాప్రేడితమ'ని పాణిని. (8-1-2) 'ద్విరుక్తస్యపరం రూపమాప్రేడిత సంజ్ఞం స్సాత్' అని సిద్ధాంత కౌముది. ఇట్టి నిరూపణమాధారముగా 'ద్విరుక్తముయొక్క పరరూపమాప్రేడితమ'ని చిన్నయసూరి స్పష్టముచేసెను.

ఒక పదమును రెండుసారులుచ్చరించుచో రెండవసారి యుచ్చరించునది ఆప్రేమేతము.

ఆహా¹ + ఆహా² — ఆప్రేమేతము.

(అప్ప. V. 96)

(బా. వ్యా. సంధి. 16; రమణీ పుట 199)

ఆప్రేమేత సందులు

(i) అచ్చున కాప్రేమేతము (చూ.) పరమగుచో సంధి తఱుచుగానగును.

సామాన్యముగా దీర్ఘాంతములైన పదములు తెనుగున నుండవు. ఉన్నను సంధి కలుగదు. దీనికవవాద మీ సందేహానికి గానవచ్చును.

ఆహా+ఆహా — ఆహాహా !

ఎట్టూ+ఎట్టూ — ఎట్టెట్టూ !

(బా. వ్యా. సంధి. 10)

(ii) ఈ సంధిలో 'కడాదుల' (చూ.) తొలియచ్చుమీది వర్ణముల కెల్ల అదంతమగు ద్వీరుక్త 'ట'కారమగును

కడ+కడ — కట్టకడ

ఎదురు+ఎదురు — ఎట్టయెదురు

(బా. వ్యా. సంధి. 40)

(iii) ఆప్రేమేతము పరమగుచో విభక్తి లోపము బహుళముగా నగును

అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ < అప్పటప్పటికిన్
అప్పటికప్పటికిన్

ఇంచుక + ఇంచుక — ఇంచించుక.

(బా. వ్యా. సంధి 41)

(iv) 'అందదుకు' ప్రభృతులు (చూ.) యథాప్రయోగముగా గ్రహింప నగును.

అదుకు+అదుకు—అందదుకు - ఇట్లే తుత్తునియలు, బట్టబయలు ఇత్యాదులు.

(v) ఆప్రేమేతము పరమగునపుడు కృత హ్రస్వమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

లెమ్ము+లెమ్ము — లేలెమ్ము

పొమ్ము+పొమ్ము — పోపొమ్ము

(ప్రొ. వ్యా. సంధి. 27)

(vi) 'ఏగి+ఏగి' అనుచో ఆప్రేడితము పరమైనను క్షార్థక సంధి చేయ రాదు కావున ఇచట సంధి రాదని చిన్నయసూరి పేర్కొనెను.

(బా. వ్యా. సంధి. 10)

కాని అప్పకవి 'ఆడాడి' యని యుదాహరించుటను బట్టి ఆప్రేడిత సంధి నిత్యముగానే యెంచబడి యుండును (అప్ప. V. 97)

(vii) నిందయందాప్రేడితము పరమగుచో హ్రస్వ దీర్ఘములకు గి, గీ, లగును.

హరి+హరి — హరిగిరి

రావణుడు+రావణుడు — రావణుడు గీవణుడు

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 22)

అయాదేశము

'రై' (ధనము) అను పదములోని ఐకారమునకు సంధిలో 'అయ్' ఆదేశ మగును.

రై+అధీశ్వరుడు — రాయ్+అధీశ్వరుడు — రాయధీశ్వరుడు.

(ఛం. ద. IV. 47)

-అయి

అప్యాయార్థమునుగాని, అల్పార్థమునుగాని తెల్పు శబ్దము.

అన్నాయి, సీతాయి

అబ్బాయి, అమ్మాయి

(అప్ప III, 221, 287)

(సు. వ్యా. సంధి. 9)

అయిత్యాదులు

ఆ, ఈ, మున్నగునవి.

ఇవి రెండును విశేషణములు. వీనితోఁగూర్పబడినవి 'విశేషణోభయ పదకర్మ ధారయ' సమాసములని ప్రౌఢ వ్యాకరణ కర్త పేర్కొనెను

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 17)

అయినేరములు

ఈయాదేశము.

ఇట్టివి 'స్నాతానులిప్తః' అను రీతిని భావింపఁబడినను సంస్కృతమునందు విశేషణములకు విభక్తి వివక్షింపఁబడుటచే ఆభాషయందువలె నీ భాషలో సంతగా నతకవు. (తత్త్వ. పుట. 248)

అయినేరములు

ఆ, ఈ, ఏ, లు. వీనికే త్రికమను సంజ్ఞ ప్రసిద్ధము. (చూ)

ఆ, ఈలు నిర్దేశ సర్వనామములు. ఏ—ప్రశ్నార్థకము

వీనికి హల్లు పరమగుచో గ్రుంగును. క్రుంగుచో వలపలి వ్రాయికి జడ్య యొదవును.

ఊష్మరేఫములు పరమగుచో నీ వర్ణములు క్రుంగవు. సాగియే యుండును.

ఆకుమారి...అక్కుమారి

ఈగయాళి...ఇగ్గయాళి

ఏచెనంటి?—ఎచ్చెనంటి?

ఆరామవుడు, ఆశరము (అం. భా. భూ. 188 ప; స. సా) సం. సంధి 199-201.

ఆర/ఆరా

సంబోధనము నందు బహువచనాంత శబ్దములకు ఆర/ఆరా అను శబ్దములు వికల్పముగాఁజేరును.

నరులారా! ఖలులారా!!

వృక్షములారా! భగములారా!!

కవులారా! కవులు. (స. సా. సం. విభక్తి 78, 79)
(కా. చూ. IX. 115) (అం. కౌ. 219 పంక్తి)

ఆరక్

సంబోధనార్థమున వచ్చు ప్రథమావిభక్తికి బహువచనమున చేరుప్రత్యయము. ఇందలి కకార మిత్యంజ్ఞకమై లోపింపఁగా 'ఆర' యనునది మిగులును. ఇది కిత్తగు టచే ప్రథమావిభక్తికి అంతావయవముగా వచ్చును. ఉదా:- రాములార (రాములు + ఆర) మొ॥ (వై. చం. అజ్ఞప్ర. 8) దీనిని చింతామణికర్త ఆరదాగమమని వచించెను. చూ:- ఆరదాగమము.

ఆరగాగమము

ఆర(క్) + ఆగమము

ఆర(క్) కిత్తు గావున అంతమునఁ జేరును.

దీనికి పాక్షికముగా దీర్ఘము వచ్చును. మధ్యమ పురుషయోగమున్నప్పుడీ యాగమము విభాషగా వచ్చును.

వినుఁడు బాలకు లార!

వినుఁడు బాలకు లారా!!

వినుఁడు బాలకులు!!

(బా. వ్యా. తత్సమ 86, 87)

ఆరత్

— చూ:- ఆరదాగమము

ఆరదాగమము

(ఆరత్ + ఆగమము) సంబోధన ప్రథమా విభక్తి బహువచన ప్రత్యయము చివర వచ్చు ఆగమము (చింతా, అజంత. 19). ఇందలి తకారముచ్చారణార్థము. ఉదా:- రాములార (రాములు + ఆర) మొ॥ మధ్యమ పురుష క్రియా పదముతో యోగమున్నపుడు సంబోధన బహువచనమున నొకానొకచో నీ యాగమము రాదు. ఉదా:- వినుడు బాలకులు, అలుగకుడి వధూజనులు మొ॥ (అథ. కారి. అజంత 12). కొన్ని వ్యాకరణములందీ యాగమము ఆరగాగమముగా చెప్పబడినది. ఆగమములు సాధారణముగ తీర్తులుగను, కీర్తులుగను, మిత్తులుగను చెప్పబడుటచేతను, ఇది అంత్యావయవముగ వచ్చునదగుటచేతను కిత్తుగ చెప్పబడి యుండవచ్చును. చూ. ఆరగాగమము.

ఆరాటము

‘ఆరాట’ మున్నగు శబ్దములు. వీని ప్రథమేతర దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము విభాషగానగును.

ఆరాటము - ఆరటము

కేశాకూళి - కేశకూళి

కొమారిత - కొమరిత

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 11)

—ఆరు

‘ఆన్న’ అనుక్రియాను బంధముపై ప్రథమ, మధ్యమ, పురుషల బహువచనము నందు ‘—ఆరు’ అను శబ్దము చేరును.

ధీరులు పల్కుచున్న+ఆరు→పల్కుచున్నారు .

మీరు పల్కుచున్న+ఆరు→పల్కుచున్నారు.

(అం. కౌ. 702 పంక్తి)

ఆర్యవ్యవహారములు

ఆర్యులనగా నన్నయ, తిక్కన శ్రీరాధాది మహాకవులు. వీరెక్కడైన గ్రామ్యములు ప్రయోగించినచో నవి దుష్టములని నిరసింపరాదు. వానిని గ్రహింప నగును.

కఠకంఠుఁడు, ప్రాణగొడ్డము.

జీవగజ్జ మున్నగునవి.

(ఐ. వ్యా. సంజ్ఞా. 28)

ఆర్యాంబాదిక శబ్దములు

ఆర్య, అంబ మున్నగు శబ్దములకు పర్యాయవాచకములగు అయ్య, అమ్మ మున్నగుశబ్దములు. ఇవి శ్రేష్ఠార్థమును దెలుపు శబ్దములు. ఉదా:- రామయ, లక్ష్మణ మొ॥

(ఆధ. కా. హలన్త 111)

ఆర్యంబాద్యర్థక శబ్దములు

ఆర్య, అంబ, మున్నగు నర్థములనిచ్చు శబ్దములు. అయ్య, అమ్మ మున్నగు నవి. వీనినిగూర్చి విశేషముగా ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త నిరూపించెను.

(i) ఇవి శ్రేష్ఠతావాచకములు. ఇవి పరమగుచో సంధినిత్యము:

రామ+అయ్య—రామయ్య

సీత+అమ్మ—సీతమ్మ

తిమ్మ+అరసు—తిమ్మరుసు. (సంధి. 1)

(ii) నామపదములకుఁజేరి వ్యతిరేకమును వ్యంజింపఁజేయును. పాడియయ్య, అర్హమయ్య? --ఇట్టిచో ఆర్యాద్యర్థపరకత్వమునఁగాక, కాకువు మూలమున వ్యతిరేకము వ్యంజింపఁజేయఁబడు చున్నది.

(శబ్ద. 115)

(iii) తదర్థభూతక్రియలు వీనివలన ప్రక్షార్థకములగునను అభిప్రాయము కూడ సమచితముగాఁగనరాదు. కాకువేయిందును వ్యతిరేకము వ్యంజింపఁ

జేయఁబడుచున్నది. సలుపుదయ్యి? వ ర్తితురయ్య? పంచితయ్య?.

(క్రియా. 9.)

(iv) తద్ధర్మక్రియ, వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రశ్నార్థకమగును.

తగునయ్య?—తగదని యర్థము

మెత్తురమ్మ?—మెచ్చరని యర్థము.

అర్థములు

పెద్దలు, మహాజనులు, మహాకవులు, లక్ష్య లక్షణపరిజ్ఞానము కలవారు.

చూ. ఆర్యవ్యహారములు

(బా. వ్యా. సంధి. 55)

అర్థము

రాజశేఖరుఁడు తన కావ్యమీమాంసలో నిరూపించిన వాక్యభేదములలో నొకటి.

మంత్ర భాగముతోఁగూడి, నామవిభక్తి సమన్వితమై, ప్రత్యక్షాభిహితమగు వాక్యభేదము.

(తె. వ్యా. వి. 71-14)

అర్థము

రాజశేఖరుఁడు తన కావ్యమీమాంసలో నిరూపించిన వాక్యభేదము. నిగమ ప్రసిద్ధములగు వివిధ శబ్దములతోఁగూడి, నిపాతబహుళమై సుదీర్ఘమగు వాక్యము.

(తె. వ్యా. వి. 71-14)

అర్థములు

‘అఱు’ మున్నగు ధాతువులు. వీనికి కృత్రుత్వయమగు ‘డు’ చేరును. అపుడు ధాతుగతమగు చ, య, లకు పకారమగును.

అఱు - అఱుడు

అమ్ము - అమ్ముడు

అల్లు - అల్లుడు

దంచు - దంచు - దంచుడు

మాయు - మాయు - మాయుడు.

(బా. వ్యా. కృదన్త. 20)

ఆలు శబ్దము

వ్యస్తముగా భార్యయని యర్థము.

వృత్తియందు స్త్రీమాత్ర పరము— వెలయాలు, ధీరురాలు, గుణవంతురాలు.

స్త్రీత్వద్యోతకముగా బల్లిదాదులకుఁజేరును -- బల్లిమరాలు, అక్కజురాలు, బెట్టిదురాలు, ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. సంధి 31.

,, ఆచ్ఛిక. 3)

ఆల్వాదులు

‘ఆలు’ మున్నగు శబ్దములు. వీనికి బహువచన లకారము పరమగుచో దానికి రేఫమాదేశమగును. అట్టిచో ఆల్వాదులలోని లకారమునకు బిందుపూర్వక డకార మగును.

ఆ+ల్+ఉ	+ల్+ఉ
↓	↓
ఆ+డ్+ఉ	+ల్+ఉ—ఆండు

ఆలు, చెలియలు, చెల్లెలు, కోడలు, మఱదలు—ఇవి ఆల్వాదులు. (నియత గణము).

ఈ అన్ని పదాలలోను—ఆలు/—అలు అను రూపములే కానవచ్చును

చూ. దారాదికము.

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 11)

—ఆవ

౩౦ శబ్దములోని ఔకారమునకు విభక్తులు పరమగునపుడు వచ్చు ఆదేశము.
ఉదా:- నావ (చింతా. అజంత. 32)

—ఆవాదేశము

‘గౌ’ (చంద్రుడు) శబ్దమునకు సంధిలో ‘ఆవ్’ ఆదేశమగును.

గౌ+ఉదీర్ణము → గౌవ్+ఉదీర్ణము → గ్లావుదీర్ణము.

(ఛం. ద. IV. 47)

‘ఆవు’ ప్రభృతులు

‘ఆవు’ మున్నగు పదములు.

వీనికి బహువచన ప్రత్యయము పరమగుచో తుది యక్షరమునకు లోపము విభాషగానగును.

ఆవు+లు	< ఆలు ఆవులు
జాము+లు	< జాలు జాములు
చుట్టము+లు	< చుట్టలు చుట్టములు
మీసము+లు	< మీసలు మీసములు

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక .22)

‘ఆవులింఁచు’ లోనగునవి

‘ఆవులింఁచు’ మున్నగు ధాతువులు. వీనికి ‘త’ అను కృత్రప్రత్యయము పరమ గుచో అంతమందలి ‘చు’ లోపించును.

ఆవులింఁచు → ఆవులింత

ఇగిలింఁచు → ఇగిలింత

కొక్కిరింఁచు → కొక్కిరింత

ఇది ఆకృతి గణము.

(బా. వ్యా. కృదంత. 10)

ఆశీరాద్యర్థకము

ఆశీస్సు మున్నగువానిని తెల్పునది. ఈ అర్థమునందు—ఎడున్;—తన్ అను వర్ణకములు ధాతువుల తుదను జేరును.

పోషించెడున్,

పోషించుతన్

కొట్టెడున్, కొట్టుతన్

(సం వ్యా. ఆశీ. 1.)

ఆశీర్వచనము

ఆశీస్సును దెల్పుశబ్దము. విధి, ఆశీర్వచనములు పురుషవ్రతయమునందు. రెండు వచనములందు నొకేరీతి నుండును.

—ఉను;—దురు అను శబ్దము లంతమందుండు క్రియలపై—కాఁత అను శబ్దమును జేర్చిన నది ఆశీర్వాచనమగును.

శివము చేయుఁగాఁత శివుఁడు. త్రిదశులు శోభనము చేయుదురు గాఁత

(కా. చూ. IX. 158)

ఆశీర్వాచ సంప్రార్థన విధులు

ఆశీస్సునగాని, శాపమునగాని, సంప్రార్థనమును గాని తెల్పుధాతువునకు 'లూత్' (చూ.) వర్ణక మగునని బా. వ్యా.

ఈ లకారమును సూరిక్రొత్తగాఁ గల్పించెను. లూడర్థమునందు ద్రుతాంతము లగు—ఎడు,—త, వర్ణకములు వచ్చును.

మేలు గలిగెడును, మేలు గలుగును (ఆశీస్సు); రాక్షసత్వము గలిగెడును; రాక్షసత్వము గలుగుతను (శాపము); హరిననుఁ గృపఁగాంచెడును; హరిననుఁ గృపఁగాంచుతను (ప్రార్థన) (బా. వ్యా. క్రియా. 6, 26)

ఆశీస్సు

(i) తప్తర్మాద్యర్థకము లందొకటి (లాట్టు) (బా. వ్యా. క్రియా. 11)

(ii) లూట్టు నందొకటి (బా. వ్యా. క్రియా. 6)

దీర్ఘాయువగుము.

దీర్ఘాయులరగుడు (బా. వ్యా. క్రియా. 29)

ఆశ్చర్యార్థక స్వరాంతములు

ఆశ్చర్యమును బ్రకటించు కంఠస్వరము అంతమందుఁగల వాక్యములు. నాల్గు విధములగు స్వరాంత వాక్యములలో నొకటి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 1057)

ఆయువు

ఇది సకారాంత శబ్దము. ఈ సకారమునకు లోపము బహుళముగా నగును. లోపమురాని పక్షమున ఉత్పద్విత్పములు వచ్చును. 'ఆయుస్సు' అను రూపము సిద్ధించును. (బా. వ్యా. తత్సమ. 80)

ఆనతి

పదముల చేరిక. వాక్యమందలి పదములు అధిక వ్యవధానము లేక యుచ్చ రింపఁబడవలయును. యోగ్యతా కాంక్షలు గల పదార్థములను బోధించు శబ్దము లయినను కాలవ్యవధాన మధికముగా నుండునట్లు పలుకఁబడునేని వానివలన

అర్థబోధము కలుగదు. పదార్థములు మఱపురాని రీతిని దగ్గరకాలముతో పదములు పలుకఁబడవలయును. (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 1. తత్త్వ. పుట. 346)

ఇ¹

తెలుఁగు వర్ణమాలలోని మూడవ వర్ణము
సంపూర్ణ సంవృత విస్తారితాగ్రస్వరము (closed
front unround vowel)
కఠినతాలువు-స్థానము
జిహ్వమధ్యము - కరణము
సంవృతప్రయత్నము
నాదము
అల్పప్రాణము
నిరోష్ఠ్యము.
హ్రస్వము

—ఇ²—

కొన్ని దేశీయశబ్దముల విభక్తులకుఁ బూర్వమునందు వచ్చును దీనినే బాప విభక్తికమందురు.

ఊరియందు

కాలి చేత

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 28)

—ఇ³—

చేత, తోడ, వలనలకు సమాసమునందు సంబంధ ద్యోతకముగా వచ్చును.

నీ చేతన్ + ప్రోపు—నీచేతిప్రోపు

నీతోడన్ + చెలిమి—నీతోడిచెలిమి

నీవలనన్ + భయము—నీవలనిభయము

(బా. వ్యా. సంధి. 13)

—ఇ⁴

(i) ఇ, ఈ, ఐల మీది 'కు', 'ను' అను విభక్తులయొక్కయు, 'వు' 'ను' లను ఆగమములయొక్కయు ఉత్వమున కాదేశముగా వచ్చును.

హరి+ను - హరిని

హరి+కి - హరికి

శ్రీ+కు+ను - శ్రీకిని

నీవు సుకృతి+వు - నీవుసుకృతివి

నేను సుకృతి+ను - నేనుసుకృతిని

పై+కు - పైకి

(బా. వ్యా. తత్సమ. 26; కారక. 84)

(ii) టి, తి, వర్ణములు పరమగునపుడు ఔప విభక్తిక శబ్దముల ఉత్పమున కాదేశమగును.

రెండిటికి, పగలిటికి, అతితిని

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 86)

(iii) ఇ కారముమీది క్రియా విభక్తుల కాదేశమగును.

వండి+రు - వండిరి

వండితి+వు - వండితివి

వండితి+రు - వండితిరి

వండితి+ను - వండితిని

వండితి+ము - వండితిమి

(బా. వ్యా. క్రియా. 18)

(iv) ఇత్వము కాని ఎత్వము కాని కూడుచో ధాతువులయొక్క అనాద్య మగు ఉత్పమునకాదేశమగును.

నిగుడు+ఇ - నిగుడి - నిగిడి

నిగుడు+ఎ - నిగుడె - నిగిడె

(బా. వ్యా. క్రియా. 85)

ఇట్టి మార్పునే అధునికులు 'స్వరాకర్షణ' మందురు. (చూ.) (vowel harmony)

—ఇ⁵

(i) చేయు, వ్రాయు మున్నగు ధాతువులకు జేరు కృత్ప్రత్యయము.

చేయు+ఇ - చేయి

వ్రాయు + ఇ - వ్రాయి

(బా. వ్యా. కృదంత. 22)

(ii) దయ్య, దయ్య, నొచ్చు, పుచ్చుల కీకృత్ప్రత్యయము పరమగు నపుడు వానికడ హల్లులు పకారములగును.

దయ్య - దప్ప + ఇ - దప్పి. ఇచ్చేయితరములు

(ప్రౌ. వ్యా. కృదంత. 1.)

—ఇ⁶

తేమిసి కొన్నింటిలో, దెల్పు తద్దిత ప్రత్యయము.

గ్రుడ్డు + ఇ - గ్రుడ్డి

(సు. వ్యా. తద్దిత. 25)

—ఇ⁷

ఓయారాదులకు (చూ.) మతుబర్థమందు వచ్చుతద్దిత ప్రత్యయము.

ఓయారి, అక్కసి

(బా. వ్యా. తద్దిత. 18)

—ఇ⁸

సంప్రార్థనములయందు మధ్యమ పురుష 'ము, డుజ్' వర్ణకములకు విభాషగా ననుప్రయుక్తమగును. ఇది అదాదుల (చూ) లోనిది.

వండమి, వండుడి

(బా. వ్యా. క్రియా. 23)

—ఇ⁹

ఏకాశ్రయమగు క్రియలలోపల ఏది పూర్వకాలికమగునో, తద్వాచియగు ధాతు పున కనుప్రయుక్తమగు. (చూ. క్షార్థము)

చైత్రునిచేత మైత్రుడు కొట్టబడి మడిసె.

(బా. వ్యా. క్రియా. 28)

—ఇ¹⁰

మహాగృహత్యర్థకముల కనుప్రయుక్తమై ప్రశ్నార్థమును దెల్పును

ఏడు + ఇ → ఏడి?

ఏరు + ఇ → ఏరి?

(సూ. ని.)

—ఇ¹¹

'కొను' ధాతు వనుప్రయుక్త మగునపుడు యాంతధాతువులకు నిత్యముగను, ఇతర ధాతువులకు వికల్పముగను వచ్చును.

చేయు + ఇ — చేసికొనియె

వండు + ఇ — వండికొనియె; వండుకొనియె

(బా. వ్యా. క్రియా. 58)

— ఇ¹²

ధాతువులకు భూతార్థమునందువచ్చును.

కొట్టు + ఇ + రు — కొట్టిరి

తిట్టు + ఇ + రు — తిట్టిరి

(బా. వ్యా. క్రియా. 17)

— ఇంచుక్

సంస్కృత ధాత్యుదలకును; 'అంగల' మున్నగు దేశ్యధాతువులకును -
స్వార్థమునందును; అన్ని ధాతువులకుఁ బ్రేరణార్థమందును వచ్చునాగమము.

భాషించు, శయనించు

అంగలించు

ప్రాయించు, పచిపించు.

(బా. వ్యా క్రియా. 83, 70)

(చింతా. క్రియా 18, 14)

— ఇంచుక్కుప్పగాగమములు

ఇంచు(క్), చు(క్), పు(క్) ఆగమములు. ప్రేరణార్థమునందు కొన్నింటికి
ఇంచుగాగమము, కొన్నింటికి చుగాగమము మఱికొన్నింటికి పుగాగమమును;

కొన్నింటికి రెండుగాని. మూడుగాని రావచ్చును. ఇవిచేరునపుడు ఆగమాదేశ
లోపములు పెక్కు తెఱఁగులఁగానఁబడును.

పచించు; పూనుచు, పూనించు,

ఆగు - ఆఁచు, ఆఁపు, ఆఁగుచు

అగు - కావించు; నిలుచు - నిలువరించు

పోవు - పుచ్చు, పనుచు; అనుచు - అనుపు

(బా. వ్యా. 70, 78, 74)

ఇంచుగ్వక్రములు

ఇంచుక్ + వక్రములు

(చూ.) ఇంచుగాగమము; (చూ.) వక్రములు. (చూ.) ఇయుడాగమము.

గురుమంతము కానట్టి, యయాంతముకానట్టి ఏకస్వర, ద్విస్వర ధాతువులకు ఇంచ(క్) కాని, వక్రములు (ఎ, ఏ, ఓ, ఓలు) కాని పరమగుచో ఇయుడాగమము విభాషగా వచ్చును.

భుజ్ + ఇంచ < భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచ - భుజియించు
భుజించు

నగు + ఎను < నగు + ఇయ్ + ఎను - నగియెను.
నగెను.

ఇట్లే నగియెడి, నగియెడు మున్నగు రూపములు వికల్పముగా నేర్పడును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 50)

—ఇండి¹

చూ. రూపాంతరము — 'ఇండి¹'

(ఆం. భా. భూ. 164)

—ఇండి²

రూపాంతరము — ఇండి²

'పసి' అను శబ్దమున కనుప్రయుక్తములు ధర్మి వాచకమును గావించును, పసిండి.

(ఆం. కౌ. 655, 56)

—ఇండ్లు

బహువచనమునందు 'పెండ్లి' మున్నగువానికిఁ జేరు ప్రత్యయము.

పెండ్లిండ్లు

(ఆం. కౌ. 269)

- ఇంత

త్ర్యర్థమునందు వచ్చు తద్విత ప్రత్యయము.

చూలింత, బాలింత

(ఆం. భా. చ. పుట 848)

- ఇందు¹

సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము. (చింతా. అజంత 7). అధికరణములనందగిన సమీపవర్తి పదార్థములనుఁ జెప్పుటకు ఇది ఉపయోగింపఁబడును. ఉదా:- రాముడిందు భుజించెన్, ఇందు శయనించెను మొ॥ (చింతా. అజంత. 27)

ఇందు²

సమీపమునందున్న వస్తువును దెల్పు 'ఈ' అను దేశ్యశబ్దమునకు సప్తమ్యర్థము నందు ఆదేశముగా వచ్చును.

ఇందు భుజించెన్

(ప్ర. వ్యా. 820. ప్రశస్తి)

—ఇంపు

కొన్ని క్రియారూపములందు—ఇంచు (క్) నకు మాఱుగా నుపయుక్తము.

వచింపుము

ఆకర్షింపుదురు

పచింపదు

(కా. చూ. IX. 185)

(ఆం. కౌ. 782-88)

(బా. వ్యా. క్రియా. 88, 90)

ఇంవ్యంతములు

(ఇంపు+అంతములు). భావార్థకమగు 'ఇంపు' అనునది అంతమందుఁగల రాణింపు, తేలింపు మున్నగు పదములు. ఇట్టి పదములను కొందఱు చెప్పినను అథ. కా. కర్త తనకివి యిష్టములు కావని తెలిపెను. (అథ. కా. ఆజ్ఞ. 98)

—ఇండి¹

'ముక్కు' లోనగు వానికి తదభావద్యోతకమయి మతుబర్థమునందు వచ్చు వర్ణకము.

ముక్కిండి—ముక్కులేని వాడు ఇట్లే వారిండి, వెరవిండి ఇత్యాదులు.

(ఆం. కౌ. 654; కా. చూ. IX. 198)

(బా. వ్యా. తద్గిత. 24)

—ఇండి²

చూ. రూపాంతరము—ఇండి²

(ఆం. కౌ. 655. 58)

—ఇండి³

కలుటను దెల్పుతద్గిత ప్రత్యయము

కట్టు+ఇండి—కట్టిండి

వెరవు+ఇండి—వెరవిండి

(ఆం. కౌ. 658-54)

ఇకాదులు

'ఇక' మున్నగు శబ్దములు.

‘ఇక’ ‘ఇగ’ ‘ఎట్టకేలకు’ ‘ఎట్టకేని’—అను నాల్గు శబ్దములే ఇకాదులు. ఇది నియతగణము.

వీనికచ్చ పరమగునపుడు సంది వికల్పముగాఁ గల్గును.

(బా. వ్యా. సంది. 9)

—ఇక¹

‘అంజు’ మున్నగు ధాతువులకు (చూ. అంజ్వాదులు) పరమగు కృత్రత్యయము

అంజు+ఇక—అంజిక

అరయు+ఇక—అరయిక

(బా. వ్యా. కృత్. 12)

ఇట్లే పొందిక, పోలిక, కోరిక, మున్నగునవి,

(ఆం. కౌ. 792 పంక్తి)

—ఇక²

‘అగ్గల’ (చూ.) మున్నగు నామములకు త్వాద్యము (చూ.) నందు వచ్చు వర్ణకము.

అగ్గల (ము)+ఇక—అగ్గలిక

ఒమ్ము+ఇక—ఒమ్మిక

అరమర (చూ.) మున్నగు నామములకు స్వాద్యము నందువచ్చును.

అరమర+ఇక—అరమరిక

అము+ఇక—అమిక

(బా. వ్యా. తద్ధిత. 9)

—ఇక³

పూను, కోరు, పోలు, ఎన్ను, చేరు, మున్నగు ధాతువులపై స్వాద్యమునవచ్చు కృత్రత్యయము. ఉదా:- పూనిక, కోరిక, పోలిక మొ॥ (వై. చం. కృదంత. 28, 24)

ఇకారసంది

ఇకారమునకు ఇకారము పరమగునపుడు దీర్ఘము ఏకాదేశమగును.

ఇ+ఇ > ఈ : హరి+ఇందిర—హరిందిర

ఇ+ఈ > ఈ : కవి+ఈశ్వరుడు—కవీశ్వరుడు

ఈ+ఇ > ఈ : మహి+ఇంద్రుడు—మహింద్రుడు

ఈ+ఈ > ఈ : గౌరి+ఈశ్వరుడు—గౌరీశ్వరుడు

(త. చం. 2—2)

ఇకార వికల్ప సంధి

ఇకారమున కచ్చుపరమగుచో సంధి యొకమాటు కల్గుట, ఇంకొకమాటు కలుగకుండుటయు సంభవించును.

ఆనతి+ఇచ్చె < ఆనతిచ్చె
ఆనతియుచ్చె

(స. సా. సం. I. 6, 7, 8)

ఇకారాంతములు

ఇకారమంతమందుగల శబ్దములు. ఇట్టి ఇకారాంత దేశ్యశబ్దములను సంస్కృత శబ్దములతో సమసింపజేయవచ్చును.

వాడి శరము, వేడి మరీచులు.

(కా. చూ. IX. 139)

ఇకారాంత సంస్కృత పదములు

ఇకార మంతమందుగల సంస్కృత పదముల మీది యచ్చతెనుగు పదములతో సమాసములేర్పడవచ్చును.

దంతి కొమ్ములు

అరాతిపోరు

(కా. చూ. IX. 140)

-ఇకి

చూ:- ఇకి ప్రత్యయము.

-ఇకి ప్రత్యయము

‘కోరు’ మున్నగు ధాతువులకుఁజేరు కృత్ప్రత్యయము.

కోరు+ఇకి — కోరికి

పూను+ఇకి — పూనికి

విను+ఇకి — వినికి.

(అం. కౌ. 793-94)

(బా. వ్యా. కృత్. 16)

(వై. చం. కృదంత. 21, 22, 23)

-ఇగా

అర్థభేదమందొకానొక శబ్దముపై వచ్చు వర్ణకము. ఇది నిందార్థమును సూచింపచును. ఉదా:- గోపాలిగాఁడు మొ॥ ఈ ప్రత్యయము వచ్చునపుడేర్పడు ంరూ

మునకు బహువచనముండదు. మఱియు సంబోధనైక వచనమున డుష్ట రాక
ఇగా లోని చివరి దీర్ఘమునకు హస్తము వచ్చును. ఉదా:- గోపాలిగ 'మె'॥

(ఆథ. కా. అజన్త 71; ప్రౌ. వ్యా. 22)

ఇగాగమము

ఇ(క్) + ఆగమము

భూతార్థవృత్తి యగు ధాతువునకు ఇ(క్) ఆగమముగా వచ్చును.

వండు + ఇ + రు — వండిరి

వండు + ఇ + తి + వు — వండిరివి

వండు + ఇ + తి + ను — వండితిని

(బా. వ్యా. క్రియా. 18)

ఇగ్గౌరా యుగంతములు

ఇ + గ్గౌ + రై + ఉక్ అంతములు.

(i) ఇకారాంత శబ్దములు - హరి, గిరి, శ్రీ

(ii) గ్గౌ (చంద్రుడు) శబ్దము.

(iii) రై (ధనము) శబ్దము.

(iv) ఉ(క్) అంతమందుగల శబ్దములు, - రుక్మ, వాకు వీని ప్రథమైక
వచన లోపమగును.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 44)

ఇగ్వర్ణములు

ఇక్ + వర్ణములు.

ఇ, ఉ, ఋ, ౠ అను వర్ణములు

(మ. ప వ్యా. సంస్కృత సంధి. ౧.)

ఇ, టి, తి వర్ణములు

విభక్తులకు సమీపమందు ఆదేశాగమాత్మకముగా వచ్చు వర్ణములు.

వీనికే 'బాపవిభక్తికములు' (మా.) అను వ్యవహారము.

త్రాడు - త్రాటిని (ఆదేశము)

అన్ని - అన్నిటిని (ఆగమము)

పగలు - పగలిటిని, పగటిని

నూలు - నూటిని, నూటిటిని.

(బా. వ్యా. అచ్చిక. 28, 81)

-ఇడి

- (1) స్వార్థమునందు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము.
తెలివిడి, విరివిడి, వినికిడి, లేమిడి, రాపిడి.

(ప్రౌ. వ్యా. తద్ధిత. 8)

- (ii) 'రాయు'నకు వచ్చు కృతప్రత్యయము.
రాయిడి.

(ప్రౌ. వ్యా. కృత్. 2)

-ఇడిమ్

హీనార్థము (లేకుండుటయను నర్థము)న నామము కంటె పరమందు వచ్చు ప్రత్యయము. ఇందలి మకారమిత్సంజ్ఞకమై లోపింపగా 'ఇడి' మిగులును. ఉదా:- వెరవిడి (వెరవు+ఇడి), ముక్కిడి (ముక్కు+ఇడి) మొ॥

(వై. చం. తద్ధితా. 4)

-ఇత¹

స్వార్థమునందు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము
ఇంపు+ఇత—ఇంపితము.
బిగు+ఇత—బిగితము
పోరు+ఇత—పోరితము

(ప్రౌ. వ్యా. తద్ధిత. 9)

-ఇత²

కృతప్రత్యయము

పొగడు+ఇత—పొగడిత

(ఆం. భా. శా. కృదంత. 15)

ఇతరేతరయోగద్వంద్వము

ఒండొంటి కలయికను లేక సంబంధమును బోధించునట్టి ద్వంద్వసమాసము(చూ.)
తల్లిదండ్రులు, అన్నదమ్ములు

(ఆం. కౌ. 619, 620)

ఇట్లు సమసించు శబ్దములకుఁ బ్రత్యేకాన్వయ ముండును.

అన్నదమ్ములు చదువరులు

(సు. వ్యా. సమాస. 8)

ఇతు¹

కార్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధములు ప్రయోగించునపుడు మానఁబడు వర్ణము.

దుజ్, తజ్—ఇందలి జకారము ఇత్తు. జిత్తు, (జ్+ఇత్తు) బిందుపూర్వక
హగును,

రాము+దుజ్—రాముండు/రాముడు

చేయు+తజ్—చేత

(బా. వ్యా. తత్సమ. 19, 22 కృత్ 5)

ఇత్తు²

హ్రస్వమగు ఇకారము. (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 68)

- (i) 'ఏమి' మున్నగు శబ్దము లందున్న యిత్తునకు క్రియాపదములందున్న యిత్తునకు సంధి వైకల్పికము.
- (ii) మధ్యమ పురుష క్రియలందున్న యిత్తునకు సంధి నిత్యము.
- (iii) క్షార్వర్థమైన యిత్తునకు సంధిలేదు (బా. వ్యా. సంధి-5, 6, 7, 8)

ఇత్వసంధి

హ్రస్వమగు ఇకారమునకుఁగల్గుసంధి.

భూతార్థక అసమాపక క్రియాపదము లందలి ఇత్తునకు ఒక్కొక్కచో సంధి చేయవచ్చునని కొందఱి మతము.

చాపము నాకండిమ్మనుడు

ఎల్లపనుల నెఱిగించిపుడే (క. సం. వి I 14 15, 16, నుండి
21 వరకు)

ఇత్వాంతము

హ్రస్వమగు 'ఇ' కారము అంతమందుఁగల శబ్దము.

ఒకకర్తచేయు పనులలో మొదటపూర్తియైన పనినిదెల్పు క్రియావాచకము.

'ఆడఁబోయి చూచియలిగె'

(ఆం భా. భూ. 157, 158)

ఇత్యర్థకము

ఇతి+అర్థకము. ఇతిఅనగా 'అని' అర్థము.

'అ' అను నవధారణార్థకము మీఁద 'కాన్' అను 'అగు' ధాతువుయొక్క అన్నంత రూపము ప్రయుక్తమయ్యెనేని, రెండును గలసి 'ఇతి' అనుదాని యర్థము (అని) గల దగునని భావము.

'అపజయము కాంక్షించి' — అపజయమనిలక్షించి అని యర్థము.

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 313)

-ఇద

(i) స్వాత్మమునందు 'ఓప్పు', 'తప్పు', 'పెట్టు'లకుఁజేరు తద్వితప్రత్యయము-
ఓప్పదము, తప్పదము, పెట్టదము.

(ii) మతుబర్థమునందు 'క్రొవ్వు' 'బెట్టు' శబ్దముల కగును.
క్రొవ్విదము, బెట్టిదము.

(ప్రొ. వ్యా. తద్విత 10)

ఇదమర్థకము

'ఇదమ్' అను శబ్దముయొక్క అర్థమునిచ్చు సర్వనామము.

పీడు, వీరు— ఇది, ఇవి.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 24)

ఇదాదేశము

(ఇత్ + ఆదేశము) సమాసమున చేత, తోడ, వలన అను విభక్తుల యంతిమా-
క్షరమునకు వచ్చు ప్రాస్య-ఇకారాదేశము. ఉదా:- నీచేతి ప్రోపు, నీతోడిచెరిమి,
నావలన నేరమి మొ॥ (చింతా. సంధి 87, అథ.కా. సంధి 28) చూ. ఇరి

ఇదుదంత సంస్కృత పదములు

ఇత్, ఉత్ (హ్రస్వములగు ఇ, ఉ లు) అంతమందుఁగల సంస్కృతపదములు,
ఇవి ఆచ్చిక పదములతో సంబంధార్థమందు సమసింపను.

దంతి కొమ్ములు

సుకవి పల్కులు

అూరి పోరు

తరువాకులు.

(ఆం. కౌ. 528-28)

-ఇన

భూతార్థమునుదెల్పు ప్రత్యయము.

వచ్చిన, కొట్టిన—ఇట్టివి కర్తృ, కరణ, కర్మములకు విశేషణములగును.

(ఆం. భా. భూ 160;

ఆం. కౌ. 594-98)

ఇనన్నంతక్రియ

-'ఇనన్' శబ్దమంతమందుఁగల క్రియ. ఇట్టిక్రియ పూర్వమందుఁగల 'కాన్'
'కాని' అను నవ్యయములు సంగ్రహ వాక్యము నందుండి విస్తర వాక్యమును
గమ్యమామోర్పును.

“నీవు నలునకుఁ జేర్చితో దేవివైన కాక నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవ నిత్యసౌభాగ్యభాగ్యాభిజాత్య భద్రలక్షణావళులవి సఫలంబు లగునె? అనఁగా

నీవు నలునకుఁ జేర్చితో దేవివైన నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవాదులు సఫలములగును. అట్లు కాకున్నచో అవియన్నియు విఫలము లగునని యర్థము.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 18)

ఇపుక్

కొను మున్నగు ధాతువుల కించుక్కు పరమగునపుడు వచ్చుఆగమము. ఇందలి కకార మిత్సంజ్ఞకము. ఉదా:- కొనిపించుచున్నాడు మొ॥ (వై. చం. తిజంత, 187)

-ఇప్రత్యయఁతావ్యయము

ధాతువునకు—‘ఇ’ ప్రత్యయమును జేర్చుట వలన భూతార్థక అసమాపక క్రియారూపము సిద్ధించును.

ఎఱుఁగు+ఇ → ఎఱిఁగి.

చెప్పు+ఇ → చెప్పి

వీనినే బా. వ్యా. క్తార్థమనినది (చూ.) (ప్రొ. వ్యా. సంధి 2)

-‘ఇఫ’ ప్రత్యయంతము

ఇర్జనిర్దేశమునందు, ఒక వర్ణమునకు వేరొక వర్ణమును విధించు విధానము నందును అకారాది వర్ణములకు—కార (చూ.) ప్రత్యయము చేరుచుండగా, ర వర్ణమునకు మాత్రము—ఇఫప్రత్యయము చేరుటచే రవర్ణము—ఇఫప్రత్యయంత మగు చున్నది.

రేఘము (ర+ఇఘము) (ఛం, ద. IV. 123)

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

ఇమనంతములు

(ఇమన్ + అంతములు) ఇమనిచ్ ప్రత్యయమంతమందుఁగల శబ్దములు. పృథ్వాదిభ్య ఇమనిశ్వా (అష్టా 5-1-122) అను పాణినీయ సూత్రముచే పృథు, గురు, లఘు, మహత్ మున్నగు శబ్దములపై భావార్థమున ఇమని చ్ ప్రత్యయము రాఁగా ప్రథిమన్, గరిమన్, లఘిమన్, మహిమన్ మున్నగు రూపములేర్పడును. ఇవియే ఇమనంతములు. వీనివై ‘సు’ ప్రత్యయస్థానమున ‘డా’ ప్రత్యయము వికల్పముగా వచ్చును (చింతా. హరి. 7) డాప్రత్యయము వచ్చిన పక్షమున

డిత్య ప్రయుక్తమగు టిలోపము, పిదప హ్రస్వము రాగా ప్రథమ, గరిమ, లఘిమ మహిమ, మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. డాప్రత్యయము రానిపక్షమున అంత్య హల్లు (నకారము) నకు లోపము, మువర్ణకమును వచ్చును. ఉదా - గరిమమము, లఘిమము, మహిమము మొ॥ చూ. డా.

-ఇమి¹

‘కలుగు’ మున్నగు ధాతువులకు—ఇమి ప్రత్యయము చేరును. అంతిమాక్షరము లోపించును.

కలుగు+ఇమి

కలు+ఇమి—కలిమి

కూరుచు+ఇమి

కూరు+ఇమి—కూరిమి

(ఆం. భా. భూ. 166,
బా. వ్యా. కృదంత. 4)

-ఇమి²

‘పేరు’ మున్నగు నామములకు త్వార్థమునందు (భావార్థము) పరమగు తద్ధిత ప్రత్యయము.

పేరు+ఇమి—పేరిమి

వేడి+ఇమి—వేడిమి

(బా. వ్యా. తద్ధిత. 5)

-ఇమి³

బల, హేలా శబ్దములపై స్వాార్థమునవచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. ఉదా:-బలిమి, ఎలిమి (వై. చం. తద్ధి 81). బలిమియను శబ్దము కానవచ్చుచున్నను ఎలిమియను రూపము కానరాదు. ఎలిమి యనియే కానవచ్చును.

ఇమ్యాదులు

(ఇమి+ఆదులు).బలిమి, పోడిమి మున్నగు ఇమి వర్ణకాంత శబ్దములు మఱియు ములికి, ఉదిరి ఇత్యాది శబ్దములు. బహువచనము పరమగునపుడు వీనియుపోత మేత్తునకు హ్రస్వోకార మాదేశమగును. బలిమి > బలుములు, పోడిమి > పోడుములు, ములికి > ములుకులు, ఉదిరి > ఉదురులు మొ॥ (వై. చం. ఆజన్త 58)

-ఇయ

() కొన్ని ఆచ్చిక శబ్దాంతములందు వినిపించు ధ్వని దీనికి ఎత్వము బహుళముగా నాదేశమగును.

కన్నియ - కన్నె

వన్నియ - వన్నె

నన్నయ భాషలో 'ఇయా'ంతములే కలవు. నన్నయానంతర భాషలో ఎత్తాంతము లెక్కువ.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక 28)

(వై. చం. అజంత. 88)

(ii) - 'ఇయ' లోని ఇకారమునకు లోపమును గూడ కొందఱు పేర్కొనిరి

ముత్తయము < ముత్తెము
ముత్యము

కల్లియము < కల్లెము
కళ్యము

(ప్ర. వ్యా. శబ్ద. 49)

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక 28.)

ఇయదర్థకము

'ఇయత్' అను శబ్దముయొక్క అర్థమునిచ్చునది.

ఇందఱు, ఇన్ని మొదలగునవి.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 24)

ఇయాంతములు

(ఇయ+అంతములు) ఇయ అనునది అంతమందుగల విడియము, ముత్తియము, కడియము, మిరియము, కన్నియ, వన్నియ, గడియ మొ॥ శబ్దములు ఇవి వికల్పముగా ఎకారాంతములగును. ఉదా:- విడెము-విడియము; ముత్తెము-ముత్తియము; కడెము-కడియము మొ॥

(చింతా. అజంత. 81)

-ఇయించు

సంయుక్తములుగానట్టి లఘువులైనట్టి సంస్కృత ధాతువులను తత్సమీకరించు నపుడు వికల్పముగా 'ఇయించు' అనునాగమము చేరును.

వరియించు, వరించు

ప్రతిఘటియించు, ప్రతిఘటించు

(చూ.) ఇయు డాగమము.

(అం. భా. భూ. 152, 153)

(క. సం. వి. I. 100 101)

-ఇయుడాగమము

ఇయుద్ + ఆగమము. టిత్సంజ్ఞ.

గురుమంతము కానట్టి, యకారాంతము కానట్టి, ఏకస్వర, ద్విస్వర ధాతువుల మీది ఇంచుగ్వక్రములకు (చూ.) 'ఇయు(ద్)' ఆగమము విభాషను వచ్చును

భుజ్ + ఇంచు < భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచు — భుజియించు
..... — భుజించు

గుణ + ఇంచు < గుణ + ఇయ్ + ఇంచు — గుణియించు
..... — గుణించు

నగు + ఎను < నగు + ఇయ్ + ఎను — నగియెను
..... — నగెను

నగు + ఎడి < నగు + ఇయ్ + ఎడి — నగియెడి
..... — నగెడి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 50)

ఇర

వేగ శబ్దముపై స్వార్థమున వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము.

ఉదా:- వేగిరము.

(వై. చం. తద్ధితా. 9)

-ఇరము

కొన్ని తద్భవములందు కానవచ్చు శబ్దము. భిక్ష—భికిరము

(క. సం వి. III. 4)

-ఇరి¹

కొన్ని తద్భవములందు కానవచ్చు శబ్దము. సాక్షి—సాకిరి

(క. సం. వి. III. 4)

-ఇరి²

స్వార్థమునందు 'వాపు' నకు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము.

వాపు + ఇరి - వాపిరి

(ప్రా. వ్యా. తద్ధిత. 11)

ఇరిన్

సాక్షిశబ్దముపై స్వార్థమున వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. ఇందలిసకార మిత్సంజ్ఞకమై తోపించును. ఉదా:- సాకిరి (వై. చం. తద్ధిత. 12)

ఇష్టంతము

ఇష్ట + అంతము హ్రస్వమగు ఇకార మంతమందుఁగల పదము.

చూ. అష్టంతము (ఆం. భా. భూ. 51)

-ఇలు

చూ. — ఇల్లు

శోభిలు, సంధిలు మొదలైనవి.

(ఆం. భా. భూ. 178)

-ఇల్లు

కొన్ని ధాతువులకు అప్రేరణమునందు అనుప్రయుక్తమగు శబ్దము.

సంధిల్లు, శోభిల్లు మొదలైనవి.

(ఆం. భా. భూ. 176)

(చూ. బా. వ్యా. క్రియా. 71)

ఇవార్థకములు

‘ఇవ’ అనునర్థము నిచ్చుశబ్దములు.

అట్లు, పోలె, బలె, వలె అనునవి.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 38)

-ఇలి¹

తద్గత ప్రత్యయము

అంకు + ఇలి — అంకిలి

-ఇలి²

కృత్ప్రత్యయము

ఒదుగు + ఇలి — ఒదిగిలి

(ఆం. భా. కా. కృత్. 35)

ఇస్సీ

‘పాపదర్శనాదులందు ఈశ్వరస్మరణము చేయుటయను నర్థమున నిపతింపఁ బడిన యవ్యయ శబ్దము. ఉదా:- ‘ఇస్సీ’ యెంతలు పుట్టె శీతకిరణుండిచ్చేచునే రాధికన్ మొ॥

(వై. చం. అవ్య. 28)

ఈ¹

తెలుగు వర్ణమాలలోని నాల్గవ వర్ణము

ఇకారముయొక్క దీర్ఘము

కఠిన తాలువు—స్థానము

జిహ్వమధ్యము—కరణము

సంవృత ప్రయత్నము

నాదము

అల్పప్రాణము

ఈ²

(i) సర్వనామము

దగ్గఱగా నున్నదానిని తెలుపును. త్రికము (చూ.) లో రెండవది. దీనిమీది హల్లు ద్విత్వమగుచో నిది హ్రస్వమగును.

ఈకన్య—ఇక్కన్య

(బా. వ్యా. అచ్చిక. 24; సమాస. 4)

(ii) సమాస ఘటితమై ఒక్కచో సూచనార్థకమగును.

ఈయున్న హృష్టపాలికిం బోయి (ఇదిగో నున్నయని యర్థము)

(ప్రౌ. వ్యా. సమా. 11)

ఈ³

(i) 'అటమట' మున్నగు కొన్ని శబ్దములకు మతుబర్ధమునందు ఘంస్త్వ బోధకమగు తద్ధిత ప్రత్యయము.

అటమటిడు, బానసీడు

(ii) కొన్ని శబ్దములకు స్వార్ధమునందు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము.

మొక్కపీడు, కల్లరీడు

(బా. వ్యా. తద్ధిత. 15, 16)

ఈ⁴

(i) 'ఇచ్చు' ధాతువునకు సర్వాదేశముగా వచ్చును. ఈడు, ఈగలడు. ఈమి మున్నగునవి. (బా. వ్యా. క్రియా. 92)

(ii) ప్రార్థనాద్యర్థములందు అన్నంత క్రియకు 'ఇచ్చు' ధాతు వనుప్రయుక్తమగును. అట్టిచో ఇచ్చు ధాతు మధ్యమపురుషైక వచనాంత రూపమగు 'ఇమ్ము' అనుదానికి 'ఈ' ఆదేశముగా వచ్చును.

‘ఓర్పుమై నుప్పిండి యుపవాసముండనీ’ (ఉండనిమ్ము)

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 10)

ఈ⁵

సంప్రార్థనమునందు మధ్యమ పురుష ‘ము, డజ్’ లకు విభాషగా నను ప్రయుక్తమగును.

ఇది ‘అదాదుల’ తోనిది (చూ.)

వండుమీ, వండుడి

(బా. వ్యా. క్రియా. 33)

(వై. చం. అవ్యయ. 5, 6)

ఈ⁶

ఇకారాంత పదములకు సంబుద్ధిని వైకల్పికముగా ఆదేశమగును.

హరీ, తండ్రి, ఓరీ, ఓసీ, ఓయీ

(బా. వ్యా. తత్సమ. 16, 33)

ఈ⁷

‘ఏడి, ఏరి, ఏవి, ఏవి,’ అనుశబ్దములకు అర్థవిశేషమునందు పరమగును.

‘ఏడి నాబలుమానికంబుల కొటారు’—అనగా ఎక్కడ? ఎక్కడ నున్నాడని ఇత్థాదిగా అర్థవిశేషము.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 87)

(వై. చం. అవ్యయ. 5, 6)

-ఈడు

చూ. ఈ³

బాసను, గుణమును, కులమును దెల్పు తద్గిత ప్రత్యయము.

కన్నడిడు, కపటిడు, సాలీడు.

(అం. భా. భూ. 168; అం. కౌ. 651, 52)

(అథ. కా. అజన్త. 50, 51)

ఈడు

సమానార్థకము, దేశ్యవిశేషణము, నిత్యైక వచనాంతము.

‘సురుచిరపదములు, రదములు, నిరువురకును నొక్కయీదై యునికిన్’

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 32)

ఈదంతములు

(ఈత్ + అంతములు) దీర్ఘ - ఈకారాంతములగు శబ్దములు - ఉదా:- గ్రామణీ, సేనానీ మొ॥ ఇట్టి శబ్దములు తత్సమములుగా మాలునపుడు ప్రాస్వ-ఇకారాంతములై ప్రాస్వ-ఇకారాంతశబ్దములనలె ఆయా విభక్తి రూపములను పొందును. ఉదా:- గ్రామణీ (ఏక), గ్రామణులు (బహు) మొ॥ (చింతా. అజంత 41).

-ఈవ్

జనపదవాచియగు తద్భవ శబ్దమునకు 'అక్కడ పుట్టుకగలది' యను నర్థమున వచ్చు శ్రీ ప్రత్యయము. ఇందలి పకారమితస్సంజ్ఞకము. ఉదా:- కన్నడి, గుజ్జరి, మరాటి మొ॥ (వై. చం. శ్రీ ప్ర. 9) ఇట ఈవ్ ప్రత్యయమురాగా కన్నడి, గుజ్జరి, మరాటి అనికాగా ఈకారమునకు ప్రాస్వము వచ్చినది.

ఈప్సితానీప్సితకర్మ

ఇష్టము, అనిష్టమునగు కర్మ.

“బాలుఁడు దువ్వగప్పిన పాయసాన్నమును మెనవెను” — అనుచో ‘పాయస’ మునందిష్టము, ‘దువ్వ గప్పియుండుట’చే అనిష్టము-రెండును గల్గిన కర్మయని యర్థము.

(ఆం. కౌ. 485, 486)

ఈప్సితకర్మ

మిక్కిలి యిష్టమగు కర్మ

‘జనపతియన్నంబు సాపడియెడి’

(ఆం. కౌ. 488 పంక్తి)

ఈవ్

మతుప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ఆదేశము. (వై. చం. తద్ధి. 1) ఇందలి మకారమితస్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఇదిమిత్తమగుటనే వికృతి శబ్దముల మీద మాత్రమే వచ్చును. (హ. మిత్) ఉదా:- తొంటిరీడు మొ॥

ఈర్ష్యాదులు

(ఈర్ష్యా + ఆదులు) ఈర్ష్య, భిక్ష, వీటి మున్నగు శబ్దములు. ఇవి తద్భవము లగునపుడు విధా శబ్దము వలె క్లిబనముములగును. ఉదా:- ఈ రసము (ఈర్ష్య), భిక్షిరము (భిక్ష), విడియము (వీటి) మొ॥

(వై. చం. అజంత. 79)

ఉ¹

తెలుగు వర్ణమాలలో ఐదవ వర్ణము
 సంపూర్ణ సంవృత పశ్చాదోష్ఠ్యహ్రస్వ స్వరము
 (high back round short vowel)
 స్నిగ్ధ తాలువు - స్థానము
 జిహ్వమూలము - కరణము
 సంవృత ప్రయత్నము
 నాదము
 అల్పప్రాణము

ఉ²

(i) హలంత సంస్కృత శబ్దములను తత్సమీకరించునపుడు అంతాగమముగా వచ్చును.

వాక్ + ఉ - వాకు, వాక్కు

దిక్ + ఉ - దిక్కు (బా. వ్యా. హరి. 88)

(ii) పులింగము, మహద్వాచకమునునగు సంస్కృత శబ్దమును తత్సమీకరించునపుడు తుది ఆకారమున కాదేశమగును.

రామ + డు (జ్) - రాముడు, రాముండు.

(iii) ఆలు శబ్దము పరమగునపుడు కొన్ని సంస్కృత శబ్దములకిచ్చే యాదేశమగును.

ధీర + ఆలు - ధీరురాలు; గుణవంతురాలు

(iv) బల్లిదాదులగు (మా.) కొన్ని ఆచ్చికశబ్దములకు నిచ్చేయాదేశమగును—బల్లిద + డు (జ్) —బల్లిదుండు, బల్లిదుండు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 21; ఆచ్చిక. 8, సంధి 81)

ఉ³

(i) హ్రస్వమగు ఇకారమంతమందుగల శబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము పరమగునపుడు ఆదేశమగును.

కవి + లు — కవులు

తేది + లు — తేదులు

ఉ

దీనినే యాధునికులు స్వరాకర్షణము (vowel harmony) (చూ.) అందురు. (బా. వ్యా. తత్సమ. 45)

(ii) మూడు గాని, అంతకుమించినట్టిగాని వర్ణములుగల ఇకారాంతములగు అచ్చికపదముల ఉపోత్తమ ఇత్వమునకు (చూ. ఉపోత్తమేత్వము) బహువచన ప్రత్యయము పరమగునపుడు కొన్నింటికి ఆదేశమగును.

కలికి+లు → కలుకులు

ములికి+లు → ములుకులు (బా. వ్యా. తత్సమ. 46)

(iii) ప్రేరణార్థమునందు వచ్చు 'చు' 'పు' వర్ణములు పరమగునపుడు ధాతు వులలోని 'ఇ' కారమునకు ఆదేశముగా వచ్చును.

బిగియు—బిగుచు

తెలియు—తెలుపు (బా. వ్యా. క్రియా. 75)

(iv) కొన్ని కృత్ప్రత్యయములు పరమగునపుడు నిట్టిమార్పు కల్గును—
కినియు—కినుక; బలియు—బలుపు (బా. వ్యా. కృధంత. 3)

ఉ⁴

(i) సముచ్చయార్థమును దెలుపును.

'ఇవియేనున్ సతతంబు నా యెడ'

(ii) 'కూడ' 'సయితము' 'అయినప్పటికి' మున్నగు వాని యర్థముల నిచ్చును.

ఎట్టి విశిష్ట కులంబునఁబుట్టియు

(iii) కి మర్థకమగు 'ఏ' 'ఎవఁడు' 'ఎప్పుడు' మున్నగు పదములకు; 'ఒకడు' మున్నగు మఱికొన్ని పదములకు అనుప్రయుక్తమై సర్వార్థమునిచ్చును. అపుడు వ్యతిరేక క్రియలతోడనే సంబంధించి యుండును.

ఎన్నడును వికారంబు పుట్టనేరదు.'

దీనికెన్నఁడున్ బుట్టదు' - మున్నగునవి.

(సూ. ని.)

ఉ⁵

అనంతర్యార్థమును దెలుపును.

'అనుటయుఁ చిన్న నవ్వు నగి'

(సూ. ని.)

ఉ⁶

వాక్యాలంతారముగా నుపయుక్తము.

‘విషయోప భోగాభిలషణమింకను నాకు

వదలక పెరుగుచున్నదియుఁగాన’

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 110)

ఉ⁷

‘అడుకు’ లోనగు ధాతువులకుఁ బరమగు కృతృత్వము.

అడుకు+ఉ - అడుకు

అంటు+ఉ - అంటు

(బా. వ్యా. కృదంత. 21)

ఉంగ్రము

ఉంగర శబ్దముయొక్క రూపాంతరము. ఉంగరశబ్దమందలి గకారముమీది ఆ వర్ణమునకు లోపము బహుళము. ఉదా:-ఉంగ్రము, ఉంగరము.

(వై. చం. వైకృత. 2.)

ఉండి

(i) ఒకానొకచో ‘వలన’ వర్ణకమున కనుప్రయుక్తము ‘హిమగిరి వలన నుండి గంగ వొడమె’.

(ii) ఇది పరమగునపుడు ‘వలన’కు ద్వితీయా సప్తములు తరచుగా నగును.

వనమునుండివచ్చె (ద్వితీయ)

వనమునందుండి వచ్చె (సప్తమి)

(బా. వ్యా. కారక. 10)

(iii) ఇది పరమగునపుడు ‘వలన’కు ‘న’ వర్ణకముకూడ నగును.

‘చనుదెంచె బ్రహ్మలోకంబున నుండి’

(ప్రౌ. వ్యా. కారక. 10)

(iv) ‘వలన’ కాదేశమయిన ద్వితీయా సప్తములమీది ‘ఉండి’కి లోపము బహుళము.

విచ్చేయు మదితి గర్భముఁ జెచ్చెర (గర్భమునుండి)
నూతిలో వెలువడ (నూతినుండి)

(ప్రొ. వ్యా. కారక. 11)

ఉక్

(1) వాచ్ శబ్దము, కుల్యార్థక సరిక్ శబ్దము - వీని యంత్యహల్లునకు వచ్చు ఆగమము. ఇందలి కవర్ణమిత్యంజుకమై లోపింపఁగా 'ఉ' మిగులును. ఉదా:-
వాక్కు(వాక్+క్+ఉ) (వై. చం. హల్ న్త 316). ఇట్ల కకారమునకు "ద్విత్వంచ దిగాదే" (వై.చం. హల్ న్త. 312) అను సూత్రముచే ద్విత్వము; చూ:-ఉగాగమము.

ఉక్

(2) ఉ, ఋ, ౧ అను వర్ణములను తెలుపు ప్రత్యాహారము.

ఉక్¹

దేశ్యములగు శ్రీవాచక పదములవై స్వార్థము(ప్రకృత్యర్థము) న వచ్చు ప్రత్యయము ఉదా:- వెలదుక, పొలతుక, నెలతుక, పడతుక, మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 279)

- ఉక్²

'చిటుత' మున్నగు శబ్దములకు స్వార్థము నందువచ్చు తద్దిత ప్రత్యయము.

చిటుతుక, నాతుక

(బా. వ్యా. తద్దిత. 10)

ఉకారసంధి

ఉకారమునకు ఉకారము పరమైన దీర్ఘమేకాదేశ మగును.

ఉ+ఉ > ఉః ; భాను+ఉదయము → భానూదయము.

ఉ+ఉ > ఉః , ధేను+ఉధవ్యము → ధేనూధవ్యము

ఉ+ఉ > ఉః : వధూ+ఉక్రము → వధూక్రము

ఉ+ఉ > ఉః : వధూ+ఉరీకారము → వధూరీకారము

(త చం. 2-8)

ఉకార ఋకారాంతములు

(i) ఉకారముకాని ఋకారముకాని అంతమందుఁగల పదములకు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడు నగాగమ మగును.

రామునకును, విష్ణునకును

సవిత్సనకును, విధాత్సనకును

(ii) వీనికి 'అందు' వర్ణకము పరమగునపుడు 'ను' గాగమ మగును.

రాము + న్ + అందు → రామునందు

విష్ణు + న్ + అందు → విష్ణునందు

సవిత్స + న్ + అందు → సవిత్సనందు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 28, 29)

ఉకారాంతపురుషాఖ్యలు

పురుష బోధకములగు ఉకారాంత శబ్దములు. వీనికి 'వు' త్వముగాని 'డు' త్వము గాని చేరును.

ప్రభువు — ప్రభుడు

గురువు — గురుడు

(అం కౌ. 167, 168)

ఉకారాంత జడము

(i) ఉకారమంతమందు గల్గినట్టి, ప్రాణము లేనట్టిదానిని తెలుపునట్టి పదము. ఇట్టి పదమునకు సప్తమ్యర్థమునందు 'న' వర్ణకమును వచ్చును.

మృతమున జలమున్నది.

మోక్షమున నిచ్చ గలదు.

(బా. వ్యా. కారక. 18)

(ii) ఇట్టి ఉకారాంత జడమునకు తృతీయార్థము నందును న వర్ణకము రావచ్చును.

రాముఁడొక్క బాణమును వాలింగూలనేసె - బాణముతోనని యర్థము.

(బా. వ్యా. కారక. 29)

ఉకారాంత శబ్దములు

ఉకారాంత సంస్కృత శబ్దములను తెనుఁగు సేయునపుడు 'వు' వర్ణకము చేరును. లేదా లోపించును.

బాహువు — బాహు

రాహువు — రాహు

(క. సం. II-1; కా. చూ. IX. 182,

రంగ. IV. 27; స. సా. సం. I 189)

ఉత్త పర్వకములు

ఉక్తార్థమునందు (చూ.) వచ్చు ప్రత్యయములు - ి, డు, ము, వు, లు.

(మ. ప. వ్యా ప్రత్యయ. 8)

ఉక్తార్థము

ఉక్తమనఁగాఁ జెప్పఁబడినది.

క్రియా విభక్తిచేఁజెప్పఁబడిన యర్థము. ఉక్తార్థమునందు ప్రథమ వచ్చును.

రాముఁడు రావణుని సంహరించెను.

ఇందు ఆఖ్యాతము కర్తను జెప్పినది కావునఁ దద్వాచకమగు 'రామ' శబ్దము నకుఁ బ్రథమ వచ్చును.

రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె -

ఇందాఖ్యాతము కర్మమును జెప్పినది. కావునఁ దద్వాచకమగు 'రావణ' శబ్దము నకుఁ బ్రథమ వచ్చును.

(బా. వ్యా. కారక. 1)

ఉగంతములు¹

(ఉక్ + అంతములు) ఉక్ అంతమందు గల శబ్దములు. ఉక్ అను ప్రత్యాహారము ఉ, ఋ, ౠ అను మూడింటికి సంజ్ఞయైనను తెలుగులో ౠకారాంత శబ్దములకు ప్రయోగము లేనందున ఇట ఉ, ఋ వర్ణములే గ్రహింపఁబడుటచే నీ) రెండు వర్ణములంతమందుఁగల శబ్దములు ఉగంతములని భావము.

(వై. చం. అక్షర 20)

ఉగంతము²

ఉక్ + అంతము.

'ఉక్' అను ఆగమమంతమందుఁగల పదము. (చూ.) ఉగాగమము.

హలంతములగు సంస్కృత శబ్దములను తత్సమీకరించునపుడు వానికి అంతమందు 'ఉత్తు' చేరును. తుది హల్లు బహుళముగా ద్విత్వమగును. ప్రథమైక వచనము లోపించును.

రుక్కు, వాక్కు, వాకు.

(బా. వ్యా. తత్సమ 44, 68)

ఉగాగమము

ఉక్ + ఆగమము.

హరింతములగు సంస్కృత శబ్దములను తత్సమీకరించునపుడు వానికి ఊ గమము చేరును. తుది హల్లు బహుళముగా ద్విత్వమగును. వీని ప్రథమైక వ్యసమునకు తోపము కల్గును.

రుక్కు, వాక్కు, వాకు.

(భా. వ్యా. తత్సమ. 89)

ఉచ్చారణ స్థాయి

ఉచ్చారణము నందలి ధ్వనులసన్నిధిని లిఖించి నిరూపించుస్థితి. దీనినే Phonetic Status అందురు, (వ్యతి.) వర్ణస్థాయి (Phonemic Status) (చూ.)

మామ - వర్ణస్థాయి - మా(వ) - ఉచ్చారణస్థాయి.

(తమిళము) పామ్ము —,, —పామ్ము —,,

పాము+జేడు — పాపజేడు—ఇత్యాదులలోని 'ప' కారము వర్ణస్థాయినుండి వచ్చినది. (తె. వ్యా. వి. పుట 472)

-ఉటపరపదములు

— ఉట అను శబ్దము పరమందున్న పదములు

చేయుట, త్రోయుట, ఇత్యాదులు

(ఆం. భా.భూ. 149, 150)

(ఆం. కౌ. 787)

-ఉట ప్రత్యయము

తెలియుట, కలఁచుట, తలఁచుట ఇత్యాదులలో అంతమందు గలది - ఉట ప్రత్యయమని, ఇది భావార్థము నందు వచ్చునని ఆంధ్రకౌముది పేర్కొన్నది.

(ఆం. కౌ. పంక్తులు 807-10)

-ఉడు

తిరుగు, విరుగు, కలఁగు, మ్రింగు, పొసఁగు ధాతువులపై భావార్థమున వచ్చు కృతప్రత్యయము. ఉదా:- తిరుగుడు, విరుగుడు, కలగుడు, మ్రింగుడు మొ॥ (వై. చం. కృదంత. 25; ఆం. కౌ. 786)

ఉత్తమపురుష

తన్నుగూర్చిన పలుకు ఉత్తమ పురుషక్రియ అనబడును. ఇది ఆలింగకము.

(అ. భం. IV. 118)

ఉత్తమము

మూడుగాని, యంతకెక్కువగాని యక్షరములుగల శబ్దములందలి చివరి యక్షరము. “త్ర్యాదీనామంత్య ముత్తమమ్” అని నియమము. ఇది సంస్కృత వ్యాకరణ సంజ్ఞ. బలిమి, కలిమి ఇత్యాదులలోని ‘లి’ వర్ణము త్తమము బహువచనము పరమగునపుడు ఉపోత్తమము నందును, ఉత్తమము నందును ప్రాస్య - ఇకారముగల ఉపోత్తమేకారమునకు ఉకారమాదేశమగును. ఉదా:- బలుములు (బలిమి) మొ॥ (చింతా. హలంత. 85)

ఉత్తమము²

అస్మదర్థము నందలి ‘ను’ ‘ము’ అను క్రియావిభక్తులు.

వచ్చుచున్నాను—ఏ.వ

వచ్చుచున్నాము—బ.వ.

(బా. వ్యా. క్రియా 9,11)

ఉత్తముఁడు

కేవల లక్ష్యపరిజ్ఞానముగాని, కేవల లక్షణ పరిజ్ఞానముగాని కాక లక్ష్యలక్షణ సమన్వయము బాగుగా తెలిసినవాఁడు. (ఆప్య. I. 12)

ఉత్తమపురుష వికల్పసంధి

ఉత్తమపురుష క్రియా విభక్తులందలి ఇత్తునకు సంధి వికల్పముగా వచ్చును.

చూచితిమి+ఒకయెఱుకన్ < చూచితిమొకయెఱుకన్
చూచితిమియొకయెఱుకన్

(స. సా. సం. I. సంధి 28,29)

ఉత్తరపదము

సమాసమందలి కడపటి పదము.

(ల. వ్యా. సంధి. 11)

రామలక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు—అనుచో ‘శత్రుఘ్నుడు’ ఉత్తరపదము.

రాముఁడు+లక్ష్మణుఁడు—రామలక్ష్మణులు

పూర్వపదము+ఉత్తరపదము—ఏకపదము - సమాసము

ఉత్తరపదద్విగువు

త్రివిధములగు ద్విగు సమాసములలో (చూ.) నొకటి. చూ తద్దితార్థ ద్విగువు, సమాహారద్విగువు

పంచగవధనుఁడు—ఇత్యాదులు

(పంచగావో ధనం యస్యసః — పంచగవధనః। అయిదుగోవుల మొత్తము ధనముగాగలవాడు).

ఇంపు మూడు పదములుండును.

(బా. వ్యా. ఉ. పుట. 254)

‘గో’ శబ్దమునకు ‘అవ’ ఆదేశము ‘నే’ శబ్దమునకు ‘ఆవ’ ఆదేశమును బహుప్రీహియందు రాదు. ద్విగువునందు మాత్రమే వచ్చును. అందుచేతనే యిది ఉత్తర పద ద్విగువైనది.

(త. చం. పుట. 378. ద్వి.ము)

ఉత్తరపదలోప సమాసము

ఉత్తరపదము లోపించిన సమాసము జవాదిసెట్టి—జవాది (నమ్మ) సెట్టి

చనుబాల రామక్క—చనుబాల (నిచ్చు) రామక్క

వంటల రంగమ్మ—వంటల(ను చేయు) రంగమ్మ

(ప్ర. వ్యా. 290. ప్రశ్న)

దీనిని ‘మధ్యమ పదలోప సమాసము’ (చూ.) అనుట సముచితము.

ఉత్తర పదార్థ ప్రధానము

ఉత్తర పదముయొక్క అర్థము క్రియతో నన్వయించు సమాసము.

‘చలిగాడ్చు వీచెను’

ఇచట ‘గాడ్చు’ అను సుత్తర పదమునకే క్రియాన్వయము.

(ఆం. భా. భూ. 113)

ఉత్తర పదోపమాన సమాసము

సమాసమందలి యుత్తరపదము ఉపమానముగానున్న సమాసము.

పురుష సింహుడు—సింహమువంటి పురుషుడు. సింహము—

ఉపమానము.

(అ. చం. IV. 104)

ఉత్సర్గము

సామాన్యవిధి లేక సామాన్య నియమము.

విశేషవిధి సామాన్య విధిని బాధించును. ఇది సాధారణ పద్ధతి. ఇట్టి నియమమునకు వ్యతిరేకముగా విశేష విహితములగు ‘ఊకాదులు’ (తద్ధిత | పత్యయములు) ప్రవర్తించిన చోటులందన్నిటను సామాన్య విహితమగు ‘తన’ వర్ణకము సయితము ప్రవర్తిల్లును.

చిన్నటికము—చిన్నతనము

(బా. వ్యా. తద్విత. 2; రమణీ. 871. పుట)

ఉత్పదుజ్ఞాలు

(i) అత్వము ఉత్పమగుట

(ii) డుజ్ చేరుట.

సంస్కృత శబ్దములను తెనుగునఁజేర్చుకొను విధానములలో నొకటి.

సంస్కృతమునందు పులింగములై, తెలుగు వ్యాకరణానుసారము మహా ద్వాచకములైన శబ్దముల యత్వమున కుత్వము, డుజ్లు అగును.

డిధ—డిధ్ఠఁడు

రామ—రాముఁడు

భార్గవ—భార్గవుడు

రాజపురుష—రాజపురుషుఁడు (బా. వ్యా. తత్వమ. 21, 22)

ఉత్పమఁడగుట

ను, లు, డు అను వర్ణములు నడుమఁగల పదములందలి ఉత్వము వికల్పముగా లోపించును.

కిసుక—కిన్క

చిలుక—చిల్క

గాడుపు—గాడ్పు

(స. సా. సం. I. సంధి; బా. వ్యా. ప్రకీ. 17)

ఉత్పేక్షాద్యోతకములు

ఉత్పేక్షార్థమును తెలుపునవి. సాధ్యశ్యమునే కాక సంభావనను (ఉహను) గూడ బోధించునవి.

‘పోలే’ మున్నగు శబ్దములు ప్రథమాది విభక్త్యంత నామములకు; ‘దానికొలకు’ అనునర్థమునిచ్చు (తాదర్థ్యార్థకము—చూ.) క్రియలకును జేరి ఉత్పేక్షాద్యోతకము లగును.

‘దారు చక్రంపు బిళ్లవోలే—ఇది దారుచక్రపు బిళ్లయాయని యూహింపఁదగి యున్నదని యర్థము.

ఇట్లే తడపుచున్నదివోలే, దుఃఖమునఁబోలే; మాన్యఁగఁబోలే ఇత్యాదులు.

(ప్రౌ. వ్యా సమాస. 41)

ఉదంతతద్రార్థ విశేషణము

హ్రస్వమగు 'ఉ' కార మంతమందున్న తద్రార్థ విశేషణము (చూ.)

చేయునతఁడు

చేసెడు నతఁడు

(బా. వ్యా. సంధి. 33)

ఉదంత అంతములు

హ్రస్వ - ఉకారాంతమగు టకారము (టు అనునది) అంతమందుఁగల అటు, ఇటు, ఎటు మొదలగు శబ్దములు. ఇవి స్థానార్థవాచకములై యుక్తార్థ భోధకము లగును. ఉదా:- ఇటురమ్ము, అటుపొమ్ము, ఎటు పోయెదు మొ॥ 'కు' పరమైనపుడు వీని ఉవర్ణమునకు అవర్ణ మాదేశమగును. ఉదా.- ఇటకు, అటకు, ఎటకు మొ॥ మఱియు నివి లుకారాంతములుగను, లకారాంతములుగను అగును. ఉదా.- ఇట్లు, ఇటులు, ఇటుల; అట్లు, అటులు, అటుల మొ॥ (అథ కా. అజస్త. 53)

ఉదంతధాతువులు

హ్రస్వమగు 'ఉ'కార మంతమందుఁగల ధాతువులు.

- (i) వచించు, పచించు వంటి సంస్కృత ధాతువులు
- (ii) అంగలించు, ఆవులించు వంటివి
- (iii) శయనించు, పయనించు మున్నగు నామధాతువులు
- (iv) వండు, పండు, విను, కను మున్నగు సహజములగు దేశ్య ధాతువులు ఉదంతధాతువులనఁబడును.

వీనికి వర్తమానార్థమునందు 'ఉన్నా'ను బంధమగును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 18)

ఉదంత నామము

హ్రస్వమగు ఉకారమంతమందుఁగల ప్రాతిపదికము (చూ. నామము)

ఇట్టి సంస్కృతప్రాతిపదికకు అనుకరణము నందచ్చు పరమగుచో వుగాగమము పచ్చను

ఇయంధేనుః+అనియే→ఇయంధేను+అనియే

→ఇయంధేనువనియే

(బా. వ్యా. సంధి 54)

ఉదంతమగు తెనుగు డుమంతము

హ్రస్వమగు ఉకారమంతమందుగల ఆచ్చికమగు డుమంతము (చూ.)

బల్లిదుడు, కావలుడు మున్నగునవి

- (i) పీనికి సంస్కృత డుమంతములకు వలె నిగాగమము విభాషగానగును.
బల్లిదునిచే, బల్లిదుచే
- (ii) సంబుద్ధిలో పీనిడుజ్జీనకు, సంస్కృత డుమంతములకువలె లోపములేదు
ఓ బల్లిదుడ !

(బా. వ్యా. తత్సమ. 28. 24, 34)

(గు. ప్ర పుట 101)

ఉదంతసంస్కృత నామము

హ్రస్వమగు 'ఉ' కారమంతమందుగల సంస్కృత ప్రాతిపదికము. ఇట్టి ప్రాతిపదికముపైగల సంబోధన డుజ్జనకు ఉకారము, ప్లుతము విభాషగానాదేశమగును.

ఓ విష్ణూ³!!! ఓ శంభూ³!!!

(బా వ్యా. తత్సమ. 85)

ఉదంత శ్రీసమములు

హ్రస్వమగు ఉకార మంతమందుగల ప్రథమైక వచన విభక్తులులోపించిన ఆచ్చిక పదములు.

చిగురు, తళుకు, ఇడ్డారులు.

ఇట్టివానికి పర్యవసరములు పరమగురవును నుగాగమ మగును.

చిగురుంగయిదువు తళుకుగజ్జెలు

చిగురుగయిదువు తళుకునజ్జెలు

చిగురునయిదువు తళుకుంగజ్జెలు

సొగసుందనము

సొగసుందనము

సొగసున్దనము.

చిగురుబోడి

(బా. వ్యా. సస్తి. 25, 35)

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 19)

(బా. వ్యా. .. 28)

ఉదంతములిగు అనుహాత్తులు

హ్రస్వమగు ఉకారమంతమందున్న అనుహద్వాచకములు.

వీనికి —అందు వర్ణకము పరమగునపుడు నగాగమము కొన్నియెడల కానిపించును.

అనిమిష నాయకత్వమునయందు

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 21)

ఉదంతమగు నశదము

హ్రస్వమగు ఉకార మంతమందుగల ప్రాణివాచకము. ఇట్టి శబ్దమునకును తృతీయా విభక్త్యర్థమునందు (కరణార్థము) నవర్ణకము కానవచ్చును.

‘ఏనుగున నేనుగువైచుచు’—ఏనుగుతోనని యర్థము.

కాని యిట్టి ప్రయోగము లనేకములు కానరావు.

(ప్రా. వ్యా. కారక. 17)

ఉదాదేశ రేఫాగమములు

హ్రస్వమగు ‘ఉ’ కార మాదేశమగుట ; రేఫ ఆగమముగా వచ్చుట అను కార్యములు.

కర్మధారయ సమాసమునందు సంస్కృతోక్తులకు ‘ఆలు’ అను తెలుగు పదము పరమగునపుడు అత్వమునకుత్వము, రేఫాగమము కలుగును.

బుద్ధిమంత + ఆలు — బుద్ధిమంతుర్ + ఆలు

—బుద్ధిమంతురాలు

ఇద్దే ధీరురాలు, భీరురాలు ఇత్యాదులు.

(అప్ప. V. 89, 90)

ఉద్దేశ్యము

ఉద్దేశించి చెప్పదగినది.

ఇది వక్త్రశోతల కుభయలకుఁ దెలియును. ఇది విశేష్యాదికము. అనఁగా విశేష్యముకాని, విశేషణముకాని, సర్వనామముకాని కావచ్చును.

“ఈ హయములు పవనగతింబిఱచు” —హయములు—విశేష్యము, ఉద్దేశ్యము.

“వచ్చినవాఁడు వల్లనుఁడు” —వచ్చినవాఁడు విశేషణము, ఉద్దేశ్యము.

“కొందఱు పిశాచంబని పఱచిరి” —కొందఱు—సర్వనామము, ఉద్దేశ్యము

(ప్రా. వ్యా వాక్య. 6)

శార్థము

పద్యేశించి చేయుపని.

పద్యేశార్థమునందు ద్వితీయ మీద 'కూర్చి' 'గుఱించి' 'గుఱించి' చేరును.

వర్ణముగూర్చి జపము

దేవుని గుఱించి తపస్సు

(ఆం. భా. శా. కారక . 25)

వర్ణకము

వర్ణమానార్థక శత్రుత్వము (చూ.) నందు వచ్చుప్రత్యయము.

వచ్చుచు+ఉన్న+వాడు — వచ్చుచున్నవాడు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 46)

అనుబంధము

ఉన్న+అనుబంధము

ప్రహస్యమగు ఉత్తరమంత మందుగల ధాతువునకు వర్ణమానార్థమునందు 'ఉన్న' అను అనుబంధము వచ్చును.

ఇది ధాతువును క్రియా విభక్తిని అనుబంధించును. దీనికి అమహదర్థమునందు, దప్ప తక్కినచోట్ల దీర్ఘమును వచ్చును.

వచ్చుచున్నాడు—వచ్చుచున్నారు

వచ్చుచున్నావు—వచ్చుచున్నారు

వచ్చుచున్నాను—వచ్చుచున్నాము

వచ్చుచున్నది—వచ్చుచున్నవి

(బా. వ్యా. క్రియా. 13, 14, 15)

పకృతి క్రియలు

చింతా. కర్త విభజించిన త్రివిధక్రియాభేదములలో నొక భేదము. సంస్కృత ధాతువులన్నింటిని తెలుగున చేర్చుకొనుటకనువుగా నుండునని చింతా. కర్తవానిని ఉపకృతి క్రియలు, పరిణతిక్రియలు. సంవృతిక్రియలు అనిమూడు విధములుగా విభజించెను. ఏ ధాతువులప్రకృతులు తెలుగున కృత్ప్రత్యయంతములుగ నుండునో అవి ఉపకృతి-క్రియలు. ఉదా:- పుష్, ఋమౌ॥ పోషించు, నుతించు మున్నగు క్రియారూపములలో పోష, నుతి అను కృత్ప్రత్యయంత రూపములు ప్రకృతులు. (చింతా. క్రియా. 15)

ఉప=సమీపే=అంతే (ఇత్యర్థః) కృతిః=కృత్ప్రత్యయ—విధానం యస్యాసా ఉపకృతిః (సమీపమున అనగా అంతమున దేనికి కృత్ప్రత్యయ విధానముండునో అది ఉపకృతి) అనువ్యుత్పత్తిచే ఈ సంజ్ఞాఅన్వర్థము. (అహో. క్రియా. 15)

ఉపక్రియలు

కాలము మొదలగువాని నేర్పఱచుట యందుఁ గ్రియలకు సహాయముగావచ్చు క్రియలు.

తెలుఁగునఁజ్ఞి యుపక్రియలు నాలుగు—ఉండు, కలుగు, పడు, కొను.

(సం. వ్యా. క్రియా 18)

ఉన్లుగ్విషయములు

ఉన్ + లుక్ + విషయములు.

‘ఉన్’ లోపమువచ్చు శబ్దములు.

‘ఊరు, చోటు, మేను’ మున్నగువానికి సప్తమ్యర్థక నవర్థకముచేరగా, ‘ఉన్’ లోపించును.

ఊరు + నన్—ఊరన్; చోటు + నన్—చోటన్.

మీనిలో సప్తమ్యర్థమే కాని, తృతీయార్థము గోచరింపదు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 108)

ఉపదేశకాలము

ఆద్యోచ్ఛారణ కాలము. చూ:- ఉపదేశము

ఉపదేశము

ఆద్యోచ్ఛారణము. శాస్త్రోచ్ఛార్యులు మొదట ఉచ్చరించిన ధాతు, సూత్ర, గణోఽణాది వాక్య, లింగానుశాసనములు, ఆగమప్రత్యయా, దేశములును ఉపదేశములు. “ధాతుసూత్ర గణోఽణాది వాక్యలింగానుశాసనమ్ ఆగమప్రత్యయాదేశో ఉపదేశాః ప్రకీర్తితాః” అని అభియుక్తోక్తి.

ఉపధ—

అంత్యవర్ణమునకు పూర్వమందుండు వర్ణము. “అలోంత్యాత్పూర్వ ఉపధా” (అష్టా. 1-1-64) అను పాణినీయ సూత్రముచే ఉపధా సంజ్ఞ చెప్పఁబడినది. ఉదా:- ‘రామ’ శబ్దములోని అంత్యవర్ణమగు అకారమునకు పూర్వమందున్న మవర్ణ ముపధయగును. ఇట్ల మకారముతోని అవర్ణమొక వర్ణముగాను, హల్మాత్ర మగు మవర్ణమొకవర్ణముగాను గ్రహింపఁబడినవి. కాని తెనుఁగు వ్యాకరణమున అక్షిప్తశిష్టమగు హల్లు మొత్తము నొకవర్ణముగా పరిగణింపఁబడుటయు, తత్పూర్వ

మందన్న అజ్ఞిశిష్టవర్ణమే ఉపధా సంజ్ఞకమగుటయును కలదు. కనుకనే ఆమరిచి, తనరిచి మున్నగుచోట్ల ఉపధా భూతమైన రివర్ణముతోని ఇకారమునకు చవర్ణము పరమగుటచే “చౌ రేరుపధాత్మనశ్చలుగ్వాస్యాత్” (చింతా. సంధి 11) అను సూత్రముచే లోపము వికల్పముగా రాగా అమర్చి, అమరిచి ఇత్కారీరూపము లేర్పడును. ఇట్ల అచ్చుతోఁగూడిన వర్ణమును (చి అనుదానిని) ఒక వర్ణముగా పరిగణించుటచే ‘రి’ ఉపధావర్ణమైనది-పాణినీయమున నిట్లు అజ్ఞిశిష్టవర్ణము నొకవర్ణముగా గ్రహించి తత్పూర్వమగు అజ్ఞిశిష్ట వర్ణమునకు ఉపధాసంజ్ఞ చేప్పుట కూడదు. చిన్నయసూరి (చి సూ.) పాణినీయానుసారము తుది వర్ణమునకు ముందున్న వర్ణమునే ఉపధగాఁ బేర్కొనెను. ఉదా:- రోచి, రోచ్ + ఇ

↓ ↓ (బా.వ్యా.సంజ్ఞా 10)
ఉపధ తుదివర్ణము

ఉపధా చ, జ లు

చివరి వర్ణమునకు ముందున్న చ, జ లు

ఇకారము తుదియందన్న సంస్కృత శబ్దములయొక్క ఉపధలో చ, జ లున్నచో, అట్టి శబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయమగు ‘లు’ పరమగునపుడు ఇకారము ఉకారముకాగా ఆ చ, జ లు తమ తాలవ్యోచ్చారణమును గోల్పోయి, దన్త్య చ, జలుగా ఉచ్చరింపఁబడును.

అర్చి-అర్ + చ్ + ఇ + లు → అర్చులు.
↓ ↓ ↓
ఉపధతాలవ్యము తుదివర్ణము దన్త్యము

రాజి-రాజ్ + ఇ + లు → రాజులు

ఇటు తాలవ్యమగు ‘ఇ’, స్వరాకర్షణముచే (Vowel harmony). ‘ఉ’గా మారుటచే, తాలవ్యేతరాచ్చు తోడి సంయోగము మూలమున తాలవ్యములగు చ, జ, లు తాలవ్యేతరోచ్చారణమును బొందినవి.

ఇట్టి మార్పును పాక్షిక వర్ణసమీకరణము (చూ.) (Partial assimilation) అననగును. (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 10)

ఉపధ్యాసీయము

‘ప’, ‘ఫ’ లకు ముందున్న విసర్గమునకుఁబేరు.

మన న పద్మము

మన న ఫలకము

(అం. కౌ. 85, 86)

ఉపపదసమాసము

చూ. నిత్య సమాసము

(ఆం. భా. శా. సమాస)

ఉపమానపూర్వపద కర్మధారయము

ఉపమానము పూర్వపదముగాఁగల కర్మధారయ సమాసము.

కాకినలుపు, బొగ్గుతెలుపు

(ఆం. కౌ. 801, 802)

అలరుఁబోఁడిత్యాదులు ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయములని ప్రౌఢ వ్యాకరణ కర్త యభిప్రాయము.

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 19)

ఉపమాన సమాసము

ఉపమానము గల సమాసము.

పండుమోవి—పండు వంటి మోవి.

(ప్ర. వ్యా. 289 ప్రశ్న)

ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయము

ఉపమానము ఉత్తరపదముగాఁ గల కర్మధారయ సమాసము.

మగ పులి—పులివంటి మగవాడు. ఇట్లే 'రాచసింగము' మున్నగు నవి.

(ఆం. కౌ. 803, 14)

ఉపమానము

పొలిక తెలుపుటకు గ్రహింపఁబడిన వస్తువు. 'అట్లు' మున్నగు ఇవార్థకములు (చూ.) ఉపమాన వాచకమునకుఁ బరమగుచో ఉపమేయమునుబట్టి ఉపమానము నకు విభక్తులు మాటుచుండును. ఇట్టిచూర్పులు ప్రౌఢవ్యాకరణమునందు 'లుగ లుక్సమాసములు' (చూ.) అను శీర్షికను నిరూపితములు.

(చూ. ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 33)

ఉపమేయము

పొల్పఁబడిన వస్తువు.

(చూ.) ఉపమానము.

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 38)

ఉపయోగము

నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారము. ఇందు గురువుకూడ శిష్యునితోపాటు విద్యా సాధనమునందు పాల్గొనును. అందుచే సహార్థకమగు 'తోడ' వర్తకము ఆభ్యాసకుఁ జేరును. ఇది తెలుఁగు నందలి విలక్షణమగు విధానము.

రామకృష్ణులు సాందీపనితోడ వేదంబులం జదివెరి.

సంస్కృతఘనందు 'ఆభ్యాతోపయోగే' (1-4-29) అను పాణినీయ నియమాను సారము అపాదాన కారకమగును.

'రామకృష్ణులు సాందీపని వలన వేదంబులం జదివెరి' యనురీతిని ప్రయోగముండును. ఇది సంస్కృత కారక ప్రభావముచేగల్గినది.

(బా. వ్యా. కారక. 7)

(చూ. తె. వ్యా. వి. పుటలు. 987-978;

ఉపలక్షణము

సూచకము, గ్రాహకము

'చిట్టడవి' లోని పూర్వపదము 'చిట్టి' యనునదియేకాని, 'చిఱు' కాదని 'చిట్టడవి' యను పదమును మాత్రమే నిర్దేశించినను, అది చిట్టాముదము 'చిట్టి(దు)' 'చిట్టుడుకు' మున్నగు వానిని గూడ సూచించునని బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు తెల్పిరి.

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 4)

ఉపవిభక్తి

విభక్తికి సమీపముగాఁ బూర్వమందు వచ్చు అక్షరము.

ఊరు+అందు

ఊరు+ఇ+అందు (ఉపవిభక్తి)

ఊరియందు

(సం. వ్యా. భాష. 1)

ఉపసర్గములు

నిరుక్తకారుఁడు యాస్కుఁడు, కావించిన పదజాత విభాగము నందలి మూడవ విభాగము— (i) నామము (ii) ఆభ్యాసము (iii) ఉపసర్గము (iv) నిపాతము. ఇవిప్రాయికముగా క్రియాయోగమును గలిగియుండును. (ఉపసర్గాః క్రియాయోగేః పా. (IV-59)

ఇవి యిరువది రెండు : ప్ర, పరా, అప, సమ్, అను, అవ, నిన్, నిర్, దున్, దుర్, వి, ఆజ్, ని, అధి, అపి, అతి, సు, ఉద్, అభి, ప్రతి, పరి ఉప.

వీనికే 'ప్రాదుల'నియు వ్యవహారము. వీనికి తెలుగు శబ్దములతో కలిసిన ప్రయోగములు లేవు. కాని వీని ప్రభావ మటనట కానవచ్చును దురలవాట. నిర్మొగమాటము మున్నగునవి (భా. వ్యా. క్రియా 121)

ఉపసర్జనత్వము

అప్రధానము, విశేషణ భావము.

'హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు—చంపఁబడిన రాజులు కలవాఁడు పరశురాముఁడని యర్థము.

పరశురాముఁడు—విశేష్యము, ప్రధానము

హతరాజుఁడు—విశేషణము, ఉపసర్జనము

(భా. వ్యా. తత్వము. 78)

ఉపోత్తమము

(ఉప+ఉత్తమము) మూఁడుకాని అంతకెక్కువకాని యక్షరములుగల శబ్దము లందలి చివరి యక్షరము ఉత్తమము. అట్టి ఉత్తమమునకు పూర్వమందున్న యక్షరము ఉపోత్తమమనఁబడును. "త్ర్యాదీనామంత్యముత్తమమ్ - తస్య సమీప ముపోత్తమమ్" అని సంస్కృత వ్యాకరణ నియమము. బలిమి, కలిమి ఇత్యాదులలో లవర్ణము మీది ఇవర్ణ ముపోత్తమము దీనికి బహువచన ప్రత్యయము పరమగునపుడు "ఇదుపోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమేత ఉద్యవతి" (చింతా. హలంత. 31) అను సూత్రముచే ఉవర్ణమాదేశమై బలు-ములు కలుములు ఇత్యాది రూపములేర్పడును.

ఉపోత్తమేత్వము

ఉప+ఉత్తమ+ఇత్వము

మూఁడుకాని, యంతకు మించికాని యక్షరములుగల పదములందు తుది యక్షరము ఉత్తమము. దాని సమీపమందున్న ఇత్వముఉపోత్తమ ఇత్వము.

ఇట్టి ఇత్వము గూడ 'లు' వర్ణకము పరమగుచో ఉత్వముగా మాఱును.

కలికి—ఉత్తమము

ఉపోత్తమ ఇత్వము

కలికి+లు—కలుకులు

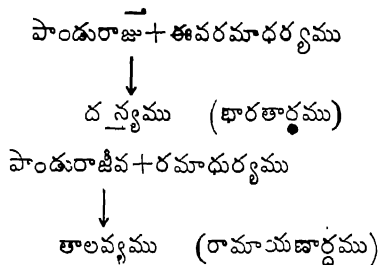
ములికి+ములుకులు

(భా. వ్యా. తత్వము. 48)

ఉభయము¹

దస్త్యతాలవ్యములను ద్వివిధోచ్ఛారణములు చ, జలకు తెలుగు భాసలో కలవు.

ద్వ్యర్థి కావ్యములందు 'జ' కారమొకటి ఒక యర్థమునందు దస్త్యము, వేఱొక యర్థమునందు తాలవ్యము కావచ్చును.

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 5)

ఉభయము²

ఆగమాదేశములను రెండు విధానములు.

పగలు < పగటిని (ఆదేశము)
పగలిటిని

(భా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 81)

ఉభయప్రార్థనము

ఎదిటివాడు, తాను కలిసిచేయు ప్రార్థనము.

ఇట్టి ప్రార్థనమునందు దుగాగమము (చూ.) నకు అత్యమగును.

మనము వండుదము.

(భా. వ్యా. క్రియా. 80)

ఉభయ లింగములు

స్త్రీ పురుష సామాన్యలింగములు

అపత్యము, చుట్టము, బిడ్డ (ఇట లింగమనగా లౌకిక లింగమని గ్రహింప నగును.) (ఆం భా శా. నామ. 25)

ఉభయవచనములు

ఏకవచనము, బహువచనము అనునవి.

'డు, ము, వు న' అను నామవిభక్తులు ఏకవచన మాత్రములు,

'లు' బహువచనమాత్రము.

తక్కిన నామవిభక్తులు రెండు వచనములందును సుపయక్తమగును.

(ల. వ్యా. సుబంత. 10)

ఉభయములు¹

చూ. ఉభయవచనములు.

(బా. వ్యా. తత్సమ, 13)

ఉభయములు²

సంస్కృత సమములు, సంస్కృత సమేతరములను రెండు వర్గములకుఁ జేరిన పదములు.

ఇట్టి యభయములు గూడినది మిశ్రమనబడును.

రాజు ముదల.

చెఱువునుదకము.

(బా. వ్యా. సమాస. 2)

ఉభయపదార్థ ప్రధానము

సమాసము నందలి పూర్వోత్తర పదముల యర్థములు రెండును క్రియతో సన్వయించు ద్వంద్వ సమాసము.

రామలక్ష్మణులు వనముల కేగిరి.

(రాముఁడు వనముల కేగెను. లక్ష్మణుఁడు వనములకేగెను.

(ఆం. భా. భూ. 118)

ఉభయార్థకము

యుష్మదర్థకము, అస్మదర్థకము అను రెండింటి యర్థముల నిచ్చునది.

ఎదిటి వానినిగాని, ఎదిటివారినిగాని కలుపుకొనినది ఇది నిత్యబహువచనాంతము.

మనము, మనలను, మనచేత మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 24)

ఉభయాక్షరములు

స్వరధర్మము, వ్యంజనధర్మము రెండునుగల యక్షరములు.

ఖండబిందువు, పూర్ణబిందువు, విసర్గము ననునవి.

(ల. వ్యా. సంజ్ఞా. 15; సం. వ్యా. వర్ణ. 8)

ఉరుక్

ఆలు శబ్దము పరమగునపుడు వర్ణవాచకములు కాని అకారాంత శబ్దములకు వచ్చు నాగమము. ఇందలి కకార మితస్సంజ్ఞకమై లోపింపఁగా 'ఉరు' అని మిగులును. ఇది కిత్తగుటచే అకారాంత శబ్దమున కంత్యావయవముగా వచ్చును. ఉదా:-

ప్రియురాలు (ప్రియ+ఉరు+ఆలు) ధీరురాలు (ధీర+ఉరు+ఆలు) మొ॥ (వై.చం)
చింతా. కర్త ఉరుగాగమని చెప్పక రేఫాగమమును, అవర్ణమునకు కారాదేశమును
విధించి పై రూపములను సాధించెను. (చింతా. సంధి. 84) ఈ యాగమము
సామానాధికరణ్యము నందే వచ్చుననుటచే సామానాధికరణ్యములేనిచోట్ల
'ప్రియురాలు అనియే యుండును. మణియునిది సంస్కృత సమేతరములగు
లోపధ శబ్దములకు రాదు. ఉదా:- ఇల్లాలు, చూలాలు మొ॥

ఉలగాగమము

ఉలక్ + అగమము

'ఎందుల దానవు?' అనురీతిని ఆంధ్రమహాభారతమునందు ఉలగాగమము
పయుక్తము. (ఆం. భా. చ. పుట. 874; ఆం. భా. శా. పుట 100)

ఉలున్

మేఘశబ్దముపై స్వార్థమున వచ్చుతద్ధిత ప్రత్యయము - ఇందలి సకార మిత్యం
జ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- మొగులు, (వై. చం. తద్ధి. 14)

ఉల¹

తెలుగు వర్ణమాలలోని ఆంధ్రవర్ణము.

చూ. ఉ.

దీర్ఘము

ఉల²

ఉకారాంత తత్సమముల మీఁది సంబుద్ధి డుజ్జానకు వికల్పముగా ఆదేశమై
వచ్చును.

ఇది పుతముగా నుచ్చరింపఁబడును.

శంభూ³, విష్ణు³

(భా. వ్యా. తత్సమ. 85)

ఉల³

(i) కథాదులు వినుచున్నట్లు సూచనముగా శ్రోతచేయుధ్వని విశేషము.

(ii) సమ్మతిని తెలియఁజేయును

ఉఃవెళ్ళుము

(iii) దీనిని ఉచ్చగా నుచ్చరించుచో అసమ్మతి శ్రోతము మున్నగు భావము
వ్యంజింపఁబడును.

ఉః ↑ వాఁడెక్కడి కేగెను?

(సూ. ని; సు. వ్యా. పుట. 57)

ఊదుట, తేలుట

ఒత్తివలుగుట, తేల్చిపలుకుట

ప్రహస్యముల మీది సున్నల నొకమాటు ఊది, యచ్చరింపవచ్చును.
లేదా తేల్చి పలుకవచ్చును.

ఘనుండు, ఘనుడు

(ఆం. భా. భూ. 118. 119)

ఊదుట, ఊదకుండుట

సంస్కృత సమాసములందలి క్రారను గూడిన యక్కరము లూదియుండును
ఒక్కొక్కచో ఊదకుండుటయు కద్దు.

“కావున కామక్రోధములఁ గాచుచు, (ఊదకుండుట)

“వినయ వివేకశీలముల విభ్రతుఁడతడు (ఊదుట)

(స. సా. సం సమాస. 24, 25)

ఊయేలాదులు

‘ఊయేల’ మున్నగునవి.

(1) తాలవ్య వక్రములగు ఎ, ఏ, లు గల తెలుఁగు పదములు మూఁడింటిలో
నొకటి. (ఊయేల తాయెత్తు పైయెద) దీనికి క్రిందిరీతిని రూపాంతరము లుండును.

ఊయేల—ఊయ్యేల—ఊయ్యేల

ఊయేల—ఊయేల—ఊయ్యాల

ఊయల—ఊయల—ఊయాల, ఊయ్యల

(బా. వ్యా ప్రకీర్ణ 84)

(ii) ‘ఊయేల’ మున్నగు పదములు. వీని తొలియచ్చమీది హల్లునకు
ద్విత్వము కూడ కల్గును.

ఇది ఆకృతి గుణము. ఊయ్యేల, ఎల్లిదము మున్నగునవి

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 6)

ఊరు, చోటు, మేన్వార్డులు

ఊరు, చోటు, మేను, మున్నగు శబ్దములు వీనికి ‘ఉన్’ లోపము వచ్చును.

‘న’ అను సప్తమి విభక్తి పరమగునపుడు ‘ఊరునన్’ అని యేర్పగా రేఫము
మీది ‘ఉ’ కారము నకారము తోఁగూడి లోపించి ఊరన్ అను రూపమేర్పడును.
ఇట్లే చోటన్, మేనన్ మున్నగునవి. ఇవి సప్తమ్యుర్థమునే కాని తృతీయార్థము
నీయఁజాలవు.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 106)

ఊరు మొదలగునవి

‘ఊరు’ మొదలగు ద్వితీయాది విభక్తులు పరమగుచో ఔపవిభక్తికమగు ‘ఇ’ వర్ణము చేరును.

ఊరు+ఇ+ని → ఊరిని

కాలు+ఇ+ని → కాలిని

(ఔ. వ్యా. ఆచ్చిక. 90)

ఊషమములు

శ, ష, స, హ, అను వర్ణములు. శల ఊషాణః అని సి. కౌ. విసర్గము, జిహ్వామూలీయము అనుస్వారము-ఇవియు ఊషమములే వీనికి విపృత ప్రయత్నముండును. (సి.కౌ సంజ్ఞా.) “ఊషావాయః, తత్రధానా వర్ణాః ఊషాణః” అని వ్యుత్పత్తి. (ఋక్రౌత్తిశాఖ్య 1-12) (అప్ప. II. 7; ఆం. కౌ. 84)

ఊషరేఫములు

ఊషమములగు—శ, ష, స, హ. లు, రేఫము.

అనువర్ణములు

త్రికము (చూ.) మీది ఊషరేఫములద్విరుక్తములయ్యును. ద్విత్యము కలుగదు.

ఆ రూపము, ఈశబ్దము, ఏషండము

అసుకృతి; ఆహయము

(ఔ. వ్యా సమాస. 14)

ఊషలు

చూ. ఊషమములు

(ఆం. భా. భూ. 17, 186)

(కా. చూ. IX. 10)

(ఛం. ద. IV. 126)

ఋ

సంస్కృత వర్ణ సమామ్నాయములోని ఏడవ వర్ణము

ఋతువు, ఋణము మున్నగు సంస్కృతసమములనుగూడి తెనుఁగున వ్యవహరింపఁబడును.

(i) పదాద్యమగు సీస్వరమురేఫతోతుల్యము. కావున స్వరసంధులురావు.

అతఁడు+ఋషి—ఇట సంధిలేదు

ఆ+ఋషి—ఇట య డాగమములేదు.

(ఔ. వ్యా. సంజ్ఞా 1, 4; ప్రకిర్ణ. 1)

(ii) ఋకారమునకు ఋకారము పరమైన దీర్ఘమేకాదేశముగను.

పితృ+ఋణము—పితృణము.

(భం. ద. IV. 42.)

(iii) అకారమునకు ఋకారము పరమైన రేఫాదేశము వికల్పముగా నగును

బ్రహ్మ+ఋషి < బ్రహ్మర్షి
బ్రహ్మఋషి.

(భం. ద. IV. 48)

(iv) ఋకారమునకు భిన్నమగు అచ్చుపరమైనచో రేఫాదేశముగను.

పితృ+అర్థము—పితృర్థము

(భం. ద. IV. 48)

(v) ఇ+ఋ—య్య : గిరి+ఋషి < గిర్ఘ్రిషి
గిరిఋషి

ఉ+ఋ—వ్య : ధేను+ఋషభము < ధేన్వ్యృషభము
ధేనుఋషభము

రౌ+వృద్ధి—రాయృద్ధి

గౌ+వృద్ధి—గౌవృద్ధి

(భం. ద. IV. 49)

(vi) ద్వంద్వసమాసమునందు ఋకారమునకు రవర్ణము విభాషగా నగును.

మాతృ+పితృ < మాతాపితరు
మాత్రపితరు

(క. సం. వి. I. 125, 126)

(బా. వ్యా. సమాస. 24)

(చూ. గు. ప్ర. పుట 281)

ఋకారాంతము

(i) 'ఋ'కార మంతమందుగల సంస్కృత శబ్దము. ఇట్టిశబ్దములను తెనుగునకుదేవలయునన్న అత్వమును, స్త్రీవద్భావము (చూ.) నగును.

బ్రాత, జామాత, కర్త, హంత.

(బా. వ్యా. తత్వము. 52)

(ii) ఋకారాంత శబ్దము లైదింటికి మాత్రము అత్వస్త్రీవద్భావములు వికల్పముగానగును. అనగా డుక్ చేరును.

విధాత్ \angle విధాత
విధాత్సుఁడు

దాత్ \angle దాత
దాత్సుఁడు

నేత్ \angle నేత
నేత్సుఁడు

సవిత్ \angle సవిత
సవిత్సుఁడు

ధాత్ \angle ధాత
ధాత్సుఁడు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 58)

ఋకారసంధి

ఋకారమంతమందుఁగల శబ్దములకు ఋకారము పరమగునపుడు దీర్ఘ మేకా దేశమగును.

పితృ+ఋణము \angle పితౄణము
పితౄఋణము (ప్రకృతిభావ సంధి)

(త. చం. 4)

ఋత్విగ్గాదులు

ఋత్విక్+ఆదులు

‘ఋత్విక్’ మున్నగు సంస్కృత శబ్దములయొక్క ద్వితీయైక వచనాంత ములతో తుల్యములగు రూపములు తెలుఁగున విభాషగా ప్రాతిపదికములగును.

ఋత్విక్ \angle ఋత్విజమ్—ఋత్విజ—ఋత్విజాఁడు
ఋత్విక్+క్+ఁ—ఋత్విక్కు-

ఇది ఆకృతి గణము.

(బా. వా. తత్సమ. 78)

ఋత్వవర్గవ్యంజన సంధి

వర్గప్రథమాక్షరములకు ‘ఋ’ కారము పరమగుచోనవి తద్వర్గ తృతీయాక్షర ములుగా మాటును.

వాక్+ఋజుత్వము—వాగృజుత్వము

షడ్+ఋతువులు—షడ్మతువులు

భవత్+ఋషిత్వము—భవదృషిత్వము

(చం. ద IV. 59)

ఋ

సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయములోని ఎనిమిదవ వర్ణము. పితృణాము వంటి పదములనుగూడి తెలుఁగున వ్యవహృతము

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 1, 4)

౨

(i) సంస్కృత వర్ణ సమామ్నాయమందలి తొమ్మిదవ వర్ణము.

క్లప్తము మున్నగు పదములంగూడి తెలుఁగున వ్యవహరింపఁబడును.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా 1, 4)

(ii) పదార్థమునునకు వర్ణములకారముతో తుల్యము కావున సంధియుండదు. ఉచ్చరించెను + గ్రకారము. (సంధిలేదు)

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 1.)

(iii) ఆకారమునకుఁబరమైన ఈవర్ణము లకారమగును.

తవ + గ్రకారః — తవల్కారః

(రమణీ. 465 పుట)

౩

(i) సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయమందలి పదియవ వర్ణము.

గ్రకారము మున్నగు సంస్కృత సమములనుగూడి తెలుఁగున వ్యవహరింపఁబడును.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 1, 4)

(ii) 'గ్రకారగ్రహణము సంస్కృత ప్రాకృత భాషావ్యాకరణజ్ఞులసమ్మతము అయ్యెడి మంత్రశాస్త్రప్రసిద్ధము'

(ప్రా. వ్యా. సంజ్ఞా. 1..)

౪

తెలుఁగు వర్ణమాలలోని ఏడవ వర్ణము

అర్థసంవృత విస్తారితాగ్రస్వరము

(half-closed unround front vowel)

కఠిన తాలువు - స్థానము

జీహ్వమధ్యము - కరణము

అర్థసంవృత ప్రయత్నము

వాదము

అల్పప్రాణము

ప్రాణము—

సంస్కృతిమునందిట్టి ధ్వనిలేదు.

ప్రాకృతము నందిట్టిధ్వని కొందఱమతమునలేదు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా 1,2.)

-ఎ²

అవధారణార్థకము (చూ)

సీబెయిపని చేయవలయును.

సీతయై బ్రతుకునకుఁదెరువు

(అం. భా. భూ. 188, 184)

-ఎ³

నిర్దేశమును బలపఱచును.

“ఇదెయొక పిన్నవాడది యెక్కుడు మూకలక్రందు దోలేడున్”

(నూ ని)

-ఎ⁴

ఆధిక్యమును తెలుపును.

“అతనిని శేషుడై వర్జింప లేనపుడు

ఇతరులు చాలరని చెప్పవలెనా?”

(నూ.ని)

-ఎ⁵

స్వయమర్థకము

తనంతటతాను (అన్యప్రేరణము లేదు) అనుభావమును దెల్పును.

వాడె వచ్చెను, తానెపోయెను

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 108)

-ఎ⁶

ప్రశ్నార్థకమై సందర్భాను సారముగా పరిహాసాధిక్షేపాదులను దెలుపును

‘ద్రుపదమహారాజులె యిట్లు కృపణులై పట్టువడన్ వీరికి వలసెనె?’

(నూ.ని.)

-ఎ⁷

ప్రార్థనార్థకములగు మధ్యమ ముడుజ్ లకు అనుప్రయుక్త మగును.

రమ్ము + ఎ → రావె

రండు + ఎ → రారె

రాకుము + ఎ → రాకువె

రాకుఁడు + ఎ → రాకురె

(బా. వ్యా. క్రియా. 34)

-ఎ⁸

స్త్రీత్వమును దెలుపును

'మాటు బేరము లేలె మంజువాణి'

(సూ.ని)

ఎ⁹

ద్విరుక్తమగు హల్లునకు పూర్వమందలి ఏకారముయొక్క హ్రస్వరూపము.

ఏకారము — ఎక్కారము

(బా. వ్యా. సమాస 18,14)

-ఎ¹⁰

స్త్రీవాచకమగు 'త' వర్ణకము పరమగు కొన్నినామముల చివర నాదేశమగు ను
మాలెత, చెంచెత, గుబ్బెత.

(బా. వ్యా. తద్భి. 20)

-ఎ¹¹

శబ్దము చివరనున్న — 'ఇయ'కు ఆదేశమగును.

కన్నియ — కన్నె

కొండియము — కొండెము

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 28)

ఎ ఏ, ఓ, ఓ లు

వీనిని వక్రములని ప్రాచీనులు వ్యవహరించురు.

చూ. వక్రములు

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

ఎ, ఓ లు

పీనికి హ్రస్వ వక్రములని (చూ.) వ్యవహారము.

కొండఱ మతమున నీహ్రస్వ వక్రములు ప్రాకృతములలోలేవు.

కొండఱ మతమునఁగలవు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

-ఎడి

తృవర్ణకార్థము (చూ.) నందువచ్చు ప్రత్యయము. చూ. -ఎడు

ప్రవర్తించెడి వాడు — ప్రహర్తయని యర్థము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 44)

-ఎడిగాగమము

ఎడిక్ + ఆగమము

తద్ధర్మాదులందు ప్రథమ పురుష నువర్ణకము పరమగునపుడు ధాతువు అంతమునందు '—ఎడి' యనునాగమము చేరును.

వందెడిని

(బా. వ్యా. క్రియా. 28)

-ఎడు

తృవర్ణకార్థము (చూ.) నందు వచ్చుప్రత్యయము.

చూ.-ఎడి

ప్రవర్తించెడు వాడు—ప్రహర్తయని యర్థము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 44)

-ఎడు

మానార్థకములగు (కొలతకు సాధనములగు వానిని జెప్పు) జేన, బార, తూము, గిర్ద మున్నగు శబ్దములపై ఏకత్వమున పరిమాణార్థమున వచ్చు తద్ధితప్రత్యయము (అ.కా. సంధి. 7) ఉదా:- జేనెడు (జేన+ఎడు), బారెడు (బార+ఎడు), దోసెడు (దోసిలి+ఎడు) మొ॥ దోసిలి, పిడికిలి, గుప్పిలి మున్నగు శబ్దములపై ఎడు వర్ణకము పరమగునపుడు చివరి 'లి' వర్ణము లోపించును (అ.కా. సంధి 7). పరిమాణార్థకమగునీ 'ఎడు' వర్ణకముపరమగునపుడు అన్ని యచ్చులకును సంధి నిత్యముగా వచ్చును. (చింతా. సంధి. 5, ఆం బా. భూ. 189; ఆం. కౌ. 254, 255; బా. వ్యా. తద్ధిత. 25)

-ఎడుగాగమము

ఎడుక్ + ఆగమము

తద్ధర్మాదులందు ప్రథమ పురుష నువర్ణకము పరమగునపుడు— 'ఎడు' ఆగమము ధాతువు అంతమందు చేరును.

వండెడును

(బా. వ్యా. క్రియా. 28)

-ఎడున్

ఆశీర్వాప సంప్రార్థనములందు (చూ. లూట్) ధాతువుల కీప్రత్యయము వికల్పముగా జేరును.

ఆశీస్సు : మీకు మేలు గలిగెడును

శాపము : నీకు రాక్షసత్వము గలిగెడును

సంప్రార్థనము : హరిననుగృహంబెడును

చూ కావుతాదులు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 28; ల. వ్యా. క్రియా. 80)

ఎడుమ్

పరిమాణ వాచకములపై వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము (వై. చం. తద్ధి. 6)
ఉదా - తూమెడు, బారెడు మొ॥ ఇది మిత్రగుటచే వికృతి శబ్దములపై మాత్రమే వచ్చును (వై. చం. స్త్రీప్ర. 8) చూ. మిక్. ఎడు.

-ఎడగాగమము

ఎడక్ + ఆగమము

తద్ధర్మాదులందు ప్రథమ పురుష బహువచన విభక్తి 'రు'; మధ్యమపురుష—పు, రు; ఉత్తమపురుష విభక్తులు 'ను' 'ము' లు పరమగునపుడు ధాతువుల చుంతమందు—ఎడక్) అను ఆగమము చేరును.

ప్ర—వండెడరు.

మ వండెడవు, వండెడరు.

ఉ. వండెడను, వండెడము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 28)

-ఎడదులు

ఎడ్ + ఆదులు

తపరకరణము (చూ) చే హ్రస్వమగు —ఎ, మున్నగునవి యని యర్థము

—ఎ —ఏ, —ఒ, —ఓ మున్నగునవి ఎదాదులు. సంప్రార్థనమునందు ఎదాదులను ప్రయుక్తమగును.

వినవె, వినరె, వినకువె, వినకురె

వినవొ, వినవో ఇత్యాదులు

(బా. వ్యా. క్రియా. 34)

ఎన¹

దేశ్యవిశేషణము సమానమని యర్థము. నిత్యైకవచనాంతము.

‘సతులీ భాగ్గపతి భాగ్యసంపదనెనయే’

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద 82)

ఎన²

ఈర్ష్య, ఉబ్బు, కందు, దువ్వు, వడ్డించు ధాతువులకు—ఎనవర్ణకమగును.

ఈర్షెన, ఉప్పెన, కందెన, దువ్వెన, వడ్డెన (ప్రొ. వ్యా. కృదంత 8)

ఎను

భూతార్థమందు ప్రథమపురుషైక ప్రత్యయమగు ‘దుజ్’ నకాదేశముగా వచ్చును.

వందెను, తినెను

(బా. వ్యా. క్రియా. 16)

ఎ గ్రామర్ ఆఫ్ ది జంటూ లాంగ్వేజ్

A grammar of the gntoo Language

కర్త : విలియం బ్రౌన్

ఇది మచిలీపట్నములో శ్రీ మామిడి వెంకయ్యగారి సాయముతో రచింపఁబడిన 1807లో అంధ్రాంగ్ల పదజాలముతో ముద్రింపఁబడిన వ్యాకరణము.

ఎ గ్రామర్ ఆఫ్ ది తెలింగా లాంగ్వేజ్

A grammar of the Telinga Language

కర్త : విలియం కారే

శిరాంపోర్ మిషన్ ప్రెస్సువారిచే క్రీ. శ. 1814లో ప్రచురింపఁబడిన వ్యాకరణము.

ఎ గ్రామర్ ఆఫ్ ది తెలుగు లాంగ్వేజ్

A grammar of the Telugu Language

తెలుగు భాషకెనలేని సేవచేసిన సి. పి. బ్రౌన్ మహోదయునిచే రచింపఁబడిన

ఈ వ్యాకరణము క్రీ.శ. 1840లో బాలవ్యాకరణమునకు ముందే వెలసినది.

దీని ప్రభావము తదనంతర కాలములందు వెలసిన తెలుగు వ్యాకరణము లపై విశేషముగా కానవచ్చును.

ఎ గ్రామర్ ఆఫ్ తెలుగు లాంగ్వేజ్

A grammar of Teloongu Language

మద్రాసు సివిల్ సర్వీసులో ఉద్యోగిగానున్న కాంబెల్ ఆలెగ్జాండర్ డన్ కన్
మహాశయునిచే క్రీ.శ. 1816లో తొలుత ముద్రింపబడిన వ్యాకరణము.

ఎ ప్రొగ్రెసివ్ గ్రామర్ ఆఫ్ తెలుగు లాంగ్వేజ్

A Progressive grammar of Telugu Language

రచన : ఎ. హెచ్. ఆర్థెన్

క్రీ.శ. 1879లో మద్రాసు క్రిస్టియన్ లిటరేచర్ సొసైటీ వారిచే ప్రచురింప
బడెను.

ఇది విశేషముగా వ్యాప్తిలోనున్న వ్యాకరణము. అనేక ముద్రణముల
నందినది.

ఎరవు పదములు

దేశ్యతరమైన పదజాలము.

కాలమునుబట్టి—ప్రాచీనములు, అర్వాచీనములు, నవీనములని త్రివిధములు.

ఇవి భాషలో ప్రవేశించిన తీరును బట్టి అతీనములని, వితీనములని ద్వివిధములు.
పీనినే అధునిక భాషాశాస్త్ర పరిభాషలో unassimilated loan-words,
assimilated loan-words అందురు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 849)

-ఎలు

—ఎలు (చూ.) యొక్క హస్తరూపము.

కుందేలు—కుందెలు

తోడేలు—తోడెలు

(తా. వ్యా. ప్రక్రిష్ట. 2)

ఎల్లశబ్దము

‘సర్వ’ అనునర్థము నిచ్చు ఈ శబ్దము ద్రుతాంతమయిన అవ్యయము.

దీని కసమాసమున విశేష్యమునకు ముందు ప్రయోగములేదు.

ఎల్లయర్థములు, ఎల్లకలుషములు

(తా. వ్యా. సంధి. 24)

దీనికపవాదముగా విశేష్యమునకు ముందు శ్రీనాథమహాకవి ప్రయోగమొక్కటి
కానవచ్చుచున్నది.

“ఎల్లన్ శిష్యులఁగొంచు వత్తునా?”

(ప్రా. వ్యా. సంధి. 7)

ఎవ్వరితాదులు

‘ఎవ్వరిత’ మున్నగు శబ్దములు

(i) వీనిలోని రేఫముమీది ఇత్తునకు లోపము విభాషగానగును.

ఎవ్వరిత—ఎవ్వర, ఎవరి

ఒకరిత—ఒకర, ఒకరి

(ii) వీనిలోని ‘రి’ వర్ణమునకు లోపము విభాషగానగును.

ఎవ్వరిత—ఎవ్వత

ఒక్కరిత—ఒక్కర

ఒక్కరుక—ఒకరుక ఇత్యాదులు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 68, 70)

ఎ (ఐ)

అర్ధవివృతవిస్తారితాగ్రస్వరము

(half-open unround front vowel)

కఠిన తాలువు—స్థానము

జిహ్వమధ్యము—కరణము

అర్ధవివృత ప్రయత్నము

నాదము, అల్పప్రాణము

ప్రాస్యము.

(i) గిన్నె, వన్నె, దొన్నె ఇత్యాది పదముల యంతమందీ ధ్వని మాండలిక భేదముగా శ్రుతము.

(ii) వివృత స్వరమునకుఁ బూర్వమందున్న అర్ధసంవృతమగు ఎ, అర్ధ వివృతమగు ఎ (ఐ)గా నుచ్చరింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి ధ్వని మార్పును పాక్షిక స్వరసమీకరణ మనవచ్చును. (Partial vowel assimilation)

మెట్టు—మెట్ట చెట్టు—చెట్ట

పెట్టు—పెట్ట

ఇది ప్రత్యేకవర్ణము (Phoneme) కాదు. ధ్వనిమాత్రమే (Phone). వర్ణాత్మక లిపి (Phonemic Script)లో దీనికి ప్రత్యేక లిపిచిహ్నముండదు.

తెలుగు వర్ణమాలలోని యేనిమిదవ వర్ణము. ఎకారము యొక్క దీర్ఘము, తక్కిన లక్షణములకు (మా.) ఎ¹.

-వ²

అవధారజార్థకము (చూ.)

‘నీవే తప్పనితః పరంబెఱుంగ’

(అప్ప. V. 28)

-వ³

తనంతట తాను—అన్యప్రేరణము లేక అను భావమును దెలుపును.
నేను బిలువకుండ వాడే వచ్చెను.

(సూ.ని)

-వ⁴

నిర్దేశించి చూపుటను బలపఱచును. ‘ఇతడే రామనరేంద్రుడు’

(సూ.ని)

-వ⁵

ప్రశ్నార్థకము

ఇది సందర్భానుసారముగా ఆశ్చర్యప్రశంసా పరిహాసాదులను సూచించును

1. వారెచేసే సంద్యః? (ప్రశ్న)

2. చూచితిరే! శ్రీహరి మాయాచాతురి (ఆశ్చర్యము)

3. అయ్యుధిష్ఠిరుండు పలికిన వచనంబు లింతయొప్పునే? (ప్రశంస)

4. మామిడన్న సుతుడే తన్మాత్రుడే చెప్పగన్ (పరిహాసము)

(సూ.ని.)

-వ⁶

స్త్రీతో మాట్లాడునపుడుపయుక్తము.

‘మఱేటి సుద్దులే?’

‘గతజల సేతుబంధములు గావె? ధనార్జన పుంబ్రసంగముల్’

(సూ. ని.)

-వ⁷

ప్రార్థనార్థకములగు మధ్యమ ము, దుష్టాం కనుప్రయుక్తమగును.

“రావే ఈశ్వర! కావవే వరద!!

(సూ.ని)

వ⁸

యచ్చభార్థకము. ఇది తచ్చభార్థకము నపేక్షించును.

“ఏయది హృద్య, మహర్షంబేయది.....

ఆకథయెవినగ నభీష్టము మాకున్”

(సూ. ని)

కిమర్థకము (ప్రశ్నార్థకము)

ఏక? ఏడ? ఏది? ఏపె?

ఏ పురుషుడు?

(సూ. ని.)

‘ఏమి’ శబ్దముయొక్క ఆద్యక్షర శేషము. హల్లుగాని అవసానముగాని పరమగునపుడు ‘ఏమి’ శబ్దము యొక్క ‘మి’ వర్ణమునకు లోపము వైకల్పికముగా నగును.

నీకేమి+బ్రాతియె (హల్లుపరము)

→ నీకేబ్రాతియె?

ఉండెడిదేమి? ఛ (అవసానము)

→ ఉండెడిదే?

(ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 16)

దీర్ఘ వక్రములు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

దేవి శబ్దములు

“ఏడు, ఏరు, ఏది, ఏవి” అను శబ్దములు వీనికి ‘ఈ’ కారమంతమందుఁ జేరిన ‘ఏడి’ ‘ఏరీ’ ‘ఏదీ’ ‘ఏవీ’ అనురూపము లేర్పడును. అప్పుడివి ప్రశ్నార్థమునే కాక విశేషార్థమును గూడ స్ఫురింపజేయును.

‘ఏడి? నాపలుమానికంబుల కొటారు’—అనుచో ఎవఁడను బ్రశ్నగాక, ఎక్కడున్నాఁడను విశేషార్థమును స్ఫురింపజేయును.

‘వారేరీ? సిరిమూటగట్టుకొని’ అనుచో ‘వారిప్పుడెక్కడున్నారు? లేరుగదా! అను అర్థవిశేషము.’

‘ఏది? ఏదీ యిది చాలక్రొత్త’ అనుచో మఱియొకసారి పలుకుము’ అని యర్థము.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 87)

కర్తృక క్రియలు

ఒకేకర్తృగల క్రియలు

‘రాముఁడు లంకతేగి, రావణునిబరిమార్చెను.’

‘ఏగు’ ‘పరిమార్చు’ అనురెండు క్రియలకు కర్తృరాముడే కావుననని ఏకకర్తృకములు.

(రమణీ. పుట 899)

ఏకకాలిక వ్యాకరణము

ఒక కాలమునకుఁ జెందిన భాషను అభివర్ణించు వ్యాకరణము. దీనినే Synchronic grammar అందురు.

ఇట్టి వ్యాకరణ రచనకు, తొలుత ప్రయత్నించిన వారు కీ. శ్రీ. చిలుకూరి నారాయణరావుగారు. క్రీ. శ. 11శతాబ్ది తెలుఁగు భాషకు వ్యాకరణమును వారు తమ ఆంధ్రభాషా చరిత్రగ్రంథము నందను బంధించిరి. శ్రీగంటి జోగిసోమయాజీ గారు, శ్రీగిడుగు సీతాపతిరావుగారు, శ్రీదివాకర్ణ వెంకటాచార్యునిగారు 11శతాబ్ది భాషకు వ్యాకరణ రచన గావింప యత్నించిరి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 104)

ఏకత్వము

ఒకటియను సంఖ్యను దెలుపునది.

“మానార్థంబున కేకత్వంబునందెఁడు వర్ణకంబగు” —తూమెడు, మానెడు

(దా. వ్యా. తద్విత. 25)

ఏకదేశాన్వయము

ఒకభాగముతో సంబంధమును గూర్చుట, వ్యస్తపదమునకు సమాసములోని యొక శబ్దముతో నన్వయమును గూర్చుట.

వారి యుష్మదీయోరు చమూ సమూహము - ఇట ‘ఉరు చమూ సమూహము’ను ఉత్తర పదములోనికి ‘వారి(యొక్క)’ అను శబ్ద మన్వయించుచున్నది.

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 35)

చూ. తత్త్వబోధిని వ్యాఖ్య.

ఏకదేశినమాసము

చూ. అంశి సమాసము

పూర్వపదార్థము, ఉత్తరపదార్థము యొక్క భాగమైన యెడల నది ‘ఏకదేశి సమాసము’నబడును.

దీనినే ప్రథమా తత్పురుషమని కొందఱుందురు.

కాయముయొక్క పూర్వము — పూర్వకాయము.

ఇట్లే ఉత్తర కాయము, అధఃకాయము

(ఆం. భా. శా. సమాస. 47)

ఏక పదము

సమాసము (చూ.)

(బా. వ్యా. సమాస. 1)

ఏకప్రకృతిపక్షము

ఒకేమూల భాషను గ్రహించుపక్షము. (వ్య.) ప్రకృతిద్వయ పక్షము (చూ.)

సంస్కృత ప్రాకృతములు రెండును తెలుగు నకు మూలములని భావించు వర్గము—ప్రకృతిద్వయ పక్షము: చింతామణికర్త, చిన్నయసూరి యిట్టి పక్షము నకుఁజెందుదురు.

సంస్కృతమొక్కటియే సంస్కృతమునకు మూలమని భావించువారు—ఏక ప్రకృతి పక్షమువారు—కేతన, విన్నకోట పెద్దన, బహుజనపల్లి సీతారామచార్యులు మున్నగువారు ఈపక్షమునకు జెందుదురు.

(తె. వ్యా. వి. పుటలు 208, 207)

ఏకప్రాణ భావము

సంహిత అఖండము, అయినను భాష నన్యులకు గఱపు నపుడు ఒక్కపట్టున ఉచ్చరింపఁగల్గినంతమేరకు నాపుదురు.

ఇట్టి విభాగమునే ఏకప్రాణభావమని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

(తె. వ్యా. వి. పుట 561)

ఏకము

ఒక్కటి. ఇతర పదముతో నన్వయింపక, ఒక్కటిగానున్నది. దీనినే పదము అందురు.

ఖంబు, ఘటము

(త్రై. వ్యా. వాక్య. 2)

ఏకవచనతటము

ఏకవచనమందు ద్వితీయా విభక్త్యంత రూపము ప్రాతిపదికముగా తృతీయాది విభక్తులు చేరును.

ఇట్టి ద్వితీయా విభక్త్యంత ప్రాతిపదికమునకే ఏకవచన తటము (oblique case) అని శ్రీరావిపాటి గురుమూర్తి శాస్త్రి పేర్కొనెను.

(గు. వ్యా. 98 అంశము)

ఏకవచనము

ఏకత్వసంఖ్యనుబోధించు ప్రత్యయము

ఓ—ము—వు—న.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 11)

ఏకవద్యావి ద్విగుసమాసము

ఏకవచనాంతమైన సంఖ్యాపూర్వక సమాసము.

ముజ్జగము, ఇరువంక, ముమ్మొన

(అం. కౌ 810, '11)

ఏకవచన విశేషణములు

బహువచనాంత విశేష్యములకు ఏకవచనాంత విశేషణములును తెలుగునందు ప్రయోగింపవచ్చును

కులిశధారలు కుంతితంబయ్యె

(విశే) బ వ. (విణ) ఏ.వ.

(క. సం. 11.87; స. సా. సం. 11 విణ. 11)

ఏకవర్ణము

ఏకాచ్చమగు శబ్దము. ఉదా:- మా, శ్రీ, ఖ్యా, జ్ఞా, హ్రీ మున్నగునవి. ఇట్టి ఏకాచ్చదీర్ఘాంతములగు తత్సమ శబ్దములందు హ్రస్వమురాదు.

(అథ కా. అజన్త 80, చింతా. అజన్త 47)

ఏకశేషవృత్తి

ఒకేవిభక్తియందున్న సమానరూపశబ్దములలో నొకటి మిగులుట. ఆశబ్దములు రెండుగాని, యొక్కచగాని యుండవచ్చు.

ఏకప్రకృతజన్యములై శ్రీ పురుష వాచకములలో, బురుషవాచకము శేషించును.

మాతాచ, పితాచ → పితరౌ

→ పితరులు.

(అం.బా. కా. సమాస.89 93)

ఏకస్థల జమ్ములు

ఏకస్థానమందుఁబుట్టిన వర్ణములు ఐ, ఔలు, ఏ, ఓలు ద్విస్థానోద్భూతములు.

కాగా, తక్కిన వర్ణములు ఏక స్థానమునందుత్పన్నములగునవి.

(చూ.) ద్విస్థానోద్భూతములు.

(అప్ప. I.15)

ఏకాంతము

ఏక+అంతము.

‘ఒక్క’ అను సంఖ్య అంతమందుగలది.

దెబ్బదియొక్కరథము.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 4)

ఏకాదులు

(ఏక+అదులు) ఏకశబ్ద పర్యాయముగు ఒక్క మున్నగుశబ్దములు. అవి ఒక్కఁడు, మగఁడు, అతఁడు, ఇతఁడు, ఎవ్వఁడు, గొల్లఁడు, మనుమఁడు, అబ్బిఁడు, అప్పఁడు, మిందఁడు, గండఁడు ఇత్యాదులు. గంగఁడు, మంగఁడు, సింగఁడు మున్నగు జననామధేయవాచకములును ఏకాదులే. (అహో. అజ్ఞ. 52) దుష్ట పరమగునపుడు వీని అంత్య ప్రాస్యాకారమునకు “మహతోఽర ఉస్విభక్తై” (చింతా. అజ్ఞ. 16) అను సూత్రముచేవచ్చు ప్రాస్య-ఉకారాదేశము రాదు.

ఉదా:- ఒక్కఁడు, మగఁడు, అతఁడు, మొ॥ (చింతా. అజ్ఞ. 52) హనుమ, రాయ మున్నగు శబ్దములును ఏకాదులలోనివే (అహో. అజ్ఞ. 52)

ఏకార్థక శబ్దము

‘ఒకటి’ యను అర్థమిచ్చు శబ్దము. ఒకఁడు, ఒకరు, ఒకటి, ఒకరిత— ఇత్యాదులు.

(ఐ. వ్యా. ఆచ్యుక. 24)

ఏకార్థమునందు వృత్తి

వేటు, వేటు పదార్థములకు ఒకే యర్థమునందు కలయిక.

రాజ+ఉద్యోగి

రాజోద్యోగి (Official)

(ఐ. వ్యా. సమాస.1)

ఏకాదశీ భావము

పరస్పర భిన్నముగానున్న పదార్థములు ఏకపదార్థముగా భావింపబడుట.

దేవదత్తునియొక్క గురువు— దేవదత్తుని గురువు

‘దేవదత్తు’ ‘గురు’ అను పదార్థములు పరస్పరము భిన్నమైనవి. వీనికి అన్యోన్య వ్యాపేక్షవలన సంబంధమేర్పడును.

గురువు—విశేష్యము

దేవదత్తుడు—విశేషణము.

దేవదత్త, గురుపదార్థములు రెండును విశేషణ విశేష్య సంబంధముచే నన్యోన్యము మిశితములై దేవదత్తసంబంధి గురువని అఖండార్థముగా భావింపఁబడును.

ఇట్లు ప్రక్రియావస్థయందు వేర్వేరుగా నున్న పదార్థములయర్థములను ఆన్యోన్యమును విశేషణ విశేష్యభావమునందు మేళగించి, యేకపదార్థముగా భావించుట ఏకార్థిభావము.

(బా. వ్యా. సమాస. 1)

(గు. ప్ర. పుట 251)

ఏకాశ్రయ క్రియలు

కర్తృరూపమునఁగాని, కర్మరూపమునఁగాని ఒకేవ్యక్తి నాశ్రయించినక్రియలు.

‘రామునిచే రావణుడు కొట్టఁబడి మడిసె’ — ఇట కొట్టినవాఁడు రాముఁడు మడిసినవాడు—రావణుడు. భిన్నకర్తృకములు. అయినను నివి ఏకాశ్రయములు.

‘కొట్టు’ క్రియకు కర్మ—రావణుఁడు

‘మడియు’ క్రియకు కర్త—రావణుఁడు.

ఇట్లు రెండు వ్యాపారములును ఏకాశ్రయములగును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 38; ల. వ్యా. క్రియా. 20;

రమణీ. 399-400 పుటలు)

ఏకాక్షర పదములు

ఒకే యక్షరము పదమునైనవి—ఞ్, మా, భా, శ్రీ, ప్రీ, ఇత్యాదులు పీనికి ప్రాస్యరూపము లుండవు.

పీని ప్రథమైక వచనమునకు లోపము కలును.

(ఆం. కౌ. 196, 197;

బా. వ్యా. తత్సమ. 55)

ఏకాది శబ్దములు

ఒక్కఁడు, మగఁడు, ఆతఁడు, గొల్లఁడు, మనుమడు, అప్పఁడు మున్నగు తెనుగు డుమంతములు.

(ప్ర. వ్యా. 170 ప్రశ్న)

ఏదేశము

ఏక + ఆదేశము (చూ.)

రెండింటిని తొలగించి యొక్కటి ఆస్థానమున ప్రవర్తింతుట

రాముఁడే + ఉ + అతఁడు

V

అ → రాముఁడతఁడు.

ఇట పూర్వపరస్పరములకుఁ బరస్పర మేకాదేశమైనది.

(బా. వ్యా. సంధి 1.)

ఏజ్

ఏ, ఓలకు సంజ్ఞ. ఏ ఓ జ్ అను మాహేశ్వర సూత్రమున ఏవర్ణమునకు జకారముతో ప్రత్యాహారము చేయఁగా 'ఏజ్' అను సంజ్ఞ సిద్ధించును. తెనుగున ఏ, ఓలకు వక్రములనిపేరు. (చింతా. సంజ్ఞా 29)

ఏతాదులు

ఏత + ఆదులు — 'ఏత' మున్నగు శబ్దములు.

ఏనికి 'ము' వర్ణకము పరమగుచో దీర్ఘము విభాషగానగును.

ఏతము — ఏతాము

ఇట్లే గాలము — గాలాము

గోతము — గోతాము మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 15)

ఏత్వము

ఏకారము

మూఁడక్షరములకు తక్కువ గాని అచ్చిక పదములలోని 'రు, లు; డు'ల ముందటి ఏత్వము విభాషగా హ్రస్వమగును.

నల్లెరు - నల్లెరు

అడెలు - అడెలు

నేరెడు - నేరెడు ఇత్యాదులు

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 2)

ఏని ప్రభృతి శబ్దములు

ఏని, పోలెన్, వలెన్, అట్లు, అయ్యును, పొందెన్ — ఇత్యాది శబ్దములు.

వీనిని నియమ మపేక్షించి ప్రయోగింపఁ దగును. అనఁగా ‘ఏని’ మున్నగునవి ఏశబ్దములతో నన్వయించునో, వానికి వ్యవధానముగా కాక, సన్నిహితముగాఁ బ్రయోగింపవలయును.

గాలి వీచెనోని హాయిగా నుండును,

(బా. వ్యా. కారక. 87)

(గు. ప్ర. 248 పుట)

ఏన్యంత తద్ధర్మార్థకములు

‘ఏని’ యనునవ్యయము అంతమందుఁగల తద్ధర్మార్థక క్రియలు

వాడు వచ్చునేని వీడు వచ్చును— ఇట్టి ప్రయోగము ‘వాడు రాఁడేని వీడు రాఁడు’ అను వ్యతిరేక క్రియలుగల వ్యాకరణమును వ్యంజింపఁజేయును.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 8)

ఏన్యంత వ్యతిరేకార్థకములు

‘ఏని’ యను నవ్యయము అంతమందుఁగల వ్యతిరేకార్థక క్రియలు.

“వాడు రాఁడేని వీడు రాఁడు”— ఇది “వాడు వచ్చునేని, వీడు వచ్చును” అను భావక్రియలుగల వాక్యమును స్ఫురింపఁ జేయును.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 9)

ఏమ్యాదులు

ఏమి+ఆదులు.

ఏమి, మఱి, కిషష్టి, అది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి, ఇత్యాదులు.

ఇది ఆకృతి గణము

ఇందలి ఇత్తునకు సంది వై కల్పికముగా నగును.

ఏమి+అంటివి < ఏమంటివి
ఏమియంటివి.

(బా. వ్యా. సంది. 5)

ఏల్వాదులు

ఏలు—మున్నగు ధాతువులు

వీనికి—బడి యను కృత్ప్రత్యయముచేరగా ఏలుబడి, కట్టుబడి, మున్నగు రూపములేర్పడును.

(బా. వ్యా. కృద స్త. 14)

ఏలాద్యవ్యయములు

‘ఏల’ మున్నగు అవ్యయములు. ఇవి క్రియాదికము’లోని భాగము. (చూ. క్రియాదికము) (ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 8)

— ఏలు

ఇది కొన్ని ధాతువులకుఁజేరగా కొన్ని జంతు పక్షి వాచకము లేర్పడును.

కుండు+ఏలు→కుండేలు; తోడు+ఏలు→తోడేలు

పొడేలు, తాబేలు, ఇత్యాదులు.

(ఇందు ధాతువులలో మార్పు గోచరించును)

ఆడు+ఏలు→ఆడేలు

(చూ. తె. వ్యా. వి. పుట. 844

ఏవార్థకము

(ఏవ+అర్థకము) సంస్కృతమందలి అవధారణార్థకమగు ‘ఏవ’ యను శబ్దముయొక్క అర్థముగల తెనుగు శబ్దము. నిన్నె (నిన్ను+ఎ), నన్నె (నన్ను+ఎ) మొదలైన పదములలో చివరి ‘ఎ’ వర్ణమును, రాముడ (రాముడు+అ) ఇత్యాది పదములలో చివరి ‘అ’ వర్ణమును ఏవార్థకములు (చింతా. అహా. సంజ్ఞా. 40, అప్ప. 5-29; క. సం. వి. I-1-8).

ఏవావ్యయ సమానార్థకములు

అవధారణార్థకమగు ‘ఏవ’ యను సంస్కృతావ్యయమునకు సమానార్థకములుగా తెలుగులో వాడఁబడు అ, ఎ, ఏ అను వర్ణములు. ఉదా:- నీవ (నీవు+అ) దొరవు, అతడె (అతడు+ఎ) ఘనుడు, నేనే (నేను+ఏ) భృత్యుడను మొ॥ (అథ. కా. అజన్త. 78)

ఏసి

‘ఏసి’ అను పరిమాణవాచక శబ్దములపై చేరు ప్రత్యయము. ఉదా:- ఇంతలేసి కన్నులు, ఇంతేసి కన్నులు, చేటంతేసి కన్నులు, చేరెదేసి కన్నులు మొ॥ (అథ కా. అజన్త. 55, అప్ప. III-218, 19, 20) ‘మానాంతాచ్చేసిః’ అను అధర్వణ కారికయందలి ‘చ’ అను పదముచే మానార్థకములు కాని శబ్దముల మీదను ‘ఏసి’ వచ్చును. ఉదా:- నాలుగేసి ఇత్యాదులు.

ఏ (ఐః)

- (i) అర్ధవివృత విస్తారి తాగ్రస్వరము
(half-open unround front-vowel)

క తినతాలువు—స్థానము

జిహ్వమధ్యము—కరణము

అర్ధవివృతము—ప్రయత్నము

నాదము, అల్పప్రాణము

దీర్ఘము

- (ii) వివృత స్వరమునకు (open vowel-అ) ముందున్న ఏ > ఏ (ఐః)
అనగా అర్ధసంవృత స్వరము, వివృతస్వరప్రభావముచే అర్ధ వివృత
మైనది. ఇట్టి మాపును 'పాక్షిక స్వరాకర్షణము' (Partial vowel
harmony) అననగును.

మేకు—మేక

పేడు—పేడ

- (iii) ఇ+ఆ > ఏ

తాటి+ఆకు → తాటేకు

వచ్చి+ఆడు → వచ్చేడు.

- (iv) లు-ల-న లు పరమగునపుడు 'ము' వర్ణమునకు లోపముకల్గగా పూర్వ
మందలి ఎకారము ఏ(ఐః) గా మారును.

ము త్రములు—ముత్రేలు

పందెములు—పందేలు

(వ్యా. కా. వ్యా. శబ్ద. 267)

- (v) వండేడు, తగ్గేడు

వచ్చేడు, ఇత్యాది ప్రథమపురుష భూతార్థక క్రియారూపములందు ఈధ్వని
విననగును.

ఇట్లే వచ్చేము, తెచ్చేము ఇత్యాది ఉత్తమ పురుష భూతార్థక క్రియారూపము
లందును శ్రుతము.

కాని మధ్యమ పురుష భవిష్యదర్థకములందు వినరాదు.

కొట్టేవు/రు; తెచ్చేవు/రు.

(వ్యా. భా. వ్యా. క్రియా. 22)

ఐ¹

తెలుగు వర్ణమాలలోని తొమ్మిదవ వర్ణము.

(i) 'అ+ఇ' అను అచ్చుల కలయిక వలన నేర్పడిన కంఠతాలవ్యమగు సంధ్యక్షరము. (diphthong)

అయిదు—ఐదు

కయిదువు—కైదువు.

(భా. వ్యా. క్రియా. 108)

(ఆం. భా. వి. పుట. 269)

(ii) ఇది ఇకారముతో తుల్యము.

రై + ను → రైని

పై + కు → పైకి

(భా. వ్యా తత్వము. 65)

చూ. వక్రతమములు.

ఐ²

'కలిగి' అను క్రియాపదము నిలుపదగినచోట 'ఐ' అనుశబ్దము ఆ యర్థమునే యిచ్చును.

'బంధుర కంఠరంబు వెడలుపుటరమునై ద్రోణుఁడొప్పె'

(క. సం II. 25, 26; స. సా. సం. II. 18, 15 రంగ. IV. 49, 50)

ఐ³

'ఆగు' ధాతువుయొక్క క్తార్థక రూపమగు 'అయి' అనుదాని రూపాంతరము.

ఆకాశము స్వచ్ఛమైయున్నది.

అయిరి—ఐరి

(భా. వ్యా. క్రియా. 99)

ఐ⁴

చతుర్థి విభక్త్యర్థకములగు 'కి', 'కు' లంతమందుఁగల పదముల కనుప్రయుక్తమగును.

నరునకునై = నరుని నిమిత్తము.

(సూ. ని.)

ఐ, ఔకారాంత వదనంధి

ఐకారము, ఔకారము అంతమందుగల శబ్దముల కచ్చుపరమగుచో క్రమముగా ఆయ్, ఆవ్, లు ఆదేశములగును.

రై + ఆశ — రాయాశ

గై + ఉదయము — గ్లావుదయము

నౌ + అభిలాష — నావాభిలాష

(త. చం. 18)

ఐటెలు

వీనిని వక్రతమములని (చూ.) ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

ప్రాకృతములలో నీరెండున్న లేవని కొందఱుందురు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

ఐచ్

ఐ, ఔ లకు సంజ్ఞ 'ఐ ఔచ్' మహేశ్వర సూత్రమున ఐ వర్ణమునకు చకారము ప్రత్యాహారము చేయఁగా ఐచ్ అనుసంజ్ఞ సిద్ధించును. ఐచ్ ప్రత్యాహార బోధ్యములగు ఐ, ఔలకు తెలుగు వ్యాకరణమున వక్రతమములని పేరు. (చింతా. సంజ్ఞా 30)

ఐశ్వము

ఐకారము.

(అప్ప. II. 8)

ఐదంతములైన చణలు

ఐత్ + అంతములు.

ఐకారమంతమందున్న చకార జకారములు సంస్కృతసమేతరములైన శబ్దములందు లేవు. కావున నివి తాంవ్యములా? దగత్యములా? అను ప్రసక్తిలేదు.

'చెయువులు' అనుదాని ఉచ్చారణ సామ్యముచే నేర్పడిన 'చైవులు' అను. రూపము లాక్షణికము కాదు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 9; రమణీ. పుటలు

171, 172)

ఐ, ఔసంధి

అకారమునకు ఏ, ఐలు పరమైన ఐకారము; ఓలు పరమైన ఓఔకారము క్రమముగా నేకాదేశమగును.

దీనినే వృద్ధిసంధి (చూ.) అందురు.

అఖిల+ఏకవిభుఁడు—అఖిలైకవిభుఁడు

సకల+ఐశ్వర్యము—సకలైశ్వర్యము

వన+ఓషధి—వనౌషధి

గుణ+ఔత్సుక్యము—గుణౌత్సుక్యము (ఛం. ద. IV. 51)

ఐశ్వర్య వాక్యము

అసంక్షిప్తము, దీప్తగంభీరము, అర్థవంతము, ప్రత్యక్ష పరోక్షము లందును లక్ష్యముగానున్న వాక్యము.

రాజశేఖరుఁడు తన కావ్యమీమాంసలో పేర్కొన్న వాక్యభేదములలో నిదియొకటి. (తె. వ్యా వి. 71-14)

ఓ¹

తెలుఁగు వర్ణమాలలోని పదవ వర్ణము

ఆర్ధసంవృత పశ్చాదోష్ఠ్యస్వరము

(half-closed back round vowel)

స్నిగ్ధ తాలుపు—స్థానము

జిహ్వమూలము—కరణము

ఆర్ధసంవృత ప్రయత్నము

నాదము, అల్పప్రాణము

హ్రస్వము

ఓ²

(i) ప్రశ్నార్థకము

‘పవనునకు నీకును బాంధవము గలదా?’

(ii) కాక్యర్థకము

‘ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా నిను మన్నింపదా!’

(iii) సందేహమును దెలుపును

‘మహికి నర్థిచనుదెంచిన పద్మహితుడా!’

(iv) ఊహను దెలుపును

‘నాకు వినిపించురొకతటి

నీకేజెప్పుదునొయసుచు నృపకుల తిలకా!’

(నూ. ని)

—ఓ³

అప్రాచుర్యమును దెలుపును.

‘ఎన్నఁదొ పిశాచులనుగాని యిందుముఖులనెల్లకాలంబుదలంచు భీమేశ్వరుండు’
(నూ. ని)

—ఓ⁴

ప్రార్థనాదులను దెలుపును

‘పాతాళమునకుఁజనరొ!’

(నూ. ని)

ఒకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తి

ఒకేభావమును ఒకేవిభక్తితో మాత్రమే కాక, మఱియొక విభక్తితోఁగూడ ప్రకటింపనగును.

(i) మైత్రుఁడు గృహమునుండి వెడలె—పంచమీవిభక్తి

మైత్రుఁడు గృహమును వెడలె—ద్వితీయావిభక్తి

(ii) వారు సుఖముతో నున్నారు—తృతీయావిభక్తి

వారు సుఖమున్నారు—ప్రథమావిభక్తి ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. కారక. 21)

ఒత్తు

ఒకహల్లు క్రింద చేరిన మఱియొకహల్లు.

కాకు కాఒత్తు—అక్క-

తాఒత్తు—అత్త

(అప్ప. II. 18)

ఒత్తక్షరములు

ఊది పలుకఁబడు ఆక్షరములు. వర్గద్వితీయ, చతుర్థాక్షరములు.

వీనికే మహాప్రాణములు (మా.) అని వ్యవహారము.

(ఆం. భా. వి. పుట. 845; వ్యా. భా. వ్యా. సంఖ్య. 81)

ఓ¹

తెలుఁగు వర్ణమాలలో పదునొకండవ వర్ణము.

ఒకారము యొక్క దీర్ఘము

ఇతర లక్షణములకు (చూ.) ఒ¹

ఒ²

సంబోధనమునందు సంబోధ్యవాచకమునకు ముందే ప్రయోగింపబడును.

ఓ రాముడ!

ఓ రాములార!!

(బా. వ్యా. తత్సమ. 14)

ఒ³

రై శబ్దములోని అంత్య వర్ణస్థానమున వచ్చు నాదేశము. ఉదా:- రో యీవి (చింతా. ఆజ్ఞాంత 82) 'రాస్తు ద్వయోః' అనుకోశ ప్రామాణ్యముచే రై శబ్దమునకు స్త్రీలింగత్వమును ఉండుటచే రై శబ్దము మీది 'సు' ప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చును. (అహో. ఆజ్ఞాంత. 82)

—ఒ⁴

వ్యతిరేకార్థక క్రియపై ప్రశ్నార్థమునవచ్చు అవ్యయము. ఉదా:- ఊరకుండెదు రక్షింపవో గుణాధ్య మె॥ ఇది సుబంతముపైనను అనుబంధముగా వచ్చునని కొందఱును. (వై. చం. అవ్యయ. 8) స్థాణువో, పురుషుడో మున్నగుచోట్ల 'ఓ' సంశయార్థకము (వై. చం. అవ్యయ. 15)

ఒకారాంతపద సంది

'గో' శబ్దమునకు అకారాది పదము పరమగునేని 'గవ' ఆదేశము బహుళముగా నగును.

గో+అశ్వములు → గవ+అశ్వములు → గవాశ్వములు

గోఽశ్వములు (ప్రకృతి భావము)

గో+ఆరియము < గవారియము
గోఆరియము

(త. చం. 18)

ఓత్వము

ఒకారము

(అప్య. 11.8)

ఓత్వాదేశము

ఓత్వ+ఆదేశము

'ఒక' శబ్దమునకు 'ఓ' కారము కొన్నియెడల ఆదేశమగును.

ఒక రు—ఓరు

బా(. వ్యా. ఆచిక్. 24)

ఒకనాడు—ఓనాడు

(వ్యా. భా. వ్యా. శబ్ద. 842)

ఓత్వత్వయుగ్మవికల్పనంధి

ఓత్వ, ఔత్వములు వికల్పముగా వచ్చునంధి.

సంస్కృతమునందు ఆకారమునకు ఓతు, ఓష్ట శబ్దములు పరమగుచో ఒక మాటు ఔత్వము ఏకాదేశమగును.

ఘన+ఓతు < ఘనోతు
ఘనోతు

బింబ+ఓష్ట < బింబోష్ట
బింబోష్ట

(ఛం. ద. IV. 52)

ఓయారాదులు

'ఓయారము' మున్నగునవి.

వీని తొలిదీర్ఘమునకు ప్రాస్వము విభాషగానగును.

ఓయారము—ఓయారము

గుడారము—గుడారము

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 12)

ఓయారాదులు²

వీనికి మతుబర్ధమునందు 'ఇ' వర్ణక మగును.

ఓయారి, అక్కసి, కడలి

(బా. వ్యా. తద్ధిత. 18)

ఓయి

- (i) పురుష సంబోధమునందు విభాషగా సంబోధ్యవాచకమునకు ముందు ఉపయుక్తము. దీని యంతిమాత్మరమునకు లోపమును గలుగును.

ఓయి రాముడ !

ఓ రాముడ !!

(ii) దీనికి స్వతంత్ర ప్రయోగమును గలదు

సంగతియెయ్యాయి !

(అథ. కా. అజ. 1)

(బా. వ్యా. తత్సమ. 15, 16)

ఓయీ

ఓయి (చూ.) యొక్క దీర్ఘ రూపము

ఓయీ ! విప్రకులావతంస !!

(బా. వ్యా. తత్సమ. 18)

ఓరి !

(i) నీచ పురుషామంత్రణమునందు సంబోధ్యవాచకమునకుఁ బూర్వమం దుపయుక్తము

ఓరి దుష్టుడ !

(ii) మైత్రియందుపయుక్తము.

ఓరి చిన్ని కృష్ణ !

(iii) దీనికి స్వతంత్ర ప్రయోగమును గలదు.

ఓరోరి ! యింకెందుఁబోవచ్చు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 15, 16)

ఓరీ

ఓరి (చూ.) యొక్క దీర్ఘ రూపము.

‘ఓరీ ! దుష్ట నిశాటులార !’

(బా. వ్యా. తత్సమ. 18)

ఓవ్యములు

పెదవులు స్థానము, కరణములుగా నుచ్చరింపఁబడు వర్ణములు

ఊ, ఊ, ప, ఫ, బ, భ, మ

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 41)

ఓవ్యవములు

పెదవులనుండి పుట్టినవి.

ఉత్వము, పవర్గాతురములు.

(ఆం. కౌ. 61 పా. 1)

ఓసి

- (i) సీదస్త్రి సంబోధనమునందు సంబోధ్య వాచకమునకు ముందుపయుక్తము
ఓసి దుష్టరాల !
- (ii) మైత్రియందు—ఓసిముద్దబాల
- (iii) స్వతంత్ర ప్రయోగమును గలదు
ఓసి పోవే

(బా. వ్యా తత్సమ. 15, 16)

ఓసి

‘ఓసి’ (చూ.) యొక్క దీర్ఘరూపము. ‘ఓసి ననుజైనక రాకు’

(బా. వ్యా. తత్సమ. 16)

ఔ

తెలుగు వర్ణమాలలో పండ్రెండవ వర్ణము

అ+ఉ ల కలయికచే నేర్పడిన

సంధ్యక్షరము. కంఠోష్ఠ్యము.

వక్రతమములలో (చూ.) రెండవది.

ఔత్వము

ఔకారము

ఔపవిభక్తికముల వివర్ణ, సలు, వర్ణములు

‘లి’ వర్ణాంతములు, ‘ల్ల’ అను వర్ణములతో, గూడినట్టివియు, నగు ఔపవిభక్తి
కములయిన శబ్దములు.

వీనికి బహువచనము పరమగునపుడు విందుపూర్వక డువర్ణము బహుళముగా
నగును.

కొడవలి+లు > కొడవందులు, కొడవండ్లు
కొడవలులు, కొడవలులు, కొడవలులు

ఇల్లు+లు < ఇండులు, ఇండ్లు
ఇల్లులు.

(భా. వ్యా. ఆచ్చిక. 16)

ఔషధవిధక్తిక నామములు

టి,ంటి,తి, రి మున్నగు ఔషధవిధక్తికములంతమందుగల ప్రాతిపదికములు వీనికి సప్తమీవిధక్త్యర్థమునను, తృతీయావిధక్త్యర్థమునను ప్రాసాదకారము వచ్చును. ఉదా:- మింటన్, పంటన్, కంటన్, వింటన్ మొ॥(చింతా. అజంత 79)

ఔషధవిధక్తికములు

టి,ంటి,తి, రి మున్నగువర్ణములు. ఇవి విభక్తులు పరమగునపుడును, సమాసమునందును రు, లు, డు, లి మున్నగు వర్ణములంతమందుగల శబ్దములపై వచ్చును. (చింతా. సంధి. 39) ఉదా:- ఏటికి, వింటికి, తాటికి, అంబటికి మొ॥ (విధక్తి పరమగునపుడు) ఏటికాలువ, వింటికొప్పు, తాటిచెట్టు మొ॥ (సమాసము నందు) చి. సూ. ఇ, టి, తి, వర్ణములకు మాత్రమే యీ సంజ్ఞను పరిమితము చేసెను. (భా. వ్యా. ఆచ్చిక 28, 29) చూ:- ఔషధవిధక్తికాంతములు. టింట్యాది వర్ణము లోషవిధక్తికములని మాత్రమే చింతా. కర్త వచించెను. కాని వానిని విశేషించి నిరూపింపలేదు. అథ. కా. కర్త విధక్తి పరమగునపుడును, సమాసము నందును టింటితరములగు మఱికొన్ని యోషవిధక్తిక వర్ణములును ఆదేశములుగా వచ్చుననియు, వాని భావాభావములు ప్రయోగములవలన గ్రహింపవలయుననియు ఏవి ఔషధవిధక్తికములో, ఏవి అనౌష విధక్తికములో నిర్ణయించుట కష్టమనియు, దానికి ప్రయోగమే శరణమనియు తెలిపెను. (అథ. కా. సంధి. 29, 30 అజంత 80). ఇవి కొన్నిచోట్ల సమాసమున మాత్రమే వచ్చును. ఉదా:- పాపతేడు (పామునకు) వేపచెట్టు(వేమునకు) మొ॥ కొన్నిచోట్ల సమాస-స, విభక్తులు రెండింటను ఔషధవిధక్తికములు వచ్చుటలేదు. ఉదా:- పైరు జొంపము. వైరునకు మొ॥ కొన్నిచోట్ల విధక్తి పరమగునపుడు మాత్రమే ఔషధవిధక్తికములు వచ్చును. ఉదా:- ముంటికి (ముల్లకంప), మింటికి (మిన్నేలు) మొ॥ (అహో. సంధి. 39) ఔషధవిధక్తిక నామములకు తృతీయా సప్తములయందు 'అన్' వచ్చును ఉదా:- వింటన్< ఇంటన్, కంటన్ మొ॥ (చింతా. అజంత 79). ఔషధవిధక్తికములగు కొన్ని లివర్ణాంత శబ్దములకు లు, లలు పరమగునపుడు ఇత్తునకు లోపమును బిందుపూర్వక డు వర్ణమును బహుళముగా వచ్చును. ఉదా:- గుడ్డండ్లు, రోకండ్లు మొ॥ (చింతా. అజంత 78) టింట్యాదులు విధక్తి సమీపమున వచ్చున వగుటచే వీనికి ఔషధవిభక్తులను నామము సార్థకము.

ఔషధవిధక్తికాంతములు

ఔషధవిభక్తులంతమందు వచ్చు దేశ్యశబ్దములు. (చూ.వ్య.) అనౌష విధక్తి కాంతములు.

(i) 'పల్లు' శబ్దము దంతమను నర్థమునందు ఔపవిభక్తికాంతము - పంటిని, పంటితో మున్నగునవి. నిమ్మమను నర్థమునందు అనౌపవిభక్తికాంతము. ఇట్టి పరిజ్ఞానమును వ్యాకరణము, కోశము కల్గింప వలసియున్నవి.

(సం. వ్యా. విశే. 11)

(ii) ఔపవిభక్తి కాంతములగు చేయి, నేయి. లోనగు శబ్దముల యాద్యచ్చన ప్రాప్త్యమును, మీది హల్లునకు ద్విత్వమును బ్రథమైకవచనమునందు వికల్పముగా నగును.

చేయి—చెయ్యి, చెయి

నేయి—నెయ్యి, నెయి

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 105)

ఔపశ్లేషికము

త్రివిధములగు నాధారములలో నొకటి.

కౌంతభాగమున వ్యాప్తిని దెలుపునది.

మటమునందు జలమున్నది.

(బా. వ్యా. కారక. 17)

ఔపశ్లేషికాధికరణము

కౌంతభాగమునందలి వ్యాప్తిని దెలుపునది.

చూ. ఔపశ్లేషికము, అధికరణము త్రివిధములగు నధికరణములలో నొకటి.

గురుడు మంచమునందు గూరుచుండెను.

(అం. కౌ. 489. పంక్తి)

అం

తెలుగు వర్ణమాలలో పదుమూడవ వర్ణము.

దీనికే ఖండబిందువనియు, పూర్వానుస్వారమనియు (చూ.) వ్యవహారము.

వర్ణ పంచమాక్షరములకిది ప్రాతినిధ్యము వహించును. కావుననిది తెలుగునఁ బరుష సరళములకు ముందే కానిపించును.

జ		→		○	
ఞ					
ణ					
స					
మ					

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా 8, 16)

అ:

సంస్కృత వర్ణమాలలో పదునాల్గవ వర్ణము.

దీనినే 'విసర్గ' (చూ.) అందురు. కంఠ్యము. దుఃఖము. నిఃఖేదము మున్నగు సమములనుగూడి తెలుగున వ్యవహరింపబడును.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా 1,4)

అ:

తెలుగు వర్ణమాలలో పదునాలుగవ వర్ణము.

ఖండబిందువు. దీనినే యర్ధానుస్వారమనియు (చూ.) అందురు. ప్రాచీనార్వాచీన శాసనము లందుఁగాని, తాళపత్రప్రతులలోఁ గాని ఈ చిహ్నము కానరాదు. దీని స్థానమునందు పూర్ణబిందువే యందుపయుక్తము. ముద్రణ యంత్రముతో పాటు ఇది తెలుగు లిపిలోఁ బ్రవేశించెను.

దీనికుచ్చారణము లేకపోవుటనే నిది నిరర్థక చిహ్నమని భావింపబడును. ఇది కేవలము తెలుగు శబ్దములకే పరిమితము. ఆకలి, చీకటి, వీరపు, మఱుదలు మున్నగునవి. ఇప్పుడిది అనునాసికోచ్చారణమునకు సూచకముగా కథలలో, నవలలలో, నాటకములలోఁ బ్రచురముగా నుపయుక్తము. ఊ, ఏవోయ్, ఆ, మావఁ.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 314; తె. వ్యా. వి. 112 వుట)

క¹

జిహ్వమూల హనుమూలీయ స్పర్శము

(dorso-velar str p)

మృదుతాలువు—స్థానము

జిహ్వమూలము—కరణము

స్పర్శ ప్రయత్నము

శ్వాసము,

అల్పప్రాణము

—క²

కొన్ని ధాతువులకుఁజేరు కృత్ప్రత్యయము.

అలుక, కినుక, పోక మున్నగునవి.

(ఆం. కౌ. 900 పంక్తి,

బా. వ్యా. కృదంత. 3)

క³

ఆత్మనేపదార్థమునందు అనుప్రయుక్తమగు 'కౌను' ధాతువుయొక్క-
క్వార్థకరూపమగు 'కౌని' అనుదానికి వికల్పముగా ఆదేశమగును. (ఇది కవిత్ర-
యేతర కవుల రచనలయందే కానిపించును)

'గరళంబెత్తుక క్రోలఁగాదలచితే కష్టాత్మ' (భాస్కరరామాయణము)
(సూ. ని.)

క⁴చూ. కా²

'అగు' ధాతువుయొక్క సుజ్యోత రూపము (కన్) త్రియావిశేషణముల కను-
ప్రయుక్తము.

తెన్నగ, న్యాయ్యముగ, బెట్టుగ

(బా. వ్యా. క్రియా. 115, 116)
(చూ. సూ. ని. క²)

క⁵

శ్రీసమము గాని శ్రీలింగముగాని యయిన వైకృత ప్రాతిపదికమునకు పర-
మందు స్వార్థమున వికల్పముగవచ్చు ప్రత్యయము. ఈ వర్ణకము పరమగునపుడు
పూర్వమందు ఉత్తము వచ్చును. ఉదా:- పొలఁతుక, పొలతి- నెలఁతుక. నెలఁత-
గొంతుక, గొంతు,- వెలఁదుక, వెది మొ॥ (చింతా. హలంత. 20, అథ. కారి.
క్రియా. 21) చూ:- ఉక.

క⁶

వ్యతిరేక క్వార్థమునందు వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- ఘటింపక, చేయక మొ॥
(అథ. కారి.) చూ:- కఙ్.

క⁷

అర్థవిశేషము లేకయే థమున్నంతముల కనుప్రయుక్తమగును.

చూడఁగ, తగఁగ (సూ. ని. క³)

కంఠ తాలవ్యములు

కంఠము, తాలువు రెండును స్థానములుగా నుచ్చరింపఁబడు వర్ణములు.

ఏ,ఐ

(అం. కౌ. 68 పంక్తి)

కంటె

“అన్యారాదితర రై దిక్చబ్దాంచూ తర పదాజాహియు కే” (అష్టా. 2-31-29) అను పాణినీయ సూత్రముచే సంస్కృతమున అన్య, ఆరాత్, ఇతర మున్నగు పదము లతో యోగమున్నపుడు పంచమీవిభక్తి విధింపబడినది. అట్టి పంచమీవిభక్తి స్థానమున తెలుగున ‘కంటె’ అను విభక్తి ప్రత్యయము వచ్చును, (చింతా. ఆజన్త. 80) ఉదా;- రామునికంటె నన్యుడు (అన్యశబ్దయోగమ), వనముకంటె చేరువ (ఆరాదర్థక శబ్దముతో యోగము)-ఆరాత్ శబ్దమునకు దూరము, చేరువ అను రెండర్థములు గలవు.

కంతభవములు

కంతస్థానమునం నుత్పన్నములగు ధ్వనులు

అకారము, క, ఖ, గ, ఘ, ఙ లు

హకారము, విసర్గ

(ఆం. కౌ. 59. పంక్తి)

కంతోష్ఠ్యములు

కంతము, ఓష్ఠము స్థానములుగా నుత్పన్నమగు ధ్వనులు.

ఓ, ఔలు

(ఆం. కౌ. 63)

కంఠ్యములు

కంతము స్థానముగా నుత్పన్నమగు ధ్వనులు

అ, ఆ, క, ఖ, గ, ఘ, ఙ

హ, ఆః

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 41)

కంధరాదులు

‘కంధర’ మున్నగు శబ్దములు.

కంధరా, నాసికా, భిక్షా, మున్నగునవి. ఇది ఆకృతిగణము.

ఇవి నపుంసక లింగ తుల్యములు బహుళముగా నగును.

కంధరము—కంధర

నాసికము—నాసిక

(బా. వ్యా తత్సమ. 66)

కంపితము

రేఫము కంపితధ్వని (trill)

(తె. వ్యా. వి. పుట, 47)

కకారాదులు

కకారము మున్నగు వర్ణములు. వీనినే హల్లులందురు. (చూ.)

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 1)

కగచయవలు

క, గ, చ, య, వ—అనునట్టి వర్ణములు.

కృత్సంబంధులగు 'కాదులు'² (చూ) పరమగునపుడు ధాతువుల యంత మందుండు ఈ వర్ణములు లోపించును.

కలుగు—కలిమి

తిరియు—తిరిపము ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. కృచంత. 2)

కజి

(i) వ్యతిరేక భూతార్థక అసమాపక క్రియారూపమును సాధించుటకు ధాతువునకు పరముగావచ్చు ప్రత్యయము. 'జి' ఇత్సంజ్ఞ. 'కజి' పరమగునపుడు ఉత్వమున కత్వమగును.

వండు+క(జి) → వండక

వచ్చు → రా+క(జి) → రాక (బా. వ్యా. క్రియా. 39)

(ii) పురార్థయోగమునందు, భావార్థమునందు విభాషగానగును—వండక మునుపు—వండుటకు మునుపు (బా. వ్యా. క్రియా. 38)

(iii) 'తప్పదు' 'తీరదు' ఇత్యాదుల సంబంధమున, భావార్థము నందగును.

చెప్పక తప్పదు, చేయక తీరదు. (రమణి. పుట. 398)

క, చ, ట, త, వ, లు

ఇవి శ్వాసాక్షరములు (surd). వీనికే తెనుగు వ్యాకరణమునందు పరుషము లని (చూ.) వ్యవహారము. తాలవ్యచకారము, దంత్య చకారమునకును గ్రాహకము.

కాగానివి 'క, చ, చ, ట, త, ప.' లగును. (బా. వ్యా. సంజ్ఞా: 5)

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

-కడప్రత్యయము

నిలుకడ, పోకడ ఇత్యాదులందు కానవచ్చు నీ ప్రత్యయము కృత్తు.

(ఆం. కౌ. 801)

కడప్రవాలు

తుది వర్ణములు.

అడఁగు, మాయు మున్నగువానికి చుక్కుగాగమములు పరమగుచో వాని 'కడప్రవాలు' లోపించును.

అడఁగు—అడఁచు

మాయు—మాపు

(బా. వ్యా. క్రియా. 76)

కదాదులు

'కడ' మొదలగునవి.

ఆమ్రేడితము (చూ.) పరమగునపుడు కదాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణముల కన్నింటికి అదంతమగు ద్విరుక్తటకారమగును.

కడ+కడ → కట్టకడ

చివర+చివర → చిట్టచివర

(బా. వ్యా. సంధి. 40)

కడుబిందువు

పూర్ణబిందువు (చూ.)

(ఆం. కౌ. 202)

కతిపయార్థకము

కొంబటు, కొన్ని

(ల. వ్యా. అచ్చ. 78; బా. వ్యా. అచ్చ. 24)

-కత్తియ

స్త్రీత్యమునందు వచ్చు తద్గిత ప్రత్యయము.

(i) మతుబర్థమునందు 'ఆటాదుల'కుఁ జేరును.

ఆటకత్తియ, నీటకత్తియ.

(బా. వ్యా. తద్గిత. 11)

(ii) కొన్నింటికి స్వార్థమునందుఁ జూపట్టును.

చెలికత్తియ, హెగ్గడి కత్తియ

(బా. వ్యా. తద్గిత. 13)

(iii) ఇందలి కకారమునకుఁ గొండొకచో గకారము కానఁబడును.

అందగ త్రియ, కొండెగ త్రియ.

(బా. వ్యా. తద్ధిత. 12)

-క తై

స్మృద్ధమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- బాపనక తై, చెలిక తై, కుమ్మర క తై, బిచ్చక తై మొ॥
(మం. ఆం. కౌ. 391)

కద

ప్రార్థనార్థమున ద్రుతప్రకృతికము కంటె పరమందు అర్థవిశేషమున వచ్చు శబ్దము. ఉదా:- దయసేయంగదె, ప్రోవంగదె, రాగదె మొ॥ ఇది ఉత్తమ పురుషుడు లందును ప్రశ్నార్థకము కంటె పరముగా అర్థవిశేషమున వచ్చును.

ఉదా:- వచ్చితింగదా, ఘటించితింగదా, వచ్చెంగదా.

(అథ. కా. క్రియా. 14, 15)

కద, కదపులు

‘ఆన్’ ప్రత్యయాంత క్రియలమీద కద, కదపులను శబ్దములు చేరును. ఇట్టి రూపములకు ‘అన్నాదులు’ (చూ.) ప్రార్థనార్థమందునప్రయుక్తమగును.

ప్రోవఁగదన్న

చెప్పఁగదవే ఇత్యాదులు.

(ప్రో. వ్యా. క్రియా. 9)

కద్రువ

ఇది ఊకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దము నామముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము, పు వర్ణకము చేరగా ‘కద్రువు’ అను రూపము సిద్ధించును. కాని ‘కద్రువు’ అను పదము పింగళవర్ణమును సర్వము నందొకటి కలదు.

ఈ రెండింటిని వేరుచేయుటకాయనునట్లు ‘కద్రువ’ రూపము నాగమాతయను సర్వమునందు నివర్తింపఁబడినది.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 51)

కనుమ్మాదులు

కనుము + ఆదులు.

కనుము, జనుము మున్నగు శబ్దములందలి ‘ము’ వర్ణమునకు సమాసమునందు ‘ప’ వర్ణమాదేశమగును.

కనుము+పులు — కనుపపులు (రెల్లు గడ్డి)

జనుము+నార — జనపనార

(బా. వ్యా. సమాస. 19)

-కన్న

పంచమీ విభక్తి.

‘కు+అన్న’ — ‘కన్న’ అయినదని అప్పకవి ఉభయ యతులలో దీనిని నిరూపించెను.

‘హైహయు కన్నన్ దోర్వీర్య మెక్కుడగు’ (స్వరయతి)

‘కన్నను శూరుండు ముజ్జగంబులఁగలఁడే’ (వ్యంజన యతి)

(అప్ప. III. 288, 289; వ్యా. భా. వ్యా. శబ్ద. 5)

కన్వాదియోగము

‘కను’ మున్నగు క్రియలతో సంబంధము. ఇట్లు సంబంధ మున్నచో ప్రయోజ్యక ర్తకు (చూ.) షష్ఠి నిత్యముగా నగును.

విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలంగానిపించెను.

కృష్ణుఁడర్జునునకు విశ్వరూపమును జూపెను.

(బా. వ్యా. క్రియా. 124)

కన్వాదులు

‘కను’ మున్నగునవి.

కను, తిను, విను - ఇర్వాదులు.

(గు. ప్ర. పుట 425)

కపలు

క, చ, ట, త, ప యను పరుషములు. వీనిలో తొలివర్ణమగు కకారమునకు చివరి వర్ణమగు పకారముతో ప్రత్యాహారము చేయగా ‘కప’ యను సంజ్ఞ సిద్ధించును.

(అధ. కా. సంధి. 19)

కప్రత్యయము

క(ప్) అనుప్రత్యయము.

‘ఉరః’ ప్రభృతులకు బహువ్రీహి అర్థము నందిది యుపయుక్తము.

మహారస్కుఁడు, యశస్కుఁడు

(క. చిం సంజ్ఞా. 81)

—కయి

చతుర్థీ విభక్తి.

రామునికయి

(బా. వ్యా. తత్సమ. 4)

కయిరాదులు

'కయిర' మున్నగు శబ్దములు.

కయిర, కత్తళ, జన్న, నీల మున్నగునవి. ఇది ఆకృతి గణము. ఇవి తిర్యగ్వాచకములు. (చూ.) అమహత్తులు. అయినను వీనికి —డు(జ్) చేరును. మగాదులకువలె (చూ.) వీని యత్వమునకు ఉత్వము కలుగదు.

కయిరఁడు, కత్తళఁడు ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 4)

కరణ కారకము

ఆఱువిధములగు కారకములలో (చూ.) నొకటి. ఈకారకమునందు తృతీయా విభక్తులు వచ్చును. (చూ.) కరణము.

ఖడ్గము చేత ఖండించె

కోల తోడ కూలనేసె.

(బా. వ్యా. కారక. 4)

(ఆం. భా. శా. కారక. 28)

కరణము

పసిని నెఱవేర్చుటయందు మిక్కిలిగా నుపయోగించు సాధనము.

ఖడ్గముచేత ఖండించె—ఖండించుటకు బాగుగా నుపయోగించు సాధనము ఖడ్గము. అందుచే ఖడ్గము శబ్దమునకుఁ 'జేత' యను తృతీయా విభక్తికి చేరినది.

(బా. వ్యా. కారక. 4)

కరణార్థము

కరణము (చూ.) అనునట్టి యర్థము. ఈ యర్థమునందు కరణమునుదెల్పు వాచకమునకుఁ దృతీయావిభక్తి వచ్చును.

కత్తితోడ నరికెను.

ఖడ్గముచేత ఖండించెను.

(ల.వ్యా. విభక్తి. 88; ప్ర. వ్యా. 266 ప్రశ్న)

కరణ్యాదులు

‘కరణి’ మొదలై నవి.

అట్లు, పోలె, వలె మున్నగువానివలెనిది ఇవార్థకము (చూ.)

నారాయణుని కరణి నారాయణ భట్టు. (ఉపమానము వ్యక్తివిభక్తి; ఉపమేయము ప్రథమ)

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 38)

కర్ణావతం సాదిశబ్దములు

(కర్ణావతంస + ఆది శబ్దములు) కర్ణావతంసము, శ్రవణకుండలములు, శిరశ్శేఖరము, ధనుర్జ్యాధ్వని, ముక్తాహారము, పుష్పమాల, కరికలభము ఇత్యాది శబ్దములు వీనిలో అనవతంసాది శబ్దములచే కర్ణాదిశబ్దములు గతార్థములై నను సాన్నిధ్యాది విశేష ప్రతీతి యుండుటచేనవి పునరుక్త దోషదుష్టములు కానేరవు.

(అహో. అజ్ఞ. 72; కా. సూ. వ్య. 2-2-12, నుండి 17)

కర్త

(i) ధాత్వర్థమైన వ్యాపారమున కాశ్రయమైనది.

(ల. వ్యా. విభక్తి, 88; బా. వ్యా. కారక. 3)

(ii) వాక్యమునందు స్వతంత్రముగా నుండునది ముఖ్యమైన ధాత్వర్థమున కాశ్రయమగుట స్వాతంత్ర్యము. క్రియయందిట్టి స్వాతంత్ర్యముచే వివక్షింపఁబడిన యర్థము ‘కర్త’ యనఁబడును.

రాముఁడు రావణుని సంహరించెను—ఇవట సంహారక్రియయందు స్వతంత్రముగా వివక్షింపఁబడినవాఁడు ‘రాముడు’.

అందుచే ‘రాముఁడు’ కర్త.

(ఆం. భా. శా. విభక్తి. 12)

కర్తరి ప్రయోగము

క్రియచేగర్త చెప్పఁబడునేని యది కర్తరి ప్రయోగము.

రాముఁడు రావణుని సంహరించెను.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 8)

కర్తృకర్మము

కర్తగను, కర్మగను నుండు పదము. ‘మూర్ఖశిష్యుఁడు గ్రామమును గూర్చి పోవుచుండగా, గురుఁడు తచ్చిష్యుని మదినిఁ దలఁచెను.’

ఇటు 'శిష్యుడు' అను శబ్దము కర్తృకర్మ నామముచేదనరారును.

(ఆం. కౌ. 339-441)

కర్తృకారకము

క్రియచేఁజెప్పబడని కర్తకు 'చేత' ప్రత్యయమగును. ఇదియేకర్తృకారక మనబడును.

హనుమంతునిచేత సీత చూడబడెను. ఇందు క్రియచే కర్త చేప్పబడలేదు. 'చేత' వర్ణకమందుచే కర్తృవాచకమునకుఁజేరినది.

(ఆం. కౌ. 415 పంక్తి; ఆం. భా. శా. కారక. 27)

కర్తృగామి

కర్తను జేరునది, దేవదత్తుడు వంటకమును వండుకొనుచున్నాడు — 'వండుట' అనఁగా 'వంట' అను క్రియా ఫలముకర్తను జేరును.

'కొను' ధాతు ప్రయోగము వలన నిట్టి యర్థమేర్పడును. (చూ.) అభ్యుదయ పదార్థము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 52)

కర్తృపరుషలు

క్రియలకు కర్తలను దెలుపు క్రియా విభక్తులు.

ఇవి ప్రథమపురుష, మధ్యమపురుష, ఉత్తమపురుష(చూ.) అని త్రివిధములు.

(ప్ర. వ్యా ప్రశ్నలు-854, 855)

కర్తృభూతక్రియ

కర్తవలె వర్తించుక్రియ.

'వేటొక క్రియకుఁ గర్తయగుచున్న భావార్థక క్రియాశబ్దము'

సీవు రావచ్చును, బోవచ్చును — ఇందు 'రాన్' 'పోన్' అను కర్తృభూతక్రియలతో వానికిఁగర్తయను 'సీవ'ను దానికన్వయము.

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 27)

కర్తృర్థకప్రయోగము

కర్తప్రథమా విభక్తియందున్న వాక్యము. ఉపాధ్యాయుడు శిష్యుని శిక్షించెను.

(సం. వ్యా. క్రియా. 8)

కర్తృత్వకము

కర్తను బ్రధానముగాఁగలది. చూ. కర్తృత్వక ప్రయోగము.

ఇందు కర్తృవాచకము ప్రథమాంతమును, కర్మవాచకము ద్వితీయాంతమును గా నుండును.

ఈశ్వరుఁడు లోకములను సృజించెను. (ల. వ్యా. క్రియా. 70)

కర్పూరాదులు

(కర్పూర+ఆదులు) కప్పరము, ఒక్కండు, తమ్మలము, గయ్యాళి, ఒయ్యారి, ఎవ్వరు, ఎప్పుడు, అప్పుడు, ఇప్పుడు అనుశబ్దములు. వీనిలో సంయుక్తవర్ణము లోని యొకహల్లు లోపించును. ఉదా:- కప్పరము, ఒకండు, తమ్మలము, గయ్యాళి ఒయారి మొ॥ (వై. చం. వైకృత. 7. సూ.)

కర్మ

(i) ధాత్వర్థఫలాశ్రయము.

క్రియచేప్పెడి యర్థము వలని ఫలము పొందునది.

రాముఁడు సీతను బెండ్లాడెను. (ఆం. భా. శా. సంజ్ఞా. 18)

(ii) కర్తకుఁగ్రియ చేతఁగడు నిష్ఠముగఁ బొందఁదగినది.

రాముఁడు ఫలముల నారగించెను. చూ. కర్మము. (ఆం. కౌ. 429)

కర్మకారకము

క్రియచేఁ జెప్పఁబడిన కర్మవాచకమునకు ద్వితీయ వచ్చును. ఇదియే కర్మ కారకము.

రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. (ఆం. కౌ. 415; ఆం. భా. శా. కారక. 28)

కర్మణి ప్రయోగము

క్రియచేఁ గర్మము చెప్పఁబడునేని యది కర్మణి ప్రయోగము.

వానరులచే సేతువు గట్టఁబడెను. (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య.)

(సు. వ్యా. వాక్య. 9)

కర్మము

చూ. కర్మ.

‘దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను’. ఇట వండెనను మాటకు వంటచేసెనని యర్థము. వంట - ఫలము; చేయుట—వ్యాపారము వంటయనఁగాఁబాకము. పాకమున కాశ్రయము కాపుటంజేసి వంటకము కర్మంబయ్యెను.

(బా. వ్యా. కారక. 2)

కర్మధారయ ‘ట’ కారము

కర్మధారయ సమాసము. (చూ.) సందు సంధి నివారించుటకు విభాషగా వచ్చుటకారము.

కఱకు+అమ్మ → కఱకుటమ్మ (ఇటనిత్యము)

చిగురు+ఆకు < చిగురాకు
చిగురుటాకు (స. సా. సం. I. సంధి 53-64)

కర్మధారయము

(i) దేనికేది గుణమగునో దానిని మొదట నిడినచో కర్మధారయమగును.

మధురోదకము, మేచకాభ్రము (భం ద. IV. 99)

(ii) విశేషణమునకు విశేష్యము తోడ సమాసము సమానాధికరణమనఁబడును. (చూ.) ఇదియే కర్మధారయము.

ఆచందము, పోడిమాట, వచ్చినవాడు

(బా. వ్యా. సమాస. 6)

కర్మధారయ విశేషములు

ద్విగుప్తు, (చూ.) ఉపమానోత్తరపద సమాసాదులు (చూ.) కర్మధారయ విశేషము లనఁబడును.

ముచ్చిచ్చు, ముజ్జగములు

రాచసింగము, చెక్కుటద్దము (ల. వ్యా. సమాస. 102)

కర్మధారయ సమాసము

విశేషణమగు ప్రథమాంత పదము, విశేష్యమగు ప్రథమాంత పదముతోఁగూడి యొక పదమగుట.

(చూ.) కర్మధారయము.

(ల. వ్యా. సంధి 27; అభస్మావిక)

కర్మధారయాభాసము

(కర్మధారయ+ఆభాసము) కర్మధారయ సమాసమువలె కనిపించు సమాస మని శబ్దార్థము. కర్తృగతమైన క్రియాస్వరూపవర్మము కారకము నాశ్రయించి

యున్నపుడు కర్మధారయాభాసమగును. ఉదా:- నీవు పోషించిన భృత్యుడు మొ॥ (అథ. కా. హలంత. 27) ఇట నీచే పోషింపబడిన భృత్యుడు అనియుండగా 'కర్మాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ' (చింతా. హలంత 818) అను సూత్రముచే నీ 'చే' యను కర్మార్థమునకు కర్తృత్వముగు కర్తృవాచక తృతీయకు ప్రథమయురగాగా నీవు పోషించిన భృత్యుడని యేర్పడును. మంచెళ్ల వాసుదేవకవి తన వై. చం. యందు ఉపరక్షకము మొదలగునవి అంతమందుగల విశేషణములు సమసించినది కర్మధారయాభాసమని తెలిపెను. ఉదా:- రక్షించు దేవత, రక్షించిన దేవత మొ॥ (వై. చం. సమా. 22)

కర్మపురుషక్రియలు

కర్మార్థమునందు ప్రయోగింపబడు సకర్మక క్రియలు. వీనికి 'పడు' అను ధాతువనుప్రయుక్తమగును.

రావణుడు రామునిచే సంహరింపబడెను.

(గు. వ్యా. 815)

కర్మప్రవచనీయార్థము

కర్మప్రవచనము (చూ) యొక్క అర్థములందు 'కూర్చి' వర్ణకము వచ్చును కోవిదుల జపముంగూర్చి వర్ణించె (ప. పం. 118 పద్యము, ప్ర వ్యా. 287 ప్రశ్న).

కర్మవ్యతీహారము

వ్యాపార వినిమయము, ఒండొరులొక విధమగు పనినిచేయుట సప్రమ్యంతము లగు గ్రహణ విషయ సరూప పదములును, తృతీయాంతములగు ప్రహరణ విషయ సరూప పదములును; 'ఈ యుద్ధము ప్రవర్తిల్లినది' అను నర్థమునందు ఒండొరులొకేవిధమగు పనిని చేయుచున్నపుడు (కర్మవ్యతీహారము) సమసించును.

ఇద్దఱి బహు ప్రీహిసమాసము. ఇందు పూర్వపదమునకు దీర్ఘము, సమాసాంతము నందు 'ఇ'కారాదేశము వచ్చును.

కేశేషు కేశేషు గృహిత్యా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తమ్—కేశాకేశి.

(త. చం. 841)

కర్మాదులు

(i) కర్మ మున్నగునవి.

కర్మ, కరణము, సంప్రదానము, అపాదానము, అధికరణము (చూ) అనునవి.

వీనికి ప్రాధాన్యమును వివక్షింపవలయునన్నచో ధాతుజ విశేషణము నుపయోగింపవలయును.

‘రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు’ ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. సమాస 26)

(ii) కర్మదులు కారకములు : ఇవి ఆఱు :

1. కర్మకారకము
2. కర్తృకారకము
3. కరణకారకము
4. సంప్రదానకారకము
5. అపాదానకారకము
6. అధికరణకారకము

(చూ.)

(ప్రొ. వ్యా. కారక. 1)

కర్మార్థక ప్రయోగము

కర్మము ప్రథమావిభక్తియందుండునది.

శిష్యుఁడు ఉపాధ్యాయునిచేత శిక్షింపఁబడెను.

(సం. వ్యా. క్రియా 8)

కర్మార్థకము

సకర్మక ధాతువుయొక్క తుమున్నర్థక (చూ) రూపము తుదను ‘పడు’ ధాతువు చేర్చుటవలన నిష్పన్నమగు క్రియ కర్మార్థక క్రియ యగును.

పోషింపఁబడు, కొట్టఁబడు

(సం. వ్యా. కర్మార్థక. 1)

కలకంఠముములు

కలకంఠుడు, ప్రాణగౌడ్డము, జీవగట్ట, కపిలకన్నులు, కపిలగడ్డము, కపిల జడలు మున్నగు శబ్దములు. ఇవి వ్యాకరణ విరుద్ధములగుటచే గ్రామ్యములు. బనను ఆయా స్వభావ వర్ణనముల యందు ఇట్టి గ్రామ్య శబ్దములు సాధువులే (అథ. కా. సంజ్ఞా. 29). బహుప్రీహి శ్రీ సమముగా నుండుటచే కలకంఠుడు, కర్మధారయమున త్రికముకాని, శ్రీ సమశబ్దముకాని, మువిభక్తినహిత పూర్వ పదముకాని పూర్వపదముగానుండవలయునను నియమముచే కపిలకన్నులు, కపిల

కన్నులు, కపిల గడ్డము, కపిల జడలు అను శబ్దములును, తెనుగు విభక్తి చేరని సంస్కృత పదములకు వేసికొని తెలుగు పదములతో సమానము రాకపోవుటచే ప్రాణగొడ్డమును గ్రామ్యములగును.

కలకంఠుడు

‘నల్లని కంఠము కలవాడు’ అనునర్థమును బట్టి ‘కల’ దేశ్యముకావున, దీనిని అహోబలపతి మిశ్రబహుప్రీహిగా నుద్ఘాటించెను.

కానీ మిశ్రబహుప్రీహిసమాన ముండదని, యిట్టి సమాన మశాస్త్రియమని తలంచి చిన్నయనూరి దీనిని గ్రామ్యముగాఁ జేర్చెను.

బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యుల వారు దీనిని ‘గరకంఠ’ శబ్దభవముగాఁ జేర్చొనిరి. అప్పుడిది సామాసిక తద్వప్తమగును.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 28; ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 9; సమాస. 27)

కలజ్యనుబంధము

కలజి+అనుబంధము

‘లృట్టు’ (చూ.) పరమగునపుడు ధాతువునకు ‘కల(జి)’ యనుప్రయుక్తమగును.

‘కల’ శబ్దము ‘జి’ యను ఇచ్ఛార్థము కలది. అనగా జీత్తు, జీత్తు. పరంబగునపుడు ధాతువు ఉత్పము సత్వమగును. నుగాగమమువచ్చును.

వండు+కల(జి) → వండ+ను+కల → వండగలడు మున్నగునవి.
(బా. వ్యా. క్రియా. 19, 20, 21)

కలనాదులు

‘కలను’ మున్నగునవి.

కలను, కెలను, కొలను, కౌలను, గవసు, నెలను, మాను, వరను, వలను - ఇవి కలనాదులు. నియతగణము.

దీని ‘ను’ వర్ణమునకు ‘కుడ్’ ఏకవచనమందు వికల్పముగను, బహువచనమునందు నిత్యముగను ఆదేశమగును.

కలను < కలఁకు, కలను (ఏ.వ.)
 < కలఁకులు (బ.వ.)

(బా. వ్యా. ఆచిక్. 18)

ఇట్లు వర్ణనాత్మకముగా నిరూపింపబడినను, చారిత్రక దృష్టితో తిలకించినపు డిందు బహువచనమున ‘కులు’ అను ప్రత్యయము చేరినట్లును:-లు మాత్రమే

బహువచన ప్రత్యయమును జ్ఞానముతో దానిని వేరుచేయగా 'కలఁకు' అను ఏకవచన రూప మింకొకటి యేర్పడినట్లును స్ఫురించును.

దీనినే అనుచితవిభాగము (చూ.) (wrong splitting) అందురు.

క లానుబంధము

'కల' అనునట్టి యనుబంధము.

ఇది భవిష్యదర్థమునందుఁ గ్రియలమీద వచ్చును.

జయింపఁగలఁడు

జయింపఁగలరు — ఇచ్చాములు.

(ల. వ్యా. క్రియా. 28)

-కలి

కను, విను, మున్నగు ధాతువులకుఁజేరు కృతప్రత్యయము.

కనుకలి, వినుకలి

(బా. వ్యా. కృదంత. 22)

కలుగ్వాదులు

'కలుగు' మున్నగు ధాతువులకు — ఇమి వర్ణకము వచ్చును.

కలుగు+ఇమి — కలు+ఇమి — కలిమి

తాలు+ఇమి — తాలిమి

(బా. వ్యా. కృదంత. 4)

కళావదేశములు

ద్రుతములు తలచూపని శబ్దములు.

(అప్ప. V. 28-32)

కవిజన సంజీవని [క. సం.]

క్రి. శ. 18వ శతాబ్ది జెందిన ముద్దరాజు రామభద్రకవి విరచితము.

ఇది అప్పకవీయమునకు బూర్వమందలిది. ఇది సంపూర్ణముగా లభించుటలేదు.

ఇందు (i) యతిపద్ధతి (ii) విభక్తిపద్ధతి (iii) సమాస పద్ధతి (iv) సంధి పద్ధతి అను నాలుగు తరంగములు కలవు.

ఆంధ్రమహాభారత పద్యములే యిందు విశేషముగా బ్రదర్శితములు. ఆముక్త మాల్యద రాఘవ పాండవీయాది ప్రబంధములనుండియు పద్యములు కొన్ని యుద్ధ రింపఁబడినవి.

మొత్తము 189 గద్యపద్యములలో ఏబది మాత్రమే లక్షణమును వివరించునవి. తక్కిన 139 లక్ష్యపదర్శనమునకై ఉద్ధరింపఁబడినవి.

• సంజనము (కవిజనాంజ)

అముద్రితము. క ర్త : బలారి సింహశ్రీ నరసింహ రాజసింహ.

ఇందు సంజ్ఞా, తద్భవ, తత్సమ. క్రియా పరిచ్ఛేదములుకలవు. దీని కాగితపు ప్రతి తిరుపతి ప్రాచ్యపుస్తక భాండాగారమున నున్నది.

దీనిలో కవి సంశయ విచ్ఛేద ప్రసక్తియుండుటచే దానికిది పరకాలికమని భావింపవచ్చును ఇందలి తద్భవసూత్రములు శ్రీ వజ్రుల చిన సీతారామశాస్త్రిగారిచే వైయాకరణపారిజాతమునందు వ్యాఖ్యానింపఁబడినవి.

• శ్రయము

తెలుఁగు ఛందోగ్రంథములలో మొదటిది. క్రి. శ. 11 శతాబ్దమునకుఁ జెందిన దందురు. దీని కర్త వేములవాడ భీమకవియని ప్రశస్తి.

ఇందు దోషాధికారమునందు కుసంధి, దుస్సంధి, వైరిపదము మున్నగు కొన్ని సంజ్ఞలు వివరింపఁబడినవి సంజ్ఞాధికారము, వృత్తాధికారము, జాత్యధికారము, షట్ప్రత్యయాధికారము, దోషాధికారము, నను నైదు విభాగములు కలవు.

• మతసంధులు

‘కవిభల్లటుఁడ’ను లాక్షణికుని పేరట అప్పకవి చెప్పిన సంధులు.

రేఫలకారాంత ధాతువులకు హల్లు పరమగునపుడు ఉత్వలోపము వికల్పముగా నగును.

ఎన్నుదురు+విబుధులు < ఎన్నుదుర్విబుధులు
ఎన్నుదురు విబుధులు

విలు + పూనె < విల్పూనె
విలుపూనె

(అప్ప V. 117-119)

• భల్లటుఁడు

“కవిభల్లటైః క్రియాజాం నామాష్టాంశోల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు” (హలస్త 28) అను చింతామణి సూత్రమున కవి భల్లటుని మతము చెప్పఁబడినది వైకారికననుసరించి యీతని మతమున ‘క్రియలయొక్కయు, నామములయొక్కయు ఉకారమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా:- చూడర్జనులు, వత్తుర్జనులుఁక్రియలలోని

ఉకారము లోపించుట) కన్దెఱచి, చన్దుడిపి, విల్పాని, కల్దావి (నామములలోని ఉకారములోపించుట) ఇత్యాదులు. ఆంధ్రకౌముది (మండవారిది) యందును “నినులు ప్రభృత్యంత క్రియానామ్నామిగ్లుక్క విభల్లటాదీనామ్ (హలన్త 257 సూ.) తను సూత్రము నందునుకవిభల్లటమతము పేర్కొనఁబడినది. అప్పకవి కవిభల్లట ప్రక్రియను పేర్కొనియున్నాడు (ఆప్ప. I-5 పదనము) వీనినిబట్టి కవిభల్లటుఁడొక ప్రాచీనాంధ్ర వ్యాకర్త యనియు, అతడు ‘కవిభల్లట ఫక్కిక’ యనునొక యాంధ్ర వ్యాకరణమును వ్రాసెననియు తెలియుచున్నది. కాని యీ లక్షణ గ్రంథము లభింపలేదు. ఇతఁడు విక్రమార్కచరిత్రము, పదమంజరి, గణమంజరి యను గ్రంథములనుఁగూడ రచించినట్లు వీరేశలింగంపంతులుగారు తమ కవుల చరిత్రలో తెలిపినారు మరియు “లక్ష్మీర్బుద్ధన్యపాలేనయం ప్రాప్తారి కవిభల్లటమ్. తేనకావ్య దృశాప్రాప్తాసప్రాసా పదమంజరీ” అను శ్లోకమును పదమంజరిలోనిదిగను, ‘శ్రీమద్దాక్షారామ భీమనాథ వరప్రసాదలబ్ధ సకల భాషాకవితా నిర్వాహక కవిభల్లట రచితా గణమంజరీ సమాప్తా’ అను గద్యమును గణమంజరిలోనిదిగను పేర్కొనినారు. కాని ప్రస్తుతము మనకీ గ్రంథములు లభింపలేదు. ఈతఁడు పదుమూడవ శతాబ్దిలోని వాఁడని పంతులుగారు తెలిపియున్నారు. (ఆం. వ్యా. వి. పేజీ. 185)

కవిలోక వింతామణి [క. చిం]

కర్త: వెల్లంకి తాతంభట్టు: క్రీ.శ. 1500 ప్రాంతము. అముద్రితము. కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తునందు దీనివ్రాతప్రతి కలదు.

అప్పకవీయమునందును, తదితర లక్షణ గ్రంథము లందును నిందలి పద్యము లుద్ధరింపఁబడుటనుబట్టి, యిది పూర్వకాలమున బాగుగా పఠనపాఠనములందున్న లక్షణ గ్రంథముగాఁబేర్కొన నగును.

కవి శిఖామణి

‘కేచిద్బామహతః శబ్దామతే కవిశిఖామణేః,’ పురుషాఖ్యా భవంత్యత్ర (అథ. కా. ఆజన్త. 9) అను కారిక యందీతనిపేరు పేర్కొనఁబడినది. ఈతని మతమున కొన్ని అమహచ్ఛబ్దములును తెలుగులో పురుషనామములగును. ఉదా:- భుజగ జాల్ముఁడు, పర్వతుఁడు మొ॥ ఇతఁడొక లక్షణకర్త యనుటకన్న ఆంధ్రమహాభారత కర్తయగు నన్నయయే కవిశిఖామణిగా పైకారికయందు కీర్తింపఁబడెనేమో! మహాభారతమున ఉరగోత్తముఁడు, భుజగజాల్ముఁడు మున్నగు పదములు పురుష వాచకములుగా ప్రయోగింపఁబడినవి. (ఆం. వ్యా. వి. పేజీ. 195)

కవిసంశయ విచ్ఛేదము [క. సం. వి.]

కర్త: సూరకవి, అడిదము (చూ.)

ఇందు మూడు తరంగములు గలవు.

(i) విశేష లక్షణములను నిరూపించు తరంగము భారతాది ప్రాచీన గ్రంథములనుండి అనేక లక్ష్యములిందు ప్రదర్శితములు.

(ii) రేఖ—శకటరేఖ నిర్ణయ తరంగము.

(iii) తదృశ పద లక్షణము.

శ్రీ వజ్జుల చిన సీతారామశాస్త్రిగారు తమ వైయాకరణ పారిజాతమునందు ఈ ప్రకరణమును బాగుగా వ్యాఖ్యానించిరి.

ఇందలి నియమములు చాలావఱకు “తదృశీ కరణము”ను శీర్షిక క్రింద నిందు నిరూపితము.

కళలు

శబ్దముయొక్క పుట్టుకను బట్టికాక వాని యంతములను పురస్కరించుకొని తెనుగు పదజాతమును కళలు, ద్రుతప్రకృతికములు అని రెండు విధములుగా విభజింపనగును. ద్రుతమంతమందులేని పదములు కళలు. తిజ్మధ్యక్రియలు (పోషించితివి, పోషించితిరి. ఇత్యాది మధ్యమ పురుషరమాంతక్రియలు), శేష-షష్ఠి (యొక్క) ను సంతము (రాముడు మొ॥ ప్రథమాంతములు), కర్మప్రవచనీయజ విభక్తి (రాముంగూర్చి మొ॥ చోట్ల కూర్చియునునది), కించిదర్థకములు (ఇందు కంత, కాసంత, సుంత మొ॥) ప్రశంసార్థకములు (బలి, మజ్జా మొ॥). అద్భుతార్థకములు (అహో, ఓహో, ఔరా మొ॥), సంతాపార్థకములు (అక్కట, అయ్యో మొ॥), యదా, తదార్థకములు (ఎప్పుడు, అప్పుడు), కిమర్థకము (ఏమి), ఏవార్థకములు (నిన్నే, రాముడ మొ॥) క్షార్థకములు (ప్రకాశించి, హరించి, చేయక మొ॥), కిలార్థకములు (చేసెనట ఇత్యాదులలోని అట), మాష్టీమర్థకములు మిన్నక, ఊరక మొ॥) మఱియు పట్టి, కయి అను విభక్తులు, సుమ్ము, కద, ఏలా, మఱి మొదలగునవి, ఏని యనునది —ఇవిఅన్నియు ద్రుతాంతములు కానందున కళలు. (చింతా. సంజ్ఞా 40) కూర్చిరి, మఱింపగలడు మొ॥ తిజ్మధ్యములు కాకున్నను ప్రథమావిభక్తి సమములుగా గ్రహింపబడుటచే నివియును కళలే. (అహో. సంజ్ఞా 40) వికృతి వివేక కర్త కా. ద్రుతప్రకృతిక విభాగమునుగూర్చి యేమియును చెప్పలేదు. ఈతడు ద్రుతసంజ్ఞనుపయోగించినను కళాసంజ్ఞను మాత్రముపయోగింపలేదు. కళాశబ్దమునుపయోగింపవలసిన చోట్ల ‘అద్రుతమ’నియే పేర్కొనెను (అ. కా. సంధి. 23, అజన్త 72, 81) కళాద్రుతప్రకృతిక విభాగమును తెనుగు భాషకుగల విశేషలక్షణము. ఇది చింతామణి కర్త సోపజ్ఞతచే కల్పించిన సంజ్ఞ.

కా¹

దీర్ఘాకారము (అ) తోఁగూడిన కకారము. (చూ.) క¹ యొక్క ఇతర లక్షణములు

-కా²

(i) పుంస్త్రీయున మతుబర్థమునందు 'అటాదుల'కు (చూ.) చేరుతద్ధిత ప్రత్యయము.

ఇది మగాది గణము (చూ.) నందుగణింపఁబడుటచేడుజ్ఞు.

అటకాఁడు, సొగసు కాఁడు మున్నగునవి. (బా. వ్యా. తద్ధిత 11)

(ii) స్వార్థము నందు కొండొక వానికిఁజూపట్టును.

చెలికాఁడు, హెగ్గడి కాఁడు (బా. వ్యా. తద్ధిత. 18)

(iii) తిర్యక్కులకును గానఁబడియెడి.

కొమ్ముకాఁడు, పరికాఁడు (బా. వ్యా తద్ధిత. 14)

(iv) ఈ 'కా' ప్రత్యయమునకుఁగొండొకచో గకారము కానవచ్చును.

అందగాఁడు, ఇబ్బందిగాఁడు (బా. వ్యా. తద్ధిత. 12)

-కా³

విధేయ విశేషణములకును, క్రియావిశేషణములకును అనుప్రయుక్తమై 'అగు నట్లు' అనునర్థమిచ్చును.

బ్రాహ్మణముఖ్యుఁబురోహితుండుగాఁజేకొనువారము. (సూ.ని.)

-కా⁴

అర్థవిశేషము లేకయే తుమున్నంతములకు అనుప్రయుక్తమగును.

'సీపెంపెట్టునుంజేయఁగానోపండు'. (సూ.ని.)

-కా⁵

'కి' 'కు' లకు అనుప్రయుక్తమై హేతువును దెలుపును.

'ఆచపలాక్షికిగా మనకిచకులందఱను రాత్రి గీటడఁచె"

"సీకుఁగా ననిసేయుటొకటి దక్కంగ." (సూ.ని.)

-కా⁶

‘అని’ అను నవ్యయమువలె పూర్వోక్త విషయమును సూచించును. ఈ యర్థమునందిది తఱచుగా నవధారణార్థమున కనుప్రయుక్త మగును.

‘తల్లికి నివేదించిన నెఱుంగక యెప్పటి యట్లకావగచి’

‘ఇట్లభిమన్యుడు మడి సెనకావగచి’ (సూ.ని)

-కా⁷

నిశ్చయార్థము — ‘కదా’ యనియర్థము.

‘నేడుగా మాకనిందిత పర్వసామగ్రి’ (సూ.ని)

కాంతము

కకారమంతమందుగఁగది. ఇది వ్యతిరేకార్థమును దెలుపును. వినక పలికె, ఇయ్యకచనియె.

(ఆం. భా. భూ. 157. !58)

కాఁ

‘అగు’ ధాతువుయొక్క సుజ్యోత రూపము

‘అగుటకు’ ‘అగునట్లు’ మొదలగు నర్థములను దెలుపును

‘ధర్మాభి వృద్ధిగాఁదగువడువున’ (బా. వ్యా. క్రియా. !15)
(సూ.ని.)

కాక

ఆశీర్వాదమునందు క్రియ మీఁదఁగాత, కావుత, కాక అను శబ్దములు ద్రుతాంతము లనుప్రయుక్తమగును. కాతురు గాకన్. (ల. వ్యా. క్రియా. 81)

కాక కాన్యవ్యయములు

కాక, కాని అను నవ్యయములు.

‘ఇనన్’ అంతక్రియా పూర్వకములగు కాక, కాని అను నవ్యయములు ఉక్త మగు సంగ్రహ వాక్యమందుండెనేని, అనుక్తమగు విస్తరవాక్యమునందలి పదముల నవివ్యంజింపఁజేయును

“నీవు నలునకుఁ బేర్చితోదేవివై నఁగాక” నీవు నలునకు దేవివై న నీసౌందర్యాదులు సార్థకమగును. కాకున్న వ్యర్థములగు ననియర్థము.

(ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 18)

కాకు దోషము

అనవసరముగా లేని దీర్ఘములను కల్పించుట.

పొగడ దండలు—పొగాడ దండలు

మకర లాంఛనుడు—మకారలాంఛనుడు

చెఱకు విల్లు—చెఱాకు విలు మున్నగునవి.

(కవిజ. V. 28; అ. ఛం. IV. 25)

కాకువు

‘చక్రక్తి’ అను శబ్దాలంకారమని రుద్రటుఁడు. ఇది అభిప్రాయవంతమగు పాఠ ధర్మమే కాని, అలంకారము కాదని రాజశేఖరుని అభిప్రాయము.

కాని తెనుఁగు నందు విశేషముగా వాక్యాంతస్వరమును మలుపుటలో కాకు వుప్పటిల్లును.

దేవునియెదుట నిల్చినిజంచెప్రాను ↑ — ఇటు కంతస్వరము సూర్యముగా మలచుటచే ‘చెప్పను’ అను వ్యతిరేకార్థము వ్యంజింపఁబడును.

‘ఎఱిగి యెఱిగి నన్ను ఏకార్థసమపేతుపాడియయ్య ↑ యిట్టిపనికి పనుప’—కాదని యర్థము.

(తె. వ్యా. వి. పుట 459)

కాకుస్వర వికల్పము

(చూ.) కాకువు.

కాకు స్వరమువై క, చ, ట, త, ప లు వికల్పముగా గ, స, డ, ద, వ లగును.

‘వే! యే చక్కంబెట్టువాడనే పాండవులన్.’

(క. సం. I. 14; ఆం. కౌ 812-18)

—కాత (న్)

దీవించుటయందు తద్ధర్మక్రియ మీఁదఁగాత, కావుత, కాకలు ద్రుతాంతము లగును.

దేవతలు రక్షింతురు గాతన్).

(ల. వ్యా. క్రియా. 81)

కలవాడు మున్నగు సర్వములను బోధించు తద్ధిత ప్రత్యయము. ఇది పులింగమున ఏకపదనముకంటె పరముగా వచ్చును. ఉదా:- వన్నెకాడు మొదలగునవి.

(అథ. కా. ఆజంత 50, 51) చూ:- కా2.

కకారము మున్నగు వర్ణములు

వ్యంజనములకు (హల్లులకు) తెలుగున 'కాదుల'ని వ్యవహారము.

(ఆం. భా. భూ. 16 ప; ఆం. కౌ. 53)

కృతస్పంబందులగు క, గ, త, ప, వ, ఇమి అనువర్ణకములు.

ఇవి పరమగునపుడు ధాతువులయొక్క అంతమందలి క, గ, చ, య, వ అను వర్ణములు లోపించును.

ఆవులించు — ఆవులింత

నూయు — మాపు ఇత్యాదులు

(బా. వ్యా. కృదంత 2)

దులు

'కా' ఆదేశము మున్నగునవి. (చూ) కా, నా, కానలు

అవు, కావుతను, కాతను, అనవుడు, నావుడు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 102)

ఒకానొకచో సంబోధనమందు వికృతి శబ్దముకంటె పరమంచు వచ్చు పర్ణకము. ఉదా:- నాయయ్యకాన, నాయమ్మకాన మొ॥ (అథ. కా. ఆజంత. 72, ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 15)

కానలు

ముఞ్జీత్తులు (చూ.) పరమగునపుడు

'అగు' నకు 'కా'

‘అను’ నకు ‘నా’, ‘కకు’ నకు ‘కాన’

అను శబ్దములు విభాషగా నగును

అగుము—కమ్ము

అనఁడు—నాఁడు

కనఁడు—కానఁడు మొదలై నవి.

(బా వ్యా. క్రియా. ౬౬)

కాప్వాది శబ్దములు

(కాపు+ఆది శబ్దములు) కాపు, బాపన, కోమటి, అట్టి, ఇట్టి మున్నగు శబ్దములు. వీనికంటె పరమందున్న ఆదియను శబ్దములోని అకారమునకు వికల్పముగా లోపమువచ్చును. ఉదా:- కాపుది-కాపది; బాపనది-బాపనయది; కోమటిది-కోమటియది, అట్టిది-అట్టియది మొ॥ (అహో. సంధి. 14)

కామ్

మతుప్ప్రత్యయ స్థానమునవచ్చుఆదేశము. (వై. చం. తద్ధితా1). ఇందలి మకారమిత్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఇది మి త్రగుటచే వికృతి పదములపై మాత్రమే వచ్చును (చూ:-మిత్) ఉదా:- వన్నెకాఁడు మొ॥

కారకము

క్రియాన్వయము గలిగించునది. అనఁగాఁ గ్రియాన్వయముకలది.

ఇది ఆఱు విధములు.

(i) కర్మ కారకము

(ii) కర్తృ ,,

(iii) కరణ ,,

(iv) సంప్రదాన ,,

(v) అపాదాన ,,

(vi) అధికరణ ,, (చూ.)

(ఆం. కౌ. 412-18;

ప్రౌ. వ్యా. కారక. 1)

కారక ప్రయోగము

విశేష్య విశేషణ ప్రయోగము.

“హరి కరుణాకరుడు” అనగా ‘హరి’ విశేష్యము, ‘కరుణాకరుడు’ విశేషణము. ఇట్లు చెప్పట కారక ప్రయోగము. క్రియాన్వయము లేకున్నను నిర్దిష్ట ప్రయోగములు అర్థపరిసమాప్తిని గల్గియుండును.

(అ. చం. IV. 120)

కారణహేత్వర్థ సంధాయకము

కారణమును హేత్వర్థమును అనుసంధానించునది.

‘వాడు బాగుగాఁ జదివెఁ గానఁ బరీక్షలోఁ గృతార్థుడయ్యెను.’

(మ. ప. వ్యా. సంధా. 7)

కారము¹

(i) వర్ణమును నిర్దేశించుటలోను—ఆకారమునకు ఉకారము వచ్చును.

(ii) వర్ణమును విధించుటలోను—ఉకారము, గకారము.

(iii) ఒక్కధ్వనియొక్క యుచ్చారణమిట్టిదని పేర్కొనుటలోను—ఇకారము, కారప్రత్యయము రేఫేతరమగు వర్ణములకుపయుక్తము.

(అ. చం. IV. 128)

(ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

కారము²

(సం) కటుః → (ప్రా.) కారో → (తె) కారము. ఈరీతిని ప్రాకృతసమముగా నిది బాలవ్యాకరణము నందు నిరూపితము. (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 19)

ఔరశబ్ద భవము కారమనుట సముచితమని ప్రౌఢవ్యాకరణకర్తచే నుద్ఘాటింపఁబడెను.

(ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా. 10)

కారము³

తద్గిత ప్రత్యయము.

(i) భావార్థమందు వచ్చును. చెలికారము.

(బా. వ్యా. తద్గిత. 8)

(ii) నుడి, కొలతలకు స్వార్థమునందు వచ్చును.

నుడి కారము, కొలగారము,

(ప్రౌ. వ్యా. తద్గిత. 18)

కాలపరిమితి

కాలముయొక్క పరిమాణమునుదెల్పు పదములు. వీనికి 'కు' వర్ణము చేరును.

కొండొక సేపునకుఁ దెలిసి; వర్ణావధికి—ఇత్యాదులు

(ప్రొ.వ్యా. శబ్ద. 14)

కాలవాచకములు

కాలమునుదెల్పు శబ్దములు.

వీని సప్తమికి ప్రథమ ప్రాయికముగా నగును.

పగలు మేల్కొని యుండెను. — పగటియందని యర్థము.

(ఆం. కౌ. 848-44; ఆం. భా. శా. కారక 20)

కాలవాచి

కాలమును దెలుపు శబ్దము.

నాడు, అప్పుడు, ఇప్పుడు మున్నగునవి.

(ఆం. భా. చ. పుట 1892)

కాలార్థములు

కాలమును, దూరమును దెల్పు శబ్దములు. ఇవి సామాన్యముగాఁ బ్రథమా విభక్తియందుండును.

వాడు నిన్న వచ్చె

వాడు క్రోశము నడిచె

(బా. వ్యా కారక. 25)

కావత్తు

క కారము హల్లులక్రింద వ్రాయునప్పుడిచ్చు గుర్తు— గ

అక్క, కుక్క

(గు. వ్యా. 12 అంశము)

కాపుత(న్)

ఆశీర్వాదమున నిపతింపఁబడిన యవ్యయము. ఇది తిజస్తమున కనుబంధముగా వచ్చును. ఉదా:- ప్రోచుగాపుత మిమ్మునంభోధికన్య మొ॥ (వై. చం. అవ్యయ 9; ల. వ్యా. క్రియా 81)

చూ:- కాత(న్), కాపుతాదులు.

కావుతాదులు

(కావుత+అదులు) కావుత, ఎదు, త అను నీ మూడువర్ణకములు. ఇవి యా శీర్షమును దెలుపు ప్రత్యయము. ఉదా:- ప్రోచుఁగావుతన్, ప్రోచెడున్, ప్రోచు తన్. ఇవి శాప, సంప్రార్థనార్థములందును వచ్చును. ఉదా:- నీకు రాక్ష సత్వంబు గలిగెడున్ (శాపార్థము), హరినను కృపఁగాదుతన్, హరినను కృపఁ గాచెడున్ మొ॥ (సంప్రార్థ నార్థము). (అథ. కా. అజంత 88)

కావ్యాలంకార చూడామణి

కర్త : విన్నకోట పెద్దన (చూ.). క్రి. శ. 15వ శతాబ్దము

తెనుఁగున రచింపఁబడిన తొలియలంకార శాస్త్రము. ఇందలి నవమొల్లాసము- అంధ్రభాషా విశేషసంధి సమాస దేశీయ ప్రయోగక్రియా నిరూపణ లక్షణ సముద్దేశ్యము.

ఇందు 171 గద్య పద్యములు గలవు. ఇది విశేషముగా అంధ్రభాషా భూషణము ననుసరించి విరచితము.

‘అంధ్రభాషయుఁ బ్రాకృతాహ్వయము’ అని పెద్దన సుద్ది. దీనిని తాను ‘ఎల్లిద్రముగా’ రచించినాడట.

తెనుఁగు వ్యాకరణ రచనా పరిణామమును గ్రహించుట కిది యుపయుక్తము.

కించిదర్శకములు

(కించిత్+అర్థకములు) కించిత్ అను సంస్కృత శబ్దముయొక్క- అర్థముగల ఇంచుకంత, కాసంత, సుంత అను తెనుఁగు శబ్దములు. ఇవి కళలు.

(చింతా. సంజ్ఞా, 40)

కీ(న్)

ప్రాస్య-ఇకారాంత శబ్దములకంటె పరమందున్న జన్ (షష్ఠీకవచన) ప్రత్యయస్థానమునవచ్చు విభక్తి ప్రత్యయము. (చింతా. అజంత. 89) ఉదా:- హరికిన్, గిరికిన్, శౌరికిన్ మొ॥ ‘జమః కురనితామ్’ (చింతా. అజంత 25) అను సూత్రముచే ఇదంతములు కాని శబ్దముల షష్ఠీకి ‘కు’ విధింపఁబడినది ఇందలి ‘అనితాం’ అని ఇదంత పర్యదాస పూర్వకముగ విధానముండుటచే పరిశేష న్యాయమున ప్రాస్యేకారాంతముల షష్ఠీకవచనమున‘కి’ ప్రత్యయము తనంత దానేవచ్చు చుండుటవలన ‘ఇతాం జనః కిః స్యాత్’ (చింతా. అజంత 89) అను సూత్రమును మఱల నారంభించుటవలన ప్రాస్యేకారాంత శబ్దములపై విధింపఁ బడిన ‘కి’ ప్రత్యయము ఏకాక్షరములగు స్త్రీ మున్నగు ఈకారాంత శబ్దముల వైనను షష్ఠీకవచనమున వచ్చునని తెలియుచున్నది. కనుకనే ‘స్త్రీకి’ మున్నగు

రూపములేర్పడును (అహా. అజస్త 93). యుష్మచ్ఛబ్దార్థకమగు 'సి' అను శబ్దముపై మాత్రము కివర్తకము రాదు. (చింతా. హలస్త. 17)

కిత్తులు

క కారము ఇత్సంజ్ఞగాఁ గలవి.

సుక్, రుక్, టుక్ ఇత్యాదులు కిత్తులనబడును. శబ్దము యొక్క అంతము నందీ యాగమములు చేరును. (అద్యవైటకితౌ. అష్టా.)

ఇందు కకారముతో పాటు పూర్వహల్లుల యందలి ఉత్సముకూడ లోపించును.

రాజు(యొక్క)+అజ్ఞ→రాజు+న్+అజ్ఞ→రాజునాజ్ఞ

ఇట్లే ధీరురాలు, కఱకుఁబమ్మ మున్నగునవి

(రమణీ 58 పుట; గు.ప్ర. 85-89)

కిమర్థకము

(i) (కిమ్+అర్థకము) కిమ్ అను సంస్కృత శబ్దము యొక్క అర్థముగల 'ఏమి' యను తెనుఁగు శబ్దము- ఇదికళ. (చింతా. సంజ్ఞా 40)

(ii) ఎద్ది, ఎయ్యెది. ఏమి ఇత్యాదులు కిమర్థకములు. ఇవి కళలు.

(అప్ప. V. 81)

కిమాదికము

(కిమ్+ఆదికము) కిమ్ అను సంస్కృత శబ్దమునకు తెనుఁగున పర్యాయమగు ఏమి మున్నగు శబ్దములు. అవి ఏమి, మఱి, కి- షష్ఠి, ఆది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి మున్నగునవి. వీనిని తెనుఁగు వ్యాకర్తలు ఏమ్యాదులనిరి. (చూ:- ఏమ్యాదులు) ఇది ఆకృతిగణము. వీని ఇత్తునకు సంధి బహుళముగానగును. (చింతా. సంధి 9) ఉదా:- ఏమయ్య, ఏమియయ్య మొ॥

కిమేకార్థకశబ్దములు

'కిమ్' 'ఏక' అను శబ్దముల యర్థముగల తెలుఁగు శబ్దములు. అనఁగా 'ఏ' 'ఒక'.

ఇవి ఆజ్ఞాత వస్తుదేశ్య ప్రశ్నాదులందుఁ దఱచుగా బహువచనాంతములగును ఎవరక్కడ ?

ఒకరు పోయినత్రోవ నొకరుపోరు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 47)

కియదర్థాదికములు

(కియత్ + అర్థ + ఆదికములు) కియత్ అను సంస్కృతశబ్దార్థముగల తెనుఁగు శబ్దమగు ఎంత మున్నగు శబ్దములు. అవి ఎంత, కొంత, ఇంత, అంత,

యను శబ్దములు. ఇవి మహాత్మ్యర్థమును, మహదర్థమును చెప్పనపుడు ఋషాంతములగును. ఉదా:- ఎందఱు, కొందఱు, ఇందఱు, అందఱు. జడవాచకములగు నపుడు ఇవిన్న్యంతములగును. ఉదా: ఎన్ని, కొన్ని, ఇన్ని, అన్ని, మొ॥

కియద్యావదర్థకము

కియత్, యావత్ అనువానియర్థముగలది. అనఁగా ఎందఱు, ఎన్నియని యర్థము.

(బా. వ్యా. ఆచిప్తక. 24)

కియావడి

హల్లులపై యకారమును జేర్చి వ్రాయునప్పటిగుర్తు 'ః'.

అయ్య; వ్యాజము

(గు వ్యా. 18 అంశము)

కియ్య

(చూ.) కియావడి.

(అప్ప. II. 226)

కియ్యావడి

(చూ.) కియావడి

యకారమునకు 'కియ్యావడి' సంకేతము.

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 48)

కిలార్థకము

(కిల + అర్థకము) సంస్కృతమున వార్తార్థకమును, అలీకార్థకమును అగు కిల అను నవ్యయము ("కిలేతి వార్తాయామలీకేచ" బా. మ. అవ్యయ-ప్రకరణము) యొక్క అర్థముగల అట్లయను తెనుఁగు శబ్దము. ఉదా:- వచ్చెనట మొ॥ (చింతా సంజ్ఞా 40, అప్ప. 5-29)

కుజ్

బహువచనము పరముగునపుడు కొన్నిను వర్ణాంతప్రాతిపదికల నువర్ణమునకు వచ్చు ఆదేశము (చింతా. అజంత 88) ఇందలి జకారమిత్యంజ్ఞకమై లోపించును. ఇదిజీ త్రగుటచే 'సానునాసికోచ్చారణంజీత్' అను ప్రాకృత వ్యాకరణసూత్రముచే బిందుపూర్వకమగును. ఉదా:- కెలకులు (కెలను+లు), కొలకులు (కొలను+లు) మొ॥ ఇట్లు బహువచనమునందే కుజాదేశము పూర్వవ్యాకర్తలచే చేయఁబడినను చి, సూ. దీనిని ఏకవచన వికల్పముగను బహువచనమునందు నిత్యముగను

కావించెను. ఉదా:- కొలను కొలకు మొ॥ (బా. వ్యా. ఆచ్చిక 18) చూ:- ఈ, ంకు. 'న్యంతాన్నామ్న కుజ్జోర్భహవచనే' (చింతా. అజంత 48) అను సూత్ర మందలి కుజ్జ అనునది గు అనుదానికిని ఉపలక్షణమగుటచే గోగులు (గోసు+లు) రేగులు (రేసు+లు) ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించును (అహో. అజంత 89). అథ ర్వణుడు 'కొన్ని' నుపద్ధాంతములగు శబ్దములకు బిందుపూర్వకమగు కువర్ణక, గువర్ణకములు వచ్చునని వచించెను. (అథ. కా. అజంత 48). ఇంచు బహువచ నము పరమగునపుడు అను నిమిత్తము లేనందున గోగు చెట్టు ఇత్యాది సమాస ములందును 'గు' ఆదేశము సిద్ధించుచున్నది. (అహో. అజంత 89)

-కుజీ

వ్యతిరేకార్థమునందు మధ్యమపురుష ము, డు(జీ) వర్ణకములు పరమగునపుడు 'కు(జీ)' యగును.

కు(జీ) జీత్తు. (జీ+ఇత్తు) కావున ఉత్వమున కత్వమగును.

వండు+కు(జీ)+ము→వండకుము.

వండు+కు(జీ)+డు→వండకుడు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 82)

'కుచ' ధాతువు

దీనికి 'ఇంచు గాగముము కలుచో గుణమురాదని అహోబలపతి యభిప్రాయము. కాని 'సంకోచించు' అని గుణయుక్తముగనే సర్వత్రప్రయుక్తము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 88)

(రమణి. పుట 417)

కు(న్)

ఇదంతములు కాని శబ్దములకంటె పరమందున్న జమ్ (జన్, ఓన్, ఆమ్ అను షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయముల) స్థానమునవచ్చు ప్రత్యయము ఇది పరమగునపుడు ఏకవచనమున మహద్వాచక ప్రాతిపదికమునకు నవర్ణము ఆగమముగా వచ్చును. ఉదా:- రామునకున్ మొ॥ బహువచనమున మహద మహత్ప్రాతిపదికములకు లవర్ణమాగమమగును ఉదా:- రాములకున్, భామలకున్, వనములకున్. మొ॥ (చింతా. అజంత. 24, 25 అహో. అజంత 18) హ్రస్వ-ఇకారాంతములగు శబ్దములపై షష్ఠ్యేకవచన (జన్) ప్రత్యయ స్థానమున మాత్రము 'కి' వర్ణకము వచ్చును. (చింతా. అజంత 30) ఉదా:- హరికిన్, గిరికిన్ మొ॥

కుమారదేవ పండితయము

ప్రౌఢ వ్యాకరణమునకు విద్వాన్ తాళ్ళూరు ఆర్యుగంపిళ్ల రచించిన వివరణము.

ప్రచురణ : వేదం వేంకట రాయశాస్త్రి అండ్ బదర్న. మే 1947

కుఱు

‘కుఱుచ’ అను శబ్దముయొక్క లుప్తశేషము.

దీనికి అచ్చు పరమగునపుడు అకారమునకు ద్విరుక్తటకార మాదేశమగును.

కుఱు+ఉసురు → కుట్టుసురు

(బా. వ్యా. సంధి 12)

కుఱుచలు

హ్రస్వములు

(అప్ప. II. 10)

కుఱుచకొమ్ము

ఉత్పమునకుఁగాని, ఉకారమునకుఁగాని కుఱుచకొమ్మునియు వ్యవహారము.

(అప్ప. II. 8)

కుంకము

ఒక పద్యములోని పదములకు వేఱొక పద్యమునందలి పదముతోఁగాని పదములతోఁగాని యన్వయము.

“తానొక పండు చెచ్చెరన్”

“కొని వచ్చుదున్”...

- కులు

కొఱను, నెఱను, కొలను, మ్రాను, కలను, గవను, కెలను, వలను మున్నగు వాని‘లు’ వర్ణమునకు బహువచనమందాదేశమగు బహువచన పదాంశము.

కొఱకులు, నెఱకులు, కొలకులు అనురీతిని బహువచన రూపములేర్పడును.

(ఆం. భా. భూ. 73, 74)

- కువ

‘అడఁగు’ మున్నగువానికిఁ (చూ. అడంగ్వాదులు) జేరు కృత్ప్రత్యయము.

అడఁగు+కువ→అడఁకువ

పొలయు+కువ→పొలకువ

(బా. వ్యా. కృదంత. 8)

కువర్ణకము

వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థమునందు క్రియపైవచ్చు ప్రత్యయము ఇది ము, వు,

డుజ్ వర్ణకములకు పూర్వమందు వచ్చును. ఉదా:- ఘటింపకుము, అలుగకువే, పోషింపకుఁడు మొ॥ (అథ కా. క్రియా. ౧; ల వ్యా. క్రియా. ౧౪)

కుశగ

కుశ మున్నగుశబ్దముల గణము చూ:- (గ) (వై. చం. అజంత ౩4) చూ:- కుశాదులు.

కుశగణము

కుశ, దర్భ, పనస, కుండ, కంద శబ్దములు. (చూ) కుశాదులు.

(కవిజనాం. 57పుట)

కుశాదులు

(కుశ+ఆదులు) కుశ, హంస, దర్భ, దూత, చరిత, చరిత్ర, భ్రమ, అభిలాష, విజృంభణ, అక్షత, పులిక, తరంగ, వేగ, కుండ, పనస, స్ఫురణ, ఘోష మున్నగు శబ్దములు. వీనివైవచ్చు ము వర్ణకము నకు లోపము వచ్చును (చింతా. అజంత 54) ఉదా - కుశ, హంస, దర్భ, దూత మొ॥

కుసంధి

దుష్ట సంధి, హితవుగాని సంధి

(i) ఇకారముపై యచ్చొదవిన యడాగమమును గావింపక సంధిచేయుట.

‘దీనియెడ యండిది యెట్లాదవె?’ అనక

‘దీనొడయండి దెట్లాదవె?’ ననుట.

(అ ఛ. IV—19)

(ii) మగువొకతె, పొలఁతొకతె,

చేడొకతె యను రీతిని సంధులు గావించుట

(అప్ప. V. 11)

కుసంధి వర్ణము

(చూ.) కుసంధి.

ఇకారమునకు ఇకారము పరమైన సంధి చేయుట.

‘ఎవ్వరిది యిల్లు’ అనక, ‘ఎవ్వరిదిల్లు’ అనుట.

(కవిజ. V. 10)

కూఁతు శబ్దము

దీని ప్రథమైకవచనమునకు ‘రు’ వర్ణమగును.

కూతురు—కూతులు

కూతురులు, కూతుళ్లు, కూతురిని వంటి రూపములు గ్రామ్యములని చిన్నయ
సూరి పాచ్చరిక (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 9)

-కూర్చి

(i) ద్వితీయా విభక్తి. దీనికి లోపముకూడ గల్గును.

పరాశరసుతుంబ్రహ్మ మిల్లి (స, సా. సం. I విభక్తి 14, 16, 17)

(ii) లక్ష్య లక్షణ భావము నందగును.

జపములగూర్చి వర్ణించెను.

(ల వ్యా. అజస్త. 35)

కృత్కగతవ వేములు

కృతప్రత్యయములగు క, గ, త, ప, వ, ఇమి అనునవి.

ఈప్రత్యయములు పరమగునపుడు ధాతువుల తుదినున్న 'క, గ, చ, య, వ' అను వర్ణములు లోపించును.

అలుగు—అలుక

చేయు—చేత ఇత్యాదులు

(బా. వ్యా. కృదంత. 2.)

కృతోక్తము

చేయఁబడిన వ్రాసోక్తారము గలది.

రామ—రాము

కృష్ణ—కృష్ణు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 84)

కృత్తు

కృతప్రత్యయము.

ధాతువునకు విహితమగు డుజ్ (చూ.) భిన్నప్రత్యయము.

ఏలు—ఏలిక (-ఇక)

కొను—కొనుబడి (-బడి) మున్నగునవి.

కృతప్రత్యయములు

కృత్తులగు ప్రత్యయములు.

ధాతువులకు విహితమైనట్టి, క్రియా విభక్తులకన్న భిన్నమైనట్టి ప్రత్యయములు.

—క, —త, —ఇమి, —కువ, మొదలై నవి.

(వ్యా. భా. వ్యా. కృత్ప్రకరణము. 1.)

కృదంతము¹

కృత్ప్రత్యయమంతమందుగల శబ్దము. ఉదా:- నుతి, స్తుతి, సంతోష, రోష ఇత్యాదికము. (వీనిలో మొదటి రెండు పదములలో క్రిన్ అనునది, తక్కిన వానిలో ఘజ్ అనునది కృత్ప్రత్యయము). ఉపకృతి క్రియలు కృత్ప్రత్యయంతములుగ నుండును ఉదా:- నుతించు, స్తుతించు, సంతోషించు, రోషించు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 5) చూ:- ఉపకృతి క్రియలు.

కృదంతము²

కృత్ + అంతములు

కృత్ప్రత్యయములు (చూ.) అంతమందుగల శబ్దములు.

ఏలిక, కలిమి మున్నగునవి.

(సం. వ్యా. విశే. 3.)

(సు. వ్యా. కృదంత. 1.)

కృద్వర్ణకములు

కృత్ + వర్ణకములు (చూ.)

కృత్ప్రత్యయములు (చూ.)

కృద్వృత్తి

కృత్ + వృత్తి: కృత్ప్రత్యయముల కలయిక.

ధాతువులకంటె విహితములయినట్టి, క్రియావిభక్తులు కానట్టి ప్రత్యయములు కృత్తులు. ఇట్టివాని కలయికవలనగలుగు విశిష్టార్థమును బోధించునది కృద్వృత్తి.

భర్త, భార్య, భక్తుడు మున్నగు శబ్దములందలిది.

(ఆం. భా. శా. సమాస 87)

కృశము

‘కృశ్’ అను సంస్కృత ధాతువు.

దీనికి ‘ఇంచు’ గాగమము చేరునపుడు గుణములేదు. కృశించు

(బా. వ్యా. క్రియా. 68)

కెంజడలు

కెంపు + జడలు

పరుషేతరములు పరమగునపుడు 'ను' గాగమప్రాప్తి యుండదు. ద్విత్వము రావలయును. కాన 'కెంజడలు' అను రూపమును నిపాతముగ గ్రహింప వలయును. (బా. వ్యా. సంధి. 98)

కృష్ణభూపాలీయము

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి వ్యాఖ్య. దీని కర్త చంద్రకవి. ఇది మైసూరు మహారాజు శ్రీ ముమ్మడి శ్రీకృష్ణరాజేంద్రవదయకు అంకితముగా వ్రాయఁబడుటచే కృతిభర్త పేరనే వ్యవహృతమైనది. ఇది శ్రీమాన్ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ గారిచే సంస్కరింపఁబడి 1924. సం. న మైసూరుప్రభుత్వ ముద్రణాలయమున ముద్రింపఁబడినది. ఇది మూఢాశ్వాసములగ్రంథము. అప్పకవీయాను సరణమిందు బహుళముగా కలదు. (ఆం. వ్యా. వి. 440 పు.)

కెంధూళి

కెంపు + ధూళి

పరుషేతరములు పరమగునపుడు నుగాగమమురాదు.

ఇది నిపాతము.

(బా. వ్యా. సంధి 98)

కె

తదాది శబ్దముల (ఆ, ఈ, ఏ అనువాని) ప్రైస్త్వర్థమున వచ్చు దేశ్య శబ్దము. ఉదా:- ఆకె. ఈకె, ఏకె (మం. ఆం. కౌ. 990)

కేతన—మూలపుటిక

క్రీ. శ. 19వ శతాబ్ది. ఆంధ్రభాషా భూషణమును (చూ.) తొలిపద్యాండ్ర వ్యాకరణమును రచించెను.

ఇతఁడు సంస్కృత దశకుమారచరిత్రను చంపువుగారచించెను. ఇతని కందువలన 'అభినవదండి' యను బిరుదము కలెను.

యాజ్ఞవల్క్యముని విరచితమగు 'విజ్ఞానేశ్వరము'నకు విజ్ఞానేశ్వరుఁడు రచించిన 'మితాక్షరి' వ్యాఖ్యానము ననువదించెను.

ఇతఁడు తిక్కనకు సమకాలికుఁడు.

కేవల సంస్కృత శబ్దము

తెలుగు విభక్తిచేరని సంస్కృతశబ్దము. ఇది వికృతిశబ్దములతో సమసింపదు. ఆట్లుసమసింపఁగిన సమాసము దుష్టమగును.

అనేకమాటలు, అల్పదండు.

(బా. వ్యా. సమాస. 8)

కేవలాంధ్రములు

సంస్కృత సమములుకాక, సంస్కృతభవ. ప్రాకృతసమ, ప్రాకృతభవ, దేశ్యములైన శబ్దములు వీనినే 'అచ్చ తెలుగు' (చూ.) లనియు నందురు.

అసము, జముడు, సిరి, ఇల్లు ఇత్యాదులు.

(అప్ప. I. 100)

కై

చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము. చూ:- కొఱకు. (చింతా. అజంత.) దీనికి 'కయి' అను రూపాంతరమును కలదు.

కొడవలి

బైవవిభక్తి కమగు నీశబ్దమునకు బహువచన రూపము లిట్లున్నవి.

1. కొడవండులు.

2. కొడవండ్లు

3. కొడవళులు

4. కొడవళ్లు

5. కొడవలులు

6. కొడవండ్లులు

7. కొడవళ్లు.

(బా. వ్యా. అచ్చిక. 16)

'కొను' ధాతువు

ధాతువునకు దీని ననుప్రయుక్తము గావించుటవలన క్రియాఫలము (చూ.) కర్తృగామి (చూ.) యగును

దీనినే 'ఆత్మనే పదార్థము' అందురు.

దేవదత్తుడు వంటకమును వండుకొను చున్నాడు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 52)

కొమ్ము

ఉకారమునకు సంకేతము. [౮]

హల్లలతోజేర్చివ్రాయు నప్పుడిది యుపయుక్తము. కు, ను. (గు.వ్యా. 11)

కొమ్మ దీర్ఘము

ఉకారము హల్లుతోలఁజేర్చి వ్రాయునప్పటి గుర్తు. [కా]

కూ, నూ.

(గు. వ్యా. 11)

కొమ్మపయి సంధి

ఉత్పసంధి. ఇది నిత్యము.

‘తప్పక కొమ్మపయి సంధి దనరు’ నని యప్పకవి.

గోవిందుడు + ఎప్పుడు → గోవిందుఁడెప్పుడు.

(అప్ప. V. ౬4)

-కొఱకు

చతుర్థివిభక్తి ప్రత్యయము. ఇది జేన్ (చతుర్థివిభక్తి ప్రత్యయములు) స్థానమునవచ్చును. (చింతా. అజంత 22; బా. వ్యా. తత్వము. 4), సంస్కృతమున ‘చతుర్థి సంప్రదానే’ (అష్టా. 2-3-3) ఇత్యాది సూత్రములచే విధింపఁబడిన చతుర్థి వచ్చుచోట్లనిది వచ్చును. ఉదా:- రామునికొఱకు. కోసము అనునది కొఱకు, కైలవలె, చతుర్థి విభక్తి ప్రత్యయముకాదు చతుర్థ్యర్థమును చెప్పు దేశ్యశబ్దము.

(అహో. అజంత 22)

కొలకొలగ

కొలకొల మున్నగు శబ్దముల గణము. చూ:-గ అవియివి. కొలకొల, గది దిగ నిగనిగ, తుకతుక మున్నగు శబ్దములు. ఇవి యనుకరణమున నివృత్తింపఁబడిన యవ్యయములు ఉదా:- అబ్బరుచి తూర్పు దిగదిగ యంచు మెఱసె.

నడవి కాకాళి కొలకొల యంచుమునిగె

ననమ శరువాలు నిగనిగ యంచు నెఱసె

నతివ డెందంబు తుకతుక యంచు నుడితె

(వై. చం. అవ్య. 23)

-కొలది

దఘ్నార్థము నందువచ్చు తద్ధితప్రత్యయము.

మోకాఁలికొలది, తొమ్ము కొలది.

(బా. వ్యా. తద్ధిత. ౬7)

-కో

అను ప్రయుక్తమగు 'కొను' ధాతువునకు (చూ.) బహుళముగా నగును.

చదువుకొనక — చదువుకోక

చదువుకొనఁగలడు — చదువుకోఁగలడు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 60)

కోట

ఇది దేశ్యమని బాలవ్యాకరణము.

వైకృతమని, 'కోట్ట' శబ్దభవమని ప్రౌఢవ్యాకరణము.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 21)

(ప్రౌ. వ్యా. , ,)

కోటి

ఇది తత్సమము అయినను ఆచ్చికశబ్దములట్లు బహువచన రూపములను బొందుచున్నది.

కోటి+లు < కోట్లు
కోటులు

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 12)

కోర్కాదులు

'కోరు' మన్నుగు ధాతువులు.

పీనికి — ఇమి (చూ.) అను కృత్ప్రత్యయము చేరును. కోరికి, పూనికి వంటి కృదంత రూపము లేర్పడును

(బా. వ్యా. కృదంత. 16)

-కోలు

భావార్థమందు ధాతువున కనుప్రయుక్తమగు 'కొను' ధాతువుయొక్క 'ట' వర్తకాంత రూపము నకు 'కోలు' శబ్దము వికల్పముగా నాదేశమగును

ఇచ్చుకొనుట — ఇచ్చుకోలు.

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 18)

-కోలెన్

పంచమీ విభక్తి

ఇది కాలపాచకముల కనుప్రయుక్తమగును.

నాట్రగోరెన్, అప్పటి గోరెన్.

(ఆం. శ. త. II. 68పుట)

-కోసరము

(చూ.) కోసము. చతుర్థీవిభక్తి.

(గు. వ్యా. 84 అంశము; వ్యా. భా.వ్యా శబ్ద 4)

-కోసము¹

చతుర్థీవిభక్తి (గు.వ్యా. 84) “పరా । ధీనులు గాక మీరు వసుదేవ కుమారకు ముక్తికోసమై” (అప్స. IV. 811)

-కోసము²

చతుర్థ్యర్థమును చెప్పు దేశ్యశబ్దము. కొఱకు, కైలవలె నిది చతుర్థీ విభక్తి ప్రత్యయము కాదు. (అహా. అజంత 22)

క్రవతు

సంస్కృతమున భూతార్థవృత్తియగు ధాతువుపై కర్తృ ర్థమునవచ్చు కృత్రప్రత్యయము. ఇందలి తౌలికకారము, చివరి యుకారము ఇత్సంజ్ఞకములై లోపింపఁగా ‘తవత్’ అని మిగులును. ఉదా - కృతవాన్ (కృ+తవత్), గతవతీ (గమ్+తవత్+ఈ), స్థితవత్ (స్థా+తవత్) మున్నగునవి లింగత్రయమున క్తప్రత్యయంత రూపములు. ఈ ప్రత్యయమును సంస్కృత వ్యాకరణమున ‘నిష్ఠ’ యందురు. (అష్టా 1-1-26, 3-2-102) తెనుఁగున క్తవత్ప్రత్యయాంతములకు తత్సమములుగా ప్రయోగములేదు. (వై. చం. హలస్త 318)

క్రవతు ప్రత్యయాంతములు

‘దత్తవాన్’ ‘కృతవాన్’ మున్నగునవి. ఇవి తెనుఁగునఁజేరవు.

(ఆం. తా 759)

క్రవదర్థము

భూతార్థము. ఈయర్థమునందు ‘న’ వర్ణక మగును.

వండిన వాడు

(బా వ్యా. క్రియా 46)

కృష్ణార్థము

‘కృచ్’ అర్థము. సంస్కృతమునందలి ‘కృచ్’ ప్రత్యయమునకు తెనుఁగున ‘వలె’ అనునది సమానార్థకము.

‘కృష్ణుని వలె నాచరించు చున్నవాఁడు’

(ఆం. కౌ. 741-42)

క్రమ నిరపేక్షము

క్రమమునపేక్షింపనిది.

పూర్వమిది, పరమిది యను నియమమును గోరక, వాక్యమందెల్ల పదములు వలచినట్లు ప్రయోగించుట.

గాలి చల్లగా వీచెను

చల్లగా గాలి వీచెను

వీచెను గాలి చల్లగా

గాలి వీచెను చల్లగా

చల్లగా వీచెను గాలి

ఇట్టి క్రమ నిరపేక్షత్వము సర్వత్ర సాధ్యపడదు. (చూ.) (వ్య.) క్రమ సాపేక్షము. (బా. వ్యా. కారక. 87)

క్రమసాపేక్షము

క్రమము నపేక్షించునది.

వాక్యము నందలి పదము లొకక్రమవద్దతి ననుసరించి యుండును.

చల్లని గాలి వీచెను.

ఇటు ‘చల్లని’ అను విశేషణము, విశేష్యమునకుఁ బూర్వమందే యుండును (చూ.) (వ్యతి.) క్రమనిరపేక్షము.

కృష్ణసప్రత్యయాంతములు

పేచివాన్ (వండిన వాఁడు)

ఏయివాన్ (వెళ్లి న వాఁడు)

డిచి వాన్ (చెప్పిన వాఁడు) మున్నగు కృష్ణసప్రత్యయాంతములగు సంస్కృత శబ్దములు తెలుగున బ్రవేశింపవు. (ఆం. కౌ. 760)

క్యాచిత్కములు

కొన్నిచోట్ల మాత్రమే యుండునవి.

వ్యాకరణ కార్య విధానములు నిత్యములు, బహుళములు, ప్రాయికములు,

సార్వత్రికములు, క్యాచిల్కములు, వైకల్పికములు, వైభాషికములు అని యేడు రీతులు.

క్యాచిల్కములైన వ్యాకరణకార్యములు “కొన్నింటికి, కొండొకవానికి, కొండొకచో, కొన్నియెడల” ఇత్యాదులచే తెలుపబడును.

(రమణీ. పుటలు 59-62)

క్రైస్తవములు

(క్రైస్తవములు) క్రైస్తవత్యయ మంతమందుగల పదములు. ఏకకర్తృక ములగు రెండు క్రియలలో ముందు జరిగినక్రియపై ‘క్రైస్త’ ప్రత్యయము వచ్చును. ఇందలి కకారమిత్సంజ్ఞక మై లోపింపగా ‘క్రైస్త’ మిగులును. భుక్త్యా ప్రజలి, స్నాత్వా గచ్ఛతి, ఇత్యాదులలోని భుక్త్యా, స్నాత్వా మున్నగునవి క్రైస్తవములు. సంస్కృతమున దాతువులకుపసర్గలు చేరినపుడు క్రైస్తవత్యయమునకు ల్యప్ ఆదేశమగును. (అష్టా. 7-1-37) ఉదా:- ఆగత్య, సంస్కృత్య మొ॥ ఇట్టిపదము లను ల్యబంతము లందురు. క్రైస్తవములగుసంస్కృత పదములకు అనుకరణము నందు తప్ప తత్సమములుగా తెలుగున ప్రయోగములేదు. (చింతా. సంజ్ఞా. 38) సంస్కృతమున క్రైస్తవత్యయము వచ్చునర్థమున తెలుగునక్రియల చివరివర్ణము నకు హ్రస్వ-ఇకారమాదేశమగును. ఉదా:- మటించి, వచ్చి, చని, కని మొ॥

(చింతా. క్రియా. 17)

క్రైస్తవత్యయాంతములు

కృత్యా, భుక్త్యా, ఇత్యాదులు.

ఇట్టివి తెలుగునఁజేరవు.

(ప్ర వ్యా. 812)

క్రైస్తవత్యయాంతార్థ వాచకములు

సంస్కృతమునందు ‘క్రైస్త’ ప్రత్యయాంత శబ్దములయొక్క అర్థమునిచ్చు శబ్దములు. అనగా భూతార్థక అసమాపక క్రియలు. (చూ.) విచారించి, కాంచి, కరుణించి, మున్నగునవి. ఇవి కళలు.

(అప్ప. V. 29; (చూ.) అం. కౌ. 771, 772)

క్రైస్తవత్యయాంతార్థ సంధి

‘క్రైస్త’అను ప్రత్యయమంతమందుగల పదములవంటి తెలుగు పదములకచ్చు పరమగుచో సంధిచేయరాదు. ప్రకృతి భావమే యుండును.

కాంచి యాలకించి,

ఎంచి యాలోచించి ఇత్యాదులు.

(అప్ప. V. 82, 83)

క్వార్థేత్తు

(క్వా+అర్థ+ఇత్తు) 'క్వా' ప్రత్యయార్థముగల ప్రాస్య-ఇవర్ణము. ఏకకర్తృ కములగు రెండుక్రియలలో ముందు జరిగినక్రియను తెలుపు శబ్దముపై సంస్కృత, మున క్వాప్రత్యయము వచ్చునని. పాణినీయమున చెప్పబడినది తెనుగున క్వార్థ మందు ధాతువు చివరి వర్ణమునకు ప్రాస్య- ఇకారము ఆదేశమగును. (చింతా. క్రియా 17) ఉదా:- వచ్చి, మొక్కి మొ॥ వీనిలోని చివరి ఇవర్ణము క్వార్థేత్తు. ఈక్వార్థే కారమునకు అచ్చు పరమగునపుడు సంధిరాదు. ఉదా:- వచ్చియిచ్చెను, చేసియడిగెను. మొ॥ (అథ. కా. సంధి 8)

క్రార

రేఫ ఇతర హల్లులపైని గూడునపుడు క్రార యనబడును. []

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 48)

క్రారవడి

(చూ.) క్రార

(గు. వ్యా. 12)

క్రారకొమ్ములు

కొమ్ముతోగూడిన హల్లులకు క్రార చేర్చుట. క్రు, క్రు మున్నగునవి.

తెలుగులో క్రారకొమ్ములేకాని వట్టువలులేవు. రెండును సుచ్చారణమునం దొకటిగనే యుండునుగాన భ్రాంతిపడరాదు.

క్రుళ్లె. క్రుంకె అని వ్రాయవలెనే కాని తృళ్లె, కృంకె యని వ్రాయరాదు.

(అప్ప. II. 36, 71)

క్రియ

(i) వ్యాపార వాచకము

(ల.వ్యా. క్రియా. 1; సం. వ్యా. క్రియా. 1)

(ii) వాక్యములో కర్తచేయు పనిని దెలియజేయుచు, వాక్యమును బూర్తిచేయునది.

మిత్రుడు వచ్చెను, ఆవుపాలిచ్చెను (అం. భా. శా. సంజ్ఞా 81)

(iii) ధాతువు (చూ.) భూతాదిక్రియావృత్తియైనపుడు క్రియ యనబడును. వచ్చు, ఉండు, పోషించు మొదలైనవి ధాతువులు. వీనికి డు, రు, వు, రు, ను, ము అను క్రియా విభక్తులు చేరునపుడు క్రియారూపములు నిష్పన్నములగును.

వచ్చుచున్నాడు, వచ్చుచున్నారు
వచ్చిరి, వచ్చితిని, వచ్చితిమి మున్నగునవి.

(అం. భా. శా. సంజ్ఞా. 47)

క్రియా కాంక్షములు

క్రియను కోరునవి.

తుమున్నర్థము, క్షైర్వర్థము, శత్రుర్థము (చూ.) మున్నగునవి.

పడున్; పడి; పడక; పడుచున్ ఇత్యాదులు.

(సం. వ్యా. క్రియా. 18.)

క్రియాజన్య విశేషణములు

ధాతువుల వలనఁబుట్టిన విశేషణములు. వీనినే ధాతుజ విశేషణము (చూ.)
లనియు నందురు.

వచ్చిన రాముడు, ఇచ్చిన గోవులు.

(అం. భా. శా. విశే. 7)

క్రియాజన్య విశేష్యములు

ధాతువులకు కొన్ని ప్రత్యయములను జేర్చుటచే నేర్పడిన నామరూపములు.

అలుక, కలిమి, కోత—వీనినే (చూ.) కృదంతములనియు నందురు.

(సం. వ్యా. విశే. 9.)

క్రియాదికము

క్రియ మొదలగునవి.

క్రియ, విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 8)

క్రియానిహిత నామములు

క్రియారూపములు వెంటనే స్పష్టపడక, దాగియున్న నామములు.

తొట—ఇది 'తొడు' అను క్రియనుండి నిష్పన్నమైనది.

పొద్దు < పొలుదు < *పొలు = పొడుచు.

(తె. వ్యా. వి. పుట 824)

క్రియాన్వయ వాక్యములు

సమాపక క్రియలతో నన్వయించు వాక్యములు.
వాడు వచ్చెనేని వీడు వచ్చును. ఇత్యాదులు.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 9.)

క్రియాప్రయుక్త విశేషణము

విశేషణముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినక్రియ.
పోవు వాడు, వచ్చు మనుజుడు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 3)

క్రియాఫలము

‘క్రియ’ యనఁగా వ్యాపారము. వ్యాపారము వలన సిద్ధించునది క్రియాఫలము.
దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను—వాడె ననఁగా వంటచేసెనని యర్థము.
వంట ఫలము. చేయుట—వ్యాపారము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 52)

(కారక. 2)

క్రియా విభక్తులు

ధాతువునకుఁజేరు విభక్తులు -డు(జ్), -రు; -వు -రు; -ను, -ము అనునవి.

వచ్చుచున్నాడు — వచ్చుచున్నాడు
వచ్చుచున్నావు — వచ్చుచున్నాడు
వచ్చుచున్నాను — వచ్చుచున్నాము

(బా. వ్యా. కారక. 34)

క్రియా విశేషణములు

క్రియాపదముల ధర్మములను దెలుపునవి. ఇవి క్రియలయొక్క అర్థములను
హెచ్చింపఁగలవు. తగ్గింపఁగలవు. వేఱుచేయగలవు.

వడిగా వచ్చెను
ఎంతయు నొనఁగూర్చెను.
పెద్దయు మెచ్చె.

(అ. ఛం. V. 12; ఆం. కౌ. 767, '68)

(ఆం. బా. శా. విశే. 8)

క్రియావిశేషము

పోషించుట, వ్రాయుట.

(మ. ప. వ్యా. శబ్ద. 1.)

క్రిగడుపు క్రిగాలు, క్రిదొడ ఇత్యాదులు

క్రిందు+ కడుపు; క్రిందు+కాలు; క్రిందు+తొడ, 'క్రిందు' శబ్దము 'ప్రాంతాదుల'లోనిది. (చూ.) ఇందలి తొలియచ్చమీది వర్ణములకు లోపమురాగా 'క్రి' శబ్దము మిగులును. దానిపై 'ను' గాగమము వచ్చును. హ్రస్వముపైనది పూర్ణబిందువు గావలయును, దీనికి భిన్నముగా 'క్రి' లోని యచ్చ దీర్ఘముకాగా ఖండబిందువు మాత్రమే యగును.

క్రి+కడుపు; క్రి+ను+కడుపు → క్రి+ను+గడుపు → క్రిగడుపు
ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. సంధి. 88)

క్రిడా విశేష వాచకములు

ఆటల పేళ్లు. ఇవి నిత్య బహువచనాంతములు.

అచ్చన గాయలు, ఓమన గుంటలు మున్నగునవి.

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 88)

క్రీబ తుల్యములు

నపుంసక లింగముతో సమానములగు సంస్కృత శబ్దములు.

కంఠరాదులు (చూ.) సంస్కృతమునందు స్త్రీలింగములు. ఇవి తత్సమము లగునపుడు దీర్ఘమునకు హ్రస్వము, ప్రథమైక వచనలోపము కల్గినరూపమేకాక, 'ము' వర్ణకము చేరిన రూపములును నేర్పడు చున్నవి. 'ము' వర్ణకము చేరిన రూపములు సాధింపఁబడవలయునన్న వీనికి క్రిబతుల్యత నతిదేశింపవలయును.

కంఠరా < కంఠర
కంఠరము. ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 66)

క్రీబత్వము

నపుంసక లింగత్వము. ఇట్టి నపుంసకలింగత్వ మారోపింపఁబడిన రూపము లకుదెఱుగున 'ము' వర్ణకము చేరును.

మహతీతరములగు (చూ.) స్త్రీలింగముల విశేషణములకు క్రిబత్వము వికల్పముగా నగును. అందుచే మువర్ణకము చేరును.

హృద్యో యగు విద్యో. (స్త్రీలింగములు)

హృద్యో మగు విద్యో (క్లిబము)

క్లిబములు¹

నపుంసక లింగములు. మిత్రశరణ ప్రధాన పాత్రాదులు.

(డా. వ్యా. తత్వము. 18)

క్లిబములు²

నపుంసకములైన స్వరములు.

ఋ, ఌ వీనికి రు, లు అను వ్యంజనోచ్ఛారణము కలదు. అందుచేతనే ప్రాకృత భాషలలో నివిలోపించినవి. (గు. వ్యా. 8 అంశము)

క్లిబసమములు

నపుంసకలింగ సమములగు ఆచ్చికశబ్దములు. తుల్య సమశబ్దములు సమావార్ధకములే యైనను, వ్యాకరణ శాస్త్రమునందు క్లిబరుల్యములను (చూ.) వ్యవహారము సంస్కృత శబ్దముల పట్లను, క్లిబసమములను వ్యవహారము 'ము' వర్ణకాంతములగు ఆచ్చిక శబ్దముల పట్లను గావింపబడెను.

వియ్యము, నెయ్యము, కయ్యము మున్నగునవి.

(డా. వ్యా. ఆచ్చిక. 2)

క్విప్రత్యయంతములు

సంస్కృతమునందు 'క్విప్' ప్రత్యయము ఆచార్యమునందు వచ్చును. అట్టి దానికి పర్యాయముగాఁ దెలుగునందు భావప్రకటన మిట్లుండునవి ఆంధ్రకౌముది కర్త యిట్లు పేర్కొనెను.

ఇలకుఁ గోకగుచున్న సంద్రంబు.

'అశ్వతి', 'గార్దభతి' అను 'క్విప్' ప్రత్యయంతములకు తుల్యముగా తెలుగున 'అశ్వమగుచున్న' 'గార్దభమగుచున్న' అని చెప్పనగునవి తత్కర్త యభిప్రాయము

(ఆం. .కా 727, '28)

క్రొత్తాదులు

క్రొత్త, నెఱ, ముందు, పెను మున్నగు పదములు. క్రొత్తాదులలోనివి. ఇది యాకృతి గణము.

వీనిలు ప్రత్యేకములకు గ్రొన్నియెడల నుగాగమమును. కొన్ని యెడల మీఁది హల్లునకు ద్విత్యమును నగును.

క్రొత్త+చాయ → క్రొంజాయ

క్రొత్త+తాని → క్రొత్తాని

నెఱ+మనము → నెమ్మనము

ముందు+కోపము → ముంగోపము

(బా. వ్యా. స. ధి. 38; ప్రొ. వ్యా. సమాస. 7)

ఖ

ఆంధ్ర భాషావ్యంజన సముదాయమునందు రెండవది.

ఇతర లక్షణములకు చూ. క¹

మహాప్రాణము

ఖడ్గము, ఖరము, మున్నగు సంస్కృత సమములనుగూడి యిది వ్యవహరింపబడును. (ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 1; బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 4)

ఖండబిందువు

(i) అర్థబిందువు /c/

ప్రాచీన శాసనములందుగాని, తాటియాకు ప్రతులలోగాని ఈ గుర్తులేదు. ముద్రణయంత్రముతోపాటిది యేర్పడినది. (చూ. తెలుగు మెఱుంగులు—శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి—అరసున్న పుట 88)

(ii) కావ్యభాషలోనిది యుచ్చారణమును గోల్పోయిన ఆనునాసిక చిహ్నము—ఆకలి, చీకటి, మఱుదలు అరటి ఇత్యాదులు. కాని నేటి వ్యవహారభాషలో ఆనునాసికోచ్చారణ సూచకముగా నాటకములలోను, నవలలలోను నిది యుపయుక్తము—ఆఁ, ఊఁ, మూఁవఁయ్య వఁవోయ్.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 111)

ఖు

ప్రాకృత వ్యాకరణమున ఆది వర్ణము నకు సంజ్ఞ (వాల్మీ 1-1-8, వై. చం. సంజ్ఞా 8) ఈ సంజ్ఞ వై. చం. యందు వాడబడినది (వై. చం. తదవ 8)

గ¹

ఆంధ్రవర్ణ సమామ్నాయము నందలి వ్యంజనములలో మూడవవ్యంజనము.

ఇతర లక్షణములకు (చూ.) క¹

నాదము.

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 1)

గ²

ప్రాకృత వ్యాకరణమున గణమును తెలిపెడి ఆదిశబ్దమునకు సంజ్ఞ. గుణాదు లనిచెప్పటకు 'గుణగ' అనిచెప్పట మొ॥ (వై. చం. సంజ్ఞా 11. వాఙ్మీ 1-10 ఇట్లే కుశగ, దారగ, చెల్లగ, కొలకొలగ, ఖడ్గ మున్నగునవి. (వై. చం. అజంత 84, 85, అవ్య. 24, 28, శ్రీ. 19)

గకారము వకారమగుట

తెలుగు పదము లందలి అనాది గకారము కొన్నిచోట్ల వకారమగును.

పగడము—పపడము

సురుగు—సురువు

(స. సా. సం. I. సంధి. 201)

(అం. కౌ. 888-884)

గ, జ, డ, ద, బ, లు

వర్గత్పతీయ వర్ణములు. వీనికి సరళములను (చూ.) ప్రసిద్ధవ్యవహారము. ఇట తాలవ్యజకారము మాత్రమే పేర్కొనఁబడిన దంత్య జకారము కూడ గ్రహింప వలసియున్నది.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 8)

గబ్బిబొట్టు

పూర్ణబిందువు లేక దీర్ఘబిందువు. దీనినే పూర్ణానుస్వారమనియు నందురు. (ం) ఇది ఆచ్చికమగు వ్యవహారము. (అప్ప. II. 22)

గతాదులు

త, డ, థ, ద, ధ, థ, గ, జ, బ, మ— ఈ పది వర్ణములకు గతాదులని పేరు. వీనికి ముందున్న ద్రుతము బిందువుగా మాఱును

(గు వ్యా. సంధి. 84, 85)

—గడ

కొన్ని ధాతువులకుఁజేరు కృత్రుత్యము. విలుగడ, తేరుగడ, దిద్దుగడ, (అం. కౌ. 801-'2)

గతి తత్పురుషములు

గతి సంజ్ఞాకములతో (చూ.) నేర్పడిన తత్పురుష సమాసములు.

అస్తమయము, సత్కారము, అలంకృతి, పురస్కారము, తిరస్కారము — మున్నగునవి. (సు. వ్యా. సమాస. 52)

గతివిరహితి ధాతువులు

(చూ.) అగతికములు.

గతి సంజ్ఞగల ప్రాదులతోఁగలియని కేవల ధాతువులు.

భూ, స్పృ, కృ, రేకృ, లోచ, పచి, లప ఇత్యాదులు.

వీనికిఁదెనుఁగునఁ బ్రవేశము లేదు.

‘ప్రభవించు’ అని యుండునే కాని ‘భవించు’ అని యుండదు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 121)

గతి సంజ్ఞకములు

గతి సంజ్ఞ కలవి

ప్రాదు లిరువది రెండును; ఊరీప్రభృతులును; సాక్షాత్ప్రభృతులును గతి సంజ్ఞకములు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 121)

గత్యర్థకములు

గతి+అర్థకములు.

సంస్కృతమునందు గమనార్థక ధాతువులు ‘పొందుట’ యను నర్థమునిచ్చును. (యే గత్యర్థకాః తే ప్రాప్త్యర్థకాః)

‘పొందు’ మొదలయినవి గత్యర్థకములు. అప్రేరణమునందు) వీని కర్తలు, ప్రేరణార్థమునందు కర్మములగును.

ఉదా : మైత్రుఁడు గ్రామమును బొందెను. (అప్రేరణము)

చైత్రుఁడు మైత్రుని గ్రామమును బొందించెను. (ప్రేరణము)

(బా. వ్యా. క్రియా. 128)

గద్య చింతామణి

కర్త : శ్రీ గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులు

ప్రాచీనకాలమునందును గద్యరచన వ్యసహారభాషలోనే జరిగెనని నిరూపించుటకు అనేక గద్యభాగము లిందు నిరూపితములు.

-గలక్

చేయుచున్నాఁడను నర్థమున విహితమైన ఇంచుక్కు పరమైనపుడు దేశ్య ధాతువునకు వచ్చు అగమము. ఇందలి కకారమిత్యంజ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- ఓడుగలింపుచున్నాఁడు, వరగలింపుచున్నాఁడు మొ॥ అగమ శాస్త్రమనిత్యమగుటచే నీ యాగమము ఇనుమడింపుచున్నది మున్నగుచోట్ల రాదు.

(వై. చం. తిజంత 199)

గలగాగమము

(గలక్ + ఆగమము) చూ:- గలక్

గసడదవలు

ప్రథమా మాత్రము కంటె పరమందున్న పరుషములకు వచ్చు ఆదేశ వర్ణములు. ఉదా:- సిరిగలవాడు, దానముసేయున్, ఒరుడుడెక్కుల, తనయిల్లు దామర తంపర. నిజమవలుకున్ మొ॥ తాను, నేను శబ్దములకు పరమందున్న పరుషములకు మాత్రము గసడదవలు రావు. ఉదా:- తాజుదివె, నేజుదివెన్ మొ॥ (చింతా. సంధి. 28. ఖా. వ్యా. సంధి. 18)

సంస్కృత సమేతరములైన శబ్దములకంటె పరమగు సంస్కృత శబ్దాదియందున్న పరుషములకు గసడదవలు రావు. ఉదా:- దొర కరుణించె, సిరి చంచలము, మా యయ్య టంకాయుడుడు, నా వేల్పుతోయాధిపతి, వీడు పావ నుడు మొ॥ (చింతా. సంధి. 24). ద్వంద్వ సమాసమున పదముకంటె పరమందున్న పరుషములకును గసడదవలు ఆదేశములగును. ఉదా:- అరిగోరులు, కాలు సేతులు, టక్కుడెక్కులు, తల్లిదండ్రులు, ఊరువల్లెలు మొ॥

(చింతా. సంధి. 32)

గసడద వాదేశము

ప్రథమావిభక్తి పునునిలుచు 'కచటతప' లకు 'గసడదవ' ల యాదేశము వికల్పముగా నగును

వాడు కొద్దె, వాడుగొద్దె

చూ. గ స డ ద వ లు

(స సా. సం. I. సంధి. 98, 99)

-గాడు

కలవాడు ఇత్యాద్యర్థములందువచ్చు తద్ధితప్రత్యయము. ఇది పుంలింగమున ఏకవచనముకంటె షరముగా వచ్చును ఉదా:- అందగాడు మొ॥ (అథ. కా. 50, 51; ఆం. కౌ. 687, 688) చూ:- కా 2.

గాదులు

గ, జ, ఐ, మ—ఈ నాల్గువర్ణములకు గాదులు అనిపేరు.

చూ, గరాదులు

(గు. వ్యా. 64 అంశము)

గిడునులు

హ్రస్వములు

(అప్ప. II. 10)

గిత్వము

పలుకులను జంటగాఁగూర్చి నుడువుచో రెండవనుడి మొదటి వ్రాముకి గిత్వము వచ్చును.

పులి—గిలి, విల్లు—గిల్లు, చూ. గి గీలు (కా. చూ. IX. 167, 168; ఆం. కౌ. 881-882)

గి గీలు

నిందయం దాప్రేడితము యొక్క ఆద్యక్షరము ప్రాస్వమగుచో 'గి'; దీర్ఘమగుచో 'గీ' ఆదేశమగును.

కుంభ కర్ణుడు+కుంభకర్ణుడు→కుంభకర్ణుడు, గింభకర్ణుడు.

రావణుడు+రావణుడు→రావణుడు, గీవణుడు.

(బా. వ్యా. ప్రకీ. 22)

గీజ్వాదులు

'గీలు' మున్నగు ధాతువులు.

పీనికి 'అ' వర్ణకము పరమగుచో కృదంత రూపము లేర్పడును.

గీలు+అ→గీఅ.

(బా. వ్యా. కృదంత. 18)

గుగాగమము

గుక్+ఆగమము. కిత్సంజ్ఞ.

అడ్డాదులకు ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు గుక్ అనునాగమ మగును.

అర్థగ్+ఇంచు(క్)→అర్థగించు

అప్పగ్+ఇంచు(క్)→అప్పగించు

(బా. వ్యా. క్రియా. 70)

గుంజాదులు

(గుంజా+ఆదులు) గుంజా శబ్దపర్యాయమగు గురిగింజ మున్నగునవి. అవి గురిగింజ, కఱ్ఱ, కుంచె, కాసు, రూక మొ॥ వీనివై ప్రమాణార్థమున 'అంత' యను ప్రత్యయము వచ్చును. (మం. ఆం. కౌ. 3095)

-గు

గుణవాచకముగు దేశ్యశబ్దముమీద ఇంచుక్కు పరమగునపుడువచ్చు ఆగమము.
ఉదా:- తెల్లగింపు చున్నది, సన్నగింపుచున్నది. ఒకానొకచో గుణవాచకము కాని
దేశ్య శబ్దముపైని గూడ సీయాగమము వచ్చును. ఉదా.- బారగింపు చున్నది.

(వై. చం. తిజంత 201)

గుగాగమము

(గుక్ + ఆగమము) చూ:- గుక్.

గుజ్

బిందుపూర్వక 'గు' వర్ణము.

రేను, గోను, శబ్దములందలి నువర్ణము బహువచనము పరంబగుచో 'గు'జ్జగు.

రేను--రేగు—రేగులు.

గోను—గోగు—గోగులు.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 19)

గుజ్జులు

ప్రాస్వములకు గుజ్జులనియు వ్యవహారము.

(అప్ప. II. 10)

గుడి

ఇకారమునకు హల్లులతోఁజేర్చి వ్రాయునప్పటిగుర్లు

'లి' కి, గి ఇత్యాదులు.

(గు. వ్యా 11)

గుడిదీర్ఘము

ఈ కారము హల్లులతోఁజేర్చి వ్రాయునప్పటి గుర్లు.

'లి' కి, గి

(అప్ప 11. 8; గు వ్యా. 11)

గుణపదము

గుణమును వర్ణించునట్టి పదము.

దీనినే గుణవాచకమందురు. (చూ.) ఇది విశేషణము (చూ.)

(క. చిం. సంజ్ఞా 20)

గుణప్రయుక్త విశేషణము

గుణవాచకము విశేషణముగాఁ బ్రయుక్తమైనది.

నల్లనివాడు

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 3)

గుణము

వస్తువుయొక్క ధర్మము

సముదాయమునుండి గుణమునుబట్టి యొకవస్తువును బృథక్కరించుటకు షష్ఠీ విభక్తియగు 'లోపల' శబ్ద ముపయుక్తము.

గోవుల లోపలఁ గపిల బహుక్షీర. (బా. వ్యా. కారక. 16)

గుణములు

అ, ఏ, ఓ—ఈ మూఁడును గుణములని పాణిని వ్యవహరించెను. ఋస్థానికం బగు గుణము రపరంబయి యుండు. (రేఫపరమందుఁగల్గియుండుననఁగా 'అర్' అని యర్థము.)

సంస్కృత ధాతుపథలకు ఇ,ఊ,ఋ అనువానికి సౌరెడిని ఏ,ఓ, అర్ అనునవి యిచ్చుక్కు పరిబగునపుడగునని యెఱుంగునది.

చిద్—చేదించు, ఘష్—ఘోషించు

వృష్—వర్షించు. (బా. వ్యా. క్రియా. 66)

గుణయోగము

గుణములతోఁగలయిక ఇటఁబురుష గుణసాదృశ్యము గోచరించును.

సముద్రుఁడు. మేఘుఁడు, హిమవంతుఁడు, మైనాకుఁడు మున్నగునవి.

(ల. వ్యా. సుబన్త. 14)

గుణవచనములు

(1) గుణవచనములనుదెల్పు విశేషణములు. నల్లమలు (నూ) వీనికి భావార్థమునందు న వర్ణకము చేరును.

నల్లన, తెల్లన, పచ్చన, ఘోదలై నవి.

(11) కర్మధారయ సమాసమునందు వీనికి నిగాగమము బహుళముగానగును.

నల్లనివాఁడు, తెల్లనిగోడ (బా. వ్యా. తద్విత. 6; సమాస. 12)

గుణవదాదులు

'గుణవత్' శబ్దము మున్నగునవి.

వీని ద్వితీయైకవచనాంత తుల్య రూపములు తెలుఁగునందు ప్రాతిపదికము లగును. అంత్యవర్ణమునకు లోపము గల్గును.

గుణవంత(మ్) { గుణవంతుఁడు
గుణవంతురాలు
గుణవంతము.

ఇట్లే బుద్ధిమంతమ్, శ్రీమంతమ్, విద్యాంసమ్ మున్నగునవి.

(ల. వ్యా. హలన్త. 52; బా. వ్యా. తత్సమ. 70)

గుణవాచక దేశ్య విశేషణములు

గుణములను దెల్పు దేశీయములగు విశేషణములు. ఇవి నిత్యైక వచనాంతములు. (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 33)

గుణవాచకములు

విశేష్యముల గుణములను దెలుపునవి గుణ విశేషణములు.

తెల్ల, మంచి, నిగ్గు ఇత్యాదులు.

(రూపము రసము, స్పర్శము మున్నగునవి గుణములు.)

(సం. వ్యా. గుణ. 8)

గుణవిశేషణము

తెల్ల, నల్ల, పుల్ల. మున్నగు విశేషణములయిన గుణవాచకములు. (చూ.)

(మ. ప వ్యా. విశే 2)

గుణవిశేష్యములు

ధైర్యము, సాహసము మున్నగునవి.

(మ. ప. వ్యా. శబ్ద. 1)

గుణవద్గణము

(చూ) గుణవదాదులు.

(చింతా. హలంత. 2; కవిజనాం. 67 ప్రతము)

గుణసంధి

అకారమునకు ఇ. ఉ, ఋ, లు పరమగుచో ఏ, ఓ, అర్, లు క్రమముగా నేకాదేశమగును.

గుణములు (చూ.) వచ్చు సంధి కావున గుణసంధి.

పరమ+ఈశ్వరుడు — పరమేశ్వరుడు

సూర్య+ఉదయము—సూర్యోదయము

దేవ+ఋషి—దేవర్షి. దేవఋషి

(ఆం. భా. శా. సంధి. 95-97)

గుణాదివాచక విశేషణములు

గుణము మున్నగువానిని దెలుపు శబ్దములు

స్వభావము, అవస్థ, శక్తి, సామ్యము మున్నగువానిని ఆదిశబ్దముచే గ్రహింప
నగును.

సుందరుడు, ప్రియుడు, నితపద్మము, మధురవచనము, బల్లిదుడు, వచ్చి
నట్టివాడు. (అం. భా. శా. విశే. 2)

గుణాదివాచకములు

గుణము, స్వభావము, అవస్థ, భావార్థకము, ధాత్వార్థము మున్నగువానిని దెలి
పెడి శబ్దములు.

ఇవి ప్రాణినో, వస్తువునో ఆశ్రయించియుండును. కావున వీనినొక తర
గతిలోఁజేర్చనగును.

తామరపువ్వు, తీపి, మంచి, తెల్లన, ఎత్తు, పొడుగు, బాల్యము, మెలఁకువ
సుఖము, చావు.

(అం. భా. శా. నామ. 10)

గురుమంతము

గురువు గలది. గురువుగాగల ధాతువు దీనికి 'ఇయుడాగమము' రాదు (చూ.)
యాచ్, అర్థ ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 50)

-గుఱించి

ద్వితీయా విభక్తి.

హరి గుఱించి తపమాచరించె.

(ఆం. కౌ. 189 పంక్తి)

-గుఱిచి

ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱిచి కూడ ననుప్రయుక్తమగును.

'మము గుఱిచి నామగోత్ర క్రమమున' చూ కూర్చి.

(ప్రౌ. వ్యా. కారక. 2)

గోత్రాపర్యార్థకములు

'వంశమునందుఁబుట్టిన సంతతి' యను నర్థము నందుఁజేరు తద్ధిత ప్రత్యయ
ములు ఆంతమందుఁగల శబ్దములు.

గార్గ్యుడు - గర్గుని వంశమునందుఁబుట్టినవాడు.

(అం. భా. శా. సమాస. 88)

గోపాల కృష్ణయ్య, పద్లమూడి

1. ధ్వని-లిపి-పరిణామము

2. వ్యావహారిక భాషావ్యాకరణము (చూ.)

ఆను లక్షణ గ్రంథములను రచించి కీర్తి గడించినవారు.

గురుమూర్తి శాస్త్రి రావిపాటి

క్రీ. శ 1770-1886.

చెన్నపురి ఫోర్టుసెంటు జార్జి కళాశాల ప్రధానోపాధ్యాయ పదవి నలంకిరించిన పండితుడు. ఆంధ్ర భాషాసేవ గావించిన ఏ. డి. కాంపుబెల్, సి. పి బ్రౌన్ మున్నగువారి ప్రశంసలనందుకొన్నవారు. ప్రభుత్వముచే 'శాస్త్రి' బిరుదమును గూడ సీతడందుకొనెను.

ఇతడు శిష్టవ్యవహార రూపములనుగూడ తన వ్యాకరణమునందు (చూ. తెనుగు వ్యాకరణము) బ్రదర్శించెను. ఈతని వ్యాకరణమును బాలవ్యాకరణకర్త పరవస్తు చిన్నయసూరి (చూ) కొన్ని యేడ్లు పాఠమును జెప్పెను.

ఈతని 'విక్రమార్క కథలు' వచన రచనలో బ్రసిద్ధము.

గురువు

దీర్ఘము, సంయుక్తపరకము, సానుస్వారము, విసర్గయుక్తము నయినస్వరము. యాచించి, అర్థించు, ప్రశంసించు, దుఃఖించు. (బా. వ్యా క్రియా. 50)

గృహజ్యోత్యర్థకము

(గృహజ్యోతి+ఆర్థకము) గ్రహ=ఉపాదానే యను సంస్కృతధాతువు అర్థము గల 'కొను' అనునది. (చింతా. క్రియా. 38) ఇది యాత్మనేపదార్థమున ధాతువుకనుప్రయుక్తమగును. ఉదా:- చదువుకొను, వ్రాసికొను మొ॥

గోయి ప్రభృతులు

'గోయి' మున్నగు శబ్దములు.

వీనికి విభక్తి పరమగుచో తుది యక్షరమునకు 'తి' వర్ణమగును.

గోయి+లు—గోతులు

గోయి+ని—గోతిని—ఇట్లే గోతులందు.

నూయి, వాయి, చేయి మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 85)

గో శబ్దము

(i) ఈ శబ్దమునకు ఉకారాంత శబ్దములకు వలె 'వు' వర్ణకము చేదును
గో—గోవు

(ii) వు వర్ణకేతర విభక్తి పరమగుచో ఈ శబ్దమునకు నిత్యముగా వుగాగమ
మగును.

గోవులు, గోవులతో ఇత్యాదులు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 48, 49)

గౌణక్రియ

అసమాపక క్రియ (చూ.)

(తె వ్యా. వి పుట 778)

గౌణము

ఆ ప్రధానము.

సమాసాంతర్గతమైన పదప్రవృత్తి గౌణము. ఇతర పదప్రవృత్తి ముఖ్యము
విశేషణము అప్రధానము. విశేష్యము ప్రధానము.

“హతరాజుడు పరశురాముడు” అనుచో ‘హత’ ‘రాజు’ శబ్దార్థములు గౌణ
ములు. ‘పరశురామ’ శబ్దార్థము ముఖ్యము. (క. చిం. సంజ్ఞా 44)

గ్రహణము

కొనుట ఈ యర్థమునందు వలన వర్ణకము వచ్చును.

మైత్రుని వలన ధనంబు గొనియె. (బా. వ్యా. కారక. 9)

గ్రహ్యది యోగజమగు పంచమి

కొనుట ఎఱుగుట, వినుట మున్నగునవి గ్రహ్యదులు. ఇట్టి యర్థముల కల
యిక యందుగలిగిన పంచమీ విభక్తి—గ్రహ్యది యోగజమగు పంచమి—వలన.

ఇట్టి పంచమికి మాఱుగా—‘చేత’ వర్ణకమును గూడ నుపయోగింపనగును.

1 జరాసంధుడు రాజుల వలన గప్పంబు గొనియె

2. మైత్రుడు చైత్రుని వలన ఋణము గొనియె

3. ఈ యర్థము నీ వలన నెఱింగితి.

4. ఈ వృత్తాంతమును నీ వలన వింటిని

—‘వలన’ కు మాఱుగా—‘చేత’ వర్ణకమును కూడ నుపయోగింపనగును.

(బా. వ్యా. కారక. 4)

గ్రామ్యము

గ్రామమునకు సంబంధించినదని శబ్దార్థము. నాగరికము కానిది. మొరదైనది.

ఇది రెండు విధములు - (i) అర్థసంబంధము. (ii) శబ్దసంబంధము. అర్థ సంబంధమైన గ్రామ్యము అలంకార శాస్త్రమునకుఁజెందినది. శబ్దసంబంధమైనది. వ్యాకరణ శాస్త్రమునకు సంబంధించినది. కొందఱు దీనిని నిరూపించుటలో ఈ రెండింటికి సాంకర్యమొనర్చినట్లు కనిపించును—

(i) అక్షర విలోపమై, నియమ మెడలిన పలుకు. దీనిని అపభ్రంశకమనియు నందురు. (అప్స. I. 124; స. సా. సం. I. 85)

ఆడ, ఈడ, ఆఘ, ఇఘ, బామ్మఁడు.

(ii) ఇతరులను నిందించుపట్లగాని, పరిహాసము చేయుపట్లగాని, దీనినుపయోగింతురు. (అం. భా. భూ. 27; కా. చూ. IV. 20. అం. కౌ. 52-56)

(iii) లక్షణమునకు విరుద్ధముగా సర్వజనులచేత సాధారణముగా వ్యవహరింపఁబడు మాటలు. ఇవి గ్రంథములయందుపయోగపడవు. ఒకటొకటి మాత్రముపయుక్తము. (గు. వ్యా. 82)

(iv) తత్రజ్ఞాతి వర్ణనమునందు దీనిని వాడుదురు.

“మొక్కేముసామి” “బాగెము సేసినాము (ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా. 14)

(v) శిష్టవ్యవహార విరుద్ధమైన భాష : కూకో, వస్తది

(వ్యా. భా. వ్యా. సంజ్ఞా)

గ్రామ్యపదములు

లక్షణ విరుద్ధములైన పదములు. (చూ.) గ్రామ్యము. దినవెచ్చము, కరకఁతుఁ మున్నగునవి. ఇట్టివి కొన్ని కృతులం దొప్పును

(స. సా. సం. 11. సమాస 20-22)

గ్రామ్యాత్తులు

గ్రామ్యమునకు సంబంధించిన పదములు. వస్త్రాఁడా? తెస్త్రాఁడా? చూస్త్రాఁడా? మున్నగునవి.

(అప్స. I 125)

ఘ

ఆంధ్ర వ్యంజనమాలలో నాల్గవ వర్ణము. మహాప్రాణము

ఘటము, ఘాతము మున్నగు సంస్కృత సమములను గూడి . ఆంధ్రభాషలో వ్యవహరింపబడును.

(భా. వ్యా. సంజ్ఞా 4; ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా1)

ఘటావధము

బాల వ్యాకరణమునకు నవీనముగా వెలసిన వ్యాఖ్యలలో నిది యొకటి. (1970)

క ర్త: శ్రీ వంతరాం రామకృష్ణరావు

బ్రహ్మశ్రీ దువ్వూరు వేంకట రమణశాస్త్రి గారివలన వ్యాకరణ ప్రవీణుడైన ఈతఁడు ఈ త్రమ వ్యాఖ్యలు రచించు సదాశయమును గలవాఁడుగాఁగనుపట్టును.

ఘోషలు

ఘోష ప్రయత్నముచే నుచ్చరింపఁబడు వర్ణములు—వర్ణతృతీయ, చతుర్థ పంచమాక్షరములు. య, ర, ల, వ లు.

అచ్చులు

(అప్ప. II. 12)

ఘోషము

పదునొకండు విధములైన ఆభ్యంతర ప్రయత్నభేదములలో నొకటి.

(చూ.) ఆభ్యంతర ప్రయత్నము.

(చూ.) ఘోషలు

(ఆం. భా. వి. పుట. 279)

జ

ఇది కవర్ణముయొక్క ఆనునాసికవర్ణము.

ఇది స్వతంత్రముగా నుండక తద్వర్గాక్షరముల ననుసరించియే యుండును.

పాచీన శాసనముల యందిదియుపయుక్తము. ఒక్కోడు, పజ్జీపణ్ణు, క్రజ్జుటవ్యా. ఇత్యాదులు. కాని ప్రాకృతము నందువలె, బిందూయోగమెక్కువగుటచే, ప్రాకృతములలోవలె, తెలుగు వర్ణమాలలోఁగూడ నీవర్ణము లోపించినది కాని సంస్కృతమునందు వర్గాక్షరమునకుఁ బూర్వము, తద్వర్గానునాసికమే యుపయుక్తమగుటచే అజ్జము, పజ్జి- పజ్జము మున్నగు సంస్కృతములను గూడి యిది తెలుగున వ్యవహరింపఁబడునని వ్యాకరణులు పేర్కొందురు.

(భా. వ్యా. సంజ్ఞా. 8,4)

జమ్

జన్, ఓన్, ఆమ్ అను వర్ణవిభక్తి ప్రత్యయముల ప్రత్యాహారము. కనుక జమ్ అనగా వర్ణ విభక్తి ప్రత్యయములని భావము. “న విభక్త తుస్మాః (అష్టా.) ఆసు సూత్రముచే విభక్తులయందలి మకారమునకిత్యంజ్ఞా నిషేధముండుటచే ‘ఆదిరంత్యేన సహేతా (అష్టా.) అను సూత్రముచే ప్రత్యాహారము సిద్ధింపదు.

కనుకనీ ప్రత్యాహారమపాణిసీయము. 'సుప్సు ఆదిరంత్యహలా (వాల్మీ. 1-1-4) అను ప్రాకృత వ్యాకరణ విధిచే నీ ప్రత్యాహారమును చెప్పవలెను. ఇదంతములుకాని శబ్దములపైవచ్చు జమ్ స్థానమున కువర్జకమును, ఇదంత శబ్దములపై కి వర్జకమును వచ్చును. ఉదా:- రామునకున్, సీతకున్-హరికిన్, గిరికిన్ మొ॥ (చింతా, అజంత. 25, 39)

జనిన్

జని, భ్యాం, భ్యన్ అను సంస్కృత పంచమీ విభక్తిప్రత్యయముల ప్రత్యాహారము 'న విభక్తౌ తుస్మాః (అష్టా.) అను సూత్రముచే విభక్తిస్థమగు సకారమున కిత్సంజ్ఞ నిషేధింపబడుటచే 'ఆదిరన్త్యేన సహేతా (అష్టా) అను సూత్రముచే ప్రత్యాహారము సిద్ధింపదు. కనుకనీ సంజ్ఞయపాణిసీయము. 'సుస్వాదిరంత్యహలా' అనువాల్మీకి ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రానుసారమీ ప్రత్యాహారము సిద్ధించును. ప్రాకృతవ్యాకరణమున అంత్య హల్లు ఇత్సంజ్ఞకము కావలయునన్న నియమము లేదు. ఈ పంచమీ విభక్తిప్రత్యయముల స్థానమున తెనుగున 'వలన' యనునది ఆదేశమగును. ఉదా:- రామునివలన, రాములవలన మొ॥ (చింతా. అజంత. 28)

జి

సంస్కృతమున సప్తమీ విభక్త్యేకవచనప్రత్యయము. ఇందలి జకారమిత్సంజ్ఞకమై లోపింపగా 'ఇ' మిగులును. ఉదా:- మరుతి (మరుత్ + ఇ), రామే (రామ + ఇ) మొ॥ తెనుగున 'జి' స్థానమున 'అందు' అనునది ఆదేశమగును. (చింతా అజంత 26) ఉదా:- రామునియందు, రామునందు మొ॥ ము, వు, బు వర్ణములంతమందుగల అమహచ్చబ్దములపై, జడవాచకమగు స్త్రీసమ- ఉదంతములపై నను సప్తమ్యేకవచనమునకు (జి అనుదానికి) 'న' ఆదేశమగును. ఉదా:- వనమున, ధనువున, పర్వతంబున, పేరున మొ॥

(అథ. కా. అజంత 16, 17)

జిత్తు

జ్ + ఇత్తు (చూ.)

జకార మిత్సంజ్ఞగాగలది జిత్తు జకారమిత్తుగాగల దానికి ముందు బిందువు వచ్చును.

రాము + డు (జ్) — రాముడిడు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 19)

జివ్

జిన్/సుప్ అను సప్తమీ విభక్తిప్రత్యయముల ప్రత్యాహారము తెలుగున

ఈ ప్రత్యయముల స్థానమున 'అందు' అనునది ఆదేశమగును. (చింతా. అజ్ఞాన. 20) ఉదా:- రామునందున్, రామునియందున్, రాములందున్ మొ॥

జీత్తు

జీ+ఇత్తు (చూ.)

జీత్తు పరమగునపుడు ధాతువు తుది యుత్వము అత్వమగును

లజి, కజి ఇత్యాదులు.

వండఁడు, వండరు

వండదు, వండవు

} ప్రథమపురుష

వండపు, వండరు - మధ్యమపురుష

వండను, వండము - ఉత్తమపురుష

వండక - వ్యతిరేక క్తార్థకము మున్నగునవి

(బా. వ్యా. క్రియా. 20, 80)

జీవ్

ఆయా శబ్దములపై శ్రీత్వార్థ వివక్షయందు వచ్చు శ్రీ ప్రత్యయము. ఇందలి జకార పకారములిత్సంజ్ఞకములై లోపింపగా 'ఈ' మిగులును. ఈ ప్రత్యయము సంస్కృతమున ఋకారాంత నకారాంత శబ్దములపైని, ఉ, ఋ, ఌ వర్ణము లిత్తులుగా గల ప్రత్యయములంత మందుగల శబ్దములపైని, టిత్ప్రత్యయములంత మందుగల శబ్దములపైని, టిత్ప్రయాంత శబ్దములపైని, డ, అజ్, అజ్, ద్వయసచ్, దమ్నచ్, మాత్రచ్, తయచ్, తక్, తజ్, కజ్, క్వరచ్ ప్రత్యయంత శబ్దములపైని శ్రీత్వ వివక్ష యందు వచ్చును. ఉదా:- కర్త్రీ (కర్తృ+ ఈ), గుణిని (గుణిన్+ఈ), బుద్ధిమతీ (బుద్ధిమత్+ఈ) మొ॥ (అష్టా 4-1-18 నుండి 24, క. చిం. సంజ్ఞా 87)

'ప్రాస్యో దీర్ఘసమాసేఽపి క్వచిద్ జేపః ప్రయోగతః' (అథ. కా. అజ్ఞాన 29) అను కారికచే ఒకానొకచో షష్ఠీసమాసమందు జీవ్ ప్రత్యయాంతమునకు ప్రాస్యము వచ్చును.

ఉదా:- "నదినుత గురుకర్ణ శల్య నాగపురీశుల్" మొ॥ పై కారికయందలి జీపోఽపి అను చోట అపిశబ్ద సారస్యముచే టాబంతమునకును ప్రాస్యము వచ్చును.

ఉదా:- తమసతీర సికతావిలసనములు. ఈ ప్రాస్యము సమాసముకాని చోట్ల నిత్యముగా వచ్చును.

ఉదా:- రమ, నది మొ॥ చూ:- జీ ప్రత్యయము.

జీవ్రత్యయము

సంస్కృత వ్యాకరణమునందు జీవ్, జీష్, జీన్, అను త్రి ప్రత్యయములు మూడింటిని నిర్దేశించునపుడు సంగ్రహమునకై తుది పొల్లులు విడిచి 'జీ' యని వ్యవహరింతురు

జకారము లోపింపగా 'ఈ' యనునదియే ప్రత్యయము.

జనయిత్రీ—జనయిత్రీ

మతిమతీ—మతిమతి

(బా. వ్యా. తత్సమ. 85)

జ్

జే, బ్యాం, భ్యన్ అను సంస్కృత చతుర్థి విభక్తి ప్రత్యయముల ప్రత్యాహారము నవిభక్తై తుస్మాః (అప్టా.) అను సూత్రముచే విభక్తిస్త సకారమునకు ఇత్యంజ్ నిషేధింపఁబడుటచే భ్యన్తోని సకారముతో ప్రత్యాహారము సిద్ధింపదు. కనుక నీ సంజ్ పాఠినీయముకాదు. “సుప్సాద్విరంత్యహలా” (వాల్మీ 1-1-4) అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రముచే నీ ప్రత్యాహారము సిద్ధించును. ఇందు అంత్య హల్లు ఇత్యంజ్ కావలయునన్న నియమములేదు. కనుకనే జెస్, టాస్, జసిస్, మున్నగు సహజినీయములగు ప్రత్యాహారములు ప్రాకృత వ్యాకరణాను సారము సాధింపఁదగినవి. (అహో. అజ్ న 21) ఈ చతుర్థి విభక్తి ప్రత్యయముల స్థానమున తెలుగులో కొఱకు, కై అను ప్రత్యయము లాదేశములగును ఉదా:- రాముని కొఱకు, రాముల కొఱకు మొ॥ (చింతా. అజ్ న. 22)

జ¹

తాలవ్య స్పర్శము (Palatal Stop)

కఠిన తాలువు—స్థానము

జిహ్వమధ్యము—కరణము

స్పర్శప్రయత్నము

శ్వాసము

అల్పప్రాణము

ఇది చలము, చాటువు, చూళిక, చోరుడు, చౌర్యము మున్నగు సంస్కృత సమములను గూడి తెలుగున వ్యవహరింపఁబడును.

జ²

తాలవ్యస్పృష్టావృము (apico-palatal affricate)

కఠిన తాలువు స్థానము.

జిహ్వబిర్పము కరణము.

స్పృష్టోష్మ ప్రయత్నము (వాయు స్థంభన కాలమందు
స్పర్శప్రయత్నము; వాయుస్ఫోటన కాలమందు ఊష్మప్రయత్నము)
ఇ, ఈ, ఎ, ఏ ఎ, ఏ లంగూడి నప్పుడే యిట్టి యుచ్చారణము.

జె జె :

చిలుక, చీమ, చెలువు, చేపు, మెడ, చేప
ఇది ద న్తమూలీయ చకారమునకు సవర్ణము.

జ

ద న్తమూలీయ స్పృష్టోష్మము
(apico-alveolar affricate)

ద న్తమూలము స్థానము.

జిహ్వబర్సము కరణము.

స్పృష్టోష్మము ప్రయత్నము

శ్వాసము, అల్ప ప్రాణము

ఉ, ఊ, ఒ, ఓ, ఔ లం గూడి తెలుగున, వ్యవహరింపఁబడును.

చుక్క, చూపు, చొరవ, చోటు, చౌక.

ఇది తాలవ్యస్పృష్టోష్మచకారమునకు, సవర్ణము. (చూ. చ²)

చంద్రకవి

కృష్ణభూపాలీయమును ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి వ్యాఖ్యనురచించిన పండితుఁడు.
19వ శతాబ్ది పూర్వభాగమునకు చెందినవాఁడు. ఈతఁడు కోలారు ప్రాంతమందలి
కుందలగుర్కి గ్రామ వాస్తవ్యుఁడనియు, సీతని తండ్రి నారాయణ మంత్రియనియు,
వీరు ఆర్వేరి నియోగి శాఖకు చెందినవారనియు శ్రీ రాళ్ళపల్లి ఆనంతకృష్ణశర్మ
గారు తెలిపియున్నారు. (చూ. కృష్ణభూపాలీయము)

చకారభావము

సముచ్చయార్థము. చూ. సముచ్చయము.

(కా. చూ. IX, 58)

చచ్చు నొచ్చులు

‘చచ్చు’ అను ధాతువునకు ‘చావు’ అను రూపమును; ‘నొచ్చు’ అను ధాతువు
నకు ‘నోవు’ అను రూపమాదేశమగును.

చచ్చు—చావఁడు, చావుము

నొచ్చు—నోవఁడు, నోవుము

(ఐ. వ్యా. క్రియా. 94)

చతుర్థి

నాలుగవ విభక్తి. కొఱకు, కై (కము) అనునవి ఈవిభక్తి ప్రత్యయములు.

(i) గృహీతను దెలుపు ప్రాతిపదికము కంటె వచ్చును. బలిచక్రవర్తి వామనుని కొఱకు మూడడుగులు దానమొసంగెను.

(అం. భా భూ. 68)

(ii) సంప్రదానంబునకుం జతుర్థి యగును జనకుడు రాముని కొఱకుగన్య యిచ్చెను.

(బా. వ్యా. కారక. 8)

(iii) ఉద్దేశ్యమాత్రమునకును జతుర్థియగును. — పురుషార్థము కొఱకు యత్నింప వలయును.

(బా. వ్యా. కారక. 8)

చతుర్థి తత్పురుషము

చతుర్థి విభక్త్యంత పదమునకు మీది పదముతో సమాసము.

దొంగవలన భయము → దొంగభయము.

(అం. కా. 486, '87)

చతుర్థి బహువ్రీహి

చతుర్థి విభక్త్యర్థముతో గూడిన బహువ్రీహి

'దత్తాస్త్రిగు రాముడు'—అనుచో నెవనికొఱకు అస్త్రములు దత్తములాయెనో వాడు రాముడు.

(సు. వ్యా. సమాస. 58)

చరితాదిక శబ్దములు

చరిత, చరిత్ర. అలక, అభిలాష, అక్షత ఘోష, తరంగ, భ్రమ, విజృంభణ, వధ, వేగ, స్ఫురణ, హంస, కుశ, దర్శ, పనస, కుండ ఇత్యాదులు. వీనికి స్త్రీ సమత్వమును, నపుంసకత్వమును కలుగును. ఉదా:- చరిత్ర చరిత, అలక, అభిలాష మున్నగునవి స్త్రీసమరూపములు. చరిత్రము, చరితము, అలకము, అభిలాషము మున్నగునవి నపుంసకరూపములు (అ కా. అజన్త. 40) చూ:- చరిత్రాదులు.

చరిత్రాదులు

(చూ) చరిత్రాదిక శబ్దములు

'చరిత్ర' మున్నగునవి. వీని మువర్ణకమునకు లోపముబహుళముగా నగును.

చరిత్ర, అభిలాష, భ్రమ, వధ, హంసాదులు.

(బా. వ్యా తత్సమ. 58)

చలాపాదానము

కదలుచున్న వస్తువునుండి యెడబాటు.

‘రాతు కదలెడి గుఱ్ఱమువలనబడుచున్నాడు.’

(వ్య.) అచలాపాదానము (చూ.)

(ఆం. కౌ. 461-’62)

చలి

ఈ శబ్దమునకు స్వార్థమునందు - మిరి వర్ణకమగును.

చలిమిరి.

(ప్రౌ. వ్యా. తద్ధిత. 14)

చాఁపులు

దీర్ఘములు - ఆ ఈ ఏ మున్నగు స్వరములు. కే, కూ మున్నగు వ్యంజనము లందలి స్వరములు.

(అప్ప. II. 10; బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 4)

చార్థము

(చ+అర్థము) సంస్కృతమందలి ‘చ’ అను - నవ్యయమునకున్న అర్థము. దీనికి సముచ్చయము, అన్వాచయము, ఇతరేతరయోగము, సమాహారము అను నాలుగర్థములు గలవు. ‘చాన్వాచయ సమాహారేతరేతర సముచ్చయే’ అని యమ రము. (అ. కౌ. నానార్థ వర్గము. 241 శ్లో.) పరస్పరనిరపేక్షములగు సనేకార్థములకొక యర్థమునందన్వయమున్నచో సముచ్చయము. ఉదా:- ఈశ్వరం గురుంచ భజస్య మ్మొ॥ ఇట పరస్పరాపేక్ష లేకయే ఈశ్వర గురు శబ్దములకు భజన క్రియయందు కర్మగా నన్వయముండుటచే నిట సముచ్చయము. రెండింటిలో నొకటి ప్రధానమై రెండవది అప్రధానమైనచో అన్వాచయము. ఉదా:- భిక్షామట, గాంచానయ మ్మొ॥ భిక్ష కొఱకు వెళ్లనపుడు గోవు కాన్పించిన తీసుకొని రమ్మని దీనికర్థము. ఇట భిక్ష ప్రధానమై గవానయన మప్రధానమగుటచే నిది అన్వాచయము. పరస్పరాపేక్ష కలిగియే అనేకార్థములకొక యర్థమునందన్వయమున్నచో ఇతరేతర యోగము. ఉదా:- ధవళదిరౌ (ధవళ భదిరళ) మ్మొ॥ ఇట ధవళదిర శబ్దములు పరస్పరము మిశితములై క్రియ యందన్వయించుటచే నిట ఇతరేతర యోగము. సమాహము సమాహారము. ఉదా:- పాణిపాదమ్ మ్మొ॥ పాణి చ పాదౌ చ తేషాం సమాహారః అని విగ్రహము. ఇట పాణి పాదములను విడివిడిగా గ్రహింపక సముదాయముగ గ్రహించుటచే సమాహారము. ఈ నాలుగర్థములలో ఇతరేతర యోగ, సమాహార రూప చార్థములందుమాత్రమే ద్వంద్వము వచ్చును. (సి. కౌ. 2-2-29). తెలుగులో చార్థమున ‘ను’ అను నవ్యయము నిపతిఃపబడి నది. ఉదా:- “యక్షేణుండును దైవతేజుండును నిత్యంబున్నుఖంబీయరో” మ్మొ॥ (వై. చం. అవ్య. 10)

చావునోవులు

‘చచ్చు’ అను ధాతువునకు, ‘నొచ్చు’ అను ధాతువునకును ఆదేశముగా వచ్చు రూపములు.

(చూ.) చచ్చునొచ్చులు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 94)

చిచ్చి

‘బాలగ్రహమును దూరముచేయుట’ యను నర్థమున నిపతింపబడిన యవ్యయము. ఉదా:- మెచ్చుత్తోప యశోద పల్కు సుతుఁగూర్చి న్మాపునందార్చుచున్ చిచ్చి! బాలక నిద్రగై కొనుము బూచిరాకు మిచ్చోటికిన్ (వై. చం. అవ్యయ 22).

చిట్టదవి

బాలవ్యాకరణానుసారము ‘విఱు+అదవి’ కాని ప్రౌఢ వ్యాకరణానుసారము ‘చిట్టి+అదవి’ ఇది సంజ్ఞావాచకము కాన సంధి నిత్యము అని తత్కర్తృ యభిప్రాయము.

ఇది తదితర రూపములకును నుపలక్షణమనియు నాతని యభిప్రాయము.

(ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 4)

చిన్నయసూరి, పరవస్తు

క్రీ శ. 1806-1862.

తెలుఁగు దేశమందు విశేషముగా బలపాతనములందున్న బాలవ్యాకరణమును రచించి, ప్రఖ్యాతిగాంచిన వైయాకరణుడు.

ఈతఁడు ఏకసంధాగ్రాహి. బహుశాస్త్ర కోవిదుడు. వచనరచనయందు సిద్ధహస్తుడు. తెలుఁగునకు సమగ్ర లక్షణగ్రంథమును రచింపవలయునను సదాశయముతో సంస్కృతము నందట్టి దానిని రచించి బాలురకు సుబోధముగా నుండుటకై అందుకొన్ని సూత్రముల నీతఁడు బాలవ్యాకరణమును పేర ననువదించెను.

నేఁడు మదరాసు ప్రెసిడెన్సీ కళాశాలకు మూలమైన రాజధాని పాఠశాలతో ఆంధ్రభాషాప్రధానాధ్యాపక పదవిని చిరకాల ములంకరించినారీయన (1847-1861)

అర్చున్ నాట్ దొర వీరిని ‘సూరి’ యను బిరుదమునిచ్చి సత్కరించెను. వీరి నీతిచంద్రిక తెలుఁగు వచనరచనకు జీవమును బోసెను.

(చూ.) బాలవ్యాకరణము.

చిన్నయసూరీయము

ఇది చిన్నయసూరిచే ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి సంస్కృతమున వ్రాయఁబడిన వ్యాఖ్యయని శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యగారు తమ “చిన్నయసూరి”యను గ్రంథమున తెలిపి యున్నారు. కాని యీ వ్యాఖ్య లభింపలేదు. కనుక దీని వివరములు ప్రస్తుతము తెలియరావు. (ఆం. వ్యా. వి. 451. పు).

చిన్నాదులు

‘చిన్న’ మున్నగునవి.

వీనికి భావార్థమందు—ఊకవర్ణకమగును.

చిన్నఊకము, కన్నెఊకము మున్నగునవి.

చిన్న, కన్నె, చుట్టము, దొంగ, పేద మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. తద్గిత. 3)

చిలుక మొకరి

ఇది విశేష్య పూర్వపద కర్మధారయము.

సంస్కృతము నందలి ‘మయూర వ్యంసకము’ (ధూర్తమయిన మయూరము) వంటిదిది. మాటకారియైన చిలుక యని యర్థము. ఇట్టివి చాలా స్వల్పముగా నుండును. (బ్రౌ. వ్యా. సమాస. 16)

చిటుకాదులు

చిటుత, నాతి, నిప్పు, మున్నగునవి.

వీనికి స్వార్థమునందు—ఊక వర్ణకమగును. చిటుతుక, నాతుక, నిప్పుక మున్నగునవి. (బా. వ్యా. తద్గిత. 10)

చు

క్రియాపదము లన్నింటిపైని వర్తమానార్థమందు వచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- జయించుచున్నాడు, చేయుచున్నాడు, గెలుచుచున్నాడు మొ॥ (చింతా. హల. 2. 80)

చుక్క

చూ. చుగాగమము.

దేశ్యధాతువుల చివర ప్రేరణార్థమునందు బహుళము గాఁజేరును.

(i) ఇది చేరునపుడు ‘ఆడు’ ‘ఓడు’ ‘కూడు’ (చూ. ఆడోడుకూడులు) ధాతువులందలి డకారమునకు రేఫయగును.

ఆడు—ఆరుచు

ఓడు—ఓరుచు

కూడు—కూరుచు

(ii) చెడు, పడులకు, చుక్కు పరమగునపుడు అలఘురేఫమగును.

చెడు, చెలుచు, పడు—పలుచు (బా. వ్యా. క్రియా. 80, 81, 82)

చుక్కరక రువర్ణము

చు(క్) నకు పరమందున్న 'రు'వర్ణము.

ఇట్టి 'రు' వర్ణమునకు ముందున్న 'దు' వర్ణముతోని ఉత్వమునకు లోపము వికల్పముగా నగును.

అదురుచు—అద్రుచు

పదురుచు—పద్రుచు

ఇట్టివో సంయుక్తమగు 'ద్రు' కు పూర్వమందున్న అక్షరము గురువుకాదు. సంయుక్తమును తేల్చి పలుకవలయును. (బా. వ్యా. ప్రక్రిద్ధ. 20)

చుగాగమము

చుక్ + ఆగమము

సంయుక్తము కానట్టి న, ల, డ, ర యను వర్ణము లంతమందున్నట్టి ఆచ్చిక ధాతువులకుఁ బ్రేరణమునందు బహుళముగా నగును.

పూను < పూనుచు
పూనించు

విను—వినుచు

(బా. వ్యా. క్రియా. 78)

చుట్టుప్రావు

శ్రుతిద్వప్తమయినసంధికి పేరు కవిజనాశ్రయమందుఁగలదు.

'భూతమున నిచ్చెడు నెడ నినుమడి సిరి' 'పడు నీజోడు' మున్నగునవి

(కవిజ. V. 21)

చురాదులు

(చుర్ + ఆదులు) చుర్ మున్నగు ధాతువులు. పాణిని చెప్పిన దశగణములలో చివరిదగు చురాది గణమునఁజెప్పఁబడిన చుర (స్తేయే), జ్ఞా (నియోగే), గణ (సంఖ్యానై) మొ॥ ధాతువులు. వీనివైణిచ్ ప్రత్యయము రాగా చోరయతి, జ్ఞాపయతి, గణయతి మున్నగు రూపములేర్పడును. (అహా. క్రియా. 9)

చువర్ణకము

వర్తమానార్థమునందు ధాతువులకుఁజేరు ప్రత్యయము.

వండుచున్నాడు

మండుచున్నది.

(బా. వ్యా. క్రియా. 14)

చువర్ణముతోడ దుగ్ధకారము

నువర్ణాంతములయిన ధాతువులకుఁ జేరిన 'దుక్' అను ఆగమములోని దకారము. ఈ రెండు వర్ణములకు—అనగా 'చుద్' అను శబ్దమునకు తకార మాదేశమగును.

నిలుచుదురు—నిలుతురు

పిలుచుదురు—పిలుతురు

అడచుదురు—అడతురు మున్నగునవి. (బా. వ్యా. క్రియా. 108)

చూళికపై శాచి

'చైశాచిక' మను ప్రాకృతభాషా భేదము. అష్టవిధ ప్రాకృత భాషలలోనొకటి.

పాండ్య, కేకయ, సాల్వ, బాప్లిక, గాంధార, నేపాళ, కుంతలాది దేశముల యందొది వ్యవహృతము. (అప్ప. I. 74-83)

చెంచు

మతుబర్హమునందీ శబ్దమునకు తద్ధితమగు 'త' వర్ణకము పరమగుచో ఇత్వ మగును.

చెంచు + త — చెంచు + ఇ + త — చెంచిత

(ప్రొ. వ్యా. తద్ధిత. 4)

చెక్కు ప్రశ్నతులు

చెక్కు, అంకు, ఒడుగు, పొత్తు మున్నగునవి.

వీనికి - ఇలి వర్ణకము స్వార్థమునందగును.

చెక్కిలి, అంకిలి, ఒడుగిలి, పొత్తిలి.

(వ్యా. భా. వ్యా. కృదంత. 55)

చెడుగు, దుడుకు, నిడుపులు

ఈ మూడు శబ్దములకు పుంస్త్యమున మతుబర్హకమగు ఆకారమగును. ఆ పైనిడుజ్ చేరును.

చెడుగఁడు, దుడుకఁడు, నిడుపఁడు

(ప్రొ. వ్యా. తద్ధిత. 5)

చెలి, నయములు

చెలియను శబ్దమునకు, 'నయ' యను శబ్దమునకు కార వర్ణకమగును.

చెలికారము. నయగారము (ప్రొ. వ్యా. తదిత. 18)

చెల్లెగ

చెల్లె మున్నగు శబ్దముల గణము. చూ:- గ. ఇవి సంతాపాద్యర్థములలో నిప
తింపబడిన శబ్దములు. ఉదా:- వల్లభుడు కూర్మిజూపడు వనితయెడల, చెల్లె
మరుడెంత కోపించె చెలియలార మొ॥ (వై. చం. అవ్య. 24)

చేప్పబ్బము

(చేత్ + శబ్దము.) సంస్కృతమందలి చేత్ శబ్దమునకు తెనుగున పర్యాయ
పాచకమగు 'ఏని' శబ్దము. ఇది కళ (అహో. చింతా. సంజ్ఞా. 40) చూ:- ఏని.

చేత(న్)

తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ఆదేశము. (చింతా. అజంత. 21)
ఇది 'చే' అను దానికిని ఉపలక్షణము. సంస్కృతమున 'కర్తృకరణ యోస్తృ
తీయా' (అష్టా.) హేతౌ (అష్టా.) ఇత్యాది సూత్రములచే తృతీయా
విభక్తి వచ్చుచోట్ల 'చేత' వచ్చును. ఉదా:- రామునిచేతన్, రామునిచేన్, బాణము
చేతన్, బాణముచేన్ ఇత్యాదులు. తెనుగున వ్రాయబడిన వ్యాకరణములలో నిది
సంస్కృత విభక్తిప్రత్యయముల కాదేశముగా కాక స్వతంత్రముగా విధింపబడి
నది (కా. చూ. 1X. 75; బా. వ్యా. తత్స. 3).

చేతురు, కోతురిత్యాదులు

చేతురు, కోతురు మున్నగు క్రియాపదములు. ఇవి సాధువులు కావని చిన్నయ
సూరి హెచ్చరిక. ఏలన వీనిలో తకార మాదేశమగుట కవకాశము లేదు.

'చు వర్ణముతోడ దుగ్ధకారము'నకే తకార మాదేశమగును. చూచుదురు —
చూతురు. (బా. వ్యా. క్రియా. 103)

చేదర్థము

చేత్ + అర్థము

'అయినచో' అనునర్థమునందు ద్రుతాంతమగు న వర్ణకము ధాతువున కగును.

కురియు—కురిసినన్

వానలు గురిసినం బంటలు వండును. (బా. వ్యా. క్రియా. 41)

చేదర్థయోగము

'చేత్' అనునర్థమునిచ్చు, ఆ, ఏని మున్నగు వానితో క్రియకు సంబంధము.

ఇట్టి సంబంధమున్నచో భవిష్యదర్థక క్రియకు మాటుగా భూతార్థకక్రియ యుపయుక్తమగును.

ఆ ఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా కార్యములు ఫలించును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 119)

-చేన్

— చేతన్ (చూ.) అను వర్ణకముయొక్క ఆద్యక్షరశేషము. తృతీయా విభక్తి.
(బా. వ్యా. తత్సమ. 10)

-చేయు

— 'చేయు' అను ధాతువు 'అన్నంత క్రియ' (చూ) కనుప్రయుక్తమగుచో ప్రేరణార్థకమగును.

'చొక్కుచుఁజొక్కఁజేయుచు' (ప్రా. వ్యా. క్రియా. 18)

చేయ్యాదులు

చేయు+అదులు—చేయు మున్నగు ధాతువులు.

వీనికి తజ్వద్ధకము చేరుటచే చేత, కోత, వ్రాత మున్నగు కృదంత రూపములు నిష్పన్నమగును.

చేయు, కోయు, వ్రాయు మున్నగునవి చేయ్యాదులు.

(బా. వ్యా. కృదంత. 5)

చేర్చ్యాదులు

చేరు+అదులు—'చేరు' మున్నగునవి చేరు, తిరుగు, తీటు, తేటు ఇత్యాదులు.

వీనికి-గడ వర్ణకము చేరుటచే చేరుగడ, తిరుగడ, తీటుగడ వంటి కృదంత రూపములు సిద్ధించును.
(బా. వ్యా. కృదంత. 15)

-చేసి

కొన్ని యెడల 'జేత' విభక్త్యర్థక వర్ణకములకును; 'వలన' వర్ణకమునకును దలచుగ ననుబ్రయుక్తమగును.

ఏకవిప్ర సంబోధనఃజేసి

బహువేద ఘోషమునఃజేసి (అం. కౌ. 140; ప్రా. వ్యా. కారక. 4)

చొచ్చు, చూచులు

చొచ్చు, చూచు అరుధాతువులకు ముత్తు (చూ.) పరమగునపుడు 'చొచు' 'చూచు' లాదేశమగును.

చొచ్చు—చొరడు, చొరుము

చూచు—చూడడు చూడుము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 91)

చోటు శబ్దము

(i) చేయఁబడిన ప్రాస్యములమీఁది చోటు శబ్దముయొక్క ఓత్వమునకు అత్వ ప్రాస్యములు విభాషనగును.

అచ్చోటు—అచ్చొటు—అచ్చట

ముచ్చోటులు—ముచ్చొటులు—ముచ్చటలు

(ii) 'చోట' శబ్దము ఉత్తరపదమగుచో టాక్షరమునకు లోపము విభాషగానగును

అచ్చోటనున్నాడు

అచ్చొనున్నాడు

(బా. వ్యా. సమాస. 16)

చందోదర్పణము

దీనికే 'అనంతని చందమ' నియునామాంతరము.

కర్త : అనంతామాత్యుఁడు (చూ.) ఇది విశేషముగా చందోవిషయములను వివరించు గ్రంథమేయైనను చతుర్థాశ్వాసమునందు వ్యాకరణ విషయములు కొన్ని పేర్కొనఁబడినవి.

ఈ ఆశ్వాసమునందు 150 పద్యములు గలవు. ఇందు సంస్కృత సంధులు, సమాసములు నిరూపితములు.

జ¹

తాలవ్య స్పర్శము (palatal stop)

కఠిన తాలువు స్థానము

జిహ్వమధ్యము కరణము

స్పర్శ ప్రయత్నము

నాదము

అల్ప ప్రాణము

జాగృతి, జగము, మున్నగు సంస్కృత సమములను గూడి తెలుఁగున వ్యవహరింపఁబడును.

జ²

తాలవ్య స్పృష్టోష్ఠము (apico-palatal affricate)

కఠిన తాలువు స్థానము

జిహ్వబర్సము (tip of the tongue) కరణము

స్పృష్టోష్ఠ ప్రయత్నము

అల్ప ప్రాణము

నాదము

ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఓ, ఓ, ఐ లంగూడినపుడు మాత్రమే

జె జె:

జిడ్డు, జీడి, జెముడు, జేగురు, జైన మున్నగునవి.

జ

దంతమాలీయ స్పృష్టోష్ఠము (apico-alveolar affricate)

దంతమాలము స్థానము

జిహ్వబర్సము (tip of the tongue) కరణము

స్పృష్టోష్ఠ ప్రయత్నము

నాదము

అల్పప్రాణము

అ, ఆ, ఓ, ఊ, ఓ, ఓ, లంగూడి వ్యవహరింపబడును.

జలులు, జాతర, జాట్లు, జాలు, జొన్న, జోలి, జొకు మున్నగునవి.

జగదండ్రజిత్తులు

జగత్, ఇంద్రజిత్ — అను సంస్కృతశబ్దములు

వీని 'జ'కారమునకు తోపము విభాషగాఁ గలుగఁగా 'జగము' 'ఇంద్రజి' అను రూపములేర్పడును.

లేనిచో 'జగత్తు' 'ఇంద్రజిత్తు' అను రూపములేర్పడును.

(తా. వ్యా. తత్సమ. 79)

జడ పదము

(i) ప్రాణము లేని దానిని దెలుపు పదము. కొండ, రథము మున్నగునవి.

ఇట్టిపదము మీద — 'తోడ' విభక్తికి — 'మెయి' — 'మై' లు విభాషగా నగును.

'అందఱుఁ గూడి మోసలకు నర్థి మెయింజనుదెంచి' (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 18)

(ii) వీని ద్వితీయావిభక్తిస్థానమున ప్రథమావిభక్తియు వచ్చును. ఉదా:-
కొండదిగి, రథమెక్కి, పూలుకోసి మొ॥ (చింతా. అజన్త. 61)

జడము

ప్రాణము లేని దానిని తెలుపు పదము.

ఉకారాంతమైన జడ వాచకమునకు సప్తమ్యర్థమునందు — న వర్ణక మగును.

ఘటంబున జలమున్నది. (బా. వ్యా. కారక. 18)

జడ్డ

ద్విత్వము. సమానమైన హల్లుల కలయుక,

ఇట్టి ద్విత్వము కొన్ని పదములందు విభాషగా లోపించును,

అక్కట — అకట

చెల్లియలు — చెలియలు. (అప్ప. II. 13; బా. వ్యా: ప్రకీ. 8)

జడ్డలోపము

చూ. జడ్డ; ద్విత్వము.

రెండు సమాన హల్లుల కలయుకనుండి యొక హల్లు లోపించుట.

ద్విత్వయు క్తములైన శబ్దములకు పదాది హల్లులు పరమగునపుడు ద్విత్వము నకు లోపము విభాషగానగును.

వెన్ను + వెంట — వెనువెంట (నిత్యము)

విల్లు + వంపు < విలువంపు
విల్లువంపు.

(ఆం. కౌ, 536-538 పంక్తులు)

జన్యశబ్దములు

అధర్వణుడు వికృతియందలి శబ్దములను జన్యములు, అజన్యములు అని రెండు విధములుగా విభజించెను. అజన్యములగు ధాతురూపములకు ప్రత్యయములు చేర్చుటచే నేర్పడు శబ్దములు జన్యశబ్దములు. ఇట్టి శబ్దముల చివరి వర్ణములు విచిత్రములుగా నుండును. ఉదా:- ఓకిలింత (ఓకిలించు + త), అలయిక (అలయు + క), చూపు (చూడు + పు) ఇత్యాదులు. (అధ. కా. అజన్త. 95) వీనిని అహోబలపతి అధాతు ప్రకృతులని వ్యవహరించి అనేకములగు నుదాహరణములను చూపెను. (అహో. అజన్త. 85)

జయశబ్దము

ఇది సంస్కృతమునందు 'జి' ధాతులోఁబ్రధానమై పురుషైక వచనరూపము. 'జయించుగాక' అనిగాని, 'జయింపుము' అనిగాని దీని యర్థము.

అట్టి యీ పదము తెనుగునం దనుకరణ విరహితముగాఁ బ్రయోగింపఁబడరాదు. కాని తఱచుగా నిది యనుకరణ విరహితముగానే కనుపట్టును.

జయజయ ధ్వనులిచ్చిరి.

జయ ! నారాయణ పుండరీకనయనా ! ఇత్యాదులు.

(ప్రొ. వ్యా. సంక్షా. 16)

(?) జశ్వరీతులు

‘జశ్’ అను ప్రత్యాహార సంజ్ఞ “జబగడద” లకు అషాటధ్యాయయందుఁగలదు.

దీనిని ‘ఆంధ్రకౌముది’ కర్త, గణపవరపు వేంకటపతికవి ‘గసడదవ’ లకుఁ గల్పించుట చిత్రము.

ప్రథమాంతములవయి ‘కచటతప’ లకు ‘గసడదవ’ లగుట జశ్వరీతుఁడని యిందు వివరింపఁబడెను. (ఆం. కౌ. 125-127)

జత్వము

ప్రతము మీఁది ‘కచటతప’లు ‘గజడదబ’ లగుటను ‘జత్వము’ అని ఆంధ్రకౌముది కర్త పేర్కొనెను.

జత్వము వికల్పముగా నగునని పేర్కొనుట తెనుగు వ్యాకరణ సంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగా నున్నది. (ఆం. కౌ. 498-500)

జహర్స్వార్థవృత్తి

(చూ.) (వ్య.) అజహర్స్వార్థవృత్తి.

సమాసగతశబ్దములు స్వార్థమును గోల్పోయి, యేకోన్ముఖమై సామూహికార్థము నిచ్చుట.

దీనినే ‘ఏకార్థిభావము’ నియునందురు. (చూ.) (తె. వ్యా. వి. పుట. 889)

జన్

సంస్కృత వ్యాకరణ మందలి ప్రథమాబహువచన ప్రత్యయము. ఇందలి జకార మిత్యంజ్ఞకమై లోపింపఁగా ఆన్ మిగులును. ఉదా:- మరుతః (మరుత్ + ఆన్) మొ॥ తెలుగులో జన్ ప్రత్యయస్థానమున ‘లు’ అదేశమగును. ఉదా:- రాములు మొ॥ (చింతా. ఆజన్. 14)

జామ్నాదులు

‘జాము’ మున్నగునవి.

పీనికి బహువచన ప్రత్యయము పరమగునపుడు అంతిమాక్షరమునకు లోపము వికల్పముగా నగును.

జాము+లు > జాలు
జాములు

ఆవు+లు > ^{ఆలు} ఆవులు (మ. ప. వ్యా. శబ్ద. 64)

జాతిప్రయుక్త విశేషణము

ఆలు విధములగు విశేషణములతో మొదటిది.

బ్రాహ్మణత్వాది జాతులను బట్టియేర్పడిన విశేషణము.

బ్రాహ్మణుడు, వస్త్రము, పుస్తకము, మున్నగునవి.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 3)

జాతివాచకములు

జంతుపంతు సముదాయములలో నొక్కొక్క తరగతిలోని వానికి సామాన్యముగాఁ జెందునవి.

మనుజుడు, వృక్షము, ఆవు, రాయి.

(సం. వ్యా. విశే. 4)

జాత్యశ్వ వాచకములు

ఉత్తమ జాతికిఁ జెందిన గుఱ్ఱములను దెలుపు శబ్దములు.

వీనికి బిందుపూర్వక డు వర్ణకము చేరును.

నీలండు, నీలడు, జన్నడు, సారంగుడు మున్నగునవి.

(ఆం. కా. 159-161; బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 4)

జాత్యాది భేదములు

జాతి మున్నగు భేదములు.

జాతియనఁగా ననేక వ్యక్తులయందుండు ధర్మము. బ్రాహ్మణత్వ మొక్క వ్యక్తియందుఁగాక యనేకులయందుండును గాన 'బ్రాహ్మణుడు' అనునది జాతి ప్రయుక్త విశేషణమగును.

క్రియా, గుణ, ద్రవ్య, సంఖ్యా, సంజ్ఞా ప్రయుక్త విశేషణములు ఆదిపదముచే గ్రహింపనగును. (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 3)

జాత్యేక వచనములు

జాతినంతను దెలుపు ఏకవచనములు. వీనికి బహువచన రూపములుండవు.

పాలు, తెమ్మెరలు, అఱ్ఱ

(క. చిం. I. 66; క. సం. వి. I. 85, 87)

జాలాదులు

‘జాల’ మున్నగు శబ్దములు.

పీనికి మతుబర్థమునందు - ‘అరి’ వర్ణకము చేరును.

జాలరి, ఒఅపరి మున్నగునవి.

జాల, ఒఅపు, కల్ల, చదువు, జూదము మున్నగునవి జాలాదులు. ఆకృతి గణము. (బా. వ్యా. తద్ధిత. 17)

జిహ్వమూలీయము

జిహ్వయొక్క మూలమునకు సంబంధించినది.

కకార ఖకారములకుఁ బూర్వమందున్న విసర్గమునకు జిహ్వమూలీయమని పేరు. మన న్న కమలము.

దు న్న ఖము. (ఆం. కా. 65, 66; ఆం. భా. షా. సంజ్ఞ. 81)

జగువ్వు

ఏవగింపు. ఈ యర్థమునందు ‘వలన’ వర్ణకమగును.

పాపంబువలన నేవగించె (బా. వ్యా. కారక. 9)

జూదాదులు

‘జూదము’ మున్నగు పదములు.

వీని ‘ద’కారమునకు ‘జ’కారము విభాషగానగును.

జూదము — జూజము

జూది — జూజి

అవుగు, జవాది, జూది, జూదు, విరవాది — జూదాదులు.

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 21)

జోగి సోమయాజి, గంటి.

ఆంధ్రవిశ్వకళా పరిషద్ ప్రాధికార కథిపతిగాను, ఆచార్యులుగాను చాలకాలము పనిచేసి, విరమించిన పిమ్మట కేంద్రప్రభుత్వమునందు పారిభాషిక పదరచనా సంఘమున కధ్యక్షులుగాను పీరుపనిచేసి విశ్రాంతి వహించినారు.

వీరి ‘ఆంధ్రభాషా వికాసము’ ద్రావిడ భాషా విజ్ఞానకరదీపిక. ఆంధ్రదేశము నందు భాషా విజ్ఞానమును విశేషముగా వ్యాప్తి గావించిన వారిలో వీరగ్రగణ్యులు. తెలుగులో పరిశోధనకు వీరు మార్గదర్శకులు. వీరికి తమిళ కర్ణాటాంధ్ర సంస్కృత భాషలు కరతలామలకములు.

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు వీరిని కళాప్రపూర్ణ, దాక్షరేటు విరుదములతో సత్కరించినది.

జ్ఞాతి వైరము

పుట్టుకను బట్టి శత్రుత్వము.

రేఫకు, శకట రేఫకు వైయాకరణులు లఘ్వలఘు భేదమును మాత్రమే యుచ్చారణమందుఁ జేర్కొనిరి. అయినను, ఛందశ్శాస్త్రానుసారము వీరును, లఘ్వ లఘురేఫలకు యతి మైత్రినిగాని, ప్రాసమైత్రిని గాని, యంగీకరింపరైరి. అందు లకుఁగారణము చారిత్రకముగా ఈ రెంటికిఁగల జ్ఞాతివైరమేయని భావింపఁబడుచున్నది.

ఇట్లెంతగా నిషేధింపఁబడినను, ఉచ్చారణము నందలి యీషద్భేదము మూలమున నన్నయానంతర కవులనేకులు ఈరెండింటికి సాంకర్యమును కౌలఁదిగనో, గొప్పగనో చేకూర్చినవా.రే యైరి.

(అప్ప. II. 229)

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 24)

జ్ఞాపకము

సూత్రమునందు వ్యర్థమగుచు ఒకానొక విశేషమును తెలుపునది. “సామానాధికరణ్యేషాదంతానాంటుగాగమోఽచి స్యాత్ (చింతా. సంధి 33), అను సూత్రమున ‘సామానాధికరణ్యే’ అని ఏకవచనము సరిపోఁగా ‘సామానాధికరణ్యేషు’ అను బహువచనము వ్యర్థమై అసామానాధికరణ్యములందును, టుగాగమము పచ్చునను విశేషమునకు జ్ఞాపకమగుచున్నది. కనుకనే చెక్కుటద్దములు ఇత్యాదులు సామానాధికరణ్యములు (కర్మధారయములు) కాకపోయినను టుగాగమము వచ్చినది. (అహో. సంధి 33)

ఝట్

ఝట్, ఘట్, జబగడదత్, ఖఫఠఠఠ చటతవ్, కపయ్, శషసర్, హత్ అను మాహేశ్వర సూత్రములలో ఝ వర్ణమునకు చివరి ల వర్ణముతో ప్రత్యాహారము చేయగా సిద్ధించు సంజ్ఞ. దీనిచే అనునాసికవర్ణములు (ఇ మ జ ణ న-లు) మణియు యవరల-లు తప్ప ఇతర హల్లులన్నియు గ్రహింపఁబడును.

ఇమ్ములు

“ఇ, మ, జ, ణ, న” అను అనునాసిక వర్ణములకుఁబ్రత్యాహార సంజ్ఞ.

(మ. ప. వ్యా. వర్ణ. 8)

ఊ

మూర్ధన్యస్పర్శము (retroflex stop)

మూర్ధము స్థానము

ట వర్ణకము

ప్రతివేష్టిత జిహ్వగము క్రరణము
స్పర్శప్రయత్నము
శ్వాసము
అల్పప్రాణము

-ట²

సర్వధాతువులకు భావార్థమునందు (చూ.) వచ్చు కృత్ప్రత్యయము.

హరించుట, చేయుట, తినుట మున్నగునవి. (చూ.) ట వర్ణకము

(బా. వ్యా. క్రియా. 85)

-ట⁸

కొన్ని ధాతువులకు భావార్థములందు వచ్చు విశేష కృత్ప్రత్యయము.

ఇది పరమగునపుడు తుదియక్షరము లోపించును.

వండు — వంట, ఆడు — ఆట

(బా. వ్యా. కృదంత. 7)

టకారాగమ సంధి

కర్మధారయ సమాసములయందు పదాంతమునందు ఊకారమున కచ్చు పరం బగునపుడు టకార మాగమముగా వచ్చును.

దీనినే టకారాగమ సంధి యందురు

చిగురుటాకులు

కఱకుటమ్ములు

సేగుటద్దము.

(ప్ర. వ్యా. 68)

ట వర్ణకము

క్రియాపదము లన్నింటిపైని (తత్సమదేశ్య క్రియలన్నింటిపైని) భావార్థమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- ఘటించుట, చేయుట, వచ్చుట మొ॥ (చింతా. క్రియా. 48) ఇది సమాసమందును, అసమాస మందును క్రియలవివర వచ్చును. ఉదా:- అతడు వచ్చుట మొ॥ (అసమాసము) నావచ్చుట, సాటివచ్చుట మొ॥ (సమాసము) టవర్ణమునకు పూర్వమందున్న ధాతుగత నువర్ణమునకు వికారము రాదని అథర్వణుడు చెప్పుటచే అంట, వింట, కంట, ఇత్యాది భావార్థక రూపములు సాధువులు కావనియు 'మధుకైట భారాతి మఱి రమ్మని పిల్చి పనిగొంట' (శృం వై. 8-128) అను పద్యములోని పనిగొంట యనునది ప్రామాదిక మేనని యహోబలపతి యాశయము. 'మింటగడు తెల్లనై పాటుచుంటఁజూచి' ఇత్యాది

స్థలములలో డువర్ణ లోపమని గ్రహింపవలెను. (అహో. క్రియా. 48) కేతన, తింట, కంట మొ॥ పదములను సాధువులుగా తెలిపెను. చూ:ట²

టా

సంస్కృత వ్యాకరణమున తృతీయైకవచన ప్రత్యయము. ఇందలి టకార మిత్తై లోపింపగా 'ఆ' మిగులును. ఉదా:- మరుడా (మరుత్ + ఆ) మొ॥ తెనుగున టాస్థానమున చేత యను ప్రత్యయమాదేశమగును. (ఆధ కా. అజంత 89. చింతా. అజంత. 21)

టాది విభక్తులు

(టా+ఆదివిభక్తులు) తృతీయావిభక్తి మొదలుకొని సప్తమీ విభక్తి వఱకుగల విభక్తులు. పాణినీయమున 'స్వోజసమాట్చన్ టాభ్యాంభిన్' (అష్టా 4.1.2) అను విభక్తి ప్రత్యయములను తెలుపు సూత్రమున టా, భ్యాం, భిన్ అను తృతీయా విభక్త్యేకవచన ప్రత్యయమగు టాతో ప్రారంభమగుటచే టాది విభక్తులనగా తృతీయాది విభక్తులని భావము, ఇవి పరమగునపుడు మహద్వాచకముల కేకవచన బహువచనములందు క్రమముగాని, ల అను నాగమములు వచ్చును. (చింతా. అజంత. 18) ఉదా:- రామునిచేతన్, రాముల చేతన్ మొ॥ కొందఱ మతమున టాది విభక్తులు పరమగునపుడు 'ని' అనునాగమమురాదు ఉదా:- రాముచేతన్, రాముకొఱ కున్ మొ॥ (చింతా. అజంత 19) హ్రస్వేకారాంత శబ్దములకు ఇవి పరమగునపుడు 'ని' అగమమురాదు. ఉదా:- హరిచేతన్, శౌరిచేతన్ మొ॥ (చింతా. అజంత. 40)

టాదులు

(టా+ఆదులు) తృతీయాద్యేకవచన ప్రత్యయములు. (చింతా. అజంత. 40) చూ:- టాది విభక్తులు.

టాబాది ప్రత్యయములు

(టాప్+ఆది, ప్రత్యయములు) ఆయాసంస్కృత శబ్దములపై స్త్రీత్వవివక్ష యందు విధింపబడిన టాప్, డాప్, చాప్, జీప్, జీన్ మున్నగు స్త్రీప్రత్యయములు. వీనిలో మొదటి మూడింటిలో ఇద్వర్ణములకు లోపము రాగా 'ఆ' అనునదియు, చివరి మూడింటిలో ఇద్వర్ణములకు లోపము రాగా 'ఈ' అనునదియు మిగులును. ఉదా:- అజా (టాప్), సీమా (డాప్), కారీషగంధ్యా (చాప్), పతంతి (జీప్), గారి(జీప్), శార్గరపి (జీన్) మొ॥ (అష్టా. 4-1-4, 8, 18, 42, 73, 74) తెలుగు భాషలో నిట్టి స్త్రీవాచకశబ్ద మాత్ర సాధారణములగు స్త్రీప్రత్యయము లేవియులేవు. (అహో. అజంత 57)

టాన్

ఇది (టా భ్యాం భిన్ అను తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయములకు) ప్రాకృత వ్యాకరణానుసారముగ నేర్పడిన ప్రత్యాహారము. దీనిచే తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయ

ములు గ్రహింపఁబడును. బిస్లోని సకారమునకు 'సవిభక్తౌ తుస్మాః (అష్టా)' అను పాణినీయ సూత్రముచే విభక్తిగతమైన సకారమున కిత్సంజ్ఞా నిషేధముండుటచే 'ఆది రంత్యేన సహేతా' (అష్టా) అను సూత్రముచే టాస్ అను ప్రత్యాహారము సిద్ధింపదు. ప్రాకృత వ్యాకరణమున అంత్యహల్లు ఇత్తుకావలయునన్న నియమము లేకపోవుటచే 'సుప్టుఆదిరంత్యహలా' (వాల్మీ 1-1-4) అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రానుసారము 'టాస్' ప్రత్యాహారము సిద్ధించును. ఇట్లే జసిన్, జమ్, జేస్ మున్నగునవి ప్రాకృత వ్యాకరణానుసారముగనే సాధ్యములు. (అహో. అజ్ఞ. 21) టాస్ స్థానమున 'చేత' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును. ఉదా:- రామునిచేత, రాములచేత మొ॥ (చింతా. అజ్ఞ. 21)

ంటిమ్

బహువ్రీహి సమాసమున కన్ను శబ్దములోని 'న్ను' అనుదానికి వచ్చు ఆదేశము. ఇందలి మకారమిత్యంజ్ఞకమై లోపింపఁగా 'ంటి' మిగులును.

ఉదా:- తమ్మికంటి, ముక్కంటి, మొ॥ (వై. చం. సమా. 84)

—టి¹—

(i) ఇ, టి, తి, యను నౌపవిభక్తులలో నొకటి.

ఏఱు-ఏటిని

(ii) పదాద్యమగు హ్రస్వము మీది 'టి' వర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందు వగును.

కన్ను-కంటిని; ఇల్లు-ఇంటిని

(ii) హ్రస్వముమీది టివర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళముగా నగును.

మూఁడిటిని-మూఁడింటిని (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 28, 32, 38)

టి²

ఒకశబ్దములోని చివరియచ్చ మొదలుకొని యుండుభాగము. అజ్ఞస్తమలైన రామ ఇత్యాది శబ్దములలో చివరి అ కారమును, రాజన్ ఇత్యాది హలస్త శబ్దములలో చివరియచ్చ మొదలుకొని యుండుభాగము (అన్ అనునది) 'టి' యనఁబడును. 'అచోఽంత్యాది టి'(అష్టా.) అను పాణినీయమున నీసంజ్ఞ చెప్పఁబడినది. మహిమన్ శబ్దముపై 'అతఁన ఇమనంతానాం డావా' (చింతా. హలస్త. 7) అను సూత్రముచే డా అనునది రాగా 'డా' డిత్తగుటచే మహిమన్ శబ్దములోని టికి (అన్ అనుదానికి) లోపము రాగా 'మహిమా' అని యగును. పిదప హ్రస్వము.

(అహో. హలస్త. 7)

ఋంట్వాదులు

(ఋ, ంఋ+అదులు) ఋ, ంఋ, ఋ, ౠ మున్నగునవి. ఇవి ఔప విభక్తికములు. విభక్తి పరమగునపుడును, సమాసమందును ఇవి ర, ల, డ మున్నగువాని స్థానమున ఆదేశములుగా వచ్చును. ఉదా:- ఏటికి, ఏటికాలువ; -వింటికి, వింటి కొప్పు, -నేటికి, నేటిముంత; -మిరికి, మిరిచేను మొ॥ (చింతా. సంధి. 39) చూ:- ఔపవిభక్తికములు.

ఋక్¹

కర్మధారయ సమాసములలో హ్రస్వ-ఉకారాంతములకచ్చు పరమగునపుడువచ్చు ఆగమము (చింతా. సంధి. 39; అప్స. V-91, 92; ఆం. కౌ. 5--58, 54, బా.వ్యా.సంధి.28,29) ఇందు ఉకారకకారము లిత్సంజ్ఞకములై లోపింపగా 'ట్' మిగులును. 'అద్యంతౌటికితౌ' (అష్టా.) అను సూత్రముచే కితైన ఈయాగమము ఉకారాంత శబ్దములకంత్యావయవముగ వచ్చును, ఉదా:- చిగురుటాకు, కఱకు టమ్ము మొ॥ టుగాగమమును విధించు 'సామానాధికరణ్యేష...' (చింతా. సంధి. 39) అను సూత్రమునందలి 'సామానాధికరణ్యేష' అను బహువచన ప్రయోగము అసామానాధికరణ్యము (కర్మధారయేతరస్థలము) లందును కొన్నిచోట్ల టుగా గమము వచ్చునని తెలియజేయుచున్నది. కనుక వేల్పుటావు, కప్పురపుటనటులు, చెక్కుటద్దములు మున్నగురూపములేర్పడును. (భా. స. సంధి, 32, అహో. సంధి. 39)' జ్ఞాపకసిద్ధంస సర్వత్ర (జ్ఞాపకముచే సిద్ధించిన కార్యము అంతట ప్రవర్తించదు) అను పరిభాషచే చిగురమ్ము ఇత్యాది స్థలములలో టుగాగమము రాదు. (అహో. సంధి 39)

ఋక్²

తదాది వాచకములగు ఆ, ఈ, ఏ, శబ్దములవైని ధాల్ ప్రత్యయస్థానమున వచ్చు ఆదేశము. ఇందలి కకార మిత్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు (వై. చం. తద్గితా. 35)

ఋక్³

సూర్యగణ ప్రాతిపదికము నందలి డు, రు వర్ణములకు పరమగు ద్విత్వీయాద్యైక వచన ప్రత్యయమునకు వచ్చుఆగమము. ఇందలి చివరి టకార మిత్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- గోటిని, గోటిచే మొ॥ (వై. చం. అజంత 68) పేరు మున్నగు శబ్దములవై మాత్రమే యాగమమురాదు. ఉదా:- పేరిని, పేరి చేత మొ॥ (వై. చం. అజంత. 69)

క

మూర్ధస్యస్పర్శము—(Retroflex stop)

మూర్ధము— స్థానము

ప్రతివేష్టిత జిహ్వగ్రము—కరణము

స్పర్శప్రయత్నము, శ్వాసము, మహాప్రాణము.

మతము, పీతము, మున్నగు సంస్కృత సమములను గూడి తెనుఁగున వ్యవహరింపఁబడును.

తాదులు

త, డ, ఢ, ద, ధ, ష - ఈ ఆఱు వర్ణములకు తాదులనిపేరు.

(గు. వ్యా. 64)

—ండులు

చెలియలు, చెల్లెలు, ఆలు, మఱదలు, కోడలు అను పదములకు బహువచన లకారమునకు రేఫమును, దానికి ముందు బిందుపూర్వక డ వర్ణమునగును.

చెలియలు+లు→చెలియలు+రు→చెలియండ్+రు→చెలియండు

ఇట్లే ఇతరములు. (అం. భా. భూ. 81; టా. వ్యా. అచ్చిక. 11)

—ండ్లు

ఇల్లు, కల్లు, ముల్లు, పల్లు, విల్లు మున్నగువాని అంతిమాక్షరమునకు బహువచనమందు —ండ్లు అదేశమగును.

ఇండ్లు, కండ్లు, ముండ్లు, పండ్లు, విండ్లు. (అం. భా. భూ. 75)

డ

మూర్ధన్యస్పర్శము (Retroflex Stop)

మూర్ధము—స్థానము

ప్రతివేష్టిత జిహ్వగ్రము—కరణము, స్పర్శప్రయత్నము, నాదము, అల్పప్రాణము.

దకార లకారములు

బహువచన శ్లిష్టములయి, అద్విరుక్తము లయిన దకార లకారముల కలిఱు లకారము నిత్యముగా నగును.

త్రాడు+లు → త్రాకులు → త్రాళ్ళు

మొసలి+లు → మొసళ్లు → మొసళ్ళు

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 13, 14)

డ, ల, ట, ర, లు

ఈ వర్ణముల యుత్సమునకు బహువచన ప్రత్యయము పరమగునపుడు లోపము వికల్పముగా నగును.

గుండు+లు > గుండ్లు
గుండులు

మొసలి+లు > మొసళ్ళు
మొసలులు

గొంటు+లు > గొంట్లు
గొంటులు

గోరు+లు > గోర్లు
గోరులు

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 12)

డ, ల, ర, లు

ఆసంయుక్తములయి, ఉదంతములయిన డ, ల, ర, లకు బహువచనము పరమగునపుడు అలఘులకారము బహుళముగా నగును.

త్రాడు+లు > త్రాళ్లు → త్రాళ్ళు
త్రాడులు

పిడికిలి+లు → పిడికిలులు > పిడికిళ్లు → పిడికిళ్ళు
పిడికిలులు

పందిరి+లు → పందిరులు > పందిళ్లు
పందిరులు

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 13)

-డా

ఆత్మన్ శబ్దముపైనను, ఇమనంతములపైనను ను (ప్రథమైకవచన) ప్రత్యయ స్థానమున వికల్పముగవచ్చు అదేశము (చింతా. హరి. 7) ఇందలి డకార మిత్యంజుకమై లోపింపగా 'ఆ' మిగులును. ఆత్మన్ శబ్దముపైనను, గరిమన్, లఘి మన్ ఇత్యాది ఇమనంతములపైనను సుస్థానమున 'డా' అదేశమును, డిత్వప్రయుక్త మగు టిలోపమును రాగా ఆత్మా, గరిమా, లఘిమా, మున్నగు రూపములగును.

“పిదప దీర్ఘాణాం ప్రాస్యః స్యాత్” (చింతా. అజస్త. 48) అనుసూత్రముచే ప్రాస్య మురాగా ఆత్మ, గరిమ, లఘిమ, మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. ‘రాని దా’ పక్షమున అమహత్త్వమున ‘ము’ వర్ణకమురాగా ఆత్మము, గరిమము, లఘిమము మున్నగు రూపము లేర్పడును. మహత్త్వమున దుష్టవర్ణకము వచ్చి ఆత్మఁడు అను రూపమును సిద్ధించును. (అహో. హలస్త. 7)

దాకు ఐకారము

‘అడఁగు’ మున్నగు వానిలోఁగల డకారమునకు ఐకారము విభాషనగును.

అడఁగు—అణఁగు

పోఁడి—పోఁటి

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 18)

-దావ్

విధాత్రాది గణమునఁజేరని ఋకారాంత శబ్దముల ఋవర్ణమునకు వచ్చు ఆదేశము. ఇందలి పకారము చ్చారణార్థము. డకార మిశ్చంజ్ఞకమై లోపింపఁగా ‘ఆ’ మిగులును. ఉదా:- క ర్ర, భ్రాత మొ॥ విధాత్రాది గణమునఁజేరని క ర్ర, భ్రాత్ర ఇత్యాది ఋకారాంతము లందలి ఋవర్ణమునకు దావ్ (ఆ) ఆదేశము (క ర్ + ఆ) దీర్ఘాణాం ప్రాస్యః స్యాత్ (చింతా. అజస్త. 48) అనుసూత్రముచే చివరి దీర్ఘము నకు ప్రాస్యము (క ర్ + అ = క ర్ర) (చింతా. అజస్త. 48) విధాత్రాది గణమందలి విధాత్ర మున్నగు శబ్దములకు దావాదేశము వైకల్పికము. ఉదా:- విధాత, విధా త్పఁడు మొ॥ (చింతా. అజస్త. 49) చూ:- విధాత్రాదులు.

-డి(న్)

తద్ధర్మ ప్రథమైక వచనమందు క్రియపై వికల్పముగా వచ్చు ప్రత్యయము. (అథ. కా. క్రియా. 9) డివర్ణకము పరమగునపుడు ధాతువు చివరి ఉకారమునకు ఎకార ముదేశమగును. ఉదా:- వచ్చెడిన్, పోషించెడిన్ మొ॥ డి వర్ణకము రాని పక్షమున వచ్చున్, పోషించున్ మొ॥ రూపములుండును. చూ:- ఎడిగాగమము.

-డిజ్

బహువచనముపై విధింపఁబడిన ‘ఆ’ ప్రత్యయముపై వచ్చు శ్రీ ప్రత్యయము. ఇందలి జకారమిత్తై లోపించును. ఇది జిత్రగుటచే బిందుపూర్వక మగును. ఉదా:- వగలాడి. వన్నియలాడి. (వై. చం. శ్రీప్రత్యయ 5) చూ:- ఆడి

-డున్

తద్ధర్మ ప్రథమైక వచనమందు క్రియపై వికల్పముగా వచ్చు ప్రత్యయము. (అథ. కా. క్రియా. 9) డు వర్ణకము పరమగునపుడు ధాతువు చివరి ఉకారము నకు ఎకారముదేశమగును. ఉదా:- వచ్చెడున్, వచ్చున్ మొ॥ కొన్నిచోట్ల డు

డు వర్ణకము విశేషణమగును. (అథ. కా. క్రియా. 10) ఉదా:- వచ్చెడువాడు, చల్లెడువాడు మొ॥ విశేషణార్థమున నీ డువర్ణమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా:- రక్షించువాడు మొ॥ చూ:- ఎదుగాగమము.

-డు కారము

దేవముష్మాదికములను దెనిగించునెడ అజంత శబ్దముల తుదనుజేరును.

రజనికరుడు, విజయుడు

(కా. చూ. IX. 25, 26)

-డు¹

అనిదంతమైన (ప్రహస్య-ఇకారాంతముకాని) మహచ్ఛబ్దముపైవచ్చు సు (ప్రథమైకవచన) ప్రత్యయస్థానమున వుంలింగమునవచ్చు ఆదేశము. (చింతా. అజంత. 12) ఇందలి జకార మిత్సంజ్ఞకమై లోపింపగా 'డు' మిగులును. ఇది జీత్తగుటచే 'సానునాసికోచ్చారణం జీత్' అను ప్రాకృతసూత్రానుసారము అనునాసికోచ్చారణముచే రాముడు అని యగును. 'ప్రస్వాత్సూర్ణోఽపి భవేత్' (చింతా. సంధి. 20) అను సూత్రముచే పూర్ణబిందువురాగా రాముండు అని యగును. (చింతా. అహో. అజంత. 12) సంబోధనైక వచనమునందును డుజ్ఞావచ్చి రాముడ అనియగును. కొందర మతమున సంబోధనమున డుజ్ఞారాదు. అదాగమము మాత్రమే వచ్చి రామ, కృష్ణ మున్నగు రూపములగును. (చింతా. అజంత. 20) దశరథాపత్యము, బ్రహ్మము, లోకము, మున్నగు శబ్దములు మహద్వాచకములై నను వుంలింగములు కానందున వీనిపై 'సు' స్థానమున డుజ్ఞారాదు. 'సర్వేభ్యోవిధిభ్యో లోపవిధిర్వలీయాన్' అను పరిభాషచే ప్రహస్యేకారాంత శబ్దములపై సు ప్రత్యయమునకు లోపము అవశ్యము రావలసియున్నది. అనగా ఇకారాంతములపై సుస్థానమున డుజ్ఞానకు ప్రసక్తియేలేదు. కనుక మహతస్సోర్ధజనితః (చింతా. అజంత 12) అను సూత్రమందలి అనితః అను పర్యుదాసము వ్యర్థమై మహద్వాచకములగు కొన్ని శబ్దములకు అవి నపుంసకలింగ శబ్దములై నను డుజ్ఞారావచ్చునని జ్ఞాపింపజేయుచున్నది. మహద్వాచక మిత్ర, పాత్ర శబ్దములపై సుప్రత్యయమునకు డుజ్ఞావచ్చి మిత్రుండు, పాత్రుండు ఇత్యాది రూపములేర్పడును. వీనికి మిత్రము, పాత్రము మున్నగు రూపాంతరములును ఉండును. (అహో. అజంత 12, అథ. కా. అజంత 4) చూ:- డుజ్ఞర్థకము.

డు²

నాథ, నాయక, సారంగ, పారిజాత మున్నగు అమహచ్ఛబ్దముల కందెను ఈప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:- పతంగ నాథుడు, పక్షినియకుడు, దాస మనోబ్ధి సారంగుడు, దాసపారిజాతుడు మొ॥ (అథ. కా. అజంత 7) మహచ్ఛబ్దము స్వార్థమునందు ఒకానొకచోట ము వర్ణకాంతమును, రుజంతమును అగును. ఉదా:- రాజవృషభుడు, రాజ వృషభము మొ॥ అమహచ్ఛబ్దమునకు

స్వార్థమున శ్రేష్ఠతయందు ఒకానొకతో డుజ్జు వచ్చును. ఉదా:- రాజహంసుల బట్టరాదు సుమ్మి మొ॥ (అథ. కా. అజంత 5)

దుజ్³

వ్యతిరేకార్థమందును, భవిష్యదర్థమందును, వర్తమానార్థమందును క్రియాపద ముల ప్రథమ పురుషైకవచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఇందలి జకారమితై లోపింపగా డు మిగులును. ఉదా:- ఘటింపడు, ఘటింపగలడు, ఘటింపు చున్నాడు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 19)

డుజంతము

డుజ్ + అంతము

బిందుపూర్వకమగు డువర్ణకము అంతమునందు వచ్చునట్టి శబ్దము డుజంత మనఁబడును.

రాముఁడు, మగఁడు

(ల. వ్యా. అజంత. 19)

డుజ్¹

‘డుజ్’ అను హలంత శబ్దమున కుత్వదిత్వములు చేర్పగా నేర్పడిన శాస్త్రీయ పదము.

జకార మిత్యంజు. కావున ప్రయోగమునందు మానఁబడును.

జీత్తు బిందుపూర్వకమగును—రాముండు, రాముఁడు. ఇత్యాదు లందిది మహ దేకవచన ప్రత్యయము.

(చూ.) డుజ్²; డుజ్¹, డుజ్²

(బా. వ్యా. తత్సమ. 20)

డుజ్రాలు

డుజ్, రు—అను ప్రథమ పురుష ఏకవచన బహువచన ప్రత్యయములు.

వచ్చుచున్నాడు

వచ్చుచున్నారు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 12)

దుజ్రపురుసుముఖ్

డుజ్, రు—ప్రథమము

పు, రు—మధ్యమము

ను, ము—ఉత్తమము

‘లద్’ (చూ.) మున్నగు లకారములకు ఈ డుజాదు లాదేశమగును.

ఇందు ‘జ్’ కారము ప్రత్యాహార్యము.

(చూ.) డుజ్

(బా. వ్యా. క్రియా. 8)

డుజ్ లోపము

కొన్ని శబ్దములందు డుజ్ లోపించును.—కొండవీటి జంగముజోదు.

(క. సం. వి. III. 4)

డుజ్వర్ణకము

‘డుజ్’ అనుప్రత్యయము. జకారము ఇత్సంజ్ఞ. (చూ.) కావున ‘డు’ బిందు పూర్వకమగును.

రాముండు, రాముడు

చూ. డుజ్ఞ¹

(బా. వ్యా. తత్సమ. 20)

డుజ్

డుజ్, రు, వు, రు; ను, ముజ్ -అను ఆఱుక్రియా విభక్తులయొక్క ప్రత్యాహార సంజ్ఞ.

డు.....జ్ అను వాని నడుమనున్న రు; వు, రు; ను, ము; అనువానికిని, డువర్ణకము నకును నిదినంజ్ఞ.

(బా. వ్యా. కృదంత. 1.)

డుత్వము పాయుట

పాఱుడు, అల్లుడు, తమ్ముడు మున్నగు పదములు సమాసములగునపుడు డుత్వము లోపించును.

పాఱువాండ్రు, అల్లువాండ్రు

తమ్ముఁగుఱులు మున్నగునవి.

(క. సం. పు. II. 109)

-డున్ వర్ణకము

అనంతరార్థము నందు-డున్ అను వర్ణకము ధాతువునకుఁజేరును.

జాబిలితోఁ తెంచుడుం గువలయంబులు వికసితైను.

అంతరము లేనిది యనంతరము. జాబిలితోఁ తెంచిన వెంటనే కువలయములు వికసితైనని యర్థము. ఇది యవ్యవధానమున జరుగును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 42)

డుమంతము

‘డు’ కలది యని యర్థము.

“‘డుజ్’ వర్ణకమునకుం బ్రకృతి యయినది డుమంత మనఁబడును.”

రాము, డిద్దు, బార్గవు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 28)

-డుమ

ఆశీరద్ధమున నిపతింపఁబడిన యవ్యయము. ఇది తిజంతమున కనుబంధముగా వచ్చును. ఉదా:- కరుణ రక్షింపుడుమ మమ్ముఁగై టభారి (వై. చం. అవ్య. 9)

డుమత్తులు

‘డుజ్’ ప్రత్యయము విధింపఁబడుశబ్దములు. ఉదా:- రామ, కృష్ణ, బాలమొ॥ డుమత్తులగు శబ్దములపైవచ్చు ‘అమ్’ ప్రత్యయస్థానమున ‘ని’ ఆదేశమగును. ఉదా:- రాముని, కృష్ణని మొ॥ (వై. చం. అజన్త 11)

డు, ము, వు, లు

ఇవి ప్రథమా విభక్తులు.

ఇందు డు, ము, వు—అనునవి ఏకవచన విభక్తులు.

‘లు’ బహు వచన ప్రత్యయము. (బా. వ్యా. తత్సమ. 1, 11, 12)

డువర్ణకము¹

ప్రథమావిభక్తి ఏకవచనము.

డుజ్ వర్ణకమునే కొందఱు వ్యాకర్తలు ఇత్సంజ్ఞ లేకుండ వ్యవహరించిరి.

బాలి గాఁడు, ఒక్కఁడు (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 22, 81, 82)

డువర్ణకము²

ప్రార్థనార్థమునందు మధ్యమ పురుష బహువచన ‘రు’ వర్ణకమునకాదేశముగా వచ్చును.

పరిభవింపుడు (ల. వ్యా. క్రియా. 81)

డువర్ణకము³

‘అఱు’ మున్నగు ధాతువులకు (చూ. అత్వాదులు) పరమగు శృతప్రత్యయము

అఱు—అఱుడు

అమ్ము—అమ్ముడు (బా. వ్యా. కృదన్తః 20)

డువర్ణకాదులు

డు, ము, వు, లు మున్నగు నామ విభక్తులు. (ప్రౌ. వ్యా. తద్దిత. 1.)

-డ్రువు?

విందురు, కందురు ఇత్యాది క్రియబాదలి—దురులకు —డ్రు ఆదేశమగును.

వింద్రు, కంద్రు. (ఆం. కౌ. 707; చూ. బా. వ్యా. క్రియా. 62)

క

మూర్ధన్య స్పర్శము (retroflex stop)

మూర్ధము-స్థానము

ప్రతివేష్టిత జిహ్వగ్రముకరణము

స్పర్శప్రయత్నము

నాదము

మహాప్రాణము

మూఢము, ప్రౌఢ మున్నగు సంస్కృత సమములనుగూడి తెలుగున వ్యవహారము.

●

మూర్ధన్యాను నాసికము (retroflex nasal)

మూర్ధము-స్థానము

ప్రతివేష్టిత జిహ్వగ్రము-కరణము

స్పర్శ ప్రయత్నము

నాదము

అల్ప ప్రాణము

తెనుగు పదముల యాదియందీవర్ణముండదు.

కారము కారముగూట

కొన్ని పదములందలి 'ణ' కారము 'డ' కారముగా నగును.

పఙ్గతి—పడఙ్గతి

అఙ్గతువ—అడఙ్గువ

(అం. కౌ. 890 - '91)

జీజంతము

జీచ్ + అంతము

ప్రేరణార్థమునందు వచ్చు ప్రత్యయమునకు సంస్కృతమునందు 'జీచ్' అని వ్యవహారము.

అట్టిప్రేరణార్థక ప్రత్యయమంతమందుఁగల శబ్దమునకు జీజంతమని వ్యవహారము.

కావించెను, కావింపుము

(కా. చూ. IX. 159)

జీచ్ఛులు

ప్రేరణార్థక ప్రత్యయములు

-జించు, -జింపు, -జింతు మున్నగునవి. (అం. కౌ. 729, '80)

జీజర్గము

‘జీచ్’ అను ప్రేరణ ప్రత్యయము యొక్క అర్థమునిచ్చు తెలుగు ప్రేరణ క్రియాపదము.

చేయించును, సేవింపుదురు

పరగింతురు—ఇత్యాదులు.

(కా. చూ. IX. 161)

త¹

దంత్య స్పర్శము (dental stop)

పై దంతముల వెనుకటి మూలభాగము స్థానము.

జిహ్వోగ్రము - కరణము, స్పర్శప్రయత్నము, శ్వాసము, అల్పప్రాణము

త²

(i) కులవాచకమునకు శ్రీ వాచ్యమగునపుడు మతుబర్థమునందు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము.

కొఱవత, చాకిత

(బా. వ్యా. తద్ధిత. 10)

(ii) త్ర్యర్థకము. (క) ఎవరియొక్క ఆడుది? అను నర్థమునందు ‘ఎవ్వరిత? ఎవరిత ?

(చ) ఒకరియొక్క ఆడుది — ఒక్కరిత, ఒకరిత

(ట) ఒక్క ఆడుది — ఒక్కొరిత, ఒకొరిత

అనురీతిని రూపములేర్పడును.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 65)

త³

(i) ఆశీర్వాస సంప్రార్థనములందు ‘త’ వర్ణకము ద్రుతాంతమగును.

మీకు మేలు గలుగుతను (ఆశీస్సు)

నీకు రాక్షసత్వము గలుగుతను (శాపము)

హరి నను గృహగ్రామములను (సంప్రార్థనము)

చూ. కావుతాదులు

(బా. వ్యా. క్రియా. 26)

(ii) దీనికచ్చు పరమగునపుడు మకారమగును.

నీకు మేలు కలుగుతమనియె

(బా. వ్యా. క్రియా. 28)

-త⁴

‘ఆవులించు’ మున్నగు ధాతువులకు పరమగు కృత్రత్వము.

ఆవులించు — ఆవులింత

కొక్కరించు — కొక్కరింత (బా. వ్యా. కృదంత. 10)

-ంత

పరిమాణార్థమున వచ్చు తద్దిత ప్రత్యయము.

ఉదా:- అంత, ఇంత, ఎంత మొ॥ (వై. చం. తద్దితా. 37)

తకారాంత శబ్దములు

పురుషపరములైన తకారాంత శబ్దములు ఊదుడు, తేలుడు రెండు విధములుగా తెనుగునందుండును.

పరిక్షిత < పరిక్షిత్తు
పరిక్షితుడు

(రంగ. IV. 47, 48)

తజ్ వర్ణకము

బిందుపూర్వకమగు తకారమను కృత్రత్వము.

‘జేయు’ మున్నగు ధాతువుల కిది చేరును. అప్పుడు ధాతువు చివరి యక్షరము లోపించును.

జేయు — జేత

కూయు — కూత (బా. వ్యా. కృదంత. 5)

తచ్చబ్ద ‘వా’ లోపము

‘వాడు’ ‘వారు’ అను శబ్దములలోని ‘వా’ కొన్నిచోట్ల లోపించును.

ఎట్టివాడు — ఎట్టిడు ?

అట్టివాడు — అట్టిడు

ఇట్టివారె — ఇట్టిరె ?

(క. సం. వి. II. 98, 100, 103, 104)

తచ్చబ్దాంత ధాతుజ విశేషములు

వాడు, అది మున్నగునవి యంతముందుగల ధాతుజ విశేషములు.

చూచినవాడు, చూచిన యది.

(ప్రొ. వ్యా. కారక. 27)

తచ్చబ్ధార్థకము

వాఁడు — వారు, వారలు, వాంఁడు

వానిన్ — వారిని, వారలను, వాంఁడను (ల. వ్యా. అచ్చ. 78)

తచ్చబ్ధము

తత్ + శబ్దము

వాఁడు, అది - అని యర్థము.

ధాతుజ విశేషణములకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్చబ్ధమునుప్రయుక్తమగును.

వచ్చినవాఁడు, వచ్చినది

రానివాఁడు, రానిది. (బా. వ్యా. సమాస, 9)

తచ్చీలము

దానియొక్క స్వభావమని యర్థము. తద్ధర్మాదులలో నొకటి. ఈ యర్థము నందు తద్ధర్మాద్యర్థక క్రియయుపయుక్తము.

జ్వలన జ్వాలము లుప్పరంబెగయు. (బా. వ్యా. క్రియా. 22)

తజ్జ

(తత్ + జ) సంస్కృత ప్రాకృతములనుండి పుట్టిన తెనుఁగుభాష. (చింతా.) ఇదియే తదృశ మనఁబడును. చూ:- తదృశము.

తట విభక్తులు

తృతీయ మొదలుగాఁగల విభక్తులు. ఇది యాంగ్లమందలి oblique case అనుదాని కనువాదముగా గనుపట్టును. (గు. వ్యా. 88)

తత్త్వబోధినీవ్యాఖ్య

ఇది త్రిలింగలక్షణ శేషమును ప్రౌఢ వ్యాకరణమునకు శ్రీ భాష్యం వేంకట నరసింహ భాష్యకారా చార్యుల వారు విపులముగా రచించిన వ్యాఖ్యానము.

వీరు విజయనగరము సంస్కృత కళాశాలాధ్యాపకులుగాఁబనిచేసి యామధ్యనే పరమపదించిరి.

తత్పురుషము

ఉత్తర పదార్థ ప్రధానము.

ఇది 'నణ్' పూర్వసహితమై యెన్నిది విధములు.

(చం. ద. IV. 87, 88)

(ఆ. కౌ. 477 పంక్తి)

తత్పురుషలు

తెనుగు పదము మీద దేవతా భాషయు; సంస్కృతము మీద తెనుగు రూఢి మీఱ తత్పురుషలయి వర్తిలును.

తన కూర్మిరేని యప్పు

చెలువనేత్ర విలాసము

ముత్యాల తాటంకములు

(స. సా. సం. II. (సమాస) 12-15)

తత్పురుష సమాసములు

మల్లెపూవు, కోకచెరుగు, మామిడి చిగురు, పట్టుపుట్టము, నెలతక్కువవాడు, దొంగపలుకు, మాటనేర్పరి—ఇత్యాదులు. (ప్ర. వ్యా. 286)

తత్పురుషాదులు

తత్పురుషము, ద్వంద్వము, బహువ్రీహి మున్నగునవి.

వీని లక్షణములు ప్రాయశముగా సంస్కృత వ్యాకరణమునందుఁ జెప్పబడి నవియే కాని అందులేని జుంటిమోవి, చిగురుఁగేలువంటి యుపమాన పూర్వపదకర్మ ధారయ సమాసములీ తెలుగు భాషలో విశేషించి కొన్ని కలవు.

(బా. వ్యా. సమాస. 1.)

తత్కార్థగత సప్తమి

తత్రయను సంస్కృత శబ్దార్థముగల 'అందు' అగునది. ఇది సాశ్రయమును అనా శయమును అగును. రామునందు, వనమునందు ఇత్యాదులలోని అందు అను సప్తమి సాశ్రయము. అందలి పుష్పజ్ఞాంపములు ఇత్యాదులలోని అందు నిరాశ్రయము. (అథ. కా. ఆజ్ఞ. 16)

తత్సమక్రియలు

తత్సమక్రియలు, తద్భవక్రియలు, దేశ్యక్రియలు, సన్ని త్రివిధములు

ఇందు తత్సమ క్రియలు—ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి (చూ) అగ్రి త్రివిధములు.

(ప్ర. వ్యా. 346, 347)

తత్సమము

తత్+సమము—సంస్కృత ప్రాకృత తుల్యమగు భాషయని సాంప్రదాయక వ్యాకరణముల నిర్వచనము.

రాహు-రాముడు

సిరీ-సిరి

(అప్స. I. 108; బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 18)

(ii) సంస్కృత శబ్దముపై తెనుగు విభక్తి ఘడించి తేట పదగఁ జెప్పినది.

పురుషుఁడు, అబల, వనము. (ఆం. భా. భూ. 20: కా. చూ. IX. 12, 13)

తత్వము సేయుట

సంస్కృత సమము కావించుట.

(చూ.) తత్వమీకరణము.

సంస్కృతమును తత్వము సేయునపుడు ఉత్వముగను. దీర్ఘముచూస్తవము గావింపఁబడును.

భానుకులుఁడు, సీత మొదలైనవి. (క. సం. I. 25-28)

తత్వము విశేషణములు

లింగ, విభక్తి, వచనములకు సంబంధించిన భేదములను బొందునవి.

ధన్య—ధన్యుఁడు, ధన్యము, ధన్యురాలు, ధన్య

నిపుణ—నిపుణుఁడు, నిపుణము, నిపుణురాలు, నిపుణ. (గు. వ్యా. 219)

తత్వము సమాసము

తత్వము పదములతో నేర్పడు సమాసము. ఈ సమాసములయందు విభక్తి సంబంధియగు ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా:- రాముని గుణములు, రాముల గుణములు మొ॥ (అహో. చింతా. సంధి. 30) పై సమాసములందు షష్ఠి విభక్తికి ద్వితీయాతుల్యత్వము (చింతా. హలంత. 34) రాగా వచ్చు ద్రుతము నకు లోపము వచ్చునని గ్రహింపవలెను.

తత్వము సర్వనామములు

సర్వము, విశ్వము, ఉభయము, ఇతరము, అన్యము, ఏకము, శతము, సహస్రము, ద్వితీయము మొదలైనవి.

తత్, మత్, మొదలైనవి శబ్దాంతరములతోఁగూడి తెలుగునఁ జేరును.

త్వదాజ్ఞ, మత్కులము, యుష్మత్కిర్కి

(ఆం. భా. కా. సర్వ. 1)

తత్వమీ కరణము

విశేషముగు మార్పులు లేకుండ ప్రాచీనములగు సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దములను గాని, అర్వాచీనములగు పారసీకము, అరబ్బీ శబ్దములనుగాని నవీనములగు ఫ్రెంచి, డచ్చి, పోర్చుగీసు, ఆంగ్లము మున్నగు భాషా శబ్దములనుగాని తెనుగు భాషలోని కనువగు విభక్తులను జేర్చి ప్రవేశింపఁజేయుట.

రామః—రాముడు

సిరీ—సిరి

కలమ్—కలము

ఖుసి—ఖుసి

కమాన్—కమాను

అల్మైరా—అల్మైరా

రోడ్—రోడ్డు మున్నగునవి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 287)

తథార్థకావ్యము

‘తథా’ అను సంస్కృత శబ్దముయొక్క అర్థముగల అవ్యయము - అట్లు అనునది.

ధాతుజ విశేషణము ‘అట్లు’ అనునవ్యయము తోగూడి కర్మధారయ సమాస మగును.

భూసురోత్తముల్ వేదముల్ నదులనట్లు

పెద్దదవ్వు పోయినయట్లు

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 8)

తదర్థకము

తత్+అర్థకము.

వాడు - వారు; అది - ఆవి యను నర్థమునిచ్చు సర్వనామములు.

(బా. వ్యా. ఆచిక్. 24)

తదాదులు

(తద్+అదులు) తచ్చబ్బి పర్యాయమగు అది, మణియు ఇది, ఏది మున్నగు ప్రాస్య ఇకారాంతశబ్దములు - వీనితుదనున్న ప్రాస్య ఇకారమునకు సంధి వికల్ప ముగా వచ్చును. ఉదా:- అదేమి, అదియేమి -ఇదేమి, ఇయేమి -ఏదయ్య, ఏది యయ్య మొ॥ (చింతా. సంధి 8, ఆప్య. V 78)

తథాద్యర్థ వాచకములు

(తదా+అది+అర్థవాచకములు) తదా, యదా. ఇదానీం మున్నగు శబ్దముల యర్థములను జెప్ప అపుడు, ఎపుడు, ఇపుడు అను తెలుగు శబ్దములు వీనితో పువర్ణములోని ఉపవర్ణమునకు ‘పోశ్యతదాద్యర్థ వాచకేఘాతః (చింతా. సంధి. 16) అను సూత్ర ముచే లోపము వికల్పముగ వచ్చును ఉదా:- అప్పు -అపుడు; ఎప్పు -ఎపుడు; ఇప్పు - ఇపుడు.

తద్ధర్మార్థకము

(తదా+అర్థకము) 'తదా' అను సంస్కృత శబ్దముయొక్క అర్థముగల 'అపుదు' అనునది. ఇది కళాసంజ్ఞకము. (చింతా. సంజ్ఞా. 40).

తద్ధర్మ క్రియాసంధి

తద్ధర్మార్థక క్రియలమీది యచ్చనకు సంధిలేదు. సంధి నాపుటకు నుగాగమము వచ్చును.

'మనచు నీశ్వరుడు' అనియేకాని 'మనుచీశ్వరుడ' నరాదు.

(స. సా. సం. I. సంధి 80, 81)

తద్ధర్మ భూతక్రియలు

తద్ధర్మార్థక్రియలు, భూతార్థక్రియలు.

ఇవి రెండును ఆర్యాద్యర్థ పరకములయి (చూ.) ప్రశ్నార్థకములగును.

సద్ధర్మమార్గంబు నలుపుదయ్యో?

పంచితయ్యో?

(నిజమునకిందలి కాకువు మూలముననే ప్రశ్నార్థక స్ఫురణము కల్గును)

(ప్రా. వ్యా. క్రియా. 8)

తద్ధర్మము

(i) భూతభవిష్యద్వర్తమాన విలక్షణమైన యొకానొకధర్మము.

(కవిజనాం. 86)

(ii) తద్ధర్మాదులలో నొకటి, వాని/దానియొక్క ధర్మము.

కులాలుడు కుండలు చేయును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 22)

తద్ధర్మాదులు

'తద్ధర్మము' మున్నగునవి.

తచ్చీలము, సంభావనము, సంప్రశ్నము, సాతత్వము, వర్తమానము, భావి, ఆశీస్సు (చూ.) మున్నగునవి యాది పదముచే గ్రహింపనగును.

తద్ధర్మాదులకే 'లాట' ని(చూ.) వ్యవహారము. (బా. వ్యా. క్రియా. 22)

తద్ధర్మార్థకము

వర్తమానాది కాలశ్రయ సాధారణ కాలమును దెల్పు క్రియావాచకములు పురుగులు ప్రాకును.

(ల. వ్యా. క్రియా. 4; సం. వ్యా. క్రియా. 12)

తద్ధర్మార్థక విశేషణము

ధాతువు తుదను, -ఎడు, -ఎడి వర్ణకములను వికల్పముగాఁ జేర్చుటవలననిది నిష్పన్నమగును.

పోషించు, పోషించెడు, పోషించెడి (సం. వ్యా. విణ. 4)

తద్ధర్మార్థ విశేషణము

తద్ధర్మార్థవిశేషణము ఉదంత మగుచో దానికచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమ మగును.

వచ్చు+ఆతఁడు—వచ్చున్+ఆతఁడు—వచ్చునాతఁడు.

(భా. వ్యా. సంధి. 88)

తద్ధిత ప్రత్యయము

తద్ధితములనఁగా ప్రయోగములకొఱకు హితములయినవని శబ్దార్థము. (తేభ్యః-ప్రయోగేభ్యః, హితాః-తద్ధితాః) ఇట్లు హితము లయిన ఈ ప్రత్యయములనేకార్థములందు నామములకుఁజేరును.

-ఆరి, -ఇడి, -కాడు మున్నగునవి. (ఆం. కౌ. 687. 688)

ఆం. భా. శా. సమాస. 87; (ఆం. భా. వి. పుట 551)

తద్ధిత పదములు

-ఆరి, -ఇడి, -కాడు మున్నగు తద్ధిత ప్రత్యయములతో గూడిన పదములు. వీనినెఱుంగుట 'పరమ విజ్ఞానము' (చూ. తద్ధితప్రత్యయములు)

(కా. చూ. IX. 142')

తద్ధితములు

'ప్రయోగములకొఱకు హితములయినవి' అనిశబ్దార్థము. (తేభ్యః, ప్రయోగేభ్యః, హితాః)

విశేష్యములకుఁగాని, విశేషణములకుఁగాని భావార్థము, స్వార్థములోనగు నర్థముల యందు రాదగిన ప్రత్యయములు.

(చూ.) తద్ధిత ప్రత్యయములు.

(సం. వ్యా. తద్ధిత. 1.)

తద్ధిత వర్ణకములు

(చూ.) తద్ధిత ప్రత్యయములు.

-తన, -జిక, -న, -ఇ, -ఆరి మున్నగునవి. (మ. ప. వ్యా. ప్రత్యయ. 8.)

తద్ధిత వృత్తి

తెలుగునంగల త్రివిధములగు వృత్తులలో నొకటి. (కృద్వృత్తి, సమాస వృత్తి, తద్ధితవృత్తి. చూ.)

విశేష్యములుగాని, విశేషణములుగాని అయిన శబ్దముల మీద భావాద్యర్థము లందు ఆయా తద్ధితప్రత్యయముల కలయిక.

అందగాడు, చాకిత, జాలరి.

(తె. వ్యా. వి. 848-50)

తద్ధితార్థ ద్విగువు

సంఖ్యాపూర్వకము ద్విగువు. ఇది త్రివిధములు:

(i) తద్ధితార్థద్విగువు. (ii) ఉత్తరపద ద్విగువు.

(iii) సంఖ్యాపూర్వక ద్విగువు. (చూ.)

సమాసముచే తద్ధిత ప్రత్యయార్థము చెప్పబడినది తద్ధితార్థ ద్విగువు.

పశ్చాత్తర్థోభిః క్రితః—పశ్చాదుః (అయిదు గోవులచేగొనబడినది)

(వ్యా. సం. న. 288/V. కా. వ్యా. ఉ. 258, '54)

తదృవములు

(i) సిద్ధాక్షరములఁబొందివిన వర్ణములఁదూలి పోఁబలుకఁగ, అర్థవంతమై ప్రాకృతముతో సమానమగు పదములు.

యజ్ఞము—జన్మము

లక్ష్మి—లచ్చి

భీభత్సుడు—వివ్యచ్చుడు

(ఆం. భా. భూ. 21; కా. చూ. IX. 14, 15)

(ii) సంస్కృత, ప్రాకృత భాషాద్వయమునుండి యుద్భవించిన తెలుగు పదములు.

చంద్రుడు—చందురుడు (సంస్కృత భవము)

యముడు—జముడు (ప్రాకృత భవము)

(అప్ప. I. 102; కా. వ్యా. సంఖ్య. 18)

(iii) వర్ణతో పాగమాదేశాది వికారములను విధివిహితముగాఁబొంది తెలుగున వ్యవహరింపఁబడు సంస్కృత, ప్రాకృత పదములు.

రథ—అరదము

భక్తి—బిత్తి

ఉపాధ్యాయుడు—ఒజ్జ

(సం. వ్యా. ఆంధ్రభాష. 2)

తదృశ సర్వనామములు

సంస్కృత ప్రాకృత భవములైన సర్వనామములు.

ఎక్కటి, ఎక్కము, పనసమున్నగునవి.

(ఆం. భా. శా. సర్వ. 1.)

తదృశీకరణము

తదృశము గావించుట. తదృశ మేర్పడునపుడు స్వరములలోను, వ్యంజనములలోను మార్పులు గల్గును. వానినీ క్రింది రీతిని సూత్రరూపమున నిరూపింపనగును.

I స్వరములలోని మార్పులు :

(i) -అ -> -ఇ :

కాకము—కాకి

కూష్మాండము—గుమ్మడి

ద్యయము—దోయి

లాంగలము—నాగలి

(ii) -ఇ > -అ :

యువతి—ఉవిద

శుష్కులి—చక్కిలము

(iii) ఉ > ఓ :

కులము—కొలము

కుమారుడు—కొమరుడు

తుండము—తొండము

(iv) -ఉ -> ఇ :

పశువు—పసి

మృత్యువు—మిత్తి

(v) ఋ > ఎ :

నృత్యము—నెత్తము

మృదువు—మెదవు

(vi) ఋ > రి :

ఋక్షము—రిక్క

(vii) ఐ > ఏ :

వైరము—వేరము

(viii) ఔ > ఓ :

క్రౌంచము—కొంచ

- (ix) ఉత్పాదేశము : రూపము—రూపు
మీనము—మీను
వాదము—వాదు
రాజన్—రాజు
- (x) ఉవాదేశము : అర్థము—అగువ
సత్త్వము—సత్తువ
- (xi) ఎత్పాదేశము : సంధ్య—సందె
దండము—దండె
చిహ్నము—చిన్నె
విద్య—విద్దె
- (xli) అచ్చులపైవత్పాదేశము : ఓద్ర—వడ్డె
ఉత్కృష్టము—వెక్కనము
- (xiii) సున్నతోపము : ఏకాంతము—ఏకతము
కూష్మాండము—గుమ్మడి
- సున్నచేరుట : కేతకి—కేదంగి/కేదంగి
- (xiv) దీర్ఘము > హ్రస్వము : ఆకాశము—ఆకసము
ఏకాంతము—ఏకతము

II వ్యంజనములలో మార్పులు:

- (i) -శ -> -గ
ద్వికము—దుగ
- (ii) -శ > -య
దీర్ఘిక—డిగ్గియ
మఱికా—గడియారము
- (iii) శ > చ/స/క/త
లక్ష్మి—లచ్చి
శేమము—సేమము

పక్షి—పక్కి

లాక్ష—లక్క

శారము—కారము

పరీక్షించు—పరికించు

(iv) వవర్గమునకు తవర్గము

చించ—చింత

సూచి—సూది

ప్రజ—ప్రేత

బీజము—బిత్తు

(v) -చ - > - న :

నారాచము - నారసము

హంస - అంచ

(vi) - ట > - డ :

అటవి - అడవి

జట - జడ

మంటపము - మండపము

(vii) - థ - > - డ

ప్రౌఢ - ప్రోడ

(viii) - ణ > - డ

ప్రేంకణము - పెంకడము

గ్రామణి - గామిడి

(ix) - త > - డ

పతాక - పడగ

(x) - త > - చ/జ :

భూతము - బూచి

జాతి - జాజి

(xi) - త > - య :

రాత్రి - రేయి (?)

వక్త్రము - వాయి (?)

(xii) - థ > - డ/చ :

పృథివి - పుడమి

రథ్యము - రచ్చ

(xiii) - డ > - డ

వర్ధకి - వడ్రంగి

శ్రద్ధ - సద్ద

వృద్ధి - వడ్డి

- (xiv) -న> - డ : అంగనము - అంగడి
- (xv) -న> - ణ : విజ్ఞానము - విన్నాణము
శాణము - సాన
- (xvi) -జ్జ> - న : విజ్ఞానము - విన్నాణము
ఆజ్జ - ఆన
సంజ్జ - సన్న
- (xvii) -ణ> - న : గుణము - గొనము
పూర్ణము - పున్నము
- (xviii) -వ> - వ : ద్రావతి - ద్రోవది
- (xix) -మ> - వ : హిమము - ఇవము
- (xx) చతుర్థములకు తృతీయ : ఘని - గని
జంఝాటము - జంజాటము
- (xxi) అనునానీకములకు బంధుత్వము :
ద్రోణము - తూము (?)
రాజ్జి - రాణి
సంజ్జ - సన్న
- (xxii) య> - జ : యోగి - జోగి
యముడు - జముడు
- (xxiii) య> - ఛ
యశము - అశము
మాణిక్యము - మానికము
- (xxiv) -ర> - - ఛ
ధాత్రి - దాది
వత్తి - వత్తి
- (xxv) ల> - డ
ప్లవము - పడవ
- (xxvi) -ల> - ర
స్థూలము—తోరము
కర్తృము—కర్తెర

(xxvii) అంతస్థల కన్యోన్యత :

తిత్తిరము—తీతువు

కల్వారము—కలువ

వద్దులము—వట్టువ

(xxviii) హ > - ఓ

హంస—అంచ

హడపము—అడపము

(xxix) హ > - గ

సింహము—సింగము

(xxx) -హ > - య

స్నేహము—నెయ్యము

సంచేహము—సందియము

(xxxi) శ, ష > స

శాల—సాల

ఆశ—ఆస

శుక్రము—సుంకము

రోషము—రోసము

(xxxii) ఊష్మలు > - అంతస్థలు

గృహము—గివము/గీము

శేఫాలిక—వావిలి

వైశ్యులు—బేరులు

(xxxiii) -శ > -డ :

ప్రవాళము—పవడము

వకుళము—పొగడ

(xxxiv) వర్గద్వితీయములకు వర్గప్రథమలు :

ముఖము - మొకము

పీఠము - పీట

గ్రంథి - కంఠి

(xxxv) సంయోగము తొలగింపు :

స్నిగ్ధము - నిర్ధము

స్వామి - సామి

(xxxxvi) వర్ణలోపము :

కపోతము - గువ్వ

తామరసము - తామర

కాననము - కాన

(xxxxvii) మధ్య వర్ణలోపము :

అమావాస్య - అమాస

కబళము - కడి.

(ఇందుకొన్ని తద్భవము లగునో, కాదో పరిశీలింపవలసి యున్నది.)

(క. సం. వి. III -1-10)

—తన

త్వార్థము (భావార్థము) న వచ్చు తద్ధితప్రత్యయము. ఉదా:- దొరతనము, దొడ్డతనము, పెద్దతనము మొ॥ (చింతా. హరి. 28). తన ప్రత్యయము పర మగునపుడు హ్రస్వ-ఉకారాంతముకంటె ను మాగమము వచ్చును. ఉదా:- సొగసుందనము (సొగసు+న్+తనము) మొ॥ (చింతా. సంధి 81) మం. ఆం. కౌ. యందు 'తన' యనునది ప్రత్యయముగా కాక అగమముగా చెప్పబడినది. (278 నూ)

—తనమ్ :-

సంస్కృతమున భావార్థమున వచ్చు 'త్వ' ప్రత్యయ స్థానమున ఆదేశముగ వచ్చు ప్రత్యయము. ఇందలి మకారమిత్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- దొర తనము మొ॥ (వై.చం. తద్ధితా. 29)

—తనము

చూ. -తన ప్రత్యయము.

మంచితనము, లోభితనము మున్నగునవి. (ఆం. భా. భూ. 186)

తపరకరణము

తకారమును ఐరమందుంచుట.

తకారమును హ్రస్వమునకుఁబరము చేసిన హ్రస్వమే; దీర్ఘమునకుఁ బరము చేసిన దీర్ఘమే. (తపరస్తత్కాలస్య॥పా. 1-1- 70)

అట్లుకాక -కార ప్రత్యయమును (చూ.) జేర్చినచో నాన్వరము హ్రస్వముగాని దీర్ఘముగాని కావచ్చును.

ఇత్తు - హ్రస్వమగు ఇకారము

ఈత్తు - దీర్ఘ మగు ఇకారము

ఇకారము - ఇ, ఈ.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 45)

త-ప్రత్యయము

చూ. తజ్

కృతప్రత్యయము. కోత, వ్రాత, చేత, మోతాదులయందు కర్తృత్వము నందు వచ్చును. (ఆం. కౌ. 791)

తమ్ :-

సూర్యగణ రూపముననున్న జాతివాచక శబ్దముకంటె పరముగా స్త్యైర్థమున వచ్చు ప్రత్యయము. (ఇట సూర్యగణరూపమనగా గురువు, లఘువు (గలము) కలది మాత్రమే గ్రహించవలెను). ఇందలి మకార మిత్సంజ్ఞకమై తోపించును. ఉదా:- తాపత, కాపత మొ॥ (వై. చం. శ్రీప్ర. 7). ఇది తచ్చబ్ధములపైనను. ఏకశబ్దము పైనను శ్రీప్రత్యయముగా వచ్చును. ఉదా:- అవ్వత, ఒక్కత (వై, చం. శ్రీప్ర. 8)

తమ్ముఁగుఱులు

కుఱ్ఱలయిన తమ్ములు సమసించుచో కుఱ్ఱతమ్ములు కావలయును. అట్లుగాక తమ్ముఁగుఱులయినది. అనగా విశేషణోత్తరపద కర్మధారయము. (చూ.)

ఇట్లే చిలుకమొకరి. (మొకరియైన చిలుక. మాటకారి యయిన చిలుక) ఇట్టివి విరళముగానే యుండును. సంస్కృతమునందలి 'మయూరవ్యంసకా'దు లిట్టివి. (ప్రౌ. వ్యా. సమాస 16)

తర, తమ భావనిరూపణము

— తర, — తమములనునవి సంస్కృతమునందు తద్ధితప్రత్యయములు.

బుద్ధిమాన్ - బుద్ధిమత్తరః - బుద్ధిమత్తమః. బుద్ధిమాన్ - బుద్ధిమంతుఁడు. బుద్ధి మత్తరః - ఇరువురిలో నెక్కువ బుద్ధి కలవాడు, బుద్ధిమత్తమః - అనేకులలో అతిశయమైన బుద్ధికలవాడని యర్థము. ఇట్టివానినే యాంగ్లమున degrees of comparison అందురు. comparative degree, superlative degree.

ఇట్టి తర, తమ భావ నిరూపణమునకు ప్రత్యేకమగు ప్రత్యయములు సంస్కృతాంగ్లాది భాషలలో నిర్దేశించబడుటచే ఆ భాషా వ్యాకరణములందీది ప్రత్యేక ప్రకరణమగును.

కాని తెలుగులో నట్టి ప్రత్యయములు లేవు, -కంటె యను నిర్ధారణపంచమీ విభక్తి-తరభావ నిరూపణమునకు, -లోపల యను నిర్ధారణ షష్ఠీ (చూ.) తమ భావ నిరూపణమునకు సుపయక్తము.

బ్రాహ్మణునికంటె క్షత్రియుండు శూరుండు

గోవుల లోపల కపిల బహుశీర.

(ఆం. భా. వి. 428, 24) (బా. వ్యా. కారక. 12, 16)

తరతమార్థము

(చూ.) తర, తమ భావ నిరూపణము తారతమ్యము.

తద్ధిత వృత్తిభేదము - మృదుతరము, మృదుశమము, గరిష్ఠము.

(ఆం. భా. శా. సమాస. 88)

తఱచు

ఇది 'బహుళమ'ను సంజ్ఞార్థము నందుపయు క్రమ చూ. బహుళము)

కొన్నిట నిత్యము, కొన్నిట వైకల్పికము, కొన్నిట లక్ష్యముకాని దానియందు ప్రవర్తించుట యని యర్థము. "కర్మధారయ సమాసమందుకారాంత పదమున కచ్చు పరమగునపుడు టకారాగమంబు తఱచుగా నగు" అనుచో

చిగురుటాకు-చిగురాకు ఇత్యాదులందు వైకల్పికము.

నిగ్గుటద్దము-ఇత్యాదులందు నిత్యము

దుక్కిఁదెడ్డు-వేల్పుటావు మున్నగువానియందు అలక్ష్య ప్రవృత్తి.

(ల. వ్యా. సంధి. 17; పుట 15-అధస్సూచిక)

తలకట్టు

ఆకారము హల్లులతోఁ జేర్చి వ్రాయనప్పటిగుర్తు. ✓

క త ప ఇత్యాదులు

(గు. వ్యా. 11)

తలకట్టుసంధి

అత్యసంధి

ఈ సంధి వికల్పముగా నగునని యప్పకవి పేర్కొనెను.

పెద్దమ్మ, మేనయత్ర

(అప్ప. V. 55)

'తలఁబ్రాలు' మొదలగు సమాసములు

తలఁబ్రాలు, ఒడిఁబ్రాలు, సేసఁబ్రాలు, ఊరఁబంటి, ఊరఁబిచ్చక, తోడఁబుట్టువు తోఁబుట్టువు, ఒల్లఁబాటు, ఒడఁబాటు - ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. సంధి. 27)

-తవర్ణకము¹

దీనిందుట యందు ధాతువు మీద—ఎదు,—త వర్ణకములు ద్రుతాంతము లగును.

పోషించుతన్, కొట్టుతన్

(ల. వ్యా. క్రియా. 60)

-తవర్ణకము?

ఉభయ కర్తృక ప్రార్థనమునందు 'ము' వర్ణకము పరమగునపుడు క్రియమీద తవర్ణకమగును.

పరిభవితము, మోతము

(ల. వ్యా. క్రియా. 94)

'తవ్య' ప్రత్యయార్థము

'తగినది' యను నర్థమునందు సంస్కృతమున 'తవ్య' ప్రత్యయముపయుక్తము.

తెలుఁగున 'తగినది' యని వాడుదురు.

చేయఁదగినది.

ఈయఁదగినది

(ఆం. కౌ. 768)

కాంతములు

తకారాంతములయిన సంస్కృత శబ్దములు. ఇవి ద్విరుక్తముగను ఆద్విరుక్తముగను నుండును.

మరుత్తు—మరుతు

మరుత్తులు—మరుతులు

(ఆం. కౌ. 235, '88)

కాచ్ఛిల్యము

తచ్ఛిలమునకు సంబంధించినది.

ఈ యర్థవిశేషమునందు—మారి,—పోతు,—కోరు,—దారు—గొట్టు మున్నగు తర్జిత ప్రత్యయము లుపయుక్తము.

మాయలమారి, జగదాలకోరు మొదలైనవి.

(బా. వ్యా. తద్గిత. 28)

(ఆం. భా. శా. , 37)

కాతంభట్టు, వెల్లంకి

కాలము : సుమారు క్రీ. శ. 1500-1600.

ఇతఁడప్పకవికిఁ బూర్వదైన లాఘణికుఁడు. ఇతఁడు రచించిన “కవిలోక చింతామణి” (చూ.) ఇంతవఱకు నముద్రితముగా నుండుట విచార్యము.

ఇతని గ్రంథమునుండి గుప్తార్థ ప్రకాశిక కర్త కొన్ని లక్షణ పద్యముల నుద్ధరించెను. పూర్వకవి ప్రయోగములనేకము లీతనివే సంతరించెను.

తాదర్థ్యార్థక క్రియలు

తదర్థమనఁగా దానికొఱకు, ఇట్టి యర్థమునిచ్చు క్రియాపదములు తాదర్థ్యార్థక క్రియలు.

ఇట్టి క్రియలపై పోలే ప్రభృతులు చేరుటచే ఉత్పేక్షాద్యోతకములగును.
 పయట కౌంగది మాన్పగబోలే.

(ప్రా. వ్యా. సమాస. 41)

తాదర్థ్యము

తదర్థ సంబంధము - తాదర్థ్యము. ఈ యర్థమునందు చతుర్థీవిభక్తి వచ్చును.

వాని కొఱకు వెతకుచున్నాఁడు.

దాని కొఱకు నిరీక్షించుచున్నాఁడు.

(ప్ర. వ్యా. 200)

తాను

చూ. ఆత్మార్థము

ఇందలి ద్రుతమునకు సంశ్లేషము లేదు.

తాను+చదివె—తాఁజదివె; తానుజదివె అనియేకాని 'తాన్జదివె' అను సంశ్లేష రూపముండదు.

దీర్ఘము మీఁదిదిగాన దీనిన నెఱుసున్న లేదు.

(బా. వ్యా. సంధి. 24)

తామరాదులు

(తామర+ఆదులు) తామర, తమలము మున్నగు పదములు. సమాసమున పీనిపై పవర్ణకము వచ్చును. ఉదా:- తామరపాకులు, తమలపాకులు మొ॥
 (మం. ఆం. కౌ. 310)

తాముడి

చూ. తావత్తు

తకారమునకు తాముడి సంకేతము

(—)

(గు. వ్యా. 12; ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 12)

తారకము [*]

గ్రంథమునందలి విషయమును గూర్చిన వివరములు అడుగున వ్రాయఁబడిన వని సూచించుగుర్తు.

(సం. వ్యా. విరతులు. 1)

తాలవ్యాచ్చులు

తాలువునకు సమీపముగా నాలుక ముందుభాగమున్నతమగుటచే నుచ్చరింపఁ బడు స్వరములు. (palatal vowels)

ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఎ, ఏ, ఐ లు.

ఐ ఐ:

(చూ.) తాలవ్యేతరాచ్చులు.

(తె. వ్యా. వి. పుట 48)

తాలవ్యాలు

(i) ఇ, ఈ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, య, శ, లకు స్థానము తాలువులు. కావున వీనికి తాలవ్యాలని వ్యవహారము. (ప్ర. వ్యా. 41: వ్యా. భా. వ్యా. సంజ్ఞా. 12)

(ii) ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఎ, ఏ, లతోఁగూడిన చ, జ లు మాత్రమే తెనుఁగున ఐ ఐ:

తాలవ్యములు. తక్కిన యచ్చులతోఁగూడినవి దంత్యములు.

(వ్యా. భా. వ్యా. సంజ్ఞా, 40)

తాలవ్యీకరణము

తాలవ్యోచ్చారణమును బొందించుట. తాలవ్యాచ్చులతో (చూ.) గూడిన కకారము (ప్రాచీన ద్రావిడ భాషకుల జెందినది) తెనుఁగునందు తాలవ్యీకరణమును (palatalisation) బొందును. అనఁగా చకారమగును.

*కిశి—చిలుక

*కిలుమ్—చిలుము. మొదలై నవి. (ఆం. భా. వి. 298 పుట)

తాలవ్యేతరాచ్చులు

తాలవ్యాచ్చులు (చూ) కాక, తదితరములైన యచ్చులు. అనఁగా అ, ఆ, ఊ, ఊ, ఓ, ఓ, ఔలు.

ఇట్టి యచ్చులతోఁగూడిన చ, జ లు తెనుఁగునందు దంత్యోచ్చారణమును బొందును. (తె. వ్యా. వి. పుట 88)

తాలుజాక్షరములు

తాలుస్థానమునుండి ఉత్పన్నమైన యక్షరములు. ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, లతోఁగూడిన చ, జ లు. =చిలుక, చీమ, చెత్త, చేత, జిల, జీడి, జేజె, మున్నగునవి.

(అప్ప. II. 118)

తాలుభవములు

(i) తాలువుస్థానముగా నుత్పన్నమైన చ, జ లు.

(చూ.) తాలుజాక్షరములు.

చిలుత, జెట్టి యిత్యాదులు.

(అప్ప. II. 120)

(ii) ఇకారము. చవర్గము, యకార శకారములు.

-(అం.కా. 60)

తావత్తు

తకారము నితర హల్లులకుఁబరముగా వ్రాయునపుడు గుర్తు '—'

అత్త, గిత్త, రత్తము

(గు. వ్యా. 12)

తావదర్థకము

'తావత్' అనుదాని యర్థమునిచ్చు "ఆన్ని" అను సర్వనామము.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 24)

తిగుమధాతువు

దీని యన్నంత రూపములు—తివ్వ, తివ, అగును.

'ఎవ్వరికిని మోపెట్టను, తిప్పను శక్యముకాదు'

'కొప్పవట్టి తివంబోవ'

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 20)

తిజ్

సంస్కృత ధాతువులవై లట్ మున్నగు దశలకారముల స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయములు (అష్టా). అవియివి.

ఏ.వ. ద్వి.వ. బి.వ.

తివ్ తన్ ర్ని (ప్రథమ పురుషము)

సివ్ థన్ థ (మధ్యమ పురుషము)

మివ్ వన్ మన్ (ఉత్తమ పురుషము)

ఇవి పరస్మైపది ధాతువులవై వచ్చును.

త ఆతాం ఝ (ప్రథమ పురుషము)

ధాన్ ఆథాం ధ్వమ్ (మధ్యమ పురుషము)

ఇద్ వహి మహిజ్ (ఉత్తమ పురుషము)

ఇవి ఆత్మనే పది ధాతువులవై వచ్చును. 'తివ్' ప్రత్యయములోని తివర్థమునకు మహిజ్ లోని జకారముతో ప్రత్యాహారము చేయఁగా తిజ్ అను సంజ్ఞ సిద్ధించును. తిజంతములగు పవతి, పవతే యనునవి తెలుఁగులో అనుకరణమునఁదప్ప ఇతరత్ర ప్రయోగింపఁదగవు (చింతా. సంజ్ఞా. 38)

తిజ్ తము

(తిజ్ + అంతము) తిజ్ (తివ్, తన్ మున్నగు క్రియావిభక్తి ప్రత్యయములు

అంతమందుగల పదము. ఉదా:- పచతి, పచతే మొ॥ వీనికి తెనుగున అను-
కరణమునదప్ప ఇతరత్ర ప్రయోగము లేదు. (చింతా. సంజ్ఞా. 35) చూ: తిజ్.

తిజ్ ప్రత్యయములు

‘తి’ మొదలు ‘జ్’ వఱకుగల క్రియా విభక్తులకు సంస్కృతిమునందు
తిజ్ప్రత్యయములని వ్యవహారము.

తెనుగున ‘డుజ్, రు; వు, రు; ను, ము’ అను నాఱుమాత్రమే క్రియా
విభక్తులు. వీనినే సంస్కృత పద్ధతితో తిజ్ప్రత్యయములనియు నందురు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 940)

తిజ్మధ్యములు

మధ్యమ పురుష క్రియా పదములు మఱియు రేఫకాని మకారము కాని అంత
మందుగల క్రియాపదములు. ఉదా:- రంజించితివి, చేసితివి (మధ్యమపురుష
క్రియలు). పోయిరి, ఘటించిరి (రేఫాంతక్రియలు) ఘటించితిమి, చేసితిమి
(మకారాంతక్రియలు) మొ॥ (చింతా. క్రియా. 37, వై. చం సంజ్ఞా. 28)
తిజ్మధ్య సంజ్ఞకములగు క్రియలు కళలు. (చింతా. సంజ్ఞా. 40)

తిజ్ప్రైతి

‘తిజ్’ ప్రత్యయము (చూ.) అనగా క్రియా విభక్తితోగలముకను ‘తిజ్ప్రైతి’
యని రాజశేఖరుడు తన కావ్యమీమాంసలో బేర్పొనెను.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 822)

తిజ్సంబంధములు

తిజ్సములు, సుబంధములు. అనగా క్రియలు, నామములు.

సంస్కృత సుబంధ, తిజ్స పదములను తెనుగు భాషలో ననుకరణము
నందుగూర్చనగును.

‘ధిక్కృత దురితాయ భగవతేస్తునమో’ యంచు.

(అ. చం. IV. 29)

తి దు ట లు

తి, దు, ట అను వర్ణములు.

‘అను’ మొదలగు ధాతువులకు, తి, దు, ట, అను వర్ణములు పరమగునపుడు
‘ను’ స్థానమునందు సున్న వచ్చును.

తినుదురు - తిస్సురు - తిందురు.

అనుట - అణ్ణ - అంట

సున్న విధింపఁబడుట కేవలము లేఖనమునకు సంబంధించినది. పైరితిని పరిణామమును గుర్తింపనగును.

బిందువు మీది త, ద, లకు నిత్య వైకల్పికములుగా ట, డ లగును.

అనితివి - అంటివి (నిత్యము)

అనుదురు - అందురు, అంద్రు. (వైకల్పికము)

(బా. వ్యా. క్రియా. 58, 59)

తిమ్మకవి—కూచిమంచి

కాలము : క్రీ. శ. 1700-1757.

ఇతఁడు సర్వలక్షణ సార సంగ్రహమును లక్షణగ్రంథమును (చూ.), నీలా సుందరీ పరిణయము, అచ్చతెనుఁగు రామాయణము మున్నగు కావ్యములను గూడ రచించెను.

“నన్నయభట్టాదులు గృతులన్నిలిపిన లక్ష్యములును లక్షణములు యక్షిన్నై మకి” ఈతఁడు లక్షణకృతి నొనఁగూర్చెను.

తిరియ్యాదులు

తిరియు+ఆదులు. ‘తిరియు’ మున్నగు ధాతువులు. కలయు, పొలయు, మురియు మున్నగునవి.

వీనికి పవర్ణకము చేరినచో అంతిమాక్షరము లోపించును. ‘ము’ ప్రత్యయము చేరును.

తిరిపము, కలపము, పొలపము, మురిపము అను కృదంత రూపములేర్పడును.

(బా. వ్యా. కృదంత. 9)

తిర్వక్కులు

i) పశువులు, పక్షులు, (అర్థముగా సంపరించునవి)

కొన్ని తిర్వక్కులకు ‘కా’ వర్ణకము (చూ.) కానఁబడియెడి. ‘కా’ మగాది గణము (చూ.) లోనిదిగావున ‘డుజ్’ చేరును.

ఇచ్చందిగాఁడు, ఒంటిగాఁడు, కొమ్ముకాఁడు, పరికాఁడు మున్నగునవి మృగ విశేష వాచకములు.

గిజిగాఁడు పక్షివాచకము

(బా. వ్యా. తర్దిత. 14)

ii) వీనిని తెల్పు శబ్దములు అమహత్తులు.

కుక్క, కాకి మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 17)

క్రియాంతరము ప్రయోజనముగా గల క్రియ ఉపపదమై యుండఁగా తుమున్ ప్రత్యయము విధింపఁబడినది. ఇందలి చివరి నకారమిత్సంజ్ఞకము. ఉకారముచ్చారణార్థము. కాగా 'తుమ్' అని మిగులును. ఇది యంతమందుఁగల ద్రష్టమ్, భోక్తమ్,, పఠితుమ్ మున్నగు పదములు తుమున్నంతములు- ఈ సంస్కృత పదములకు తెలుఁగున ప్రయోగము లేదు. (చింతా. సంజ్ఞా 88, ఆం భా. భూ. 29, ఆం. కౌ. 761)

తుము న్నర్థము

సంస్కృతమునందలి 'తుమున్' ప్రత్యయార్థమునిచ్చు 'ను' (జీ) యను ప్రత్యయము.

తుమున్నర్థమనఁగా నొకక్రియకు మఱియొకక్రియ హేతువై యుండుట, ఈ యర్థమునందుఁ గ్రియలమీద ద్రుతాంత మయిన ఆకార మాదేశమగును.

వాఁడా కార్యమును జేయిన్ వచ్చెను.

రాజు శత్రువులను సంహరింప వెడలెను. (ల. వ్యా. క్రియా. 89)

తురియ వర్ణాలు

వర్గ చతుర్థ వర్ణములు.

మ, య, థ, ధ, భ.

(వ్యా. భా. వ్యా. సంజ్ఞా. 31.)

తులనాత్మక వ్యాకరణములు

ఒక భాషాకుటుంబమునకుఁజెందిన భాషలను సోదరభాషలందురు. (cognate languages) ఇట్టి సోదరభాషలతోఁగల సమానాంశములను బరిశీలించి వ్రాయఁబడిన వ్యాకరణమునకు 'తులనాత్మకవ్యాకరణము' అనిపేరు. (A comparative grammar of the Dravidian Languages or south Indian Family of languages), ఇది 1875లో ప్రచురింపఁబడెను.

ఇందలి వాదమును బ్రతిఘటించు చిలుకూరి నారాయణరావు గారు (చూ.) ఆంధ్రభాషాచరిత్రను రెండు సంపుటములుగా రచింపఁగా ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తు వారు దానిని ప్రచురించిరి.

ఆచార్యగంటి జోగిసోమయాజి గారి ఆంధ్రభాషావికాసమును నుద్గ్రంథము కాలెస్ట్ సిద్ధాంతమును బలపఱచును. శ్రీ వజ్రుల చిన సీతారామశాస్త్రిగారు 'ద్రావిడభాషా పరిశీలనము' (రెండు సంపుటములు) సోదర భాషలతోని వ్యాకరణము లాధారముగా రచించిరి.

తుల్యార్థము

సమానమును నర్థముగల శబ్దములతో సంబంధమున్నపుడు 'తోడ' వర్ణకము గాని, -కు వర్ణకముగాని యగును.

చైత్రుని తోడ మైత్రుడు తుల్యుడు

చైత్రునకు మైత్రుడు తుల్యుడు. (బా. వ్యా. కారక. 5)

ఈ వర్ణకము

బహుప్రీహి సమాసమున ఉత్తరపదమగు విల్లు శబ్దమునకు పరముగా వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- అలరు విలుతుడు మొ. (వై. చం. సమా. 35)

తూష్టిమర్థకములు

(తూష్టిమ్+అర్థకములు). 'తూష్టిమ్' అను సంస్కృత శబ్దముయొక్క అర్థముగల ఊరక, మిన్న, మున్నగు తెలుగు శబ్దములు ఇవి కళాసంజ్ఞకములు. (చింతా. సంజ్ఞా. 40)

తృతీయ

తృతీయా విభక్తులు, చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్.

(కా. చూ. IX. 97; ఆం. కౌ. 188; భం. ద. IV. 107; బా. వ్యా.

తత్సమ. 3, 10)

తృతీయకు ప్రథమ

తృతీయా విభక్తికి బహులు ఒక్కొక్కచో ప్రథమావిభక్తి సుపయోగింపనగును.

'సుఖముతో నుండెను' నుటకు మాలు

'సుఖముండెను' అననగును.

(స. సా. సం. I. విభక్తి 88)

తృతీయా విభక్తులు

చేతన్, చేన్

తోడన్, తోన్

(ప్ర. వ్యా. 142)

తృతీయ దేశ్యములు

(చూ.) ప్రథమ దేశ్యములు, ద్వితీయ దేశ్యములు కానివి. ఎట్టి విభక్తులునంత మందు కానిపించనివి.

తల, నెల, పని యిత్యాదులు.

(గు. వ్యా. పుట. 35)

తృతీయవర్ణములు

పంచవర్ణములలోని మూడవ వర్ణములగు గ జ డ ధ బ యను నైదు సరళ వర్ణములు. (అథ. కా. సంధి 19)

తృతీయా తత్పురుష

తృతీయా విభక్త్యంత పదమునకు మీది పదముతో సమాసమయినచో నది తృతీయా తత్పురుష సమాసమగును.

నల (చేత) తక్కువబిడ్డ

గురుతుల్యుడు (గురువుతో తుల్యుడు) మొదలైనవి.

(ఆం. కౌ. 483, 484) (వ్యా. భా. వ్యా. సమాస. 25)

తృవర్ణకార్థము

తృ (చ్) ప్రత్యయము సంస్కృతమునందు కర్తృర్థము నందు వచ్చును. ఇట్టి యర్థమునందు తెనుఁగున—ఎడి,—ఎడు వన్నియలగును.

ప్రహరించెడి వాడు }
ప్రహరించు వాడు } ప్రహర్తయని యర్థము

వీనికి లోపము కూడనగును—ప్రహరించువాడు.

(భా. వ్యా. క్రియా. 44, 45)

-తె

జాతివాచకములగు దేశ్యశబ్దములపై శ్రీత్య వివక్షయందు వచ్చు ప్రత్యయము, ఉదా:- గొల్లతె, కుమ్మరతె, చాకలతె, మాలతె, మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 266)

తెగదుచోటు

నిందించు సందర్భము

ఇట్టిచో ఏత్వము వచ్చును. నీవు పొలియజే.

(ఆం. భా. భూ. 154, 155)

తెనుఁగు¹

నాలుగు కోట్ల ప్రజానీకముచే వ్యవహృతమగుచున్న భాష.

(i) త్రిలింగ శబ్దము 'తెలుఁగు' అయినదని; అదియే 'తెనుఁగు' అను వ్యవహారమును గూడఁబొందినదని యొక యభిప్రాయము.

తెలుఁగులో లకార నకారములు మార్పు చెందును—ములగ-మునగ.

(అప్ప. I. 100)

(ii) 'తెన్' అను ద్రావిడ శబ్దమునకర్థము దక్షిణమని; (తెంగాయి, తెంక జాదిత్యుఁడను వ్యవహారములుగలవు) దిక్కులనుబట్టి భాషలకు పేళ్లేర్పడునుగాన, తెన్ + అగు — తెనగు, తెనుగు అయినదని యొక యభిప్రాయము. దీనినిబట్టి ఖండ బిందువు వ్యర్థముగాఁజేరిన దనవలయును.

(ఆం. భా. వి. పుట. 82-84)

(iii) తెనుగు శబ్దమే తెలుగయినదని వేటొకయభిప్రాయము.

(తెలుగు భాషా చరిత్ర -
సాహిత్య అకాడమీ ప్రచురణ)

తెనుగు²

అచ్చ తెనుగు

సంస్కృత సమేతరమయిన తెనుగు.

ఒడయెడు, నిక్కము

(అ. ఛం. IV. 105)

తెనుగు కృత స్త్రీలింగములు

సంస్కృతమునందలి కొన్ని స్త్రీలింగ శబ్దములు తెనుగునఁబ్రయోగింపఁబడినచో, అవి యచేతన వాచకములగుచో, వాని విశేషణములు నపుంసక లింగమందుండనగును.

యశోదాతనయుఁగృహ దృష్టి సౌఖ్యదాయకము.

(క. సం. II. 35)

తెనుగు డు మంతము

‘డుజ్’తోఁగూడిన అచ్చిక శబ్దములు.

మగఁడు, తమ్ముఁడు, అల్లుఁడు - మున్నగునవి.

ఇవి రెండు రకములు - (i) అనుదంతములు. మగఁడు, తేఁడు, వ్రేఁడు మొదలయినవి.

(ii) ఉదంతములు - తమ్ముఁడు, అల్లుఁడు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 24)

తెనుగు పదము మీద సంస్కృతములకు గనదదవాదేశము.

తెలుగుల మీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గనదదవాదేశము రాదని శబ్దశాస్త్రము విధించెనుగాని తద్భిన్నమగు కవి వ్రయోగములు గలవు.

(i) అవధానపరత నెవ్వండు వరించును.

(ii) ఇట్లు దపంబు సేయుచుండెద.

(iii) వారి పెంపు వరిక్షింపమొ.

(స. సా. సం. I. సంధి. 114-118)

తెనుగు లఘువ్యాకరణము (ల. వ్యా)

రచన—శ్రీ వేదం వేంకటరమణ శాస్త్రి. (చూ.) 1858.

బాలవ్యాకరణమునకుఁబూర్వమే వెలసిన వ్యాకరణములలో నొకటి. దీని ప్రథమ ముద్రణము ఆలభ్యము. ద్వితీయ ముద్రణము బాలవ్యాకరణానుసారము కొంత సవరింపఁబడినట్లు గోచరింపకపోదు.

ఇందు (1) సంజ్ఞ (2) సంధి (3) సుబంధ (అజంత, అచ్చ తెనుఁగు, విభక్త్యర్థక ప్రకరణములు (4) సమాస (5) క్రియాపరిచ్ఛేదములు గలవు.

తెనుఁగు వ్యాకరణ వికాసము

రెండు సంపుటలుగా 1969 లోఁ బ్రకటితమైన ఈ సిద్ధాంత గ్రంథము (Thesis) శ్రీ బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తముచే రచింపఁబడినది.

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణివంటి సాంప్రదాయిక వ్యాకరణములను, ఆంధ్రభాషా భూషణము వంటి స్వతంత్ర వ్యాకరణములను భాషాశాస్త్రదృష్టితో సమన్వయించి, సమీక్షించిన ఈ సిద్ధాంత గ్రంథము ఈ శాఖలో ప్రప్రథమమైనది.

ఇందు (1) వర్ణవిభాగము (2) పదజాత విభజనము (3) సంధి (4) పద విభజనము (5) వాక్య విభజనమును బదు విభాగములనేకానేక ఉపశీర్షికల క్రింద విభజింపఁబడి, సంస్కృత, ప్రాకృతాంధ్రాది భాషావ్యాకరణ ప్రభావాదులెట్లు ప్రసరింపఁబడెనో విపులముగా చర్చింపఁబడెను.

తెనుఁగు వ్యాకరణము

కర్త : శ్రీ రావిపాటి గురుమూర్తి శాస్త్రి.

ప్రచురణ : ద్వి. ము. వావిళ్ళ వారు, 1957.

ఇది చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమునకుఁబూర్వము వెలసిన వ్యాకరణములలో బ్రముఖమైనది.

బాలురకు సులభముగాఁ దెలియునట్లుగా నిది వచనమందుఁగలదు.

క్రీ. శ. 1886 లో చర్చి మిస్సయాన్ ప్రెస్సులో ముద్రితము. తెనుఁగు భాసకు నిఘంటువొకటి రచించిన A. D. Campbell దొరకిది యంకితము. దీనిని సూరిగారు బాలకాలము రాజధాని హైస్కూల్ లో పాఠము చెప్పినట్లు నిదర్శనములు గలవు.

ఇందు వ్యవహార భాషారూపములు గూడ ప్రక్కప్రక్కన ప్రదర్శితము.

ఇందు క్రియాప్రకరణము మిక్కిలి విపులమైనది.

తెలుఁగు

(i) త్రిలింగ శబ్దభవమని అనేకుల యభిప్రాయము.

త్రిలింగ — తిలిలింగ — తెలింగ — తెలింగు — తెలుంగు — తెలుఁగు అను రీతిని దీని పరిణామము. (అప్ప. I. 100; కా. చూ. IX. 6; ఆం. కౌ. 9, 10)

(ii) కొందఱాధునికులు తెనుగే తెలుగయినదని భావించుచున్నారు.

(తెలుగు భాషా చరిత్ర, సాహిత్య అకాడమీ ప్రచురణ.)

తెలుగుఁ బలుకు జాతము

తెలుగు మాటలసమూహము. ఇది తత్సమము, తద్భదము, సహజాండ్ర దేశ భవమును, దేశ్యోద్భవమును, గ్రామ్యము అని పంచవిధము. (కా. చూ. IX. 11)

తెలుగు మఱుగులు

మఱుగు పడిన భావముగల అచ్చతెలుగు పదములు.

తత్సమ పదభావము అస్పష్టముగానెట్లో చేకూర్చబడిన అచ్చతెనుగుపదములు.

భూపుత్రి — అనుటకు 'కడలి మొలనూలి చేడియ (భూమి) గనిన పడుచు' అనుట.

ఇట్టి పలుకుబడులు అచ్చతెనుగు కబ్బిములందధికము. (అప్ప. I. 111, 112)

తెలుగు మాటలు

అచ్చతెలుగు మాటలు. వీని మొదట యకారమును, వు, వూ, వొ, వోలు మొదట లేవు.

ఎవఁడు, ఏమి;

ఉండ, ఊరు, ఒకఁడు, ఓడ అనియేకాని యెవఁడు, యేమి; వుండ, వూరు, వొకఁడు అనురీతి నుండవు. (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 17)

తెలుగురాజు (శిష్ట) వ్యాకరణము

కర్త . పెన్నెత్త సత్యనారాయణరాజు.

ఆంధ్ర నలంద-గుడివాడవారు దీనిని 1957లో ప్రచురించిరి.

బాలవ్యాకరణమునకు సంస్కృతీకరణముగాఁ బ్రసిద్ధిగాంచిన కీ.శే. శిష్ట కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి హరికారికల కిది యాండ్ర పద్యానువాదము.

తెలుగు శకారములు

శెబాసు, శింగాణి, శిరి, శేలు, శీవిరి, శేమంతి, శేకరించు, శేరు, శీదరము, శింగణావత్రి, శిరిమిడి, శిరాజి, శేమము, శేరబడు, శాబాసు, అను పదనాల్గు పదములందు శకారముచ్చరింపఁబడుచున్నదని ఆంధ్రకౌముది యందుఁబెర్కొనఁ బడెను. (ఆం. కౌ. 894-'97)

తేతేరులు

'తెచ్చు' ధాతువునకు 'తే' అనిగాని, 'తేరు' అనిగాని యగును.

తేఁడు, తేరఁడు

తెమ్ము, తేరుము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 98)

తేల్చిపలుకుట

(వ్య) ఊది పలుకుట. (Tense articulation)

ఊదకుండ తేలికగాఁ బలుకుట (lax articulation)

ద్విత్వము లూదిపలుకఁబడును. అద్విరుక్తములు తేల్చి పలుకఁబడును. కొన్ని ద్విత్వములు తేల్చి పలుకఁబడి యద్విరుక్తములగును.

ఇంద్రజిత్తు—ఇంద్రజితు

పరీక్షిత్తు—పరీక్షితు.

వాక్కు—వాకు.

(క. సం. వి. I 69-77)

తోడ(న్)

సహార్థమున టాన్ (తృతీయావిభక్తి) స్థానమునవచ్చు తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము. ఉదా:- శిష్యుం తోడ వచ్చెను మొ॥ ఇది తో(న్) అను విభక్తికిని ఉపలక్షణము. ఉదా:- శిష్యులతో వచ్చెను. (చింతా. అజ్ఞ. 28)

తోడవిభక్తి

తోడ అను తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయము. చూ:-తోడ. (అథ. కా. సంధి. 28)

-తోడుత¹

i) అహోబల పండితీయమునందు ఇది విభక్త్యాధ్యాభిధాయకమగు దేశ్యశబ్ద మనియు' తోడవలెనిది విభక్తి ప్రత్యయము కాదనియుతెలుపఁబడినది (అహో. అజ్ఞ. 28). కాని మం. ఆం. కౌ. యందు మాత్రమిది సహార్థమున వచ్చు తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయముగానే పేర్కొనఁబడినది. ఉదా:- కృష్ణుని తోడుత వచ్చి మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 124,150)

ii) —తోడ అనువిభక్తికి రూపాంతరము. 'పగతుర చేతిలోఁబడక, ప్రాణము తోడుత నున్నవాడవే?' (ప్రౌ. వ్యా. కారక. 8)

త్యాగోద్దేశము

దానమునకు గ్రహీతగా నుద్దేశింపఁబడినవాడు. దీనినే సంప్రదాన మందురు. (చూ. సంప్రదానము)

ఈ యర్థమునందు చతుర్థి వచ్చును.

జనకుడు రాముని కొఱకుఁగన్యనిచ్చెను.

(బా. వ్యా. కారక. 8)

తర్థము

తృవర్ణకార్థము - అనఁగా కర్తృర్థము.

ఈ యర్థమునందు 'కలుగు' నకు కలాదేశము విభాషనగును.

కలవాడు - కలాడు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 105)

త్ర

సంస్కృతమున సప్తమ్యంతములగు కిమాది శబ్దములపై వచ్చు తద్దిత ప్రత్యయము. ఇందలి లకార మిత్సంజ్ఞకమై లోపింపగా 'త్ర' మిగులును. ఉదా:- కుత్ర, యత్ర, తత్ర బహుత్ర మే॥ (అష్టా 5-3-10). తెనుగులో తదాద్ధి వాచకములపై నున్న త్ర త్ర ప్రత్యయమునకు 'ందుమ్' అదేశమగును. ఉదా:- అందు, ఇందు, ఎందు (వై. చం. తద్దితా. 34).

తాము

కాచుట. ఈ యర్థమునందు 'వలన' వర్ణకమగును.

చోరుని వలనంగాచె

(బా. వ్యా. కారక. 9)

త్రికము

మూడు అని శబ్దార్థము.

ఆ, ఈ, ఏ—అను నీ మూడు సర్వనామములకు చిన్నయసూరి త్రికమును సంజ్ఞను గల్పించెను.

ఇది మిక్కిలి వాడుకలోనున్న సంజ్ఞ. (చూ. త్రికసంధి)

ఆ : దూరనిర్దేశ సర్వనామము (చూ.) ఆ⁴

ఈ : సమీప నిర్దేశ సర్వనామము (చూ.) ఈ²

ఏ : ప్రకౌర్థిక సర్వనామము (చూ.) ఏ⁶

(బా. వ్యా. సమాస. 4)

త్రిక సంధి

త్రికము (చూ.) పై గల్గు సంధి.

ఆ, ఈ, ఏ లకు ఊచ్చైరేఫేతరములయిన యసంయుక్త హల్లులు పరమగుచో వానికి ద్విత్వము వికల్పముగా నగును.

ద్విరుక్తమగు హల్లు పరమగుచో. ఆ, ఈ, ఏ లు ప్రాస్వములగును.

ఆ + కథ < ^{అక్కథ} ఆకథ

(బా. వ్యా. సమాస. 13, 14)

త్రిలింగ దేశ్యములు

త్రిలింగదేశ్యమునందు వ్యవహారప్రసిద్ధములయిన తెలుగు శబ్దములు. ఇందు ఒత్తక్షరములుండవు.

పాలు, పెరుగు, నెయ్యి, రోలు, రోకలి మొదలయినవి.

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 18)

త్రిలింగము

శ్రీపర్వతము, కాశేశ్వరము, దాక్షారామమును త్రిక్షేత్రములందలి లింగములచే, ఆంధ్రదేశమునకు త్రిలింగ సంఖ్య ప్రసిద్ధికెక్కెను.

(కా. చూ. IX. 5)
(అప్ప. I. 99, 100)

త్రిలింగ లక్షణ శేషము

కర్త : బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు. (చూ.) క్రి. శ. 1885 సం॥
ఫిబ్రవరిలో తొలి ముద్రణము. ఇది విజయనగరము మహారాజులు ఆనంద గజ పతులకు అంకితము గావింపబడినది.

శబ్దరత్నాకరమును నిమింట్లు రచన గావించుటకు సేకరించిన అసాధారణ ప్రయోగములాధారముగా నీ యపూర్వ వ్యాకరణము రచింపబడినట్లు ఆచార్యుల వారు పేర్కొనిరి.

ఇందలి లక్షణములనేకములు, అనంతుని భందస్సు, సర్వలక్షణ సారసంగ్రహము, కవి సంశయ విచ్ఛేదాదిగాఁగల పూర్వలక్షణ గ్రంథములందుద్ఘాటిత మగుటచే ఇది పూర్తిగా త్రిలింగ లక్షణ శేషమనిపించుకొనదు. కాని ఇందలి యనేక లక్షణములు బాలవ్యాకరణమునందు లేని కారణముగా దీనికేర్పడిన ప్రౌఢ వ్యాకరణమును నామము సార్థకమగును.

త్రివిక్రమ మతసంధులు

త్రివిక్రముఁడను (చూ.) ప్రాకృత వ్యాకర్త కభిహితమైన సంధులు.

పదమద్యమందలి ర, డ లకుఁగల గుడులు విభాషగా లోపించును

కలికి.—కల్కి

బుడిపి—బుడ్చి

(అప్ప. V. 111-114)

త్రివిక్రముఁడు

ఇతఁడు ప్రాకృత వైయాకరణుఁడు. ఇతని 'ప్రాకృత వ్యాకరణము' విశాఖ పట్నము ఆర్షము ద్రాక్షరశాలలో క్రి.శ. 1896లో ముద్రితము.

'విశ్రుతులు హేమచంద్ర త్రివిక్రమాదు లౌనరజ్ఞాపిరి ప్రాకృతంబునకుఁ ద్రోవ'యని విన్నకోట పెద్దన సంస్మరించెను. ఈతని వ్యాకరణ ప్రభావము తెనుఁగు వ్యాకరణముపై కొంత ప్రసారితమై యుండును.

త్రివిధక్రియలు

ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి క్రియలు. ఉపకృతిక్రియలు :- పోషించు, నుతించు మొ॥ పరిణతిక్రియలు:- జయించు మొ॥ సంవృతి క్రియలు రంజించు, వసించు మొ॥ చూ:- ఉపకృతి క్రియలు, పరిణతి క్రియలు, సంవృతిక్రియలు.

త్రోచివచ్చుట

ఇది 'అదేశము'ను (చూ.) సంస్కృత సంజ్ఞకు తుల్యార్థమునందు కేశనాదులు కొందఱు ప్రయోగించిరి.

ప్రథమాంతముల పయినిగల క చ ట త ప లను గ స డ ద వ లు త్రోచి వచ్చును. (అం. భా. భూ. 62)

త్రోచుట

(చూ.) త్రోచివచ్చుట (కా. చూ. IX. 128)

త్వరితానాదరార్థములు

త్వరితార్థము, అనాదరార్థము (చూ.)

ఈ రెండర్థములందును తఱచుగా ద్వైరుక్తి యగును.

వేవేగ వచ్చెను.

పోపొమ్ము (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 118)

త్వరితార్థసూచకము

త్వరిత సూచించునది. ఈ యర్థమునందు భవిష్యదర్థ క్రియకు మాటుగా భూతార్థకక్రియ నొక్కొక్కచో ప్రయోగింపనగును.

'రావచ్చె నుదర్శనాయథుఁడు'—అనఁగా రాగలఁడని యర్థము.

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 7)

త్వాంతములు

త్వాంతములు.

సంస్కృతమునందు భూతార్థకాసమాపక క్రియారూపముల యంతమునందు 'త్వా' అను ప్రత్యయముండును.

గత్వా, హసిత్యా మున్నగునవి.

వీనికే త్వాంతములని వ్యవహారము. ఇట్టివి తెలుఁగు బాసయం దుపయోక్తములు కావు. (అం. భా. భూ. 29)

త్వార్థము

(త్వ+అర్థము) త్వ ప్రత్యయమువచ్చు అర్థము. 'తస్య భావస్త్యతతా (అష్టా. 5-1-119) అను సూత్రముచే భావార్థమున త్వ ప్రత్యయము విధింపఁబడినది. కనుక త్వార్థమనఁగా భావార్థము. తెలుఁగున త్వార్థము (భావార్థము) నందు తన ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:- దొరతనము, దొడ్డతనము, పెద్దతనము మొ॥ (చింతా హరి. 28, బా వ్యా. తదిత 1.) తన ప్రత్యయమును విధించు

చింతామణి సూత్రము (హలస్త. 28) నందలి చకారముచే భావార్థమున టిక ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:- చిన్నటికము మొ॥

థ

దంత్య స్పర్శము (dental stop)

పైదంతముల వెనుక భాగము—స్థానము

జిహ్వోగ్రము—కరణము

స్పర్శప్రయత్నము

శ్వాసము

మహా ప్రాణము.

రథము, కథ, గ్రంథము మున్నగు సంస్కృత సమములను గూడి తెలుగున వ్యవహరింపబడును.

పలువురు తెలుగు వారీవర్ణమును తవర్ణ చతుర్థ వర్ణముగా (ధ)నుచ్చరించురు. అందుచే నీధ్వన్యచ్చారణమును నిల్పుటకు తోడ్పడుటకై పదపట్టికలు సిద్ధ మొనర్చిరి. (చూ. ఆం. కౌ. 945-955).

కవులకుగూడ ధ కారమును బ్రాసయందు నిల్పుట క్లేశమైనది. తవర్ణ ద్వితీయ, చతుర్థ వర్ణములకుఁ బ్రాసకూర్పబడెను. లాక్షణికులు దీనిసంగీకరించి నియమించిరి. (చూ. అప్ప. స్వవర్ణజప్రాస —II. 343-352) ఇట్లు సంస్కృత వర్ణములు థ-ధ లు ధకారముగాఁ గలిసి పోయినవి. దీనినే భిన్నవర్ణము లేక వర్ణమగుట (phonemic merger) అందురు.

థ—ధ

| |

ధ

ధాల్

సంస్కృతమున ప్రకారమును తెలుపుచు తద్, యద్ మున్నగు శబ్దములపై స్వార్థమున వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. ఇందలి లకారమిత్యంజ్ఞకమై లోపింపఁగా 'థా' మిగులును. ఉదా:- తథా, యథా మొ॥ (ఆప్టా. 5-3-28). తెలుగులో తదాది వాచకములపైన్న ధాల్ ప్రత్యయమునకు టుక్ ఆదేశమగును. ఉదా:- ఆట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు (వై. చం. తద్ధితా. 85) చూ:-టుక్.

ద

దంత్యస్పర్శము (dental stop)

పై దంతముల వెనుక భాగము—స్థానము

జిహ్వోగ్రము—కరణము

స్వర్ణప్రయత్నము

నాదము

అల్పప్రాణము

-ందమ్

జడవాచకములుకాని సర్వనామములవై వచ్చుప్రత్యయము. ఇందలి మకార మిన్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- అందఱు, కొందఱు మొ॥ (వై. చం. తద్గితా. 22)

దత్

అమహద్వాచకములగు ఆ, ఈ, ఏ అను శబ్దములకు ఏకవచనాదేశ ప్రత్యయము పరమగునపుడు వచ్చుఆగమము. ఇందలి టకార మిత్సంజ్ఞకము. ఆద్యంతో టకితో (అష్టా.) అను నియమముచే టిత్తగు నీ యాగమము ఆ, ఈ, ఏ, అను శబ్దములకు పూర్వావయవముగా వచ్చును. ఉదా:- దానిని, దీనిని, దేనిని (వై. చం. హల. 11)

దంతజములు

దంతములు స్థానముగాఁబుట్టినవి.

అ, ఆ, ఊ, ఊ, ఓ, ఓ, ఔ లంగూడిన చ, జ లు దంతజములు.

చలము, చట్ట, చాల, చట్టు, చౌక

జత, జాగు, జుట్టు, జూలు, జోలె మున్నగునవి. (అప్ప. II. 118, 119)

దంతోష్ఠభవము

దంతము స్థానముగా, ఊష్ఠము కరణముగా పుట్టిన వర్ణము — వకారము.

(ఆం. కౌ. 61 పం. 3)

దంత్యములు¹

దంతములు స్థానముగా నుత్పన్నమగు వర్ణములు.

తెలుగున చ, జ లు దంత్యములని, తాలవ్యములని ద్వివిధములు. వీని భేదము తెలియకున్నచో విశ్రమ భంగము కల్గును.

అ, ఆ, ఊ, ఊ, ఓ, ఓ, ఔ లంగూడిన చ, జ లు దంత్యములు. ఇ, ఈ, ఎ, ఏ లంగూడిన చ, జ లు తాలవ్యములు.

(అప్ప. II. 117, 118; బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 9)

దంత్యములు²

దంతములు స్థానముగా నుచ్చరింపఁబడు వర్ణములు.

ఐకారము, లకార సకారములు, త, థ, ద, ధ, న లు.

(ఆం. కౌ. 62)

దంత్య చ జ లు

దంతములు స్థానముగా నుచ్చరింపఁబడు చ, జ అను వర్ణములు.

“దంత్యములగు చ, జ లు తలకట్టుతోఁగూడి యుండును.” (ఇట తలకట్టు తక్కిన అ, ఊ, ఊ, ఓ, ఓ, ఔల కుపలక్షణముగా భావింపనగును.)

చక్కెర, జంట, జలుబు

(ల. వ్యా. సంజ్ఞా. 48)

దంత్య తాలవ్య చ, జ లు

ఈ రెండును సవర్ణములు. అనఁగా తాలవ్య చ, జ లు. దంత్య చ, జ లకును గ్రహకమని యర్థము.

క చ ట త ప లు — పరుషములనఁగా ఇందలి తాలవ్య చకారముచే దంత్య చకారము గూడ గ్రహింపవలయును. అపుడు ‘క చ, చ, ట, త, ప’ అను ఆఱును పరుషములగును.

ఇట్లే గ జ డ ద బ లు సరళములనఁగా దంత్య జకారము గూడ గ్రహింప నగును. (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

దంత్యైష్ఠ్యము

దంతములు, ఓష్ఠము, స్థానముగా నుచ్చరింపఁబడునది — చకారము.

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 41)

దక్కులోనగునవి

దక్కు, దిగు, దెందము మున్నగునవి. ఇది ఆకృతిగణము.

ఏని దకారము డకారము విభాషనగును.

దక్కు, దిగు, దెందము.

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 14)

దక్షిణదేశభాషాసారస్వతములు—దేశి

కర్త : శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్య. 1949 ముద్రణము

దేశి పదజాలము. దేశీయమగు సారస్వత ప్రక్రియలు, దక్షిణ దేశ భాషలలో నెట్లు తుల్యముగా నున్నవో యిందు కొంతవఱకు నిరూపితము.

-దనుక

మర్యాదార్థమున నివహింపఁబడిన యవ్యయము. ఇది సుబంతమున కనుబంధ ముగా వచ్చును. ఉదా;— అలరె నీకీర్తి చంద్రమండలము దనుక మొ॥(పై చం. అవ్యయ 2)

దయాళుశబ్దము

ఇది యుదంత సంస్కృత నామము.

అదంతము, దీర్ఘపూర్వము, లోపథము నయిన బాల, నృపాలాది శబ్దములకే విహవచనమునందు రేఫమాదేశమగు విధానమును చిన్నయసూరి పేర్కొన్నను కేతన దయాళు శబ్దమునకు రేఫాదేశమును గావించుటచే, సూరిగూడ దాని నాద రించి, వార్తికము నందారూపమును సాధించెను.

దయాళురు (ఆం. భా. భూ. 71; భా. వ్యా. తత్సమ. 88)

-దల

‘అటుగు’ మొదలగు ధాతువులకుఁజేరు కృత్ప్రత్యయము.

అటుగుదల, ఒప్పుదల, పట్టుదల, అచ్చుదల (ఆం. భా. భా. కృత్. 15)

-దా

సంస్కృతమున సప్తమ్యంతములగు సర్వమున్నగు కొన్ని కాలార్థములపై స్వార్థమున వచ్చు తద్ధితప్రత్యయము ఉదా:-యదా, కదా, తదా (అష్టా. 5.8.15) తెనుఁగున నీప్రత్యయ స్థానమున ‘పుడు’ ఆదేశమగును. ఉదా:- ఎప్పుడు, అప్పుడు (వై. చం. తద్ధి. 88)

దాని

అవ్యయము పరమగునపుడు జాతినామవాచకముకంటె పరముగా ప్రథమా విభక్తియందు వికల్పముగావచ్చు శబ్దము. ఉదా:- గొల్లిదానివలె, గొల్లిది వలె మొ॥ (మం. ఆం. కౌ: 289)

దారాది(కము)

(దార+ఆదికము). దార మున్నగు సంస్కృత శబ్దములకు తెలుఁగున పర్యాయ వాచకములగు ఆలు మున్నగు శబ్దములు. అవి ఆలు, చెల్లెలు, కోడలు, మఱుదలు మొదలగు లు వర్ణాంత శబ్దములు. అ, లు లు పరమగునపుడు వీని లువర్ణమునకు నిత్యముగా బిందుపూర్వక రువర్ణమును, దాని ఉకారమునకు నిత్యముగ లోపమును వచ్చును. అప్పుడు ఆలు మున్నగు శబ్దములలోని లు, ల అనువానికి క్రమముగా రు, ర లు నిత్యముగా ఆదేశములగును. ఉదా:- ఆండ్రు, ఆండ్ర-జవరాండ్రు, జవరాండ్ర, -చెలెండ్రు, చెల్లెండ్ర -కోడండ్రు, కోడండ్ర మొ॥ (చింతా. అహా. అజన్త 72.) చూ:- ఆల్వాదులు.

దారాదులు

దార శబ్ద పర్యాయ వాచకమగు ఆలు మున్నగు శబ్దముల గణము-అవి ఆలు, చెల్లెలు, కోడలు మున్నగునవి. ఈ శబ్దముల లు వర్ణమునకు లు, లు లు పరమగు

నపుడు బింహూర్వక డుష్కమును, దాని ఉకారమునకు నిత్యముగా తోపమును వచ్చును. ఉదా:- ఆండు, చెల్లెండు, కోడండు మొ॥ (చింతా. అజంత 72).

దారార్థము

(దార+అర్థము) దారమును సంస్కృతశబ్ద పర్యాయముగు 'ఆలు' శబ్దము. ఇట్టి ఆలుశబ్దము పరమగునపుడు కర్మధారయ సమాసమున ప్రాస్తావకారాంత పదముయొక్క అకారమునకు ఉకార ముదేశముగను, రేఫము ఆగమముగను వచ్చును. ఉదా:- ధీరురాలు (ధీర+ఆలు), శూరురాలు (శూర+ఆలు) మొ॥ చింతా సంధి. 84). ఆలుశబ్దము వ్యస్తముగా నున్నపుడు భార్యయను నర్థమును బోధించి నను సమాసవృత్తియందు స్త్రీ యను సామాన్యార్థమునే బోధించును. (అహో. సంధి. 84). కనుక దారార్థమునగా స్త్రీ వాచకముగు ఆలుశబ్దమనియేకాని భార్యవాచకముగు ఆలుశబ్దముకాదని భావము చూ:- ర, ఆలుశబ్దము.

ది¹

స్త్రీతిర్యగ్దడవాచకములు కర్తలుగా నున్నపుడు వర్తమానార్థమున ఏకత్వార్థమున ధాతువువైవచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- చిలుక ఎగురుచున్నది, మ్రానుపల్లి విండుచున్నది. మొ॥ (ఆథ. కారి. క్రియా. 5; చింతా. క్రియా. 20). ఘటింపఁగలయది ఇత్యాదులందు 'అది' శబ్దాన్వయము కలదని గ్రహింపవలెను. (అహో. క్రియా. 20)

ది²

(2) సమస్త శబ్దములపై సంబంధార్థమున వచ్చుప్రత్యయము. ఉదా:- రాజుది, బంటుది మొ॥ (చింతా. హలస్త. 25) ఇది యుష్మదస్మ దాత్మార్థకములగు నీ, నా, తన శబ్దములపైని అసమాసమున వచ్చును. ఉదా:- కీర్తిసిది, మొ॥ నీయది, నాయది ఇత్యాదులందు తచ్చబ్ది పర్యాయముగు 'అది' యను శబ్దముకలదని గ్రహింపవలయును.

ది³

వాల్మీకి వ్యాకరణమున దీర్ఘమునకు సంజ్ఞ. (వాల్మీ. 1.1.8; వై. చం. సంజ్ఞా. 8)

దిగంతరాశబహుప్రీహి

దిక్కుల నడిమి ప్రదేశమును దెలుపు బహుప్రీహి.

దక్షిణపూర్వము(దక్షిణమునకు, దూర్పునకు నడిమిప్రదేశము-ఆగ్నేయమూల)
పూర్వోత్తరము: (ను. వ్యా. సమాస. 81; ఆం. భా. శా. సమాస. 88)

దిగాదులు

(దిక్ + ఆదులు) దిక్, మరుత్, రుక్, వీరుత్, మున్నగు హలంత శబ్దములు. వీనికి ప్రథమాది విభక్తులు పరమగునపుడు అంత్య హల్లునకు ద్విత్యము, ఉత్త్యమును వచ్చును. ఉదా:- దిక్కు, మరుత్తు, రుక్కు, వీరుత్తు మొ॥ (వై. చం. హలంత. 32) దిక్ శబ్దములలోని శకారమునకు 'క్తిన్' ప్రత్యయస్య కుః' (అష్టా 8. 2. 52) అను సూత్రముచే కుత్వమురాగా దిక్ అని యగును. దిగాది శబ్దములలో అంత్య హల్లునకు ద్విత్యోత్త్యములతోఁబాటు కుత్వాది కార్యములును వచ్చును.

ది వర్జకము

ఏకవచనమున సంబంధార్థమందు వచ్చు ప్రత్యయము. ఇది పరమగుచుండఁగా పూర్వమందలి ఉకారాకారములకు తఱచుగా ఉకారమదేశమగును. (అథ కా. అజంత. 38) ఉదా:- వారిది మొ॥ ఇది నామములన్నింటిపైనను సంబంధార్థమున వచ్చును. ఉదా:- రాజుది, బంటుది మొ॥ (చింతా. అజంత. 25)

-ది, వి, వర్జకములు

అమహత్తు కర్తయగునపుడు క్రియలకు వర్తమానార్థమునందు -ది వి, అను వర్జకములు చేరును.

నుతింపుచున్నది, నుతింపుచున్నది

చూ:- -ది¹, -వి.

(ల. వ్యా. క్రియా, 17)

దివీతరంబగుడుళ్లు

-ది, -వి అనునవి ప్రథమపురుషైకవచన అమహత్ప్రత్యయములు. అవికాక తక్కిన క్రియావిభక్తులగు -డుజ్, -రు; -వు, -రు; ను, -ము; అనునవి.

ఇవి పరమగునపుడు 'ఉన్న' అను అనుబంధమునకు దీర్ఘమగును.

వండుచున్నాడు

వండుచున్నావు - మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 15)

దీర్ఘపూర్వక రేఘురేఘము

దీర్ఘము పూర్వమందున్న రేఘము. ఇది హ్రస్వపూర్వకమగుచో శకటరేఘమగును.

చేకూరు - చేకులు

(ప్రౌ. వ్యా. ముక్త. 1)

దీర్ఘబిందువు

పూర్ణబిందువునకే మణియొక పేరు. /o/

(అప్ట. II. 22)

దీర్ఘము

(i) రెండుమాత్రల కాలమునందుచ్చరింపఁబడు స్వరము.

(ii) దీనికే నిడుద, నెఱయక్కరము, పొడవు, చాఁపు, అనియు నామాంతరములు. (ఆప్త. II. 10; IV. 29)

దీర్ఘము మీది హల్లు

దీర్ఘముపైనున్న హల్లు.

సంస్కృత హరింత శబ్దములు తత్సమీకరింపఁబడునపుడు వాని తుది హల్లు నకు ఉగాగమము, ద్విత్వము కల్గును.

దీర్ఘము మీద ద్విత్వము బహుళముగానగును.

వాక్ < వాక్కు-
వాకు

(తా. వ్యా. తత్సమ. 69)

దీవెన

ఆశీర్వాదము.

ఈ యర్థమునందు -ఎడు, -కార -కావుత అను శబ్దములు పరమగును.

శ్రీ వెలుగెడు గాత

మేలుగావుత.

(ఆం. భా. భూ. 181)

ందుమ్

తదాది వాచకములగు ఆ, ఈ, ఏ అను శబ్దములపైనున్న త్రల్ ప్రత్యయ స్థానమునవచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. ఇందలి మకారమిత్సంజ్ఞము, ఉదా:- అందు, ఇందు, ఎందు (వై. చం. తద్ధితా. 34)

దుక్కు

అంతాగమముగావచ్చు 'దు' వర్ణము.

ఆకర్ణింపుదురు

దంపుదురు

చింపుదురు.

(తా. వ్యా. క్రియా. 90)

దుక్కుత్తులు

దుక్ + ముత్తులు.

(చూ.) దుక్కు, ముత్తు

(తా. వ్యా. క్రియా. 98)

దుగాగమము

దుక్ + ఆగమము.

పూర్వపదాంతమందుజేరు 'దు' అను వర్ణము.

యుష్మదస్మదాత్మార్థకములకు (నీ, నా, తా) ఉత్తరపదము పరమగునపుడు దుగాగమము విభాషగా నగును.

నీదు కరుణ—నీ కరుణ

నాదు నేరమి—నా నేరమి

తనదు రూపు—తన రూపు (బా. వ్యా. సమాస. 2')

దుత్యము

దుకారము.

నా, నీ, తన—అను శబ్దములు వ్యవ్యర్థమునందు ఉత్తరపదముతో సమసిండు నపుడు దు కారము వికల్పముగా నగును.

నాదు విద్యాప్రౌఢి

నీదు విలాసము

తనదు భుజాబలము. (కా. చూ. IX. 182, 183)
(ఆం. కౌ. 520-524)

దుష్టు

(చూ.) దుగాగమము

తన-, నీ-, నా-, అను పలుకులపై హలాదు లదుకునపుడు వికల్పముగా వచ్చును.

తనదు ధనము

నీదు యశము

నాదు గుణము (ఆం. బా. భూ. 128)

దువర్ణకము¹

(1) యుష్మదస్మదాత్మార్థకములగు నీ, నా, తన శబ్దములకు పరమందు సంబంధార్థమునవచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- నీదువేడ్క, నాదుసొమ్ము, తనదుకీర్తి మొ॥ (చింతా. హరింత. 28) చూ:- దుగాగమము.

దువర్ణకము²

శ్రీతిర్యగ్గడ వాచకములు కర్తలుగానున్నపుడు వ్యతిరేక భవిష్యదర్థములు దు ప్రథమపురుష ఏకవచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- కాంత ముడిపదు.

కాంత ఘటింపగలదు, — చిలుక రాగలదు, చిలుక రాదు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 20; అథ. కా. క్రియా. 5)

దువర్ణకము⁸

దాతువుపై తద్దర్మార్థమున వచ్చు ప్రత్యయము. (చింతా. క్రియా. 81) ఉదా:-
పోషింపుదురు, పోషింపుడువు మొ॥ తద్దర్మార్థమున ప్రథమపురమైకవచనమున
మాత్రమే దువర్ణకమురాదు. (చింతా. క్రియా. 82.) ఉదా:- పోషించున్,
మ్రొక్కున్ మొ॥ చూ:- దుక్కు-

దుష్ప్రయోగము

దుష్ప్రయోగము

సుప్, తిజస్తములగు సంస్కృత పదములతోఁగావించిన వాక్యము.

సత్వరము నృపనృ పదం గత్వా.

అతఁడు కంటకులను నిహత్య. (అ. ఛం. IV. 27)

దుస్సంధి

దుష్ప్రయోగము సంధి

‘అందు నిందు’ ననుచో ‘అందున్నిందు’ అనిగాని; ‘దొరపీవునజుఁడు’ అనుటకు
‘దొరపీవున్నజుఁడు’ అనిగాని యనవసరముగా ద్విత్వము గావించిన దుస్సంధి
యగును. (కవిజ V.20; అ.ఛం. IV.20; అప్ప. V.12)

దూతాది గణము

‘దూత’ మున్నగు శబ్దములు.

దూత, యోధ, శుంఠ, మున్నగునవి. వీని కత్వశ్రీవద్భావములు బహుళముగా
నగును.

దూత < దూత
దూతుఁడు.

అమహత్త్వము నందు శ్రీత్వము నిత్యము. ‘సింగంబుదూ తయగు జంబుకంబు,
(కవిజనాం. 57 పత్రము) (కా. వ్యా. తత్సమ. 61)

దేశ్యక్రియలు¹

సంస్కృతమునుండి తెనుఁగులోనికి వచ్చు ఉపకృతి, పరిణతి, సంవృతి
క్రియలు కాక అచ్చతెనుఁగుక్రియలు ఉదా:- తిను, కను, విను మొ॥ స్వార్థమున
వచ్చు ఇందుగాగమము ఉపకృత్యాది తత్సమ క్రియలకే కాని దేశ్యక్రియలకురాదని
(చింతా. క్రియా. 13. అహో. క్రియా. 15) అహోబలపతి యభిప్రాయము.

దేశ్యక్రియలు

దేశీయములగు క్రియాపదములు. పీనియంతమందు కొన్నింట-ఇంచుగాగమము గల్గును.

ఆరగించు, ఆవులించు, తిలకించు, పలవించు. (సం. వ్యా. క్రియా. 9)

దేశ్యవర్ణకములు

అర్థభేదమును కలిగించు తన, టిక, ఇమి, న, ఇక, ఉక, కత్తియ, కాడు, అరి, ఇడి మున్నగు ప్రత్యయములు. ఇవి స్వార్థ, భావార్థ, మతుబర్థములందు వచ్చును. ఉదా:- నెలతుక (స్వార్థము), దొరతనము, చిన్నటికము, పేరిమి, నల్లన, అగ్గలికము (భావార్థము), అటకాడు, అటకత్తియ, జాలరి, ముక్కిడి మొ॥ (మతుబర్థము-ఇడి వర్ణకము అభావద్యోతకమతు బర్థము). ఈ ప్రత్యయములు పరమగునపుడొకానొకచో శబ్దాంత్యవర్ణమునకు లోపమును, ఒకానొకచో వర్ణాగమమును వచ్చును. ఉదా:- చెలికాడు (చెలిమి+కాడు-అంత్యవర్ణలోపము), మిండగీడు (మిండ+ఈడు-వర్ణాగమము) (అథ. కా. అజంత 52, 53). కాడ్డు, గాడు, ఈడు, ఆడి మొదలైనవి యదేశ్యవర్ణకములే.

(అథ. కా. అజంత. 50, 51)

దేశ్యోద్భవము

దేశమునందుఁబుట్టిన పలుకులు.—దేశ్యములు.

తెలుఁగుఁబలుకు జాతమునైదు విధములుగా కావ్యాలంకార చూదామణి కర్త

విభజించెను.

- (i) తత్సవము
- (ii) తద్భవము
- (iii) సహజాండ్ర దేశభవము
- (iv) దేశ్యోద్భవము
- (v) గ్రామ్యము.

(iii)-(iv) లకుఁగల తారతమ్యము నాతఁడు వివరించలేదు.

దేశ్యోద్భవమునే యచ్చతెనుఁగుగాను నతఁడు నిరూపించెను.

గుఱ్ఱము, పప్పు, అనుములు మొదలైనవి. (కా. చూ. IX. 11, 18, 19)

దేవ మనుష్యాదిక్రియ

దేవతలనుగాని మనుష్యులనుగాని దెలుపు శబ్దములు కర్తలుగా నున్నచోవాని

యొక్క క్రియలు, కర్తలే వచనమునందున్న ఆవచనముందురు.

ముని యలరెను

మును లరిరిరి.

(ఆం. భా. భూ. 147, 148)

దేశము

దేశమునందుఁబుట్టినది.

దేశ తెనుఁగు.

(అ. చం. IV. 105)

దేశతెనుఁగు

దేశ్యములగు తెనుఁగు పదములు.

ఒడయఁడు, నిక్కము, కౌను, పాలిండ్లు, మొదలైనవి.

(ఆం. భా. భూ. 24; అ. చం. IV. 105)

దేశ్యక్రియలు

దేశీయములైన క్రియాపదములు.

మ్రొక్కు, చేయు, కను, విను, మొదలయినవి.

ఇవి వికారములు లేక యాలాగుననే యుండును.

(ప్ర. వ్యా. 852)

దేశ్యంపుఁదెనుఁగు

దేశ్యమునందు వాడఁబడు తెనుఁగు మాటలు.

తనివి, వలవంత, చెంత, మంతనము.

(ఆం. భా. భూ. 25)

దేశ్యములు

(i) ఏ దేశము మానవులకు ఆదేశము భాష దేశ్యమగును. జనవ్యవహారము చే దాని నెఱిగి కృతులఁజెప్పగ నొప్పును. (అప్ప. I. 104)

(ii) త్రిలింగ దేశ్యవ్యవహార సిద్ధంబగు భాష.

హిరు, పేరు; ఇల్లు, ముల్లు, లావి, మోవి, ఇత్యాదులు.

(భా. వ్యా. సంక్షా. 21)

దేశ్యవిశేషణములు

దేశీయములగు విశేషణశబ్దములు. ఇవి లింగ, వచన, విభక్తులను గూర్చిన భేదములను బొందవు.

చల్ల, పచ్చ, నల్ల, తెల్ల

(గు: వ్యా. 209)

దేశ్యసర్వనామములు

దేశీయములగు సర్వనామములు (చూ.) ఇవి :

- (1) పురుష సర్వనామములు
- (2) నిర్దేశక సర్వనామములు
- (3) సంబంధ సర్వనామములు
- (4) ప్రశ్నవాచక సర్వనామములు (చూ.)
- (5) సంఖ్యావాచక సర్వనామములు

(అం. భా. శా. సర్వ. 1)

దౌర్థ 'ళ'

మూర్ధన్యశకారము.

దీనిని అనంతరంబు సంస్కృత వర్ణమాల నుండి తొలగించి, తెలుగు వర్ణమాలలో జేర్చెను.

తెలుగులో ల-ళ లు అర్థభేదక సామర్థ్యము కలవి.

మంగళము, మంగలము. (అ. ఛ. IV. 127)

దౌష్పాదులు

దౌష్ట, దెందం, దెప్పరం, మొదలై నవి. వీని 'ద' కారము విభాషగా 'డ' కారమగును.

దౌష్ట—దౌష్ట

దెందం—దెందం (వ్యా. భా. వ్యా. శబ్ద. 264)

ద్యుహ్నచ్చబ్దములు

దివ్, హ్నత్ అను శబ్దములు తెలుగున దివి, హ్నది యని నిపతింపఁబడినవి.

(భా. వ్యా. తత్సమ. 84)

ద్రవ్యవాచకములు

వస్తు విశేషములను జెప్పుపదములు.

బంగారము, గాలి

నీరు, మంచు, రాయి

పాలు, బియ్యము

తేనె, కల్లు మొదలై నవి.

(అం. భా. శా. నామ. 98)

ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణములు

ద్రవ్యమనగా పదార్థము.

ధనము, దండము, పుస్తకము మున్నగునవి.

ధనవంతుడు, దండి, పుస్తకవంతుడు మున్నగునవి ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణములు. (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 8)

ద్రవ్యవాచక విశేషణములు

(మా.) ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణములు.

(ఆం. భా. శా. విశే. 4)

ద్రవ్యము

గుణము కలది.

(క. చి. సంజ్ఞా. 20)

ద్రావిడభాషాపరిశీలనము

కర్త : శ్రీ వజ్జల చినసీతారామశాస్త్రి

తెలుగు, తమిళము, మలయాళము, కన్నడము అను నాలుగు ప్రధాన ద్రావిడ భాషలలోని వ్యాకరణము లాధారముగా రచింపబడిన తులనాత్మక పరిశీలన గ్రంథము.

ఇది రెండు సంపుటములుగా ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తుచే బ్రకటితము.

ద్రావిడ భాషాసామ్యములు

ప్రధాన ద్రావిడ భాషలగు తెలుగు, తమిళము, మలయాళము కన్నడము లలోగల వివిధ సామ్యములను విద్యార్థి జనోపయోగముగా శ్రీ వజ్జల చినసీతారామ శాస్త్రి గారిచే సంతరింపబడిన గ్రంథము.

ప్రచురణము 1959.

ద్రుతము మీద నకారము

కొన్ని యెడల ద్రుతముమీద నకారము కానవచ్చును.

అదియునున్గాక

దివంబునుంబోలె,

(భా. వ్యా. సంధి. 21)

ద్రుతకార్యము

ద్రుతమునకు సంబంధించి కలుగు మార్పు. ద్రుతముపైనున్న పరుషములు సరళములగును. అట్టి ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతము బిందు సంశ్లేషములను బొందును.

పూచెను గలువలు (ప్రకృతి భావము)

పూచెంగలువలు (పూర్ణబిందువు)

పూచెగలువలు (ఖండ బిందువు)

పూచెగలువలు (సంశ్లేషము)

(బా. వ్యా. సంధి. 17)

ద్రుతప్రకృతికములు

(చూ.) ద్రుతప్రకృతులు

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 12)

ద్రుతప్రకృతులు

శబ్దముల పుట్టుకను బట్టికాక వాని యంతవర్జములనుబట్టి తెనుగు పదములను ద్రుత ప్రకృతులు, కళలు అని రెండువిధములుగా విభజింపనగును. నిత్యము ద్రుతాంతములుగనుండు శబ్దములు ద్రుతప్రకృతులు. తిజ్ఞధ్యములు, శేషషష్ఠి మున్నగు కళలను (చూ:- కళలు) విడిచి తక్కిన శబ్దములు ద్రుతప్రకృతులు. అవి ప్రథమా, కయి, పట్టి, యొక్క -ఇవి తప్ప తక్కిన విభక్తిప్రత్యయము, ఉత్తమ పురుషైకవచనములు (చేసితిన్, చేయుచున్నాను, చేయగలను మొ॥), భూత తద్గర్భాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచనములు (చేసెన్, చేయున్ మొ॥) ఆశీరాద్యర్థకములు (ఎడు, త వర్తకములు) శత్రుర్థకములు (చేయుచున్ మొ॥) తుమర్థకములు (చేయన్ మొ॥), అసంతార్యాద్యర్థకములు (కొట్టుచున్ మొ॥) చేదర్థకములు (కొట్టినన్ మొ॥), మఱియు వలెన్, ఎంతయున్, పోలెన్, అయ్యున్ మున్నగునవి నిత్యము ద్రుతాంతములగుటచే ద్రుతప్రకృతులు. వీనిని ద్రుత ప్రకృతికములనియు సందురు వీనిలో చివరి నకారము లోపించినను ఆర్థ బోధకత కెట్టి లోపము లేదు. కనుక నకారమునకు ద్రుతము (జాతిపోవునది) అను సంజ్ఞ అన్వర్థము. ఇట్టి నకారమునకు ప్రకృతులైన పదములు ద్రుతప్రకృతి కములని భావము. శాస్త్రవిధిచే ద్రుతమునకు లోపాదులు తరువాత కలిగినను తొలుతనవి ద్రుతాంతములే కావున నవి ద్రుతప్రకృతులే యగును. (చింతా. సంజ్ఞా. 41). ద్రుతప్రకృతికములు, కళలు అను విభాగము సంస్కృతాది వ్యాకరణము లలో కానరాదు. అథర్వణుడు కళాద్రుతప్రకృతిక విభాగమును గూర్చి ఏమియు చెప్పలేదు. ఇతడు ద్రుతమును సంజ్ఞనుపయోగించినను. కళా సంజ్ఞను మాత్ర ముపయోగింపలేదు. కళ నుపయోగింపవలసినదోట అద్రుతమనియే పేర్కొనెను. (అద్రుతాత్సరసాత్. అథ. కారి. సంధి 23, అద్రుతానామజాదీనామ్. అథ. కారి. అజ్ఞ. 81 మొ॥) ద్రుత ప్రకృతికము కంటె పరమందున్న పరుషములు సరళములగును. ద్రుతమునకు బిందువును అగును. ఉదా:- రాముంగొలిచెద (రామున్+కొలిచెద) మొ॥ చింతా. సంధి 21)

ద్రుతము

(i) నకారము

ఒల్లనియెడల మఱిగి పోవును.

(అప్య. II. 14; బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 11; ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

(ii) శబ్దాంతమందలి ని-ను-న్ లలో ఏదియైనను ద్రుతమగును.

(ఆం. భా. శా. సంజ్ఞా. 54)

ద్రుతలోపము

ద్రుతమునకు సరళములుగాని, స్థిరములుగాని పరమగుచో ద్రుతములోపించును.

జనియించె గరుడ కేతనుడు దేవకియందున్

వరలె ఖగవాహనుండు వ్రేపల్లెయందు. (అప్ప. V. 148)

ద్రుతసంజ్ఞకము

'ద్రుతము' అను సంజ్ఞకలది.

(i) తాను, నేను, వనమును, చదువుచున్నాను — ఇత్యాదులలో ప్రత్యయాత్మకమైనట్టిది.

(ii) నన్నును, నాచేతను, — ఇత్యాదులలో ఆగమాత్మకమైనట్టిది.

(iii) అన్నయును, తమ్ముడును — ఇత్యాదులలోని సముచ్చయార్థ కావయవమునైన ఆత్మవిశిష్ట నకారము (-ను) ద్రుతసంజ్ఞకమగును.

(ప్రా. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

ద్రుతస్వరము

ద్రుతమందలియచ్చు.

వాక్యాంతమునందుగాని, పాదాంతము నందుగాని, ద్రుతమునకుగాని, ద్రుత స్వరమునకుగాని లోపము కలుగవచ్చును.

అతిశయముగ బుద్ధిమంతుడగు బుధసేవన్ (ద్రుతస్వరలోపము)

(బా. వ్యా. సంధి. 20)

ద్రుతాంతము

ద్రుతము అంతమునందుగల శబ్దము.

—ఎడున్, —తన్; —చేన్ మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 26)

ద్రుతి

ద్రుతము గలది. ద్రుతప్రకృతికమని యర్థము. చూ:- ద్రుతప్రకృతికమని యర్థము (మం. ఆం కౌ. 87)

చూ:- ద్రుతప్రకృతికము.

ద్వంద్వము

సమాసములలో నొకటి.

(i) ఉభయ పదార్థ ప్రధానము. ఇందుఁబూర్వపదము స్త్రీ సమము (మా.) ఉత్తర పదము ఆచ్ఛికము ప్రాయికముగా నగును.

అన్నదమ్ములు

కూడుగుడ్డలు (ఆం. ఛం. IV. 87; బా. వ్యా. సమాస. 7)

(ii) ద్వంద్వమునందు పదముపయినున్న పదవుములు తఱచుగా గనడదవలగును.

తల్లి+తండ్రి → తల్లిదండ్రులు

కూర+కాయ → కూరగాయలు (బా. వ్యా. సంధి. 10)

(iii) అప్రాణి వాచకములతోను, కృదంత శబ్దములతోను నేర్పడిన ద్వంద్వ సమాసము ఏకవచనాంతము నగును.

కూడుగుడ్డ, తాకుదగులు (ప్రా. వ్యా. సమాస. 80)

ద్వంద్వవాక్యము

సముచ్చయాదికముచేఁ గలుపఁబడిన రెండు మూడు సంపూర్ణవాక్యములుగల వాక్యము. (Compound Sentence)

వాఁడు సత్యమునే పలికెనుగాని, జనులతని మాటలను విశ్వసించువారుగారు దీనినే మహాకావ్యమందురు. (సం. వ్యా. వాక్య. 10)

ద్విః

ద్విత్వమును బోధించు సంస్కృత సంజ్ఞ. (మ. ఆం. కౌ. 40). సంస్కృత మున వ్రాయఁబడిన తెలుఁగు వ్యాకరణములలోనే ద్విత్వవాచకముగా నీ సంజ్ఞ వాడఁబడినది. సంస్కృత వ్యాకరణములలో నీ సంజ్ఞ ప్రచురము.

ద్వికర్మకములు

రెండు కర్మములు గల క్రియలు.

సంస్కృతమునందు దుహ, యాచ్య మున్నగు ధాతువులవలె తెనుఁగునందు 'అడుగు' మున్నగు ధాతువులు ద్వికర్మకములు.

అంజనేయుఁడు సీతను క్షేమమడిగెను. (ప్రా. వ్యా. క్రియా. 85)

ద్విగుగర్భబహువ్రీహి

ద్విగు సమాసముతోఁగూడిన బహువ్రీహి సమాసము.

'పంచానాం గవాం సమాహారః'—పంచగవం; పంచగవం ధనం యస్యసః—పంచగవధనః

‘పంచగవధనుడు’ వంటి సమాసములు.

(త. చం. పుట. 878)

ద్విగుపు

రెండు గోవులని శబ్దార్థము.

సంఖ్యాపూర్వకము ద్విగుపు. కొన్ని వ్యాకరణము లీ సమాసమును బ్రత్యేకముగా నిరూపింపగా కొన్ని వ్యాకరణములు సమానాధి కరణమగు సమాసములలో నొక భేదముగా జేర్చొన్నవి.

రెండావులు.

(అ. చం. IX. 97; 98; ఆం. కా. 474-75;

బా. వ్యా. సమాస. 1)

ద్వితీయ

నామవిభక్తులలో రెండవది.

(i) చేయబడునది (ఆం. బా. భూ. 88)

(ii) సుకార నికారములు (కా. మా IX. 97; ఆం. కా. 192)

(iii) ని, ను, ల, కూర్చి గురించి (ల. వ్యా. సుబంత. 2)

(iv) నువర్ణంబు ద్వితీయ (బా. వ్యా. తత్సమ. 2)

కర్మార్థమందు ద్వితీయ వచ్చును. (బా. వ్యా. కారక. 2)

ద్వితీయా తత్పురుషము

ద్వితీయా విభక్త్యంత పదమునకు మీది పదముతో సమాసము.

కొండతాల్పరి, దట్టిమోపరి

పగతాల్పు, నెలతాల్పు

(ఆం. కా. 482 పంక్తి)

ద్వితీయకుబ్రోధము

ద్వితీయా విభక్తికి మారుగా వచ్చిన ప్రథమా విభక్తి.

ద్వితీయా విభక్తి యందుండవలసిన జడ వాచకములను ప్రథమా విభక్తి యందైనను వాడవచ్చును.

అరదము నెక్కిను—అరదమెక్కిను.

సొమ్ములను చాల్చెను—సొమ్ములు చాల్చెను.

(స. సా. సం. I. విభక్తి)

(కా. వ్యా. కారక. 24)

ద్వితీయ దేశ్యములు

రెండవ తరగతికిఁ జెందిన దేశ్యములు.—అము, —ఆము, —ఎము అను శబ్దము లంతమందుఁగలవి.

గుఱ్ఱము, పెండ్లాము, నాణెము.

(గు. వ్యా. 109)

ద్వితీయప్రకృతి

ఆంధ్రభాషకు, సంస్కృతము, ప్రాకృతము అనునవి రెండు ప్రకృతులు.

సంస్కృతము ఆద్యప్రకృతికాగా, ప్రాకృతము ద్వితీయ ప్రకృతిగాఁబరిగణింపఁ బడుచున్నది.

(సం. వ్యా. ఆంధ్రభాష. 3)

ద్వితీయాది తత్పురుషములు

ద్వితీయాది విభక్త్యంత పదములకు మీది పదములతో సమాసములు :

1. ద్వితీయ—నెలతాల్పు
2. తృతీయ— నెల తక్కువ వాడు
3. చతుర్థి—దేవరమేలు
4. పంచమి—దొంగభయము
5. షష్ఠి—రాముని బాణము
6. సప్తమి—మాటనేర్పరి

(భం. ద. IV. 95; బా. వ్యా. సమాస. 8)

ద్వితీయాద్యేకవచనము

ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థి, పంచమి, షష్ఠి, సప్తమి యను ఆఱు విభక్తుల యేకవచనములు.

ఇవి పరమగునపుడు కొన్ని దేశ్యశబ్దములకు ఇ-టి-తి యను సుపవిభక్తులాగ మాదేశము లగును.

కాలు—కాలిని, కాలిచే

నాగలి—నాగటిని, నాగటిచే

నేయి—నేతిని, నేతిచే ఇత్యాదులు

(బా. వ్యా. ఆచిచ్ఛ. 29)

ద్వితీయాశ్చరము

రెండవ యశ్చరము.

పద్యపాదమునందలి రెండవ యశ్చరము ప్రాసమనఁబడును.

(బా. వ్యా. ప్రక్తిర్ణ. 28)

ద్వితీయా బహువ్రీహి

విగ్రహమునందు 'దేనిని' యను ద్వితీయా విభక్తి రూపము వచ్చిన ఆది ద్వితీయాబహువ్రీహి.

ప్రాప్తోదక గ్రామము—ఉదకము దేనిని ప్రాప్తించునో ఆగ్రామము.

(సు. వ్యా. సమాస. 67)

ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యము

కొన్ని సంస్కృత హలంత శబ్దముల ద్వితీయా విభక్తి ఏకవచనాంత రూపము లతో తుల్యములగు రూపములు విభాషను తెలుగున ప్రాతిపదిక లగును.

(i) మతుఖాదికమునందు నిత్యము.

శ్రీమంతమ్ = శ్రీమంత (మ్) $\left\{ \begin{array}{l} \text{శ్రీమంతుడు} \\ \text{శ్రీమంతము} \\ \text{శ్రీమంతురాలు} \end{array} \right.$

(ii) ఋత్విగాదులందు వికల్పము.

ఋత్విజమ్ = ఋత్విజ (మ్) — ఋత్విజుడు

ఋత్వి (క్) (ప్రథమావిభక్తి తుల్యము) — ఋత్విక్కు.

(ఉత్పద్విత్వములు) (కా. వ్యా. తత్సమ. 70, 71, 72)

ద్విత్రాది సంఖ్యా శబ్దములు

(ద్విత్రీ+ఆది సంఖ్యా శబ్దములు) ద్వి, త్రి, చతుర్ మున్నగు సంస్కృత సంఖ్యావాచక శబ్దములు. ఇవి తెలుగులో ప్రత్యయ రహితములై తత్సమములుగా ప్రయోగింపబడవు. ప్రత్యయసహితములగు ద్వయము, త్రయము మున్నగునవి ప్రయోగార్హములే. అల్పములగు ద్విత్రాది సంఖ్యావాచకములకే ప్రయోగము లేదు కనుక వింశతి, త్రింశతి ఇత్యాది ప్రయోగములుండవచ్చును. (అథ. కా. అజంత 20, అహో. అజంత 38, వై. చం. హలంత 2)

ద్విత్యము

సమాన వ్యంజన సంయోగము

అక్క, మచ్చ, అట్ట, అత్త, అప్ప అయ్య, అఱ్ఱ, బెల్లము, అవ్వ ఇత్యాదులు దీనికే ఒత్తు, జడ్డ (చూ.) అనియు పర్యాయ పదములు. (అప్ప. II. 18)

(కా. వ్యా. సంధి. 80; తత్సమ. 68, సమాస. 14)

ద్విత్యయు క్త 'ను' వర్ణము

నిన్ను, నన్ను, తన్ను—మీని యందలి ద్విత్యమున కేనియు ద్విత్యయు క్త 'ను' వర్ణమున కేనియు లోపము వైకల్పికము.

నినున్, నిన్, ననున్, నన్, తన్

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 79)

ద్విత్వయుక్త లాంతము

లకారము కింద లకారము—మల్ల, భిల్ల ఇట్టి శబ్దముల మీది లు,లకును రు,ర లాదేశములగును.

మల్లరు, మల్లరకున్

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 29)

ద్విత్వరహిత ద్వితీయావిభక్తి యుకారము

ద్విత్వము కానట్టి ద్వితీయా విభక్త్యంత మందున్న 'ఉ'.

నను. నిను, మము, మిము— ఇత్యాదులందున్న ద్విత్వరహితమైవ వ్యంజనాంతము లందలి ఉకారము. దీని కచ్చుపరమగునపుడు సంధిరాదు.

ననున్ + అడిగె—ననడిగె అని సంధి చేయరాదు. 'ననునడిగె' యను సంధి లేని రూపమే యుండును. ఇట్టి రూపములేకాక 'గురువున్ + అడిగె' గురువడిగె యని సంధి చేయరాదు. 'గురువు నడిగె' అనియే యుండును.

(ప్రౌ. వ్యా. ముక్త. 9)

ద్విపద బహువ్రీహి

రెండు పదములతో నేర్పడిన అన్యపదార్థ ప్రధానమగు బహువ్రీహి సమాసము.

చిగురు బోడి

(ఆం. కౌ. 614)

ద్విరుక్తటకారము

'ద్వ'

(i) కుఱు, చిఱు - అను శబ్దములందలి శకట రేఫమునకు

(ii) కడు, నడు, నిడు - అను శబ్దములందలి డకారమునకు అచ్చుపరమగు నపుడు ద్విరుక్తటకార మాదేశమగును.

కుఱు + ఉసురు — కుఱుసురు.

చిఱు + ఎలుక — చిఱైలుక

కడు + ఎదురు — కడైదురు

నడు + ఇల్లు — నట్టిల్లు

నిడు + ఊరువు — నిట్ూరువు

(బా. వ్యా సంధి 12)

ద్విరుక్తములు

రెండుసారు లుచ్చరింపబడు శబ్దములు.

ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు తలచుగా ద్విరుక్తములగును.

తళతళ, ఫెళఫెళ

(ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 10)

ద్విరుక్తి

రెండుసారు లుచ్చరించుట. ఇట్టి ద్విరుక్తి యత్యంతార్థ మందును, అదర్థము నందును కలును.

విని విని, కృష్ణ కృష్ణ

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 111)

ద్విరుక్తలోపనంధి

ఒక శబ్దము రెండుసారు లుచ్చరింపఁబడునపుడు మొదటి శబ్దము యొక్క అంతమందున్న అచ్చునకు లోపము కలును.

అన్న+అన్న → అన్నన్న

ఏమి+ఏమి → ఏమేమి

ఓహో+ఓహో → ఓహోహో

(ప్ర. వ్యా. 91, 92)

ద్విరూపములు

తత్సమ పదములు రెండు రూపములను బొందుట.

వేదవిదులు—వేదవిత్తులు

విద్విష్టులు—విద్విషులు

భూభుక్కులు—భూభుజులు ఇత్యాదులు.

(ఆం. కౌ. 229-231)

ద్విర్వచనము

రెండు మాటలు లుచ్చరింపఁబడుట (చూ.) ద్విర్వచము.

కింతత్+అనియె → కింతత్తనియె.

(బా. వ్యా. సంధి. 52)

ద్వివచనములు

రెండింటిని బోధించునవి.

తెలుఁగు భాసలో ఏకవచనములు, బహువచనములే కాని, సంస్కృతమునందు వలె ద్వివచనములు గలుగవు.

(కా. చూ. IX. 72; అ. ఛం. IV. 115; ఆం. కౌ. 210 పంక్తి)

ద్విస్వర ధాతువులు

రెండు స్వరములు గల ధాతువులు. గుణ, నగు

(బా. వ్యా. క్రియా. 50)

ద్విస్థానో భూతములు

రెండు స్థానములందుఁబుట్టు వర్ణములు. (వ్యతి) ఏకస్థల జమ్ములు (చూ.)

వక్రములగు ఏ, ఓ, లు

వక్రతమములగు ఐ ఔలు

అంతస్థమగు—వకారము

(అప్. II. 15)

ద్వ్యవయవ క్రియలు

రెండవయవములుగల క్రియలు. ఇందు శబ్దపల్లవములకు వలె (చూ.)
విరిక్షణార్థము గోచరింపదు.

రెండు క్రియలును వాని వాని యర్థములనే బోధించుచు, పరస్పరమన్విరము
లగు చుండును.

చననిచ్చును—చనన్, ఇచ్చున్

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 25)

ధాతుజ విశేషములు

ధాతువులనుండి పుట్టిన విశేషములు.

రథము గడుపునేర్పు

తనపడ్డ పన్నములు

(ప్రొ. వ్యా. కారక. 15)

ధర్మక్రియ

తద్ధర్మార్థమును తెలుపు క్రియ. (చూ. తద్ధర్మార్థకక్రియ) ఒకానొకచో ఆశీ
రర్థ ముండును తద్ధర్మక్రియ ప్రయోగింపఁబడును. ఉదా:- ప్రధన జయమిచ్చుఁ
దిరుమలరాయ మణికి మొ॥ (అథ. కా. క్రియా. 88)

ధర్మాది శబ్దములు

(ధర్మ+ఆది శబ్దములు) ధర్మ, కర్మ (న్) వర్మ (న్) మున్నగు శబ్దములు.
వీనిపై ప్రథమైకవచనమున ము వర్ణకముకాని, వు వర్ణకముకాని వచ్చును. ఉదా:-
ధర్మము, ధర్మవు; కర్మము, కర్మవు; వర్మము, వర్మవు ఇత్యాదులు (అథ. కారి.
అజస్త. 28) చూ: అర్హాదులు.

ధాతు పల్లవములు

నామములకు ధాతువులు చేరునట్టివిగాని; ధాతువులకు ధాతువులు చేరునట్టివి
గాని ధాతుపల్లవము లగును.

పండుకొను, చనుదెంచు

(తె వ్యా. వి. పుట. 804)

ధాతుమాల

కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వారిచే 1980లో ఇది ప్రకటితము.

ఇందు సుమారు 1500 ధాతువులకు సంస్కృతమునందు తెలుగునందు నర్థ వివరణము గావింపఁబడెను.

ఇది చిన్నయసూరి కృతమని భావింపఁబడెనుగాని వాస్తవముగానిది 1828లో శ్రీ వేదం పట్టాభిరామశాస్త్రి గారిచే విరచితము.

అటకాయించు, ఉడాయించువంటి అన్యదేశ్యములును నిందుఁగలవు.

ధాతువర్ణకములు

క్రియా విభక్తులు

డు, రు; వు,రు; ను, ము - అనునవి.

(వ్యతి.) నామవర్ణకములు (చూ.) (మ. ప. వ్యా. ప్ర.ప్ర 2.)

ధాతు విశేషము

ధాత్వర్థ వ్యాప్తిని విశేషింపఁజేయునది.

నల్లగుఱ్ఱము వడిగాఁ బరిగెత్తెను.

(మ. ప. వ్యా. విశే. 1)

ధాతువిశేషణవాక్యసముదాయము

రెండువాక్యములను గలుపు ధాతు విశేషణముతోఁగూడిన వాక్యసముదాయము.

వానలు కురిసెను గాన సస్యములు ఫలించును. కాన : అనునట్టిదిట్టిది.

(మ. ప. వ్యా. సంధా. 4)

ధాతువిశేషణ వాక్యపదము

ధాతువిశేషణము వాక్యముల ననుసంధించి ప్రాధాన్యము వహించు పదము.

వానలు కురిసెనేని సస్యములు ఫలించును.

(మ. ప. వ్యా. వాక్య. 15)

ధాతువు

క్రియా వాచకమై ప్రత్యయము చేరని శబ్దస్వరూపము.

వచ్చు, ఉండు, పోషించు మొదలైనవి.

(ఆం. భా. శా. సంజ్ఞా. 47)

ధాత్రాదులు

'ధాతృ' మున్నగు ఋకారాంత శబ్దములు. వీనికి అత్యవసరమైనవిధానములు విభాషగా నగును.

ధాతృ, దాతృ, విధాతృ, సవితృ, నేతృశబ్దములు మాత్రమే ధాత్రాదులు. ఇది నియత గణము.

ధాతృ < ధాత

ధాతృడు

(ప్ర. వ్యా. 281)

ధాతృర్థము

ధాతు+అర్థకము

ధాతువు తుదను 'ట' వర్ణకము చేర్చుట వలన నిష్పన్నమగు శబ్దము.

పోషించుట, కొట్టుట.

(సం. వ్యా. విశే. 1)

ధాతృర్థము

ధాతు+అర్థము - ధాతువుయొక్క అర్థము. దీనినే 'భావము' (చూ.) అందురు.

భావార్థము నందు 'ట' వర్ణకమగును.

పండుట, పండుట

వినుట, కనుట

(భా. వ్యా క్రియా. 35)

ధాన్యవాచకములు

ధాన్యములను దెల్పుశబ్దములు.

ఆళ్ళు, చోళ్ళు, వడ్లు, కందులు, పెసలు, మినుములు, మొదలైనవి.

ఇవి నిత్యబహువచనాంతములు. (చూ.)

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 37)

ధూర్తముఖ్యపదచతుష్టయము

'ధూర్త' మున్నగు నాలుగు పదములు.

ధూర్త, నీచ, మూర్ఖ, వృద్ధ శబ్దములు. వీనికి—దుష్ట వికల్పముగాఁజేరును

ధూర్తుడు—ధూర్త

నీచుడు—నీచు

మూర్ఖుడు—మూర్ఖు

వృద్ధుడు—వృద్ధు

(క. సం. 41, 42)

ధూర్వాహుడు

అపరాంతే సమాసేచ శబ్దే నో బిందురిష్యతే, ధూర్వాహస్య మతే తత్ర కపి
వాజ్మానము చ్యతే (పద్యావసాన మందును, సమాసమందును ధూర్వాహుని మత
మున బిందువులేదు. దీనికి కవి వాక్యే ప్రమాణము. అధ. కా. అజంత. 20, 21
అను కారికయందీతఁడు పేర్కొనఁబడినాడు. ఇట్లే 'ఐకారాంతం స్వరూపేణ మతే

భవతి ధార్వహే'. ధూర్వహుని మతమున రై, గౌళబ్జముల ఐకార ఔకారములకు ఐకారమే వచ్చును. అధ. కా. అజంత. 46) అనుచోటును ధూర్వహుని పేరు స్మరింపఁబడినది. దీనినిబట్టి యితఁడొక ప్రాచీన లక్షణ కర్తయని చెప్పవలసి యున్నను మఱొకచోట కనుపింపదు ఇతఁడు రచించిన గ్రంథమును తెలియరాదు (ఆం. వ్యా. వి. పేజీ 195)

ధ్వనుల మార్పులు

మార్పుభాషా స్వభావము. భాషలోని మార్పులు పద్ధతి ప్రకారము జరుగును. అందుచేతనే భాష వ్యవస్థాత్మకమైనదిగాఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది.

ఆర్థమునందు మార్పులేక ఉచ్చారణమునందు ధ్వనులు మార్పులకు లోనగు చుండును. అట్టి మార్పులను గొన్నింటిని వ్యాకర్తలు గుర్తించిరి. వానినిట సూత్ర ప్రాయముగా నిరూపించుచున్నాము.

I. స్వరములలో మార్పులు

(A) పదాది దీర్ఘము హ్రస్వమగుట

(1) అ - > అ -

మాటు—మటు

(2) ఈ - > ఇ -

వీట తాళము—విటతాళము

నీలుగు—నిలుగు

(3) ఊ - > ఊ :

ఊయేల—ఊయాల

గుడారము—గుడారము

(4) ఎ - > ఎ - :

పేడ—పెండ

కేళాకూళి—కెళాకుళి

బేహారము—బెహారము

(5) ఓ - > ఓ - :

ఓయారము—ఓయారము

మోఱకు—మొఱకు

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 12)

(B) పదమధ్య దీర్ఘము హ్రస్వమగుట :

(6) -అ-> -అ-

ఆరాటము—ఆరటము

కొమారుడు—కొమరుడు

(7) -ఊ-> -ఊ - :

కక్కుటిలి—కక్కుటిలి

గంబూరము—గంబురము

(8) -వ->-వ-

నల్లరు—నల్లరు

తంగేడు—తంగెడు

కుందేలు—కుందెలు

(9) -ఓ->-ఓ-

సంతోసము—సంతౌసము

(C) పదమధ్య హ్రస్వము దీర్ఘమగుట :

(10) -అ->-అ-:

ఏతము—ఏతాము

గాలము—గాలాము

గోతము—గోతాము

(D) పదమధ్య స్వరలోపము :

(11) -అ->-అ-:

పౌలతి—పౌత్తి

(12) -ఇ->-ఇ-:

కలికి—కల్కి

ములికి—ముల్కి

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 18)

(13) -ఉ->-ఉ-:

కినుక—కిన్క (బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 17)

అబ్బురము—అబ్రము

కప్పరము—కప్రము

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 19)

(E) ఇతరములగు మార్పులు :

(14) -ఇయ>-అ-:

కన్నియ—కన్నె

వన్నియ—వన్నె

(15) -ఇయ < -అ
ఇతోపము

ముత్తియము < ముత్తెము
ముత్యము

(బా. వ్యా. ఆచిక్. 28)

కన్నియ < కన్నె
కన్య

దివియ < దివ్యై
దివ్య

కల్పియము < కల్పము
కశ్యము

పీడియము < పీడెము
పీడ్యము

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద, 40)

II వ్యంజనములలో మార్పులు

(A) పదాది వ్యంజనములలో మార్పులు

(a) లోపము

(1) చ > ఛ :

చిగురు—ఇగురు

చులకన—ఉలకన

(2) త/ద > థ :

తూపర—ఊపర

దొరలు—ఒరలు

(3) న > ణ

నీలుగు—ఈలుగు

నీపు—ఈపు

నన—అన

నఱ్ఱ—అఱ్ఱ

(4) ప > ఫ :

పొందు—ఒందు

పొదలు—ఒదలు

(5) వ > ష .

వెక్కిరింత—ఎక్కిరింత

వెద—ఎద

(6) హ > ఘ :

హడపము—అడపము

హరిది—అరిది

హరతి—అరతి

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 10)

(b) ఒకవ్యంజనము మరియొక వ్యంజనమగుట :

(7) ద > డ :

దక్కు—డక్కు

దొప్ప—డొప్ప

డెందము—డెందము

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 14)

పదమధ్య వ్యంజనములలో మార్పులు

(8) -డ- > -జ-

అడఁగు — అణఁగు

పోడి — పోణి

మిడుగురు — మిణుగురు

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 18)

(9) -డ- > -జ-:

జూదము — జూజము

జూది — జూజి (బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 21)

(10) -త- > -ద-

బ్రతుకు - బ్రదుకు

మెతుకు - మెదుకు

ఉతుకు - ఉదుకు

(11) -గ- > -వ- :

పలుగురు - పలువురు

పగలు - పవలు

తొగ - తొవ

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 27)

(12) -గ- > -హ-

సగము - సహము

మొగము - మొహము

(13) -గ- > -య-

ఓగిరము - ఓయిరము

కోగిల - కోయిల

(14) -ర- / -ల- > -న- :

అరటి - అనటి

చిరుగు - చినుగు

గొలుగు - గొనుగు

(15) -ఋ- > -మ-

గుఋరు - గుమురు

గుఋలి — గుమిలి

(16) -మ- > -వ-

చలిమిడి — చలివిడి

మామిడి — మావిడి

సోమరి — సోవరి.

(C) పదాంతవ్యంజనములలో మార్పులు.

(17) -గ > -వ :

ఈగి—ఈవి

ఎలుగు—ఎలుపు

(18) -గ > -హ :

ఇగ - ఇహ

సెగ - సెహ

(19) -త > -ట :

గుంత - గుంట,

గుమ్మెత - గుమ్మెట,

(D) ద్వితీయలోపము.

అక్కట - అకట

ప్రెగ్గడ - ప్రెగడ

అచ్చట - అచట

మజ్జ - మజ

చిట్టి - చిటి

ఎడ్డ - ఎడ

మత్తాబు - మతాబు

నిద్దర - నిదుర

అప్ప - అప

ఉమ్మి - ఉమి

అఱ్ఱ - అఱు.

(బా. వ్యా. ప్రక్షిప్త. 7,8)

ధ్వని - లిపి-పరిణామం.

దీనికే 'ప్రాచీన వాఙ్మయంలో వ్యావహారికభాష' అను నామాంతరమును గలదు.

కర్త : శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య. 1955 ప్రచురణ.

ఇందు వ్యావహారిక భాషా పరిణామము, ధ్వని-లిపి-పరిణామ . రూపమున నిరూపించు ప్రయత్నము జరిగినది.

వ్యావహారిక భాషా ప్రాజల్యము లిపిలో మార్పులకు దారితీయును.

ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు

ధ్వనిననుకరించు శబ్దములు.

(onompoetic sounds)

న

ఇవి తఱచుగా ద్వీరు క్తము లగును.

గడ గడ, ఫెళ ఫెళ

(ప్రొ. వ్యా. సంధి 19, 20)

న¹

దస్త్యాను నాసికము (dental Nasal)

(తవర్ణమునకుఁ బూర్వము)

పైదంతముల వెనుక భాగము-స్థానము

జిహ్వోగ్రము కరణము

ఆనునాసికము

అల్పప్రాణము

అస్తలు, గ్రన్థము, అస్తము, గ్రన్థము ఇత్యాదులు. ఇట్టి చోట్ల బిందువు నుపయోగించుట తెలుగున నాచారము.

న²

దస్తమూలీయాను నాసికము (alveolar nasal)

-పదాదీయందు, అంతమునందు, ద్వీరు క్రియందు.

దస్తమూలము - స్థానము,

జిహ్వోగ్రము - కరణము

ఆనునాసికము

నాదము

అల్పప్రాణము

నేను, నన్ను

న¹, న² అనునవి పరస్పరాభావము నందు వ క్రించు సవర్ణము (allophones in complementary distribution)

న³

ము, బు, వు వర్ణములంతమందుగల అమహచ్ఛబ్దములపైని, జడవాచకేత్రీసమ. ఉదంత శబ్దములపైని సప్తమ్యైకవచనమునకు (జీ అనుదానికి) వచ్చు ఆదేశము- (అథ. కా. అజంత 16, 17; క. సం. వి. I, 119-123) ఉదా:- వనమున, పర్వతంబున, ధనువున, పేరున మొ॥

న⁴

నామమునకు కువర్ణకము పరమగునపుడు వచ్చు ఆగమము (చింతా. అజంత 24)

ఉదా:- రామునకున్, కృష్ణునకున్ మొ॥ ఈ నకారాగమము ఉదంత శబ్దము లన్నింటికీని, ఋకారంత శబ్దములకును కువర్ణకము పరమగునపుడు వచ్చును. (ఆథ. కా. అజంత 15) ఉదా:- గురునకున్, రామునకున్, విధాతృనకున్ మొ॥

—న⁵

‘నల్ల’ మున్నగు గుణవచనములకుఁజేరు తద్గిత ప్రత్యయము.

నల్లన, పుల్లన

చూ. నల్లదులు.

(బా. వ్యా. తద్గిత. 8)

నకారపుపొల్లలకు సంధి

పొల్లునకారములకు అచ్చు పరమగుచో ద్విత్వము కల్గును.

కొల్లలుగ రంగధరణీ వల్లభుఁడిచ్చునన్న పారవస్తు పులనినన్’

(రంగ. IV-8-10)

నకారపుఁబొల్లు నూడుట

నకారపుఁబొల్లుల కచ్చు పరమగునపుడు దానిని ఒత్తి పలుకవచ్చును.

నందిని యన్నేటి తరంగ

(ఆం. కౌ. 123-124)

నకారము దూలతో శ్లిష్టము

నకారము పూర్వమందున్న ‘దు’ తోఁగలిసి సమీకరణమందును

ఏడు+నూరు→ఏడూరు→ఏణూరు

రెండు+నాళ్లు→రెండాళ్లు→రెణ్ణాళ్లు.

(స. సా. సం. సంధి. 124-128)

నకార హల్లులకచ్చుతో సంధి

పొల్లునకారమున కచ్చుపరమగుచో సంధిఁగూర్చుఁజెల్లును.

‘పన్నగశయనుండు హరియోర్పున్న మములు’

‘దై ర్యము క్తికిన్నరుడుగ’

(క. సం. IV-12)

నగాగమము

న(క)+ఆగమము. కిత్సంజ్ఞ.

(1) ఉకార, ఋకారములంతమందున్న సంస్కృతసమశబ్దములకు, -కు వర్ణకము పరమగునపుడు నగాగమ మగును.

రామునకు, విధాతృనకు.

(బా. వ్యా. తత్సమ .28)

(ii) కవిత్రయేతర కవుల ప్రయోగము లందిట్టి యాగమును కొన్నియెడల లేదు.

ఉత్పవము కేగెడు క్రియ

నిషధేంద్రబచ్చుకున్.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 18)

నజీ

అప్పాదులకు (చూ.) పరమగు కృతృత్వము.

అప్పన, గడన, వీవన మొదలగునవి.

(భా. వ్యా. కృదంత. 18)

నజ్జోతత్పురుషము

వ్యతిరేకార్థమును దెలుపు 'నజ్జో' అను అవ్యయముతోఁగూడిన సమాసము.

అబ్రాహ్మణుడు

నవృలి

(అ. చం. IV. 98)

నజ్జోపూర్వపదబహువ్రీహి

వ్యతిరేకార్థముగు 'నజ్జో' పూర్వపదముగాఁగల బహువ్రీహి సమాసము.

అపుత్రుడు—(పుత్రుడెవరికి లేడో వాడు)

(సు. వ్యా. సమాస. 48)

సన్నయ భారతము

ఇది ఆచార్య దివాకర్త వేంకటాచలనిగారు ఉస్మానియావిశ్వవిద్యాలయము నకు డాక్టరేటు బిరుదార్థము సమర్పించిన సిద్ధాంతవ్యాసము. (Thesis)

ఇందలి 'సన్నయ భారతమందలి భాషావిశేషముల'ను ప్రకరణము ఏకకాలిక భాషా వ్యాకరణముగా (Synchronic grammar) పరిగణింపనగును.

సన్

నపుంసకలింగమును దెలుపు సంజ్ఞ. (వై. చం. సంజ్ఞా. 18)

నపుంసకలింగ తుల్యములు

నపుంసకలింగ శబ్దములకు వలె మువర్తకము చేరు ఆచ్చిక శబ్దములు.

అల్లము, బెల్లము, మొల్లము

పీయము, బియ్యము, నెయ్యము

అందము, చందము, గుఱ్ఱము ఇత్యాదులు

(ల. వ్యా. సుబంత. 57)

నపుంసకలింగసమములు

నపుంసకలింగము కానట్టి మువర్తకాంతము లై నట్టి మహద్వాచకములు.

జనము—చుట్టము.

(సం. వ్యా. లింగము. 7)

నమఁదికము

(నమః+ఆదికము) నమః మున్నగు విసర్గాంత శబ్దములు. అనుకరణమున వీని చివరనున్న విసర్గము లోపించును. ఉదా:- రామాయ నమోనమయని, రామ స్సహాయయని మొ॥ (చింతా. సంధి. 20) చూ:- నమశ్శబ్దాదుల సంధి. ఆథ. కారి. యందు నమశ్శబ్దవిసర్గమునకు లోపము, ఓత్వమును పర్యాయముగ విధింపఁ బడుటచే రామాయ నమయనియె, రామాయ నమోయనియె యను రూపము లేర్పడును. (ఆథ. కారి. సంధి. 18)

నమశ్శబ్దము

‘నమః’ అను సంస్కృత శబ్దము. అనుకరణమునందు దీని విసర్గకు లోపము, ఆత్వమున కోత్వము విభాషగా నగును.

తుభ్యంనమః అనియె → తుభ్యంనమో యనియె.

(బ్రా. వ్యా. సంధి. 50,51)

నమశ్శబ్దాదులసంధి

(చూ.) నమఁదికము.

‘నమః’ అను శబ్దమునకు, తదితర శబ్దములకును అనుకరణమునందుఁ గల్గు సంధి.

నమశ్శబ్దాదుల కనుకరణమునందు విసర్గ లోపించును.

నమశ్శబ్దాదులయొక్క ఆత్వమునకు ఓత్వము, యకారము నగును.

‘మనసిజాయనమో’యనుచు మొక్కె.

‘బ్రాహ్మణో’ నహస్తవ్యయనంగ (స. సా. సం. I. సంధి. 76-78)

నరలడ శృంగ సంధులు

పదమధ్యమందలి న, ర, ల, డ ల కొమ్ములకు లోపము వికల్పముగా నగును.

కానువు—కాన్పు

తూరువు—తూర్పు

తెలువు—తెల్పు

గాడువు—గాడ్పు

(అప్ప. V. 107,108)

నల్లాదులు

‘నల్ల’ మొదలగు గుణవచనములు నల్ల, తెల్ల, పచ్చ, ఎఱ్ఱ, తియ్య, చక్క వ్రేక మున్నగునవి. ఇది ఆకృతి గణము.

పీనికి 'న' వర్ణకము చేరిన నల్లన, తెల్లన, వంటి తద్దిత రూపము లేర్పడును.

(బా. వ్యా. తద్దిత. 6)

నలదాదులు

(నలడ+అదులు) న, ల, డ, ర మున్నగు వర్ణములు. ఏకపద మధ్యమున నున్న పీని ఉకారమునకు లోపము వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా: -కినుక-కిన్క; మినుకులు-మిన్కులు; పలుకులు-పల్కులు; కాలువ-కాల్వ; కడుపు-కడ్పు; మురుపు-మర్పు మొ॥ (చింతా. సంధి. 42) నలదాదులమీది ఉకారమునకేకాక ఇతరాచ్చులకును ప్రయోగములను బట్టి లోపము వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా:- కలికి-కల్కి; ఉనికి-ఉన్కి మొ॥ (చింతా. సంధి. 48)

నవర్ణకము¹

'న' యను సప్తమీవిభక్తి. ఉకారాంతములైన అమహత్తుల సప్తమ్యేక వచనము నందు 'న' వర్ణకము విభాషగా నగును.

వనమునన్, వనమునందున్ (ల. వ్యా. సుబంత. 86)

నవర్ణకము²

చేదర్థము నందును (చూ) వృత్తమగు భావలక్షణమందును ద్రుతాంతమగు నవర్ణకము చేరును.

వానలు గురిసినఁబంటలు వందును.

వాఁడు రమ్మనినఁ బోయితిని. (బా. వ్యా. క్రియా. 41)

నవర్ణకము³

భూతార్థమును జెప్పనట్టి క్రియా విశేషములకంటె పరముగా వచ్చు వర్ణకము. (చింతా. హలంత. 82) ఉదా:- జయించినవాఁడు, గెలిచిన వాఁడు. మొ॥ ఇది కర్మాది కారకములకు కర్తృత్వమును, కర్మార్థమున ప్రయుక్తమైన కర్తృవాచక పదము యొక్క తృతీయకు ప్రథమయు వచ్చినచోట్లను భూతార్థక క్రియా విశేషములమీద వచ్చును. ఉదా:- నీవు నుతించిన రాజు (ఇది నీచే నుతించఁ బడిన రాజుని యర్థము) మొ॥ (చింతా. హలంత. 88)

నవర్ణకముమీది తచ్చబ్రవకారము

చేదర్థాదులందు వచ్చి 'న' అనుప్రత్యయమునకుఁ బరమయిన వాఁడు, వారు అను సర్వనామములలోని వకారము.

ఇట్టి వకారము లోపించుచో, అత్యమునకు సంధి తప్పక చేయవలయును. (అత్తు నను సంధి బహుళమనుటలో 'ప్రవృత్తి' కిది లక్ష్యము)

వచ్చిన వాడు → వచ్చినాడు

తెచ్చిన వారు → తెచ్చినారు.

(భా. వ్యా. క్రియా. 117; సంధి 4)

నవార్థము

‘తొమ్మిది’ యని యర్థము.

దీని యుపోత్తము ఇత్వమునకు, బహువచనము పరమగునపుడు ఉత్వము గలుగదు.

తొమ్మిది+లు → తొమ్మిదులు అనియే కాని ‘తొమ్మిదులు’ అనికాదు. ‘చేలైన రెండు తొమ్మిదులు విద్యలలోన’ అను కాశీఖండ ప్రయోగమిట్లున్నను, శిష్ట వ్యవహారమునందు ‘తొమ్మిదులు’ అనియే శ్రుతము. (భా.వ్యా.తత్సమ.47)

నవీన తత్సమ క్రియలు

చూ. నవీన తత్సమములు.

ఆంగ్లాది భాషా పదములను క్రియా పదములను జేయగా నేర్పడిన క్రియలు.

నామినేడ్ చేయు

కంటెన్యూ చేయు

(తె వ్యా వి. పుట. 751)

నవీన తత్సమములు

ప్రాచీన తత్సమములు, (చూ) అర్థాచీన తత్సమములు (చూ.) నవీన తత్సమములని తత్సమములు కాలమునుబట్టి మూడు విధముల విభజింపవచ్చును.

నవీన కాలమునందు పోర్చుగీసు, డచ్చి, ఫ్రెంచి, ఆంగ్లాది భాషలనుండి తెలుగున నెక్కువ మార్పులు లేకుండ ప్రవేశించిన పదములను నవీన తత్సమము లనదగును.

అల్మైరా, బటను హాస్పిటలు, రోడ్డు, కమాను మున్నగునవి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 354)

నవీన తదృశములు

సంస్కృత ప్రాకృత భాషా భవములు ప్రాచీన తదృశములు (చూ.) అరబీ పారసీ కాదిపదభవములు అర్థాచీన తదృశములు, (చూ.) పోర్చుగీసు, డచ్చి, ఫ్రెంచి, ఆంగ్ల భాషాభవములు నవీన తదృశములు.

బతేవియా - బత్తాయి

హాస్పిటల్ - ఆసుపత్రి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 354)

నాంతక్రియాపదసంధి

సకారాంత క్రియాపదముల కచ్చుపరమగు నవుడు ద్రుతము లోపించును. లేదా పొల్లు నకారము మీది యచ్చుతోఁగూడును.

వచ్చుచున్ + ఉండెను > వచ్చుచుండెను.
వచ్చుచునుండెను.

(క. సం. వి. I. 118)

నాంతపదములు

సకారాంత పదములు. వీనిని సాంప్రదాయక వ్యాకర్తలు ద్రుతప్రకృతికము లనఁగా. కేతనాది స్వతంత్ర వ్యాకర్తలు సకారాంత పదము లందురు.

ఇట్టి సకారాంత పదములపైఁగల క, చ, ట, త, వ, లు గ, జ, డ, ద, బ లగును. నకారము సున్నయగును.

(ఆం. భా. భా. 54; క. సం I. 32-36; స. సా సం I. సంధి. 82-86)

నాంతములగు మనుజునంజులు

సకారాంతములైన మనుష్యుల పేర్లు. వీనికి స్త్రీత్వము బహుళము.

దేవశర్మ—దేవశర్ముడు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 77)

నాంతశబ్దములు

సకారాంతములైన సంస్కృత శబ్దములు.

‘బ్రహ్మ’ శబ్దము దక్క. తక్కిన మహద్వాచకములకు డుజ్ వికల్పముగా జేరును.

అమహత్తులకు ము, వు, లు చేరును.

కృతవర్ముడు—కృతవర్మ

దేవశర్ముడు—దేవశర్మ

కర్మము—కర్మవు

(అం. కౌ. 157-192)

నామము¹

నామవాచకము పదార్థమును జేర్కొనును. సుపర్శనాయుధుడు, మనుష్యుడు, చెట్టు, గృహము.

వీనిని విశేష్యములనియు నందురు.

(ప్రో. వ్యా. శబ్ద 77; ఆం. భా. శా. సంజ్ఞా. 76)

నామము²

నామమనఁగా బ్రాతి పరికము.

డిడ్డ, రామ, భాగవ, రాజపురుష-ఇట్టివి ప్రాతిపదికలు. చూ:- ప్రాతిపదికము
(బా. వ్యా. తత్సమ. 21) (చింతా. సంజ్ఞా)

నామపునర్నిహణము

నామవాచకమును మఱిల గ్రహించుట.

నామపదము నొకసారి గ్రహించిన తరువాత, మఱిల గ్రహింపవలసియున్నచో ఆ నామపదముతోఁ గలిసి యుండిగాని, ఆ నామ పదములేక 'ఆ' శబ్దమొక్కటియ పేఱుగానుండి గాని యా నామ పదము యొక్క యర్థమునే బోధించెడిది.

వాఁడె.. రాక్షస వివాహమునన్ గొని పోవునిన్ను (సుదర్శనాయుధుడను నామపదముతో నభిర్నము) (ప్రౌ. వ్యా శబ్ద 75)

నామములు

వస్తువాచకములు.

ఇవి విశేష్యములు, విశేషణములని రెండు దెలుగులు. (సం. వ్యా. పద. 4)

నామవర్ణకములు

నామములకుఁ జేరు విభక్తులు. డు, ము, వు, లు, ను—మొదలైనవి. (వ్యతి.)
ధాతువర్ణకములు: డుజ్, రు; వు, రు; ను, ము. (మ. ప. వ్యా. ప్రత్యయ, ప్ర1,2)

నామవిభక్తులు

వస్తువాచకములకుఁ జేరు—డు, ము, వు, లు. ఇత్యాది సప్తవిధ విభక్తులు.
ఇవి సంస్కృతము నందలి 'సుప్స్'ల వంటివి.

(ఆం. భా. శా. సంజ్ఞా, 48)

నామవిశేషణము

నామముయొక్క అర్థవ్యాప్తిని నిరోధించునది.

నల్ల గుఱ్ఱము (వ్యతి.) ధాతు విశేషణము. (మ. ప. వ్యా. విశే. 1)

నామయుష్మదస్మదర్థములు

నీవు, నేను అను నర్థములు కాక, తక్కిన యర్థము నామమనఁబడును.

యుష్మదర్థములు—నీవు, మీరు

అస్మదర్థములు—నేను, మేము

(భా. వ్యా. క్రియా. 11)

నామవిశేషణ వాక్యపదము

నామమును విశేషింపఁజేయునది నామ విశేషణము. (చూ.) అట్టి విశేషణము వాక్యము నందుఁ బ్రాధాన్యము వహించినచో అట్టిది 'నామవిశేషణ వాక్యపదము'గును

ఎవఁడు బాగుగఁజదువునో వాఁడు దెలివి నొందును.

(మ. ప. వ్యా. వాక్య. 14.)

నామాకాంక్షములు

నామములను ఆకాంక్షించు విశేషణములకు 'నామాకాంక్షముల'ని వ్యవహారము.

పడుచున్న—	}	ఫలము
పడిన—		
పడ్డ—		
పడఁగల—		
పడని—		

(సం. వ్యా. క్రియా. 18.)

నామాభ్యాసములు

నామములు, ఆభ్యాసములు (చూ.). యాస్కుఁడు తన నిరుక్తమునందు సంస్కృత పదజాతమును నాలుగు విధములుగా విభజించెను.

1. నామములు.

2. ఆభ్యాసములు.

3. ఉపసర్గలు (చూ.)

4, నిపాతములు. (తె. వ్యా. వి. పుట. 589)

నామార్థము

నామముయొక్క అర్థము. ఇందు ప్రథమావిభక్తి చేరును. (ప్ర. వ్యా. 288)

నాముడి

నా వత్తు (న్న)

(గు. వ్యా. 18; ప్ర. వ్యా సంజ్ఞా. 49)

నారాయణరావు, చిలుకూరి

'కళాప్రపూర్ణ' బిరుదాఁచితులు వీరి 'ఆంధ్ర బాషా చరిత్ర' (చూ) రెండు సంపుటములు ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు వారిచే ప్రకటితము.

వీరు జీవితాంతము బాషాసేవ గావించి కీర్తిగడించిరి ఆంధ్రభాష ఆర్యాభాషా కుటుంబమునకుఁజెందినదని వీరి మతము.

పీఠ 11 శతాబ్దికిఁబెందిన నన్నయ భాషకు వర్ణనాత్మక వ్యాకరణమును రచించిరి.

నాలుగైదక్షరములపైని సంస్కృత పదము

సంస్కృతపదములపై తెనుఁగు పదములను జేర్చరాదు.

కాని తెనుఁగు పదములపై సంస్కృతమును జేర్చనగునని; అట్టి తెనుఁగు పదములు నాలుగక్షరములుగాని, ఐదుగాని యక్షరముల పరిమితిలో నుండుట మేలని కొన్నిలక్షణ గ్రంథములు సూచించినవి.

వాడి మయాఖములు

పునుగుందావి నవోదనంబు.

(రంగ. IV. 76-87)

నాపత్తు

నకారము ఇతర హల్లులతోఁ గూడు నప్పటి గుర్తు '౨' (గు. వ్యా. 18)

నాసిక్యములు

నాసికకు సంబంధించిన ధ్వనులు—ఇ, జ, ణ, న, మ.

(ప్ర. వ్యా. సంఖ్యా. 41)

నిండు సున్న

నిండు జాబిల్లివలె వ్రాయఁబడునది [ం]. దీనికే 'పూర్ణబిందువ'నియు వ్యవహారము.

(అప్ప. II. 88)

సింద

ఒకవ్యక్తినిగాని, విషయమునుగాని నిందించునపుడు తద్వాచక మామ్రేడింపఁ బడును. అట్టి ఆమ్రేడితము యొక్క యాద్యక్షరము హ్రస్వమగుచో దానికి 'గి', దీర్ఘమగుచో 'గీ' యాదేశమగును.

హరి+హరి → హరిగిరి. ఆమ్రేడితము

రావణుడు+రావణుడు → రావణుడు గీవణుడు

(చూ.) గిగీలు

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 22)

నింద్యగ్రామ్యములు

గర్హింపఁదగినగ్రామ్యపదములు

ప్రయోగ రూఢములు గాని వ్యవహార పదములు. — వస్త్రాఁడు, తెస్త్రాఁడు, ఇస్త్రాఁడు మొదలగువవి.

(వ్య.) అనింద్య గ్రామ్యములు (చూ.)

(ప్ర. వ్యా. సంఖ్యా. 1 L

-ని¹

మహద్వాచకమునకు టాది (తృతీయాది) విభక్తులు పరమగునపుడు ఏకవచనమున వచ్చు ఆగమము (చింతా. అజంత. 18) ఉదా:- రామునిచేత, రాముని కొఱకున్, రాముని వలనన్, రామునికిన్ మొ॥ తృతీయాది విభక్తులు పరమగునపు డీయాగమము రాదనియు రాముచేతన్ ఇత్యాదులు 'ని' ఆగమమురాని రూపములే యుండునని కొందఱ మతము (చింతా. అజంత. 19). తృతీయాది విభక్తులు పరమగునపుడు ఇదంత శబ్దములపై మాత్రమీ యాగమము రాదు. ఉదా:- హరిచేతన్ మొ॥ (చింతా. అజంత. 40) కువర్ణకము పరమగునపుడు మాత్రము నివర్ణముకాక నక్షర్ణ మాగమముగ వచ్చును. ఉదా:- రామునకున్, కృష్ణునకున్ మొ॥ (చింతా. అజంత. 24)

-ని²

వ్యతిరేకార్థమును జెప్పు క్రియా పదములకు పరమందు వచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- ఘటింపనివాడు, చేయనివాడు; ఘటింపనియది మొ॥ (చింతా హలంత. 81) వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్ప్యాత్ (చింతా. క్రియా. 16) అను సూత్రముచే క్రియాంత్య వర్ణమునకు ప్రాస్వాకారము ఆదేశమగును.

ని³ (న్)

మహద్వాచక శబ్దములపై ద్వితీయైకవచన (అమ్) స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయము. దీనికి వికల్పముగా లోపము వచ్చును. (చింతా. అజంత. 18, అథ. కా. అజంత. 18) ఉదా:- రామునిన్, రామున్ మొ॥ ఇకారాంతాది శబ్దముల కంటె పరమందున్న నివర్ణకమునకు నిత్యముగా ఉకారముకంటె పరమందున్న నివర్ణకమునకు వికల్పముగా లోపమువచ్చును. ఉదా:- హరిన్, విష్ణునిన్, విష్ణున్ మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 18)

-ని⁴

అస్మచ్చట్టార్థకమగు ఇకారాంత నామముకంటె పరముగా వచ్చు వర్ణము. ఉదా:- నేను కవిని మొ॥ (అథ. కా. హలంత. 14) ఇది వైకల్పికమగుటచే నేకవి వచ్చితి ఇత్యాదులలో నివర్ణము రాలేదు.

ని⁵

సమాసమునందు డుజ్ఞానకు నిత్యముగావచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- రామినేని కులము, రంగారాయని వంగడము మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 110)

-నితి/-నకుల్

పురుషాఖ్యలకు షష్ఠీ విభక్తియందు—నికి, అనిగాని,—నకు అనిగాని యుండనగును.

ధర్మజునకు—ధర్మజునికి

కృష్ణునకు—కృష్ణునికి. (స సా. సం. I. విభక్తి. 40-48)

నిక్కలాదులు

'నిక్కల' మున్నగునవి.

నిక్కల, కవ్వడి, పువ్విలుకాడు ఇత్యాదులు

నిక్కలకల → నిక్కల,

కవ+వడి → కవ్వడి

పువ్వువిల్లుగా గలవాడు.—ఇత్యాది రూపములు ప్రక్రియచే సాధింపఁ జాలము.

ఇది యథాప్రయోగముగ గ్రహ్యము. (బా. వ్యా. సమాస. 20)

నిగాగమము¹

నిక్+ఆగమము.

దుమంతములగు శబ్దములకు ద్వితీయాద్యేక వచన విభక్తులు పరమగునపుడు ని(క్) అను నాగమము విభాషగా నగును.

రామునిని—రాముని

రామునిచేతను—రాముచేతను

రామునికిని—రామునకును. (బా. వ్యా. తత్సమ. 23, 24)

నిగాగమము²

ని (క్)+ఆగమము.

గుణవచనములగు నల్లాదులకు (చూ.) కర్మధారయ సమాసము నందీ యాగమము బహుళముగా నగును.

(i) చక్కనివాడు, చిక్కనిపాలు (ప్రవృత్తి)

(ii) చిన్నవాడు, పెద్దవాడు (అప్రవృత్తి)

(iii) నల్లనివాడు—నల్లవాడు (విభాష)

(iv) కమ్మందేనియ (ఇతర కార్యము)

(బా. వ్యా. సమాస. 12) (వికాసవ్యాఖ్య)

నిజ

వ్యతిరేక తృవర్ణకార్యము (చూ.) నందు వచ్చు ప్రత్యయము. 'నిజి' జీత్తు కావున ఉత్తమున కత్యమగును.

వండు+ని(జీ) → వండనివాడు

(బా. వ్యా. క్రియా. 47)

నిట్టూడులు

(నిట్టు+ఆడులు) నీరువట్టు. ఉప్పువట్టు మొదలగు శబ్దములు. ఈ శబ్దములలో అనేక హల్లులకు లోపము వచ్చును. ఉదా:- నిట్టు (నీరువట్టు), ఉప్పువట్టు (ఉట్టు) మొ॥ (వై. చం. సమాస 10)

నిడుదకుంగులు

దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగుట.

అనుకరణముగఁదు సంస్కృత శబ్దాంత దీర్ఘము హ్రస్వమగునని అప్పకవి వచించెను. (చూ. అప్య. v. 98)

ఈ యభిప్రాయము నిరాకరమని చిన్నయసూరి ఖండించెను.

‘దుర్బలస్య బలంరాజా యనవినవే! (బా. వ్యా. సంధి. 54

నిడుదలు

దీర్ఘములు.

వీనికే నెఱయక్కరములు, పొడవులు, చాఁపులు, దీర్ఘములు, (చూ.) అనియు వ్యవహారము.

ఆ, ఈ, ఊ, ఏ, ఓ ఇత్యాదులు. (అప్య. II. 10)

నిడుపులు

దీర్ఘములు.

(చూ.) నిడుదలు (అప్య. II. 10)

నిత్యబహువచనాంతములు

ఎప్పుడును బహువచన ప్రత్యయ మంతమందుండు పదములు.

అందఱు, ఇందఱు, కొందఱు. పలుగుండ్రు (వ్య) నిత్యైక వచనాంతములు (చూ.) (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద 95)

నిత్యబహువచనాంత సర్వనామము

మనము

(సం. వ్యా. సర్వ. 9)

నిత్యము

వ్యాకరణ కార్యము తప్పకప్రవర్తిలుట, “అనుదంతమగు తెనుగు చుమంత మునకు నిగాగమము నిత్యముగా నగును.

మగని చేత, మగని కొఱకు, (బా. వ్యా. తత్సమ. 24)

నిత్యైక వచనాంతములు

ఎప్పుడును ఏకవచనము అంతమందుగల పదములు.

- (i) అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ, అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట, ఇరులు, కేలు.
 - (ii) ఆరుగ, చోడి మున్నగు సస్య వాచకములు.
 - (iii) ఇత్తడి, ఇనుము, కంచు, బంగారము మున్నగు లోహవాచకములు.
- (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 23-24)

నిత్యసమాసము

తాకిక విగ్రహములేని సమాసము. లేదా స్వపదముతో కాక, అన్యపదముతో తాకిక విగ్రహముగల సమాసము.

కుంభకారుడు — 'కుంభమ్ కారః' అనికాక, 'కుంభమ్ కరోతిసః' అనురీతిని విగ్రహముండును. (ఆం. భా. శా..సమాస 85)

నిపాతన క్రియలు

నిపాతముగా నేర్పడిన క్రియలు.

తుమున్నర్థము నందును, ప్రార్థనార్థమునందును. వేటు రూపములను బొందిన క్రియలు.

అగు—కాన్, కమ్ము, కండు

వచ్చు—రాన్; రమ్ము, రండు.

(సం. వ్యా. క్రియా. 9)

నిపాతము

సామాన్య ప్రక్రియకు లోబడక, విలక్షణముగానున్న యొక్క శబ్దమునకుఁ బ్రత్యేక ప్రక్రియ చూపక, దాని రూపము 'ఇది' అని సిద్ధరూపమును మాత్రమే నిర్దేశించుటకు 'నిపాతము'ని పారిభాషిక వ్యవహారము.

వేధ, పురోధ, పురోధనుడు,

(రమణి. పుట. 295)

నిబద్ధ రూపములు

పదములందు బంధింపఁబడిన శబ్దరూపములు. వీనికిస్వతంత్రప్రయోగముగదము.

(చూ.) అనిబద్ధ రూపములు

పుస్తకము | లు.

అనిబద్ధ రూపము | నిబద్ధ రూపము

(free form) (bound form)

వీనిముందు గీతనుంతురు.—లు

(తె. వ్యా. వి. పుట 588)

నిమంత్రణము

పిలుపు, ఓ రాముడ!

సంబోధనమునకిది పర్యాయ పదముగా మహాభాష్యమునందుపయుక్తము.

(ప్రా. III.-8-161) (తె. వ్యా. వి. పుట. 834)

నిమిత్తము

సప్తమీ విభక్తి క్రింద శ్రీ గురుమూర్తి శాస్త్రి తన తెనుగు వ్యాకరణము నందుఁబేర్కొనెను. (గు. వ్యా. 84)

నిమిత్తసప్తమి

సంస్కృతమున “నిమిత్తాత్కర్మయోగే” అను వాక్యము (అష్టా. 2-8-88) చే నిమిత్తము (ఫలము) అనునర్థమున కర్మయోగ మున్నపుడు వచ్చు సప్తమీ విభక్తి. “చర్మణి ద్వీపీనం హంతి దంతయోర్దంతి కుంజరమ్, వాలేషు చమరీం హంతి సీమ్నిపుష్కలకో హతః (మ. భా. 2-8-88) అనునది నిమిత్త సప్తమికి ఉదాహరణము. ఇందలి చర్మణి, దంతయోః, వాలేషు, సీమ్ని అనుచోట్ల చర్మము నిమిత్తము, దంతముల నిమిత్తము మున్నగు విధముగా నర్థము చెప్పటచే నిమిత్త సప్తమియని భావము. సంస్కృతమున నిమిత్తాద్యర్థములందు సప్తమీవిభక్తి వచ్చుచోట్ల తెనుగున ప్రథమా విభక్తి వచ్చును. (చింతా. అజంత. 88) ఉదా:- చర్మము నిమిత్తము మొ॥

నిమిత్తార్థము

నిమిత్తమును అనఁగా పనిని దెలుపునట్టి యర్థము.

కర్మపదముతో సంబంధమున్నపుడు నిమిత్తార్థమందు చతుర్థిగాని, షష్ఠిగాని వచ్చును.

బొగ్గుల కొఱవఁ జెట్టునరికెను.

బొగ్గులవఁ జెట్టు నరికెను.

బొగ్గుల కోసరము చెట్టు నరికెను. (అం. భా. శా. విభక్తి. 87, 88)

నియతోపస్థితికము

నిత్యమైన స్ఫురణము కలది. అనఁగా ప్రాతిపదికము. (చూ.)

రామ, కృష్ణ, భార్గవ ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. కారక. 1)

నియమము

శాస్త్రము, లక్షణము, లేక అనుశాసనము.

(అం. భా. శా. అవతారిక. 8.)

నిరనునాసికము

నిర్ + అనునాసికము.

అనునాసికము (చూ.) కాని ధ్వని నిరనునాసిక మనబడును.

(వ్యతి.) సాను నాసికము. (చూ.)

‘ఆ’ అనుధ్వని నిరనునాసికముగా నుచ్చరించినచో సమ్మతిని దెల్పును.

‘అ’ అని సానునాసికముగాఁబలుకుచో (కొంచెము కాకుపుగా) ప్రశ్నను, అసమ్మతిని దెలుపును. (సు. వ్యా. పీఠిక; తె. వ్యా. వి. పుట. 89)

నిరవకాశము

అవకాశము లేనిదగుట అని యర్థము.

‘అవకాశము కలది’ యను నర్థమునిచ్చు ‘సావకాశము’ (చూ.) అనుపదము దీనికి వ్యతిరేకము.

వ్యాకరణ సూత్రములలోఁగొన్ని సావకాశములు, కొన్ని నిరవకాశములు.

“ఇఁకాదులకుఁదప్ప ద్రుత ప్రకృతికములకు సంధి లేదు” అను బాలవ్యాకరణ సూత్రము సావకాశ సూత్రము. (సంధి. 9) అట్లుగానిచో “ప్రథమేతర విభక్తి శత్రువువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వికల్పముగా నగున”ను సూత్రము వ్యర్థమగును. (బా. వ్యా. సంధి. 2) వ్యర్థమగుటకు సూత్రరచనసేయు టనవసరము కదా! అందువలన నీ ‘నిరవకాశవిధి’ ‘సావకాశవిధి’ని బాధించి పవ్రర్తిల్లును. అనఁగా ద్రుతప్రకృతికములేయైనను, ఉదంతములై ప్రథమేతర విభక్త్యంతములైన ద్రుతప్రకృతికములకు, శత్రువు ‘చు’ వర్ణమునకు వికల్పముగా సంధి గల్గును (నిరవకాశాహి విధయః సావకాశాన్ విధీన్ బాధ నై—అని పరిభాష)

నన్నున్ + అడిగె < నన్నడిగె (సంధి కల్గిన రూపము)
నన్నునడిగె (సంధి కల్గని రూపము)

వచ్చుచున్ + ఉండెను < వచ్చుచుండెను.
వచ్చుచు నుండెను. (బా. వ్యా. సం. 2, 9)

నిరాకరము

ఆకరము—స్థానము, ప్రమాణము లేనిది.

కొందఱు లాక్షణికులు ధ్రువచేత కానోపు కొన్ని నిరాకరములగు లక్షణములను నిర్దేశింతురు. అనంతర లాక్షణికులు వానిని నిరాకరములని త్రోసి పుచ్చుదురు. లక్ష్యముగాని, లక్షణముగాని సమర్థించుటకు లభింపని లక్షణమును నిరాకరముగా ద్రోసిపుచ్చవచ్చును.

ఉదాహరణము :

అప్పకవి “అనుకరించెడుచోట నవ్యయాదుల కొనఁగల బొట్టుగవకు దీర్ఘంబులకును వచ్చులోపము” (అప్ప. V. 98)

విసర్గకు లోపమే అప్పకవి చూపెనుగాని దీర్ఘమునకు లోపము, అనఁగా హ్రస్వమగుటకు ఆతఁడుదాహరింపలేదు. చిన్నయనూరి “అనుకృతిని నిడుదకుం గుఱుచయగునని యొకండు వలికెనది నిరాకరంబు” అని అప్పకవిని విమర్శించె ను. దీర్ఘముహ్రస్వమగుట కొక్క ప్రయోగమును గానరాదు. “దుర్బలస్య బలం రాజా” యన వినవె. (బా. వ్యా. సంధి. 54)

నిరాశాదులు

‘నిరాశ’ మున్నగు పదములు.

వీనికి అత్యస్త్రీ వద్భావములు నిత్యముగాఁ గల్గును.

నిరాశ, దురాశ, నిర్దయ ఇత్యాదులు. (వ్యా. భా. వ్యా. శబ్ద. 98)

నిర్జీవధ్వనులు

ఉచ్ఛారణమునందు లేకున్నను, లేఖన చిహ్నములచే నిరూపింపఁబడు ధ్వనులు.

ఖండ బిందువుఁ; శకటరేఖము అ. కాల్యేత్ వీనిని static sounds అనెను (వ్యతి.) సజీవధ్వనులు. (చూ.) (తె వ్యా. వి. పుట. 110)

నిర్దిష్టప్రీపురుషాన్యతర ప్రశ్నము

స్త్రీ పురుషుల నిర్దేశము నిర్దేశించి వారిలో నొకరిని గూర్చిన ప్రశ్నము. ఇట్టిచో ప్రశ్నార్థక శబ్దము తఱచుగా బహువచనాంతమగును.

“సీతారాము లిద్దఱలో నెవరు మిక్కిలి కరుణగలవారు?”

తఱచుగా ననుటచేత “సీతారాము లిద్దఱలో నీత మిక్కిలి కరుణగలదా? రాముఁడు మిక్కిలి కరుణ గలవాఁడా?” అనియు ననవచ్చును.

నిర్దిష్టప్రీపురుషాన్యతర గ్రహణము

స్త్రీ పురుషుల నిర్దేశము నిర్దేశించి, వారిలో నొకరిని గ్రహించుట. ఇట్లు గ్రహించునపుడును ప్రశ్నార్థకము తఱచుగా బహువచనాంతమగును.

ఈ స్త్రీ పురుషులిద్దఱలో దీని నొకరి కిమ్ము. (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 47)

నిర్దేశక సర్వనామము

ఒక ప్రాణిని గాని, ఒక వస్తువునుగాని నిర్దేశించి చెప్పునది.

ఆతడు, ఈతడు, వాఁడు, వీఁడు, ఆమె, ఆది, మొదలైనవి.

అల్ల, ఇల్ల, ఉల్ల— ఇవియును నిర్దేశక సర్వనామములే.

(అం. భా. శా. సర్వ. 8,9)

నిర్దేశము

వర్ణమును నిర్దేశించి పేర్కొనుట ఆకారము కకారము ఇత్యాదులు.

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

నిర్దేశవిశేషణము

విశేష్యమును నిర్దేశించి నిరూపించు విశేషణము.

ఆ బాలుడు, ఈ బాలిక.

(మ. ప. వ్యా. విశే. 2)

నిర్ధారణ పంచమి

(చూ.) నిర్ధారణార్థము; నిర్ధారణషష్ఠి

ఒకానొక హేతువుచేత, నొక పదార్థము కంటె వేతొక దానికి వేటుపాటు తొలచునపుడు అవధి వాచకమునకు 'కంటె' వర్ణకము చేరును.

జానపదుల కంటె నాగరులు వివేకులు.

మానహాని కంటె మరణము మేలు.

నిర్ధారణ కవధి భూతములగు శబ్దములు—జానపదులు, మానహాని. పీనికి 'కంటె' వర్ణకము చేరినది. (బా. వ్యా. కారక. 18)

నిర్ధారణ షష్ఠి

నిర్ధారణము గావించు నర్థమునందుపయ క్రమగుషష్ఠివిభక్తి—లోపల.

(i) జాతి చేతఁగాని, (ii) గుణముచేతఁగాని (iii) క్రియచేతఁగాని (iv) సంజ్ఞ చేతఁగాని సముదాయము నుండి యొకదానిని వేరుచేయుట నిర్ధారణ మనఁబడును.

ఏ వస్తువు అవధిగా నెంచుకొని నిర్ధారణమగునో, అట్టి యవధిని తెలియజేయు శబ్దముయొక్క షష్ఠికి 'లోపల' వర్ణకమగును.

1. జాతి: మనుష్యులలోపల క్షత్రియుఁడు, శూరుఁడు.

2. గుణము: గోవుల లోపలఁగపిల బహుశీర.

3. క్రియా: అర్హులలోపలఁ బాటు వాడు శ్రీమ్రగామి.

4. సంజ్ఞ: చాత్రుల లోపల మైత్రుఁడు సమర్థుడు. (బా. వ్యా. కారక. 18)

నిర్ధారణోద్భవషష్ఠి

చూ:- నిర్ధారణషష్ఠి

నిర్ధారణార్థము

నిర్ధారణమును గావించునట్టి యర్థము. అనఁగా సమాహము నందొక పదార్థమును నిర్ణయించుట.

ఈ యర్థమునందు షష్ఠీవిభక్తియందలి 'తో' 'తోపల' 'అందు' వర్ణకములగును.
మనుష్యులతోపల విద్వాంసుఁడు పూజనీయుఁడు.

(చూ.) నిర్ధారణ షష్ఠి

(ల. వ్యా. విభక్తి. 94)

ప్ర సర్వనామములు

నిర్దేశించి చూపునవి.

ఆ పట్టణము, ఆ గ్రామము

తొంటివారు పుని సర్వనామములుగాఁజెప్పిరి కాని వీనియందుఁగేవల విశేషణ
ధర్మము కానవచ్చును గాని వీని విశేషణములుగా భావించు టుితము.

(సం. వ్యా. సర్వ. 17)

ర్థకము¹

ప్రహస్య- అకాశాంత గుణవాచకములగు నల్ల మొదలగు శబ్దములనై బహుళ
మగా వచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- నల్లని కలువ, నల్లకలువ, తెల్లని తమ్మి, తెల్ల
తమ్మి మొ॥ (అథ కా అజంత 89) బహుళమనుటచే చక్కని వాఁడిత్యాదులండు
నివర్ణకము నిత్యము.

ర్థకము²

విశేషణమగు వ్యతిరేక క్రియమీద నివర్ణకమగును.

చేయని, వండని

(ల. వ్యా. క్రియా 47)

యము

తిరుగు లేకుండఁ జేర్కొనుట ఈ యర్థమునందు—ఏత్యముపయుక్తము.

ఇతఁడే దాసవ చక్రవర్తి.

(అం. భా. భూ. 154, 155)

యార్థము

తిరుగులేమిని తెలుపు నర్థము.

పొమ్ము, పో-అను క్రియలు వాని స్వార్థము నందుఁగాక, నిశ్చయార్థమునందు
దుపయుక్తము

'పొమ్మెవ్వఁడ నీకు నేను బుద్ధులు సెప్పన్'

'అంతే పో తమ్ము కపిధ్వజ ప్రభలు అంధీభూతులన్ సేయవే'.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 22)

షిధసందులు

నిషేధింపఁబడిన సందులు, విధింపఁబడిన సందులకన్న, నిషేధింపఁబడిన
సందులు బలీయమైనవి.

క్వార్థకేశికార సంధి, ద్రుత ప్రకృతికసంధి ఇత్యాదులు బాలవ్యాకరణమునందు
నిషేధింపఁబడినవి. (భా. వ్యా. సంధి 8,9) (తె. వ్యా. వి. పుట. 488)

నీలుగులోనగునవి

నీలుగు, నెగయు మున్నగునవి.

ఇట్టి పదముల యాది యందున్న నకారమునకు లోపము బహుళముగానగును.

నీలుగు—ఈలుగు

నెగయు—ఎగయు

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 10)

ను¹(న్)

మహద్వాచకములుగాని శబ్దములపై ద్వితీయైక పదన (అమ్) స్థానమునవచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా: వనమును, శకమును మొ॥ (ఆథ. కా. ఆజంత. 13)

ను²

భూతభవిష్య ద్వర్తమానా ద్యర్థములందు అన్ని క్రియలకును ఉత్తమ పురుషైక పదనమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- ఘటింపన్ (వృత్తిరేకము), ఘటింపుచున్నాను (వర్తమానము), ఘటింపగలను (భవిష్యత్తు), ఘటింతును (తద్ధర్మము) మొ॥ (చింతా. క్రియా. 25)

ను³

సముచ్చయము మున్నగు చార్థములందు నిపతింపబడిన యవ్యయము. ఉదా:- యక్షేషుండును, దైవతేభుడును నిత్యంబున్నుభంబియరో మొ॥ (వై. చం ఆవ్య. 10)

ను⁴

దేశ్యమగు అస్మచ్చబ్ధము (నా అనునది) కంటె పరమంచున్న ను (ప్రథమైక పదన) ప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- నేను (నా+ను) (చింతా. హలంత. 14) ఇట ప్రథమాయామేదస్మదః (చింతా. హలంత. 18) అను సూత్రముచే 'నా' లోని ఆకారమునకు ప్రథమా విభక్తియందు ఏకారమాదేశముగ వచ్చినది.

నుగాగమము

స్వ^{క్} + ఆగమము

(1) సమాసములందుదంతములగు స్త్రీసమము; కు; —పు, —ంపులకు:

పరుషములుగాని, సరళములుగాని పరమగునపుడు ఈ 'ను' ఆగమము పూర్వ పదాంతమునజేరును.

సమాసములలో నుగాగమమునకు స్వత్వము లేదు.

చిగురుంగయిదువు

తకుసుంగజ్జెలు

సింగపుంగోదము

ఉన్నతపుంగోడుగు.

(బా. వ్యా. సంఘి. 25; 38, 39)

(ii) తృతీయాది విభక్తులకు నీయాగమమగును. రామునిచేతను, రాముని తోడను ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. తత్వము. 8)

(iii) కఃజి (చూ.) పడుజులు (చూ.) పరమగునపుడును నీయాగమమగును.

పండఁగలడు, పండఁగలరు

పండఁగలవు, పండఁగలరు

పండఁగలను, పండఁగలము

పండఁబడును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 21)

నుజీ

తుమర్థము సంపన్న (చూ.) భావలక్షణము (చూ.) నందును రాతువునకు నుజీ వర్ణకమగును. 'ను' జీత్తు కావున ఉత్వమున కత్వమగును.

పండు+ను (జి)→పండను

చైత్రుడు పండను బోయెను.

చైత్రుడు పండనతిథి వచ్చెను.

(బా. వ్యా. క్రియా. 40)

నుజ్యంతము

నుజీ+అంతము

'నుజీ' జీత్తు కావున ప్రక్కనున్న ఉత్వము అత్వమగును.

పండు+ను(జి)→పండను (పండుటకు) (నుజ్యంతము)

(బా. వ్యా. క్రియా. 115)

నుడితొలి హ్రస్వము

మాటయొక్క తొలి హ్రస్వము. ఇట్టి తొలి హ్రస్వముపై ఖండబిందువుండదు.

అంట, ఇక, చుడు—అను నీమాడు శబ్దములును ఇందుల కపవాదము.

ముంగొంగు, క్రొంబసిడి.

(బా. వ్యా. సంధి. 22)

ను,ని, వర్ణములు

ద్వితీయా విభక్తియందు వచ్చు వర్ణకములు. ఇవి తుదిని జేరిన పదములు కర్తృముగగును.

చాళుక్య ధరి తీవుని, విశ్వేశ్వరుని సిరులు వొందును.

రాముడు రాజ్యమును త్యజించెను.

(కా. చూ. IX. 74)

సుమ్

సమాసములందును అందు - కూర్చి - పట్టి విభక్తులును, తన ఆనునదియు పరమగునపుడును ఉకారాంత పదముకంటె వచ్చు ఆగమము (చింతా. సంధి 81) సమాసములందు పరుష సరళములు పరమగునపుడే ఈ యాగమము వచ్చును. ఇందలి ఉకార ముచ్చారణార్థము. మకార మితస్సంజ్ఞకము. దీనికి సరళములు పరమగునపుడు బింద్వాదులు ఆదేశములగును. ఉదా:- గండుంగోయిల (గండు+న్ + కోయిల) కులుకుంబల్కులు (కులుకు+న్+పల్కులు) రామునందు, జ్ఞానముం బట్టి, జపముంగూర్చి మొఁ నుమోచితః (చింతా. సంధి. 81) అను నుమ్మిదాయక సూత్రమందలి చకారముచే ఈ నుగాగమము ఉకారాంతములు కాని వానికిని రావచ్చును. ఉదా:- చక్కందనము, తియ్యందనము మొఁ (అహో. సంధి 81)

(ii) 'ఇటఁబోడి పరమగుచో నెల్లెడల నుమ్మగున'ని ప్రౌఢవ్యాకరణము నందొకచోనిది యుపయుక్తము.

అలరుఁబోడి, విరిఁబోడి, ననఁబోడి మున్నగునవి. (ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 19)

సుత్తో

రేఫను ఇత్సంజ్ఞగా కేతన తన వ్యాకరణమునందుపయోగించెను.

అకార, ఇకారాంత, శబ్దములపై యు(త్తో); ఉకారాంత శబ్దములపై ను(త్తో) సముచ్చయార్థము నందుజేరును.

అన్నయ, తల్లియ

మనుమఁడును, విష్ణువును,

(ఆం భా. భూ 67)

ను, ఱు, లు, రు, లు

సంధి యందు ను, ఱు, లు, రు, లు పొల్లలగును.

కను + కొనలు → కన్నొనలు

పదాఱు + వన్నెలు → పదార్పన్నెలు

నలు + మోములు → నల్మోములు

వారు + పరమమునులు → వార్పరమమునులు.

(రంగ. IV. 5)

ను వర్ణము

ద్వితీయా విభక్తి. (దీనిని వర్ణకమనుటయే యుచితము)

డుమంతము మీది దీని యుత్వముగ కిత్వమగును.

రాము + ను — రాముని

భార్గవు + ను — భార్గవని

(భా. వ్యా. తత్సమ. 2;25)

ను శబ్దము

(i) సముచ్చయము (చూ.)

అన్నయుం దమ్ముడును

(ii) అర్థవిశేషము

పెంపు జనుదగ్గిసూనుడును బోలడు,

(iii) పాద పూరణము.

అందఱున్ వివశులైరి.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 116)

నృసింహ వ్యాకరణము

కర్త : కట్టేపల్లి వరాహనృసింహ పట్నాయక్.

ఇది విశాఖ పట్టణమునందు 1872లో ప్రకటితము.

నృసింహుడు

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణికి నృసింహపండితీయమును పేర వ్యాఖ్యానమును రచించిన ఆంధ్రవ్యాకర్త. క్రీ.శ. 1560-1700 మధ్యభాగమునకు చెందినవాడు. ఈతని వ్యాఖ్య అలభ్యము. ఈతని పేరు అహోబలపండితీయమున నాలుగు చోట్ల పేర్కొనబడినది. (అహో. 156, 213, 229, 246 పుటలు). ఈతడు నృసింహ పండితీయమును పేర అధర్వణకారికావళికే వివరణము వ్రాసెనని రా.శ. గారి యభిప్రాయము (ఆం. వ్యా. వి. 492. పు.)

నెన్నడాదులు

నెన్నడ, నెన్నడుము మున్నగునవి.

ఇందు పూర్వపదము 'నెఱి' గా భావించుటచితమని సూచింపఁబడెను.

నెఱ+నడ—నిండైన నడ.

నెఱి+నడ—రమ్యమైన నడ,

నెఱ+నడుము —నిండైన నడుము.

నెఱి+నడుము—రమ్యమైన నడుము.

(చూ.) నెఱ, నెఱి.

(ప్రొ. వ్యా. సంధి. 14)

నెఱ

పూర్ణార్థకము

నెఱ+మది—నెమ్మది.

(బా. వ్యా. సంధి. 39)

(ప్రొ. వ్యా. ,, 14)

నెఱ యక్కరములు

నిండైన యక్షరములు. దీర్ఘములు, చూ. నిడుదలు.

(అప్ప. II. 10)

నెఱునున్న

పూర్ణబిందువు /०/

(స. సా. సం. I. వర్ణ. 8.)

(బా. వ్యా. క్రియా. 90)

నెఱునున్న లఱునున్నలగుట

తద్భవము లేర్పడు పద్ధతులలోనిది యొకటి.

కొన్ని పూర్ణబిందువులు ఖండ బిందువులుగా మారును.

తరంగములు—తరంగలు

లాంగలము—నాంగలి

(క.సం.వి.III.1.)

నికారము

విశేషణములపై వికల్పముగాజేరు వర్ణము.

నల్లని కనుగవ.

నల్ల కలువ.

(కా.చూ.IX.127)

నికారలోపము

పంచమీ విభక్తికి ముందరి 'ని' కారము వికల్పముగా లోపించును.

కృష్ణుని కంటె— కృష్ణుకంటె,

(రంగ.IV.58, F4, 55)

నెఱి

రమ్యార్థకము నెఱి+నడుము → నెన్నడుము. అందమైన నడుము.

(ప్రొ. వ్యా. సంధి: 14)

నైజపదములు

అన్యభాషాపదములు కాక, ఆ భాషలో సహజముగా నేర్పడిన పదములు. వీనినే దేశ్యము లందురు.

ఆంగ్లమునందలి indigenous words అను వ్యవహారమునకిది యను వాదము.

ఊరు, పేరు, ముల్లు

(తె. వ్యా. వి. అనుబంధం 22 పుట)

నైజము

సహజము. మార్పు చెందనిది.

తత్సమ విశేషణములు — నైజము, తరము, తమము అని ముత్యైఘఃగులు

ఆంగ్లము నందలి Positive degree అనుదాని కనువాద ప్రాయము

గురు, గురుతరము, గురుతమము

¹నైజము. (కు. వ్యా. పుట. 2) (తె. వ్యా. వి. పుట. 885)

-న్ను

దేశ్యములగు యుష్మదస్మచ్ఛబ్దముల (నీ, నా అను వాని) కంటె పరమైన అమ్ (ద్వితీయైక వచన) ప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ఆదేశము. ఈ యాదేశము వచ్చినపుడు నీ, నా లతోని దీర్ఘచ్చునకు హ్రస్వమును వచ్చును. (చింతా. హలంత. 15) నిన్ను, నన్ను, 'న్ను' వర్ణకమందలి సంయుక్తాక్షరములలో నొక హల్లునకు లోపము వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా:- నిను, నిన్ను- నను, నన్ను (చింతా. హలంత. 16)

న్న్యంతత

(న్ని+అంతత) 'న్ని' యను వర్ణమంత మందుఁ గలిగి యుండుట. ఎంత కొంత మున్నగు కియదర్థాదులకు జడవాచకత్వమున 'న్న్యంతత' కలుగును. ఉదా: ఎన్ని, కొన్ని, ఇన్ని, అన్ని మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 75)

న్యాయము

ని+ఆగమము

తృతీయాది ఏకవచన విభక్తులు పరమగునపుడు మహత్తుల మీద నీయాయము విభాషగా నగును.

పురుషుని చేతన్

పురుషు చేతన్.

(ల. వ్యా. సుబ స్త. 28)

న్యూనక్రియలు

అన్ని కాలములందును, పురుషులందునుగాక కొన్ని కాలములందును, పురుషుల యందును, మాత్రమే ప్రయోగింపఁబడు క్రియలు.

ఒల్లఁడు, వలయును.

(సం. వ్యా. న్యూనక్రియలు. 1)

న్యూనపదము

లోపించిన పదము.

“శ్రీరామ చంద్రుని శరణు చొరమి హతుఁడాయెను.”

ఇందు 'రావణుడు' అనుపదము న్యూనము.

న్యూన పదము వలన కొన్ని యెడల నపార్థము కూడ కల్గవచ్చును.

ఇట 'వాలి' యనియు చెప్పవచ్చును.

(సు వ్యా. పుట. 873)

న్యూనబిందువు

బిందువు (full stop) కన్న తక్కువ విరామముగల బిందువు [:] (colon)

దూరసంబంధముగల రెండు ప్రత్యేక వాక్యముల నడుమ నీగుఱుతు వచ్చును.

“లోకములో నాకంటెఁ బ్రాజ్ఞుడు లేడనుకొకు: ఒకరిని మించిన వారొక రుండనే యుందురు”

ఇది మూఁడు మాత్రల కాలపు విరతిని దెలుపును.

(సం. వ్యా. విరతులు. 1)

స్యానవచనములు

ఐన, ఏని, ఏ, ఓ మొదలైనవి. ఇవి యధ్యాహార్యము లగును.

ఎత్తైఱగున ధర్మక్రియఁ జిత్తమునఁ జెర్పవలయు జీవించు తఱిన్.

ఎత్తైఱగున నైనను లేక ఎత్తైఱగున నేని యని యర్థము.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 3)

స్యానాధికార్యర్థయోగము

తక్కువ, ఎక్కువలను దెల్పు అర్థసంబంధము. ఇట్టి యర్థమునందు ‘కంటె’ వర్ణక ముపయుక్తము.

వీఁడు వానికంటె నధికుఁడు

వీఁడు వాని కంటె సీచుఁడు.

(ల. వ్యా. విభక్తి. 92)

ప్ర¹

ఉభయోష్ఠ్య స్పర్శము

పైపెదవి స్థానము

క్రింది పెదవి కరణము

స్పర్శప్రయత్నము

శ్వాసము

అల్పప్రాణము

ప్ర²

లఘు పూర్వకమైన ‘కనుమ్వాదుల’ (చూ.) ‘ము’ వర్ణ స్థానమున వచ్చు వర్ణ కము.

కనుము+పూలు → కనుపపూలు

ఇనుము+ముక్క → ఇనుపముక్క

జనుము+నార → జనపనార.

(ఇట్లు వ్యాకర్త పేర్కొన్నను ఇట 'ము' వర్ణము 'పు' వర్ణమై, దానిపై 'అ' త్వము సంబంధార్థమందుఁజేరినట్లు తలంపనగును. కనువు+అ+పూలు కనుపపూలు, ఇనువు+అ+ముక్క → ఇనుపముక్క) (బా. వ్యా. సమాస. 19)

-వ-³

కొన్నియెడల శత్రుత్వ పరక 'చు' వర్ణమున కాదేశమగును.

చేరుచుచును—చేరుపుచును.

గర్జించుచు—గర్జింపుచు (ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 17)

వ⁴

'తిరియు' మున్నగు ధాతువులకుఁజేరు కృత్ప్రత్యయము.

తిరియు—తిరపము.

కలియు—కలపము.

మా. తిరియ్యాదులు. (బా. వ్యా. కృదంత. 9)

పంచమి

ఒక నామ విభక్తి.

(i) పాయుటకుఁ బట్టయినది.

హిమగిరి వలన గంగ వొడమె. (ఆం. భా. భూ. 10)

(ii) వలన, కంటె, పొంటె, పట్టి, ఉండి, కతన

(కా.చూ. IX. 97; ఆం. కా. 184)

(iii) వలన, కంటె, పట్టి పంచమి

(బా. వ్యా. తత్సమ. 5)

పంచమీ బహుప్రీహి

విగ్రహ వాక్యమునందు పంచమీ విభక్తిని చెప్పకొన్నచో పంచమీ బహుప్రీహి యగును.

నిరస్త దోషులు—ఎవరివలన నుండి దోషములు నిరస్తములయ్యెనో వారు—ఆనఁగా మునులు. (సు. వ్యా. సమాస. 57)

పంచాశద్వర్ణములు

ఏఁబది వర్ణములు

పదునాఱు స్వరములు, కకారము మొదలు క్షకారము వఱకుఁగల ముప్పది నాల్గు వ్యంజనములు, ఇందు శ కారము విడువఁబడెను.

ఇవి సంస్కృత భాషకుఁగల వర్ణములు. (అ. ఛం. IV. 123, 124)

పగతాదులు

‘పగత’ మున్నగు శబ్దములు.

వీని బహుపదన లకారమునకు రేఫమాదేశమగును.

పగతురు, నెయ్యురు, మార్తురు, అల్లరు, బలియురు (బా.వ్యా.ఆచ్చిక.5)

వక్ష

బిందు పూర్వక పవర్ణము

‘నాము’ మున్నగు శబ్దములకు (చూ. నామ్వాదులు) వృత్తియందు ‘ము’ వర్ణమున కాదేశమగును.

నాము+చేను—నాపచేను.

పాము+తేడు—పాపతేడు (బా. వ్యా. సమాస.19)

పట్టాభిరామ పండితీయము

కర్త : శ్రీ పేదము పట్టాభిరామ శాస్త్రి

క్రీ.శ. 1816

ఇది పద్యములందు రచింపఁబడినది. ఇందు సంజ్ఞాసంధి, అజస్త, హలస్త, సమాస, క్రియాపదచ్ఛేదము లాఱు గలవు.

195!లో వావిళ్ళవారు దీనిని తిరిగి ముద్రించిరి.

తెనుఁగు వ్యాకరణక్రమ పరిణామచరిత్రను తెలిసికొనఁగోరు వారికి గ్రంథము పకరించునని ప్రకాశకుల యభిప్రాయము.

పట్టాభి రామశాస్త్రి వేదం

క్రీ.శ. 1760-1820.

చిన్నయకుఁ బూర్వలై న వైయాకరణాలలో వీరు ప్రసిద్ధులు.

వీరు రచించిన “ధాతుమాల” (చూ.)

బాషా పరిశోధనమున కుపకరించును.

వీరు పద్యములలో వ్యాకరణ రచన మాండ్రభాషకుఁగావింప నుద్యమించిరి కాని, అది పూర్తికాలేదు.

వీరు ఘోర్పుసెంటు జార్జికోట కళాశాలలో సంస్కృతాండ్ర ప్రధానోపాధ్యాయులుగా పనిచేసిరి.

- పట్టి

పంచమీ విభక్తి ప్రత్యయము. ఇది గుణము పేతువగునపుడు ‘విభాషాగుణేఽక్రియామ్ (అష్టా.)’ అను సూత్రముచే సంస్కృతమున పంచమీ విభక్తి వచ్చు

చోట్ల వచ్చును. ఉదా:- జ్ఞానముబట్టి మోక్షము, జ్ఞాద్యము బట్టి బద్ధుడు మొ॥
(అథ. కా. అజంత 29) చూ:- పట్టి వర్ణకము.

పట్టి వర్ణకము

గుణవాచకములకుఁ బరమగు ప్రత్యయము. ఇది పరమగునపుడు నుగాగమ మగును.

జ్ఞానముబట్టి (ల.వ్యా.అజ.స్త. 28; బా. వ్యా. తత్సమ. 9)

పట్టుడి

దీనిని పంచమీవిభక్తిగా గురుమూర్తిశాస్త్రిగారొక్కరే తమ వ్యాకరణమునందుఁ బేర్కొనిరి. (గు. వ్యా. 84 అంశము)

పడుజ్యనుబంధము

పడుజి+అనుబంధము

పడు(జి) 'జి' ఇత్తుగావున ఉత్వమున కత్వమగును.

కర్మార్థక వాక్యరచనమందు క్రియకు పడు(జి) అను అనుబంధముచేరును.

కొటు+పడు(జి)—కొట్టబడు (బా. వ్యా. క్రియా. 49)

-పడె,-పఱచె,-పెట్టె,-పాటులు

ఈ నాలుగు నుడువులు సంస్కృత శబ్దములపై ప్రయోగింపఁజెల్లును.

సుఖపడె, సుఖపఱచె, సుఖపెట్టె, దుఃఖపాటు (రంగ. IV. 70-75)

-పద్యాదులు

పడు+అదులు : ఆకృతిగణము

-పడు, - పెట్టు, - పాటు, - పట్టె - ఇత్యాదులు. ఇవి పరమగునపుడు ము వర్ణకమునకు లోప పూర్ణబిందువులు విభాషనగును. (కర్తృవాచక 'ము' వర్ణకమునకు మాత్రమిట్టి లోపముండదు)

భయము+పడె { భయపడె
భయంపడె
భయముపడె

(బా. వ్యా. సంధి. 48)

పద్యాదులు

పడు+అదులు.

పడు, చెడు, అడుచు, కఱచు, పొడుచు, ఓడు మున్నగు ధాతువులు.

‘టు’ అను కృత్రుత్వము పరమగునపుడు ఈ ధాతువు లాద్యక్షర శేషములై దీర్ఘము నొందు.

పడు+టు—పాటు

చెడు+టు—చేటు

ఆడుచు+టు—ఆటు

క ఆడు+టు—కాటు

పొడుచు+టు—పొేటు

ఓడు+టు—ఓటు

(బా. వ్యా. కృదంత. 8)

పతిక్రియార్థములు

పతి=గతౌ అను ధాతువు అర్థముగల పడు మున్నగు శబ్దములు. ఇవి పరమగు నపుడు ప్రథమా విభక్తి ము వర్ణకమునకు లోపహర్ణ బిందువులు వికల్పముగా నగును. ఉదా:- భయపడి (మువర్ణకలోపము), భయపడి (మువర్ణకమునకు హర్ణబిందువు), భయముపడి (లోపహర్ణ బిందువులు రాని పక్షమున) మొ॥
(చింతా. సంధి. 18)

పతిధాతువు

పతి (పతి=గతౌ) ధాత్వర్థముగల ‘పడు’ అనునది. ఇదికర్మార్థమునధాతువులై చేరును. ఉదా:- ఘటింపఁబడుచున్నాఁడు, ఘటింపఁబడెను. మొ॥ (చింతా. క్రియా. 49)

పత్యర్థము

(పతి+అర్థము) పతి=గతౌ అను ధాతువుయొక్క అర్థముగల ‘పడు’ అనునది. (అథ. కా. సంధి. 9) ఇదియే చింతా లోపతి క్రియార్థమని చెప్పఁబడినది, చూ:- పతి క్రియార్థము.

పదకొండవ శతాబ్దపు తెనుఁగు

డాక్టర్ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు తాము రచించిన ఆంధ్రభాషా చరిత్ర గ్రంథమున కనుబంధించిన ఈ శీర్షికగల ప్రకరణము. నన్నయనాటి తెనుఁగు భాస నభివర్ణించును.

ఇది తెలుఁగు భాష విరచితమైన ఏకకాల భాషావ్యాకరణములలో (చూ.) (synchronic grammar) మొదటిదన వచ్చును.

పదజాతము

భాషకుఁగల పదసమూహము. (vocabulary)

ఇందు అన్యభాషా పదములు, (విశేషమగు మార్పులు లేకుండ తత్సమ రూప

మునఁ జేరినవి, మార్పులతో తదృవరూపమునఁ బ్రవేశించినవి) స్వభాషాప దములు నుండును.

నిఘంటువు లిట్టి పదజాతమును సమకూర్చును. (తె. వ్యా. వి . పుట. 127

పదమధ్యఅకారలోపసంధి

అబ్బరము—అబ్రము.

(ప్ర. వ్యా. 70)

పదమధ్యఇకారలోపసంధి

పదమధ్యమందలి న, ల, డ, మున్నగు వానితోఁ గూడియున్న 'ఇ' కార మునకు లోపము వికల్పముగా వచ్చును.

ఉనికి—ఉన్కి

ములికి—ముల్కి

బుడిపి—బుడ్పి

(ప్ర. వ్యా. 76)

పదమధ్యఉకారలోపసంధి

పదమధ్యమందు న, ల, డాదులతోఁ గూడియున్న ఉకారమునకు లోపము వికల్పముగా నగును.

పునుక—పున్క

చిలుక—చిల్క

గాడుపు—గాడ్పు.

(ప్ర. వ్యా. 88)

పదమధ్యద్రుతలోపబింద్వాదేశములు

వర్తమాన క్రియారూపములమధ్య ఉత్పముతోఁగూడిన నకారములోని ఉత్పము నకు లోపము; పూర్వబిందు వాదేశమును వికల్పముగా నగును.

అనుచును—→అన్చును—→అంచును.

వినుచును—→విన్చును—→వించును. (అప్ప. V. 181, 182, 188)

పదమధ్య యకారము

తాయెతు, ఉయ్యెల, పయ్యెద—అను రీతిని పదమధ్యమందు ఎత్వముతోఁ గూడిన యకారమే కాని, అత్వముతోఁగూడిన యకారముండదని ముద్దురాజురామన పేర్కొనుట సరిగాదని స.సా.సం. కర్త అత్వముతోఁగూడిన యకార మధ్య పదముల కుదాహరణముల నొసఁగెను.

అబ్బనాభుని తూగు టుయ్యెలలు గంటె

(స.సా.సంధి. 190, 195-198)

పదమధ్యసంధి

ఒక పదమునందుగల్గ వర్ణలోపాగ మాదేశములగు మార్పులు.

వేడుక—వేడ్క

పూనిక—పూన్కి

కలిమి—కల్మి

పేరిమి—పేర్మి

(వ్య.) చూ. పదాంత సంధి

(అ. ఛం. IV. 145)

పదము

(i) విభక్త్యంతము

నామ, క్రియా విభక్త్యంతమందుగలవి పదము లనబడును.

మగఁడు, వచ్చుచున్నాఁడు

అందఁగాఁడు, పాట

(అం. భా. శా. సంజ్ఞా. 51)

(ii) ప్రయోగమునకుఁదగినది, ఇతరములతో నన్వయింపనిది, ఏకమైనది,

అర్థమును శబ్దవ్యాపరముచే బోధించునదియైన వర్ణము, లేక వర్ణసముదాయము.

ఘటము

(ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 2)

పదాంతసంధి

పదము యొక్క అంతమందుగల్గ సంధి.

రాముడు+అతడు → రాముడతఁడు

దీనినే యాధునికులు External Sandhi అందురు.

(వ్య.) పదమధ్య సంధి (Internal Sandhi)

(అ. ఛం. IV. 45)

పదాద్యమగు ప్రాసమము

పదము యొక్క ఆదియందుండు స్వరము. ఇది ప్రాసస్వగుచో, దానిపై పూర్వబిందువే కాని ఖండ బిందువుండదు.

(ఇందులకు-అట, ఇక, యఁడు అను శబ్దములు మూఁడు మాత్ర మవవాదములు)

ముంగొంగు, క్రొంబసిఁడి

కంటిని—ఇత్యాదులు.

(ఛా. వ్యా. ఆచ్చిక. 38; సంధి 22)

పదాద్యములు ఋ, ౠ వర్ణములు

ఇవి ర, ల తుల్యములు. కావున

(1) అతఁడు+ఋషి—అనుచో సంధిలేదు.

(ii) ఆ+ఋషి—యడాగమములేదు.

(iii) వచ్చెన్+ఋషి—ఇట ద్రుతమునకు సంశ్లేషము లేదు.

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 1.)

పద్మనేత్రి

(చూ.) మీననేత్రి.

(బా. వ్యా. తత్సము. 85)

పద్యాంధ్ర వ్యాకరణము¹

బాలవ్యాకరణ రచనకుఁ బూర్వము చిన్నయసూరి కొన్ని వ్యాకరణ రచనలు గావించెను. అందిది మొదటిది.

దీని సీతఁడు క్రీ. శ. 1840 ప్రాంతమున రచించి యుండునని భావింపఁబడుచున్నది. ఇది యసమగ్రము.

పద్యము వ్యాకరణ రచన కంతగా ననుకూలముకాదని సూరి యభిప్రాయపడి నట్లును ఈ రచన మందుకే పూర్తికాలేదనియు ననుమానింపఁబడుచున్నది.

పద్యాంధ్ర వ్యాకరణము²

ఇది శ్రీ మల్లంపల్లి మల్లికార్జున శాస్త్రి గారిచే క్రీ. శ. 1897లో విరచితము.

వీరు ఏలూరు చర్చిమిషన్ హైస్కూల్ నందు ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులుగా నుండిరి. సాంకేతిక క్లిష్టత లేకుండ ఆంగ్లవ్యాకరణ పద్ధతిలో రచింప వలయువని వీరి యాశయము. ఇందు మూడు పరిచ్ఛేదములు గలవు (1) వర్ణ (2) శబ్ద (3) వాక్య ఇవి యనేక ప్రకరణములతోఁ గూడినవి.

తన్

ఇరు, తొమ్మిది, తూము శబ్దములు పరమగునపుడు పది శబ్దమునకు వచ్చు అదేశము. ఉదా:- పన్నిదట్లు (పది+ఇదట్లు) పందొమ్మిది (పది+తొమ్మిది) పందుము (పది+తూము) (వై. చం. సమా. 28)

పయఃప్రభృతులు

(పయన్+ప్రభృతులు) పయన్. వయన్, సరన్ మున్నగు సకారాంత శబ్దములు వీనియంత్య సకారమునకు లోపమురాదు (చింతా. హరింత. 9) ఉదా:- పయస్సు, వయస్సు, సరస్సు, మొ॥ చూ:- అపయః ప్రభృతులు.

పయోగణము

పయన్ మున్నగు శబ్దముల గణము. చూ:- పయఃప్రభృతులు.

పరరూపము

పరమందుండు దానియొక్క రూపము. ఆహా+అహా (పరరూపము)

ద్విరుక్తము యొక్క పరరూప మామ్రేడిత మనఁబడును.

(బా. వ్యా. సంధి. 10)

పరమాపసంధి

పరమందున్న వర్ణస్వరూపము నిలిచి యుండునంధి.

పూర్వపరస్వరములకుఁ బరస్వరమేకాదేశముగా నిల్చునంధి. ఇట్టి సంధి తెలుఁగు భాషలో నియతముగా నుండును. రాముడు+అతడు—→రాముడతడు; సంస్కృతము నందొక్క 'శకంధ్యాదుల' యందు మాత్రమే నియతము.

చూ. శకంధ్యాదులు. (మ.ప.వ్యా.సంధి.80)

పరస్వరము

పరమందున్న యచ్చు. రాముడు+అతడు—→రాముడతడు

పూర్వపరస్వరములకుఁ బరస్వర మేకాదేశమైనది.

(భా. వ్యా. సంధి. 1)

పరాజయము

డయ్యుట.

'డయ్యుట' దేనివలనఁ గల్గునో దానికి 'వలన' వర్ణకమగును.

అథ్యయనము వలన డస్సె. (భా. వ్యా. కారక. 9)

పరాభాక్కు

విందు రూపమున మూలాధార చక్రములో నచటి వాయువుచే సంస్కారీ భూతమైన వాక్కు.

ఇదిస్పంద రహితము. యోగులకు మాత్రమే యనుభవనీయము.

ప్రాచీన భారతీయులు పేర్కొన్న చతుర్విధ వాగ్బేదములలో నొకటి.

(తె. వ్యా. వి. 71-3)

పరిణతిక్రియలు

మార్పుజెందగా నేర్పడిన క్రియారూపములు.

ధాతువులు మార్పునకు లోనైన పిమ్మట వానికి 'ఇంచు' (క్) చేర్చగా నేర్పడిన క్రియలు. తత్సమ క్రియలలో నొక తరగతి క్రియలు.

భూ—→భవ్+ఇంచు (క్)—→ప్రభవించు

జి—→జియ్+ఇంచు (క్)—→జియించు (ప్ర. వ్యా. 349)

పరిణతిక్రియలు

సంస్కృత ధాతువుల నన్నింటిని తెలుఁగునఁ జేర్చుకొనుట కనువుగా నుండున నిబింతామణికర్త వానిని ఉపకృతి క్రియలు పరిణతి, క్రియలు, సంవృతి క్రియలు

అని మూడు విధములుగా విభజించెను. ఏ ధాతువుల ప్రకృతులుతెలుగున అయ్, అవ్, అర్ అనునవి అంతమందుఁ గలవిగ నుండునో అవి పరిణతి క్రియలు. ఉదా:- భూ (సత్రాయామ్), (జయే), భృ (భరణే) మొ॥ ప్రభవించు (ప్రభూ > ప్రభవ్) జయించు (జి > జయ్), భరించు (భృ > భర్) ఇత్యాది రూపములలో అవ్, అయ్, అర్ అంతమందుంగల రూపములు ప్రకృతులగుటచే భూ, జి, భృ ఇత్యాదులు పరిణతి క్రియలగుచున్నవి. (చింతా. క్రియా. 1, 3, 4) 'అచూఽన్త త్యేన పరిణమతే ఇతి పరిణతిః' (అయ్ మున్నగునవి అంతమందుండునట్లు పరిణమించుచున్నది కనుక పరిణతి క్రియ) అను వ్యుత్పత్తిచే ఈ సంజ్ఞ అన్వితము (అహో. క్రియా. 15)

పరిమాణకారార్థకములు

అంత, ఇంత, ఎంత, కొంత మున్నగునవి.

ఇవి విశేషణ ధర్మము గలవయ్యు, విశేష్య సూచకములగుచు, సందర్భోచితము గాఁ గర్తవ్యము.

అంతయున్నది.

ఇంత చాలును.

ఎంత కలదు?

కొంతవోయెను.

(ఆం. భా. శా. సర్వ. 21)

పరిమాణసంధి

పరిమితిని దెల్పు ప్రత్యయమగు—ఎఁడు (చూ.) తోగల్గు నిత్యసంధి.

చూ. అపదాది స్వరసంధి.

మనెఁడు, కమికెఁడు, జేనెఁడు ఇత్యాదులు. దీనికి పరిమితార్థసంధి (చూ.) అనియు వ్యవహారము. (అప్ప. V. 72)

పరిమాణార్థము

(i) పరిమితిని దెల్పునట్టి యర్థము. ఈ యర్థము నందు ప్రథమైకవచనము మీఁదనే—ఎఁడు వర్ణకము పరమగును. అప్పుడు సంధి నిత్యము.

మానెఁడు, జేనెఁడు

(ప్రౌ. వ్యా. తద్వి. 15)

(ii) తద్గత ప్రత్యయములు చేరు నర్థములలో నొకటి

కటిద్వయసము. కంఠదమ్మము

ఊగుమాత్రము

(ఆం. భా. శా. సమాస. 88)

పరిమితార్థశబ్దసంధి

పరిమితిని దెల్పు శబ్దముతో నిత్యముగాఁ గల్గుసంధి.

మానెఁడు, వీసెఁడు, జేనెఁడు (చూ.) పరిమాణసంధి. (అప్ప. V. 72)

పరుషములు

(i) ఉచ్చారణమునందు నాదతంత్రులు శ్లఢనము చెందని వర్ణములు. వీనినే శ్వాసవర్ణములు (sudras) అందురు. తెలుగు భాషలో కచటతపలకు మాత్రమే పరుషసంజ్ఞ పరిమితము. (తె వ్యా. వి. పుట, 21)

(ii) క, చ, చ ట త, ప, లు. (గు. వ్యా. అ. 10. అంశము)

(iii) కచటతపలు, (ఇట తాలవ్యచకారము ద స్త్యచకారమునకు గ్రాహకము) (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 5, 7) (చింతా. సంజ్ఞా. 38)

పరుషేతరములు

పరుష+ఇతరములు.

పరుషములు కాక, తక్కిన వర్ణములు.

ఇవి పరమగునపుడు, క్రొత్తశబ్దముయొక్క అద్యక్షర శేషమునకు నుగాగమ ప్రాప్తిలేదు. మీది హల్లునకు ద్విత్యము కల్గును.

క్రొత్త+గండి—క్రొగ్గండి

క్రొత్త+నన—క్రొన్నన

క్రొత్త+మావి—క్రొమ్మావి. (బా. వ్యా. సంధి 38)

పరోక్షవృత్తి

(వ్య.) ప్రత్యక్షవృత్తి, అతి పరోక్షవృత్తి. (చూ.) ప్రత్యక్షముగా స్పష్టపడని కలయిక. కొన్ని కృద్రూపములు గాని కొన్ని తదృవ రూపములుగాని అవి యేర్పడిన విధానములు ప్రత్యక్షముగా గోచరింపక కొంత అలోచనము మీఁద గోచరించును.

తోట (< తోడు)

ఒజ్జ (< ఉపాధ్యాయ) (తె. వ్యా. వి. పుట. 845)

పర్యుదాసము

నిషేధార్థకమగు నభో శబ్దము క్రియతో నన్వయింపక సమాసములోని యుత్తర పదముతో నన్వయించుట.

రాముడు అబ్రాహ్మణుడు— అనగా జాతి మాత్రముచే బ్రాహ్మణుడైనను కొన్ని గుణములచే బ్రాహ్మణుడనబడక భిన్నుడగుచున్నాడనుట.

పర్యుదాసస్స విజ్ఞేయో, యత్రోత్తర పదేన నజ్ఞో.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 24; గు. ప్ర. పుటలు. 1 0,101)

పశ్యంతి

ప్రాచీన భారతీయులు నిరూపించిన చతుర్విధ వాగ్దేయములలో రెండవది.

మూలాధార చక్రములోని వాయువు నాభికూలమునుచేరి పశ్యంతియను వాక్కును వెలియించును ఇది యోగులకు మాత్రమే అనుభవనీయము.

(తె. వ్యా. వి. 71.8)

పశ్యాన్నిర్మాణము

వ్యవహార మందున్న పదము లాధారముగా వాని వెనుకటి రూపముల నేర్పబడుట.

ఇది back-formation అనుదాని కనువాదము.

run - runner

win - winner ఇర్మాది పదము లాధారముగా Editor అను పదమునుండి to edit అను క్రియారూపమును నిర్మించుట.

కొలఁతులు, మ్రాఁతులు ఇర్మాది బహువచన రూపములనుండి కొలఁకు, మ్రాకు వంటి ఏకవచన రూపముల నేర్పబడుటలోను నిట్టి పద్ధతి కొంత గోచరించును.

(తె. వ్యా. వి పుట. 807)

పాణినీయము—కావ్యవాఙ్మయము

కర్త : వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
ముద్రణ : 1944

శ్రీ వజ్రుల చినసీతారామ శాస్త్రిగారు తన వ్యాకరణ గ్రంథములందు ప్రకటించిన సంస్కృత వ్యాకరణ సంబంధమగు నభిప్రాయము శ్రీగ్రంథమునందు విమర్శింపఁ బడినవి.

పాదపూరణము

పద్యము యి పాదమును గణానుకూలముగ పూరించుట.

ఇట్లు పూరించుటకు సముచ్చయమగు 'ను' మున్నగునవి యుపయుక్తమగును. అందరున్ వివశులై, రేమువగలు నిద్రయ నెప్పడెఱుగన్

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 116)

పారుడి:

పంచమీ విభక్తి ప్రత్యయముగా గురుమూర్తి గారిచే బేర్కొనబడెను.

(గు. వ్యా. 84 అంశము)

పార్శ్వవర్ణసమీకరణము

ఒక వర్ణము ప్రక్కనున్న మీది వర్ణముతో సమానముగా మారుట.

భక్తిన్ + మురహరి → భక్తిమ్మురహరి, లతాంతములకున్ + మొనసి →
లతాంతములకుమ్మొనసి

దీనినే juxta Positional assimilation అందురు.

అనేక సంధులిట్టివి వ్యాకరణములలో గానవచ్చును.

మూడు + నాళ్ళు → మూన్నాళ్ళు

వేడి + నీళ్ళు → వేన్నీళ్ళు

చలి + నీళ్ళు → చన్నీళ్ళు (తె వ్యా. వి. పుట. 442)

పిత్

(పి + ఇత్) పకారమి ద్వర్ణముగా గలది. ఇట్టి తెనుగు ప్రత్యయము తద్భవములపైనే వచ్చును. ఉదా:- ఇప్ (గొడ్డలి) మొ॥ (వై. చం. స్త్రీప్ర. 8)

పిల్లగుడుసు

వ్యంజనముతోగూడిన ఇత్వము —కి, చి, పి మొదలైన యక్షరములతో
నిది 'లి'/'లి'

(అప్ప. II. 8)

-ంపు

కర్మధారయ సమాసములందు విభక్త్యేక వచనమున మువర్ణకమునకు వచ్చు
ఆదేశము. ఉదా:- సరసంపు పలుకు (చింతా. సంధి. 315) చూ:-పు.

-పు

కర్మధారయ సమాసములందు విభక్త్యేక వచనమున మువర్ణకమునకు వచ్చు
ఆదేశము. ఉదా:- సరసపు పలుకు (చింతా. సంధి 315) “ముబ్బొర్పవేతాం పుంపాస్వా
ఖ్యా వాదేశావత్ర సర్వదా, సామానాధి కరణ్యేతు బహుత్వాద్దే పరేఽపిచ (సమానాధి
కరణ సమాసమునందు బహుత్వార్థము పరమయినపుడును సీయాండ్రభాషయందు
ముబులకు పు; ంపులు ఆదేశములగును. (అథ. కా. సంధి. 23) ఉదా:- సరసపు
పల్కులు, సరసంపు పల్కులు మొ॥

పు

సమాసమున గ్రామనామముకంటె పరమందున్న మువర్ణమునకొకానొక చోట వచ్చు ఆదేశము. ఈ యాదేశము భావుకుని మతము ననుసరించి దెప్పఁబడినది (అథ. కా. హలన్త. 18) ఉదా :- కొల్లాపురపుశక్తి మొ॥ “గ్రామనామ్నోఽపి” అను పై కారికయందలి అపిశబ్దముచే గుఱ్ఱపు దడములు ఇత్యాది గ్రామనామములు కాని స్థలములలోను, పువర్ణ మాదేశముగ వచ్చును.

—పు, —ంపులు

కర్మధారయ సమాసములందు ‘ము’ వర్ణకమునకు, కేవల-పువర్ణముగాని, బిందుపూర్వక పువర్ణముగాని (-ంపు) ఆదేశమగును.

సరసము+మాట	సరసపుమాట
సరసము	సరసంపు మాట

‘సింగపుఁగొదమ’ వంటి షష్ఠీ తత్పురుష సమాసములందును నిట్టి యాదేశము ‘కర్మధారయములందు’ అను బహువచన ప్రయోగముచే సూచితము.

(బా. వ్యా. సంధి. 82)

పుంలింగము

పురుష చిహ్నము.

పురుష చిహ్నముగల యర్థమును దెల్పు శబ్దములు పుంలింగమందుండును.

ఇట్టి పుంలింగ సంస్కృత శబ్దములు కొన్ని తెలుగు వ్యాకరణము చొప్పున మహద్వాచకములగును (మా.) అట్టిచో అంతిమ ‘అ’ కారము ‘ఉ’ కారమగును. ఆ పైని బిందుపూర్వక ‘డు’ వర్ణకము చేరును.

రామ—రాము—రాముండు/రాముడు.

డిద్ద—డిద్దు—డిద్దుండు/డిద్దుడు. (బా. వ్యా. తత్సమ. 21, 22)

పుంలింగ సమములు

సంస్కృత పుంలింగ శబ్దములు కొన్నింటికివలె డు(జ్) చేరునట్టి యాచ్చికములగు అమహద్వాచకములు.

కత్తళడు, పరికాడు, మున్నగునవి.

(ల. వ్యా. అచ్చ. 58; సం. వ్యా. లింగము. 5)

పుంస్త్యము

పురుషత్వము

‘చెడుగు, దుడుకు, నిడుపు’ అనువానికి పుంస్త్యమనందు మతుబద్ధకమగు ‘అ’ కారమగును.

చెడుగడు, దుడుకడు, నిడుపడు.

(ప్రొ. వ్యా. తద్భి. 5)

—పుక్

భావార్థమున వచ్చు కృతృత్వము. ఇందలి కకారమిత్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఇది భాతువు చివరి చకారసకారముల కాదేశముగ వచ్చును. ఉదా :- మొలపు (మొలచు), తడపు (తడస) మొ॥ (వై. చం. కృదంత, 6).

పుగాగమము

పుక్ + ఆగమము

(i) 'తామర'కు 'ఆకు' పరమగునపుడు పు(క్) ఆగమమగును. తామర + ఆకు → తామరవ్ + ఆకు → తామరపాకు. (ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 8)

(ii) 'మాను' మున్నగు ధాతువులకు ప్రేరణార్థము నందు విభాషగానగును.

మాను { మానుపు
మానుచు (బా. వ్యా. క్రియా. 74)

(iii) 'అను' మున్నగు ధాతువులకు 'ఇంచు' (క్) పరమగునపుడు ఈ ఆగమమగును.

అను + ఇంచు → అనువ్ + ఇంచు → అనుపించు → అనిపించు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 78)

పుటాదేశము

'పు', 'ట', అనువర్ణము లాదేశమగుట.

కర్మధారయ సమానములందు 'ము' వర్ణకమునకు 'పు' ఆదేశమగును. దాని కచ్చు పరమగుచో టకార మంతాగమమగును. ఈ రెండిని కలిపి పుటాదేశమని ఆం. కౌ. కర్త పేర్కొనెను

నెయ్యము + ఆదరము → నెయ్యపుటాదరము. (ఆం. కౌ. 498-499)

పుటలొదవుట

కర్మధారయ సమానములందు 'ము' వర్ణకమునకు 'పు', దాని కచ్చు పరమగునపుడు 'టు' అనువర్ణమును జేరును.

సోయగపుటాటలు

అరూఢపుటాలాపములు

(కా. చూ. IX. 128, 129)

'పుట్టు' ప్రభృతులు

పుట్టు, చుట్టు, తట్టు, పూ మొదలైనవి. వీనికి 'పు' అనుకృతృత్వము చేరును.

పుట్టువు, చుట్టువు, తట్టువు, పూవు ఇత్యాదులు.

(వ్యా. భా. వ్యా. కృదంత)

—పుడు

సంస్కృతమున సప్తమ్యంతములగు సర్వ, ఏక, అన్యమున్నగునని కాలివాచకములగునపుడు వీనిపై 'దా' ప్రత్యయుము విధింపబడినది.

అట్టి దాప్రత్యయ స్థానమున తెనుగులో 'పుడు' అను తద్ధితము ఆదేశమగును. ఉదా :- అపుడు, ఇపుడు, ఎపుడు (వై. చం. తద్ధితా. 88).

పునాదేశము

పున్ + ఆదేశము

షష్ఠీ తత్పురుషమునందు, కర్మధారయమునందు విశేష్యపదాంత 'ము' కారమునకు '-పున్' ఆదేశమగును.

వాదము + పంతము → వాదపుంబంతము

సున్నము + రంగు → సున్నపునంగు

(అం. కౌ. 491-'94)

-పుష్

వర్ణవాచక శబ్దములపై భావార్థమునవచ్చు తద్ధితప్రత్యయము. ఇందలి మకారమిత్సంజ్ఞకము. ఉదా :- తెలుపు, నలుపు మొ॥ (వై. చం. తద్ధితా 19).

-పురవర్ణకము

కాచు, దాచు, దాయు మున్నగు ధాతువులకుఁజేరు కృతప్రత్యయము.

కాపురము, దాపురము, దాపురము, (ప్రొ. వ్యా. కృదంత. 4).

పురార్థయోగము

మునుపు, లేకముందు అనునర్థము నిచ్చు శబ్దములతో సంబంధము.

ఇట్టి సంబంధము కల్గినపుడు క(జీ) (చూ.) వర్ణకము ధాతువునకు విభాషగాఁ జేరును.

కజీ-జీతుగావున ధాతువుయొక్క ఉత్వమునకు అత్వమగును.

వండు + క(జీ) + మునుపు

→ వండకమునుపు = వండుటకు మునుపు (బా. వ్యా. క్రియా. 88)

పురుషబోధక సర్వనామములు

పురుషములను (చూ.) డేలుపు సర్వనామములు.

ప్రథమపురుష — వాడు, వారు

అది, అవి

మధ్యమపురుష — నీవు, మీరు

ఉత్తమపురుష — నేను, మేము

(సం. వ్యా. సర్వ. 4)

పురుషములు

క్రియలమీద వచ్చునేకవచన బహువచన ప్రత్యయములు.

వచ్చుచున్నాడు — వచ్చుచున్నారు

వచ్చుచున్నది — వచ్చుచున్నవి

ఇత్యాదులు.

(ల. వ్యా. క్రియా. 6)

పురుషవాచకములు

పురుషులను దెల్పుశబ్దములు.

ఇట్టి సంస్కృత శబ్దములు ఆదంతములైనచో ఉదంతములగును. దానిపై
బిందు పూర్వక దువర్ణకము చేరును.

రాముండు, ధీర్థుండు. భార్గవుండు.

(ఆం. కౌ. 144-146)

పురుషాఖ్యలు

పురుషులను దెలుపునవి.

ఇవి (i) ప్రథమ (ii) మధ్యమ (iii) ఉత్తమ అని యివి మూడు విధములు
ఇవి క్రియలకుఁజేరి వర్తమానాద్యర్థ రూపము లేర్పఱచును.

(కా. చూ. IX. 145)

పురుషామంత్రము

పురుష సంబోధనము.

ఇందు 'ఓ' అను పూర్వాగమమునకు 'యి' వర్ణమంతా గమము విభాషనగును.

ఓయి రాముఁడ!

ఓ రాముఁడ!

పురోధ, పురోధసుండు

'పురోహితుండు' అనునర్థమునిచ్చు పురోధశబ్దమునకు వికల్పముగా సలొపము,
శ్రీవద్భావము నివృత్తింపఁబడెను. ఇట్లు రెండు రూపములేర్పడెను.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 82)

పువర్ణశపింగ ముడుపుట

'పు' అను వర్ణములోని కొమ్మును లోపింపఁజేయుట.

చప్పుడు—చప్త

ఎప్పుడు—ఎప్త

(స. సా. సం. I. సంధి 44-46)

పువర్ణకము

-‘పు’ అను కృత్యత్యయము.

‘మాయ’ మున్నగు ధాతువుల కిది పరమగును. అట్టిచో అంతిమ ‘యు’ లోపించును.

మాయ—మాపు

మేయు—మేపు

ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. కృదంత. 11)

పువర్ణదేశము

-‘పు’ అను వర్ణము కర్మధారయ సమాసమునందు పూర్వపదాంతమందలి విభక్తి ‘ము’కారమున కాదేశమగును.

ఇది బిందుపూర్ణకము కూడ కావచ్చును. [-ంపు]

సూక్ష్మపుగౌను

సూక్ష్మంపుగౌను.

(అప్. V. 127, 128)

పుష్పవ్యాదులు (పుష్ప, ణ+అదులు) పుష్ప (పుష్పా), ణ(స్తుతౌ) ఛిడిర్ (తైత్తికీకరణే), వద (వ్యక్తాయాంవాచి), మున్నగు ధాతువులు. ఇవి తెనుగు వ్యాకరణమున ఉపకృతి క్రియలనబడును. వీనిని తెనుగున తత్సమక్రియలుగా వాడుకొనునపుడు పోష, నుతి, భేద, వాద ఇత్యాది కృదంత రూపములను మూలముగా గ్రహింపవలెను. (చింతా. క్రియా. 2, 5) చూ:- ఉపకృతి క్రియలు.

పుష్పదంతుడు

ప్రాచీన వ్యాకరణకర్త. ఈతడు మం. ఆం. కౌ. (పరిభాషా.) యందును, ఆధర్వణుని త్రి. శబ్దా. (కాండ 4) నందును పేర్కొనబడినాడు. ‘తోడుత శృంఘదే పుష్పదంతః’ అను నై త్రి. శబ్దా. సూత్రమున ‘తోడుత’ యను విభక్తి పుష్పదంతుని మతమున వచ్చునని చెప్పబడుటచే నీతడు ఆంధ్రవ్యాకరణకర్తయనియే చెప్పవచ్చును. ఈతని గ్రంథమేదియు లభింపలేదు. (ఆం. వ్యా. వి. 182 పు.)

పూ

సమాసము కానపుడు ‘పూ’ శబ్దము ‘పూపు’ శబ్దముయొక్క పర్యాయపదము.

సింధువారమునఁ బూజింపఁ పడగ. (ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 11)

పూజ సౌన్నములు

పూజ, సౌన్న అనునవి క్రమముగా పూజ, స్వర్ణశబ్దభవములు.

ఈ రెండు తద్భవములకు మతబర్హకమగు -‘అరి’ వర్ణకము పరమగునపుడు

‘పూజ’ శబ్దమునకు వై కల్పికముగను; ‘సౌన్న’ శబ్దమునకు నిత్యముగన్లు దీర్ఘము వచ్చును.

పూజ + అరి > పూజారి
పూజరి

సౌన్న + అరి → సౌన్నారి

(ప్రొ. వ్యా. తదిత. 8)

పూజ్యత

గౌరవము. దీనిని ప్రకట్టించుటకు నామములకు, ఆ, ఈ, నీ, నా, తన శబ్దములకు ఏకవచనమునకు బదులు బహువచనము వచ్చును.

మధురువుల నడిగెద.

పీఠెవ్వరయ్య?

మీరలు

మాచి త్రము

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 48)

పూజ్యతాతిశయము

గౌరవముయొక్క అధిక్యము.

యుష్మదర్థ బహువచనమునకు (మీరు, మీరలు మున్నగునవి) బదులుగా ఆత్మార్థ బహువచనము (తాము, తమరు) ప్రయుక్తమగును.

స్వామీ! శమదు దయ సేయవలయును.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 45)

పూనగ

పూనమున్నగు శబ్దముల గణము. చూ:- పూనాదులు.

పూనాదులు

(పూనగి అదులు) పూన, పూనగ, పొదన, పొనర, పొలన, పొంద, పగల మున్నగు ధాతువులు. వీని తొలిహల్లు వికల్పముగా లోపించును. ఉదా:- ఊను, ఎసగు, ఒదవు, ఒనరు మొ॥ (వై. చం. తిజన. 207)

పూనుపొదవులు

పూను, పొదవు అనుధాతువులు. వీని యాది పకారమునకు లోపమును అప్ప కవి పెర్కొనెను (ఆప్య. II-75) కాని

పూను = పూనుకొను, పొదగు

ఈను = మోపు అనురీతి నర్థభేదముకలదు.

పొదవు = ఆక్రమించు, వ్యాపించు, క్రమ్ము

ఒదవు = కలుగు, ఉపయోగించు అనురీతిని అర్థభేదముకలదు. అందుచేత నిట్టి పకారలోపమును జెప్పరాదని చిన్నయసూరి అప్పకవిని ఖండించెను.

(బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. 10; రమణి. 474)

పూరణార్థము

పూరించునట్టి యర్థము.

ఈ యర్థమునందు అవ(క్) (చూ.) అను నాగమము చేరును.

పూరణము రెండు సంఖ్యనుండియే ప్రారంభమగును.

రెండు + అవ(క్) → రెండవ

ఇట్లే మూడవ, నాల్గవ, ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 25)

పూర్ణబిందు పూర్వక డు వర్ణము

జైపవిభక్తికములై, '(లి)' యను వర్ణముగాని 'ల్లు' అను వర్ణములుగాని యంతమందుండు శబ్దములకు బహువచన ప్రత్యయము పరమగునపుడు పూర్ణ బిందు పూర్వక డువర్ణము దానికేబూర్వమందు వచ్చును.

కొడవలి + లు → కొడవండులు, కొడవండ్లు.

ఇల్లు + లు → ఇండులు, ఇండ్లు.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 16)

పూర్ణబిందువు

నిండుసున్న [ం]

(అప్ప. II. 82)

పూర్ణానుస్వారము

అచ్చుననుసరించి పూర్తిగా స్వరించునది. (వ్య.) ఆర్థానుస్వారము. (చూ.)

దీని లేఖన చిహ్నము [ం] అంతట, కాంతురు.

దీనినే నిండుసున్న, పూర్ణబిందువు, నెఱసున్న అనియు వ్యవహరింతురు.

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 85)

పూర్వకవి సమయసిద్ధపదములు

పూర్వకపులు ప్రసిద్ధముగాఁ బ్రయోగించిన పదములు.

ఇట్టివానినే కవులు ప్రయోగింపవలయును గాని, క్రొత్తవి కల్పింపరాదని, అందును బహుప్రీతి సమాసముల విషయమున, క్రొత్తవి కల్పించిన రూఢి యుండదని తెలుగు లాక్షణికుల యభిప్రాయము.

చలివెలుగు, నలువ, ముక్కంటి.

(అప్ప. I. 128)

పూర్వవర్ణదీర్ఘము

పదమధ్య వర్ణలోపము కలుగఁగా దానికి పూర్వమందున్న వర్ణము దీర్ఘమగును. దీనినే యాధునికులు లోపదీర్ఘము (చూ.) అందురు. (compensatory

Lengthening) అందురు.

పేర్కొనని—పేర్కొని

కైకొనని—కైకొని

ఇయ్యని—ఈని

(క. సం. వి. I. 61-68)

పూర్వవదార్థప్రధానము

పూర్వపదము యొక్క అర్థము క్రియతో నన్వయించుట.

అతని బుద్ధి పెడతల బట్టెను.

(అం. భా. భూ. 111)

పూర్వాగమము

పూర్వమునందు ఆగమముగా వచ్చుట.

(i) ఆ, ఈ, శబ్దములకు మహదర్థము నందు అన్ని విభక్తులందును 'ప'

కారము నిత్యముగాఁ బూర్వాగమమగును.

వాడు, వారు, పీడు, వీరు.

(ii) ఏ శబ్దమునకు మహదర్థమునందు అన్ని విభక్తుల యందును, వకారము వికల్పముగాఁ బూర్వాగమమగును.

వేడు—ఏడు.

వేనిచేత—ఏనిచేత

(iii) ఆ, ఈ, ఏ, శబ్దములకు అమహదర్థము నందుఁ బ్రథమేతర విభక్తులు పరమగునపు డేకవచనమునందు దకారమును, బహువచనమునందు వకారమును నిత్యముగాఁ బూర్వాగమములగును.

దానిన్, దానితో, దానికొఱకు

వానిన్, వానితో, వానికొఱకు

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 58)

పూర్వావయవము

ఉత్తర పదముయొక్క పూర్వభాగము.

నడ యాడు

పూర్వావయవము ఉత్తరపదము.

ద్విరుక్తియందు శబ్దపల్లవ క్రియలయొక్క పూర్వావయవమునకు లోపము విభాషగానగును.

నడయాడి+నడయాడి

నడయాడియాడి

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 24)

పెక్కువిభక్తులబ్రథమ

వివిధ విభక్తులందుండవలసిన విశేషణములు ప్రథమావిభక్తియందుండవచ్చును.

‘భక్తగణదయమానచిత్తుడగజాధిపుకీర్తి—షష్ఠీకిబ్రథమ.

మాతండ్రి పరాశరసుతు చేత (తృతీయకుబ్రథమ)

పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతుపంపు (షష్ఠీకి ప్రథమ)

(కం. సం. వి. I. 48-49)

పృథగర్థము

‘వేలు’ గా అనునర్థము నిచ్చునది.

షష్ఠ్యంతములగు ‘ఆ, ఈ, నీ, నా, తా’ అను శబ్దములు పూర్వమందుగల ‘అంతట’ శబ్దము ‘వేలుగా’ నను నర్థము నిచ్చును.

నీ అంతట నీవున్నావు = నీవు వేలుగా నున్నావు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 110)

పృథ్వీవాచి ‘భూ’ శబ్దము

పుడమిని తెలుపునట్టి ‘భూ’ అను శబ్దము ఏకాక్షరము కావున, శ్రీ, శ్రీ, ష్టాక్షర్యాదులకువలె దీర్ఘముతో నుండవలయును.

కాని యిది భువియను వాడుకను బడయుటచే నారీతిగా రూపము నిపతింపఁబడెను.

(తా. వ్యా. తత్సమ. 82)

పె

తదాది శబ్దముల (ఆ, ఈ, ఏ అనువాని) వై త్స్వర్థమున వచ్చు దేశ్యశబ్దము.

ఉదా:- ఆపె, ఈపె, ఏపె

(మం. ఆం. కౌ. 390)

పెన్యాదులు

పెను+అదులు: పెను, పలు, కను మున్నగునవి. వీని కచ్చుపరమగునపుడు ద్విత్వము కలుగును.

పెన్నరదము, పల్లలుపు, కన్నాకు.

(ప్రో. వ్యా. సంధి. 9)

పే(ఁ)ట

(i) ఇది దేశ్యమని చిన్నయసూరి. ఇందు ఖండబిందువులేదు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 21)

(ii) ఇది పింతాశబ్దవము. తద్భవమునందు అర్థవిపరిణామముగలిగెనని బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యుల యభిప్రాయము.

(ప్రో. వ్యా. సంజ్ఞా. 11)

పేచోషాదిక శబ్దములు

(పేచ+ఊష+ఆదికశబ్దములు). పేచ, ఊష మున్నగు నప్రసిద్ధ శబ్దములు. పేచయనునది డాపచష్ = పాకే యను. ధాతువుయొక్క లిట్ మధ్యమపురుష బహువచనరూపము. ఇట్లే ఊష యనునది వస = నివాసే యను ధాతువు యొక్క లిట్ మధ్యమ పురుష బహువచనరూపము. ఇట్టి శబ్దములను కవులు సాధారణముగ ప్రయోగింపరు. కాని శబ్దశాస్త్రైక దృష్టిగల కొందఱు సంస్కృత మున పీనిని ప్రయోగించిన ప్రయోగించవచ్చును. కాని తెలుగున మాత్రము సుప్రసిద్ధమగు సంకేతముగలవియు, ప్రామాణిక కవుల ప్రయోగములలో నెల కొన్నవియునగు శబ్దములను మాత్రమే ప్రయోగింపవలెను. అనగా అర్థబోధన శక్తిలేనివియు, అప్రసిద్ధములునగు పదములను తెలుగున ప్రయోగింపరాదు. (చింతా. సంజ్ఞా. 43)

పేదాది శబ్దములు

‘పేద’ మున్నగు శబ్దములు

పేద, బీద, ముద్ద. బాలెంత మున్నగునవి

వీనికి ‘ఆలు’ శబ్దము పరమగునపుడు, కర్మధారయమునందు ‘రు’గాగమ మగును.

పేదరాలు, బీదరాలు ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. సంధి. 30)

పేరు శబ్దము

వైకాల్యమును తెలుపు శబ్దము. ఉదా:- పేరురము, పేరాముదపాకు మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 70)

పేరుగ

పేరు మున్నగు శబ్దముల గణము. (చూ.గ) చూ:- పేర్వాదులు 1. (వై.చం. అజంత. 89)

పేర్వాది శబ్దములు

‘పేరు’ మొదలగు శబ్దములు.

కర్మాధారయమునందు వీనికచ్చ పరమగునపుడు ‘టు’గాగమము విభాషగా నగును.

పేరు + ఉరము < పేరుటరము
పేరు + ఉరము < పేరురము

పేరు, చిగురు, పొదరు మున్నగునవి. (బా. వ్యా. సంధి. 29)

పేర్వాదులు¹

(పేరు+ఆదులు) పేరు, ఊరు, చూరు, పోరు, కాలు, పాలు, మేలు మున్నగు శబ్దములు. వీనికి గోటిని ఇత్యాదులందువలె టుడాగమాదికమురాదు. పేరు, పేతులు పేరులు, పేరిని, పేతుల, పేరిచేత మొ॥ (వై. చం. అజంత. 89)

పేర్వాదులు²

పేరు+ఆదులు. ఆకృతిగణము.

పేరు, కడు, మ్రుచ్చు, మేలు, చెలి, పోడి, వాడి మున్నగునవి.

వీనికి భావార్థమునందు—ఇమి వర్తకమగును.

పేరిమి, కడిమి, మ్రుచ్చిమి, మేలిమి, చెలిమి, పోడిమి; వాడిమి ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. తద్విత్, 5)

పైశాచి

పాండ్య, కేకయ, సాల్య, బాహ్లిక, గాంధార, నేపాళాది దేశములయందు వ్యవహృతమైన భాష. గుణాధ్యుడు తన బృహత్కథను ఈ ప్రాకృతము నందు రచించెను. (అప్ప. 1. 81-88)

పొందె¹

సహార్దమున వచ్చుదేశ్యశబ్దము. ఉదా:- రామునిపొందెనని, కృష్ణుని పొందె కూడి మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 151)

-పొందె² (న్)

చతుర్థి విభక్తి ప్రత్యయము.

‘కార్య సంప్రయోగము పొందెన్’—కౌఱకని యర్థము.

(గు. వ్యా 84 అంశము; ప్రా. వ్యా. కారక. 9)

పొడవులు

దీర్ఘములు. ఆ, ఈ, కా ఇత్యాదులు.

(అప్ప. II. 10)

పొలయ్యాదులు

పొలయు + ఆదులు. ఆకృతిగణము. పొలయు, తిరియు, మురియు, మున్నగు
దాతువులకు 'ప' అను కృత్ప్రత్యయము చేరును.

పొలపము, తిరిపము, మురిపము మొదలై నవి.

(వ్యా. భా. వ్యా. కృత్. 11)

పొల్లనకారము

అచ్చుతోఁగూడని నకారము-'న్'. దీనికి గ జ డ ధ బ లు పరమైన పొల్లు
నిల్పును. లేదా నెఱుసున్న యగును.

భీమాంబకున్ గారామైన తనూజుఁడు.

కార్పిచ్చుంగడచి

(స.సా.సం. I. సంధి. 87-94)

పొల్లులు

కేవల వ్యంజనములు. అచ్చులతోఁగూడక తేల్చిపలుకఁబడు వ్యంజనములు.

న్, ల్, మ్ మున్నగునవి.

(అప్ప. II. 18)

పొల్లు హల్లుల ద్విత్వము

అనుకరణమునందు పొల్లుహల్లులు ద్విత్వమగును.

'అత్కార్థం పృథివీం త్యజేత్' నెడి వాక్యం బశ్రుతంజేన్మపా!

(స సా.సం. I. సంధి. 81)

-పోతు

రాబ్బిల్లమునందుఁజేరు తద్గత ప్రత్యయము.

తిండిపోతు.

(భా. వ్యా. తద్గత. 28)

-పోలప్రభృతులు

-పోలె, -వలె, -పగిది, -వంటి ఇత్యాదులు.

-'పోలె' మున్నగు శబ్దములు ప్రథమాంతములైన నామమృత్యున్మున్ను న్నుజీ
ప్రత్యయాంతక్రియలకును పరముగానున్నప్పుడు ఉత్పేద్యాద్యోతకములగును.
అనగా నివి సాదృశ్యమునేకాక సంభావనను, (ఊహను)గూడ బోధించును.

దారు చక్రంపు బిళ్లవోలె—దారు చక్రపు బిళ్లయా యని యూహింపనగును.

(ప్రో. వ్యా. సమాస. 41)

ప్రకారము

విశేషణము.

సుందరత్వము — ఇందు 'సుందర' అను ప్రకృతి వలనఁగలుగు నట్టి 'సుందరత్వవిశిష్ట' అను శాబ్దబోధమునందు 'సుందరత్వము' ప్రకారమగును. అనఁగా విశేషణ మగును.

ఇట్లే మనుమఁడనఁగా మనుమని తనము (పౌత్రత్వము) గంఠాఁడు.

మనుమనితనము — ప్రకారము (విశేషణము)

ఇట్లే గొప్పతనము, సల్లఁదనము.

(బా. వ్యా. తద్విత. 1; రమణి. 371)

ప్రకృతి ద్వయ పక్షము

తెలుఁగునకు సంస్కృత, ప్రాకృతములను భాషలు మూలములుగాఁగైకొన్న వైయాకరణ పక్షము.

అన్య శబ్దచింతామణికర్త, వికృతి వివేక కర్త, అహోబలపతి, చిన్నయసూరి మున్నగువారు. (తె. వ్యా. వి. పుటలు 206, 207)

ప్రకృతి ద్వయము

ఆద్యప్రకృతి మణియు ప్రకృతి. ఆద్య ప్రకృతి యనఁగా సంస్కృతము) ప్రకృతి యనఁగా ప్రాకృతము. ఈ రెండింటి నుండి పుట్టిన శబ్దము తద్యవము (చింతా. సంజ్ఞా. 42)

ప్రకృతి భావము

వర్ణరోపాదేశములాదిగాఁగల మార్పులు లేక, ఉన్నదున్నట్లుగానున్న శబ్దముల సహజస్థితి. దీనికే స్వత్వమనియు (చా.)వ్యవహారము.

పూచెనుగలువలు. — ఇటద్రుతమునకుఁ బ్రకృతి భావము.

(అప్ప. V. 47; బా. వ్యా. సంధి. 17)

ప్రకృతి భావ సంధి

సంస్కృతమునందు నిరూపితమైన ఆఱు విధములగు సంధులలో (దుక్సంధి, స్వరసంధి, ప్రకృతి భావసంధి, వ్యంజన సంధి, విసర్గ సంధి, స్వాది సంధి) నొకటి.

పితృ ఋణము.

(అ. ఛం. IV-39)

ప్రకృతులు¹

మూల భూతములు.

“తెనుగునకుంబ్రాకృత భాష ‘ప్రకృతి’ యనిపించుకొనును. ఆ ప్రాకృతము నకు సంస్కృత భాష ‘ప్రకృతి’ యనిపించుకొనును. అటుగాన ప్రకృతులనగా సంస్కృత ప్రాకృతముల రెండికిని పేరు”.

(అప్ప. పుట 90; 1984 ము.)

ప్రకృతులు

పదములలోని ప్రత్యయములు తొలగింపగా మిగిలిన ప్రాతిపదికములుకాని, ధాతువులుగాని ప్రకృతు లనబడును.

1. పెరుగుచున్నది

↓
ప్రాతిపదిక.

2. పెరుగు | చున్నది

↓
ధాతువు.

(సం. వ్యా. పద. 8)

ప్రచ్ఛన్న తద్యవములు

పైకి కానరాని సంస్కృత ప్రాకృత భవములు.

తెనుగు నందలి దేశ్యపదములన్నియు ప్రచ్ఛన్నములైన తద్యవములే (disguised tatbhavas) యని, తెనుగునకు సంస్కృత ప్రాకృత జన్యత్వము నూహించువారందురు. (తె. వ్యా. వి. పుట. 172)

ప్రతిపదోక్తములు

వ్యాకరణశాస్త్రానుసారముగా నిరూపితమైనవికాక, ఏ పదమునకాపదము అవ్యయమని పేర్కొనబడిన అవ్యయములు:

(వ్య.) లాక్షణికములు (చూ.)

అయ్యో, ఆహా, పోలెన్, వలెన్ ఇత్యాదులు.

(ప్రా. వ్యా. వాక్య. 8)

ప్రతిభ

సహజమగు శక్తి. (competence)

ప్రతిభయే వాక్యార్థమని భర్తృహరి తన వాక్యపదీయమునందుఁబేర్కొనెను

ఇది సర్వప్రాణి సంవేద్యము. ఇదియనాభ్యేయము. ఆత్మసంవేద్యము. గజ వాజులు నిట్టి ప్రతిభచేతనే సంచరించును కోకిల క హుకుహూరాదములు చేయుట కిదియే హేతువని ఆమహనీయుఁ డుద్ఘాటించెను.

మానవుడు భాషించుట ప్రతిభామూలకమే, అధునిక భాషాశాస్త్రజ్ఞుడు
ఛోమ్స్కీ (Chomsky) కూడ నిట్లే పేర్కొనెను

(తె. వ్యా. వి. పుట 1027)

ప్రతియోగి

విరోధి

వస్తూత్పత్తికి ముందున్న యభావము—ప్రాగభావము. అట్టి ప్రాగభావమునకుఁ
ప్రతియోగి యోగి భావి. (చూ.) (భా. వ్యా. క్రియా. 4; గు. ప్ర. 808)

ప్రతిషేధాకారోత్తర సంధి

వ్యతిరేకార్థమును దెల్పు అకారమునకు అచ్చుపరమగునపుడు అది 'అన్'
అగును.

పంకజనేత్రుఁ డనతి దూరుడు.

అనాద్యంతుఁడు.

(అ. ఛం. IV. 57)

ప్రత్యక్షవృత్తి

శబ్దముల కలయిక సృష్టముగాఁ గానిపించునది.

(వ్య.) (చూ.) పరోక్షవృత్తి, అతిపరోక్షవృత్తి

కాయ+అ → కాయ

పూ+పు → పూపు.

పండు+ధ → పండు

(తె. వ్యా. వి. పుట. 845)

ప్రత్యయము

ధాత్యాదులపై విధింపఁబడునది. ప్రతీయతే = విధీయతే ఇతి ప్రత్యయః
(విధింపఁబడునది ప్రత్యయము) అని వ్యుత్పత్తి. నామములపైవచ్చు డు, ము, పు,
మున్నగు నవియు, క్రియలపై వచ్చు ను, ము, పు, రు మున్నగునవియు, టిక, తన
ఇత్యాదులును తెలుఁగులో ప్రత్యయములు. ప్రత్యయములు తెలుఁగున వర్తకము
లనఁబడును. (చింతా. సంజ్ఞా. 25)

ప్రత్యయాత్మక నకారము

ప్రత్యయముగా నున్న ద్రుతనకారము. తాను, నేను, ధనమును, చదువు
చున్నాను, చదువఁగలను—ఇత్యాదులు.

(ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా 7)

ప్రత్యయాత్మక భాషలు

ప్రత్యయములు విశేషముగాఁ గల్గియున్న భాషలు. ఈ ప్రత్యయముల చరిత్ర తెలియదు. ఇవి ఆది మధ్యాంతములుగా (prefixing, infixing, suffixing) ఆధికముగాఁగల సంస్కృతాది భాషలు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 187, 599, 739.)

ప్రత్యయార్థావ్యయము

ప్రత్యయ యోగముచే నేర్పడు అవ్యయములు. ఉదా:- సర్వత్ర, సర్వదా మొ॥ ఇచట త్ర, దా అను ప్రత్యయముల యోగముచే సర్వత్ర, సర్వదా అను నవి అవ్యయములైనవి. సంస్కృతా వ్యయములకు అనుకరణమునందప్ప తెలుగు న ప్రవేశములేదని చింతామణిలో చెప్పబడినది* (సంజ్ఞా. 13). అనఁగా సంస్కృతా వ్యయములు తత్సమత్వమును పొందవని భావము. కాని అథర్వణాచార్యులు సర్వత్ర, సర్వదా మున్నగు ప్రత్యయార్థా వ్యయములు కొన్నింటికి అనుకరణము కాని చోట్లను ప్రయోగము కలదని తెలిపెను. ఉదా:- సర్వత్ర నిలింపభామినులు మొ॥ (అథ. కా. సంజ్ఞా. 27) ప్రత్యయార్థములుగాని వృధా మున్నగు ఇతరా వ్యయములు కూడ కొన్ని ప్రయోగింప వచ్చుననియు అథర్వణుడు విష్ణుశర్మ యభి

ప్రాయముగా తెలిపెను. (అథ. కా. సంజ్ఞా. 28)

ప్రత్యవసానార్థకములు

‘భక్షణమ’ను నర్థముగల ధాతువులు— ‘తిను’ మున్నగునవి.

అట్టి ధాతువులకు అప్రేరణమునందు కర్తయగునది ప్రేరణమునందఁగర్మ మగును.

బాబుడు అన్నమును దినెను. (కర్త : అప్రేరణము)

తల్లి బాలుని అన్నమును దినిపి చెను. (కర్మ , ప్రేరణము)

(బా. వ్యా. క్రియా, 123)

ప్రత్యాహారము

వర్ణసంగ్రహ విశేషము.

తుదినుండు ఇద్దర్లముతోఁ గలిసిన మొదటి వర్ణము. ఆ రెండిటికి నడుమనున్న వానికిని దనకును సంజ్ఞయగును.

‘దుఱ్ఱ’—ఇకారము ప్రత్యాహారార్థము. ఈ సంజ్ఞ ధు. ఇ అనువాని నడుమనున్న ‘దు, వు, రు, ను, ము’ అను వానికిని, దువర్ణకమునకును సంజ్ఞయగును. కావున ‘దుఱ్ఱ’ అనఁగా ఈ అటు ప్రత్యయముల సంక్షేపమని యర్థము.

(రమణి. పుట. 878)

ప్రథమ

(i) —డు,—ము,—వు,—లు ; ప్రథమ

రాముడు, వృక్షము, తరువు, రాములు.

(ఆం. కౌ. 182, బా. వ్యా. తత్సమ. 1) (చింతా. అజంత. 1)

(ii) ద్వితీయ మొదలు ఆఱువిభక్తుల యాకాంక్షలేనిచో నలరు ప్రథమ

(ఆం. కౌ. 129)

(iii) చేయువాడు ప్రథమ (ఆం. భా. భూ. 63)

(iv) ప్రాతిపదికార్థమునందు (చూ.)

ఉక్తార్థమునందు (చూ.)

సంబోధనార్థమునందు (చూ.) ప్రథమయగును.

(బా. వ్యా. కారక. 1)

నీ, నా మున్నగు శక్తిములపై విధింపబడిన వు, ను ఇత్యాదులును ప్రథమా విభక్తి ప్రత్యయములే (అహో. అజంత. 1)

ప్రథమదేశ్యములు

‘ఁ/ండు’ వర్ణము కొనయందుగల పురుష వాచకములైన శబ్దములు.

మగఁడు, అల్లుడు

(గు. వ్యా. 109)

ప్రథమపురుష

మధ్యమ, ఉత్తమ పురుషలు కానిది. ఇతరుల పలుకులు.

		మహత్తు	అమహత్తు
ప్రథమ	వీ.వ.	డుజ్	ది
పురుష.	బి.వ.	రు	వి

(అ. ఛం. 1V. 113; కా. చూ. IX. 146-152)

ప్రథమపురుషవికల్పసంధి

ప్రథమ పురుష క్రియాపదముల యందలి ‘ఇ’ కారమునకు సంధి వికల్పముగా నగును.

సిద్ధిపొందియవిముక్త సీమలందు

కనిరప్పార్యవరుల్.

(స. సా. సం. I. సంధి. 21-27)

ప్రథమలయిన నాంతపదములు

తాను, నేను, అను పదములు నకారాంతములయినవి. ఈ నకారమునకు బిందువు కలును.

తాను జడివెను.

తాజడివెను.

(స. సా. సం. I. సంధి. 119)

ప్రథమాతత్పురుషము

పూర్వపదము ప్రథమాంతముగా విగ్రహవాక్యము వచ్చు తత్పురుషసమాసము.

పూర్వకాయము.

—కాయముయొక్క పూర్వము, పరకాయము—కాయముయొక్క పరము.
పయిమెయి, అడుగుమెయి మున్నగునవి.

(అ. ఛం. IV. 94; ఆం. కౌ. 481 పంక్తి)

ప్రథమావిభక్తి చూ:- ప్రథమ.

ప్రథమా విభక్తి ప్రత్యయములు చూ:- ప్రథమ.

ప్రథమైక వచనాంత తుల్యము

ప్రథమా విభక్తి ఏకవచనాంతమగు సంస్కృత పదముతో సమానమైనది. అనగా అదియే యని యర్థము. అట్టి పదము తెలుగున ప్రాతిపదికమై దానికి ఉత్పద్విత్వములగును. విభక్త్యంతమగు సంస్కృత పదము తెలుగున ప్రవేశింప రాదు. అట్లు ప్రవేశింపజేయుటకు అట్టిదిగాక, దానితో తుల్యరూపమును గ్రహించుటచే వ్యాకరణ మర్యాద రక్షింపఁబడుచున్నది. రుక్=రుక్+క+ఉ→రుక్కు (బ్రా. వ్యా. తత్సమ. 67, 68)

ప్రధానము

ముఖ్యము.

ఏ పదము వాక్యమునందు క్రియతో నన్వయము కల్గియుండునో అది ప్రధానమని యర్థము.

తెల్లగుఱ్ఱము పరుగిడెను—ఇట 'గుఱ్ఱము' పరుగెత్తినది కావున—గుఱ్ఱమును పదము ప్రధానము.

విశేష్యము ప్రధానము, తక్కినవి యప్రధానములు.

అన్వయ క్రమమునందు అప్రధానమగు విశేషణము ముందుఁజెప్పబడును. ప్రధానమగు విశేష్యము తరువాత చెప్పబడును.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 8, 7)

ప్రథమసాభావము

వస్తువుగాని, క్రియగాని, నశించినపిమ్మట నుండు అభావము-అనగా పూర్వ ముందుండి యిప్పుడు లేనిది.

ఘటముండెను.

ఘటముండిన పూర్వకాలమందు దాని నాశములేదు, అనగా ఘటము పూర్వ ముందుండెనని యర్థము.

విద్యమానమగు క్రియాభావమునకు ప్రతియోగి జరిగిన క్రియ. వస్తువు నశించిన పిమ్మట ఏర్పడునట్టియభావము. (రమణీ. పుట. 877)

ప్రమాదము

పరాకు.

ఇది దేనిచేగల్గునో దానికి 'వలన' వర్ణకమగును.

పాడివలనఁబరాకు వడియె (బా. వ్యా. కారక. 9)

ప్రయోగము

కర్త, కర్మ, క్రియలఁగూడినది.

రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 8)

ప్రయోజకర్త

ప్రవేశపెట్టఁబడినకర్త.

స్వార్థావస్థయందుఁగర్తయై, ప్రేరణావస్థయందు వేతాక కర్తచే వ్యాపారము నందుఁ బ్రవేశపెట్టఁబడినకర్త.

విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలంగానిపించెను — ఇందు ప్రయోజకర్తకు షష్ఠి కన్యాదియోగము (చూ.) నందు నిత్యము. (బా. వ్యా. క్రియా. 124)

ప్రవృత్తి

ప్రవర్తించుట.

ఒక వ్యాకరణ కార్యము లక్ష్యమందు తప్పక ప్రవర్తిలుట. 'బహుళ' సంజ్ఞ లోని యొక యంశము. (చూ.) బహుళము.

'అత్తునకు సంధిబహుళము' అనుచో వచ్చుచున్న + వాడు — తచ్చబ్జవకార లోపము. వచ్చుచున్న + ఆడు — ప్రవృత్తి : సంధిచేసి తీరవలయును — వచ్చు చున్నాడు. అనియేకాని 'వచ్చుచున్నయాడు' అని యనరాదు.

(బా. వ్యా. సంధి 4; క్రియా. 117)

ప్రశంసనార్థములు

భశీ (బశీ), మజ్హా మున్నగునవి. ఇవి కళలు.

ప్రశ్న (ము)

(i) ఏత్వము ప్రశ్నమందు వచ్చును.

వానలు గలవే ?

(ఆం. భా. భూ. 154, 155)

(ii) ఓత్వముగూడ నగును.

నీవో, అతడో పరిగణింప

(ఆం. కౌ. 745-48)

ప్రశ్న లక్షణము

ప్రశ్నార్థకము-ఏ, ఆ ఈ రెండు వర్ణములు ప్రశ్నలక్షణములు. ఉదా :- కాచితివే
మమ్మునిపుడు కమలదళాక్షా, ప్రోచితివా మమ్ము నిపుడు భువనాధీశా మొ॥
(చింతా-క్రియా. 44) చూ:- ప్రశ్నాదివాచకము.

ప్రశ్నవాచక సర్వనామములు

ప్రశ్నమునుగావించు సర్వనామములు.

—ఎవఁడు, ఎవరు, ఏది, ఏవి, ఎవతె, ఎందఱు మున్నగునవి.

రావణుని సంహరించిన దెవరు ?

(సం. వ్యా. సర్వ. 18)

ప్రశ్నార్థకము

ప్రశ్నార్థక వాక్యముల తుదను వచ్చుగర్తు ?

ఎవరక్కడ ?

(సం. వ్యా. విరామ. 1)

ప్రశ్నాదివాచకము

(ప్రశ్న+ఆది, వాచకము) ప్రశ్న, సంప్రార్థన, సందేహ, ఆశ్చర్యార్థములను
దెలుపు పదము. హల్లుపైవచ్చు ఆ, ఈ, ఎ, ఏ, ఓ, ఓ, అను వర్ణములు ప్రశ్నాది
వాచకములు ఉదా.- ఇతడొమముఁబ్రోచునట్టి యిలవేల్పు సఖీ (ప్రశ్నార్థకము)
రమ్మా మముఁగావవేగ రఘుకులనాథా (ప్రార్థనార్థకము) ఏమేమీ జగతింగఱోర
ములు (ఆశ్చర్యార్థము) మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 77)

ప్రశ్నార్థకము

ప్రశ్నించు సర్థము గలది.

(i) ఈ యర్థమునందు క్రియలకుఁగాని నామములకుఁగాని ఏకారాశారములు
వచ్చును.

వానిని పోషించితివే ?

వానిని పోషించితివా ?

(ప్ర. వ్యా. 394; ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 2)

(ii) తద్దర్మభూత క్రియలు ఆర్యాద్యర్థ పరకములయి ప్రశ్నార్థకములగును.

సద్దర్మ మార్గము సలుపుదయ్య ↑

పంచితయ్య ↑

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 3)

ఇట్లువ్యాకర్త నిరూపించినను, వాక్యంత స్వరమునుబైకి బిల్కుట చేతనేప్రశ్న మేర్పడును గాని, ఆర్యాద్యర్థ, పరకత్వము చేఁగాదనితెలియును. వాక్యంత స్వర మును సాధారణముగా నుంచిన ప్రశ్న మేర్పడదు.

ప్రశ్నార్థవిశేషము

ప్రశ్నించు విశేషణము.

ఏ బాలుడు ?

(మ. ప. వ్యా. విశే. 2)

ప్రశ్నోత్తరాండ్ర వ్యాకరణము [ప్ర. వ్యా.]

కర్త : పుదురి సీతారామ శాస్త్రి.

చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమునకుఁ బూర్వము వెలసిన వ్యాకరణములలో నిది యొకటి.

బాలురకు సులభముగా వ్యాకరణ పరిజ్ఞానము కలిగించుటకై వివిధ పరిచ్ఛేద ముల క్రింద, అనేక ప్రకరణ విభజనములతోఁ గూడిన ఈ వ్యాకృతిలో మొత్తము 398 ప్రశ్నములు వానికి సమాధానములు గలవు. ఇందు ఆండ్రశబ్ద చింతామణి యనుసరింపఁబడినది.

ప్రసజ్యప్రతిషేధము

నిషేధార్థకమైన నకారము క్రియతో నన్వయించుట.

రాముడు బ్రాహ్మణుడు కాదు.

ఇట 'కాదు' అనుక్రియతో నిషేధము సంబంధించినది కావున, రాముడు బ్రాహ్మణజాతి లోని వాడు కాడని తక్కిన వర్ణములతో దేనికో చెందునని యర్థము. (ప్రసజ్య ప్రతిషేధోయం క్రియయా సహయత్ర నజ్)

(గు. ప్ర. పుట. 100, 101)

ప్రస్ఫూటాలు

(ప్రస్ఫూతి+ఆదులు) ప్రస్ఫూతి మున్నగు శబ్దములకు పర్యాయ వాచకములగు దోసిలి మున్నగు శబ్దములు. అవి దోసిలి, పిడికిలి, గుప్పిలి, మొ॥ పీని లి వర్ణము

నకు ఎఁడు వర్ణకము పరమగునపుడు లోపము నిత్యముగా వచ్చును. ఉదా:-
దోసెఁడు (దోసిలి+ఎఁడు), పిడికెఁడు (పిడికిలి+ఎఁడు), గుప్పెఁడు (గుప్పిలి+
ఎఁడు) ఇత్యాదులు. (అథ. కారి. సంధి. 7)

ప్రస్థాదులు

(ప్రస్థ+ఆదులు) ప్రస్థ పర్యాయ వాచకమగు తూము మున్నగు శబ్దములు.
అవి తూము, కుంచము, మానిక, పుట్టి, పట్టియ మున్నగు మానార్థకములగు పద
ములు. వీనిపై పరిమాణార్థమున 'ఎఁడు' అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:-
తూమెఁడు, మానెఁడు మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 894) చూ:- మానార్థము, -ఎఁడు

ప్రాంతీయ తత్సమములు

ఓకానొక ప్రాంతమునందు, అర్థవిపరిణామము నందిన సంస్కృత ప్రాకృత
సమములు.

అనుమానము—సందేహము.

ఉచితము—దబ్బులేక ఊరక లభించునది.

జాతర—కొలుపులు.

జోగి—బిచ్చమెత్తుకొని బ్రతుకువాఁడు

ఈ యర్థములు తెలుగు దేశమునందు ప్రసిద్ధములు.

(తె. వా. వి. పుట. 888)

ప్రాతాదులు

'ప్రాత' మున్నగునవి—ఆకృతిగణము.

ప్రాత, లేత, క్రొత్త, పూవు మున్నగునవి.

సమాసములందు వీని తొలియచ్చు మీది వర్ణముల కన్నింటికి లోపము
బహుళముగా నగును.

ప్రాత + ఇల్లు < ప్రాయిల్లు
ప్రాతయిల్లు.

(బా. వ్యా. సంధి. 88)

ప్రాదెనుగులు

ప్రాత తెనుగులు.

ప్రాదీనులు వ్యవహరించుకొన్న తెనుగు శబ్దములు.

పుడమి, సిరి, పడతి మొదలైనవి.

(అప్ప. I. 118, 114)

ప్రాకృత భేదము

ప్రాకృత భాషా పదము లనేకములు తత్సమములుగా, తద్భవములుగా ఆంధ్ర భాష యందుఁ బ్రవేశించిన కారణముగా ఆంధ్రము కూడ నొకప్రాకృతభేదమే యగును. (అప్ప. I. 75)

ప్రాకృత తత్సమములు

ప్రాకృత శబ్దములతో తుల్యములగు రూపములు.

జడ, జముఁడు, జాతర

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

ప్రాకృత తద్భవములు

ప్రాకృతశబ్దముల నుండి వర్ణతోపాగ మాదేశ వికారములతో నేర్పడిన శబ్దములు.

పవడము, కంచు, కుమ్మరి, ఒజ్జ మున్నగునవి.

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 10.)

ప్రాకృత తుల్యములు

చూ. ప్రాకృత సమములు.

ప్రకృతులందు మార్పులేక ప్రాకృతముల నుండి తెలుగునఁజేరినపదములు.

శ్రీః—సిరీ—సిరి.

గౌరవమ్—గారవమ్—గారవము.

యమః—జమో—జముఁడు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 19)

ప్రాకృత భవములు

ప్రాకృతపదములు వర్ణతోపాగమాదేశములగు మార్పులతో తెలుగున ప్రభవించిన పదములు.

యజ్ఞః—జణ్ణో—జన్నము.

యాత్ర—జాతర—జాతర

ఉపాధ్యాయ—ఉవాఘ్తయ—ఒజ్జ.

కూష్మాండ—కుష్మాండ—గుమ్మడి, ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 20)

ప్రాకృతము

ఒకానొక భాషాభేదము. ఇది భారతీదేవి శైశవ భాషణమని అప్పకవి పేర్కొనెను.

అప్పకవి ఐదు విధములగు ప్రాకృతములను బేర్కొనెను:- (i) ప్రాకృతము (మహాప్రసాదము) (ii) శౌరసేని (iii) మాగధి (iv) పైశాచి (v) అపభ్రంశము.

(అప్ప. I. 72)

ప్రాకృతరీతి

తెలుగునందు తద్భవములు వర్ణములలోఁగాని, మాత్రలందుఁగాని మార్పుల వలన నేర్పడును.

ఈ మార్పులు సంస్కృతమునుండి ప్రాకృత భాషా పదము లేర్పడు రీతిని నేర్పడినవని భావింపఁబడుచున్నది. (క. సం. వి. III-1)

ప్రాకృత సమములు

చూ. ప్రాకృత తత్వములు.

ప్రాకృత రూపములతో సమానమైన రూపములుగల పదములు.

ప్రాకృత భాషలు సంస్కృతమునుండి ప్రభవించినవియే కావున ప్రాకృత సమములన్నియు సంస్కృత భవములేయగును కావున ఈ విభాగము గౌరవమని భావించువారుగలరు. ఇది చాల పదముల విషయములో సత్యమేకాని సంస్కృత యకారము తెలుగున లోపించును, యశము—అసము కాని సంస్కృత యకారము ప్రాకృతమున జకారమై తెలుగున దస్త్యజకార మగును. ఇట్టివి ప్రాకృత సమములనక తప్పదు, యమః - జమో - జ ముఁడు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 224)

ప్రాగభావము

ప్రాక్ + అభావము.

సన్తాత్పత్తికి ముందున్న అభావము. భావి (చూ.) యనునది ప్రాగభావమునకు బ్రతియోగి. (శత్రువు) (గు. ప్ర. పుట. 888) (బా. వ్యా. క్రియా. 4)

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము

నన్నయ యుగమునకు పూర్వమందున్న యుగము, ఈ యుగమునందు శాసనములే కాని కావ్యములు మృగ్యములు.

(i) ఇట్టి యుగమందలి భాషా విశేషములను ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని గారు రచించిరి.

(ii) ఈ శాసన భాషకు వర్ణనాత్మక వ్యాకరణమును ఆధునిక పద్ధతులలో డాక్టర్ బూదరాజు రాధాకృష్ణగారు రచించిరి.

ప్రాచీన ప్రాతిదేయపదములు

ప్రాచీనకాలమునందే ఎరవు గొనఁబడిన పదములు. స్వభాషాపదములు అనఁగా దేశ్యములుకాక తక్కిన పదములన్నియు ప్రాతిదేయములే. సంస్కృత ప్రాకృత భాషలనుండి సమ, భవ, రూపములలోఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశించిన పదము లన్నియు నిట్టికోవకుఁ జెందినవిగా ఆధునికుల భావన. (ancient loan words) (తె. వ్యా. వి. పుట. 849)

ప్రాచీన తత్సమములు

తత్ + సమములు — ఒక భాషనుండి మఱియొక భాషలోనికి రెండు విధములుగా పదములు ప్రవేశించును: (i) తత్సమములు (ii) తద్భవములు.

ప్రాచీన కాలమునందే సంస్కృత ప్రాకృత భాషల నుండి సమరూపములతోఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశించిన పదములు ప్రాచీన తత్సమములు.

రామః—రాముఁడు

యమః—జమో—జముఁడు

(హ.) (వ్య.) అర్వాచీన తత్సమములు, నవీన తత్సమములు

(తె. వ్యా. వి. పుట. 188)

ప్రాచీన తద్భవములు

ప్రాచీన కాలమందే సంస్కృత, ప్రాకృతములనుండి వర్ణతోపాగమాదేశవిధానములతోఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశించిన పదములు.

పదమధ్యమందు దీర్ఘములు లేకుండుట, సంయుక్త వర్ణములు లేకుండుట మున్నగునవి వీని ముఖ్యలక్షణములు.

అమావాస్య—అమవస.

సంతోషము—సంతసము, ఇత్యాదులు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 206)

ప్రాచుర్యార్థము

వ్యాప్తిని తెల్పునట్టి యర్థము.

ఈ యర్థమునందు సంస్కృత ప్రత్యయమగు—మయద్ తెనుఁగు శబ్దముల మీదను జేరుట గమనింపనగును.

ప్రోవుల మయము.

(ప్రో. వ్యా. తదిత. 18)

ప్రాణగొడ్డము

దీనిని చిన్నయసూరి గ్రామ్యముగాఁ బరిగణించెను. కాని బహుజనపల్లి సీతారామచార్యులవారు దీనిని 'ప్రాణకుట్టక' శబ్దభవమని, ఇది 'అంచయాన' వంటి సామాసిక తద్భవమని ప్రకటించి, గ్రామ్యతాదోషమును దొలగించుటకుఁ బ్రయత్నించిరి.

ఆంధ్ర వర్ణమణితమగు 'కుట్టక' శబ్దము 'గొడ్డమ' గుటట్టుంచి, అనాంధ్ర వర్ణమణితమగు 'ప్రాణ' శబ్దము తప్పక మాటవలసి యున్నది. అప్పటికిఁగాని దానికి తద్భవత్వము సిద్ధింపదు. హంసయాన-అంచయాన యగుటలో రావలసిన చోట మార్పు రానే వచ్చినది.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 28; ప్రా. వ్యా. సంజ్ఞా. 12)

ప్రాణములు

సంస్కృత వ్యాకరణమున చెప్పబడిన అచ్చులకు తెనుఁగు వ్యాకరణమందలి సంజ్ఞ. అ ఇ ఊ ఊ, ఋ ఌ, ఏ ఓ ఊ, ఐ ఔ చ్ అను మాహేశ్వర సూత్రములందు అ మొదలుకొని ఔ వరకు చెప్పబడిన అచ్చులు తెనుఁగు వ్యాకరణమున సామాన్యముగ ప్రాణములనఁబడును. (చింతా. సంజ్ఞా. 27; అప్ప. II. 24; ప్ర. వ్యా. 24; ల. వ్యా. సంజ్ఞా. 24.)

ప్రాణసంధులు

అచ్చులకుఁగల్గు సంధులు.

మీఁది శబ్దములలోని అది వర్ణములు. స్వరములై నచో అవి ప్రాణసంధులగును.

రాముఁడు + ఆతఁడు → రాముఁడతఁడు

(అప్ప. V. 84, 85)

ప్రాణులు

ప్రాణములు గలవి. (చూ.) ప్రాణములు.

ప్రాణములగు అచ్చుల సాయముతో నుచ్చరింపఁబడునవి.

కి, కొ, కె

(అప్ప. II. 14; ల. వ్యా. సంజ్ఞా. 29)

ప్రాతిపదికము

(i) ధాతుభిన్నమై, ప్రత్యయభిన్నమై, ప్రత్యయాంత భిన్నమై అర్థవంతమగు శబ్దరూపమును, కృదంత శబ్దములును, తద్ధితాంత శబ్దములును, సమాస శబ్దములును - ఈ నాలుగు ప్రాతిపదిక సంజ్ఞకములు. (అష్టా.) తెలుఁగున నీ ప్రాతిపదికములు 'నామము' లని వ్యవహరింపఁబడును. (చింతా. సంజ్ఞా. 24) ఉదా:- రామ, కృష్ణ, మేత, కోత, జాలరి మున్నగునవి. దేశ్యపదములందు ప్రాతిపదికమే ప్రథమైక వచనమై పరగును. (ఆం. కౌ. 250-257)

ప్రాతిపదికావర్ణము

ప్రాతిపదికము యొక్క అర్థము.

నియతమైన అర్థస్ఫురణము కలది ప్రాతిపదికావర్ణము.

రాముఁడు, రావణుఁడు—అనుచో రాసు, రావణ అను ప్రాతిపదికల యర్థము నియతమైన స్ఫురణము కలది. (బా. వ్యా. కారక. 1)

ప్రాదితత్పురుషము

ప్ర+ఆది → ప్రాది

‘ప్ర’ మున్నగు నుపసర్గ లాదియందుఁగల తత్పురుష సమాసము.

ప్రాచార్యుఁడు.

(సు. వ్యా. సమాస. 51)

ప్రాదులు

ప్ర+ఆదులు.

ప్ర, పరా, అప, సమ్, అను, అవ, నిస్, నిర్, దుస్, దుర్, వి, ఆజ్, ని, అధి, అపి, అతి, సు, ఉద్, అభి, ప్రతి, పరి, ఉప—

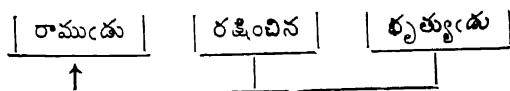
వీనికే ఉపసర్గములనియు (చూ.) వ్యవహారము.

(సు. వ్యా. సమాస. 51)

ప్రాధాన్య విపక్ష

ప్రాముఖ్యమును జేకూర్చవలయునను ఇచ్చు. ‘కర్మ’ మున్నగువానికి ప్రాధాన్యమును జేకూర్చవలయునను ఉద్దేశ్యము. అట్టిచోధాతుజ విశేషణ ముపయుక్తము.

రాముఁడు భృత్యుని రక్షించెను (కర్మ)—ఇందు కర్తయగు రామునకే ప్రాధాన్యము. ద్వితీయావిభక్తిలోనున్న కర్మ అప్రధానము. దీనిని ప్రథమాంతము చేసినపుడే ప్రాధాన్యము సమకూరును. అట్లు చేకూరవలెనన్న ధాతుజవిశేషణము నుపయోగింపవలెను. అపుడు కర్తకు, కర్మకు ప్రాధాన్యము కలుగును.

(బా. వ్యా. సమాస. 26; రమణి. 889)

ప్రాప్త విభాష

ఏ సూత్రముచేనయిన నిత్యముగాఁబ్రాప్తమగుచున్న కార్యమును వికల్పముగా విధించునది.

“కర్మధారయంబులం దుత్తన కచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబగు” అను సూత్రముచే నిత్యముగాఁబ్రాప్తమగుచున్న ‘ట’గాగమము “కర్మధారయంబునందు పేర్కొని శబ్దములకచ్చు పరంబగునపుడు ‘ట’గాగమంబు విభాషనగు” అను సూత్రముచే వికల్పితమగుచున్నది.

ఇది ప్రాప్తవిభాష.

(భా. వ్యా. సంధి 28, 29; రమణీ. 68, 69 పుటలు)

ప్రాప్త ప్రాప్త విభాష

ప్రాప్త+అప్రాప్త విభాష. (చూ.)

ఏదేని యొక కార్యము వికల్పముగా ప్రవర్తింపవలసిన రూపములలో, కొన్ని భాగములందు వేరొక సూత్రముచే అంతకుముందే నిత్యముగా ప్రాప్తించు చుండుటయు; కొన్ని భాగములందు అసలే ప్రాప్తింపకుండుటయు ప్రాప్త ప్రాప్త విభాష యగును.

ఇట్టిది తెలుగున నొక్కటియుఁ గానరాదని రమణీయకర్తలు పేర్కొనిరి.

(రమణీ. పుట. 66-67)

ప్రామాణిక ప్రయోగములు

నావన సోమనాథుఁడు, పింగళ సూరనార్యుఁడు మున్నగు మహాకవులు కావించిన ప్రయోగములు. వీనిని గూడ పరిగణించి, లక్షణము నేర్పఱుప వలయునని కొందఱమతము

(ప్రా. వ్యా. సంధి. 3)

ప్రామాణిక భాష

ప్రమాణీకరింపఁబడిన మాండలిక భాష (Standard dialect)

లండన్ నగర పరిసర మాండలిక భాష సమస్త రాజకీయ, సాంస్కృతిక వ్యవహారములకు నుపయుక్తమగు చుండుటచే ఆ భాష ప్రామాణిక భాషగా అంగ్లేయులచే బరిగణింపఁబడెను.

నేడు కృష్ణా, గుంటూరు మండలములలోని శిష్టుల భాష పత్రికలందు, రేడియోలందు, కొన్ని సాంస్కృతిక ప్రక్రియలందు నుపయుక్త మగుచున్న కారణముగా నది వ్యవహార ప్రామాణిక భాషగా పరిగణింపనగును. (Colloquial Standard dialect)

(తె. వ్యా. వి. పుట. 149)

ప్రాయికము

తఱుచుగానగుట.

ఇందు మూఁడు విధానములు సూచింపఁబడును. వ్యాకరణ కార్యములు.

1. సామాన్యముగాఁ గలుగుట.

2. క్వాచిత్యముగాఁ గలుగకుండుట.

3. ఒక్కొక్కచో వికల్పముగాఁ గలుగుట.

“ఖండ బిందువు మీది సిద్ధ చకారమునకు ముత్తు పరమగునపుడు పకారము ప్రాయికముగ నగు”ననుచో

తలఁపక, త్రేపక, తోపక అని సామాన్యముగా పకారము వచ్చును.

కాని 'నోచు'నకు మాత్రము పకారము గలుగదు—నోచక.

'ఏచు'నకు విభాషగాఁగలుగును:

ఏపక, ఏచక.

(బా. వ్యా. క్రియా. 89)

ప్రారబ్ధపరిసమాప్తి

ప్రారంభించిన వాక్యమును బరిసమాప్తము గావించుట.

ఇట్లు పరిసమాప్తము గావించునపుడు 'అనినన్' అని ప్రయుక్తమగును.

".....తదర్థమైయరిగెద నాసజ్జేసి | యనిన నందఱునగి."

(ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 10)

ప్రారబ్ధపరిసమాప్తము

ప్రారంభంపఁబడి పరిసమాప్తి నందనిది.

'వచ్చుచున్నాడు'—వచ్చుట యనుధాత్వర్థము ప్రారంభమై పరిసమాప్తము కాలేదు. ఇట్లు పరిసమాప్తమును జెందని క్రియనే వర్తమానార్థక క్రియ యందురు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 2)

ప్రార్థనము

వేడుట

ప్రార్థనమునందు ఏర్పము వచ్చును.

వనితరావే, పోవే

రావేయీశ్వర, కావవేవరద

(ఆం. భా. భూ. 154, 155; ఆం. కౌ. 745-'48)

ప్రార్థనాదులు

ప్రార్థన, ఆజ్ఞ, కోరిక, ఇత్యాదులు. ఇట్టి భావములందు 'అన్' ప్రత్యయంత క్రియలకు 'ఇష్మి' పరమగునపుడు 'ఈ' అనునది విభాషకగును.

ఉండనిమ్ము—ఉండనీ

ఇట్లే విననీ, పొడమనీ. కననీ.

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 10)

ప్రార్థనార్థ(క)ము

మధ్యమ పురుషైక బహువచనములయందు క్రమముగా ము, ఁదు, వర్తములు ధాతువు తుడిని చేర్చుట వలన నిష్పన్నములగు క్రియారూపములు ఈ యర్థ మందుండును.

పోషింపుము—పోషింపుడు

కొట్టుము—కొట్టుడు

(సం. వ్యా. ప్రార్థనా. 1)

ప్రార్థనాదులు

ప్రార్థన, సమ్మతి మున్నగు నర్థములు.

ఈ యర్థములందు—ఇమ్ము అను శబ్దము 'అన్' ప్రత్యయంత క్రియల కగును. దానికి 'ఈ' కారము విభాషగా నాదేశమగును.

ఉపవాస ముండనిమ్ము—ఉపవాసముండనీ

కననిమ్ము - కననీ

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 10)

ప్రాసంగిక వ్యాకరణములు

వ్యాకరణము ప్రధానముగాఁగాక చందోలంకారాద్యనేక విషయములతోపాటు ప్రసంగవశమున పేర్కొనఁబడిన వ్యాకరణాంశములుగల లక్షణ గ్రంథములు - కావ్యాలంకార చూడామణి, అనంతుని చందము మున్నగునవి.

(తొలి ప్రాసంగిక వ్యాకరణము - భారతి : ఫిబ్రవరి 1988)

స్థలము

మూడు ప్రాస్తవముల యుద్ధారణ కాలముగల యచ్చు.

విష్ట¹, శంభూ³ (సం. సా. సం. విభక్తి. 78; బా. వ్యా. తత్సమ. 85)

ప్రేరక సంప్రదానము

ప్రేరేపణము గావింపఁబడిన సంప్రదానము (చూ.) త్రివిధములగు సంప్రదానములలో నొకటి.

గురుపుణ్యుడగ్రజు కొలుకు నావు నిచ్చెను.

(అం. కా. 452-454)

ప్రేరణకర్తృత్వము

ప్రేరేపించుకర్తగలది

చైత్రుడు మైత్రుని మనిచెను.

చైత్రుడు - ప్రేరణకర్త.

(బా. వ్యా. క్రియా. 184)

ప్రేరణకర్తార్థము

ప్రేరేపించఁబడిన కర్మ కలది.

చైత్రుని చేత మైత్రుడు మనుపఁబడియె.

మైత్రుడు - ప్రేరణకర్త.

(బా. వ్యా. క్రియా. 124)

ప్రేరణము

(i) ఇతరులచేత పని చేయించుట.

చైత్రుడు మైత్రునిచే వంట చేయించెను.

(ii) అన్ని క్రియలకుఁ బ్రేరణమునందు 'ఇంచ(క)' అగును.

సుగ్రీవుడు రామునిచే వానినిఁ జంపించెను.

(ల. వ్యా. క్రియా. 12; బా. వ్యా. క్రియా. 70)

ప్రేరణాత్మనేపద కర్తృత్వము

క్రియాఫలము కర్తృకేచెందునట్లుగా నితరులను ప్రేరేచుట.

చైత్రుడు మైత్రుని మనుచుకొనియెను.

ఇందు—కొను ధాతువు ఆత్మనే పదార్థమందుఁజేరును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 124)

ప్రేరణాత్మనేపద కర్మాత్వము

క్రియాఫలము కర్తృకే చెందునట్లుగా కర్మ ప్రేరేపింపఁబడుట.

ఇట కర్తృకృతీయావిభక్తియందును, కర్మ ప్రథమావిభక్తియందు నుండును.

చైత్రునిచేత మైత్రుడు మనుచుకొనఁబడియెను.

(బా. వ్యా. క్రియా. 124)

ప్రేరణార్థము

(i) ప్రేరకుఁడు కర్తగాఁగల యర్థము.

రాజుసైనికులచే శత్రువులను జంపించెను.

(ల. వ్యా. క్రియా. 20)

(ii) అన్నంత క్రియకు (చా.) 'చేయు' అను సహాయక్రియను జేర్చిన ప్రేరణార్థ మగును.

చొక్కుచు, చొక్కజేయుచు.

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 18)

ప్రేరణేందుకు

ప్రేరణ+ఇంచుకు

స్వార్థము నందుఁగాక, ప్రేరణార్థమునందువచ్చు 'ఇంచ(క)' అను ఆగమము.

ఇది పరమగునపుడు పకారము చకారమగును.

పచించు+ఇంచు—→పచించించు—→పచింపించు

(బా. వ్యా. క్రియా. 87)

ప్రోత్తార్థము

‘చెప్పబడిన’ అను నర్థము.

ఒకానొక తద్ధిత వృత్తి భేదము. పాణినిచే జెప్పబడిన వ్యాకరణము—
పాణినీయము. (అం. భా. శా. సమాస 88)

ప్రౌఢ వ్యాకరణము

బహుజనపల్ల సీతారామాచార్యుల వారిచే విరచితమైన “త్రిలింగ లక్షణశేషము”
(చూ.) అను వ్యాకరణమునకు సుప్రసిద్ధమగు వ్యవహారనామము.

బాలవ్యాకరణము (చూ.)నకుఁ బూరకముగా రచింపఁబడిన దగుటచే దీనికి
ప్రౌఢ వ్యాకరణమును బ్రసిద్ధి యేర్పడియుండును.

ప్రౌఢ కవి ప్రయోగములకు లక్షణమేర్పరచుటను బట్టి కూడ దీనికి పేరు కల్గి
యుండవచ్చును.

ప్లుతము

త్రిమాత్రా కాలికమగు అచ్చు. కొందఱ మతమున సంబోధనమున
ఉదంతములకంటె డుజ్జు, అదాగమమునురాక ప్లుతము వచ్చును. ఉదా:-
ఓవిష్టూ, ఓశంభూ (చింతా. అజంత. 45)

ఫ

ఉభయోష్ఠ్య స్పర్శము (bilabial stop)

పై పెదవి స్థానము.

క్రింది పెదవి కరణము.

స్పర్శము.

శ్వాసము.

మహాప్రాణము.

ఫణము, ఫాలము — ఇత్యాది సంస్కృత సమములనుగూడి తెలుగున
వ్యవహరింపఁబడును.

ఫ

దంత్యోష్ఠ్య స్పర్శము (labic-dental stop)

పై దంతముల క్రింది భాగము - స్థానము

క్రింది పెదవి - కరణము

స్పర్శము

శ్వాసము

మహాప్రాణము

కాఫీ, ఆఫీసు, ఫీజు - ఇత్యాదిగాఁగల ఆంగ్లభాషా సమములనుగూడి తెలుఁగున వ్యవహరింపఁబడును.

పు

శబ్దము నందలి రెండవ వర్ణమునకు సంజ్ఞ. (వై. చం. సంజ్ఞా. 12) గుగ్గులౌ ఘోః (వై. చం. తదభవ. 54) మున్నగు సూత్రములలో నీ సంజ్ఞ ఉపయుక్తము.

బ

ఉభయోవ్య స్పర్శము (bilabial stop)

పై పెదవి—స్థానము

క్రింది పెదవి - కరణము

స్పర్శము

నాదము

అల్పప్రాణము

-బంటి

లోతును దెలియఁజేయు తద్ధితప్రత్యయము - కుత్తుక బంటి

ఈ ప్రత్యయము తత్సమ పదముల మీదఁగూడ గానవచ్చును.

కటి బంటి నెత్తురు కాలువల్. (ప్రౌ. వ్యా. తద్ధిత. 17)

బంట్యాదులు

(బంటి+ఆదులు) బంటి, కొలది యను శబ్దములు. ఇవి దఘ్నార్థము (పరిమాణార్థము) న వచ్చును. ఒకానొకచోట వీనికి పూర్వమందు నకారము వచ్చును. ఉదా:- ముక్కున బంటి నీరు, ముక్కుబంటినీరు; ముక్కుకొలఁది; మోకాలి కొలఁది మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 56)

బలుపువ్రాయి

పెద్దవర్ణమని యర్థము.

ఇది దొడ్డశకారము.

(అప్ప. II. 17)

బల్లిదాదులు

'బల్లిద' మున్నగు అచ్చ తెనుఁగు శబ్దములు.

ఇవి సంస్కృత తుల్యములు. మహాత్మ్యమున వీనికుశ్చడు జాదులు, అమహాత్మ్యమున 'ము' వర్ణకాదులు స్త్రీత్వమునందాలు శబ్దము తోడ సమాసమును గలుగును,

బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు.

అక్కజుఁడు - అక్కజము - అక్కజురాలు

అక్కజ, కావల, బెట్టిద, బెడిద మిసిమింత మున్నగునవి.

(కవిజనాం. 53, 54 పత్రములు; బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 8)

బహువద బహుప్రీహి

(i) చలికాఁక, సెకకంటి—వంటివి (ఆం. కౌ. 615)

(ii) సమాసోత్తరపదమునకు నవ్యవహిత పూర్వముగానున్న పదమునకుఁ బుంసప్రసాదము వచ్చును.

మృద్విపటుభార్యుఁడు (మృద్విపట్టిభార్య) (త. చం. 845-క (8))

బహువచనము

(i) బహుత్వ సంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము. 'లు' వర్తకము బహువచన మందగును.

(ii) కొన్ని తత్సమాచ్చిక శబ్దములమీఁది బహువచన లకారమునకు రేఫ మాదేశమగును.

బాలురు, దయాళురు,

నెయ్యురు, మార్తురు, అల్లురు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 12, 38; ఆచ్చిక. 5)

బహువచనాంత తుల్యములు

బహువచన ప్రత్యయ మంతమందుఁగల రూపములతో సమానములు.

కొన్ని యవ్యయములు బహువచనాంత తుల్యములు.

అట్లు, ఇట్లు, ఎట్లు

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 34)

బహుప్రీహి

ఏ వస్తు వెవ్వరికిఁగలదో ఆ వ్యక్తిని దెలుపునది.

అన్యపదార్థ ప్రధానము.

శ్రీ సమముల తోడనే తెలుఁగున బహుప్రీహి సమాస మేర్పడును.

ముక్కంటి, నలువ.

(ఛం. ద. IV. 92; ఆం. కౌ. 478; బా. వ్యా. సమాస. 2, 6)

బహుళము

విధింపఁబడిన కార్యము.

(i) కొన్నిచోట్ల తప్పక వచ్చుట.

(ii) కొన్నిచోట్ల నసలే రాకపోవుట.

(iii) కొన్నిచోట్ల వైకల్పికముగా వచ్చుట.

(iv) కొన్నిచోట్ల శేర్కొన్న దానికంటె భిన్నముగా వచ్చుట అనేడి యర్థములు గలది.

ఈ నాల్గింటినే, ప్రవృత్తి, అప్రవృత్తి విభాష, అన్యత్, (చూ.) అని వ్యవహారము. 'అన్యత్'ను 'అవిహితకార్యప్రసక్తి' అని మ. ప. వ్యా. (సంధి-8) నందుగలదు. (చూ.)

“క్వచిత్ప్రవృత్తిః, క్వచిదప్రవృత్తిః

క్వచిద్వి భాషా, క్వచిదన్యదేవ

విధేర్విధానం, బహుధాసమీక్ష్య

చతుర్విధం బాహుళకం వదన్తి”

అనికాశికావృత్తికారవచనము. 'అత్తునకు సంధి బహుళము' అనుచో

(i) ప్రవృత్తి : వచ్చుచున్న+వాడు → వచ్చుచున్న+అడు → వచ్చుచున్నాడు. (బా. వ్యా. క్రియా. 117)

(ii) అప్రవృత్తి : వెల+ఆలు → వెలయాలు.

(iii) విభాష : మేన+అత్త → మేనత్త, మేనయత్త.

(iv) అన్యత్ : ఒక+ఒక → ఒకానొక (గు. ప్ర.)

(బా. వ్యా. సంధి. 4)

బహుర్థకము

బహు+అర్థకము.

అనేకమును దెల్పునది.

అందఱు, ఇందరు, కొందఱు, పెక్కుండ్రు

(ల. వ్యా. అచ్చ. 78; బా. వ్యా. అచ్చిక. 24)

బాధకము

బాధించునది, అనఁగా తొలగించునది.

సర్వ సాధారణముగా విశేషవిధి, సామాన్య విధికి నిత్యముగా బాధకమగును. కాని తెనుగునందు విశేష భావార్థక తద్ధిత ప్రత్యయమగు —టిక వర్తకము సామాన్య భావార్థక తద్ధిత ప్రత్యయమగు—'తనము' అను దానిని విభాషగా బాధించును.

చిన్నతనము—చిన్నతీకము.

నల్లదనము—నల్లన.

(బా. వ్యా. తద్దిత. 2, 3, 6)

బాలకవిశరణ్యం

[ప్రయోగ దీపిక]

కర్త : రావుసాహెబ్, మహాపాఠ్యాయ

గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులు

ప్రథమ ముద్రణ : 1933.

ద్వితీయ ముద్రణ : 1958 (విశాలాంధ్ర)

గ్రామ్యములుగా నిరసింపబడిన అనేక కవి ప్రయోగము లిందు సమర్థింపబడినవి.

ప్రాచీనాంధ్ర భాషా పరిణామముగా నీ ప్రయోగములు స్వీకరింపబడినవి.

బాలచంద్రోదయము

కర్త : బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు.

ప్రచురణ : 1921-వావిళ్ళవారు.

ఖండ బిందువుగల పదములు వాని యర్థములతో నిందు ప్రత్యేకముగా అకారాది క్రమమున ముద్రితములు.

బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక

కర్త : కళాప్రపూర్ణ మహాపాఠ్యాయ

శ్రీ కల్లూరి వేంకట రామశాస్త్రి.

క్రీ.శ. 1915లో ప్రకటితము.

బాలవ్యాకరణమునకు వెలసిన తొలి వ్యాఖ్యానము. ఇందలి రూప సాధనము ప్రయోగ ప్రదర్శనము, సంజ్ఞా వివరణాదులు మిక్కిలి ప్రదర్శనీయములు.

కాని దీనిలోని బాలవ్యాకరణము హరికారికలకు (చూ.) అనువాదమను వాదము మాత్రము మెచ్చదగినది కాదు.

బాలవ్యాకరణమునకు సంస్కృతీ కరణమే హరికారికలను సత్యము బ్రహ్మశ్రీ దువ్వూరి వేంకటరమణ శాస్త్రిగారు స్థాపించిరి. (చూ. బాలవ్యాకరణ సమీక్షా గ్రంథము—రమణీయము ఉపోద్ఘాతము)

బాల వ్యాకరణము

కర్త : పరవస్తు చిన్నయసూరి

ప్రథమ ముద్రణము : క్రీ.శ. 1858.

ఇన్ని ముద్రణము లందినది; ఇంతగా పఠనపాఠనము లందున్నది; ఎన్నో వ్యాఖ్యానములు, టీకలు, సమీక్షలు గల్గినదియునగు వ్యాకరణము తెలుగునకు, మఱొక్కటిలేదు.

“గ్రహణ ధారణ పటుఃపాలః” అను తార్కికోక్తి ఇందలి ‘బాల’ శబ్దమునకు బాగుగా అనువర్తించును.

ఈ వ్యాకరణమందలి సాంకేతిక కల్పనా నైపుణ్యము, సూత్రరచనాపటుత్వము, వివరణ వైశద్యము, ఉదాహరణ ప్రదర్శన చాతుర్యము, అసాధారణములు, ప్రశంసనీయములు.

బాల వ్యాకరణ స్వారస్య సర్వస్వ పేటిక

బాల వ్యాకరణమునకుఁగల టీకలలోఁ బ్రసిద్ధమైనది.

కర్త : విద్వాన్ దూసి రామమూర్తిశాస్త్రిగారు. వావిళ్లవారిచే నిది 1937లోఁ బ్రకటింపఁబడెను.

మూలప్రాయములైన చిన్నామణి సూత్రములను నిర్దేశించుచు, ప్రక్రియను జక్కగాఁ బ్రదర్శించువట్ల విశేషశ్రద్ధ వహించిన టీకయిది. పునర్ముద్రణమును గూడ నందినది. దీనికి ‘గ్రాంథికాంధ్ర కల్పకము’ అను నామాంతరమును పేర్కొనఁబడెను.

బాల వ్యాకరణోద్ద్యోతము

కర్త : ‘కళాప్రపూర్ణ’ వజ్రుల చిన సీతారామశాస్త్రి

ఇందు బాలప్రౌఢవ్యాకరణ సూత్రము లనేకములగు సవరణములతో రచింపఁబడినవి. తత్సమ భాషాస్వరూపము—సంధి, కృత్, తద్ధిత, సమాస పరిచ్ఛేదము లలో విపులముగాఁబ్రదర్శితము. ఇందు సమన్వయముకన్న ఖండనము మిన్నగాఁగనుపట్టును.

బాహుప్రభృతులు

బాహు, రాహు, కేతు, బిందు, రజ్జు మున్నగునవి.

వీని ‘పు’ వర్ణకమునకు లోపము విభాషగానగును.

వాహ్యకరణము

బయటి నుండి గ్రహించిన సాధనము.

దేవదత్తుడు కత్తిచేత చెట్టును నటకు చున్నాడు.

(వ్య.) శారీర కరణము. (చూ.) (ఆం. కౌ. 448-449)

విందుకము

అర్థబిందువునకు సంజ్ఞ. (వై. చం. సంజ్ఞా. 27) ఈ సంజ్ఞ వై. చం. యందు మాత్రమే ప్రయోగింపబడినది. (వై. చం. అజంత. 58)

బిందుపూర్వక 'డులు'

-ండులు.

పల్లు, ఇల్లు, కొడవలి, ఇత్యాది పదములకు బహువచనమందు 'ండులు'

అనువర్ణము లంతి మాక్షరమున కాదేశమగును.

పల్లు—పండులు, పండ్లు.

ఇల్లు—ఇండులు, ఇండ్లు.

కొడవలి—కొడవండులు, కొడవండ్లు. (ఆం. కౌ. 270-272)

బిందువు¹

అనుస్వారమున బిందు వనబడును. ఇది వర్గ పంచమాక్షరములకుఁ బ్రాతి నిధ్యము వహించును.

జ	<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: center;"> <div style="width: 20px; height: 100px; border-left: 1px solid black;"></div> <div style="margin: 0 10px;">→</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px 5px;">[]</div> </div>
ఞ	
ణ	
న	
మ	

(అప్ప. II. 14)

బిందువు²

వాక్య పరిసమాప్తిని సూచించు చిహ్నము /./ ఇది నాలుగు మాత్రల కాలపు విరతిని దెలుపును. ఇది యాంగ్ల భాషా ప్రభావమునఁ దెనుఁగు రచనలో ఆధునిక ముగఁ బ్రవేశించెను.

పాపమునకు భయపడుము. మనుష్యుల కోపమునకు భయపడకుము.

(సం. వ్యా. విరతులు. 1)

.విడ

తదాది (ఆ, ఈ, ఏ అను) శబ్దములపై స్త్ర్యర్థమున వచ్చు దేశ్య శబ్దము.
ఉదా :- ఆవిడ, ఈవిడ, ఏవిడ (మం. ఆం. కౌ. 390)

విరుద శబ్దములు

విరుదములను తెలుపు శబ్దములు. ఉదా :- చౌహత్తిమల్లుడు. జగనొబ్బి
గండండు, స్వామిద్రోహరగండ లాంఛనుడు, హనుమంత బిదుదాంచితడు
మొ॥ (ఆథ. కా. హరిత. 10)

విరుదాద్యుత్తర పదము

విరుదముగాని, జాతి సూచకమగు శబ్దముగాని, కర్మధారయ సమాసమునందు
ఉత్తర పదమగుచో, స్త్రీ, పుం, సంజ్ఞాసూచకమగు పూర్వపదముయొక్క
(సాంస్కృతి కాచ్చిక మిశ్రసమాసములలో) దీర్ఘము బహుళముగా వచ్చును.

రామాశాస్త్రి, రామానాయడు. ఎల్లా సెట్టి, ఎల్లాప్రెగ్గడ, చిన్నాదేవి;

ఎల్లాప్రెగ్గడ, కృష్ణశాస్త్రి (ప్రొ. వ్యా. సమాస. 27)

బొట్టు

సున్న, చుక్క, అనుస్వారము.

ఇది తెలుగు భాషలో వర్గ ప్రథమ శృతియ వర్ణములకు ముందేవచ్చును.

వంక; కంచము, పంట, వంత, పంపు (ఆప్య. II. 11)

-బోడి

బహుప్రీతిని స్త్రీవాచ్య మగునపుడు ఉపమానము మీది 'మేను' శబ్దమునకు
— 'బోడి' యాదేశమగును.

అలరువంటి మేనుగలది → అలరు బోడి

ఇట్లే చిగురుంబోడి, ననబోడిత్యాదులు.

(బా. వ్యా. సమాస. 28)

బ్రతుకు ప్రభుత్వము

'బ్రతుకు' మున్నగు పదములు.

వీని 'త' కారము బహుళముగా 'ద' కారమగును. ఇట్లు వర్ణనాత్మకముగా
బేర్కొనఁబడినను, నన్నయాది ప్రాచీన కవులు 'ద' కారమధ్యములగు పదము
లనే వాడుక చేసిరి. శ్రీ నాథాది కవుల నుండి 'త' కార మధ్యములగు పదముల
వాడుక హెచ్చెను. ఇట్లు మారుటకు కారణము శ్వాసమగు కకారమని తోచును.

శ్వాసము, ప్రక్కనున్న నాదమును శ్వాసముగా మార్చినది. ఇట్టి మార్పును 'పాక్షికవర్ణ సమీకరణ' మందురు. (Partial assimilation) (చూ.)

బ్రతుకు/బ్రదుకు

ఉతుకు/ఉదుకు

ముతుక/ముదుక

అతుకు/అదుకు మున్నగునవి.

(వ్యా. భా. వ్యా. 481)

'బ్రహ్మ' శబ్దము

(i) ఇది మహద్భావకము. పుంలింగము. ఉత్పదుజులు రావలయును. కాని శ్రీత్య మాదేశింపఁబడుటచే 'బ్రహ్మ' అను రూప మేర్పడును.

ఇది చతుర్ముఖునకు, ఋత్విగ్విప్రులకు వాచకము.

(ii) వై రీతినిగాక, తత్వతపో వేదయోగ వాచకమగునేని 'బ్రహ్మము' అని నవంశక లింగము వలె నగును. (బా. వ్యా. తత్సమ. 78)

ప్రాన్-చార్లెస్ ఫిల్ప్స్

ఆంధ్రభాషకు వాఙ్మయమునకు మహాపితారము గావించిన ఆంగ్లేయుడు.

ప్రాచీన తాళపత్ర ప్రతులను, ఆంధ్రదేశము నలుమూలల నుండి సేకరించి పండితుల సాయముతో వానిలోని పాఠములను నిర్ణయించి కావ్య ప్రచురణమును గావించిన మహనీయుడు.

ఇతఁడు ఆంధ్రాంగ్లి నిఘంటువును గూడ రచించెను. అనేక కవి ప్రయోగము లను గూడ నిందుద్ధరించెను.

ఆంధ్రభాష కాంగ్లములో సీతఁడు రచించిన వ్యాకరణము, చిన్నయసూరికిఁ బూర్వమే రెండు సంపుటములుగాఁ బ్రకటింపఁబడెను. దీని ప్రభావ మాంధ్ర వ్యాకరణములపై గోచరించును.

ఇట్లు గ్రంథపరిష్కరక (Editor) నై మంటికుఁడుగా (lexicographer) వ్యాకరక (grammarian) ఇతఁడాంధ్ర భాషకుఁ గానించిన సేవ నాస్యతో దర్శనీయము. వీరిని గూర్చి డాక్టర్ కొత్తపల్లి వీరభద్రరావుగారు విశేషముగాఁ బరిశోధించిరి.

భ

ఉభయోష్ఠ్య స్పర్శము (bilabial stop)

పై పెదవి—స్థానము

క్రింది పెదవి—కరణము

స్వర్గము

శ్వాసము

మహాప్రాణము.

భయము, ఇభము మున్నగు సంస్కృత సమములను గూడి తెనుగున వ్యవహరింపఁబడును,

భయము

వెఱపు, ఇట్టిది దేనివలనఁ గల్గునో దానికి 'వలన' వర్తకమగును.

చోరుని వలన భయపడియె.

'వలన' కు మాఱుగా షష్ఠికూడ నుపయోగింప నగును,

చోరునకు భయపడియె.

(బా. వ్యా. కారక. 9)

భవచ్ఛత్రాదులు

భావత్+శత్రు+ఆదులు

'భవత్' మొదలై న శబ్దములు

'శత్రు' ప్రత్యయాంత రూపములు

రేఫాంతములును.

వీనికిఁ దెనుఁగు భాషలోఁ బ్రయోగములేదు.

అనఁగా 'భవత్, త్వత్, మత్, మొదలై నవానికి; 'లసత్, భవిష్యత్' మున్నగు శత్రు ప్రత్యయాంత రూపములకు; 'ధూర్, గీర్, ప్రభృతి రేఫాంత శబ్దములకుఁ దెనుఁగు భాషలోఁ బ్రయోగములేదు.

సమాసములయందు తొలుతఁగదిసి యిందవి ప్రయుక్తములగును.

భవద్గుణములు, త్వదాశయము

ల సద్రూపము, భవిష్యత్కాలము

ధూర్వహము, గీర్వాణి. ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 87)

భవశ్రుకారములు

క్రవతు ప్రత్యయము, శత్రుప్రత్యయము మున్నగునవి అంతమందుగల శబ్దములు. ఉదా :- భవాన్ (శత్రంతము), గతవాన్ (క్రవత్యంతము) మొ॥ వీనికి తెనుఁగున వ్యస్తముగ ప్రయోగములేదు. (వై. చం. హరింత. 38)

భవత్యర్థము

భవతి+అర్థము—'భూ' అను ధాతువుయొక్క యర్థము='అగు' ధాతువు.

(i) 'అగు' ధాతువుయొక్క తద్ధర్మార్థ విశేషణములు 'అగు, అవు, ఔ' అనునవియు,

(ii) 'అగు' ధాతువుయొక్క భూతార్థక విశేషణములు 'అయిన, ఐన' అనునవియు,

(iii) 'అగు' ధాతువుయొక్క వ్యతిరేకార్థక విశేషణముగు 'కాని' అనునదియు భవత్యర్థము లగును.

ఇట్టి వానిలో దేనిచేతనైన వ్యవహితముగు విశేషణము ప్రథమా విభక్తియందుండును.

విద్యాశాలి యగు పురుషుని సకల జనులు సన్మానింతురు.

(బా. వ్యా. కారక. 28)

భవదర్శము

భవత్ + అర్థము

'భూ' ధాతువు కంటె వర్తమానార్థమునందు 'శత్య' ప్రత్యయ ముప్పతిలంగా 'భవత్' అని అగును, అందుచేత వర్తమానార్థక శత్రుత్వమని యర్థము.

ఈ యర్థమునందు—ఉన్న వర్తక మగును.

వండుచు + ఉన్న + వాడు. వండుచున్నాడు. ఇది సుబంతము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 48; గు. ప్ర. పుట. 318)

భవనము

పుట్టుట. ఇట్టిది దేనివలన గల్గునో దానికి 'వలన' వర్తకమగును.

మనువు వలన బ్రజలు పుట్టిరి.

"వలన" కు మాటుగా వ్యక్తికూడ వాడనగును.

మనువునకు బ్రజలు పుట్టిరి.

(బా. వ్యా. కారక. 9)

భవిష్యదర్శము

భవిష్యత్కాలమును దెల్పు క్రియా పదములు. (i) తత్సమ క్రియలకును, దేశ్య క్రియలకును ఈ యర్థము నందు—ఇంచుగాగమము, చకారమునకు పకారము ఉకారమునకు ఆకారము, దానిపై కలానుబంధము చేరును.

పోషింపంగలడు, పోషింపంగలరు.

మ్రొక్కుంగలడు, మ్రొక్కుంగలరు.

(ప్ర. వ్యా. 318)

(ii) కొన్ని వ్యాకరణములు భవిష్యదర్శము నందు జేరు ప్రత్యయముల నిట్లు నిరూపించినవి.

పరుష	వీ.వ.	బి.వ.	వీ.వ.	బి.వ.
ప్రథమ పురుష	—ఉను	—దురు	పలుకును	పలుకుదురు
మధ్యమ పురుష	—దువు	—దురు	పలుకుదువు	పలుకుదురు
ఉత్తమ పురుష	—దును	—దుము	పలుకుదును	పలుకుదుము

(ఆం. భా. భూ. 145, 146; కా. చూ. 154; ఆం. కౌ. 884-88)

భవిష్యదర్శక విశేషణము

భవిష్యదర్శమును దెల్పు విశేషణము.

తుమున్నర్థక రూపము తుదిని 'కల' యను శబ్దమును జేర్చుట వలన భవిష్య దర్శక విశేషణ రూపము నిష్పన్నమగును.

పోషింపఁగల—

కొట్టఁగల—

(నం. వ్యా. విణ. 8)

భి

ప్రశంసార్థమున నిపతింపఁబడిన యవ్యయము. ఉదా:- భి! రఘూద్రహ నీ దనుః ప్రౌఢిమంబు మొ॥ (వై. చం. అవ్యయ. 18)

భావకర్మార్థకము

కర్మార్థకక్రియ యొక్క భావార్థక రూపము.

ప్రభువుచేత నొసంగఁబడుట.

(ఆం. కౌ. 748-44)

భావద్వంద్వము

భావార్థమునందు వచ్చు—ట, —మిజీ,—ఇకి అను కృతప్రత్యయము లంత మందుఁగల శబ్దములతో నేర్పడిన ద్వంద్వసమాసము.

ఇట్టి సమాసమునందు బూర్వ పదాంతమందలి కృతప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చును.

ఔగాములు (ఔట+కామి)

వినివినములు (వినికి+వినమి)

(ప్రా. వ్యా. సమాస. 81)

భావము¹

ధాతువుయొక్క యర్థము. ఈ యర్థమునందు 'ట' వర్ణకము వచ్చును.

కొనుట, తినుట, చిన్నతనము, కన్నెఱికము, మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 35)

భావము²

త్వార్థము (చూ.) (త్వ+అర్థము)

ప్రకృతి జన్యబోధము నందు ప్రకారము త్వార్థము. సంస్కృతమునందు 'సుందరస్యభావః' అను నర్థమునందు 'త్వ' ప్రత్యయము కలిగి 'సుందరత్వమ్' అనియగును.

సుందరరూపంగా సుందరత్వ విశిష్టం. సుందర—అను ప్రకృతి వలన గలుగు నట్టి 'సుందరత్వ విశిష్ట' అను శాబ్ద బోధము నందు 'సుందరత్వము' ప్రకారమగును. అనగా విశేషణము.

ఇట్లే 'మనుమడ' నగా మనుమని తనము (ప్రౌతత్వము) గలవాడు. ఇదే ప్రకారము, లేక భావార్థము. (బా. వ్యా. తద్ధిత. 1; రమణీ. పుట. 370)

భావ లక్షణము

అన్యక్రియకు లక్షణభూతమగు క్రియచైత్రుడు వంధనతిథి వచ్చెను.

అతిథి యెప్పుడు వచ్చెను? చైత్రుడు వంధనగా వచ్చెను. ఇట 'వచ్చుట' అను క్రియా సందర్భమును 'వండుట' అనుక్రియ తెలుపుచున్నది.

వండుట : లక్షణక్రియ (చూ.)

వచ్చుట : లక్ష్యక్రియ. (చూ.)

(బా. వ్యా. క్రియా. 40; రమణీ. 401 పుట.)

భావ వర్ణకములు

భావార్థమునందు వచ్చు ప్రత్యయములు.

—ట,

—అమి

(మ. ప. వ్యా. ప్రత్యయ. 4)

భావార్థకము

భావము³ (చూ.)ను దెల్పు అర్థము కలది. ఇది తద్ధిత వృత్తియందలిభేదము.

—తనము : చిన్నతనము, పెద్దతనము

—ఱికము : కన్నెఱికము

—ఇమి : పేరిమి

—న : నల్లన.

ఇత్యాదులు భావార్థక తద్విత ప్రత్యయములు.

(సం. వ్యా. విశే. 8)

భావార్థకాదియోగము

‘భావార్థకము’ మున్నగు వానితో కలియక. (i) భూతార్థక ‘న’వర్ణకము (ii) భావలక్షణమగు సుజీవర్ణకము (iii) ఆనంతర్యార్థకమగు ‘డు’ వర్ణకము మున్నగునవి.

రాముడు వచ్చుట; రాముడు రాగా లక్ష్మణుడుగాంచె; రాముడు విల్లండి నఁద్రిలోకము లాకులములగు—ఇట్లు భావార్థకాది యోగమున కర్తకుఁ బ్రథమ యగును. (భా. వ్యా. కారక. 82)

భావార్థము

భావ మనఁగా ధాతువు. భావార్థమనఁగా ధాతువుయొక్క యర్థము.

ఈ యర్థమునందన్ని ధాతువులకు ‘ట’వర్ణకము వచ్చును.

పాడుట, తినుట.

(ప్ర. వ్యా. 888 ప్రశ్న.

భావి

భవిష్యత్కాలము.

భవిష్యత్కాలమునందు జరుగు క్రియను దెలుపు ధాతువునకు ‘ల్పట్’ వర్ణక మగును.

‘భావి’ యనఁగా నప్పటికిఁ బుట్టుకుండునది. ఇఁక మీదఁ బుట్టఁబోవునది.

ఘటము కాఁగలదు—వస్తూత్పత్తికి ముందున్న యభావము ప్రాగభావము అట్టి ప్రాగభావమునకు విరోధి భావి. ఘటముపుట్టుటతోడనే ఘటోత్పత్తికి ముందున్న యభావము (ప్రాగభావము) నశించును. ప్రాగభావనాశమునకు భావి ఘటమువిరోధి. (భా. వ్యా. క్రియా. 4.; గు. ప్ర. పుట 808)

భావిక్రియాసంధి

భవిష్యత్కాలమును దెలుపు క్రియా పదములకుఁగల్గు సంధి.

ఉత్తమ పురుషైక క్రియలు చక్క, తక్కిన భవిష్యదర్థక క్రియలన్నియు నుదంతములగుటచే సంధి నిత్యము.

కావఁగలఁగచ్యుతుఁడు

మెచ్చగలరమరులు

తొడరగల వర్కనందనున్ మున్నగునవి.

(అప్ప. V. 70,71)

భావిని భూతము

త్వరితార్థమును సూచించుటకై కొన్ని యెడల భవిష్యదర్థమును వెలుపు క్రియాపదమునకు మాటుగా భూతార్థక్రియ ఉపయోగింపనగును.

‘తావచ్చె సుదర్శనాయుథుడు’—సుదర్శనాయుథుడు త్వరగా రాగలడని యర్థము. (ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 7)

భావి శత్రుత్వము

భవిష్యదర్థవిహిత శతృప్రత్యయార్థము. ఇందు కల(జీ) వర్ణకమగును. ఇది జీత్రగుటచే ధాతువు ఉత్పత్తమున కత్వమగును.

వండగలవాడు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 48; గు. ప్ర. పుట, 385)

భావుకుడు

‘గ్రామనామ్నోఽపి మోః పుః స్యాత్సమాస ఇతి భావుకః’ (అథ. కారి. హరి. 18) అను కారికయందు భావుకుని మతము చెప్పబడినది. కాని యితడు లక్షణకర్తయగునోకాదో? లేక యాతనికిది సంకేతనామమో? యసు విషయము లను నిర్ణయించుట కారాదములులేవు. అథ. కారి. చుందుర్బేర్కానబడిన వాఁడో నెవ్వరిని గూర్చియు తెలిసికొనుటకు సరియైన యాధారములులేవు. (ఆం. వ్యా. వి) ఈతని మతమున సమాసమున గ్రామనామముకంటె పరమైన ముచ్చర్ణమున కొకా నొక చోట ‘పు’ వర్ణము ఆదేశమగును. ఉదా - కొల్లాపురపు శక్తి యె॥ (అథ. కారి. హరి. 18).

భావ్యర్థ కథన ప్రారంభము

ముందుఁజెప్పబోవు దానిని ప్రారంభించుట.

ఇట్టిచో, బూర్వవాక్యాంతమునందు ‘ఇట్లనియె’నని యుండును.

‘అయ్యుండ్రునకుఁగవి యిట్లనియె’

(ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 10)

భావ్యర్థము

భావి+అర్థము.

భవిష్యదర్థము. ఈ యర్థమునందు అన్నంతమగు ‘అగు’ ధాతువునకు (కాన్) ‘ఉన్న’ పరమగునపుడు హ్రస్వమును గానిపించును.

పిరువీకుగా నున్నది

పిరువీకుగ నున్నది.

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 28)

భాష

భాషింపఁబడునది.

ఒక ప్రాంతమందలి మానవు లొండొరులకుఁదము మనోభావముల నెఱిగించు టకు సాధన భూతమగు వాగాజలము. ఇది సహజలబ్ధమగుభాష.

ఇది లిఖిత రూపముగానైన నుండవచ్చుచు. (సం. వ్యా. ఆంధ్రభాష. 1)

భాషాచారిత్రక వ్యాసములు

కర్త : శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు.

ప్రచురణ : 1951.

తాము కావించిన భాషా పరిశీలనమును అప్పుడప్పుడు శ్రీ రామకృష్ణయ్యగారు వ్యాసరూపమున పత్రికలలోఁ బ్రకటించిరి. వాని సంపుటికరణమే యీ గ్రంథము.

ఇందనేక లాక్షణిక గ్రంథములలోని వ్యాకరణాంశములు, తమిళ కర్ణాటాది భాషా వ్యాకరణములతోఁ దులనాత్మకముగాఁ బరిశీలింపఁబడినవి.

భిన్

సంస్కృతమున తృతీయా బహువచన ప్రత్యయము ఉదా:- మరుద్భిః (మరుత్ + భిన్) మొ॥

భిపాదులు

(భిన్ + ఆదులు) భిన్ (తృతీయా బహువచన ప్రత్యయము) మున్నగు బహు వచన ప్రత్యయములు ఇవి పరమగునపుడు నామమునకు 'ల' వర్జము ఆగమ మగును. ఉదా:- రాములచేత మొ॥ (వై. చం. ఆజంత. 15)

భూజ్యాదులు

(భూ, జి + ఆదులు) భూ (సత్తాయామ్) జి (జయే). శి (శ్రయణే) ధృ (ధృతౌ) ఇత్యాది ధాతువులు అవి తెనుఁగు వ్యాకరణమున పరిణతి క్రియలనఁ బడును. (చింతా. క్రియా. 9) ఈ ధాతువులు తెనుఁగున వాడుకొనునపుడు అయ్ అవ్, అర్ అనునవి అంతమందు గలవిగా ప్రకృతులగును. ఉదా:- ప్రభవించు జయించు, ధరించు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 8) చూ:- పరిణతి క్రియలు.

భూతకాలము

వెనుక జరిగిన కాలము. అప్పుడు జరిగిన క్రియలు భూత కాలికములు.

పోషించెను, పోషించిరి

పోషించితివి, పోషించితిరి

పోషించితిని, పోషించితిని.

(సం. వ్యా. క్రియా. 12)

భూతకాలికా సమాపకక్రియ

భూతకాలమునకుఁ జెందిన అసంపూర్ణక్రియ (past incomplete verb) ధాతువునకు 'ఇ' ప్రత్యయమును జేర్చుటచే నిట్టి క్రియారూపము సిద్ధించును.

వచ్చు+ఇ → వచ్చి

తిను+ఇ → తిని

ఇట్టి క్రియల కచ్చుపరమగుచో సంధిని సంప్రదాయ వ్యాకరణములు చాల వఱకు నిషేధించినవి. కాని సకృత్తుగా సంధికల్గిన రూపములు లభింపకపోవు.

అంది+ఇమ్ము → అందిమ్ము

ఎఱింగి+ఎఱింగి → ఎఱింగెఱింగి.

ఇట కాలిక మనుటకన్న అర్థకమ నుటచితము. (ప్రొ. వ్యా. సంధి. 2)

భూతార్థకాసమాపకక్రియ

భూతార్థమును దెల్పునట్టి యసంపూర్ణ క్రియ. (past incomplete verb) చూ. భూతకాలికా సమాపకక్రియ.

భూతకాలమునకు (time) సంబంధించిన దనుటకన్న, భూతార్థకమనుట (tense) వ్యాకరణ శాస్త్రోచితమగును.

ఈ రెండు వ్యవహారములను ప్రౌఢవ్యాకరణ కర్త కావించియున్నాఁడు.

ఈ యర్థమునందు ధాతువునకు 'ఇ' చేరును. ఇట్టి యసమాపకక్రియ హేత్వ ర్థకమును నగును. (చూ.)

రాహుకంఠము దెగి దేహము ధరణిఁబడియె—తెగిన కారణముగా ననియర్థము

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 15) (ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 16)

భూతార్థక విశేషణము

క్వార్థక రూపముయొక్క తుదను నవర్ణకమును జేర్చుట వలన భూతార్థక విశేషణము నిష్పన్నమగును.

పోషించిన, కొట్టిన.

(సం. వ్యా. విణ. 2)

భూతము

విద్యమాన ధ్వంస ప్రతియోగి - ముందుండి యప్పటికి లేకుండునది. (ప్రస్తుత మున్న అభావము దేనిదో అది)

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిట్టగు (చూ. లిట్)

ఘట ముండెను.

(బా. వ్యా. క్రియా. 8)

భూతార్థకము

జరిగిపోయిన వ్యాపారమును దెల్పునది.

వచ్చెను, వచ్చిరి, వచ్చితివి, వచ్చితిని. మున్నగునవి.

(ల. వ్యా. క్రియా. 4)

భూతార్థక్రియాసంధి

భూతార్థ మందలి క్రియలకుఁగల్గు సంధి.

ఉత్తమ పురుషైక వచనమునందుఁదక్క భూతక్రియా పదాంశము లందలి ఇత్తునకు మీఁద అచ్చులు హత్తునపుడు సంధి నిత్యముగా మఱించును.

ఏలితివి + అఁట → ఏలితివఁట.

ఏలితి + అఁట → ఏలితఁట. (అప్ప. V 61-67)

భూతార్థము

జరిగిన యర్థము.

ఈ యర్థము నందేకవచన బహువచనములలో నీ క్రింది ప్రత్యయములు ధాతువులకుఁజేరును

	ఏ.వ.	బ.వ.
ఒరులకు	—ఎను	—ఇరి
ఎదిరికి	—తివి/-తి	—తిమి
తనకు.....	—తిని	—తిమి

చేసెను, చేసిరి; చేసితివి, చేసితి, చేసితిరి; చేసితిని, చేసితిమి యిత్యాదులు.

(అం. భా. భూ. 140, 141 కా. చూ. IX. 147; 152-153)

(అం. కౌ. 679-684)

భేదకము

భేదించునది—విశేషణము (చూ.)

భేదించఁబడునది —భేద్యము-విశేష్యము (చూ.) భేద్యము ఏ లింగమందు, ఏ వచనమందు, ఏ విభక్తి యందున్నచో భేదకము గూడ ఆ లింగమందు, ఆ వచనమందు ఆ విభక్తియందు నుండవలయునని, భేద్య భేదకములకు భేదము చెల్లదని సంస్కృత పద్ధతి ననుసరించి కొన్ని తెలుగు పదజాగ్రహములు పేర్కొన్నవి.

(క. చిం. I. 70-72; అం. కౌ. 543 పంక్తి; భా. వ్యా. కారక. 14)

భేద్యము

భేదింపఁబడునది—విశేష్యము (చూ.)

కపిల—గోవు

భేదకము—భేద్యము

విశేషణము—విశేష్యము. (క. చిం. I. 70; ఆం. కౌ. 548 పంక్తి.)

భ్యాదులు

(భూ+ఆదులు). i) పాణిని కృతమగు సంస్కృత పాఠములోని దశగణము లలో మొదటి (భ్యాది) గణమునకుఁ జెందిన భూ, ఏధ, స్పర్థ మున్నగు ధాతువులు. 1) ఉపపద సహితములుగనే తెలుఁగున ప్రయోగింపఁబడు భూ, స్థా (ష్ఠా), కృ మున్నగు ధాతువులు. ఉదా:- ఉద్భవించెన్, అనుష్ఠించెన్, అనుకరించెన్, మొ॥ భవించెన్, కరించెన్. ఇత్యాదిగా నిరుపపదములుగా వీనిని ప్రయోగింప రాదు. (బా. వ్యా. క్రియా. 121)

మ

ఉభయోష్ఠ్యాను నాసికము (bilabial nasal)

పైపెదవి—స్థానము

క్రింది పెదవి—కరణము

ఆనునాసికము

నాదము

అల్పప్రాణము

రెండచ్చులమధ్యను, పదాంత మందును, వ, స, హలకుఁ బూర్వమందును నున్న ఈ మకారము 'వఱ' (దన్తోష్ఠ్యాను నాసికము (labio-dental nasal) గా నుచ్చరింపఁబడును.

/మామ/ [మావఱ]

/చీమ/ [చీవఱ]

/మామిడి/ [మావిఱిడి]

/సింహం/ [సివ్ఁహవ్ఁఱ]

/సంవత్సరం/ [సవ్ఁవత్సరవ్ఁఱ]

/మాంసం/ [మావ్ఁసవ్ఁఱ]

-మంత

మతుప్రత్యయాంతములగు సంస్కృత పదములను తత్సమీకరించునపుడు మతుప్ స్థానమునవచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- హనుమంతుడు, నీలిమంతుడు మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 281. 282, వై. చం. హలంత. 91)

మకార ద్విత్వము

నకారమునకు మకారము పరమైన నకారము మకారమగును.

లతాంతములకున్ + మొనసి — లతాంతములకుమొనసి.

చేసెన్ + మహానదులు — చేసెమ్మహానదులు.

(స. సా. సం. I. 95-97)

మగఃటిహ్యదులు

మగఃటిమి + ఆదులు

మగఃటిమి, పేదటిమి, ఒజ్జనము, కోటరము, కోడంబ్రము ఇత్యాదులు.

ఇవి యథాప్రయోగముగా గ్రాహ్యములు. వీనిని నిర్దిష్టమగు ప్రక్రియచే సాధింపంజాలము. (బా. వ్యా. తద్విత. 8)

మగాదులు

“మగ” మున్నగు ఆచ్చిక శబ్దములు. వీనికి “డుజ్” చేరును. కాని అత్యము నకు ఉత్తము కలుగదు.

వీనికి ద్వితీయాది విభక్తులు చేరునపుడు నిగాగమము నిత్యము.

మనుమడు—మనుమనిచేత బాపడు, పాపడు, వ్రేడు, తేడు, ఈ, కా ప్రత్యయాంత రూపములు—అటమటిడు, అందగాడు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 4)

మణిప్రవాళరీతి

మణులను, ప్రవాళములను గలిపినరీతి.

సంస్కృత విభక్త్యంత రూపములను భాషావిభక్త్యంత రూపములను, మణులను, ప్రవాళములను గలిపినట్లుగాఁ గలిపి రచన గావించు పద్ధతి.

ఇట్టి రచనా సంప్రదాయము మలయాళ భాషలోఁ బ్రచురము.

“వృక్షేణ”, “పక్షిభిః” వంటి విభక్త్యంతములు ఆనంగా పదములు తెలుగునఁ జొరవని ఆంధ్ర భాషా భూషణమునందు హెచ్చరిక కలదు. ఇతర లాక్షణికులును నిట్టి కట్టడి కావించిరి. అందుచే మణిప్రవాళ రచన తెలుగు దేశమునందు మొదటి నుండియు వ్యతిరేకింపఁబడెను.

‘అనయము చేతులందు భవదంఘ్రియుగం నమామి; నెమ్మనమున సంస్మరామి’
అనుశీత రచన మణిప్రవాళ రచనగా వృషాధిప శతకము నందు పాల్కురికి
సోమనాథుడు డుదాహరించెను.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 925; ఆం. భా. భూ. 29)

మతుప్రత్యయాంతములు

కలవాడు, కలది యను నర్థము నిచ్చునట్టి “మతుప్” అను ప్రత్యయము
లంతమందుఁగల శబ్దములు.

అకారాంత శబ్దములకు “—వంత” అను ప్రత్యయమును; అకారేతరాచ్చ
లంతమందుఁగల శబ్దములకు —“వంత” అను ప్రత్యయమును మతుబర్ధమునందుఁ
జేరును.

గుణవంతుడు—గుణవంతురాలు—గుణవంతము.

బుద్ధిమంతుడు—బుద్ధిమంతురాలు—బుద్ధిమంతము. (ఆం. కౌ. 193-195)

మతుప్సమాసము

కలవాడు, కలది యను నర్థము నిచ్చు సమాసము.

తావిగలమొల్ల—తావిమొల్ల

వలపుగల గంధపుపొడి—వలపుగంధపుపొడి. (ప్ర. వ్యా. 292 ప్రశ్న)

మతుబర్ధము

‘కలవాడు’, ‘కలది’ యను నర్థము.

పూవుఁబోడి. మెఱుంగుఁబోడి వంటి రూపములు సౌకుమార్యమును, మనో
హరతన గలిగి యుండుటను దెలుపు నిపాత రూపములు.

(ఆం. కౌ. 409, 410)

మతుబర్ధబహువ్రీహి

“కలవాడు”, “కలది” యను నర్థమునిచ్చు అన్యపదార్థ ప్రధానమగు
సమాసము.

మేలిమి జాళువాసేలువాడు

(ఆం. కౌ. 818)

మతుబర్ధకప్రత్యయములు

“కలవాడు, కలది” యను నర్థమునిచ్చు తద్గిత ప్రత్యయములు.

—కాడు,—కత్తియ,—ఈడు,—ఆరి,—ఇ,—త,—ఆడి,—ఆడు
మొదలై నవి.

తేరకాడు—తేరకత్తియ

అటమజీడు—కల్లరి—బిత్తరి

చాకిత - వగలాడు - వగలాడి ఇత్యాదులు.

(ఆం. కౌ. 687-688; సం. వ్యా. విశే. 7)

మతుబాదికము

మతుప్+ఆదికము.

మతుబర్ధము నిచ్చు ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దములు, తదితరములు.

శ్రీమంతమ్, గుణవంతమ్, విద్వాంసమ్, అనన్యాహమ్, శ్వానమ్, ఉపానహమ్, ఆప్సరసమ్ - ఇత్యాదులు.

వీని ద్వితీయైక వచనాంత తుల్యరూపములు తెలుగున ప్రాతిపదికము లగును. వాని యంతిమ 'మ' కారమునకు లోపము, అజంతములకు పలె డుజాదులు యథాయోగ్యముగా నగును.

ఆతడు శ్రీ మంతుడు.

వాని వంశము శ్రీ మంతము.

ఆమె శ్రీ మంతురాలు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 70)

మత్వర్ధీయము

మతుబర్ధము (చూ.) నకు సంబంధించినది. తద్ధితవృత్తి భేదము.

శ్రీ మంతుడు, యశస్వి

వాగ్మి, కృషీవలుడు

(ఆం. భా. శా. సమాస. 83)

మధ్యమ పదలోపి సమాసములు

సమాసమందు బూర్వోత్తర పదముల కర్థసందర్భము కలుపునట్టి నడిమి పదము లోపించిన సమాసములు.

గుణ్ణమెక్కురౌతు—గుణ్ణపురౌతు.

వంటలుసేయుఅక్క—వంటలక్క

పాలనుగాచుటకు వాడబడుకుండ—పాలకుండ

పూటకు కూడమ్ముకొని జీవించు ఆడుది—పూటకూళ్ళమ్మ.

(ఆం. భా. శా. సమాస. 43)

మధ్యమపురుష (ము)

ఎదిరివానిగూర్చి చెప్పనది

నీవు - పలికితివి, పలుకుచున్నావు, పలుకుదువు, పలుకఁగలవు.

మీరు - పలికితిరి, పలుకుచున్నారు, పలుకుదురు, పలుకఁగలరు

(కా. చూ. IX. 146-154; ఛం. ద. IV. 118,

మధ్యమపురుషక్రియలు

ఎదిరివారిని గూర్చి తలుపు క్రియలు.

పలికితివి, పలికితిరి మున్నగునవి.

పీని యిత్తునకు సంధి నిత్యము.

పలికితి (వి) + ఆపుడు > పలికితపుడు
పలికితివపుడు

(బా. వ్యా. సంధి. 7)

మధ్యమ పురుష ము వర్ణకము

మధ్యమపురుష ఏకవచన ప్రత్యయమగు 'ము'. దీనికి హల్లుగాని, అవసానము గాని పరమగుచో తోపము విభాషనగును.

చూడుము + నన్ను > చూడునన్ను
చూడుమునన్ను హల్లుపరము.

ఇటు + చూడుము > ఇటు చూడు
ఇటు చూడుము (బా. వ్యా. సంధి. 47)

మధ్యమ పురుషేకారసంధి

మధ్యమపురుష ఇకారమునకు సంధి నిత్యముగారాని రూపములు కూడ కలవని స. సా. సం. కర్త ప్రయోగము నొకదానిని జూపెను.

త్రోచితిరి + ఎచ్చట — త్రోచితిరి యెచ్చట.

(స. సా. సం. I. సంధి. 27)

మధ్యమ పురుషయోగము

మధ్యమ పురుష క్రియతో నన్వయము.

ఇట్టిదో—ఆరగాగమము (చూ.) విభాషగా నగును.

వినుఁడు బాలకులు

వినుఁడు బాలకులార!

(బా. వ్యా. తత్సమ. 87)

మధ్యమ ముడుగ్జాలు

మధ్యమ పురుష ఏ.వ.—ము

మను వట్వాది శబ్దములు

మధ్యమ పురుష ఏ.వ.—దుజ్. మధ్యమ పురుష క్రియలు ఆప్రేడితమగుచో
ము, డుజ్జాలకు లోపము విభాషగా నగును.

ఉండుము+ఉండుము < ఉండుండుము
ఉండుముండుము

కొట్టుండు+కొట్టుండు < కొట్టుకొట్టుండు
కొట్టుండు కొట్టుండు

(బా. వ్యా. సంధి. 49)

మధ్యమాక్షరలోపము

కొన్ని పదములందలి మధ్యమాక్షరమునకు లోపము వికల్పముగా నగును.

చాపక—చాక

పొవక—పొక

(క. సం. వి. I. 61)

మధ్యమావాక్కు—

సాధికములమునుండి హృదయమును జేరిన వాయువు, హృదయ దేశమునందలి
వ్యక్తమై బుద్ధివిషయమై 'మధ్యమ' యనబడును. ఇది చెవి మూసికొని విన్నచో
ఎవరిలో వారికి వినిపించును.

శ్రోత, వక్తయుక్త వాక్కును మధ్యమగా మార్చుకొని గ్రహించును.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 1021)

మధ్యముడు

లక్ష్యములు మాత్రమెఱిగిన వాడు.

లక్ష్యలక్షణ సమన్వయ జ్ఞానము లేనివాడు.

(అప్ప. I. 12)

మనఃప్రభృతులు

'మనః' మున్నగునవి.

మనసు, శిరసు, సదసు, ఇత్యాదులు. వీని సకారమునకు ద్విత్వము విభాషగా
నగును.

మనసు—మనస్సు

శిరసు - శిరస్సు

సదసు - సదస్సు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 83)

మను వట్వాది శబ్దములు

(మనువటు+అది శబ్దములు) మను, వటు, దను మున్నగు శబ్దములు. వీనికి

ప్రథమైకవచనమున డుట్టరాదు. ఉదా:- మనువు, వటువు, దనువు మొ॥ ఇటు దనుడు మున్నగు రూపము లుండవు. (ఆథ. కా. అజంత. 26)

మహ్వాదులు

మను+ఆదులు : 'మను' మున్నగు ధాతువులు.

మను, కొలుచు, చచ్చు, తడయు, నిలుచు, పూచు, ఇత్యాదులు.

వీనికి - వు వర్ణకము చేరిన మనువు, కొలువు, చావు, తడవు, నిలువు, పూవు, వంటి కృదంత రూపము లేర్పడును. (బా. వ్యా. కృదంత. 17)

మహతి

శ్రీ వాచకములు, వాని విశేషణములు.

అంబ, రమ, గౌరి. వాణి, అమ్మ, తల్లి

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 24; బా. వ్యా. తత్సమ. 71)

మహతీతరములగు

శ్రీలింగముల విశేషణములు

శ్రీ వాచకములు కాని శ్రీలింగశబ్దముల యొక్క విశేషణములు, ఇవి ద్వివిధములుగా తెలుగున నుండును.

సంస్కృత పద్ధతి ననుసరించి యివి శ్రీలింగములగుటచే శ్రీలింగ రూపములు గాని; తెలుగు వ్యాకరణానుసారమివి అమహద్వాచకము లగుటచే అమహద్విశేషణ రూపములు, అనగా ము వర్ణకాంత రూపములు ప్రవర్తిల్లును.

విద్య (మహతీతరమగు శ్రీలింగము)

1. హృద్యయగు విద్య

| — విశేషణము శ్రీ లింగము.

2. హృద్యమగు విద్య

| — అమహద్విశేషణము.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 86)

మహత్తులు

శ్రీ వాచకములును, వానికి విశేషణములగు శబ్దములును పశుపత్యాది వాచకశబ్దములును, వానికి విశేషణములగు శబ్దములును, అప్రాణి వాచకములును, వానికి విశేషణములగు శబ్దములును దప్ప ఇతరములగు శబ్దములు మతీయు వాని విశేషణములు. ఉదా:- రామ, కృష్ణ, బాలిక మొ॥ శ్రీ తిర్వగ్గడ వాచకములగు శబ్దములును, వాని విశేషణములును అమహత్తులు. (చింతా. అజంత. 9,10) ఇకారాంతముకాని మహద్వాచక శబ్దములవై వచ్చును. (ప్రథమైక వచన) ప్రత్యయమునకు పుంలింగమున డుట్ట వచ్చును. ఉదా:- రాముడు, కృష్ణుడు మొ॥

(చింతా. అజంత. 12) కవిశిఖామణి మతమున కొన్ని అమహాత్మ్యులగు శబ్దములును పురుషాఖ్యములగునని అధికార. కర్త తెలిపియున్నాడు. కనుక మహామహద్వేదము వివక్షాధీనము, ఉదా:- మేఘుడు, సముద్రుడు, శరగులు మొ. (అధిక. కా. అజంత. 9)

మహాత్మ్యము

మహద్వాచకముల యొక్క ధర్మము. మహాత్మ్యమున బల్లిదాదులకు (మా.) ఇట్టి ధర్మమారోపింపబడఁగా ఉత్పాదకము జూడు లగును.

బల్లిదుఁడు, అక్కజుఁడు ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 8)

మహాత్మ్యమునందు మతుప్రకారము

మహద్వాచకములగు హనుమంతుఁడు, భగవంతుఁడు అనువాని యందలి మతు బర్థకమగు త కారమునకు 'ఆన' అనుశబ్దము విభాషగా నాదేశమగును.

హనుమంత < హనుమానుడు
హనుమంతుడు

భగవంత < భగవానుఁడు
భగవంతుడు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 74)

మహాత్మ్యయోగములు

మహాకవులయొక్క ప్రయోగములు, ఇవి శిరోధార్యములు.

కవిశ్రయము వారి ప్రయోగము లిట్టి వానిలోఁబడినందున.

(బా. వ్యా. తద్విధ. 28)

మహాత్మ్యమూహార్థక శబ్దము

మహాత్మ్యులను దెలుపు సమాహ వాచకము.

సమాహ వాచకముల మహత్కార్య యుక్తములయ్యు, తద్విశేషణ శ్రీయలు, మహత్కార్య యోగ్యములు విభాషనగును.

మునినికాయము < పూజించెను
పూజించిరి

గీర్వాణ గణము < అఖర్వ పరాక్రమము
అఖర్వ పరాక్రములు

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 17).

మహాదమహద్విశేష్యకము

మహద్వాచకము కాని, యమహ ద్వాచకము గాని విశేష్యముగాఁ గలది.

సంఖ్య ప్రయుక్త విశేషణము —

(i) ఏకాంతమయి, యమహద్విశేష్యకమయ్యు, వ్యస్తమగుచో విశేష్యము పూర్వ పదము బహువచనాంతమగును.

రథములు దెబ్బది యొక్కటి

(ii) తదంతమయి, సమస్తమగుచో విశేష్య ముత్తర పదము ఏక వచనాంతమగును.

రెండున్నర మానిసి

రెండున్నర రూపాయి.

(iii) తదంతమయి, వ్యస్తమగుచో విశేష్యము పూర్వపదమును బహు వచనాంతము నగును.

మానసులు రెండున్నర

రూపాయలు రెండున్నర

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 4)

మహద్వ్యంద్యము

మహద్వాచకములకుఁ గాని; మహతీ వాచకములకుఁగాని; రెండింటికిని గాని వ్యంద్యము చేయుటచే న ద్వంద్వ సమాసము.

ఇట్టి సమాసములందుఁ బూర్వ పదాంత్య స్వరమునకు దీర్ఘముగూడ నగును.

అన్నదమ్ములు — అన్నాదమ్ములు

తల్లిదండ్రులు — తల్లిదండ్రులు

అక్క సెల్లెండ్రు — అక్క సెల్లెండ్రు.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 28)

మహద్బహు కర్తృక క్రియ

మహద్వాచకము లనేకములు కర్తలుగాఁగల క్రియ. ఇదియు బహువచనము నందే యుండవలయును. కాని విభాషగా నేకవచనమునందును నుండును.

తనయెఱిగిన యర్థం బొరుఁ	}	ఘోరనరక
డనఘా! యిది యెట్లు చెప్పమని		పంకమునఁబడున్
యడిగి (i) నఁజెప్పని వాడును;		లేదా
(ii) సత్యము చెప్పని వాడును		పడుదురు.

(ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 6)

మహద్వాచకముంగు సాంతములు

మహత్తులనుదెల్పు సకారాంత శబ్దములు. వీని సకారము లోపించి, యుత్వ డుజ్జీలు చేరును.

లేదా వాని ద్వితీయైక వచనాంత తుల్యరూపమందలి మకారమునకు లోపము, ఉత్పడుజులు చేరును.

అంగిరన్ < అంగిరుఁడు
అంగిరన్ < అంగిరసుఁడు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 81)

మహద్వివక్ష

మహత్తులుగాఁ జెప్ప నిచ్చు.

కొన్నియమహచ్ఛబ్దములను మహత్తులుగాఁ జేర్కొనుట.

సముద్రుఁడు, మేఘుఁడు, హిమవంతుడు (సం. వ్యా. లింగము. 4)

మహద్విశేష్యకము.

మహద్వాచకము విశేష్యముగాఁగలది.

(i) ఇది యుత్తరపదమై, పూర్వపదము సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము, తదంశాంతమయి, సమస్తమగుచో ఏకవచనాంతమగు, రెండున్నర మానిసి

(ii) విశేష్యము పూర్వపదమై, సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము తదంశాంత మయి పరమందున్నచో ఏకవచనాంతమగును.

మానుసులు రెండున్నర. (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 4)

మహాప్రణామములు

ఏ వర్ణముల నుచ్చరించునపుడు వాయువు విశేషముగా వినిర్గతమగునో ఆ వర్ణములు మహాప్రణామములు.

వర్ణ ద్వితీయ, చతుర్థాక్షరములు.

శ, ష, స, హ లు

(రంగ. II. 154)

మహావాక్యము¹

వాక్యసముదాయము.

రామాయణము, మహాభారతము.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 8)

మహావాక్యము²

(i) అనేక ముఖ్యాఖ్యాతములుగల వాక్యము.

రాముఁడాటల నాడుచు, పాతములఁ జదువును. ఇందు 'అడుట' 'చదువుట' ముఖ్యాఖ్యాతములు. (మ. ప. వ్యా. వాక్య. 4)

(ii) అసంపూర్ణములు, అవాంతరములు, సంపూర్ణములునగు కొన్ని వాక్యముల కూడిక.

మంధర చెప్పిన మాటలకుఁ జెవియొగ్గి, లోకాపవాదమునకు వెఱవక, తన్నుఁ జూడ వచ్చిన దశరథునితో, రామునడవికిఁ బంపియు, భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము గావించి; తనకిచ్చిన రెండు వరముల, దీర్చుమని పలికెను.

(ఆం. భా. శా. కారక. 8)

మహావిసంధి

పొల్లు హల్లుల కచ్చుపరమగు చుండఁగా ఆ రెంటిని గలిపి యొకే యక్షరము గావింపక యడాగమము గావించినను; అచ్చును జూపినను మహావిసంధి యగును.

భూమి వరున్ యండజన్మజుండు.

సురల్ అద్భుతంబు నొంద.

(అప్ప. V. 10)

'మయల్' ప్రత్యయము

ఇది సంస్కృతము నందు ప్రాచుర్యార్థము నందు వచ్చు తద్ధిత ప్రత్యయము. —వాఙ్మయము, అన్నమయము.

ఇది సక్యత్తుగాఁ దెలుగు పదములకును జేరును.

తనమయము.

ప్రోవుల మయము.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 18)

మాండలికము

మండల సంబంధమైనది మాండలికము. మండల మనఁగా భూభాగము. వృత్తికిఁగాని కులమునకుఁగాని సంబంధించిన జనసమూహమును గూడ మండల మందురు. ఇట్టి మండలమునకు దేనికైనను సంబంధించిన భాషను మాండలిక భాష (dialect) యందురు.

మాండలిక భాషను గ్రామ్యముని నిరసింపరాదని ఆధునిక వ్యాకరణములు
కొన్ని పేర్కొన్నవి. లావు, మస్త, దుడ్డు, బొట్టు

(అం. భా. శా. ప్రయోగ. 77)

మాగధీభాష

మగధదేశోక్తులు.

ఇవి వేటకాండ్రు, నీచజాతులు మాటలాడునవి. (అప్స. I. 81-83)

మాతృకలు

వర్ణములకుఁ బర్యాయపదము. (ఫం. ద. IV. 129; అప్స. II. 6)

మాత్ర

మానార్థక శబ్దములపై దహ్మార్థము (ప్రమాణార్థము) నవచ్చు తద్దిత
ప్రత్యయము. ఉదా:- కటిమాత్ర మిచ్చటి పుష్కరములు మొ॥ ఈయర్థమున
బంటి, కొలది ప్రత్యయములును వచ్చును ఉదా:- ముక్కున బంటి నీరు, ముక్కు-
కొలది నీరు మొ॥ (ఆధ. కా. అజంత. 50) 'మాత్రో దమ్నేతు బంట్యాదిః' అను
పై అధ. కా. కారికకు 'మాత్ర జర్ధేతు బంట్యాదిః' అని అహో బలపండితుని
పాఠము. పాణినీ యమున నీప్రత్యయము చకారేత్కముగా (మాత్రచ్) చెప్పఁ
బడినది. అట్లు చెప్పట వేదమున చిత్స్వరార్థము ఈ ప్రత్యయమును చిన్నయనూరి
చెప్పలేదు.

మాత్రైక వికృతి

ఒక్క వర్ణమునందు మాత్రము గల్గుమార్పు.

కులము—కొలము

(క. సం. వి. III. 10)

మానవాచకము

ప్రమాణార్థమును బోధించు శబ్దము. ఉదా:- ఇంత. దీనిపై నొకానొకచో
లువర్ణకము వచ్చును. ఉదా:- "ఇంతలు కన్నులుండ" మొ॥ (అథ. కా.
అజంత. 54).

మానార్థము

కొలతను దెల్పునర్థము. ఈ యర్థములో ఏకత్వమునందు—ఎఁడు (మా.)
వర్ణకమగును.

మానెఁడు, బొచ్చెఁడు,

(బా. వ్యా. తద్దిత. 25)

మాన్వాదులు

మాను, మను మున్నగునవి.

వీనికిఁ బ్రేరణమునందు పుగామము చేరును.

మానువు, మనువు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 74)

మానార్థము

(మాన + అర్థము) కొలతకు యోగ్యమైన (సాధనమైన) వస్తువును దెలుపు పదము. ఉదా :- జేన, మూర, బార, తూము, గిద్ద, అడ్డ మొ॥ దీనిపై పరిమార్థమున ఎఱు వర్ణకము వచ్చును. ఉదా :- జేనెఱు, మూరెఱు మొ॥ (ఆథ. కా. సంధి. 7).

మాముడి

చూ. మావత్తు.

(గు. వ్యా. 18; బా. వ్యా. తత్సమ. 42)

మాయాదులు

(మాయ+ఆదులు) మాయ, కంధర మున్నగు శబ్దములు. ఇవి వికల్పముగ క్షీణములగును. ఉదా :- మాయము-మాయ; కంధరము-కంధర మొ॥ (పై చం. ఆజంత. 80).

మాయ్యాదులు¹

మాయు+ఆదులు.

ప్రేరణార్థమునందు మాయు, ఉడుగు, కడచు మున్నగు ధాతువులకు—పుగామము వికల్పముగా చేరును, అపుడు వానికడ యక్షరము లోపించును.

మాపు
మాయు < మాయించు
ఉడుపు
ఉడుగు < ఉడుగించు

మాయ్యాదులు²

మాయు+ఆదులు

మాయు, ఏయు, కాచు, చూచు, మున్నగు ధాతువులు. వీనికి—పు వర్ణకము చేరగా మాపు, ఏపు, కాపు, చూపు నను కృదంత రూపము లేర్పడును.

(బా. వ్యా. కృదంత. 11)

-మారి

తాచ్చిల్పార్థము (చూ.) నందుజేరు తద్ధిత ప్రత్యయము

మంటమారి.

(బా. వ్యా. తద్ధిత 8)

మాత్కాదులు

'మాటు' మున్నగు ధాతువులు

మాటు, అమ్ము, అంపు, పంచు, తోము, అద్దు మున్నగు ధాతువులు.

పీనికి—అక వర్ణకము చేరగా మాటకము, అమృతము, అంపకము, పంపకము, తోమకము, అద్దకము, అనురీతిని కృదంత రూపము లేర్పడును.

(భా. వ్యా. కృదంత. 19)

మావత్తు

మకారమును హల్లులతోఁగలిపి వ్రాయునప్పటి గుర్తు 'మీ' నకుఁజేరు.

(గు. వ్యా. 18)

మిఱి

వ్యతిరేక భావార్థమునందు ధాతువునకుఁజేరు ప్రత్యయము.

ఇది టీత్తుగావున ధాతువుయొక్క ఉత్వమున కత్వముగును.

వండు+మి(ఱి) → వండమి.

(భా. వ్యా. క్రియా. 37)

మిత్తు¹

మకారము ఇత్సంజ్ఞ.

ఇది యన్నిపథముల కిత్తు (ఘా.) వంటిది. దీనిని చిన్నయసూరి వాడలేదు. కాని ప్రౌఢ వ్యాకరణకర్త యొకటి రెండుచోట్ల దీనిని వాడెను.

'ఇటఁబోడి పరమగుచో నుమ్మగు' నుమ్—మిత్తు. పూర్వపదాంతమునందు నకారము చేరును.

సనఁబోడి, విరిఁబోడి, మున్నగునవి.

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 19)

మిత్తు²

(మీ+ఇత్) మకారమిత్తుగాఁగలది. మిత్తులగు ప్రత్యయములు వికృతి శబ్దముల వైనే వచ్చును. (వై. చం. శ్రీ ప్ర. 8). ఉదా:- తమ్ (భావత మొ॥) తుమ్ (పగతుండు మొ॥) ఇడిమ్ (వెరవిడి మొ॥) ఎడుమ్ (బారెడు మొ॥) మొ॥ ఇట్టి పద్ధతి ఇతరాండ్ర వ్యాకరణములందు కానరాదు.

మిత్తు³

పాణినీయమున మిత్తుగు అగమము దేనికి విధిపఱచినదో దాని యంత్యాచ్చు నకు పరఘుగా వచ్చును (మిదచోం ౭ త్యాత్పరః) ఉదా:- నుమ్ మొ॥ ఉదా:- పయాంసి (పయ+న్+స్+ఇ) మొ॥

మిత్రాదులు

'మిత్ర' మున్నగు శబ్దములు.

మిత్ర, శరణ, ప్రదాన, పాత్రాదులు—మిత్రాదులు.

ఇవి నపుంసకలింగ శబ్దములైనను, తెనుఁగునందు మహద్వాచకములగుటచే విభాషగా దుజ్జే చేరును.

మిత్రము
మిత్ర < మిత్రుడు ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. తత్సమ 18)

—మిరి

‘చలి’ శబ్దమునకు స్వార్థమునందుఁజేరు తద్గిత ప్రత్యయము

చలిమిరి.

(ప్రౌ. వ్యా. తద్గిత. 14)

—మి వర్జకము¹

వ్యతిరేక భావార్థమునందు క్రియలమీద వచ్చు ప్రత్యయము.

చేయమి, పోమి.

(ల. వ్యా. క్రియా. 48)

—మి వర్జకము²

దాతువుపై వ్యతిరేక క్రియార్థమునవచ్చు ప్రత్యయము (అథ కా. క్రియా. 21)

ఉదా - ఘడింపమి, చేయమి మొ॥

మిత్ర ద్విగువు

(చూ.) ద్విగువు.

పూర్వపదము సంఖ్యావాచకము తెలుగుగాను; ఉత్తరపదము తత్సమముగాను నున్న మిత్రద్విగు సమాసమగును.

(i) మిత్ర ద్విగువు బహువచనాంతమగును.

రెండు లోకములు.

నాలుగు పురుషార్థములు

(సు. వ్యా. సమాస. 10)

(ii) ఇది ఏకవచనాంతము నగును.

నల్లిక్కు, ముల్లోకము

(ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 20)

మిత్రము

సమాస భేదము.

సంస్కృత సమాములతోడను, ఆచ్చిక శబ్దములతోడను గూడిన సమాసములు. మిత్ర సమాసములనబడును.

రాజుముదలి, చెఱువు సదకము, సిరివల్లభుడు.

(బా. వ్యా. సమాస 2)

శ్రావణము

అప్రధానమగు ఆఖ్యాతముతోఁగూడిన సామాన్యవాక్యము.

సువృష్టి కలిగెనేని దేశము సుఖిక్షమగును. (మం. ప. వ్యా. వాక్య. 8)

శ్రావణము

సంస్కృత సమశబ్దములును, శుద్ధాంధ్ర శబ్దములును కలిసి సమసించిన సమాసము. ఉదా:- పద్మాకరపుఁదావిచెలువు, సర్వైశ్వర్యపు లక్ష్మీనెలవు. యో! ఈ సమాసమున శుద్ధాంధ్ర శబ్దములు సంస్కృతసమశబ్దములతోను సమసంప వచ్చును. ఉదా:- పంట కలువకంటిపట్టి రామణీయకము మొ: (చింతా. హరిత. 47; స. సా. సం. II సమాస. 16, 17) చూ:- మిశ్రము.

మీననేత్ర

(i) అజ్ఞాదులకుఁదప్ప సంయోగోపథలకు జీప్రత్యయము లేకపోవుటనుబట్టి యందు చేరని నేత్ర శబ్దమునకు జీ (ఈ) చేరదు. ఇది పాణినీయ నియమము. అందుచే 'మీననేత్ర' శబ్దము సాధువుకాదని చిన్నయసూరి యుద్ధాటించెను.

(బా. వ్యా. తత్వమ. 88)

(ii) మీనముల నేత్రములవంటి నేత్రములుకలది—ఈ యర్థమునందసాదువై నను 'మీనములకు నాయకురాలు' అను నర్థము నందీ పదము సాధువగునని యొకానొక సమర్థనము. (గు. ప్ర. పుటలు. 48, 49)

(iii) “పాణినీయము ననుసరించి సూరి “మీననేత్ర, పద్మనేత్ర” మున్నగు నవి యసాధువులని తలంచుట సరికాదు. ముగ్ధబోధ వ్యాకరణము 285 సూత్రపు వ్యాఖ్యలో 'నేత్ర' శబ్దమంగాదులలో జేర్కొనఁబడినది.”

(బా. వ్యా. ఉ. పుట. 142)

మీనాదులు

(మీను+ఆదులు) మీను, చేను, పేను, మున్నగు శబ్దములు. బహువచనము పరమగునపుడు వీని నువర్ణమునకు లోపము బహుళముగా వచ్చును. ఉదా:- మీలు, మీనులు మొ|| (వై. చం. అజంత. 88)

మూలము

అకారాంతములగు స్థావర తిర్యక్పదములను దెనుఁగుసేయునపుడు మూల మంతమందుఁజేరును.

దాన కల్పకుజము

దర్శిగ్రసింహము

(కా. మా. IX. 25, 24)

ముకారాంతములకు నాలు

ముకారాంత శబ్దములకు ముకార లోపము, -అలు శబ్దము బహువచనము నందొక్కొక్కచోఁగల్గును.

వృక్షములు—వృక్షాలు.

వజ్రములు—వజ్రాలు.

(స. సా. సం. I. విభక్తి. 70, 71)

-ము¹

అమహద్వాచక నామములకంటె పరమందు విభక్తి పరమగునపుడును, సుప్రత్యయస్థానమునను వచ్చు మువర్ణకముమీద వచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- వనమ్ము (వనము+ము) (చింతా. అజంత. 315). ఇది పరమగునపుడు పూర్వ మువర్ణకము లోని ఉకారమునకు లోపము వచ్చును.

-ము²

శ్రీ వాచకములుకాని అమహద్వాచకములకంటె విభక్తి ప్రత్యయము పరమగు నపుడును, సుప్రథమైకవచన ప్రత్యయ స్థానముననువచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- వనములు, వనముల (విభక్తి పరముకాగా), వనము (సుప్రత్యయస్థానమున) (చింతా. అజంత. 314). ప్రాచీనుల మతమున ఈ మువర్ణకముమీద మరల మువర్ణకము వచ్చును. ఉదా:- వనమ్ము మొ॥ (చింతా. అజంత. 315)

-ము³

దేశ్యమగు అస్మచ్ఛబ్దము (నా అనునది) కంటె పరమైన జన్ (ప్రథమాబహు వచన) ప్రత్యయస్థానమున ఆదేశముగ వచ్చు ప్రత్యయము (చింతా. హలంత. 14) ఉదా:- మేము. ఇట ఏతయోర్భహుత్వేమః (చింతా. హలంత. 19) అను సూత్రముచే నాలోని నకారమునకు మకారాదేశమును 'ప్రథమా యామేదస్మదః, (చింతా. హలంత. 18) అను సూత్రముచే అకారమునకు ఏకారాదేశమును వచ్చును.

-ము⁴

ప్రార్థనార్థమున మధ్యమపురుష - ఏకవచనమునవచ్చు ప్రత్యయము. పద్యావసానముననిది వైకల్పికమని కొందఱు మతము. హల్లు పరమగునపుడి మువర్ణము నకు లోపము వైకల్పికము. అచ్చుపరమగునపుడు మాత్రము లోపమురాదు. (అథ. కా. క్రియా. 7; చింతా. క్రియా. 28) ఉదా:- చూడుముతోయజ్జేషణ, ననుగృపతోదజ్జూడు (పద్యావసానమున ములోపము) కృపజ్జూడు భారతి (హల్లు పరమగునపుడు ములోపము) రక్షింపుమునన్ను వేగ ఘటించు మమల చరిత మొ॥

-ము⁵

మధ్యమపురుష - ఏకవచనప్రత్యయమగు పు వర్ణకమునకు ఆశీరర్థమునవచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- దీర్ఘాయుషగుము మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 318) ఈ యాదే

శము శాప, సంప్రార్థన, విధ్యర్థములందును వచ్చును. ఉదా:- రాక్షసుడవగుము (శాపార్థము), నన్ను రక్షింపుము (ప్రార్థనార్థము), ఈ కార్యము చేయుము (విధ్యర్థము) మొ॥

ముక్కులోనగునవి

‘ముక్కు’ లోనగు నవయవములకు, తదితరములకు, అవి లోపించునపుడు మతుబర్థమందు-ఇడి వర్ణకమగును.

ముక్కిడి - ముక్కులేనివాడు.

ముక్కు: వాలు, సిగ్గు, వెరవు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. తద్దిత. 24)

ముఖ్యము

(వ్య.) గౌణము

సమాసాంతర్గత పదప్రవృత్తి గౌణము. వ్యస్తమగు పదప్రవృత్తి ముఖ్యము.

రాజు—ముఖ్యము.

హతరాజు—గౌణము.

(క. చిం. సంజ్ఞా. 44)

ముఖ్యవాక్యసంధాయకము

రెండుస్వతంత్ర వాక్యములను గలుపుశబ్దము.

వారడుడు దమయంతీ స్వయంవర వృత్తాంత మింద్రాదుల కెఱిగించి, నిజవాసమునకేగె మఱియు నింద్రాదులు భూలోకమున కేఱెంచిరి.

(మ. ప. వ్యా. సంధా. 5)

ముఖ్య

మధ్యమపురుష ఏకవచనమగు -ము; బహువచనమగు - డుజ్ అను రెంటి ప్రత్యాహార సంజ్ఞ ముఖ్య.

ఇందు జకార మిత్సంజ్ఞకావున బిందుపూర్వకమగును.

రక్షింపుడు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 31)

మగంతము

ముక్ + అంతము.

(చూ.) ముగాగమము.

వృక్షములు, వృక్షమును,

(బా. వ్యా. సమాస. 5)

ముగాగమము

మువర్ణకాంతములగు శబ్దములకు మువర్ణకేతరమయిన విభక్తి పరమగుచో ముగాగమ మగును.

వృక్షములు.

వృక్షమునందు ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 40)

ముత్తయ శబ్దేతరములు

'ముత్తయ'ను శబ్దముకాక, తదితరములగు - ఇయాంత శబ్దములు.

'ముత్తయ' శబ్దమునకే చిన్నయసూరి ఇత్యలోపమును జేర్కొనగా, బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు, కన్నియ, దివ్యయ, కల్పయము, పల్లయము, వీడియము మున్నగు మఱికొన్ని శబ్దములకుఁగూడ ఇత్యలోపము ననేకప్రయోగములన్న బ్రదర్శించుచు నిరూపించెను.

కన్నియ < కన్నె
కన్య

దివ్యయ < దివ్యై
దివ్య ఇత్యాదులు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 49)

ముత్తు

ముత్ + జీత్తులు (చూ.) కలిసి ముజ్జీత్తులనఁబడును. వీనికే 'ముత్తు' అను ప్రత్యాహార పద్ధతిని చిన్నయసూరి సంజ్ఞా కల్పనముగావించెను.

మధ్యమ ముదుజ్జులు — 2

జీత్తులు	11
	18

మొత్తము 18 ఇత్యంజ్ఞ లీ సంక్షిప్త సంజ్ఞలో నిమిదియున్నవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 88)

ముత్తు

అమహత్పదములమీఁది సుప్రత్యయ (ప్రథమైకవచన) స్థానమునవచ్చు ప్రత్యయము. ఇందలి తకారమిత్సంజ్ఞకమై లోపింపఁగా 'ము' మిగులును. ఉదా:- వనము, ధనము, గుణము మొ॥ (మం. అం. కౌ. 160).

ముత్తము

ముకారము.

స్థావర తిర్యక్పదములకిది చేరును.

వృక్షము, హంస (ము), చరిత్ర (ము). (ఆం. కౌ. 222, 228)

మదాదులు

ముత్ + ఆదులు.

‘ముత్’ మున్నగు హరింత స్త్రీలింగ శబ్దములు. వీని ప్రథమైక వచనమునకు లోపము గలుగదు.

ముదము, ఉపానహము, స్రజము ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. తత్సమ. 72)

ముఖ్యంతము

(ముఖు + అంతము) ప్రథమైకవచనమునవచ్చు ము, ఋ అనునవి అంతమందుఁ గల పదము. ఉదా :- వనము, వనంబు మొ॥ వీనిపై వచ్చుజీ ప్రత్యయమునకు (సప్తమ్యైక వచనమునకు) ‘న’ అదేశమగును. ఉదా :- వనమున, వనంబున మొ॥ (అథ. కా. ఆజన్త. 16).

మయ్యేద్యాదులు

మయ్యేడు + ఆదులు — మయ్యాఱు, ముమ్మడుగు మున్నగునవి.

ఇందు ‘మూఁడు’ శబ్దము ప్రకేషరూపమగు ‘మూ’ అనునది హ్రస్వమగుట, మీది హల్లు ద్విత్వమగుట నిత్యము. (పౌ. వ్యా. సమాస. 10)

ముష్ణంతములు

ముత్ + అంతములు.

ముకారాంతములగు శబ్దములు.

వృక్షము, ఋక్షము, ఇత్యాదులు. (ఆం. బా. భూ. 92)

మవర్ణకము¹

అదంతములయిన అమహద్వాచకములకును; నపుంసకలింగ శబ్దములిక్కును ము వర్ణకమగును.

వృక్షము, ఋక్షము, దైవము.

కశత్రము, అపత్యము. (బా. వ్యా. తత్సమ. 89)

మవర్ణకము²

అస్మద్యుష్మచ్చత్తార్థకమగు ‘మన’ యను శబ్దముపైని వచ్చు ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయము. ఉదా :- మనము భక్తులము మొ॥ (అథ. కా. హల్జన్త. 15).

మువర్ణకాంత విశేషణము

మువర్ణక మంతమందుఁగల విశేషణము,

దీని విశేష్యము బహువచనమందున్నను ఈ విశేషణము బహుళముగానేక
వచనమందుండనగును.

కులిశధారలు < కుంతిరమయ్యెను
కుంతిరములయ్యెను

ఇష్టములగు
ఇష్టమగు > పదార్థములు

(బా. వ్యా. కారక. 20)

మువర్ణకేతర విభక్తి

మువర్ణకముకాక ఇతరమగు విభక్తి. —లు, —ను, చేత, —కొఱకు
ఇత్యాదులు.

ఇవి పరమగునపుడు ముగాగమమగును.

పుస్తకము (ము: వర్ణకము).

పుస్తక+ము+లు (మువర్ణకేతర విభక్తి).

↓
ముగాగమము.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 40)

మూర్ధ ధూర్త వృద్ధ నీచపదాశి

ఈ పదములకు—దుజ్ వికల్పముగాఁజేరును.

మూర్ధుడు—మూర్ధ

ధూర్తుడు—ధూర్త

వృద్ధుడు—వృద్ధ

నీచుడు—నీచ.

(రంగ. IV. 59-62)

మూర్ధన్యములు

మూర్ధము స్థానముగా నుచ్చరింపఁబడుధ్వనులు.

ఋ, బూ, ట, త, డ, థ, ణ, ర, అ, ష, శ అనునవి.

(ప్ర. వ్యా. సంఖ్యా. 41)

మూర్ధభవములు

మూర్ధస్థానమునుండి పుట్టిన ధ్వనులు.

(చూ.) మూర్ధన్యములు.

(అం. కౌ. 62 పంక్తి)

మృదుభాషణుడు

“జసి చాత్ర భవేదేనిరిత్యాహ మృదుభాషణః” (శ్రీలింగేతర ప్రథమాబహు వచనమునకును ‘ఏని’ వర్ణకమువచ్చును. అథ. కా. అజ్ఞస్త. 88) అను కారిక యందీతఁడు పేర్కొనబడియున్నాఁడు. ఇతఁడొక లక్షణకర్తయని నిరూపించుట కితరాధారములు కానరావు. అథ. కా. యందు మృదుభాషణమ్ అనియే పాఠ మున్నను మృదుభాషణః అను అహోబలపండితీయపాఠమే (పేజీ 859) యొక్కోష్ఠా, ససందర్భము. (ఆం. వ్యా. వి. పేజీ. 196).

-మె

తదాది (ఆ, ఈ, ఏ అను) శబ్దములపై త్ర్యర్థమునవచ్చు దేశ్య శబ్దము
ఉదా:- ఆమె, ఈమె, ఏమె (మృం. అం. తౌ. 890)

-మెయి

(చూ.) మై.

జడ పదముల మీది - తోడ వర్ణకమునకు ‘మెయి’గాని ‘మై’గాని వికల్ప ముగా నగును.

తెనుగున రచయింపు మధికధీశక్తిమెయిన్. (ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 18)

-మై

చూ. మెయి.

జడ పదముల మీది - తోడ వర్ణకమునకు వికల్పముగానగును.

మోహముఁబాయఁగఁద్రోచి భక్తిమైన్.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 18; స. సా. సం. 1. విభక్తి. 86, 87)

మైత్రి

స్నేహము.

స్నేహపూర్వక సంబోధనమునందు ఓరి-; ఓసి - అను శబ్దములు పూర్వా గమములగును.

ఓరి చిన్నిశృష్ట!

ఓసి ముద్దుబాల!!

(కా. వ్యా. తత్వమ 16)

మూ

దేశ్యములగు యుష్మ దన్మచ్చబ్దముల(నీ, నా యనువాని)కంటె పరమందున్న శన్ (ద్వితీయా బహువచన) ప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ఆదేశము. ఇది పరమ గునవుడు నీ, నా శబ్దములలోని దీర్ఘమునకు వ్రాస్యము వచ్చును. ఉదా:-

మిమ్ము, మమ్ము (చింతా. హలంత. 15) బహుత్వమున నీ, నా శబ్దములలోని నకారమునకు మకారాదేశము, (చింతా. హలంత. 19) సంయుక్తాక్షరమగు 'మ్ము' అని దాని యందొక హల్లునకు వికల్పముగా లోపమువచ్చును. ఉదా:- మిము; మము - మిమ్ము మమ్ము (చింతా. హలంత. 18).

మైచ్చభాష

తురుష్కభాష.

ఇది శ్రుతి గర్భితమైనను యుద్ధరంగమందు తురుష్కసైనికుల సంభాషణాధికమును నిరూపించుటకు దీని సుపయోగింపవలసి యున్నది.

“ఖాబుఖోడాకిరే, తుముకీభాయిల భాయిధేములికి” యని సైనికులు మింటికి బోవుచు సంభాషించుకొందురట. (అప్ప. I, 68-70)

య

తాలవ్యాంతస్థము (Palatal semi-vowel)

కఠిన తాలువు—స్థానము

జిహ్వమధ్యము—కరణము

ఈషత్ స్పృష్టము—ప్రయత్నము

నాదము

అల్పప్రాణము

యంతము

(ఇ+అంతము) ఇకారమంత మందుగల శబ్దము (ఇట ఇ+అంతము అని యుండగా యజాదేశముచే యంతమని రూపము, (అథ. కా. అజంత. 22).

యకారము

అచ్చుపై నచ్చున్నచోనది యకారమగును.

‘ఎంత యమ్మా! యింతి! యివి’ యనినయట్లు. (ఆం. కౌ. 70)

యకారాగమసంధి

ద్రుతమంతమందులేని శబ్దముల తుదినున్న యచ్చుల కచ్చులు పరమగుచో యకార మాగమముగా వచ్చును.

మేన యత్ర

హరి యతః

శ్రీ యచ్చెన్

(ప్ర. వ్యా. 58)

యదాగమము

యద్ + ఆగమము

యకారము టిత్తుగావున పరపదముయొక్క ఆదియందు వచ్చును.

సంధిలేనిచోట స్వరమునకు స్వరము పరమగుచో యదాగమము వచ్చును.

హరి + అతఁడు

హరియ్ + అతఁడు → హరియతఁడు.

ఈ యాగమ యకారము లఘువు. (చూ.) (బా. వ్యా. సంధి 4)

యన్ సంధి

ఇ, ఉ, ఋలకు సవర్ణములుకాని యచ్చులు పరమైన య్, వ్, ర్, లు ఆదేశమగును.

పత్ + ఇ + ఆజ్ఞ → పత్య్ + ఆజ్ఞ → పత్యాజ్ఞ

గుర్ + ఉ + ఆనతి → గుర్వ్ + ఆనతి → గుర్వానతి

మాత్ + ఋ + ఆదరము → మాత్ర్ + ఆదరము → మాత్రాదరము

ఇ, ఉ, ఋ లకు యజ్ఞుని వ్యవహారము.

(ఆం. భా. కా. సంధి 100, 101, 102)

యత్ప్రభృతులు

ఏ, ఆ, మున్నగునవి.

యద్గుణము, తత్పురుషము.

(ఫం. ద 1V. 112)

యత్కిమర్థకము

ఎవఁడు లేక ఎద్ది యనునర్థము నిచ్చునది.

ఎవఁడు విద్వాంసుఁడో అతఁడు మాన్యుఁడు-(యదర్థకము).

ఎవఁడు విద్వాంసుఁడు? (ప్రశ్నార్థకము=కిమర్థకము).

(బా. వ్యా. ఆచిక్. 24)

యదాదులు

యత్, తత్ మున్నగునవి.

వీనికిఁగూడ భవచ్చత్రాదుంకువలె తెలుగున స్వతంత్ర ప్రయోగములేదు.

యదర్థము, తత్కాలము.

(క. మం. పుట 128)

యదార్థకము

(యదా+అర్థకము) యదా అను సంస్కృత శబ్దము అర్థముగల ఎపుడు అనునది. ఇది కళాసంజ్ఞకము. (చింతా. సంజ్ఞా 40) 'నేనెప్పుడుఁగొల్పెదన్' ఇత్యాది వాక్యములలోని 'ఎప్పుడు' సదాయను నర్థమిచ్చునది ద్రుత ప్రకృతికమే (అహో. సంజ్ఞా. 40).

యాదులు

యకారము మొదలైన యంతస్తములు య, ర, ల, వ లు.

(మ. ప. వ్యా. వర్ణ. 14)

యామొదవుట

యకార మచ్చునకుఁజేరుట.

అచ్చున కచ్చుపరమగునపుడు సంధిలేనిచో యకారము పరాచ్చునకొదవును.

హరి+ఇతఁడు → హరియితఁడు. (స. సా. సం. సంధి. I. 18)

యి, సి, రి వర్ణములు

ఈ వర్ణములు 'ఓ' అను శబ్దమునకు పురుష, నీచస్త్రీ, నీచపురుష సంబోధ నమునందంతాగమములుగా విభాషనగును.

ఓయి—పురుషసంబోధనము : ఇది స్వతంత్రముగను బ్రయోగింపఁబడును.

ఓసి—నీచస్త్రీ సంబోధనము ఓసి దుష్టురాల :

ఓరి—నీచపురుష సంబోధనము. ఓరి దుష్టుఁడ :

ఓసి, ఓరి యనునవి మైత్రియందును నుపయుక్తము.

(శా. వ్యా. తత్సమ. 15)

యుగ్మము

జంట, జత

వర్గ ద్వితీయ, చతుర్థవర్ణములు.

ఖ—మ

చ—ఝ

త—ధ

థ—ధ

ఫ—భ

వర్గయుక్తులకు (హ.)యుగ్మములనియు వ్యవహారము. (తె. వా. వి. పుట. 28)

—యుతో

అకారాంత, ఇకారాంత పదములపై —‘యు’ అనునది చేరును.

అన్నయు, తల్లియు (అం. భా. భూ. 67)

యువర్ణకము:-

ఇకారాంత శబ్దములపై నను, ఒకానొకప్పుడు ఇకారాంతేతర శబ్దములపై నను స్వార్థకమునను, సముచ్చ యార్థమునను వచ్చు వర్ణకము. ఇది ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులందే వచ్చును. ఉదా:- పీతీయున్, భారత శ్రవణాసక్తియు, తద్దయు వేద్యన్ మొ॥ (అథ. కా. అజంత 22, 28)

యుష్మచ్చబ్జము

‘నీవు’ అనునర్థమిచ్చుశబ్దము.

ఏ. వ.—నీవు

బ. వ.—మీరు

(అం. తా. 288-240)

యుష్మత్ పదములు

నీవు, మీరు—ప్రథమా విభక్తి

నిన్ను, మిమ్ము—ద్వితీయా విభక్తి

ఇట్లే యితర విభక్తులందు వచ్చునవి.

(ఆం. భా. భూ. 108)

యుష్మదర్థకము

నీవు, మీరు అనునర్థము నిచ్చు సర్వనామము.

(కా. వ్యా. ఆచ్యక. 24)

యుష్మదర్థ బహువచనోక్తి

మీరు— $\left\{ \begin{array}{l} \text{మనులు, మనులరు} \\ \text{ప్రసిద్ధులు} \\ \text{ప్రసిద్ధులరు} \end{array} \right.$

(స. సా. సం. I. సంధి. 162)

యుష్మదన్మదుక్తులు

ఏ.వ. $\left\{ \begin{array}{l} \text{నీవు} \\ \text{నేను} \end{array} \right. > \text{మనము బ. వ.}$

(కా. చూ. IX. 116)

—యొక్క—

షష్ఠి విభక్తి ప్రత్యయము. షష్ఠి శేషే (అష్టా. 2-8-50) ణను సూత్రముచే కర్తృ, కర్మ, కరణాదికారకములకంటెను, ప్రాతిపదికార్థముకంటెను చిన్న

మగు స్వస్వామిభావాది సంబంధ విషయమున సంస్కృతమున షష్ఠి విధింపఁబడినది. దీనినే శేషషష్ఠి యందురు. అట్టి షష్ఠి వచ్చుచోట్ల తెలుగులో 'యొక్క' అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:- రామునియొక్క గుణములు, సీతయొక్క భర్తృడు మొ॥ (చింతా. అజంత. 82) చూ :- శేషషష్ఠి.

యొక్క షష్ఠి

షష్ఠ్యర్థమునందు, అనఁగా సంబంధార్థమునందు వచ్చు 'యొక్క' అనువిభక్తి. ఇది తఅమగా కానిపింపక యడఁగి యుండును.

రాజు కొడుకు.

(స. సా. సం. 1. విభక్తి. 14)

యోగ్యత

వాక్యార్థ జ్ఞానమునకు హేతువులగు అకాంక్షాదులలో నొకటి. అర్థమునకు బాధలేకుండుటయే యోగ్యత (అర్థాబాధోయోగ్యతా. త. సం. శబ్ద) 'అగ్నినా సింహచి' మున్నగు వాక్యములలో యోగ్యత లేకుండుటచే వాక్యార్థ జ్ఞానముకలుగదు, 'అహమాదీనాం ద్విత్వమ్ (చింతా. సంధి, 19) అను సూత్రముచే విధింపఁబడిన ద్విత్వము అనుకరణేతర స్థలములందు చెప్పిన అర్థబాధ కలుగును. కనుక యోగ్యతాబలముచే నీ ద్విత్వము అనుకరణమునందే వచ్చును.

య్యంతశబ్దములు

(య+అంత, శబ్దములు) 'యి' వర్ణము అంతమందుఁగలిగి పోయి, రాయి మున్నగు శబ్దములు. వీనిలో కొన్నింటికి లు ల లు యథాయోగ్యముగానగును. ఉదా :- పోయలు, పోయులన్ మొ॥ (అధ. కా. అజంత. 49).

౪1

దస్తమూలీయ తాడితము

దస్తమూలము—స్థానము

జిహ్వోగ్రము—కరణము

తాడిత ప్రయత్నము. ఈషత్ స్పృష్టము

సాదము

అల్పప్రాణము

దీనిని ద్రుతవర్ణము (liquid sound) అందురు.

౪2

లకారాంత శబ్దములకు పరమందున్న శన్ - (ద్వితీయాబహువచన) ప్రత్యయ స్థానమునవచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- బాలురన్, సుశీలరన్ మొ॥ (చింతా. అజంత. 15) ఇట్ల లకారాంత శబ్దములనఁగా అకారాంతములగు లోపధములని భావము (అహో. అజంత. 15). కనుకనే ధికాలి, బుద్ధికాలి మున్నగునవి లాంతములైనను

అవర్ణాంతములు కాకపోవుటచే వీనిపై రవర్ణకమురాదు. ఉదా:- బుద్ధిశాలులన్, ధీశాలులన్, మృదుతాలులన్ మొ॥

ర³

ఋకారాంత శబ్దముల ద్వంద్వసమాసమున పూర్వపదమందలి ఋవర్ణమునకు వచ్చు అదేశము. (చింతా. అజంత. 66) 'ఉర్వంద్యైరః' అను పై సూత్రములోనికి తరువాతి 'కృచ్చిధికారోహ' అను సూత్రమునుండి కృచ్చిత్ అను పదము అపకర్షింపఁ బడుటచే ఈ రేఫాదేశము వైకల్పికము. రేఫాదేశము రాని పక్షమున 'ఆనజ్యతో' ద్వంద్వై (అష్టా. 6.8.25) అను సూత్రముచే ఆనజాదేశము వచ్చును. ఉదా:- మాత్రపితృబుద్ధి (ర-అదేశము), మాతాపితృబుద్ధి (ఆనజాదేశము) రాదేశము శౌరికవికి ఇష్టమని అథ. కా. యందు తెలుపఁబడినది. (అథ. కా. అజంత. 47).

ర⁴

సమాసమునందాలు శబ్దము పరమగునపుడువచ్చు ఆగమము. ఈ యాగమము వచ్చినపుడు పూర్వపదాంత్య వర్ణమునకు ఉకారాదేశము వచ్చును. ఒకానొకచో ఉకారాదేశము రాక కేవలము రేఫాగమమే వచ్చును. ఉదా:- ధీరురాలు (ధీర+ఆలు), బుద్ధిమంతురాలు (బుద్ధిమంత+ఆలు - ఉకారాదేశ, రేఫాగమములు), పేదరాలు, (పేద+ఆలు), గొడ్డురాలు (గొడ్డు+ఆలు) - కేవలరేఫాగమము (అథ. కా. సంధి. 25; చింతా. సంధి. 84). ఈ రేఫాగమము సామానాధికరణ్యములందే (కర్మధారయములందే) వచ్చుటచే వెలయాలు, ఇల్లాలు మున్నగు సామానాధికరణ్యములేని సమాసములందురాదు (అహో. అజంత. 84).

రంగరాయ కవి, కస్తూరి

ఆనంద రంగరాజ్ ఫందము (చూ.) అను లక్షణగ్రంథమును రచించెను.

ఇందనేక వ్యాకరణాంశములు గలవు.

ఈతనికి 'లక్షణకవి'యను బిరుదమున్నది.

ఇతఁడు క్రీ. శ. 16వ శతాబ్దివాఁడుగా భావింపఁబడెను.

రంగవల్లి

సంస్కృతమునందును, నవీనార్యభాషలయందును ఆనునాసిక్య సూచకముగా అక్షరముపై భాగమునందు అర్థవంద్రాకారముగా ్ర అనుగుర్తు నుంతురు, దీనికే 'రంగవల్లి' యని పేరు.

ఁ తక్రా, హన్, దాత్

ఇట్టి రంగవల్లినే తెలుఁగున చుక్కలేకుండ నిలువబెట్టి యర్థానుస్వార చిహ్నముగావించి యుందురని కొందఱు భావించుచున్నారు.

రంజితి ఘట్యాదులు

(రంజితి, ఘటి+ఆదులు) రంజించు, ఘటించు, భేదించు, శోభించు, వర్తించు మున్నగు అకర్మకక్రియలు. వీనిలోని బిందుపూర్వక చకారమునకు ద్విత్వలకార మాదేశమగును. ఉదా:- రంజిల్లు, ఘటిల్లు, భేదిల్లు, శోభిల్లు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 89) [పేరణార్థకమగు ఇంచుగాగమములోని చకారమునకు ద్విత్వలకార మాదేశముగరాదు. ఉదా:- రంజించెను (రంజిల్లజేసెను), ఘటించెను (ఘటిల్లజేసెను) మొ॥ (చింతా. క్రియా. 40) ఇటు స్వార్థమునవచ్చిన ఇంచుక్కునకు లోపము వచ్చినది.

రంజాదులు

రంజ, భిద, సంధి, రాజ్, భాస్, మున్నగునవి.

వీనికి స్వార్థమందు పరమగు - ఇంచుక్) లోని బిందుపూర్వకమగు చకారమునకు ద్విరుక్త లకార మాదేశమగును.

రంజిల్లు, భేదిల్లు, సంధిల్లు, రాజిల్లు, భాసిల్లు మొదలైనవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 71)

రంజిపస్యాదులు

(రంజి, వసి+ఆదులు) రంజ (రాగే), వసనివాసే, ఆర్థ (యాజ్ఞాయామ్), లిఖ (లేఖనే) మున్నగు ధాతువులు. వీనిని తెనుగులో తత్సమక్రియలుగా వాడుకొనునపుడు ఇవి ఎట్టి మార్పు లేకుండనే మూలములగును. ఇవి తెనుగున సంవృతి క్రియలనబడును. (అథ. క్రియా. 4,7) ఉదా:- రంజించు, వసించు, అర్థించు. చూ:- సంవృతిక్రియలు.

రమణీయము

కర్త: 'కళాప్రపూర్ణ' దుపూర్ణి వేంకటరమణశాస్త్రి.

బాల వ్యాకరణమున కిదియొక యపూర్వమగు సమీక్షాగ్రంథము. 160 పుటలలోగల దీని యుపోద్ఘాతమునందనేక విశేషాంశములతోపాటు బాలవ్యాకరణము హరికారికల కనువాదముకాదని బాలవ్యాకరణమునకు సంస్కృతీకరణమని స్థాపింపబడెను.

చిన్నయసూరి యాత్మీయత, శాస్త్ర నైశిత్యము నిందు సూక్ష్మముగా నిరూపితము.

రయుగము

మధ్యమ పురుషైకపదనము హీనత్వ, ప్రియతార్థములనుఁదెలుపు 'రారా' యనునాగమము ఉదా:- రారా ప్రల్లభములేల రణమొనరింపన్ (హీనత్వము) రారా శ్రీరామ నన్ను రక్షింపంగన్ (ప్రియతార్థము) వీనిలో ద్విత్వీయరేఫమునకు హ్రస్వమును, ఒకానొకచో ఒకేరేఫమును వచ్చును. ఉదా:- రార దాసుల రక్షింప

(ప్రాస్వము), మమ్ము రక్షింపరా, చేయరా (ఒకేరేఖము) మొ॥ అథ. కా. క్రియా. 27).

రసబోధకము

ఆకస్మికతను, విస్మయాదికమును దెల్పుపడదు.

ఔర, ఆహా, కటా, భళిర ఇత్యాదులు. (మ. ప. వ్యా. శబ్ద. 14)

రాగ చిహ్నము

అశ్చర్యము, సంతాపము, మున్నగు భావములను దెలుపు గుర్తు [!].

ఇవి యేటి మాటలు !

ఆ! ఎంతపని జరిగెను ?

ఎంత మంచివాఁడు పోయెను !? (సం. వ్యా. విరతులు 1.)

రాజకీరగ

రామచిలుక, నెలపుకొనుట మున్నగు శబ్దముల గణము. (చూ :-గ) ఈ శబ్దములలోని పూర్వపదము చివరి వర్ణము లోపించును. ఉదా :- రాచిలుక, నెల కొనుట మొ॥ (ప్ర. సం. సమాస. 9).

రాజు

(i) మహద్వాచకముగు 'రాజు' శబ్దము అప్రధానార్థమందు గాక 'రాజు' అని నిపతించఁబడెను.

రాజు, ఖగరాజు, మృగరాజు.—ఇందలి జకారము దన్త్యమని చిన్నయ సూరి పేర్కొనెను.

హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు—ఇట రాజు శబ్దార్థమప్రధానము.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 10; తత్సమ. 78)

(ii) తాలవ్యోచ్చారణముగల 'రాజు' శబ్దము తత్సమమని; దన్తోచ్చారణము గల 'రాజు' శబ్దము తద్భవమని కొందఱు మతము.

(క. సం. వి. III—1; ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞా. 6)

రామకృష్ణయ్య, కోరాడ

తెలుఁగు దేశమునందు భాషావిషయిక పరిశోధనమునకు శ్రీకారమును జుట్టిన వారిలో ఆద్యులు.

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము తెలుఁగు శాఖాధిపతులుగను; శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య పరిశోధనాల యాధ్యక్షులుగను చాలకాలము పనిచేసిరి.

వీరి 'సంధి' పుస్తకము విశేషముగా పఠన పాఠనములందున్నది.

వీరి వ్యాసములనేకములు (i) భాషాచారిత్రక వ్యాసములు (ii) దక్షిణదేశ భాషా సారస్వతములు, దేశి అనుగ్రంథములుగాఁ బ్రకటితములై నవి.

రామభద్రకవి, ముద్దరాజు

ఇతఁడు 'కవిజనసంజీవని' అను లక్షణగ్రంథమును రచించెను. క్రీస్తు. శ. 16 వ శతాబ్ది వాఁడు. 'శాబ్దిక స్తవనీయ భాష్యకే' యట ముఖ్య శబ్ద విద్యానిరూఢి' గలవాఁడుగా నీతఁడు చెప్పుకొనెను. ఈ చిన్ని పుస్తకమునం దట్టి నిరూఢి కానరాదు. అయినను లక్ష్యలక్షణ సమన్వయము కావించు ప్రాచీన లక్షణ గ్రంథములలో నీది యొకటి.

రాయాదులు

(రాయ+ఆదులు) రాయ, రెడ్డి మున్నగు శబ్దములు. ఈ శబ్దములు పరమ గుణపుడు పూర్వశబ్దమందలి హ్రస్వాకారమునకు దీర్ఘము వచ్చును. ఉ:- రాయా రాయుడు, కోనారెడ్డి మొ॥ ఆర్యాంబా వాచకములగు ఆయ్య, అమ్మ అను శబ్దము లలోని చివరి ఆకారమునకు ఈదీర్ఘమురాదు. ఉదా:- రామయరాయుడు, కోన మరెడ్డి మొ॥ (వై. చం. సమాస. 19)

రావణుడు:-

i) ప్రాచీనాంధ్ర వ్యాకరణ కర్త. ఈతఁడు మం. ఆం. కౌ. (పరిభాషా..)యందును, ఆధర్వణుని త్రి. శబ్దా. (కాండ4. సూ. 12, 18) నందును పేర్కొనబడి యున్నాడు.

ii) ప్రాకృత వ్యాకరణ కర్త. ఈతఁడు "ప్రాకృత కామధేను" వను ప్రాకృత వ్యాకరణమును రచించెను. ఆంధ్ర వ్యాకర్తయగు రావణుడు, ప్రాకృతవ్యాకర్తయగు రావణుడును ఒక్కరేయనుట కాధారములులేవు.

(ఆం. వ్యా. వి. 188, 184 పు)

రాహు, బాహు శబ్దములు

ఈ రెండు శబ్దముల కంతట పువర్తకలోపము వైకల్పికము.

రాహుపు—రాహు; రాహువులు—రాహులు

బాహుపు—బాహు; బాహువులు—బాహులు ఇత్యాదులు.

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 28)

8

పుంలింగమున నీచత్వార్థమున సంబుద్ధి వాచకమగు ఓయి యను వర్తక మందున్న 'యి' కారమునకు వచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- ఓరి తుచ్చుడ మొ॥ ఒకా నొకప్పుడీ యాదేశము మైత్రి యందును. వచ్చును. ఉదా:- ఓరి మిత్రుఁడా మొ॥ (అథ. కా. అజంత 2).

రీలు సంధి నడగుట

‘రి’యను నక్షరముతోని ‘ఇ’ సంధితో వికల్పముగా లోపించుట.

తనరిచి—తనర్చి

ఒనరిచి—ఒనర్చి ఇత్యాదులు (స. సా. సం. I. సంధి 187)

రు¹

తచ్చబ్బాద్యర్థకములగు ఆ, ఈ, ఏ అను శబ్దముల కంటె పరమందున్న ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయ (జన్) స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- వారు, వీరు, ఎవరు. ఒకానొకచోలు వర్ణకము పరమగునపుడు రు వర్ణకము లోని ఉవర్ణమున కత్వము వచ్చును. ఉదా:- వారలు, వీరలు మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 85)

రు²

దేశ్యమగు యుష్మచ్చబ్దము (నీ యనునది) కంటె పరమందున్న జన్ (ప్రథమాబహువచన) ప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయము. (చింతా. హలంత. 14) ఉదా:- మీరు. ఇట “ఏతయోర్వహత్వేమః” (చింతా. హలంత. 19) అను సూత్రముచే నీలోని నకారమునకు మకారాదేశము. ఉడిగించెదదొలగి చూచు చుండుడు మీరల్ (భార. ఆది. 7-198) అని యాచార్య ప్రయోగము న్నందున ‘మీరల్’ అను రూపమును సాధువే యగుచున్నది. (అహో. హలంత. 14)

రు³

లకారాంత శబ్దములకు పరమందున్న జన్ (ప్రథమాబహువచన) ప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- బాలురు, సుశీలురు మొ॥ (చింతా. అజంత. 15) ఇచట లకారాంత శబ్దములనఁగా అకారాంతములగు లోపథములని భావము. కనుకనే ధీశాలి, బుద్ధిశాలి ఇత్యాదులు లోపథములైనను అవర్ణాంతములు కాక పోవుటచే వీనిపై ప్రథమా బహువచన ప్రత్యయ స్థానమున రు వర్ణకము రాదు. ఉదా:- బుద్ధిశాలులు, ధీశాలులు మొ॥ (అహో. అజంత. 15)

రు⁴

ఉత్తమ పురుషమునందప్ప ఇతర పురుషములందు అన్ని యర్థములందు సమస్త క్రియాపదముల బహువచనము నందు వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- పోషించుచున్నారు, పోషింపఁగలరు, పోషింపరు, పోషింతురు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 28)

రుగాగమము

రుక్ + అగమము : కిత్సంజ్ఞ

(i) పేదాదులగు ఆచ్చిక శబ్దములకు 'ఆలు' శబ్దము పరమగునపుడు రుగాగమము వచ్చును.

పేద+ఆలు → పేదర్+ఆలు → పేదరాలు.

ఇట్లే బీదరాలు, బాలింతరాలు, ఐదువరాలు మున్నగునవి.

(ii) 'ధీర' మున్నగు తత్సమ శబ్దములకు కర్మధారయమునందాలు శబ్దము పరమగునపుడు అత్వమునకు ఉత్వమును, రుగాగమము నగును.

ధీర+ఆలు → ధీరుర్+ఆలు → ధీరురాలు.

ఇట్లే గుణవంతురాలు, బుద్ధిమంతురాలు, కాని 'విధవరాలు' అనుచో అత్వమునకుత్వము కలుగుట లేదు. (బా. వ్యా. సంధి. 30,81)

రుత్వములు

కొన్ని లాంతములైన శబ్దముల యొక్క తుదలనున్న రుత్వములు రుత్వములగును.

గోపాలులు → గోపాలురు.

బాలులు → బాలురు

దీనదయాళులు → దీనదయాళురు (ఆ. కౌ. 228 224)

రుత్

బహువచనమందు కొన్ని శబ్దముల మీద రు(త్) ఆదేశమగును.

బాలురు, మహిపాలురు,

లలిత దయాళురు.

(ఆం. భా. భూ. 71)

రులుప్రభృతులు

రు, లు మున్నగునవి. చూ:- రుల్వాదులు (మం. ఆం. కౌ. 111)

రుల్వాదులు

(రు+లు+ఆదులు) రు, లు, డు, లి మున్నగునవి. ప్రాతిపదికముల చివరనున్న వీనికి విభక్తి పరమగునపుడును, సమాసమందును టి, ంటి, తి, ర్తి మున్నగు బౌపవిభక్తికము లాదేశములగును (చింతా. సంధి. 39). ఉదా:- ఏరు-ఏటికి; విల్లు - వింటికి; త్రాడు - త్రాటికి మొ॥ (విభక్తి పరమగునపుడు) ఏటికాలువ, వింటికొప్పు, తాటిచెట్టు, గొడ్డంటి చిప్ప మొ॥ (సమాసమున)

రువర్ణకము

ప్రథమ, మధ్యమ పురుష బహువచన క్రియల యొక్క అంతమందుండు క్రియావిభక్తి.

(వారు) పోషించుచున్నారు

(మీరు) కొట్టుచున్నారు

(ల. వ్యా. క్రియా. 18)

రూపక సమాసములు

ఉపమానోపమేయము లభేదముగాఁ జెప్పఁబడిన సమాసములు.

కేలినెడి తమ్మి → కేలుడమ్మి

మోమనెడి తామర → మోముఁదామర

ఇట్లే కై చిగురు, మోవిపండు మున్నగునవి.

(ప్ర. వ్యా. 291)

రూపగణము

రూపము—రూపు

సీతము—సీతు

కళంకము—కళంకు మొదలైనవి.

(కవిజ్ఞానం. 58. పుట)

రూపాంతరములు

అర్థము సమానము, శబ్దము భిన్నమునైనవి. రూపాంతరములలో ఈషదర్శ భేదముండునను వాదమున్నను, మాండలిక భేదము లగులైన రూపాంతరము లనఁదగును.

వక్కపొడి—చెక్కపొడి

చెప్పలు—పాపోసులు

అద్దె—బాడుగ

బట్టె—ఎనుము—గేదె ఇత్యాదులు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 118)

రెండుమాలు లుచ్చరించు శబ్దములసంధి

రెండుమాలులొకే శబ్దము నుచ్చరించినచో రెండవమాలుచ్చరింపఁబడినది అప్రమేడిత మనఁబడును. (చూ.) అప్రమేడితము.

‘అప్రమేడితసంధి’ యని యర్థము.

ఒక శబ్దము రెండుమాలు లుచ్చరించుచో, మొదట నుచ్చరింపఁబడిన శబ్దము యొక్క అంత్యాచ్చు లోపించును.

అన్న+అన్న → అన్నన్న

ఏమి+ఏమి → ఏమేమి.

(స సా సం. 1 సంధి. 69-71)

రేఫగడియుట

సంస్కృత పదమును విశేషణమును గావించి, సంధి గూర్చుచో రేఫము చేరును. అప్పుడు సంధి నివారించఁబడును.

పుణ్య+అలు → పుణ్యురాలు

ధన్య+అలు → ధన్యురాలు (స. సా. సం. I. సంధి. 127)

రేఫము

ర+ఇఫము (చూ.)

ఊది పలుక కున్నచో రేఫము, ఊదిపలుకుచో శకట రేఫము

(స. సా. సం. II. 1)

రేఫసంధి

కొన్ని క్రియా పదముల యొక్క అంతమందున్న రేఫకుఁ బూర్వమందున్న చకారములోని గుడికి లోపము వికల్పముగా నగును.

పేరిచిరి → పేర్చిరి

పరిమారిచిరి → పరిమార్చిరి (అప్ప. V. 108, 104)

రేఫాంతములు

రేఫయంత మందున్న సంస్కృత శబ్దములు. వీనికి తెనుఁగుభాషలోఁ బ్రయోగము లేదు. సమాసములందుఁ దొలుత గదిసి తెలుఁగునఁ బ్రయుక్తములగును.

గీర్వాణి, ధూర్వాహము.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 87)

రేఫాగమసంధి

రేఫ అగమముగా వచ్చు సంధి.

కర్మధారయ సమాసముల యందు ఆకారాంత, ఉకారాంత శబ్దములకు 'అలు' శబ్దము పరమగునపుడు రేఫ అగమము వచ్చును.

పేద+అలు → పేదర్+అలు — పేదరాలు

ధీరు+అలు → ధీరుర్+అలు → ధీరురాలు

(ప్ర. వ్యా. సంధి. 80)

రేయిప్రభృతులు

'రేయి' మున్నగు శబ్దములు.

బహువచనము పరమగునపుడు వీని యంతిమాక్షరమునకు లోపము కల్గును.

రేయి+లు — రేలు.

తాయి+లు — తాలు.

ఇల్లే వేయి, వ్రాయి మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 20)

రై, గ్లై శబ్దములు

పీనికి ఓత్వము విభాషగా నగును.

పీని ప్రథమైక వచనమునకు లోపము.

రో, రై (ధనము)

గ్లో, గ్లై (చంద్రుడు)

(బా. వ్యా. తత్సమ. 64)

-రో

సంబోధనార్థమున స్త్రీ వాచక శబ్దముల కంటె పరమందు వచ్చు వర్ణకము (అథ. కా. ఆజంత. 1,2) ఉదా:- అమ్మరో మొ॥ ఈ రోవర్ణకము వైకల్పికమగుటచే అమ్మ ఇత్యాదులును సిద్ధించును. చూ:- రోశబ్దము.

-రోశబ్దము

సంబోధనమునందు స్త్రీ వాచకమునకుఁ బరమగును.

ఇది హ్రస్వాంతము గూడ నగును.

'కమల దళాక్షిరో! వినవుగా'

'రమణిరో! భృత్యులందు

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 14)

శ్లో¹

దీనినే బండిజా యనియు, శకట రేఫమనియు నందురు.

(i) ఇది రేఫము యొక్క ఆలఘూచ్చారణ భేదమని చిన్తామణికర్తయు, ఆతని ననుసరించి చిన్నయ సూరియుఁ జేర్కొనిరి.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 18)

(ii) చందోదర్పణమునందు మాత్రమిది ప్రత్యేక వర్ణముగాఁ జేర్కొనఁబడెను.

(ఆ. ఛం. IV. 127)

-శ్లో²

లక్షణములు దెలుపునపుడు, అక్షరములను దెలియజేయుట కనువుగా శిఖర్ణము కేశన ఈ శకట రేఫము నుపయోగించెను.

అజ్ఞంతముపై వుజ్జగును

పురుషాఖ్యలపై ఉజ్జగును, దుజ్జగును

(ఆం. భా. భూ. 88, 84)

-ఊకప్రత్యయము

భావార్థమునందు వచ్చు తద్గిత ప్రత్యయము.

కన్నెటికము, మన్నెటికము

పేదటికము ఇత్యాదులు.

(ఆం. కౌ. 788-790)

తేప్రభృతులు

తే మున్నగు శబ్దములు.

ప్రేడు, మొక్కలీడు మున్నగునవి. వీనికి బహువచనమందు డుజ్జగు.

తేడులు—తేండ్లు

ప్రేడులు—ప్రేండ్లు

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 8)

ల¹

- దస్తమాలీయ పార్శ్వకము (alveolar lateral)

దస్తమాలము—స్థానము

జిహ్వగ్రము—కరణము

పార్శ్వక ప్రయత్నము

నాదము

అల్పప్రాణము

ల²

మహదమహద్వాచకములకు టాది (తృతీయాది) విభక్తులు పరమగునపుడు బహువచనమునవచ్చు ఆగమము. ఉదా:- భామలచేతన్, అన్నలతోన్, ఆదవులకు మొ॥ (చింతా. అజంత. 18) “మహతో నితా” (చింతా. అజంత. 18) అను పై యాగమమును విధించు సూత్రమున ని, ల యను నాగమములు మహద్వాచకములపైనే వచ్చునని తెలిపినను అందలి విభక్తౌ అను ఏకవచన ప్రయోగ సామర్థ్యముచే ‘ని’ మాత్రమే మహత్తులపై వచ్చుననియు, ‘ల’ మహదమహత్తుల రెండింటిపైనను వచ్చుననియు గ్రహింపవలెను. (అహో. అజంత. 18)

ల³(5)

లకారాంతములు కాని ప్రాతిపదికములపైనున్న శన్ (ద్వితీయాబహువచన ప్రత్యయ) స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- రాములన్ మొ॥ (చింతా. అజంత. 14; ఆథ. కా. అజంత. 14) ఇట లకారాంతములనగా లోపథములయిన ఆకారాంతములని భావము. ఆకారాంతములగు లోపథ శబ్దములపై నున్న శన్ ప్రత్యయస్థానమున మాత్రము రువర్ణకము వచ్చును. ఉదా:- బాబురన్, సుశీలురన్ మొ॥ (చింతా. అజంత. 15) ధీశాలి, బుద్ధిశాలి ఇత్యాదులు లోపథములైనను ఆకారాంతములు కాకపోవుటచే వీనిపై శన్ స్థానమున లవర్ణకమే వచ్చి ధీశాలులన్, బుద్ధిశాలులన్ మొ॥ రూపము లేర్పడును. (అహో. అజంత. 15)

లక్షణజ్ఞులు

లక్షణజ్ఞానము కలవారు. వీరిని మూడు విధములుగా అప్పకవి పేర్కొనెను.

(i) ఉత్తముడు:- లక్ష్యలక్షణ పరిజ్ఞానము కలవాడు.

(ii) మధ్యముడు:- లక్ష్యపద్య వేది

(iii) అధముడు:- లక్షణ శ్లోక వేది.

(అప్ప. I. 12)

లక్షణ నవరత్నమాలిక

కర్త : చిలుమజ్జి నరసింహము

క్రీ. శ. 1814-1894

దీనిని ఆచార్య నిడదవోలు వేంకటరావు గారు పరిష్కరించిరి. విపులమగు పీఠిక రచించిరి.

ఇది సీసపద్యమాలిక. ఇందు తొమ్మిది ప్రకరణములు గలవు. తొలి ప్రకరణము వర్ణములను గూర్చి, ఎనిమిదవది సంస్కృత శబ్దములను గూర్చి, తొమ్మిదవది సంధిని గూర్చి.

తక్కినవి భందస్సునకు సంబంధించినవి.

లఘుయకారము

లఘువుగా నుచ్చరింపఁబడు 'య' కారము (చూ.) లఘూచ్చారణము.

(వ్య.) అలఘు యకారము (చూ.)

సంధిగతమగు యకారము లఘువు.

హరి+యే అతఁడు — హరియతఁడు. ఆవయవికమగు కాయ, బోయ మున్నగువానిలోని యకారము అలఘువు. (అప్ప. II. 222, 224)

లఘురేఫము

లఘూచ్చారణముగల రేఫము - ర. (చూ.) (వ్య.) అలఘురేఫము (అ)

రేఫమునకు లఘురేఫమనియు, సాధురేఫమనియు వ్యవహారము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 88)

లఘువులు

అంతస్థములగు య-ర-ల-వ అనువానిని ఉచ్చారణమును బట్టి రెండు తెఱఁగులుగా విభజింపనగును.

(1) లఘువులు :- లఘూచ్చారణము కలవి. స్థానకరణ సంయోగమందు వీని నుచ్చరించునపుడు శైథిల్యముండును. (loose contact)

హరియతఁడు—అనుచో సంధిగతమగు యకారము

గిరి, హరి—ఇత్యాదులలోని రేఫము

తల, నెల—ఇత్యాదులలోని లకారము

నిద్రవోయెను,—పాదేశ వకారము ఇవి లఘువులు.

(ii) అలఘువులు (చూ.) స్థానకరణ సంయోగము నందు కై ధిల్యములేనివి.

(అప్స. II. 171; బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 18)

లఘూవధము

లఘువు ఉవధ (చూ.) గాఁ గలది.

ఇట్లున్న సంస్కృత ధాతువునకు ఇంచ(క్) (చూ.) ఆగమము పరమగుచో గుణము (చూ.) వచ్చును.

ఛిద్ + ఇంచ (క్) — ఛేదించు

ఘష్ + ఇంచ (క్) — ఘోషించు

హృష్ + ఇంచ (క్) — హర్షించు. (బా. వ్యా. క్రియా. 86)

లఙి

వ్యతిరేక విశిష్ట క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లఙి వర్ణకమగును.

జీత్తు పరమగునపుడు ధాతువుయొక్క ఉత్పమున కత్వమగును.

వండఁడు, వండరు; వండదు, వండవు

వండవు, వండరు;

వండను, వండము

(బా. వ్యా. క్రియా. 7; 80)

లఙ్ఞ

ప్రత్యక్ష భూతకాలమును దెల్పు ధాతువునకు లఙ్ వర్ణకమగును.

గడచిన రాత్రి రెండుజాములు తరువాతి కాలము - ఆగచ్చత్, ఆభవత్ వంటివి.

ఇట్టి లకారమును చిన్నయనూరి పేర్కొనలేదు. (ఆం. కౌ. 658-659)

లట్టు¹

వర్తమాన క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకమగును.

{ వండుచున్నాఁడు — వండుచున్నారు
{ వండుచున్నది — వండుచున్నవి

వండుచున్నావు — వండుచున్నారు

వండుచున్నాను — వండుచున్నాము

(ఆం. కౌ. 663-664; బా. వ్యా. క్రియా. 2; 15)

లట్టు²

లదాగమము.

బహువచనమందు ద్వితీయాది విభక్తులకు ఆదియందు చేరు లకారము.

రాములను, రాములతో, రాములయొక్క, రాములయందు ఇత్యాదులు

సమాసములయందు ఈ లట్టునకు లోపములేదు.

రాములయొక్క బాణములు.

రాముల బాణములు.

(బా. వ్యా. సమాస. 26)

లడయోభేదము

లకారమునకు, డకారమునకు భేదము కొన్నిపదములందు కానరాదు.

దడము—దలము

మొసలి—మొసడి

వెడలె—వెలెలె

(క. సం. I. 29-81)

లడర్థము

(లట్ + అర్థము) “వర్తమానేలట్” (అప్టా.) అను సూత్రముచే వర్తమానార్థమున లట్టు విధింపబడుటచే లడర్థమనగా వర్తమానార్థము. లడర్థము వివక్షితమగునపుడు తెనుగు ధాతువులపై వస్ ధాత్వర్థముగల ‘ఉన్న’ యనునది అనుబంధకమగును. ఉదా:- చదువుచున్నాడు, వ్రాయుచున్నాడు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 11)

లదాగమము

లట్ + అగమము.

బహుత్వమునందు ద్వితీయాది విభక్తుల కాదియందు చేరును.

రాము + ను — రాము + లను

ఇట్లే రాములతో, రాములయొక్క ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 81)

లత్యములు

లకారములు.

ద్వితీయ మొదలు ఆఱువిభక్తులు పైనున్నతటిని, బహువచనమందు లత్యము వచ్చును.

రాములను, రాములచేతను, రాములకొఱకు, రాములకు, రాములయందు

(అం. కౌ. 215-217)

లాంతములు

లకారాంతములగు శబ్దములు.

ఆదంతములయిన తత్సమ శబ్దములకు ఉపథయండు లకారముండగా, బహు వచనమందు లకారము పరముకాగా, దానికి రేఫమాదేశ మగును.

బాలు+లు బాలురు, బాలురను, బాలురచే

(ల. వ్యా. అజ. 82)

లాక్షణికములు

లక్షణములచే నిరూపితములైనవి.

అవ్యయములు - (i) లాక్షణికములు (ii) ప్రతిపదోక్తములని (చూ.) ద్వీ విధములు.

చేసి, చేయక, చేయుచు, చేయుడున్ ఇత్యాదులు.

(సం. వ్యా. అవ్య. 2; ఆం. భా. శా. అవ్య. 1)

లాక్షణికుడు

లక్షణజ్ఞానము గలవాడు.

ఇతఁడు రాజరాజును భిక్షునిగా జేయఁగలడని; కూటిపేదను యత్నాధ్యక్షునిగా మార్చఁగలడని భావింపఁబడుచున్నది. (అప్ప. I.-11)

లాట్టు

తద్గర్మాదులందు (చూ.) లాట్టగు.

తద్గర్మాది క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాద్యర్థకమగును.

వండును, వండుదురు

వండుదువు, వండుదురు

వండుదును, వండుదుము

(బా. వ్యా. క్రియా. 22)

లాముడి

(చూ.) లావత్తు

కల్ల, మొల్ల ఇత్యాదులు

(గు. వ్యా. 12)

లావత్తు

లకారము హల్లుం క్రింద వ్రాయునపుడు ఉపయోగించు గుర్తు [ల]

కల్ల, తెల్లము

(గు. వ్యా. 12)

లింగము

చిహ్నము.

శ్రీ, పురుష, చిహ్నములందలి భేదములను బట్టి లౌకికలింగ మేర్పఱుపఁబడును.

శబ్దమునకుఁ జేరు ప్రత్యయములను బట్టి యేర్పఱుపఁబడిన లింగమును 'శబ్దలింగమ'ని (చూ.) 'వ్యాకరణలింగమ'ని (చూ.) యందురు.

లతా—శ్రీ.లిం.

వృక్షః—పుం.లిం

మిత్రమ్, కళత్రమ్—నపుంసక లింగము.

(సం. వ్యా. లింగము. 1; ఆం. భా. కా. నామ. 12)

లిఙ్గక్రియ

'లిజ్' అర్థమునందు ఉపయుక్తమగు క్రియ. (చూ.) లిఙ్గా (చూ.) లూట్టు

? మెచ్చెనే - మెచ్చుదు

? చూడెనే - చూచుదు (ఆం. కౌ. 714)

లిఙ్గా

ఆశీర్వాదమునందు; విధి, నిమంత్రణాధిష్ట సంప్రార్థన ప్రశ్నసరణియందు లిఙ్గాగును. ఇది సంస్కృతాను కరణముగా నేర్పఱుపఁబడిన సంజ్ఞ.

కాని వాలివ్యాకరణము నందిట్టి యర్థములుగల లకారము 'లూట్టు'గా నిరూపితము.

చూ. లూట్టు.

(ఆం. కౌ 665, 664)

లిట్టు

(i) ఎఱుంగరాని కాలము. పరోక్షభూతము (remote past)

(ఆం. కౌ. 660)

(ii) భూత క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్యర్థకమగును.

వండెను—వండిరి.

వండితివి—వండితిరి.

వండితిని—వండితిమి.

(పా. వ్యా. క్రియా. 8;18)

లిత్తు

లకారమిడ్యర్థముగాఁగల ప్రత్యయము. ఇట్టి ప్రత్యయమునకు సామాన్యముగా వికల్పముండదు. (వై. చం. సంజ్ఞా. 14)

లిప్తులు

వర్ణములు, అక్షరములు

(అప్ప. II-6)

లు

అకారాంతములు కాని ప్రాతిపదికములపైని జన్ (ప్రథమాబహువచన) ప్రత్యయ స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయము (చింతా అజంత. 14). ఉదా :— రాములు మొ॥ ఇట అకారాంతములనగా లోపధములగు అకారాంతములని భావము. కనుక అకారాంతములగు లోపధ శబ్దములపై జన్ ప్రత్యయ స్థానమున మాత్రము 'రు' వర్ణకము వచ్చును. ఉదా:— బాలురు, సుశీలురు మొ॥ (చింతా. అజంత. 15) ధీశాలి, బుద్ధిశాలి మున్నగు శబ్దములు అకారాంతములు కాకపోవుటచే 'లు' వర్ణకమే వచ్చును. ఉదా:— ధీశాలులు, బుద్ధిశాలులు మొ॥ (అహో. అజంత 15).

అకృమాసము

సమాస విభక్తి (చూ.) లోపింపఁగా నేర్పడిన సమాసము.

(వ్య.) అలుకృమాసము (చూ.) అడవి పంది., చెవిపోగు.

(అం. కౌ. 684, 685)

అగులుక్ సమాసములు

అక్ + అలుక్ సమాసములు.

విభక్తిలోపించినట్టియు, లోపింపనట్టివియునగు సమాసములు.

అట్లు, పోలె, జలె, వలె వంటి ఇవార్థక శబ్దములతో నేర్పడు సమాసములందు కొన్నిట విభక్తిలోపించును. కొన్నిట లోపింపదు.

నారాయణుని యొక్క అట్లు → నారాయణునట్లు (అక్ సమాసము)

మమ్ముంటోలె - (అలుక్ సమాసము) (ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 88)

అక్ష

గతకాలము. దీనినే సామాన్య భూతార్థక మందురు. (general past tense)

బాలవ్యాకరణము నందింకారము లేదు. (అం. కౌ. 659)

అట్టు

రాసున్న రాత్రియందు రెండుజాముల తరువాతి కాలమును దెలుపునది.

దీనినే యనద్యతన భవిష్యద్ధర్మ మందురు (remote future)

బాలవ్యాకరణము నందిది నిరూపితము కాలేదు. (అం. కౌ. 663)

లు ప్రవర్తనపదసంధులు

వర్ణముతోపింపగా పదములందుగల్గు సంధులు.

(i) తెనుగు నుడుల యంతమందుగల డు, రు, ను, లు అనువానికి పదాది హల్లు పరమగునపుడు వీని యుత్సమునకు లోపము విభాషగా నగును.

తోడుగలిగె—→తోడ్గలిగె

ఊరు గాయ—→ఊర్గాయ

వినువాక—→విన్వాక

మేలుకనె—→మేల్కనె.

(ii) ఏక పదమునందును నిట్టిలోపము వికల్పముగాగల్గును. దీనినే 'అంతస్సంధి' (చూ.) అందురు. (Internal Sandhi).

గాడుపు—గాడ్పు

నేరుపు—నేర్పు

నెత్తురు—నెత్తు

కానుపు—కాన్పు

పలుకు—పల్కు.

(అం. కౌ. 94-117)

-లు, -రు, వర్ణకములు

-లు బహువచన ప్రత్యయము. దీనికి ఆదేశముగా వచ్చునది—రు.

ఈ రెండింటికి హల్లుగాని, అవసానముగాని పరమగుచో వీని యుత్సమునకు లోపము వికల్పముగా నగును.

వారిదప్రతతుల్ సాల్పడి (హల్లుపరము)

భయంబంది భూ పాలుర్ (అవసానము).

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 18)

బులకు రూలు

బాలులు—బాలురు

బాలులను—బాలురను.

ఇట్లే నరపాలురు, నరపాలురను అనురీతిని బులకు రు, రలు ఆదేశమగును.

కరుణాశాలులు, దృఢతాలులు—ఇట్టి చోట్ల రూలు రావు.

(స. సా. సం. I. సంధి-185, 188)

బులలకు రురలాదేశము

(i) అద్విరుక్తము లయిన బులలకే కాక, ద్విత్వయుక్త లాంతముమీఁది బుల లకును రురలాదేశములగును.

మట్టులు—మట్టురు.

(ii) సర్వనామములకు మహదర్థము నందుఁ దఱచుగా లులకు రురలగును.

ఎల్లరు, ఎల్లరన్

వారు, వీరు

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 23, 86)

లూట్టు

ఆశీర్వాద సంప్రార్థన విధులందు లూట్టుగు.

ఆశీస్సు : మీకు మేలు గలిగెడును/గలుగుతను

శాపము : మీకు కీడు గలిగెడును/గలుగుతను

సంప్రార్థనము : హరిననుఁ గృపఁగాంచెడును/గాంచుతను.

ఇట్లు - ఎడు - తవర్ణకములు ద్రుతాంతములై యీ లకారమునందు ధాతువు లకుఁ జేరుచున్నవి. (బా. వ్యా. క్రియా. 6, 28-29)

లృజర్థము

భవిష్యత్కాలమునందుఁ గలుగదగు ఆకాంక్షాదులను దెలుపునర్థము.

వానలు గురిసిన వసుధ ఫలించును.

(ఆం. కౌ. 661)

లృట్టు

(i) రాగల కాలము నెల్లఁదెల్పునది.

దీనినే సామాన్య భవిష్యదర్థమందురు (general future)

నత్పురుషులు పుట్టఁగలరు.

(ఆం. కౌ. 662)

(ii) భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృద్వర్ణక మగును. ఈ వర్ణకము పరమగునపుడు ధాతువునకు - కల (జి) అను బంధమగును.

కలజి - జీత్రుకావున ధాతువుయొక్క ఉత్పమున కత్వమగును.

వండఁగలఁడు । వండఁగలఁదు

వండఁగలరు । వండఁగలవు

వండఁగలవు

వండఁగలరు

వండఁగలను

వండఁగలము

(బా. వ్యా. క్రియా. 4, 19)

లేఖన పునరుద్ధరణము

ఒకప్పుడు ఉచ్చారణమునకుఁ బ్రాతినిధ్యము వహించిన లేఖనము, తరువాతి కాలమున వ్యర్థమై, నామమాత్రముగా నుపయుక్తమగుచువచ్చి, తిరిగి సార్థకముగా ఉచ్చారణకుఁ బ్రాతినిధ్యమున కుపయుక్తమగుట.

ప్రాచీన కాలమునందు ఆనునాసిక చిహ్నముగా బిందువు (ఖండబిందువునకు మాటుగాఁ బ్రాచీనకాలమున పూర్ణబిందువే యుపయుక్తము) ఉపయుక్తము. ఉచ్చారణము నందాను నాసిక్యము లేకున్నను, చారిత్రకముగానున్న ఆనునాసికతకు సూచకముగా చీరకటి, ఆకలి, మఱదలు ఇత్యాదులలో ఖండబిందువు వాడఁబడెను.

కాని నేడు ఈ ఖండ బిందువు 'ఁ' నవలలలో, నాటకములలో, కథలలో ఆనునాసికోచ్చారణమునకుఁ బ్రాతినిధ్యము వహించుచున్నది. ఏవోఁయి, ఆఁ, ఊఁ, మాఁవఁ ఇత్యాదులు. ఇట్లు ప్రాచీనధర్మము లేఖనమునందు తిరిగి యుద్ధరింపఁబడెను. (తె. వ్యా. వి. పుట. 112)

—లో

‘లోపల’ వర్ణకముయొక్క ప్రథమాక్షరము శేషించిన రూపము.

గోవులలోఁగపిల బహుక్షీర. (పా. వ్యా. తత్సమ. 10)

లోకనిరుక్తి

భిన్నార్థములుగల పదములను, సామాన్య ప్రజానీకము, తమకుఁ పరిచయమైన పదములతో (వానికిఁగల శబ్ద సన్నిహితత్వమునుబట్టి) వ్యవహరించును.

ఇట్లు లోకములోని వారు తమకున్న బుద్ధి కుశలతతోఁజేకూర్చిన యుక్తికి లోకనిరుక్తి (Folk etymology) యందురు.

నార్సింహాచలం—నారదసింహాచలం

ఇన్లాండు కవరు—ఇంగ్లాండు కవరు

శూర్పనఖ—చుప్పనాతి. (తె. వ్యా. వి. పుట. 218)

లోక వ్యవహారము

తమ తమ దేశములందు పెద్దలైన వారలాడు భాషావ్యవహారము.

కవులకు దేశ్యపదములు లోకవ్యవహారము మూలమునఁ దెలియును.

(అప్ప. I. 115, 116)

లోకోక్తి

లోకమున జనవ్యవహారమున ప్రయోగింపఁబడు ఉక్తి. ఉదా:- అమ్మకచెల్ల.

నీవెట్టి బంగారయ్యెన్, నీయిట్లు బంగారయ్యెన్, అయోలక్క మొ॥ జనరంజకము
లగు నిట్టి లోకోక్తులు ప్రయోగార్హములే (అథ. కా. అజంత. 82)

లోటు

ఆశీర్వాదము నందును విధ్వంసము నందును వచ్చు వర్ణకము.

చూ. లూటు

(అం. కా. 670)

లోపదీర్థము

ఒక పదము నందొక వర్ణముగాని, అక్షరముగాని లోపింపగా అట్టి లోపమును
బూరించుటకై ప్రక్కనున్న స్వరము దీర్ఘమగుట. ఇట్లు లోపము పూర్తివింపఁ
బడును. దీనిని బట్టి భాషలలోఁగల సమతాగుణము (balancing nature)
తెలియనగును.

వక్షములు—వక్షాలు

దనుక—దాక

సగము—సాము

(అం. భా. వి. పుటలు. 299-300; తె. వ్యా. వి. పుట. 558)

లోపధము

(ల+ఉపధము) లవర్ణము ఉపధంగాఁగలది. (అంత్యవర్ణమునకు పూర్వమం
దుండు వర్ణము ఉపధ) ఉదా:- బాల, సుశీల, మొ॥ లకారముపధంగాఁగల
బాలాది శబ్దములకు పరమగు ప్రత్యయ లకారమునకు రేఫమాదేశమగును. ఉదా:-
బాలురు (బాలు+లు) మొ॥ (వై. చం. అజంత. 80)

లోపము

వర్ణము తొలగి చనుట (అప్టా. 1-1-80)

మొగము - మోము : గకారలోపము

భయము+పడు : భయపడు : ములోపము

(భా. వ్యా. సంధి. 18; ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 10)

లోపం

‘యతశ్చ నిర్ధారణమ్’ (అప్టా. 2-8-41) అను సూత్రముచే సంస్కృతమున
నిర్ధారణార్థమున విధింపఁబడిన షష్ఠివిభక్తి స్థానమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:-
దేవతలలోపల శ్రీకాంత యధికురాలు మొ॥ ‘సౌధంబులోపల’ ఇత్యాదులలోని
లోపల యనునది ‘అంతః’ అను నవ్యయమునకు పర్యాయమైన దేశ్యశబ్దము.

నిర్ధారణార్థములేదు కనుక నిది షష్ఠికాదు. (చింతా. అహో. అజంత. 31; బా. వ్యా. తత్సము. 6; కారక. 16) చూ:- నిర్ధారణోద్భవషష్ఠి:

లోహవాచకములు

ఇ త్తడి, ఇనుము, కంచు, బంగారము, వెండి మొదలైనవి.

ఇవి నిత్యైక వచనాంతములు. వీనికి బహువచన రూపము లుండవు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 81)

లౌకిక లింగము

లౌకిక సంబంధమగు చిహ్నము.

స్త్రీని, పురుషుని తెలుపు శరీరమందలి చిహ్నము.

‘లింగమ’ను పదము లౌకికవ్యవహారమునకు సంబంధించినది. ఆపదమే వ్యాకరణ శాస్త్రమునందును వ్యవహృతమగుట మూలమున కొన్ని చిక్కులు కలుగును. అంగమునందట్లుకాక ఈ రెండింటికి భిన్న శబ్దములు (Sex, gender) వాడఁబడును.

లౌకికమగు లింగ వ్యవస్థను నిరూపించుట కొక్కొక్క భాషకు ఒక్కొక్క పద్ధతి యుండును. సంస్కృతమునందు స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణ మిట్టిది. తెనుగు మున్నగు ద్రావిడ భాషలలో స్వతంత్ర శబ్దములను జేర్చి లింగభేదము తెలుపఁబడును.

—పోతు, —పెంటి; —పుంజు —పిట్ట;

—కాఁడు, —కత్తియ; —ఆఁడు—ఆడి ఇత్యాదులు.

(తె. వ్యా. వి. 283, 582)

లౌకిక విగ్రహము

(వ్య.) అలౌకిక విగ్రహము. (చూ.)

లౌకికమునందు వ్యవహృతమగుచున్న విభక్తులను జేర్చి సమాసము యొక్క అర్థమును వివరించి చెప్ప వాక్యము.

చెలుపు చేప.

చెలుపు నందలి చేప.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 822)

లక్ష్మప్రత్యయార్థము.

‘ల్యప్’ అను ప్రత్యయము యొక్క అర్థము.

భూతార్థక అసమాపక క్రియా ప్రత్యయ మొకదానికి 'ల్యప్' ప్రత్యయమని పేరు.

అట్టి యర్థమునందుఁ దెనుఁగున ధాతువునకు—'ఇ' ప్రత్యయము చేరును.

ప్రణతించి, విరచించి, (చూ.) ల్యప్.

(ఆం. కౌ. 778)

ల్యవ్వు

భూతార్థకాసమాపక క్రియా ప్రత్యయమున కొకదానికి సంస్కృతమునందు 'ల్యవ్'ని వ్యవహారము. (ప్రకాశ్య, సంత్యజ్య వంటివి).

ఒక్కొక్కచో నిట్టి ప్రత్యయార్థమునందుఁ దెనుఁగునందు ధాతువునకుఁ జేరు 'ఇ'త్తునకు 'ఇ'కారము పరమగుచో సంధి చేయనోవును.

కోరి+ఇందు శేఖరు—కోరిందు శేఖరు

ఎఱిగించి+ ఇప్పుడే—ఎఱిగించిపుడే.

(క. సం. వి. I. 14, 15)

ల్యబంతములు

ల్యప్+ అంతములు.

'ల్యప్' అను భూతార్థకాసమాపక క్రియా ప్రత్యయ మంతమందుఁగల శబ్దములు.

ప్రకాశ్య, సంత్యజ్య వంటివి. ఇట్టివి తెనుఁగు బాస లోనికిఁ బ్రవేశింపవు.

(ఆం. భా. భూ. 29)

ల్యాది వర్జకము

(లు+ ఆది వర్జకము) లు (ప్రథమా బహువచనము), లవ్ (ద్వితీయావిభక్తి బహువచనము) మున్నగు బహు వచన ప్రత్యయములు. ఇవి పరమగునపుడు తెలుఁగు పదముల యందలి ము వర్జమునకు లోపమును, తత్సూర్య-అ వర్జమునకు దీర్ఘమును సాధారణముగ వచ్చును. ఉదా:— చందాలు, చందములు— అందాలు, అందములు మొ॥ కొన్ని సమ పదములందును పై ము లోపము, తత్సూర్యార్థమునకు దీర్ఘమును వచ్చును. ఉదా:—ముత్యాలు, నీలాలు (అథ. కా. అజంత. 24) పై కారికయందలి 'ప్రాయశః' యను శబ్దముహిమచే ప్రాజానన్, నిటలానన్ ఇత్యాదులు సాధువులు (అహో. అజంత 42).

—'కుత్'

—'కు' అను వర్జము.

—రు, —లు, —డు, —లు, అను వర్ణము లంతమందుఁ గల పదములకు బహువచనమందు ఆదేశమగును.

గోళ్లు, వ్రేళ్లు, గూళ్లు మున్నగునవి.

(అం. భా. భూ. 78)

౪¹

ఉభయోష్ఠ్యాంతస్థము (bilabial Semi-Vowel)

వైపెదవి — స్థానము

క్రింది పెదవి — కరణము

ఈషత్ స్పృష్టము

నాదము

అల్ప ప్రాణము.

౪²

తెగ (తెగు) ధాతువుపై భావార్థమున వచ్చు కృత్రవత్వయము. ఉదా:—తెగువ (వై. చం. కృదంత. ౪)

౪³

కొన్నిచోట్ల వికృతి పదములలో గ కారమున —కాదేశముగ వచ్చు వర్ణము. ఉదా:—ప్రేవులు—ప్రేగులు: ఈవి — ఈగి; ప్రోవులు — ప్రోగులు మొ॥ (చింతా. అజంత. ౪7) పదాదియందలి గకారమునకు మాత్రము ఈ వకారాదేశము రాదు. ఉదా:— గఱువు, గిరక, గరిక మొ॥ ఈ వకారాదేశమును విధించు 'కృచిద్గకారోః' అను చింతా. సూత్రము (అజంత. ౪7) న కృచిత్ అనుటచే రేగు, వాగు, బాగు ఇత్యాది స్థలములలో పదాద్యము కాని గ కారమునకును వ కారము రాదు. (అహో. అజంత. ౪7)

౪౯

దన్త్యోష్ఠ్యాను నాసికము (labio-dental nasal)

పై దంతముల క్రింది భాగము — స్థానము

క్రింది పెదవి—కరణము

ఈషత్ స్పృష్టము నాసికము

నాదము

అల్పప్రాణము

(i) రెండవల నడుమ, పదాంతమునందును నున్న మ కారము.

/ మామయ్య / [మావయ్య]

/ చీమ / [చీవఁ]

(ii) వ, స, హలకుఁ బూర్వమందున్న మకారము.

‘వఁ’ గా నుచ్చరింపఁ బడును.

[సివ్ హవ్] [కవ్వవ్]

[సవ్ వఁ త్వరవ్] ఇత్యాదులు.

— సంత

మతుప్రత్యయంతములగు సంస్కృత పదములను తత్సమీకరించునపుడు మతుప్ స్థానమున వచ్చు ఆదేశము. ఉదా:— వీర్యవంతుఁడు, ధనవంతుఁడు (మం. ఆం. కౌ. 291).

వకార లోపము

లేవనెత్తుట, చావక యుండుట, వెఱవకుండుట, మఱవకుండుట — ఇత్యాదులు కొన్ని పదముల యందు వ కారము లోపించుటయు కద్దు.

లే నెత్తుట, చాకుండుట ఇత్యాదులు.

(స. సా. సం. I సంధి. 174 - 180)

వక్రతమములు

ఐ ఔ అను రెండు వర్ణములు (చింతా. సంజ్ఞా. 90) వీని యుచ్చారణమున వక్రత యధికముగాఁ గన్పించుటచే వీనికి సంజ్ఞ సార్థకము. ఈ సంజ్ఞ చింతా - కర్త స్వోపజ్ఞముగా కల్పించినట్టిది. ఈ సంజ్ఞ పాణినీయమున లేదు.

వక్రములు

ఏకార, ఓకారములు. (చింతా. సంజ్ఞా. 29). ఉచ్చారణమునను వ్రాతయందును ఇవి వక్రతను కలిగి యుండుటచే నీ సంజ్ఞ సార్థకము. ఏఱిథోవక్రః (చింతా. సంజ్ఞా. 29) అను సూత్రము నందలి ఏఱ్ఱ ప్రత్యాహార బోధ్యములగు దీర్ఘఏకార ఓకారములే వక్రములని భావము. ఎ, ఒ, లు హ్రస్వవక్రములని అప్పకవీయము (II. 18) నందును, ప్రాకృత వ్యాకరణము లందును తెలుపఁబడినది. కొందఱు ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లను వక్రములుగా గ్రహించిరి. చి. సూ. ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లు వక్రములని ఐ, ఔలు వక్రతములని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురని తెలిపెను. (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

వగాదులు

వగ, చిన్నె, కులుఖ, దొమ్మి, ఎమ్మె ఇత్యాదులు.

(i) వీని బహువచనాంత రూపములపై మత్వర్థమందు 'అడి' యను తద్విత ప్రత్యయము స్వర్థము నందుజేరును.

వగలాడి, చిన్నెలాడి

(ii) వీని బహువచనాంత రూపములపై పుంస్త్వమునందు మతుబర్థమగు 'అ' కారము చేరును. ఇది మగాది గణములోనిది కావున డుజ్ చేరును.

వగలాడు, చిన్నెలాడు

(బా. వ్యా. తద్విత. 22,23)

వచనము

చెప్పట. ఒకటిని దెల్పునది. ఏకవచనము (చూ.) ఒకటికన్న నెక్కువను జెప్పనది. బహువచనము. (చూ.)

గోడ—గోడలు

వృక్షము—వృక్షములు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 11,12)

వచ్యర్థాముఖ్యకర్మము

'అను' అను అర్థమిచ్చు ధాతువుయొక్క అముఖ్యకర్మము (చూ.) నకు-తోడ వర్తకముగాని, -కు వర్తకముగాని ప్రాయికముగా నగును.

1. మైత్రుడు చైత్రుని తోడ నిట్టనియె.

2. మైత్రుడు చైత్రున కిట్టనియె.

3. మైత్రుడు చైత్రునిట్టనియె. (ప్రాయికముగా ననుటచేత ద్వితీయము నొక్కొక్కచో నగును) (బా. వ్యా. కారక. 8)

వత్

తవర్తకములేని తదిదం శబ్దములకు (అ, ఈ అనువానికి) విభక్తిప్రత్యయములు పరమగునపుడు వచ్చు ఆగమము. (వై. చం. హింత. 14) ఇందలి టకారమిట్టై లోపించును. టిత్తిగుటచే నీ యాగమము ఆ, ఈ, శబ్దములకు పూర్వావయవములుగావచ్చును. ఉదా:- వాడు, వారు-వీడు, వీరు మొ॥ ఇతడు, ఈతడు మున్నగుచోట్ల తకారము పరమగుటచే నీ యాగమము రాదు.

వట్రుసుడులు

కృతి, కృప, మున్నగు పదములయందు ఋ, 'ృ' అను రీతిని నిరూపితము. దీనికే వట్రుసుడి యని వ్యవహారము. చూ. వట్రువసుడి.

ఇది యచ్చ తెనుగు పదముల యందుండదు. ఆద్రువ, విద్రువ, ఇత్యాది క్రియాపదములందలివి వ్రటనుడుల భంగివినిపించును. కాని యివి క్రారకౌమ్ములు.

(అప్ప. II, 71)

వట్రువలు

ఋకారములను హల్లులతో జేర్చి వ్రాయునప్పటి గుర్తులు ౨, ౩.

వట్రువలు తెనుగున లేవు. వీనివలె పలుకబడునవి యెల్ల క్రారవడులే.

ఆద్రువ, విద్రువ - ఇత్యాదులు.

కృష్ణ, వృత్రాంతకా, హృషీకేశ, పృథ్వీకుమార మున్నగు సంస్కృత పదము లందు వట్రువలే కాని క్రారలుకావు. (అప్ప. II, 66, 72)

వట్రువనుడి

ఋకారమును హల్లులతోజేర్చి వ్రాయునప్పటి గుర్తు.

‘౨’ కృప, కృతి ఇత్యాదులు. (గు. వ్యా. 11)

వట్రువ నుడి దీర్ఘము

ఋకారమును హల్లులతోజేర్చి వ్రాయునప్పటి గుర్తు. ‘౩’

పితృ+ఋణము → పితృణము. (గు. వ్యా. 11)

వడి ప్రభృతులు

-వడి మున్నగు శబ్దములు. ఇవి కృతప్రత్యయములు.

-వడి -వి, అవు, ఇ కలి

కొఱవడి తెలివి తగవు చేయి కనుకలి

నడవడి తనివి నగవు వ్రాయి వినుకలి

ఇత్యాదులు మహాజన వ్యవహారములను బట్టి తెలియఁదగును.

(ఘ. వ్యా. కృదంత. 22)

-వడు

యచ్చబ్ధి వాచకమునకు పరముగావచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- ఎవడు. ఎవ్వడు (మం. ఆం. కౌ. 283) ఎవ్వడు అనురూపమున ద్విస్తదాది భ్యః (మం. ఆం. కౌ. 282) అను సూత్రముచే వకారమునకు ద్విత్వము.

వతె

యచ్చబ్ధిము (ఏ) కంచెను, కింశబ్ధిము (ఏ) కంచెను, స్త్యుర్ధమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- ఎవతె, ఎవ్వతె (మం. ఆం. కౌ. 392) ఎవ్వతె యనుచోట ద్విస్తదాదిభ్యః (మం. ఆం. కౌ. 282) అను సూత్రముచే వకారమునకు ద్విత్వము.

వనసమములు

‘వనము’ అను శబ్దమునకువలె కార్యములు, రూపములు గలుగు ఆచ్చిక శబ్దములు.

గుఱ్ఱము, పల్లము, ఆందము, చందము మొదలగునవి.

(ప్ర. వ్యా. 186)

వన్నియ

వర్ణకము లేక ప్రత్యయము.

(బా. వ్యా. క్రియా. 44)

వరితె

యచ్చుట, కింశబ్దముల (ఏ అనుదాని) కంటె స్వర్ణమున వచ్చు ప్రత్యయము.

ఉదా:- ఎవరితె, ఎవ్వరితె (మం. ఆం. కౌ. 992) ఎవ్వరితె యనుచోట ద్విస్తదాడివ్యః (మం. ఆం. కౌ. 282) అను సూత్రముచే వకారమునకు ద్విత్వము.

వర్ణములు

స్పర్శములగు కాదులు (చూ.) ఐదునైదు వర్ణములు వర్ణములనెఱుఁడును.

క ఖ గ ఘ ఙ

చ ఛ జ ఝ ఞ

ట ఠ డ ఢ ణ

త థ ద ధ న

ప ఫ బ భ మ

ఇఅవది యైదు వర్ణములు.

(ఆం. భా. భూ. 16 ప)

(అప్ప. II. 7)

వర్ణయుక్తులు

వర్ణము నందలి రెండు, నాలుగు వర్ణములు.

ఖ—ఘ

చ—ఝ

ఠ—ఢ

థ—ధ

ఫ—భ

(బా. వ్యా. సంధి. 10)

వర్ణకము

ప్రత్యయము. అర్థవంతమైన వర్ణము లేక వర్ణములు.

—లు-వృక్షములు (బహువచనార్థము)

—అక —చేయక, కొట్టక (వ్యతిరేకక్తార్థకము)

—ఇమి—కలిమి (కలిగియుండుటను దెలుపును) ఇత్యాదులు.

ఆధునికులు పీనిని నిబద్ధ పదాంశము లందురు. (bound morphemes) పాణినీయమున (చింతా. సంజ్ఞా. 25) ప్రత్యయమనియేకాని వర్ణకమును వ్యవహారము లేదు. చూ:- ప్రత్యయము.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 10 సూ, కారక. 3, సూ)

వర్ణద్వయమేళనము

రెండు వర్ణముల యొక్క కలయిక. దీనినే సంధి (చూ.) యందురు.

(వ్యా. సం. స. పుట. 202)

వర్ణనాత్మకపద్ధతి

త్రివిధములగు వ్యాకరణరచనా విధానములలో నొకటి.

(i) చారిత్రక పద్ధతి (Historical method)

(ii) తులనాత్మక పద్ధతి (Comparative method)

(iii) వర్ణనాత్మక పద్ధతి (Descriptive method)

అప్పటి స్థితిని వర్ణించు పద్ధతి వర్ణనాత్మక పద్ధతి. సంస్కృతభాషకు పాణిని వ్యాకరణము తెలుగునకు బాలవ్యాకరణము నిట్టి పద్ధతిలోనే విరచితము. లిపిలేని భాషలను వ్యాకరించుటలో నీ పద్ధతియే మిక్కిలి యనుకూలము. సాధారణముగా ఎట్టి విశేషమును జేర్చక వ్యాకరణమన్నను భాషాశాస్త్రమన్నను నదివర్ణనాత్మకమే (discriptive) యని భావింపనగును. (తె. వ్యా. వి. పుట. 89)

వర్ణపుటి

(చూ.) వర్ణవ్యత్యయము (metathesis)

(తె. వ్యా. వి. పుట. 498)

వర్ణము

అక్షరము, అర్థము, మాతృక యనునవి దీని పర్యాయపదములు.

వర్ణించునది వర్ణము. భాషాధ్వనిని వర్ణించునది.

(ఛం. ద. IV. 129; అప్ప. 6)

వర్ణమున కర్థములేదు. ఇది యర్థభేదక సామర్థ్యము కలిగినదని యాధునికుల యభిప్రాయము.

కంప }
గంప } ఇందు 'ంప' రెండు పదముల

లోను గలదు. క, గల వలన నీ రెంటికి నర్థభేదము కలిగినది, కావునక, గల వర్ణములు (Phonemes)

వర్ణములు

వాగ్రూపముగు భాషాధ్వనులు లేక దాని సంకేతకముగు లిపి చిహ్నములు ఇట్టి వానిని క్రోడీకరించి కూర్చబడిన మాలకే వర్ణమాల యనియు వర్ణసమామ్నాయమనియు వ్యవహారము. అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఊ, ఎ, ఏ, ఐ, ఒ, ఓ, ఔ అం, అఁ, క, ఖ, చ, చ్, జ, జ్, ట, డ, ణ, త, ద, న, ప, బ, మ, య, ర, ల, వ, స, హ, శ యను నీ ముప్పదియాలు తెనుఁగు భాషకు వర్ణములు. ఇందలి రవర్ణము సాధురేఫము (ర), శకటరేఫము (ఱ) అని రెండు విధములు, ప్రాకృతసమ, ప్రాకృతభవ, సంస్కృతభవ, దేశ్యరూపముగు తెనుఁగునకే వైవర్ణ్యసమామ్నాయము. సంస్కృత భాషకు అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఊ, ఋ, ౠ, ౡ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, అం, అః, క, ఖ, గ, ఘ, జ, చ, ఛ, ఙ, ఝ, ఞ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, బ, భ, మ, య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ, శ యను నీ యేబది వర్ణములు. ఋ, ౠ, ౡ, ౢ, విసర్గము, ఖ, ఛ, ఠ, ఢ, ఫ, మ, ఝ, ఞ, ష, ఞ, శ, ష అను సంస్కృత వర్ణములు. తెనుఁగున సంస్కృత పదములతో గూడియే ప్రయోగింపఁబడును. ఉదా:- ఋతువు, పితృణము మొ ప్రాకృతమునకు సంస్కృతమునకు పైన చెప్పఁబడిన యేబదివర్ణములలో ఋ, ౠ, ౡ, ౢ, ఐ, ఔ, జ, ఞ, శ, ష అను నీ పదివర్ణములు తక్కుతక్కిన నలువది వర్ణములుండును. సంస్కృతవర్ణములలో 'గ్' వర్ణము లేదనియు, హల్లులలో ష్వవర్ణము కలదనియు కొందఱ మతము. వీరి మతమున సంస్కృతమందలి ఋ, ౠ, ఐ, ఔ, జ, ఞ, శ, ష, ష అను పది వర్ణములు తక్కుతక్కిన నలువది వర్ణములు ప్రాకృతమునకుండును. (చింతా. అహో, సంజ్ఞా. 12, 18, 14, 18)

వర్ణలోపము

రెండు పదములు తారసిల్లినపుడు అందొక వర్ణము లోపింపవచ్చును. ఇట్టి లోపము సామాన్యముగా రెండు సమాన హల్లులు కలిసినపుడు సంభవించును. దీనినే ఆధునికులు (Haplology) అందురు.

నిప్పు+పుల్ల → నిప్పల్ల (తె. వ్యా. వి. పుట. 473)
ఆ+కడ → ఆడ

ఈ+కడ → ఈడ

ఫంములు → ఫలాలు

(స. సా. సం. I. 68-70)

వర్ణవిభేదము

(i) సమాన హల్లులు పరమగునపుడు అందొకహల్లు భిన్నహల్లుగా మాటి ఉచ్చారణ సౌకర్యమును కలిగించును. దీనినే dissimilation అందురు.

బొమ్మలు+ఇల్లు → బొమ్మలిల్లు → బొమ్మరిల్లు

కొడవలి+లు → కొడవలులు → కొడవకులు → కొడవళ్లు.

(ii) ఇట్టిమార్పు సమానస్వరము పరమగునపుడును గలుగవచ్చును.

అమ్మ+అమ్మ → అమ్మమ్మ → అమ్ముమ్మ

(తె. వ్యా. వి. పుట. 502)

వర్ణస్వత్యయము

వర్ణముల తడబాటు. ఉచ్చారణము నందలి తొందరబాటుచే ముందు వర్ణము వెనుకకు, వెనుకవర్ణము ముందునకు వచ్చును. ఒక్కొక్కచో అనవధానత వలన గూడ నీ తడబాటు కల్గవచ్చును. దీనినే metathesis అందురు.

ఏడు+పది → దే+పది → దే+బది → దే+బది → దెబ్బది.

నవ్వులు+ఆట → నవ్వులాట → నవ్వుటాట

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 24)

వర్ణసమామ్నాయము

వర్ణముల సమాహము.

అ, ఆ, ఇ, ఈ మున్నగునవి.

(సం. వ్యా. వర్ణ. 2)

వర్ణసమీకరణము

భిన్నవర్ణము లేకవర్ణమగుట. ఈ సమీకరణము ఒక్కొక్కచో పాక్షికముగా గాని, పూర్తిగాగాని యుండవచ్చును.

భిన్నవర్ణోచ్చారణ మందలి క్షేపిండువలన దొలగును.

బక్తి → బత్తి (పూర్వవర్ణము పరవర్ణముతో సమీకరింపఁబడెను)

అగ్ని → అగ్గి (పరవర్ణము పూర్వవర్ణముతో సమీకరింపఁబడెను.

ఇవిపూర్తి సమీకరణమున కుదాహరణములు (Complete assimilation)

పూచెను+కలువలు → పూచెనుగలువలు: ఇందు నాదధ్వని ప్రభావముచే శ్వాసము నాదముగా మాతినది. ఇది పాక్షికవర్ణ సమీకరణము (Partial assimilation),

(తె. వ్యా. వి. పుట. 777)

వర్ణస్థాయి

ఒక వర్ణమునకు రెండుగాని, మూడుగాని ఉపవర్ణము లుండవచ్చును. (allophones) కాని లేఖనము నందు వర్ణములే నిరూపితము.

/మామిడి/ [మావిడి]

/చీమ/ [చీవఁ]

వర్ణస్థాయి. ఉచ్చారణస్థాయి

(phonemic status) (phonetic Status)

(ii) సంధిలో కొన్నిచోట్ల ఉచ్చారణస్థాయి పోయి వర్ణస్థాయి నిలుచును.

కడ+కడ→కట్టకడ.

(ఉచ్చారణస్థాయి) వర్ణస్థాయి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 472)

వర్తమానము

ప్రారంభించిన పని పరిసమాప్తము కాకుండుట.

వర్తమాన క్రియావృత్తియగు భాతువునకు లక్ష్యర్థక మగును.

వండుచున్నాడు, వండుచున్నారు ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 2, 22)

వర్తమానార్థకము

వర్తమాన కాలమును (present time) దెలుపు క్రియాపదములు, వర్తమానార్థకమునకుఁ (present tense) జెందును.

వండుచున్నాడు.

పలికెడిని, పలికెదవు, పలికెదరు.

(ఆం. భా. భూ. 143, 144; ఆం. కౌ. 688-91)

వర్తమానార్థక విశేషము

వర్తమాన క్రియారూపము తుదిని—ఉన్న అను అనుబంధమును జేర్చిన వర్తమానార్థక విశేషణ రూపము నివృత్తమగును.

పోషించుచు+ఉన్న → పోషించుచున్నవాడు.

కొట్టుచున్నయది - ఇత్యాదులు.

(సం. వ్యా. విణ. 1)

వర్తమానార్థ 'చు' వర్ణసంధి

వర్తమానార్థమందు ధాతువునకు - 'చున్' చేరును. దీనినే శత్రుర్థక మందురు (చూ.) ఇట్టి చువర్ణకమున కచ్చుపరమగుచో సంధి వికల్పముగా నగును.

నగుచున్ + అరిగెను < నగుచరిగెను
నగుచున్ + అరిగెను < నగుచునరిగెను.

(స. సా. సం. I. సంధి. 88)

వర్తమానార్థపద 'ను' వర్ణము

వర్తమానార్థమందలి కొన్ని క్రియాపదముల మధ్యనున్న 'ను' వర్ణము సున్నగా మారును.

అనుచు—అంచు

వినుచు—వించు

కనుచు—కంచు

ఇట్లు వ్యాకరణములు నిరూపించుచున్నను ఈ ధాతువులు అన్, విన్, కన్ తిన్ అనునవి. వీనికి వర్తమానార్థము నఁడు 'చు' వర్ణకము చేరగా అన్చు, విన్చు, కన్చు, తిన్చు అనురీతిని రూపము లేర్పడగా లేఖన సౌకర్యముగా బిందువు ఉపయుక్తముకాగా అంచు, వించు, కంచు, తించు, అనురీతిని నిరూపితము లాయె నని గ్రహింపనగును.

(స. సా. సం. I. సంధి. 41-44)

వలిపలిగిలక

జాహ్న్యమందుండునట్టి గిలక యాకారముగల [క] లేఖన చిహ్నము.

ఇది రేఫకుఁగల మఱియొక రూపము.

నేడిది వాడుకలో లేదు.

తాటియాకు ప్రతులలోను 19వ శతాబ్ది ముద్రణము నందును గలదు.

కకకర—శర్శర

(గు. వ్యా. 14)

—వలన

పంచమి విభక్తి

ఇది అపాదానార్థమునందు (చూ.) వచ్చును.

అపాయము, భయము, జుగుప్స, పరాజయము, ప్రమాదము, గ్రహణము భవనము, శ్రాణము, విరామము, అంతర్థి, వారణము (చూ.) అనునవి యేర్థాన

నగునో దానికి 'వలన' వర్ణకముపయుక్తము.

(కా. చూ. IX. 77; బా. వ్యా. తత్సము. 5; బా. వ్యా. కారక. 9)

వర్ణములు

వర్ణ, అంతర, ధర్మ మున్నగునవి. వీని ఆత్వమునకు ఉత్వము, - పువర్ణకము వికల్పముగా వచ్చును.

వర్ణము—వర్ణపు.

అంతరము—అంతరుపు.

ధర్మము—ధర్మపు.

(వ్యా. బా. వ్యా. శబ్ద. 89)

వలెప్రభృతులు

వలెన్, ఎంతయున్, పోలెన్, అయున్ మున్నగు నవ్యయములు.

ఇవి ద్రుతప్రకృతికములు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 12)

వా

వికల్పమును నర్థమున ప్రయోగింపఁబడు సంస్కృత శబ్దము (చింతా. సంధి 2, 7, 11, 25). వికల్పార్థమున విభాషా అన్యతరస్యామ్ అను పదములును ప్రయోగింపఁబడును. ఒకానొకచో 'వా' అనునది సముచ్చయార్థమునను ప్రయోగింపఁబడును (చింతా. అహో. సంధి. 8)

-వాఁడు¹

మత్స్యర్థమందు నుచ్చ ప్రత్యయము. పసులవాఁడు, చంటివాఁడు, వింటివాఁడు మున్నగునవి. (ఆం. కౌ. 848-849)

వాఁడు²

తచ్చబ్ధార్థకమగు పుంలింగైకవచన రూపము. ఇది సంబంధార్థమునను, 'జాతిలో పుట్టిన పురుషుడు' అను నర్థమునను వచ్చును. ఉదా:- మావాఁడు, వారివాఁడు, చాచలవాఁడు, కాపువాఁడు మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 280, 281)

వాక్యము

(i) యోగ్యత, ఆకాంక్షా సహితమగు నర్థముగల యాసత్తి యుక్తపద సమూహము.

రాముఁడు రావణుని సంహరించెను.

(ii) విషయ బోధకము వాక్యము.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 2, 5)

(iii) రెండు పూర్తి విరామముల మధ్యగల పదనిర్మాణము.

(తె. వ్యా. వి పుటలు. 1042-44)

వాక్యసంధాయకము

వాక్యములను గలుపునట్టి శబ్దము.

వానలు కురిసెనేని సస్యములు ఫలించును.

(మ. ప. వ్యా. సంధి. 2)

వాక్యాంతరజనిస్థానము

వేతొక వాక్యము పుట్టుచోటు.

భూతార్థక అసమాపకక్రియ యిట్టిది. ఇందుండి వేతొక వాక్యము పుట్టునపుడు దానిక ర్త ఆ అసమాపక క్రియాక ర్తృ సముదాయము నందుండునది యేదైన నొక్కటియగును.

“ధవళాక్షుల్ చనికాంచిరి.”

“కని కద్రవ వినతంజూచి” — ‘కని’ యను అసమాపక క్రియకు ‘ధవళాక్షులందఱు క ర్తలు.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 16)

వాక్యాంశబిందువు

వాక్యము నందొక భాగమునఁగిల్గు కించిద్విరామమునకు సూచకముగా నుంచు చిహ్నము. దీనినే యాంగ్లమునందు ‘comma’ అందురు.

అన్యాయమునందు సమీప సంబంధమును గలిగియు, నించుకవిరతి నపేక్షించు వాక్యాంశముల తుదినీగుర్తు /,/ వాడఁబడును.

సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు, నక్షత్రములు, ఆకాశము నలంకరించును.

ఇది యేక మాత్రాకాలపు విరతిని దెలుపును.

ఆంగ్ల భాషకుఁ గలిపి మూలమున నిట్టిది తెలుఁగు లిపిలోనికిఁ బ్రవేశించెను.

(సం. వ్యా. విరతులు. 1)

వాక్యవసానము

వాక్య+అవసానము : వాక్యము యొక్క అంతము.

వాక్యాంతమందు సంధిచేయకుండుట దోషముకాదు.

సత్యము సర్వశ్రేయము. అది లేనిచో సర్వదర్శములు వ్యర్థములు.

(బా. వ్యా. సంధి. 55)

వారణము

వారించుట.

ఈ యర్థమునఁబడు — ‘వలన’ వర్ణకము వచ్చును.

శోకంబు వలన వారించె.

(బా. వ్యా. కారక. 9)

వారాధకశబ్దము

‘పర్యాయము’ అను నర్థము నిచ్చు శబ్దము.

ఇట్టి శబ్దము తఱచుగా నద్విరుక్తము, సంఖ్యాపూర్వకమును నగును.

ఒక తడవ, ఒకతూరి

తఱచుగా ననుటచే—తడవ తడవకు ననియు ననవచ్చును.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 21)

వాసుదేవవృత్తి

ఆంధ్ర శబ్దచింతామణికి సంస్కృతమున వ్రాసిన బడిన వ్యాఖ్య. దీనికి ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి వృత్తియని నామాంతరము కలదు. ఇది యముద్రితము. చూ:- ఆంధ్రశబ్ద చింతామణివృత్తి.

వి¹

అచేతన వాచకములగు ఆ, ఈ, ఏ యను శబ్దములకు పరమందున్న ప్రథమా బహువచన (జస్) ప్రత్యయస్థానమున వచ్చు ఆదేశము. ఉదా:- అవి, ఇవి, ఏవి (వై. చం. హరింత. 10)

వి²

ఇకారాంతమగు యుష్మదర్థక విశేషణము కంటె పరమందు వచ్చు వర్ణము. (అథ. కా. హరింత. 14) ఉదా:- నీవు కవివి మొ॥

వి³

తిర్యగ్గడములు కర్తలుగా నున్నపుడు పరమానాదమున ప్రథమ పురుష బహువచనమున వచ్చువర్ణకము. ఉదా:- చిలుకలు రంజిల్లుచున్నవి మొ॥ (చింతా. క్రియా. 23)

వికల్పము

(i) వ్యాకరణ కార్యమొకసారి కలుగుట, మఱియొకమాటు కలుగకుండుట.

(చూ.) విభాష.

వచ్చుచున్ + ఉండెను > వచ్చుచుండెను.
వచ్చుచునుండెను.

(బా. వ్యా. సంధి. 2)

(ii) అప్పకవి దీనినిట్లు వివరించెను—వ్యాకరణకార్యము—

(క) ఒకమాటు కలుగుట, మఱియొకమాటు కలుగకుండుట.

(చ) ఒక్కొక్కమాటు తప్పక కల్గుట.

(ట) ఒక్కొక్కపరి యసలు కలుగనే కలుగకుండుట.

(అప్ప. V. 17)

వికల్పనందాయకము

అవాంతర భావములను కలుపునది.

రాముడేని, కృష్ణుడేని, యాపని చేయుదురు. — రాముడుకాని, కృష్ణుడుకాని, ఎవరేని యొకరనుట వికల్పము. (మ. ప. వ్యా. సంధా. 8)

వికారార్థము

మార్పును దెలుపునట్టి యర్థము.

ఈ యర్థమునందు సంస్కృతమునందు వచ్చు 'మయ(ట్)' ప్రత్యయము కొన్ని యాచ్చిక శబ్దముల మీదను గానవచ్చును.

మెదడు ప్రోవులమయమయ్యె. (ఆం. భా. శా. తత్వ. 28)

వికృతిశబ్దము

సంస్కృత సమేతరశబ్దము. సంస్కృతభవములు, ప్రాకృతసమములు, ప్రాకృతభవములు, దేశ్యములు - ఈ చతుర్విధ శబ్దములు వికృతి శబ్దములు. వీని కంటె పరమందున్న సాంస్కృతిక పరుషములకు గనదదవలురావు. (చింతా. సంధి. ఉదా:- దొరకరుణించె, సిరి చంచలము మొ॥ సంస్కృత సమములకంటె పరమందున్న సాంస్కృతిక పరుషములకు గనదదవలు రావచ్చును. ఉదా:- రాముడు గరుణించె మొ॥ (అహా. సంధి. 24) 'ఏషా తయోర్భవేద్వికృతి' (చింతా. సంజ్ఞా. 11) అనుసూత్రమున తత్సమాదులగు పదముల కన్నిటికీని వికృతినంజ్ఞ యున్నను గనదదవాదేశమును నిషేధించు నీ "నవికృతి శబ్దాత్" (చింతా. సంధి. 24) అను సూత్రమున తత్సమేతరములగు తెనుగు శబ్దములనే గ్రహింపవలెను. (అహా. సంధి. 24).

వికృతి

మార్పు చెందినది యని శబ్దార్థము.

(i) సంస్కృత, ప్రాకృతములు తెలుగు భాషకుఁ బ్రకృతులు. అందుండి మార్పులతో నేర్పడినది తెలుగు భాషయని, అందుచే నారెండింటికిని 'తెలుగు' 'వికృతి' యగును. (అప్ప. I. 84)

(ii) సంస్కృత సమేతరమైన తెలుగు భాష.

(భా. వ్యా. తత్వ. 48)

విగ్రహము

వృత్తి (చూ.) యొక్క యర్థమును బోధించు వాక్యము విగ్రహము. (ఇటు వాక్యమనగా సమాసమందలి శబ్దములకు పృథక్రూపమగు మర్థము).

ఇది తొకికము, అతొకికమని రెండు విధములు. (i) తొకికమునందు బ్రయోగమగునది తొకికము—రాజ్యః పురుషః

(ii) శాస్త్రప్రకార కల్పితము—రాజన్+అన్; పురుష+సు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 822)

విధాతృగ

విధాతృ మున్నగు శబ్దముల గణము. చూ:-గ. విధాతృ, సవితృ, దాతృ, నేతృ, దాతృ, అను ఋకారాంత శబ్దములీగణమునకు చెందినవి. వీని ఋకారము నకు డాప్ వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా:- విధాత-విధాతృడు; సవిత-సవిత్తృడు; దాత-దాతృడు మొ॥ చూ- డాప్. (వై. చం. ఆజంత. 78)

విధాత్రాదులు¹

(విధాతృ+అదులు) విధాతృ, సవితృ, దాతృ, నేతృ, దాతృ మున్నగు ఋకారాంత మహద్వాచక శబ్దములు. వీని ఋకారమునకు వికల్పముగా డాప్ వచ్చును. (చింతా. ఆజంత. 49) డాప్‌తోని పకారముచ్చారణార్థము. డకార మితస్సంజ్ఞకమై తోపింపగా 'ఆ' మిగులును. డాప్‌రాని పక్షమున డుజ్ఞా వచ్చును. (చింతా. ఆజంత. 12) డాబంత రూపము రమాశబ్దసమమగుటచే డాప్ వచ్చిన పక్షమున సులోపము. ఉదా:- విధాత, విధాతృడు - సవిత, సవిత్తృడు - నేత, నేత్తృడు-మొ॥

విధాత్రాదులు²

విధాతృ, దాతృ, దాతృ, సవితృ, నేతృ, అను ఋకారాంత శబ్దము లైరు మాత్రమే. ఇది నియతగణము.

పీనికాక పక్షమున అత్సత్త్రీ వద్భావములు, పజాంతరమున డుజ్ కలుగును.

విధాతృ < విధాత
విధాతృడు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 52)

విధానము

పద్ధతి, రీతి.

'అ' వర్ణాదుల నుచ్చరించురీతిని దెల్పుటకు 'కార' ప్రత్యయమును జేరును.

అకారము, ఉకారము, కకారము

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

విధానసామర్థ్యము

కార్యవిధానము యొక్క బలము.

సమాసములందు ద్రుతమునకు లోపము కలుగును. అయినను. సమాసములందు ఉదంత శ్రీసమములకు; పు,ంపులకు; పరుషసరళములు పరమగునపుడు 'ను' గాగమ మగునను విధానము యొక్క బలముచే. అచటి ద్రుతమునకు లోపము కలుగదు.

చిగురుం గైదువు

చిగురుగైదువు

(కా. వ్యా. సంధి. 25)

విధాశబ్దము

బాలవ్యాకరణము నందీశబ్దము శ్రీలింగముగా గ్రహింపఁబడి, దానికి క్లిబతుల్య మతిదేశింపఁబడినది. ఈ క్లిబతుల్యత్వాతిదేశము బహుళమగుటచే, ఈ శబ్దమునకు 'ము' వర్ణకము నిత్యముగా విధింపఁబడెను. ఇట్లు 'విధము' అను శబ్దము సిద్ధించు చున్నది.

అజయుని సంస్కృతకోశమాధారముగా ప్రౌఢ వ్యాకరణము నందీశబ్దము పుంలింగముగాఁ బేర్కొనఁబడెను. ఇది అమహద్వాచకమగుటచే 'ము' వర్ణకము చేరి 'విధము' అనురూప మేర్పడును.

బాలవ్యాకరణమునందు ప్రక్రియా గౌరవముకలదు. అది ప్రౌఢ వ్యాకరణము నందు వారింపఁబడెను.

సంస్కృత శబ్దముల లింగ నిర్ణయము క్లిష్టమైనది. ఒకేశబ్దమున కొకకోశము ఒక లింగమును నిర్ణయింపగా వేతొక కోశము వేతొక లింగమును జూపును.

(కా. వ్యా. తత్వము. 66; ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 24)

విధి

ఆజ్ఞ, నియమము.

ఈ యర్థమునందు రెండు వచనములలోను, మూఁడు పురుషులందును—'అది' అను శబ్దము ధాతువునకుఁజేరును.

బుధుడు ధర్మము సేయునది.

మీరు శివునకుఁ దపము సేయునది మొదలైనవి

(కా. చూ. IX. 148, 156, 158; కా. వ్యా. క్రియా. 27)

విధేయము

(చూ.) ఉద్దేశ్యము ననుసరించి యుండునది. ఇది వక్తకు మాత్రమే తెలియును.

క్రియాదికము— అనగా క్రియ, విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము విధేయమగును.

ఉద్దేశ్యము

విధేయము

(i) గుఱ్ఱము

వేగముగాఁబరుగిడును.

(ii) వాగ్భూషణమే

సుభూషణము

(ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 6)

విధేయవిశేషణము

విశేష్యము ముందుగాఁజెప్పి ఆ పైని విశేషణమును జెప్పినచో అది విధేయ విశేషణము.

రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు

(ఆ. కౌ. 768-770; చూ. ప్రౌ. వ్యా. క్రియా, 229; కారక. 24)

విధ్యాద్యర్థకములు

ఆజ్ఞ మున్నగు నర్థములతోఁగూడి, ఆకస్మికగుణ విస్ఫురణ సముద్రేక బోధ కములగు శబ్దములు.

నిలు నిలు, పోపో, లేలే, వచ్చెనుపో, అంతేపో, రాదులే యిత్యాదులు.

(మ. ప. వ్యా. రస. 8)

వినార్థము

(వినా+అర్థము) వినాయను సంస్కృత శబ్దముయొక్క అర్థము . కాక, కాని యనునవి వినార్థకములు. ఉదా:- అధికాక మణియొక్కటిలేదు. అధికాని వేతలేలేదు. మొ॥ (మం. ఆం. కౌ. 419)

విప్రకర్ష

చూ. స్వరభక్తి.

సంయుక్తముగా నున్న హల్లుల మధ్యమునందచ్చును జేర్చుట.

కొన్ని తదృశములు తెలుఁగునందీ పద్ధతి ననుసరించి యేర్పడును.

చంద్ర—చందురుఁడు

సముద్ర—సందరము

(తె. వ్యా. వి. పుట. 54)

విభక్తి

(i) వి+భజ్+తి—విభజనము, వేటుపాటు, అని యర్థము. ప్రకృతిని వేటు పఱచునది.

(ii) విభక్తియనగా సాధారణముగాఁ నామవిభక్తియనియే స్ఫురించును

కాని సంస్కృతమునందు నామవిభక్తులనియు, క్రియా విభక్తులనియు విభజనము కలదు.

కతిపయ తద్ధిత ప్రత్యయములకుఁగూడ విభక్తులను వ్యవహారము కలదు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 627)

(iii) శబ్దముల పరస్పర సంబంధమును దెలుపునది విభక్తి.

అర్జునుఁడు పాశపతాస్త్రముచే సైంధవునిఁ దెగటార్చె

ఇటఁ బాశపతాస్త్రమునకుఁ దెగటార్చు వ్యాపారకరణత్వ సంబంధము గలుగుటను; సైంధవునకుఁ దెగటార్చు వ్యాపార ఫలాశ్రయత్వ సంబంధము గలుగుటను అర్జునునకు వ్యాపారాశ్రయత్వ సంబంధము గలుగుటను సొరిదిని—చేత;—ని;—డు(జ్) అను విభక్తుల వలననే యని తెలియును.

(మ. ప. వ్యా. శబ్ద. 24)

విభక్తి పరిణామము

విభక్తి ప్రయోగమునందు మార్పు.

“ఈతనితోసాటి యనఁగ మేలన—” అనుచో ఈతనితోసాటి, ఈతని కంటే మేలను నర్థము వచ్చును.

ఇక్కడ తృతీయకు తొలుత తృతీయార్థము, పిమ్మట పంచమ్యర్థము గలిగెనని తెలియును.

(ప్రొ. వ్యా. కారక. 26)

విభక్తి ప్రతిరూపకావ్యయములు

విభక్తుల వలెనుండి, వానియర్థమిచ్చునవి.

(i) ద్వితీయా విభక్తి ప్రతిరూపములు : కూర్చి, గుఱించి, గుఱించి

(ii) తృతీయా విభక్తి ప్రతిరూపములు : మెయిన్, మైన్; చేసి

(iii) చతుర్థీవిభక్తి ప్రతిరూపములు : కోసరము, కోసము, పొందెన్

(v) పంచమీ విభక్తి ప్రతిరూపములు : ఉండి, ఉంచి, పట్టి.

(ఆం. భా. శా. అవ్యయ. 14)

విభక్తినంధి

ప్రథమకాక, యితర విభక్తులందుఁగొమ్ములుగల విభక్తులకు, కాగుడికి సంది వైకల్పికము.

రామునకున్+ఇచ్చె < రామునకిచ్చె
రామునికినిచ్చె

హరికిన్+ఇచ్చె < హరికిచ్చె
హరికినిచ్చె

(అప్ప. V. 56, 60)

విభక్తులు

(i) ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థి, పంచమి, షష్ఠి, సప్తమి, సంబోధనము నన నెనిమిది తెలుగుల విభజింపబడుటను జేసి విభక్తులను అరంగెను. (ఆం. భా. భూ. 68; ఆం. కౌ. 128-131)

(ii) (సంబోధనమును బ్రథమా విభక్తి లోజేర్చి) ఏడువిధములగు విభక్తులే కొన్ని వ్యాకరణములు పేర్కొన్నవి. (భా. వ్యా. తత్వము. 1-7)

(iii) సప్త విభక్తి ప్రణాళిక సంస్కృత వ్యాకరణాను సారముగా నేర్పడిన దని, తెలుగు మున్నగు ద్రావిడ భాషలలో విభక్త్యర్థాభిదాయకములగు పదములెన్నో యున్నవని, కార్డెల్ పండితుడు ఆతని ననుసరించి ఆంధ్రభాషా విజ్ఞులు పేర్కొనిరి. (తె. వ్యా. వి. పుట. 680)

విభక్త్యర్థాభిదాయకములు

(విభక్తి+అర్థ+అభిదాయకములు) విభక్త్యర్థమును జెప్పనట్టి గుణించి, చేసి, మై మున్నగు తెలుగు అవ్యయములు. ఉదా:- విరించి గుఱించి తపంబు జేసెను (ద్వితీయా విభక్త్యర్థము), దిగ్విజయమున్నతి జేసి మహావిభూతితోన్ (పంచమి విభక్త్యర్థము), ఒక నిశ్చయంబు మై నున్నవాడు (తృతీయావిభక్త్యర్థము) (అథ. కా. ఆజంత. 14)

విభక్త్యేక లోపములు

విభక్తి లోపించునట్టి పదములు. ఇవి తదృశము లగును.

పనస:-పనస

కుండ:-కుండ

(క. సం. వి. III. 10)

విభాష

విధి యొకమాటు ప్రవర్తిలుట, మఱియొక మాటు ప్రవర్తిల్లకపోవుట.

విభాష, వికల్పము అనునవి సమానార్థకములు. (చూ.) వికల్పము.

ఇది తివిధములు :

(i) ప్రాప్తవిభాష.	}	(చూ.)
(ii) అప్రాప్తవిభాష.		
(iii) ప్రాప్తప్రాప్త విభాష.		

(ల. వ్యా. సంధి. సూ. 1; రమణీ. పుటలు. 68-65)

విరతులు

చక్కగా నర్థమగుటకు, భాషించునపుడుకాని, పఠించునపుడుగాని, వాక్యాదుల యంతమందు యుక్తకాలము వఱకును సూరకుండుట 'విరతి' యనబడును.

సులభముగా నన్వయించుకొనుట కొఱకు గ్రంథమును వాక్యములుగాను, వాక్యములను వాక్యాంశములుగాను విభజించుటకయి వివిధములగు విరతులను దెలుపు సంజ్ఞలు (గుఱుతులు) వాడఁబడును. (pauses), /, /:/, /:/, మున్నగునవి.

ఇట్టి గుర్తులు అంగ్ల లిపిపద్ధతుల ననుసరించి యేర్పడినవి. నవీనవ్యాకరణములు కొన్ని వీనిని వివరించినవి. (స. వ్యా. విరతులు. 1)

విరామము

విరమించుట.

ఈ యర్థమునందు 'వలన' వర్ణకమగును.

భోగంబు వలన విరమించె.

(బా. వ్యా. కారక. 9)

విరోధ సందాయకము

విభిన్న భావములను గోచరింపఁజేయు పదములను గలుపునది.

పాఠజ్ఞకళపుఁడు దుష్టఁ డయిన ప్రహ్లాదుఁడు శిష్టుఁడు.

(మ. ప. వ్యా. సంధా. 8)

విలీన ప్రాచీనపు తెరపు పదములు

బాగుగా లీనమైన ప్రాచీనకాలమునకుఁ జెందిన అన్యభాషాపదములు.

దేశీయములగు పదముల యాకృతితో తుల్యమైన యాకృతిగల సంస్కృత ప్రాకృత భవములు. (assimilated ancient loan - words)

జముఁడు, కారము

సిరి, ఆకసము మున్నగునవి, వీనినే ప్రాచీన తదృవము లందురు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 888; అనుబంధము. పుట. 22)

విలీన వలీనపు తెరపు పదములు

దేశ్యపదాకృతి కనువగు రీతిని మార్పుచెందిన వలీనములగు అన్యదేశ్యములు

వీనినే నవీనతదృవములు (చూ.) అనియునందురు. (assimilated modern loans)

కిరసనాయిలు (< (ఆంగ్లము) కిరోసిన్)

ఆసుపత్రి (< (, హాస్పిటల్)

(తె. వ్యా. వి. పుట. 888; అనుబంధము. పుట. 22)

విలీనావ్యాచీనపు తెరపు పదములు

నై జపదాకృతితో తుల్యమగు శబ్దాకృతి నందినట్టి, మధ్యకాలమునందు

దెలుగు భాసలోనికిఁబ్రవేశించినట్టి అన్యదేశ్యములు.

వీనినే యర్వాచీన తద్భవము లందురు. (assimilated mediaeval loan-words)

చూ. అర్వాచీన తద్భవములు.

కద్దరు < ఖద్దర్

కారుకానా < కార్థానా. (తె. వ్యా. వి. పుట. 318; అనుబంధం. పుట. 22)

వివరణాత్మక వ్యాకరణములు

ఆంగ్లవ్యాకరణ పద్ధతిలో, సాంకేతికమగు పారిభాషిక పదక్లిష్టత లేకుండ సూత్రపద్ధతిలోఁగాక, విశదమగు వ్యాకరణ పద్ధతిలో రచింపఁబడిన వ్యాకరణములు.

కందుకూరి వీరేశలింగముగారి 'సంగ్రహవ్యాకరణము', (చూ.) వావిలికొలను సుబ్బారావుగారి 'సులభవ్యాకరణము' (చూ.) మున్నగు నవీన వ్యాకరణము లిద్దవి.

శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి 'తత్సమచంద్రిక'యే నిట్టిది. (తె. వ్యా. వి. పుట. vi)

వివర్ణకము¹

అది, ఇది, ఏది అను శబ్దములకంటె పరమందున్న బహువచనమున వచ్చు వర్ణకము. ఇది స్త్రీలింగమున మాత్రము రాదు (అథ. కా. అజంత. 87) ఉదా:- అవి, ఇవి, ఏవి.

వివర్ణకము²

బహువచనమున సంబంధార్థమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఇది పరమగునపుడు పూర్వమందలి ఉకారమునకు తరుచుగా ఇకారమాదేశమగును. (అథ. కా. అజంత. 88) ఉదా:- వారివి (వారు+వి) మొ॥

విష్కృతి

బాలవ్యాకరణమునకు శిరోమణి సన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారిచేత సులభముగా రచింపఁబడిన వ్యాఖ్యానము.

1970లో ప్రచురింపఁబడినది.

విష్కృతి

పూర్వపదాంతము నందును, పరపదము యొక్క ఆదియందును గల యచ్చును సంది నివారకాగమముల (glides) సాయము లేక యుచ్చరించుట.

దీనినే 'hiatus' అందురు.

రాముఁడు అప్పుడు అట్లు అరణ్యములకు ఏగెను.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 878)

కొందఱు నరులు.

(iii) సంఖ్యావాచక సర్వనామములు

నలువూరు నరులు

(సం. వ్యా. సర్వ. 15, 16)

విశేషణోత్తరపదకర్మధారయము

విశేషణము ఉత్తర పదముగాఁగల కర్మధారయ సమాసము.

తమ్ము కుఱ్ఱ, చిలుక మొకరి. (వ్య.) విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము
(చూ.) దీనినే విశేష్య పూర్వపద కర్మధారయమనియు వ్యవహారము (చూ.)

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 16)

విశేషణోభయపదకర్మధారయము

పూర్వోత్తరపదములు రెండును విశేషణములయిన సమాసము.

సంస్కృతమునందు 'స్నాతానులిప్తః (పూర్వం స్నాతః, పశ్చాత్ అనులిప్తః)
(ఇట స్నాతః లిప్తః అనునవి విశేష్యనిఘ్నములు) వంటివి తెనుఁగునందుఁ
గూడ నున్నట్లు నిరూపింప యత్నింపఁబడెను.

అయినేరములు, కొట్టిన తిట్టిన యాతఁడు. కాని ఆంధ్రకౌముదియందు
'చలివేడి' 'కనుఁగవ' 'వెలిగప్పు' వంటి విట్టి సమాసములుగాఁ బేర్కొనఁబడెను.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 17; అం. కౌ. 599-600)

విశేషము

విశేషవిధి. సామాన్యవిధి కానిది.

సామాన్య విధికి విశేషవిధి, నిత్యముగా బాధకముగా నుండుటయే వ్యాకరణ
మువ సార్వత్రికమయిన సాధారణ పద్ధతి.

ఇట్టి నియమమున కపవాదముగా విశేషవిహితములగు—టికాది తద్విత
ప్రత్యయములు ప్రవర్తించు చోటులందన్నిటను సామాన్య విహితముగు—తన
వర్ణకము సయితము కల్గును.

చిన్న < చిన్నటికము
చిన్నతనము

(భా. వ్యా. తద్విత. 2; రమణి. 871 పుట)

విశేష్యనిఘ్నములు

విశేష్యాదీనములు.

సంస్కృతమునందు విశేష్యమును బట్టి కొన్ని విశేషణములకు మూఁడులింగము
లందును రూపము లుండును.

1. సున్దరః పురుషః
2. సున్దరీసీతా
3. సున్దరమ్ వనమ్

ఇట్టి సున్దరాది శబ్దములు విశేష్యనిష్పములు.

తెనుఁగునఁ గూడ నిట్టి విశేష్యనిష్పములు కొన్నిగలవు. 'బల్లిదాదులు' (చూ.) ఇట్టివి. ఇవి సంస్కృత తుల్యములు.

బల్లిదుఁడు రావణుఁడు

బల్లిదురాలు శూర్పనఖ

బల్లిదము హృదయము

(రమణీ. పుట. 802)

విశేష్యపూర్వపదకర్మధారయము

సాధారణముగా విశేషణము పూర్వపదముగను, విశేష్యము తర పదముగను కర్మధారయ సమాసముండును.

అట్లుగాక విశేష్యము పూర్వపదముగానుండు మయూర వ్యంసకాది సంస్కృత సమాసములట్లు తెలుఁగునను కొలఁదిగా విశేష్యము పూర్వమందున్న కర్మధారయ సమాసములును గలవు.

తమ్ముగుఱ్ఱి

చిలుకమొకరి.

వీనినే (చూ.) విశేషణోత్తరపద కర్మధారయములనియు నందురు.

(ఆం. కౌ. 597-98; ప్రొ. వ్యా. సమాస. 16)

విశేష్యము

విశేషణముచే (చూ.) దెలియఁజేయఁబడిన విశేష్యము కలది.

హరి కరుణాకరుఁడు. (అ. చం. 1V. 120; ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 2)

విశేష్యలక్షకములు

విశేషణములు కొన్నియెడల విశేష్యములను స్ఫురింపఁజేయును.

అప్రియములు = అప్రియ కార్యములు,

దేవతల శక్రియములు గావించి మనుష్యులు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 12)

విశ్వకర్మాదులు

విశ్వకర్మ, కృష్ణవర్త, అశ్వత్థామ, యువ, యజ్ఞ ఇత్యాదులు. వీనికి

శ్రీత్వము తరుచుగా నగును. అనగా ఉత్పదుజ్ఞాలు చేరవు.

తఱుచుగా ననుటచే 'విశ్వకర్ముని కూతురు' అను ప్రయోగమునుబట్టి 'విశ్వకర్ముడు' అను రూపముకూడ సక్యత్తుగా నుండవచ్చును.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 75; ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 25)

విషయము¹

ఉద్దేశ్యవిధేయములతోఁ గూడినది. అనగా విషయమునందు ఉద్దేశ్యము (చూ.) విధేయము (చూ.) అనునవి రెండును గలవు.

విషయము వత్తకుఁడెలియును. (ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 69)

విషయము²

సప్తమీ విభక్తిగా నొకానొక వ్యాకరణమునఁగలదు.

(గు. వ్యా. 84)

విష్టశర్మ

ప్రత్యయార్థావ్యయస్యాపి ప్రయోగః కుత్రచిద్భవేత్, అవ్యయస్యేతరస్యాపి ప్రయోగో విష్టశర్మణా, కథితః (సర్వత్ర మున్నగు ప్రత్యయార్థావ్యయములయు, ప్రత్యయార్థైతరా వ్యయములయు, తద్యవ్యయములయు, ప్రయోగము విష్టశర్మచే చెప్పఁబడెను. (ఆథ. కా. సంక్షా. 28) అను కారికయందు విష్టశర్మ మతము పేర్కొనఁబడినది. ఈతఁడు రచించిన లక్షణగ్రంథముకాని తదితర విషయములుకాని తెలియవచ్చుటలేదు. 'విష్టం చంద్రం సురగురుమహం సోమ చంద్రం నమామి' అను మం. ఆం. కారిక యందును (పీఠిక 1. శ్లో) విష్టవను నాతఁడు ప్రాచీనాంధ్ర వ్యాకరణకర్తగా పేర్కొనఁబడియున్నాడు. ఈ విష్టవు ఆథ. కా. యందు పేర్కొనఁబడిన విష్టశర్మయే కానోపు.

(ఆం. వ్యా. వి. పేజీ. 188)

విసంధి

(i) సంధిచేయక అచ్చులను నిల్పివ్రాయుట :

హరి ముసలికిని అనుజుండు. అర్జునునకుఁజెలి. (అప్ప. V. 9)

(ii) విరుద్ధ సంధి విసంధి, సంధిలేమి అసంధి (చూ.)

(రమణి. పుట. 285-86)

విసంధిదోషము

సంధి చేయవలసిన పట్ల సంధిచేయక అచ్చులను నిలుపుట.

అమృత ఉదధి శయన

అమర ఈశానుఁడు

అబ్జమందిరాస్య అబ్జమిత్ర.

(అ. భం. IV. 6, 88)

విసర్గ(ము)

(i) ఆః—ఇట రెండు సున్నలు, ఒకదాని క్రింద నొకటి యున్నవి—విసర్గ యనబడును. (అప్ప. II. 11)

(ii) అనుకరణమునందు విసర్గకు లోపమగును.

‘వర్ణతాంశీః’ అనియె

‘వర్ణతాంశీ’ యనియె.

(భా. ష్యా. సంధి. 50)

వీణాదులు

వీణ, దండ, ముస్త మున్నగునవి. వీనికి ఎత్వము కూడ కల్గును.

వీణ—వీణె

దండము—దండెము

ముస్తము—ముస్తె

(కవిజనాంజనము. 58 పత్రము)

వీప్వ

వరుసగా ననేక వస్తువులను వ్యాపించుట. అట్టి వీప్వార్థమునందు ద్వైరుక్తి కల్గును.

నామములకు వీప్వయందు కువర్ణకము వచ్చును.

మ్రానిమ్రానికీ

ఇండ్లిండ్లకు.

(ప్రౌ. వ్యా. కారక. 14)

వీరేశలింగం, కందుకూరి

అధునికాంధ్ర వాఙ్మయ పితామహుడనఁ దగిన ఈయన ఆంధ్రభాషకు సంగ్రహ వ్యాకరణము (మా.) నొకదానిని రచించెను.

ఆంగ్లవ్యాకరణ పద్ధతిలో నిది వివరణాత్మకముగా (explanatory) రచింపబడినది.

ఇందు ఆలంకారములు (Figures of speech), విరామ చిహ్నములు (punctuation marks) కూడ కలవు.

ఈయన సమగ్రవ్యాకరణము నొకదానిని రచింపవలయునని యుద్దేశించి నట్లు తెలియును. కానియది నెఱవేరలేదు.

పుగాగమము

పు(క)+ఆగమము, కిత్సంజ్ఞ.

(i) ఉదంత సంస్కృత నామమున కనుకరణమునందు వుగాగమము వచ్చును.

‘పాపీచిరాయః’ అనియె —→ పాపీచిరాయవనియె.

(బా. వ్యా. సంధి. 54)

(ii) వువర్ణకము కాక, ఇతర విభక్తులు పరమగుచో ఉకారాంతములకు బహుళముగను, గోళబ్జమునకు నిత్యముగను వుగాగమమగును.

తరు—తరులు, తరువులు

గో—గోవులు

(బా. వ్యా. తత్సమ. 49)

-వు

ఉకారాంత శబ్దముల కందెను, ఓకారాంత శబ్దములకందెను విభక్తి పరమగు నపుడును, ప్రథమైకవచన ప్రత్యయ (సు) స్థానమునను మూడు లింగములందును వచ్చు ప్రత్యయము (చింతా. అజంత. 48), ఉదా:- విష్ణువు (పుం), ధేనువు (స్త్రీ) మధువు (నపుం), గోవు (ఇట సుస్థానమున వువర్ణకాదేశము) విష్ణువులు, వస్తువులు గోవులు (విభక్తి పరమగునపుడు వువర్ణకాదేశము) సంబుద్ధితరస్థలమందు స్త్రీలింగములుకాని ఉకారాంత శబ్దములకు ఈ వువర్ణకము వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా:- గుడ్డువులు-గురులు; గుఱువులన్-గురులన్ మొ॥ (ఆద. కా. అజంత. 24) ‘దుష్టుహతృదానాంవా’ (మహద్వాచక పదములపై సుప్రత్యయమునకు దుష్టు వికల్పముగా వచ్చును. (చింతా. అజంత. 44) అను సూత్రముచే ఉదంత మహద్వాచకములకు దుష్టు వికల్పముగా రాగా విష్టుడు, జిష్టుడు ఇత్యాది రూపము లును ఏర్పడును.

-వు

దేశ్యమగు యష్మచ్ఛబ్దము (నీ యనునది) కందె పరమందున్నను (ప్రథమైక వచన ప్రత్యయ) స్థానమునవచ్చు ప్రత్యయము. (చింతా. హలంత. 14) ఉదా:- నీవు.

-వు

తిర్యగ్దశములక ర్తలుగా నున్నపుడు భవిష్యదర్శమందును, వ్యతిరేకార్థమందును ప్రథమపురుష బహువచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- చిలుకలురంజిల్లఁ గలవు, రంజిల్లవు మొ॥ (చింతా. క్రియా. 28)

-వు

అన్ని ధాతువులకును భూతభవిష్యద్వర్తమానా ద్యర్థములందు మధ్యమ పురుష ఏకవచనమున వచ్చు ప్రత్యయము. ఉదా:- మడింపవు (వ్యతిరేకము) మడింపు చున్నావు (వర్తమానము) మడింపఁగలవు (భవిష్యత్తు), మడింతువు (తత్కర్మణ్యం) మొ॥ (చింతా. క్రియా. 25)

పువర్ణకము

కొన్ని దేశ్యశబ్దములపై ఒకానొకచో నిత్యముగను, ఒకానొకచో వికల్పముగను వచ్చు వర్ణకము. ఉదా:- అన్నువు, దండువు, (నిత్యము) పుట్టు - పుట్టువు; అన్ను అన్నువు మొ॥ (వికల్పము) (అథ. కా. ఆజంత. 54)

పుష్

జడవాచకములు కాని సంఖ్యేయముల కంటె పరముగా వచ్చు తద్ధితము. (వై. చం. తద్ధితా. 20) ఇందలి మకార మిత్సంజ్ఞకమై లోపించును. ఉదా:- ముప్పురు, నలుపురు. ఇది నడచువారను నర్థమున కాలు శబ్దముపైనును వచ్చును. ఇది బహుపదనమున మాత్రమే యుండును. ఉదా:- కాలురు (వై. చం. తద్ధితా. 21)

పువర్ణకము

(i) ఉకారాంత సంస్కృత శబ్దములను దెలుగు సేయునపుడు పువర్ణకము విభాషగాజేరును.

ప్రభు < ప్రభువు
ప్రభుడు

విభు < విభువు
విభుడు

(ii) మను, వటు శబ్దాదులకు పువర్ణకమేకాని డుజ్ చేరదు.

మనువు, వటువు. (కా. చూ. IX. 28, 29; ఆం. కా. 171-175)

పుక్

కాదార్థమున చచ్చుదాతువు తుది సంయుక్తార్థమునకు ఆదేశముగ వచ్చు కృత్ప్రత్యయము. ఇందలి శకార మిత్సంజ్ఞకము. ఉదా:- దావు (వై. చం. కృదంత. 7) ఇటు పుక్ అనునది శిత్తగుటచే 'శిత్తీదీర్ఘః' (పార్శ్వ. సంఖ్యా. 16) అను సూత్రముచే పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘము.

వృత్తార్థము

వృత్తములో నగణాగము. ()

అముఖ్యము లగునట్టికాని, పర్యాయములగు నట్టికాని పదముల యొక్కయు, వాక్యముల యొక్కయు రెండు ప్రక్కల నుంచునట్టి గుణులు.

నిష్కారణముగా వీచుడు (పాపమునకు వెలువడు కాఁబట్టి) సత్పురుషుల తెగ్గడేయును. (సం. వ్యా. విరతులు. 1)

వృత్తి

కలయికయని శబ్దార్థము.

(i) అనేక శబ్దములేకమై, ఆయా శబ్దార్థములనుగాక, వాని సామాన్యార్థమును జేకూర్చుటకు 'వృత్తి' యనిపేరు.

(ii) "విపులమైన యర్థమును లఘుమార్గమునఁ దెలుపు విధమును వృత్తి" యందురు.

'మృగనేత్రా' యను చతురక్షర పరిమిత సమాసవృత్తి యందు 'మృగస్య నేత్రా ఇవనేత్రా యస్యాఃసా' అను విపులార్థ మిమిది యున్నది.

(త. చం. పుటలు. 16, 17)

(iii) తెనుఁగునందు త్రివిధ వృత్తులే కలవు.

(క) కృద్వృత్తి : ఆట, చేత

(చ) తద్ధితవృత్తి : అందగాఁడు, బోయత

(చూ.)

(ట) సమాసవృత్తి : రామునాజ్ఞ

(iv) వృత్తియందు పదముల సామాన్యార్థము (general meaning) నిల్చియుండును.

వెలయాలు , ధీరురాలు (స్త్రీమాత్రము)

(బా. వ్యా. సంధి. 31)

వృత్తివిచారము

వృత్తినిగూర్చి వివరించు గ్రంథము. సంస్కృతమందలి కృత్తద్ధిత సమాసైక శేషసనాద్యస్త ధాతు విచారమును శ్రీ పేరి సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు తెనుఁగు నందుఁ గావించి ప్రకటించిన గ్రంథము

వృద్ధాదులు

వృద్ధ, నీచ, మూర్ఖ, గృహస్థ, చార్వాకాది శబ్దములు.

వీనికి డుజ్ విభాషగా లోపించును.

వృద్ధ—వృద్ధుఁడు, వృద్ధు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 56)

వృద్ధిసంధి

అకారమునకు ఏ, ఐలు పరమైన ఐకారము; ఓ, ఔలు పరమైన ఔకారము క్రమముగా నేకాదేశమగును.

కరుణా+ఏకనిలయము → కరుణైక నిలయము

గంగా+ఓషుము → గంగౌషుము

(ఆం. భా. కా. సంధి. 99)

వేంకట రామమూర్తి వంతులు, గిడుగు

వీరు రావుసాహెబ్, మహాపాద్యాయ, కళాప్రపూర్ణ బిరుదాంకితులు.

పద్మాకిమిడి కళాశాలలో వీరు చిరకాలము చరిత్రాధ్యాపకులుగా నుండిరి.

ఆంగ్లము, ఫ్రెంచి మున్నగు భాషలందువలె, తెలుగునందును శిష్టజనులు వ్యవహరించు భాషయే సారస్వతాది విశిష్టప్రయోజనములకును నుపయుక్తము కావలయునని, పూర్వమట్లే జరుగుచుండెనని వీరివాదము.

కాలక్రమమున నీ వాదము విజయమును సాధించినది. వివిధ సారస్వత ప్రక్రియలు నేడు, విశేషముగా శిష్టజన వ్యవహారభాషయందే నిర్వహింపఁబడుచున్నవి.

వీరు రచించిన 'ఆంధ్ర పండిత భిషక్కుల భాషాభేషము' అర్వాచీనాంధ్ర భాషాస్వరూపమునకు దర్పణము.

వేంకటవతికవి - గణపవరపు

ఈతఁడు క్రీ.శ. 18వ శతాబ్ది మొదటి వాఁడని, కూచిమంచి తిమ్మకవి సమకాలీనుఁడని భావింపఁబడు చున్నది.

ఇతఁడు "సర్వలక్షణ శిరోమణి"యను విపులమగు లక్షణ గ్రంథమును సీస పద్యమాలికగా రచించెను.

దీనిలోని "ఆంధ్రకౌముది" అను పేరు పద్యపాదములుగల సీస మాలిక వ్యాకరణమునకు సంబంధించినది.

ఈ రచనలో సంస్కృత వ్యాకరణ ప్రభావ మత్యధికముగా కాననగును.

వేంకట రమణశాస్త్రి, వేదము

చిన్నయసూరికిఁ బూర్వులైన తెలుగు వ్యాకరణలో నొకరు.

వీరు విశాఖపట్టణము నందు నార్మల్ పాఠశాలలో ఆంధ్రోపాధ్యాయులుగా పనిచేసిరి.

వీరు 'నరసాపుర వ్యాకరణము' 'లఘు వ్యాకరణము' అను వానిని రచించిరి. లఘు వ్యాకరణమును వావిళ్లవారు పునర్ముద్రణము గావించిరి.

బాల వ్యాకరణమునకీ లఘు వ్యాకరణమెంతవఱకు మార్గదర్శకమో తొలి ముద్రణమును జూచినగాని నిర్ణయింపఁజాలము. అది లభింపకున్నది.

వేంకటరమణశాస్త్రి, దువ్వూరి

విద్వాన్, కళాప్రపూర్ణ శ్రీ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రిగారు రెండు దశాబ్దములకు పైగా ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషదాంధ్ర శాఖా పండితులై ఆనర్కు, యం.ఏ.,

విద్యార్థులకు బాల వ్యాకరణమును బోధించి, అందనేకులను వ్యాకరణ ప్రవణులను, ప్రవీణులను గావించిన గురువరేణ్యులు.

1984లో వీరు బాల వ్యాకరణమునకు రచించిన సమీక్షాగ్రంథము 'రమణీ యమ'ను పేర ప్రకటితము.

వీరు బాల వ్యాకరణము హరికారికలకు, అనువాదము కాదని; హరికారికలే బాల వ్యాకరణమునకు సంస్కృతీ కరణమని సూక్ష్మేషికతో పరిక్షించి నిరూపించిరి. దీనితో వీరి కీర్తి పతాక యుప్పురమెగసినది.

వేంకటరామశాస్త్రి, కల్లూరి

చిన్నయసూరి కృతమగు బాల వ్యాకరణమునకు 'గుప్తార్థప్రకాశిక' (చూ.) అను పేర విపులమగు వ్యాఖ్యానమును రచించిన పండితవరేణ్యులు. మహామహా పాఠ్యాయులు, కళాప్రపూర్ణులు.

వీరు బహుకాలము రాజమహేంద్రవర ప్రభుత్వ కళాశాలలో సీనియర్ పండితులుగాఁ బనిచేసెరి.

శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి విరచిత హరికారికావళికి బాల వ్యాకరణ మనువాదమని శ్రీ శాస్త్రిగారి వాదము.

వేధ

'వేధన్' అను శబ్దము, దీని యంత మందలి సకారమునకు లోపమును, స్త్రీవద్భావమును నిత్యముగానగును. (బా. వ్యా. తత్సమ. 82)

వైకల్పికము

వికల్పమునకు సంబంధించినది వైకల్పికము.

విధించిన కార్యమొకమాటు కల్గుట, వేఱొకమాటు కల్గుకుండుట వైకల్పికము. దీనికే 'విభాష' యనియు వ్యవహారము.

వచ్చుచున్ + ఉండెను < వచ్చుచుండెను
వచ్చుచునుండెను.

(బా. వ్యా. సంధి. 2)

వైకృతము

'వికృతి' (చూ.) సంబంధమైనది వైకృతము.

'రాజు' శబ్దమును సంస్కృత సమముగా చిన్నయసూరి నిపతింపజేసెను. కాని బహుజనపల్లి వారు దీనిని 'వైకృతమని కొందఱుండురు' అని 'పేర్కొనెను. ఇది అచ్చ తెనుగు కావ్యముల యందుపయుక్తము కారాదు.

(ప్రొ. వ్యా. సంఖ్య. 6)

వైఖరివాక్కు

పరా, పశ్యన్తి, మధ్యమా, వైఖరి—అను చతుర్విధములగు వాగ్భేదములలో చివరిది.

హృదయ కమలము నుండి వాయువు మూర్ఛమును దాకి, వెనుదిరిగి, కంఠ తాల్యాది స్థానములకు తాకుటచే వెలువడు వాక్కు.

ఇది శ్రోతయొక్క హృదయమందలి మధ్యమా వాక్కును బ్రేరేచును.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 1021)

వైజ్ఞానికాన్యదేశ్యములు

శాస్త్రీయ వ్యవహారార్థము ఉపయుక్తమగు అన్యదేశ్యములు.

రేడియో, రిలెటివిటీ, రిలే మున్నగునవి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 854)

వైరి పదము

తెనుఁగు విభక్తి చేరని సంస్కృతశబ్దమును తెనుఁగు పదముతో నడికినయది.

పుష్పవిల్లు, భూరుహపండ్లు, క్షీరార్ద్రవ కూతురు, సంసారార్ద్రవయోడ, ఇత్యాదులు.

(క. చిం. I. 93; కా. చూ. IX. 85; అ. ఛం. IV. 22)

వైషయికము

విషయ సంబంధమైనది.

విషయ మనఁగా ఇంద్రియము. కోర్కెలను గల్గించునది.

త్రివిధములగు అధికరణములలో (చూ.) ఒకటి.

మోక్షమం దిచ్చకలదు.

(అం. కౌ. 470; బా. వ్యా. కారక. 17)

వ్యంజనములు

(i) స్వరములచేఁ బ్రకాశింపఁబడునవి. వీనికే 'హల్లులను' (చూ.) పాణినీయ వ్యవహారము ప్రసిద్ధము.

కాదులు వ్యంజనములు.

(అం. భా. భూ 16; కా. చూ. IX. 9)

(అం. కౌ. 58; ఆప్. II. 7)

(ii) కా మొదలు క్ష కారము తుదఁగాఁగల ముప్పది నాల్గు హల్లులు వ్యంజనములు.

(అ. ఛం. IV. 128)

వ్యంజన సంధులు

పరపదాది వర్ణములు వ్యంజనములు కాగా, వానితోఁగల్గు సంధులు.

పూచెను+కలునలు → పూచెనుగలువలు.

తల్లి+తండ్రి → తల్లిదండ్రులు.

కడ+కడ → కట్ట కడ. ఇత్యాదులు

(అప్ప. V. 34, 35, 50)

వ్యతిరేకక్రియలు

(i) వ్యతిరేకార్థమునిచ్చు క్రియాపదములు—వండక, వండమి, వండకుండ ఇత్యాదులు. (ప్ర. వ్యా. 895)

(ii) వ్యతిరేకార్థక క్రియలు సందర్భాను కూలముగా భూత, భవిష్యద్వర్తమా నార్థములను దెలుపును

కానము—కనినవారముకాము (భూతము)

రాఁడు—రాఁగలవాఁడుకాడు (భవిష్యత్తు)

పాఱఁడు—పాఱుచున్నవాఁడుకాఁడు (వర్తమాన)

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 8)

వ్యతిరేకక్తార్థము

(చూ.) ఆకప్రత్యయాంతావ్యయము.

వ్యతిరేక భావమును దెలుపు భూతార్థకాసమాపక క్రియ,

ఈ యర్థమునందు ధాతువునకు-కజి యగును.

'కజి' జీత్తు కావున ధాతుయొక్క యుత్పమున కత్వమగును.

చేయు+క (జి) → చేయక

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 89)

వ్యతిరేకభావము

ఇందు—'మిజి' (చూ.) వర్ణకమగును. ఇది జీత్తు కావున ధాతువుయొక్క ఉత్పమున కత్వమగును.

వండమి, తినమి.

(ఐ. వ్యా. క్రియా. 87)

వ్యతిరేక మధ్యమము

వ్యతిరేకార్థమును దెలుపు మధ్యమ పురుషక్రియ.

దీని 'ము' వర్ణకమునకు (i) ఆచ్య పరమైనను, (ii) హల్లుపరమైనను (iii) ఆవసానమునను లోపము విభాషగానగును.

(i) నమ్మకము + ఇట < నమ్మకిట
నమ్మకుమిట

(ii) నమ్మకుము + నన్ను < నమ్మకు నన్ను
నమ్మకుము నన్ను

(i.i) ఇట + నమ్మకుము < ఇట నమ్మకు
ఇట నమ్మకుము

(బా. వ్యా. సంధి 48)

వ్యతిరేకార్థక విశేషణము

తుమున్నర్థక రూపముయొక్క తుదను నివర్ణమును జేర్చుటవలన నిర్దిరూపము లేర్పడును.

పోషింపని, కొట్టని (సం. వ్యా. విణ. 5)

వ్యతిరేకవంజక ప్రశ్నార్థకము

(i) నామపదమునకు ఆర్యాద్యర్థక శబ్దమునుజేర్చుట చేత వ్యతిరేకార్థమును సూచించు ప్రశ్న మేర్పడును.

తగునటయ్య? (తగదని యర్థము)

(ii) ఒక్కొక్కచో తద్దర్మక్రియ, ఆర్యాద్యర్థపరకమయి వ్యతిరేకతను దెల్పు ప్రశ్నార్థకమగును.

శమ్ముడనం జనునయ్య (చనదు) ఇట్టి నీ చేతకు మెత్తురమ్మ? (మెచ్చరు)

నిజమునకీ వ్యతిరేకార్థము అయ్య, అమ్మ మున్నగువానియంతమందలి కాకువు వలన జనించుచున్నది. (పొ. వ్యా. శబ్ద 115; క్రియ. 4)

వ్యతిరేకము

వ్యతిరేక విశిష్ట క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లజి వర్ణకమగును.

‘లజి’ యనునది జీత్తు గావున ధాతువుయొక్క యుత్సమున కత్వమగును.

వండు + కు (జి) + ము → వండకుము,

వండు + కు (జి) డు → వండకుడు

ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 7, 82)

వ్యతిరేకార్థక భూతకాలికాసమాపక క్రియ

వ్యతిరేకార్థమును దెల్పినట్టి, గతకాలమునకుఁజెంది, యర్థపరి సమాప్తినొందని క్రియ. దీనినే ‘అకప్రత్యయాంతావ్యయ’ మందురు. ఇది కళయేకాని ద్రుతము కాదు.

కాదన కిట్టిపాటి

లేతతగన్

(ప్రా. వ్యా. సంజ్ఞా. 8)

వ్యతిరేకార్థము

క్రియయొక్క అభివార్థమును దెల్పుక్రియ.

రాముడాపని చేయఁడు.

(ల. వ్యా. క్రియా. 5)

వ్యతిహారము

తన విషయమునం దొకఁడే విధముగవర్తించునో, అట్లులే యాతని యందును దానువర్తించుట.

కచా కచి

దండాదండి.

(చూ.) వ్యతిహార లక్షణ బహుప్రీహి.

(సు. వ్యా. సమాస. 8)

వ్యతిహార లక్షణ బహుప్రీహి

(చూ.) వ్యతిహారము. ఇట్టి లక్షణముగల బహుప్రీహి.

కచాకచి—ఒకని జుట్టు మఱియొక్కఁడు పట్టుకొని చేయు యుద్ధము.

(సు. వ్యా. సమాస. 82)

వ్యత్యస్తము

ముందుదీ వెనుక, వెనుకదీ ముందు వచ్చుట.

ముందు పేశేషణము, ఆ పైని విశేష్యము వచ్చుట క్రమము. ఒక్కొక్కచో ఈ క్రమము వ్యత్యస్త మగును.

నీ మాఱుదల్లి త్రిభువనభామారత్నము

↓
విశేష్యము

↓
విశేషణము

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 9)

వ్యధికరణ తత్పురుషము

లిన్నములగు విభక్తులకు ప్రథమాంతములతోడి సమాసము.

(i) నెలదాల్పు—నెలను ధరించినవాడు—ద్వితీయా తత్పురుష

(ii) నెల తక్కువవాడు—నెలచేత తక్కువవాడు—తృతీయా తత్పురుష

(iii) దేవరమేలు—దేవరకొఱమేలు—చతుర్థీ తత్పురుష

(iv) దొంగభయము—దొంగవలన భయము—పంచమీ తత్పురుష

(v) మల్లెపువ్వు—మల్లెయొక్క పువ్వు—షష్ఠీ తత్పురుష

(vi) మాట నేర్పరి—మాటయందు నేర్పరి—సప్తమీ తత్పురుష

(ల. వ్యా. సమాస. 108)

(బా. వ్యా. సమాస. 8)

వ్యధికరణ బహుప్రీహి

భిన్నమగు విభక్తిగల బహుప్రీహి,

భిన్నవిభక్తి షష్ఠీ, సప్తములయందు మాత్రమే యుండును.

పద్మగంధి—పద్మముయొక్క గంధము వంటి గంధ మెవతకుగలదో యది—దమయంతి. (షష్ఠీ).

చక్రపాణి యందుఁజక్రమెవనికి గలదో వాఁడు—విష్టువు.

ఇట్లే చంద్రశేఖరుఁడు—శివుఁడు. (సు. వ్యా. సమాస. 57)

వ్యధికరణము

వి+అధికరణము-భిన్నమగు ఆధారము, అనఁగా భిన్నమగు విభక్తి.

ద్వితీయాది విభక్తులకు మీది పదముతో సమాసము.

నెలతాల్పు-నెలను ధరించువాఁడు ఇత్యాదులు. (బా. వ్యా. సమాస. 8)

వ్యపేక్ష

(i) వి+అపేక్ష. అనఁగా సామర్థ్యము (చూ.)

వేణు వేణుగనున్న యర్థములకు నేకార్థము కలుగుట. లేక, వేణువేణు అర్థము గల పదము లేకార్థమునందు కలియుట,

రాజపురుషుఁడు (రాజ, పురుష అను భిన్నార్థములుగల పదములు సమసింది రాజకీయోద్యోగి యనునర్థము నిచ్చుచున్నవి. (మ. ప. వ్యా సమాస 1)

(ii) స్వార్థమునందు పర్యవసన్నములగు పదములకు ఆకాంక్షాది వశమున నగు పరస్పరాన్వయము. (త. చం. 519)

వ్యపేక్ష భావము

(చూ) వ్యపేక్ష.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 888)

వ్యవధాన సంధానము

ఆవుట, కలుపుట.

రెండు పదముల నుచ్చరించు నపుడు ఒకచో వ్యవధానము నిచ్చి, తక్కిన భాగమును గలిపి చదివిన యొక యర్థము; వేరొకచో వ్యవధానమునిచ్చి, కలిపి, చదివిన మఱియొక యర్థము ఏర్పడును.

దీనినే యాధునికులు Juncture అందురు.

- $$\left\{ \begin{array}{l} \text{రెం - డెడ్ల బండ్లు} \\ \text{రెండెడ్ల - బండ్లు.} \end{array} \right.$$
- $$\left\{ \begin{array}{l} \text{ఏనుంగని కరమరయక} \\ \text{ఏనుం గనికరమరయక.} \end{array} \right.$$

(తె. వ్యా. వి. పుట. 469)

వ్యవస్థిత విభాష

కట్టుబాటు కావింపఁబడిన విభాష. ఈ కట్టుబాటు నిషేధరూపముగానే యుండ వలయునను నియమములేదు. విధిముఖముగాను నుండవచ్చును.

ఒక పక్షమున వచ్చుట, ఒక పక్షమున రాకుండుట, అను భావాభావ రూప మగు ఉభయాంశములును ప్రవర్తించుచు, ఏదేని యొక స్థలమునందు నిత్యముగా వచ్చునట్లుగాని; అసలే రాకుండునట్లుగాని 'వ్యవస్థ' చేయఁబడునది వ్యవస్థిత విభాష.

“సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చు మీది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహళంబుగానగు”

ప్రాత + కెంపు → ప్రా + కెంపు

“లుప్తశేషమునకుం బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమంబగు”
ప్రా + ను + కెంపు.

“ద్రుత ప్రకృతికము మీది పరుషములకు సరళములగు-”

ప్రా + ను + గెంపు → ప్రాగెంపు

“అదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాష నగు” కాని “వ్యవస్థిత విభాషచే నీ ద్రుతమునకు సంశ్లేషములేదు.” కాని ‘ప్రాస్థెంపు’ అను రూపముండదు. (రమణీ పుటలు. 88-85)

వ్యవహితము

దూరముగా నుండుట.

(వ్యతి.) అవ్యవహితము.

తఱుచుగా విశేషణము, విశేష్యమున కవ్యవహితముగా నుండును.

అయినను విశేషణములు కొన్ని వ్యవహితములును నగు—

‘ఈలోకంబున వెదకితి, మేల్బెట్టగానవరుని’ అనుచో ‘మేలు’ అను విశేషణము, విశేష్యముగు ‘వరుని’ అనుశబ్దమునకు వ్యవహితముగా నున్నది.

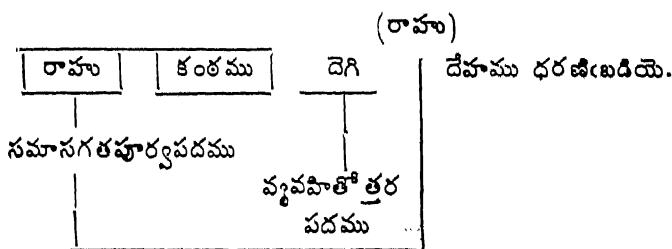
కవితాభాషలో నిట్టి వ్యవహితములు గోదరించును.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 11; ప్రొ. వ్యా. సమాస. 18)

వ్యవహితోత్తర పదము

వ్యవహితముగా, అనగా మఱియొక పద మధ్యగా, నుండఁగా, ముందు ముందు భాగము నందున్న పదము.

ఇట్టి పదముతో సమాసగత పూర్వపదము ఒక్కొక్కచో నన్వయించును.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 84)

వ్యస్తపదము

విడిమాట, చేఱుపడినమాట.

(వ్య.) సమస్త పదము (చూ.)

గళము, అలరు, విల్లు ఇత్యాదులు.

(సం. వ్యా. పద. 2)

వ్యాకరణము

‘వి + ఆ’ అను నుపసర్గలతోఁ గూడిన ‘కృ’ రాతువునకు కర్మణే ‘ల్యుట్’ ప్రత్యయము చేరఁగా సిద్ధమైన రూపము.

వ్యవహితములగు శబ్దములను అర్థవంతముగా విభజించు శాస్త్రము.

(Cf. వ్యాక్రియస్తే, వ్యుత్పాద్యస్తే, అర్థవత్త యా ప్రతిపాద్యస్తే శబ్దా యేన తత్—వ్యాకరణమ్—మహాభాష్యః—పన్నాపాకమ్).

(తె. వ్యా. వి. పుట. 4)

వ్యాకరణ లింగము

సంస్కృత భాషలో లింగము (gender) చాలవఱకు అర్థమునుబట్టికాక, శబ్దములకుఁ జేరెడి ప్రత్యయములనుబట్టి నిర్ణయింపఁబడును. ఇట్టి లింగమునకు ‘వ్యాకరణ లింగము’ (grammatical gender) లేక ‘శబ్ద నిర్ణయ’ వ్యవహారము

మిత్రమ్ — నపుంసక లింగము.

కళత్రమ్ — నవునకలింగము

వృక్షః — వులింగము.

నదీ, లతా — స్త్రీలింగములు.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 588)

వ్యాకీర్ణము

బ్రాంతి కరమగు నన్వయము

“అయింతి దిద్దుడు తిలకము, కురులందుఁ బూలు ముడుపుడు.

(సు. వ్యా. పుట. 822)

వ్యాపారోన్ముఖత్వము

ధాత్యర్థమగు వ్యాపారము జరుగుటకు సంసిద్ధత.

ఇట్టి సంసిద్ధతను దెల్పుటకు అన్నంత క్రియలకుఁ ‘బాటు’ ధాతువు అను ప్రయుక్తమగును.

పండఁబాటిన పొలమెండఁ బాటె.

(ప్రౌ. వ్యా. క్రియా. 19)

వ్యావహారిక భాషా వ్యాకరణము

కర్త: ‘వాఙ్మయ మహాధ్యక్ష

శ్రీ వర్ణమూడి గోపాలకృష్ణయ్య

ప్రథమ ముద్రణం - 1958.

పత్రికలలోను, నవలలలోను, వ్యాస రచనలయందును వ్యవహారిక భాష విశేషముగా నుపయుక్తము.

అట్టి లిఖిత వ్యావహారిక భాష నాధారముగాఁగొని, ప్రాచీన సాంప్రదాయక ఫణితిలో, సూత్రములలో విరచితమైన వ్యాకరణమిది.

వ్యాస వాక్యము

విస్తరింపఁబడిన వాక్యము. ఇది సంగ్రహ వాక్యానంతరము (చూ.) వచ్చును.

“అయ్యా! యేను నీ కుంబ్రియంబు సేసెద” — ఇది సంగ్రహవాక్యము.

“నీ హృదయేశ్వరియైన దమయంతి పాలికింబోయి, నీగుణంబులు దానికి వర్ణించి చెప్పి, అక్కన్య యన్యుల నవేక్షింపక, నీయంద బద్ధాను రాగ యగునట్లు చేసేద.” — వ్యాసవాక్యము.

(ప్రౌ. వ్యా. వాక్య. 20)

ఘృతపత్రము

పదముల పూర్వపూర్వ రూపములను నిరూపించుట.

ఇట్టి పూర్వ రూపములను నిర్ణయించుటకు సోదర భాషలలోని సజాతీయ రూపములు (cognates) తోడ్పడును.

పూవు < పూ = వికసించు.

ప్రొద్దు < పొడు = దూరు.

అగర్త < అగత్ = త్రవ్వ.

ఈ ధాతువులు తమిళ భాషలో లభించును.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 844)

వ్రాలు

వర్ణములు.

(అ. ఛం. IV. 120; ఆప్య. II. 6)

శ

తాలవ్యోష్మము (palatal friction or spirant)

కఠిన తాలువు—స్థానము

జిహ్వమధ్యము—కరణము

హిష్మ ప్రయత్నము

అల్పప్రాణము (సంస్కృతమునందు మహాప్రాణము)

శ్వాసము

శరము, శాస్త్రము మున్నగు సంస్కృత సమములనుగూడి తెలుగున వ్యవహృతము.

శకంధాదులు

శకంధు + ఆదులు

కర్కంధు, సీమంత, మనీషా, లాంగలీషా, పారంగ మున్నగునవి.

వీనికి పరరూపసంధి (చూ.) ప్రవర్తిలును.

(ఆప్య. III. 128)

(మ. ప. వ్యా. సంధి. 6)

శకట రేఫ (ము)

దీనికే 'బండి ఆ' అని ప్రసిద్ధ వ్యవహారము.

(1) అలఘూచ్చారణము (చూ.) గల రేఫము.

మెఱపు, విఱపు. ఇత్యాదులు.

(పా. వ్యా. సంఖ్య. 18)

(ii) ఊది పలుకుచోట తేల్చి పలికినయది శకట రేఫము.

కిట్టుచెప్పలు—కిటుచెప్పలు

గొట్టె—గొటియ.

(క. సం. వి. II-1)

(iii) తద్భవములందు శకటరేఫ ముండదని అప్పకవి, చిన్నయసూరి మున్నగు లాక్షణికుల మతము. తద్భవము లందును శకటరేఫముండునని ఆహా బలపతి, బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు మున్నగువారి మతము.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా 18; ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

శతప్రత్యయము

ప్రథమేతర విభక్త్యంతముతో సామానాధికరణ్యమున్నప్పుడు లచ్ఛాస్థానమున ఆదేశముగవచ్చు కృతప్రత్యయము (అష్టా. 2-2-124). లచ్ఛాస్థానమున వచ్చుటచే నిది వర్తమానార్థకము. ఇందలి శకార, ఋకారములిత్సంజ్ఞకములై లోపింపగా “అత్” మిగులును. ఉదా:- పవంతం చైత్రం పశ్య ఇత్యాదులలోని ‘పవంతం’ మున్నగు శబ్దములు శతప్రత్యయాంతములు. వీనికి తెలుగులో తత్సమములుగా ప్రయోగములేదు. (వై. చం. హలంత. 88).

శతప్రత్యయాంతములు

సంస్కృతమందలి ‘శతృ’ ప్రత్యయముతో తుల్యముగా తెలుగున వచ్చు ప్రత్యయము.

—చున్.

ఇది యంతమందుగల పదములు ద్రుత ప్రకృతికములు.

కొట్టుచున్.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 12)

శతప్రత్యయార్థము

సంస్కృతము నందలి శతప్రత్యయము వచ్చు నర్థమునందు తెలుగున —‘చున్’ వర్ణకము వచ్చును.

నచ్చుచున్, పోవుచున్.

వీనినే వర్తమానార్థక అసమాపక క్రియలందురు. చూ:- శతప్రత్యయము.

(ఆం. కౌ. 764-765)

శతర్థకము

(శతృ+అర్థకము) శతప్రత్యయముయొక్క అర్థముగల వర్ణము. సంస్కృత వ్యాకరణమున “లటః శతృకానడా...” అష్టా 2-2-124) అను సూత్రముచే వర్తమానార్థకమగులట్టు స్థానమున శతప్రత్యయము విధింపబడినది. గచ్చున్, పతన్ మున్నగునవి శతప్రత్యయాంతములు. ఇవి సంస్కృతమున వర్తమానార్థక

విశేషణములుగా కన్పట్టుచున్నవి. తెలుగులో శత్రుత్వమున 'చు' వర్ణకమువచ్చును. ఉదా :- అనుచు, వినుచు మొ॥ కాని యీ రూపములు గచ్చన్, పతన్ మున్నగు శత్రుత్వరూపములవలె వర్తమానార్థక విశేషణములుకాక వర్తమానార్థక అసమాపక క్రియాపదములుగా కన్పట్టుచున్నవి. సంస్కృతము శత్రుత్వపదములు సుబంశములు కాగా తెలుగున నివి విలాక్షణి కావ్యయములగు చున్నవి. ఈరీతిగా సూక్ష్మ భేదమున్నను వర్తమానాసమాపక క్రియకు శత్రుత్వక సంజ్ఞ తెలుగు వ్యాకరణము లందు ప్రసిద్ధము.

శత్రుత్వము

శత్రు + అర్థము.

సంస్కృతమునందు శత్రుప్రత్యయము యొక్క యర్థమునే యిష్టస్థైర్యము తెలుగు ప్రత్యయము.

(i) ద్రుతాంతమగు-చు వర్ణకము తెలుగు నందు శత్రుత్వమగును.

రాముడు రేడియో వినుచు, బాతము చదివెను.

(బా. వ్యా. క్రియా. 128)

(ii) దీని యుత్పమునకు సంధి వైకల్పికము.

వచ్చుచున్ + ఉండెను < వచ్చుచుండెను.
వచ్చుచునుండెను.

(బా. వ్యా. సంధి. 2)

శబ్ద కర్మములు

ధ్వని వాదకములు కర్మములుగాఁగల ధాతువులు.

మాటను వినెను.

పాతమును జెప్పెను.

ఇత్యాది వాక్యములలో కర్మార్థక ద్వితీయాంతములైన 'మాటను' 'పాతమును' అనునవి యక్షర రూపమైన ధ్వనులే కావున 'విను' 'జెప్పు' ఇత్యాది ధాతువులు శబ్ద కర్మము లగును. (బా. వ్యా. క్రియా. 128; గు. ప్ర. పుట. 420)

శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము

కర్త: పరబస్త్తు చిన్నయ నూరి క్రి. శ. 1858.

ఇది బాల వ్యాకరణమునకుఁ బూర్వ రచన. ఇందలి సూత్రములకు వృత్తి లేక పోవుటచేత, కొన్ని సూత్రములు దురవగాహముగా నున్నవి.

దీనిని 1902లో ఓ వై. దొరస్వామయ్యగారు జూబ్లీ ముద్రాక్షర శాలలో ముద్రించిరి. తిరిగి 1958లో శ్రీ కొండవీటి వేంకటకవిగారు దీనిని ప్రచురించిరి.

చిన్నయసూరిగారి వ్యాకరణ రచనా పరిణామమును బరిశీలించుటకీ వ్యాకృతి తోడ్పడును.

ఇందు సంజ్ఞా, సంధి, శబ్ద, క్రియా ప్రకీర్తములను పంచ పరిచ్ఛేదములు గలవు.

శబ్ద సంధాయకము

శబ్దములను గలుపు నవ్యయము

రాముడేని, లక్ష్మణుడేని యావని చేయును. (మ. ప. వ్యా. సంధి. 2)

శబ్దాతి దేశము

ఇది యాంగ్ల వ్యాకరణ మందలి 'Parsing' అను సంజ్ఞ కనువాదము. దీనిని ఆధునికాంధ్ర వ్యాకరణములు కొన్ని వాడుక చేసెను.

వాక్యమునందలి పదముల సంబంధమును నిరూపించు విధానము.

రాముడు రావణుని సంహరించెను-రాముడు సంస్కృతసమము.

ప్రథమావిభక్తి

ఏకవచనము

పుంలింగము, మహద్వాచకము

'సంహరించెను' అనుక్రియకు కర్త. (సం. వ్యా శబ్ద.)

శరీర కరణాది దానము

శరీరమందలి నువయవములు క్రియాసిద్ధియందు ప్రసిద్ధిప్రోవకరణ వాచకము గానగునది.

శ్రీశుడు శన్నులచే రూపమును గ్రహించుచున్నాడు.

(అం. కా. 449-50)

శిష్ట వ్యవహారము

ఒకానొక సంఘము నందలి విద్యావంతులు, సంస్కార సంపన్నులు వ్యవహరించు భావ. ఇది కావ్యభాషావ్యవహారముకన్న భిన్నముగా నుండుటచే పూర్వ లాక్షణికులు ఈ వ్యవహారమును గ్రామ్యమనిరి. (చూ. గ్రామ్యము)

వస్త్రాడు, తెస్త్రాడు,

శిష్ట వ్యవహారమందే రచనావ్యాసంగము సాగుచున్నప్పుడు, ఆ వ్యవహారము నకు విరుద్ధమైనది గ్రామ్యమగును.

వస్త్రాడు—వస్త్రడు.

(వ్యా. భా. వ్యా. సంజ్ఞా 59, 80)

శేషమనగా సంబంధము. సంబంధార్థమునందు వచ్చు షష్ఠీని, శేష షష్ఠీ, లేక సంబంధషష్ఠీ యందును

శేష షష్ఠీకి యొక్కయునగు.

రామునియొక్క తమ్ముడు— రాముని తమ్ముడు.

(బా. వ్యా. కారక. 15)

శ్రేష్ఠ వాచకములు

మనతను దెల్పు శబ్దములు.

ఆయ్య, ఆమ్మ, అక్క, మున్నగు శబ్దములు. ఇవి పరమగునపుడు ఆన్ని యచ్చులకును సంధి నిత్యము.

రామ+ఆయ్య → రామయ్య ఇట్లే సీతమ్మ, లక్ష్మమ్మ, సుబ్బక్క, తిమ్మ రుసు మున్నగునవి. (ప్రొ. వ్యా సంధి 1)

శ్రేష్ఠ వాచకములు

తిర్యగ్వాచకములు శ్రేష్ఠ వాచకములయినచో వానిని పురుషవాచకములుగాను గావింపవచ్చును

పన్నగేంద్రము—పన్నగేంద్రుడు

మృగరాజము—మృగరాజు

అశ్వోత్తమము—అశ్వోత్తముడు

(రంగ. IV. 68-69)

శ్రేష్ఠ శబ్ద సంయుతములు

(చూ.) శ్రేష్ఠ వాచకములు.

శబ్ద పల్లవ క్రియలు

(చూ.) శబ్ద పల్లవములు.

ఇవి ద్విరుక్తము లగునపుడు ఉత్తర పదముయొక్క పూర్వావయవమునకు లోపము విభాషగా నగును.

తూటూడి+తూటూడి < తూటూడి యాడి
తూటూడి తూటూడి (ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 24)

శబ్ద పల్లవ ధాతువులు

(చూ.) శబ్ద పల్లవములు.

ఆవటిల్లున్, నివ్వటిల్లున్

సొమ్మసిల్లున్ ఇత్యాదులు.

(ల. వ్యా. క్రియా. 56)

శబ్ద వర్ణనములు

ధాత్యాదులకు ధాతువులను ప్రయుక్తములయి విరివఁ జార్చాభిదాయకములగునవి.

కూరు చుండు, మేలుకొను

విజయంచేయు, కయివ్రాలు

తూ పొడుచు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. క్రియా. 118)

శస్

సంస్కృతమున ద్విత్వీయావిభక్తి బహువచనప్రత్యయము ఇందలి శకార మిత్సంజ్ఞకము. ఉదా - రమాః (రమా+శస్) తెలుఁగున లకారాంతములు కాని ప్రాతిపదికములకంటె పరమైన శస్ ప్రత్యయ స్థానమున 'ల' వర్ణక మాదేశ మగును (చింతా అజంత. 14) ఉదా.- రాములన్ మొ॥ లకారాంత ప్రాతిపదిక ములైనన్ని శస్ ప్రత్యయ స్థానమున 'ర' వర్ణక మాదేశమగును. (చింతా అజంత. 15) ఉదా;- బాలురన్ మొ॥

శ్

(i) (శ్ + ఇత్) శవర్ణమిత్సంజ్ఞకముగాఁగలది. ఉదా:- శ్లక్ మొ॥ శ్లక్ అనునది లోపమునకు సంజ్ఞ. ఇందలి శకారమిత్సంజ్ఞక మగుటచే నిది శిత్తు. శిత్తు పరమగునపుడు పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘము వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా:- కారాలు (కారము+లు), కారములు. మొ॥ (వై. చం. సంజ్ఞా. 18) ఇట లు, ల, నలు పరమగునపుడు సంస్కృతేశర ప్రాతిపదికముల మువర్ణకమునకు శ్లక్కు వచ్చినది. (వై. చం. అజంత. 48)

(ii) పాణినీయమున శిత్తగు ఆదేశము సర్వాదేశముగ వచ్చును. (అనే కాలి త్సర్వస్య. అష్టా 1-1-55) ఉదా:- శీ. (అష్టా. 7-1-17) మొ॥ జస్సు స్థాన మున విధింపబడిన 'శీ' శిత్తగుటచే నిది జస్సునకు సర్వాదేశముగ వచ్చును.

శ

శ, ష, స అను మూడు వర్ణములకు సంజ్ఞ. (వార్హి. 1-1-7, వై. చం. సంజ్ఞా. 8)

కుద్ధాండ్రములు

ఆంధ్ర దేశమునందు నివసించు సకల జనములు కేటతెల్లముగాఁ బట్టు పదములు.

ఇల్లు, ముల్లు

చేయు, కాయ ఇత్యాదులు.

(అప్ప. I. 106)

శూన్య విభక్తి

విభక్తి లేక పోయినను, విభక్త్యర్థముండుటను బట్టి, రూపరహితముగా నున్న యట్టి విభక్తిని 'శూన్యవిభక్తి' (zero suffix) అందురు.

హరి—శూన్యవిభక్త్యంతము. (తె. వ్యా. వి. పుట. 1007)

శృంగార భూషణుడు

'పరుషో వా స్వరూపేణ ప్రథమాంతోపరిస్థితాః, కాకౌ సంబోధనే చాపి హ్యవ్యయే కర్మధారయే, అచేతనార్థకే శబ్ద ఇతి శృంగార భూషణః" (అథ. కారి. సంధి. 14, 15) అను నధర్మణ కారికలయందు గసడవాదేశసంధి విషయమున ఈతని మతము చెప్పబడినది. ఈతఁడు లక్షణ కర్తయనికాని, కవియనికాని ఎక్కడను పేర్కొనబడలేదు కావున నీతనిగూర్చిన వివరములేమియు తెలియరావు. వై యాధర్మణ కారికలననుసరించి ఈతని మతమున ప్రథమా విభక్తికంటెను, కాక్యర్థమునను, సంబోధనము నందును, అవ్యయిమందును, కర్మధారయ సమాసమునను, అచేతనార్థమునందును పరుషములకు గసడదపలు వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా:- శక్యమౌనె దాపసమందార (కాకువు), రామా గొనియాడెదనిను (సంబోధనము), సంసార భీతుండనైన గర్కశునుఁగావుము. (అవ్యయము) మొ॥

శేషషష్ఠి

కర్మాది కారకములకంటెను, ప్రాతిపదికార్థముకంటెను భిన్నమైన స్వస్వామి భావాది సంబంధమున వచ్చు షష్ఠి విభక్తి. ఈ షష్ఠి "షష్ఠీ శేషే" (అష్టా. 2-3-50) అను సూత్రముచే సంస్కృతమున విధింపబడినది. తెనుఁగున 'యొక్క' అనునది స్వస్వామి భావాది సంబంధమును బోధించుటచే శేషషష్ఠి. (చింతా. ఆజంత. 32) దీనికి క్రియాన్యయిత్యము లేనందున నిది కారకషష్ఠికాదు. ఇది కళాసంజ్ఞకము (చింతా. సంజ్ఞా 40). తెనుఁగున శేషషష్ఠియే ఉత్తర పదముతో సమసించును. కి, కు అను కారకషష్ఠి సమసించదు. (అహో. ఆజంత. 32)

శారసేని

ఒకానొక ప్రాకృత భాషాభేదము.

(i) 'శారసేన' దేశమునందు, అనఁగా రాజస్థాని, గుజరాతి, ప్రాంతము లందు జనులు వ్యవహరించిన ప్రాకృత భాష.

(సం) లోక — లోక

నగ — ఇతి

(ii) వైశ్య, శూద్ర ప్రభృతి పాత్రలకు రూపకములందు ఈ ప్రాకృతము ఉపయుక్తమగును. (అప్స. I. 81, 82)

శ్రీ కవి

“వికృత్యాది గతో యోఽత్ర స్వాచ్ఛబ్ధాంతర యోగతః, ప్రాణమాత్రావశేషః స్వాదత్ర శ్రీకవి సమ్మతేః” (అథ. కా. సంజ్ఞా. 22 - శ్రీకవి మతమున వికృతి పదాదిని యకారముకలదు. పదాంతర సంయోగమువలన స్వరము మాత్రము మిగులును) అను శ్లోకమున నీతఁడు పేర్కొనబడియున్నాఁడు. శ్రీకవి శబ్దము వ్యక్తినామము కాదని కొందఱు మతము. ఇచ్చటి శ్రీకవి శబ్దముచే నన్నయ భట్టారకుఁడే యుద్దేశింపఁ బడెననియు కొందఱు మతము. ఈ శ్లోకమునఁదప్ప ఇతరత్ర శ్రీకవి నామము కానరానందున ఈతఁడు ఆంధ్రవ్యాకర్తయగునో కాదో నిర్ణయింప వీలు లేదు. (ఆం. వ్యా. వి. పేజీ. 180).

శ్లేష

కలయిక. ఒక శబ్దము నందనేతార్థములు కలసి యుండుట.

(i) ఇట్టి శ్లేషలో ‘జ’ కారమొక యర్థమునందు దన్త్యము.

మఱియొక యర్థమునందు తాలవ్యము.

ధర్మరాజిత రక్షమాపాల - రామాయణార్థము, తాలవ్యము.

ధర్మరాజు+ఇతర క్షమాపాల - భారతార్థము, దన్త్యము.

(ప్రొ. వ్యా. సంజ్ఞా. 5)

(ii) ఒకే పదము నందలి చకార జకారములను తాలవ్యముగా నుచ్చరించిన యొక యర్థము. దన్త్యముగా నుచ్చరించిన వేఱొక యర్థము.

అచ్చు - (i) తాలవ్యము : స్వరము (కాని యిది దన్త్యముగానే యుచ్చరింపఁ బడుచున్నది).

(ii) దన్త్యము : ముద్రణము.

దాటు - (i) తాలవ్యము - ప్రకటించు.

(ii) దన్త్యము - మఱుగుపడు. (గు. ప్ర. పుట. 7)

ష

మూర్ధన్యద్రోణి కోవ్వుము (retroflex groove fricative)

మూర్ధము—స్థానము.

ప్రతివేష్టిత ఉచ్ఛ్వాసము—కరణము

ఊవ్వు ప్రయత్నము

అల్పప్రాణము (సంస్కృత వ్యాకరణానుసారమిది మహాప్రాణము)

కానము

ఝషము, షండము, కషాయము మున్నగు సంస్కృత సమములనుగూడి తెలుగున వ్యవహరింపబడును.

షట్సంజ్ఞకము

షకారాంత, నకారాంతములగు సంఖ్యావాచక శబ్దములు ("ష్టాంతాషద్" అష్టా. 1-1-24) ఉదా:- షద్ (షకారాంతము) పంచన్, సప్తన్, అష్టన్, నవన్ దశన్, (నకారాంతములు) మొ॥ వీనికి క్రమముగా ఆరు, ఏను, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, పది యనునవి ఆదేశములుగా వచ్చును. (వై. చం. హరింత. 20)

షట్సంధులు

ఆఱు విధములగు సంధులు—

(1) దుక్సంధి	}	(చూ.)
(2) స్వరసంధి		
(3) ప్రకృతిభావసంధి		
(4) వ్యంజనసంధి		
(5) విసర్గసంధి		
(6) స్వాదిసంధి		

వీనిలో ప్రకృతిభావసంధి యనునది యాంధ్రభాషలోనికిఁ జొరదు.

(అ. చం. IV. 89)

షష్ఠి

ఆఱవ విభక్తి

(1) కిన్, కున్, యొక్క లోన్, లోపల—ఇవి షష్ఠి విభక్తులు.

(కా. చూ. IX. 97, 98; ఆం. కౌ. 185-142)

(2) సంబంధార్థమునందు షష్ఠివిభక్తి వచ్చును.

రామునియొక్క భృత్యుడు. (ఆం. భా. భూ. 68)

(3) తుల్యార్థయోగము నందును వచ్చును.

చైత్రునకు మైత్రుడు తుల్యుడు (బా. వ్యా. కారక. 5)

(4) వచ్యార్థముఖ్యకర్మమునకు— మైత్రుడు చైత్రున కిట్లనియె.

(బా. వ్యా. కారక. 6)

(5) త్యాగోద్దేశ్యములకు—జనకుడు రామునకుఁ గన్యనిచ్చెను.

పురుషార్థమునకు యిత్నింపవలయును. (బా. వ్యా. కారక. 8)

(6) భయ, జుగుప్సా, పరాజయ, ప్రమాద, భవనములకు — చోరునకు వెఱచె
పాపమునకు నేవగించె

అధ్యయనమునకు డస్సె.

పాడికింబరాకు పడియె.

మనువునకు నిష్కాకుఁడు పుట్టె (బా. వ్యా. కారక. 9)

(7) అన్యార్థాది యోగజమగు పంచమికి—

రామున కన్యఁడు ధానుష్కఁడు లేఁడు.

(బా. వ్యా. కారక. 12)

షష్ఠికినకారము

షష్ఠ్యర్థమునందు, ఆనఁగా సంబంధార్థమునందు నకారమాగమముగా వచ్చును
ఒకప్పుడు రాదు.

(i) చెంచు యొక్క ఇంటికి → చెంచు+న్+ఇంటికి → చెంచునింటికి

(ii) అలరఁజేసితి నిషధ రాజంతవాని. (స. సా. సం. I. 85, 86)

షష్ఠికిప్రథమ

షష్ఠీవిశేషణములకుఁ బ్రథమావిభక్తియు నొకానొకచో నుండఁదగును.

దోహల బాహుబలుఁడు నీరజాక్షునకున్, సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు
జోహరువు నొనరె. (క. సం. I. 38; స. సా. సం. I. విభక్తి. 44-48)

(బా. వ్యా. కారక. 27)

షష్ఠిమీదసంధి

షష్ఠీవిభక్తి కచ్చుపరమగునపుడు సంధి వికల్పముగా నగును

నాకున్+ఆనతి < నాకానతి
నాకున్+ఆనతి < నాకునానతి

(క. స. వి. I. 117)

షష్ఠీతత్పురుషము

షష్ఠీవిభక్తి లోపింపగా నేర్పడిన సమాసము.

దొరయొక్క తీవి → దొరతీవి

ఇట్లే కందోయి, పగడాలగని, కల్వదండ ఇత్యాదులు.

(ఆం. కౌ. 489-91)

షష్ఠీ బహువ్రీహి

పీతమైన అంబరము ఎవనిదో వాడు పీతాంబరుడు-ఇత్యాదులు.

(సు. వ్యా. సమాస. 57)

షష్ఠీ సమాస ద్రుతాగమము

షష్ఠీ సమాసమందు ఉకారమునకు అచ్చు పరమగుచో ద్రుతమగు నకార మాగమముగా వచ్చును.

కొడుకు యొక్క అలు → కొడుకు నాలు.

రాజు యొక్క అనతి → రాజు నానతి.

(అప్ప. V. 95)

షష్ఠీ స్థానికమగు 'కు'

షష్ఠీ విభక్తి స్థానమునందు వచ్చు 'కు' వర్ణకము, ఒక్కొక్కచో ద్వితీయాది విభక్తులకు మాటుగా ఆయా యర్థములందుపయు క్తము.

(i) ద్వితీయకుమాటు : వేటఁబోయిరి—వేటఁబోయి.

(ii) తృతీయకుమాటు : నీ చే నారాధ్యను—నీకునారాధ్యను.

(iii) పంచమికి మాటు : విలువిద్య నీకంటె నొరులగ్గలముగ—విలువిద్య నీకు నొరులగ్గలముగ

(iv) సప్తమికి మాటుగా కోమలి నీ యందనురక్త—కోమలి నీకునురక్త
(ప్రౌ. వ్యా. కారక. 18)
ఇత్యాదులు

షష్ఠ్యర్థసంది

(చూ.) షష్ఠీ సమాస ద్రుతాగమము

(అం. కౌ. 518, 519)

షోడశస్వరములు

పదునాలు ఆచ్చులు.

అ, ఇ, ఉ, ఋ, ౠ—వీని దీర్ఘములు — 10

ఏ, ఐ, ఓ, ఔ 4

అం, అః 2

16

(అ. ఛం. IV. 124)

స*

ద న్తమూలీయ విస్తారి తోష్యము (alveolar slit fricative)

ద న్తమూలము—స్థానము

జిహ్వోగ్రము—కరణము

ఊష్మప్రయత్నము

అల్పప్రాణము

శ్వాసము

జిహ్వోగ్రము బల్లపరువుగా నుండి, దస్తమాలమును సమీపించుటలో నేర్పడిన చీలిక ద్వారా ఒరపిడితో గాలి నిర్గమించుటచే నిది విస్తారితోష్మము.

స²

ఇది “సః సమాసః” అను వాల్మీకి ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రమున సమాస మునకు సంజ్ఞగా చెప్పబడినది. సంస్కృతమున రచింపబడిన కొన్ని తెలుగు వ్యాకరణములయందు ఈ సంజ్ఞ ఉపయోగింపబడినది (“వప్యోఽఽచినుమ్సే” చింతా. సంధి. 17; క్వచిత్సస్య భవేత్ అథ. కారి. అజస్త 8) తెలుగున రచింపబడిన వ్యాకరణములయందు మాత్రమీసంజ్ఞ కానరాదు. చూ:- సమాసము

సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణము

పేరునకు సంబంధించిన విశేషణము.

దేవదత్తుడు

హిమాలయము

గంగ

హైదరాబాద్.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 8)

సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము

సంఖ్యయనగా లెక్క. దానికి సంబంధించిన విశేషణము.

ఒకడు

దెబ్బది

రెండున్నర

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 8)

సంఖ్యావిధానములు

సంఖ్యను దెలియజేయు శబ్దములు. రెండు, ఒక్క, వేయి ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. కారక. 28)

సంఖ్యార్థకములు

లెక్కను మాత్రము తెలుపు సంఖ్యావాచకములు సంఖ్యార్థకములు. అనేగా ఒకటి, రెండు, మూడు, పది నూలు, వేయి, మొదలైన యంతెలు.

(అం. ఖా. కా. సర్వ. 18)

సంఖ్యావాచకములు

సంఖ్యను దెల్పు శబ్దములు. ఒకటి, రెండు మూడు మున్నగునవి.

(ఆం. భా. శా. సర్వ. 18)

సంఖ్యావాచక విశేషములు

సంఖ్యనుదెల్పు విశేషములు.

(చూ.) సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషములు.

ఇరువురు మనుజులు

రెండుబండ్లు

మూపురుస్త్రీలు

ద్వితీయుడు, ద్వితీయ, ద్వితీయము మున్నగునవి తత్సమ సంఖ్యావాచక విశేషములు. (ఆం. భా. శా. విశే. 6)

సంఖ్యావాచక సర్వనామములు

సంఖ్యను దెల్పు సర్వనామములు.

ఇవి రెండు విధములు.

(i) సంఖ్యార్థకములు

(ii) సంఖ్యేయార్థకములు

(చూ.)

రెండు మూడు

రెండవ, మూడవ ఇత్యాదులు.

(ఆం. భా. శా. సర్వ. 18)

సంఖ్యేయార్థకములు

సంఖ్యచేదెలియజేయబడిన అర్థము గలవి.

తిర్యగ్దమలను, స్త్రీ పురుషులను లెక్కించునపుడు చెప్పు సంఖ్యావాచకములే సంఖ్యేయార్థకము లనబడును.

రెండు బండ్లు

ఇద్దఱు పురుషులు

ఇద్దఱు స్త్రీలు

(ఆం. భా. శా. సర్వ. 18)

సంఖ్యోభయపద బహుప్రీహి

సంఖ్యావాచకము, మణియొక సంఖ్యావాచకముతోగలసిన బహుప్రీహి.

ద్విత్రము—ఇద్దఱో ముగ్గురో

ద్విదశకము—రెండు పదులు.

(సు. వ్యా. సమాస. 80)

సంగ్రహ వాక్యము

వ్యాస వాక్యమునకు (చూ.) ముందుండు సంక్షిప్త వాక్యము.

‘అయ్యా ! యేను నీ కుంబ్రియంబు సేసెద’ — సంగ్రహ వాక్యము.

ఎట్లు ప్రీయము సేయునో విస్తరించి చెప్ప వాక్యము వ్యాస వాక్యము.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 20)

సంగ్రహ వ్యాకరణము

కర్త : శ్రీ. శే. కందుకూరి వీరేశలింగము

ప్రథమ ముద్రణము : క్రి.శ. 1905.

ఇందు (i) వర్ణపరిచ్ఛేదము (ii) పదపరిచ్ఛేదము (iii) వాక్యపరిచ్ఛేదము (iv) కావ్యపరిచ్ఛేదము అను నాల్గు విభాగములు గలవు.

తెలుగు భాషాలక్షణములు, సాంకేతికమైన క్లిష్టితను దొలగించి సంగ్రహముగా విద్యార్థి జనోపయోగముగా విరచితమైన తొలి నవ్యాంధ్ర వ్యాకరణము.

దీనిపై ఆంగ్ల వ్యాకరణ ప్రభావమెంతగనో గలదు.

సంజ్ఞలు

గుర్తులు.

వేని మూలమున పదార్థములను జక్కగాఁ దెలిసికొనుటకు వీలగునోయని, సంజ్ఞలు.

ఇట్టి సంజ్ఞలు శాస్త్రగ్రంథములందు రచనా సంగ్రహము కొఱకువయు క్తము.

లఘు సంజ్ఞలు, గురు సంజ్ఞలని యివి రెండు విధములు.

లఘు సంజ్ఞలకే రూఢ సంజ్ఞలనియు వ్యవహారము. ఇవి యర్థవంతములు, అర్థరహితములని ద్వివిధములు.

గురుసంజ్ఞలకే మహాసంజ్ఞలనియు వ్యవహారము ఇవి యోగికములని, యోగ రూఢములని, తదితరములని మూడు విధములు.

కిత్తు, టిత్తు, లుక్, డుజ్ ఇత్యాదులు లఘుసంజ్ఞలు.

సర్వనామములు, అవ్యయములు మున్నగునవి గురుసంజ్ఞలు.

(చూ. రమణి. 48)

సంజ్ఞావాచకములు

గుర్తులు. వ్యావహారిక సౌకర్యార్థములు మనుజులు, నదులు, పర్వతములు మున్నగు వానికేర్పడిన పేళ్లు.

వీనినే యాంగ్ల వ్యాకరణమునందు Proper nouns అందురు.

రాముడు, కోసలము, ద్వారక, నీలగిరి, గోదావరి, ఇత్యాదులు.

(సం. వ్యా. విశే. 8)

సంజ్ఞావిశేషము

హరిశ్చంద్రుడు, చంద్రమతి. (చూ.) సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషము.

(మ. ప వ్యా. శబ్ద. 1)

సంజీవనీవ్యాఖ్య

ఇది 'కళాప్రపూర్ణ' శ్రీ వజ్రల చిన సీతారామామశాస్త్రిగారు తాము రచించిన వ్యాకరణమునకు రచించిన విపులమగు వ్యాఖ్యానము.

ఇది 1951లో ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు వారిచే ప్రకటింపబడిన 'ఆంధ్ర వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము'లో (చూ.) నొక భాగము.

ఇందు బాలవ్యాకరణ లక్షణములకనేక ప్రయోగములు ప్రదర్శింపబడినవి. అనేక దోషములనెత్తి చూపుటకుదగిన ప్రయత్నము గావింపబడినవి.

ఇట్టి వన్నియు కూలంకషముగాఁ బరిశీలించి, వ్యాకరణ శాస్త్రాధ్యయనము నాంధ్ర విద్యార్థులు కావింపవలయునని శ్రీ శాస్త్రిగారి యాకాంక్ష.

సంతాపార్థకములు

(సంతాప+ఆర్థకములు) సంతాపార్థకమునందెలుపు అక్కట, అయ్యో మున్నగు పదములు. ఇవి కళా సంజ్ఞకములు (చింతా.సంజ్ఞా. 40)

సందేహార్థము

సంశయమును దెలుపునట్టి యర్థము.

(i) క్రియలమీదగాని, నామములమీదగాని యీ యర్థమునందు—ఓ,—
ఓ లలోనేదేని యనుప్రయుక్తమగును

రాముడో ! కృష్ణుడో !!

పోషించునో, పోషింపఁడో (ప్ర. వ్యా. 388)

(ii) —ఓ, —ఓలపై 'కదా', 'కదే'యను శబ్దములుకూడ ననుప్రయుక్తము కావచ్చును.

ఎంత కృతార్థులమో కదా ! (ప్రొ. వ్యా. క్రియా. 28)

సంధానము

వాక్యములనుగాని పదములనేని కలుపు శబ్దము.

వానలు గురిసె నేని పంటలు పండును.

ఇందు వానలు గురియును, పంటలు పండును అను రెండు వాక్యములుగలవు. ఈ రెండింటిని 'ఏని' యను నవ్యయము కలుపుచున్నది.

రాముఁడేని కృష్ణుఁడేని యీ పనిచేయగలఁడు. ఇందు 'ఏని' పదములను గలుపుచున్నది. (మ. ప. వ్యా. శబ్ద. 12)

సంధి¹

కలయిక, కూడిక యని శబ్దార్థము

(i) మొదలి పదము తుదివర్ణము, వదలక పైపదము మొదలి వర్ణము తోడన్ గదియుట (ఆం. భా. భూ. 44; కా. చూ. IX. 45)

(ii) పూర్వపదాంత హల్లుతోడఁ గూడినట్టి స్వరమును తోపింపఁజేసి ఆ హల్లుతో పీఠిది యక్షరమును గూర్చుట.

రాముడు+అతఁడు

రాముఁడ్+అతఁడు → రాముఁడతఁడు. (అప్య. V. 98, 87)

(iii) పూర్వపర స్వరములకుఁ బరస్వరము ఏకాదేశమగుట. (చూ. ఏకాదేశము)

రాముఁడ్+ఉ+అతఁడు

$\frac{\boxed{}}{అ}$

రాముఁడతఁడు.

(భా. వ్యా. సంధి. 1; అథ. కా. సంధి. 1)

సంధి²

క ర్త : శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు.

ఇందు ఆంధ్రభాషలోని వివిధ సంధులను గూర్చిన చారిత్రక పరిశీలనము గలదు.

తెలుగు భాషకుగల చారిత్రక గ్రంథములలో నిది మొదటిది.

తొలి ముద్రణము 1935.

బహు ముద్రణముల నంది విశేషముగా పఠన పాఠనములందున్నది.

సంధిదోషచతుష్టయము

నాల్గు సంధి దోషములు.

(చూ.) సంధి దోషములు.

1. విసంధి

2. మహావిసంధి

3. కుసంధి

4. దుస్సంధి

}

(చూ.)

(అప్య. V. 8)

సంధిదోషములు

సంధి చేయుటవలనఁగల్గు గల్గుదోషములు.

వీనిని నాలుగు విధములుగా లక్షణికులు పేర్కొనిరి. అవి

(1) వి సంధి	}	(చూ.)
(2) మహావిసంధి		
(3) కుసంధి		
(4) దుస్సంధి		

(అప్స. V. 8)

సంధులు

ఇవి స్థూలముగా రెండు విధములు.

(1) ఆజంత సంధులు	}	(చూ.)
(ii) హరింత సంధులు		

(అం. కౌ. 69)

సంధినివార కాగమములు

అనిష్టమగు సంధిని నివారించుట కుపకరించు ఆగమ వర్ణములు.

- (i) కఱకు+అమ్ము → కఱకు టమ్ము (టకారము)
- (ii) ధీరు+ఆలు → ధీరురాలు (రేఫము)
- (iii) రాజు (యొక్క)+అజ్ఞ → రాజానాజ్ఞ (నకారము)
- (iv) హరి+ఆతఁడు → హరియతఁడు (యకారము)

మొదటి మూఁడును సమాసములు. నాల్గవది వ్యస్తపదములకు సంబంధించినవి.

ట, ర, న. యనువానినే కిత్తులు (చూ.) కావించి టుగాగమము, రుగాగమము, నుగాగమము అని వ్యవహరింతురు.

యకారమును మాత్రము టిత్తు (చూ.) గా వ్యవహరింతురు.

(తె. వ్యా. వి. పుట 481)

సంధ్యక్షరములు

రెండచ్చుల కలయికచే నేర్పడిన యక్షరములు

వీనినే diphthongs అందురు.

ఐ, ఔ లు

(తె. వ్యా. వి. పుట 17)

సంపూర్ణ వాక్యము

అర్థ పరిసమాప్తి గల వాక్యము, అర్థ పరిసమాప్తి సామాన్యముగా సమాపక క్రియవలన గలుగును.

(వ్య.) అసంపూర్ణ వాక్యము (చూ.)

అంతరిక్షమున హంసలెల్లబిందుగట్టి తిరుగుచుండె.

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 7)

సంప్రదానకారకము

సంప్రదానమునకు సంబంధించిన క్రియాన్వయము.

(చూ.) సంప్రదానము.

ఈ కారకమునందు సామాన్యముగా - కు అను షష్ఠీవిభక్తి నే వాడుదురు. జనకుడు రామునకు కన్యనిచ్చెను.

కాని కావ్యభాషలో సంస్కృత సంప్రదాయాను కూలముగా చతుర్థీవిభక్తి ప్రయోగముండుటచే వ్యాకరణములు దీనినే తొలుత నిరూపించినవి.

జనకుడు రాముని కొఱత కన్యనిచ్చెను.

(అం. కౌ. 416; అం. భా. శా. కారక. 88)

సంప్రదానము

బాగుగా నిచ్చుటయని శబ్దార్థము.

ఇట్టి దానాది క్రియల కుద్దేశ్యమగు దానికి జతుర్థివచ్చును.

జనకుడు రాముని కొఱత సీత నిచ్చెను.

కన్యాదాన క్రియ కుద్దేశ్యమయినవాడు 'రాముడు' గావున 'కొఱకు' అను చతుర్థీ విభక్తి చేరినది

సాధారణముగా నిట్టిచో - కు షష్ఠీయు నుపయుక్తము.

జనకుడు రామునకు సీత నిచ్చెను. (అం. కౌ. 461; భా. వ్యా. కారక. 8)

సంప్రదానార్థము

సంప్రదానమునకు సంబంధించిన యర్థము.

(చూ.) సంప్రదానము.

(ప్ర. వ్యా. 288)

సంప్రశ్నము

సమాధాన సాపేక్షమగు ప్రశ్నకాక, సమాధాన నిరపేక్షమగు విలక్షణమగు ప్రశ్న.

ఉందునా? పోదునా?

ఇది యొకరిని ప్రశ్నించుటకాదు. అనిశ్చితమగు మానసికస్థితిలో (dilemma) తన్నుతాను ప్రశ్నించుకొనుట.

(బా. వ్యా. క్రియా 22; చూ. రమణీ. పుట. 888)

సంప్రార్థనములు

మిక్కిలి వేడుకోనుట, ఇత్యాదులు

ఈ యర్థములందు వచ్చుము, డుజ్జలకు (చూ.) అదాదులు (చూ.) విభావ నను ప్రయుక్తమగును.

వండుమ; వండుమా;

వండుమి, వండుమీ

వండుడ, వండుడా

వండుడి, వండుడీ

వండుడయ్య, వండుడమ్మ ఇత్యాదులు (బా. వ్యా. క్రియా. 388)

సంబంధషష్ఠీ

సంబంధమును దెలుపు షష్ఠీ విభక్తి.

రాజు యొక్క ఆనతి :

(i) ఈయర్థమునందు ప్రథమ వచ్చును. గురువుమాట, సైన్యమురథదీ (ఆం. కా. 588)

(ii) అకారాంత పుంలింగములకాక తక్కిన శబ్దములు సంబంధషష్ఠీలో బ్రథమాంతములయి అచ్చిక శబ్దములతో సమసించును.

దంతి కొమ్ములు

కవి పల్కులు

తరువు కొమ్మ (క. చిం. I. 84)

(iii) తెనుగులపై సంస్కృత పదములుంచ నగును.

కొన శాఖ

దొంగ విద్య (ఆం. కా. 580-82)

సంబంధ సర్వనామములు

తదాద్యర్థకములతో సంబంధించు యదాద్యర్థకములు.

(చూ.) తదాద్యర్థకము, యదాద్యర్థకము.

పీనినే యాంగ్లమునందు Relative Pronouns అందురు.

ఎవడు చేసిన కర్మవాడనుభవింపక తప్పదు.

(ఆం. భా. శా. సర్వ. 10)

సంబంధార్థము

ఇరువురకుఁగాని, రెండింటికీఁగాని గల సంబంధమును దెలుపునట్టి యర్థము.

(1) ఇది యనేక రీతులుగా నుండును. స్వస్వామి సంబంధము, సంసర్గ సంబంధము, జన్యజాత సంబంధము, సంసర్గ సంబంధము ఇత్యాదులు.

షష్ఠీ విభక్తి ఈ యర్థమునందు వచ్చును.

రాజు (యొక్క) సేవకుఁడు

ఆతని (యొక్క) తమ్ముడు

నాకు పుత్రుఁడు.

వాని సన్నిహితుఁడు మొదలైనవి.

(ఆం. భా. శా. కారక. 44)

(ii) తద్ధితవృత్తి భేదము—

మదీయము (నాకుసంబంధించినది)

వన్యము (వనమునకు సంబంధించినది)

దైవికము (దైవమునకు సంబంధించినది)

(ఆం. భా. శా. సమాస. 88)

సంబుద్ధి

సంబోధనము (చూ.)

(కా చూ. IX. 80, 114; ఛం. ద. IV. 107; స. సా. సం. I. విభక్తి. 76, 77)

సంబోధనము

(i) 'ఎదిరి పిలుపు'

ఎదిరి వానిని సమ్ముఖము సేయునది.

(ఆం. భా. భూ. 88; ఆం. కౌ. 186)

(ii) ఇందు ప్రథమ వచ్చును.

ఓ రాముఁడ ! ఓ రావణుఁడు!!

(భా. వ్యా. కారక. 1)

సంబోధ్యవాచకము

(i) సంబోధింపఁబడిన శబ్దము

రామా! కృష్ణా!!

ఓ రాముడ!

(ii) 'ఓ' శబ్దమునకు, సంబోధ్య వాచకమునకు మధ్యకొన్ని సందర్భోచితమైన పదము లుండవచ్చును.

ఓ | వినువీధి నున్న | ఖచరోత్తములార!!

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 13)

సంభారవాచకములు

గృహోపకరణములగు సామగ్రిని దెల్పు శబ్దములు.

ఇంగువ, ఉప్పు, చింతపండు, ఆముదము, చమరు, పసుపు

ఇవి నిత్యైక వచనాంతములు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 80)

సంభావన

ఊహ

తద్ధర్మాద్యర్థకములలో (చూ.) నొకటి.

ఇప్పుడు వాడింట నుండును.

(బా. వ్యా. క్రియా. 22)

సంభావనాపూర్వపదకర్మధారయము

సంజ్ఞావాచకము పూర్వపదముగానున్న కర్మధారయము.

వేపచెట్టు, అప్పయమంత్రి.

(ఆం. కా. 605, 606; సు. వ్యా. సమాస. 26)

సంయుక్తము

కూడినది.

ఒకహల్లు అదేహల్లుతోఁగాని, భిన్నహల్లుతోఁగాని కూడినది.

దీనికే ఒత్తు, జడ్డ, ద్విత్యము అనియు నామాంతరములు.

అక్క, వ్రాత మొదలైనవి.

(అప్ప. II. 18)

సంయోగము

భిన్నహల్లుల కలియక

తేంట్లు, ఆండ్రురు.

(బా. వ్యా. అచ్చిక. 15)

సంయోగాత్మక భాషలు

స్వతంత్రార్థములు గలశబ్దములే యొకదానితో వేరొకటి చేరి గొలుసు కొక్కె-
ముల వలె కలిసి యుండునట్టి భాషాస్వరూపముగలభాష

తెలుగు, తమిళము, కన్నడము మున్నగు ద్రావిడ భాషలిట్టివి. వీనికే
(agglutinative languages) అని వ్యవహారము.

రామునిచేత అశీర్వాదించబడెను.

చెలువునీడు త్రాగిన పంటిపోటు తగ్గును. (తె. వ్యా. వి. పుటలు. 167, 599)

సంవృత స్వరము

అస్యభాగము తెలుచుకొనకుండనే యుచ్చరింపబడు స్వరములు.

ఇవి రెండు విధములు. ఆస్యముయొక్క అగ్రభాగమునందుచ్చరింపబడు
స్వరములు—అగ్రస్వరములు. (Front Vowels) (చూ.)

ఆస్యముయొక్క పశ్చాత్ భాగమునందు ఉచ్చరింపబడు స్వరములు (Back Vowels).

ఇ, ఈ	—	ఉ, ఊ.
అగ్రసంవృతస్వరములు		పశ్చాత్ సంవృతస్వరములు
(Front closed Vowels)		(Back closed Vowels)
	—	

(తె. వ్యా. వి. పుట 25)

సంవృత్తిక్రియలు

సంస్కృత ధాతువుల నన్నింటిని తెనుగున జేర్చుకొనుట కనువుగా నుండునని
చింతా. కర్త ఉపకృతి క్రియలు, పరిణతి క్రియలు, సంవృతి క్రియలు అనిమూడు
విధములుగా విభజించెను ఉపదేశకాలమున నుండు రూపములతోనే తెలుగున
ప్రకృతులగు క్రియలు సంవృతి క్రియలు. ఉదా:- రంజ (రాగే), వస (నివాసే)
మొ॥ రంజించు, వసించు మున్నగు చోట్ల రంజ్, వస్ అను క్రియలు ఉపదేశ
కాలమందలి రూపములతోనే అనగా ఎట్టి మార్పులేక తెనుగున ప్రకృతులగు
చున్నవి (చింతా. క్రియా. 1,4) సమ్యక్వృతిః = వరణం నైయత్యైనస్యరూ
పస్య ప్రాప్తిర్యస్యాస్యా (సహించినమైన వరణము అనగా నియతముగా తనకు
సహజమైన రూపముతో (మార్పులులేక ఉండునది) అని వ్యుత్పత్తిచే నీ సంజ్ఞ
అన్వర్థము. ప్రతిబింబించు (బింబ=అబ్బోగే) అగ్రహించు (అజ్ఞ+గ్రహ=ఉపా
దానే) ఇత్యాది రూపములందలి బింబ, గ్రహ మున్నగు ధాతువులు సంవృత్తిక్రియ
లైనను ఉపకృతి క్రియలైనను రూపములొక విధముగానే యుండును. (అహా.
క్రియా. 15)

సంకయము

సందేహము.

దీనిని తెల్పుటకు నామములకుఁగాని, క్రియలకుఁగాని —బి,—టలు అను ప్రయుక్తమగును.

అమృతమో ! విషమో !!

ఏగునో ! ఏగదా !! (అం. భా. భూ. 154, 155 అం. కౌ. 745-49)

సంశ్లిష్ట బహువచనాంత తుల్యము

వేజొక హల్లుతోఁ గూడిన బహువచన ప్రత్యయము అంతమందఁగల దానితో సమానము.

ఇట్టి వానిపై మఱల బహువచన ప్రత్యయములు చేరు సందర్భములు కొన్ని గలవు. ఇట్టివానిని పునరుక్త బహువచన ప్రత్యయములు (చూ.) అందురు. (redundant plural)

కొడవండ్లు—కొడవండ్లులు

కోడండ్లు—కోడండ్లురు

సంశ్లిష్టము కాకున్నను నొక్కొక్కచో పునరుక్త బహువచనము చేరుచుండును

~~మీరు—మీరలు~~
మీరు—మీరలు

(బా. వ్యా. ఆచిప్త. 17; ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 18)

సంశ్లిష్టవాక్యము

అసంపూర్ణ వాక్యముతోఁగాని, ఉపవాక్యముతోఁగాని కూడియున్న సంశ్లిష్ట వాక్యము.

దీనినే యాంగ్లము వ్యాకరణమునందు (Complex Sentence) అందురు.

సూర్యుడుదయింపగాఁ బద్మములు వికసింపును.

(సం. వ్యా. వాక్య. 9; ఆంధ్ర భా. కౌ. కారక. 5)

సంశ్లేషము

(i) మీది హల్లుతోఁ గూడికొనుట. పూచెన్గలువలు

(బా. వ్యా. వృద్ధి. 14)

ఇట్లు లిపిలోఁగల రెండు హల్లులయొక్క కూడికయే సంశ్లేషముగాఁ జేర్కొనఁ బడినను 'పూచెన్' గలువలు అని యున్నను ఉచ్చారణము నందు మృదస్వసంయోగము ప్రకటమగును.

(బా. వ్యా. సంధి. 17)

(ii) మీది హల్లుతో కలిసిపోవుట, ద్రుతప్రకృతికముల కంటె సరళములుగాని, స్థిరములుగాని పరమగునపుడు నకారమునకు లోపము వికల్పముగా విధింపఁ బడినది. (చింతా. సంధి. 25) లోపమురాని పక్షమున నకారమునకు సంశ్లేషము వచ్చును. (చింతా. సంధి. 26) ఉదా:- వచ్చెన్దదాధరుఁడు మొ॥

సంస్కారము

మార్పు అని శబ్దార్థము.

(i) వర్ణలోపము, వర్ణగమము, వర్ణదేశము, ప్రకృతిభావము సంస్కారము.

[సంస్కారోలోపగమ. వర్ణవికార, ప్రకృతిభావ లక్షణాః—కాత్యాయన ప్రాతిభిశాఖ్యాభాష్యమ్]. (ఆం. భా. శా. అవతారికపుట. 8)

(ii) లక్షణవంతము (అప్య. II. 184)

(iii) లక్షణ వంతములైన కావ్యముల నెఱుగుట. (అప్య. I. 120)

సంస్కృత భవములు

సంస్కృతము నుండి వర్ణలోపాగ మాదేశములగు వివిధ పద్ధతుల ననుసరించి తెలుగునఁ బ్రవేశించిన పదములు.

ఆకాశః—ఆకాశము [-అ->-అ;-శ->-స-]

చన్ద్రః—చంద్రుఁడు [తాలవ్యము>దంత్యము ద్ర>దురు]

ముఖమ్—మొగము [ఉ>ః;-ఖ->-గ-] ఇత్యాదులు.

(భా. వ్యా. సంజ్ఞా. 20)

సంస్కృతము

ప్రాకృతమును సంస్కరింపగా నేర్పడిన భాష.

ఇది పాణిని మహర్షిచే సూత్రములద్వారా వ్యాకరింపఁబడగా, వానికి వరరుచి వార్తికములు, పతంజలి మహాభాష్యము వెలసినవి.

ఇది స్వర్గలోక ప్రళస్తము.

దేవ, భూసుర, ముని, ధరిత్రీ తలేంద్ర, సచివ, కంచుకి, విదూషకాదులచే నిది రూపకములందు భాషింపఁబడుభాష. (అప్య. I. 78, 81, 82)

సంస్కృత తత్పముములు

సంస్కృతము నుండి విశేషముగా మాఱక, తెనుగు ప్రత్యయములనుగూడి వ్యవహరింపఁబడు పదములు.

దేవః—దేవుఁడు

వనితా—వనిత

వనమ్—వనము మున్నగునవి.

(‘సంస్కృతసమ’ మన్నచాలును) (ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

సంస్కృత తదృవము

సంస్కృతము నుండి వర్ణలోపాగ మాదేశాద్యనేక వికారములతోఁ దెలుగునఁ బ్రభవించిన పదములు.

సముద్రః—సంద్రము

చంద్రః—చంద్రుడు (‘సంస్కృతభవము’ అన్నచాలును)

(ప్ర. వ్యా. సంజ్ఞా. 10)

సంస్కృత తుల్యములు

సంస్కృత శబ్దములకువలె విశేష్యముల ననుసరించి మారునట్టివి.

పీనినే ‘విశేష్య నిష్ఠుముల’ందురు. (చూ.)

సుందరః రామః

సుందరీ సీతా

సుందరమ్ వనమ్

తెలుగు ‘సుందరమ్’ శబ్దముతో తుల్యములైనవి ‘బల్లిదారులు’ (చూ.)

రావణుడు బల్లిదుడు.

శూర్పణఖ బల్లిదురాలు

వానివంశము బల్లిదము.

ఇట్లే కావలె, బెట్టిదారులు, (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 8)

సంస్కృత నామములు

సంస్కృత ప్రాతిపదికలు. రామ, ఒద్ధ, విష్ణు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 84, 85)

సంస్కృతమునందెన్న

సంస్కృత శబ్దముతోఁ గూడిన తెనుగు.

ఇట్లు సంస్కృత శబ్దముతోఁ దెన్న శబ్దములను కలిపి సమాసములను జేయరాదు.

అనిమిష నెలఁత

అర్ధవ కొడుకు

(అం. కౌ. 589, 540)

సంస్కృతములై చాఁగు కొన్ని శబ్దములు

సంస్కృతములైనను, తెనుఁగులవలె చాఁగు కొన్ని శబ్దములు గలవు.

వానితోఁ దెనుఁగు శబ్దములను గూర్చి సమాసములను జేయవచ్చును.

పనసకుండ

కుండలోపల

కందదుంపలు

(కా. చూ. IX: 198; ఆం. కౌ. 516; 17)

సంస్కృత సమములు

(i) సంస్కృత శబ్దములతో సమానమగు శబ్దములు

విశేషముగా మార్పులకు లోనుగాక, తెలుఁగు విభక్తితోఁ గూడి వ్యవహరింపఁ బడును.

రామః — రాముఁడు

వనితా — వనిత.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 19)

(ii) ఋ, ఋ, ృ, ౄ, విసర్గ (ః)

ఋ, ఋ, త, థ, ధ

ఋ, ఋ, ధ, ధ, ధ, ధ

ఋ, ఋ, శ, ష — అను పదునెనిమిది వర్ణములలో నేదియున్నను అది సంస్కృత సమమని నిర్ణయింప నగును. ఇవి సంస్కృత సమములయందే యుండును.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 4)

సంస్కృత సమేతరము

సంస్కృత సమము కాక, ఇతరము.

అనఁగా (i) ప్రాకృత సమము — సిరి, గారవము

(ii) సంస్కృత భవము — అసము, సంద్రము,

(iii) ప్రాకృత భవము — జాతర, ఒడ్డు

(iv) దేశ్యము — ఇల్లు, ముల్లు

ఇన్ని విభేదములతోఁ గూడిన పదజాలమునే ఆచ్చికమ'ని వ్యవహరింతురు.

(చూ.) వికృతి.

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 1)

సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము

శ్రీ పరవస్తు చిన్నయసూరి గారిచే తెనుగు భాషకు, సంస్కృత సూత్రము లందు రచింపఁబడిన వ్యాకరణము.

ఈతని వ్యాకరణ రచనలలో నిది రెండవది.

ఇందు (i) సంజ్ఞా (ii) సంధి (iii) అజన్త (iv) కారక (v) సమాస (vi) తద్ధితములను ఆఱు పరిచ్ఛేదములు గలవు.

791 సూత్రములు గలవు. వీనికి వృత్తి లేకపోవుటచేత చాల సూత్రములు బోధపడకున్నవి.

కాకినాడ ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు వారిచే 1981లో నిది ముద్రితము.

చిన్నయసూరి వ్యాకరణ రచనా పరిణామమును గ్రహించుటకీ వ్యాకృతి తోడ్పడును.

బాలవ్యాకరణము పీఠికయందు సూరి పేర్కొన్న సమగ్రమగు వ్యాకరణము సంస్కృత భాషలో విరచితమైనదిది గాదని విజ్ఞుల యభిప్రాయము.

సంస్కృతాధానములు

సంస్కృతములవలె కనిపించునవి.

వర్ణతోప వర్ణవికారాదులను జెందిన సంస్కృత పదములు.

మహాదేవుడు

మహాదేవి

యాయవారము

(అం. భా. శా. ప్రయోగ. 84)

సంస్కృతావ్యయములు

సంస్కృత భాషలోని అవ్యయములకు తెలుగు భాషలో ప్రయోగము లేదు. కాని సమాస రూపమునఁ బ్రయోగింపఁదగును.

ప్రాతర్ — ప్రాతఃకాలము

పునర్ — పునర్జన్మము

అలమ్ — ఆలంకారము

నక్తమ్ — నక్తంచరుడు మున్నగునవి. అథవా, బహుళః వంటి అవ్యయ ములు కొన్ని వ్యస్తముగాను నుపయుక్తము లగుచున్నవి.

(అం. భా. శా. అవ్య. 1)

సంస్కృతీయము

సంస్కృత శబ్దమునకు సంబంధించినది. అనగా సంస్కృతసమసంబంధి.

అదంతములగు సంస్కృతసమ శబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు సంధియగు నని అధర్వణ కారికావళిలో బేర్కొనబడినది.

కాని యధర్వణునకుఁ బూర్వమందలి కావ్యభాషలో నిట్టి సంధికి ప్రయోగములు మృగ్యములు.

తత్కారణముగా ఆకారిక ప్రక్షిప్తమనిభావింపవలసి యున్నది.

అధర్వణానంతర కావ్యభాషలో నిట్టి ప్రయోగములు కొన్ని గలవు.

గంగ+అనుకాసె → గంగనుకాసె. (బా. వ్యా. సంధి. 4)

సంస్కృతీయ తదృవము

సంస్కృతము నుండి పుట్టిన తదృవ శబ్దము. ఉదా:- సంద్రము చందురుడు తామర మొ॥ (ఆథ. కా. సంజ్ఞా. 8) చూ:- తదృవము.

సంహిత

ఉచ్చారణమునందు వర్ణము లవ్యవహితముగా నుండుట.

ఇట్టి 'సంహిత' ఈ క్రింది వానిలో నిత్యము.

(i) ఏకపదమునందు—రాముడు

(ii) ధాతుపసర్గలయందు—వ్యవహరించు (వి+అవ-అనరాదు)

(iii) సమాసమునందు : కపిశ్వరుడు (కవి ఈశ్వరుడనరాదు)

వాక్యమునందు మాత్రమిది వివక్షాధీనము. తస్యైకదంగృహమ్—అననగును.

ఇది సంస్కృత మందలి సంహితా నియమము.

తెలుగున వాక్యమునందును సంహిత నిత్యమే. వాక్యావసానమందు మాత్రమే వివక్షాధీనము—సత్యము సర్వశ్రేయము. అదిలేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. (త. చం. 1,2 పుటలు. బా. వ్యా. సంధి. 55)

సకర్మము

కర్మాకాంక్షోత్థాపకము.

కర్మను గూర్చిన ఆకాంక్షను బుట్టింపఁజేయు క్రియ.

రాముడు రావణుని సంహరించెను.

(బా. వ్యా. క్రియా. 48)

నగమునున్న

నగము జాబిల్లివలె వ్రాయఁబడినది /౮/ కాని ప్రకృతము ముద్రణము నందిది /౯/ అవి నిలువఁబెట్టఁబడి యుండును.

లోఁగు, తాఁగతనము

దాఁచు, ఆఁకలి ఇత్యాదులు.

(ఆప్య. 11. 88)

సజాతీయ రూపములు

ఒక భాషాకుటుంబమునకుఁ జెందిన భాషలలో తుల్యమగు శబ్దాకృతి, ఆర్దాకృతి గల పదములు.

(త) కిలి (క) కిలి/గిలి (తె) చిలుక. ఇట శబ్దాకృతిలో మార్పు కానవచ్చుచున్నను, ఆ మార్పు నియమాను సారముగా జరుగుటను బట్టి అట్టి మార్పుక్రింద రాదు. (తె. వ్యా. వి. పుట 171)

సతిసప్తమి

సంస్కృతమునందు భావలక్షణము (మా.) నే 'సతిసప్తమి' యను నామాంతరముతో వ్యవహరింతురు. అనేకోదాహరణములయందు సప్తమితోపాటు 'సతి' యను శబ్దము నుపయోగించుటను బట్టి 'సతిసప్తమి' యను వ్యవహారము నాథునికులు గావించిరి.

మేమేవర్షతి (సతి) ఐహిర్న గచ్ఛామి.

మేఘము వర్షించుచుండగా బయటికి వెళ్ళను.

ఇట్టి 'సతిసప్తమి' వంటి ప్రయోగములు తెలుఁగున మృగ్యము. కానికొన్ని తెనుఁగు వ్యాకరణములు పేర్కొన్నవి.

సతిసప్తమి కల్గవట్ల సప్తములెల్ల ప్రథమా విభక్త్యంతములగును.

హరి యర్థునునకుఁ బ్రాపగుచునుండ నేకొఱతయు నుండదు.

(ఆం. కౌ. 3131-313. తె. వ్యా. వి. పుట. 788)

సత్యర్థము

సతి+అర్థము.

తెనుఁగున నీ యర్థమందు 'కాన్' అనుప్రయుక్తమగును. ఇది విభాషను గుఱుచయగును.

దమయంతి నలుని వరించుచుండగా (గ)

దేవతలు చూచిరి.

(ల. వ్యా. క్రియా. 41)

ప్రత్యము

ద్రవ్యము.

సుబంతముచే జెప్పబడునది.

వచ్చుచున్నవాడు—వచ్చుచున్నాడు.

వండగలవాడు—వండగలాడు

వండినవాడు—వండినాడు. ఇత్యాదులు.

ఇవి ద్రవ్యములకే విశేషణములగును. క్రియలకుఁగావు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 46)

సద్రుతము

సంస్కృత విభక్తి ప్రత్యయముల స్థానమున తెనుఁగు నందాదేశముగా వచ్చు ప్రత్యయము (వై. చం. సంధి. 6, 7, 8) ఇట్టి ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు మాత్రము ఆద్రుత సంజ్ఞకములు (వై. చం. ఆజంత. 5) షష్ఠీ విభక్త్యాదేశము లగు కి, కు వర్ణకములు, వర్తమానార్థక చువర్ణమును, క్తార్థమునవచ్చు కవర్ణమును వికల్పముగా సద్రుత సంజ్ఞకములు (వై. చం. సంధి. 9) యు మున్నగునవి యంతమందుఁగలవి సద్రుతములని కొందఱ మతము (వై. చం. సంధి. 24)

సనాద్యంత ధాతువృత్తి

సంస్కృత ధాతువుల కర్థ విశేషములందు సనాది ప్రత్యయములు చేరుట— సనాద్యంత ధాతువృత్తి.

బుభుక్ష, ముముక్షువు

జిజ్ఞాస, జేగీయ మానుడు.

(ఆం. భా. శా. సమాస. 96)

వప్తమి

(i) ఉనికిపట్టు

(ఆం. భా. భూ. 63)

(ii) -అందు, -న

(కా. చూ. IX; 97)

—అందు—మహదమహత్తుల కుపయుక్తము.

—న : ఉదంతములైన అమహదేక వచనములకే యుపయుక్తము.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 7)

సప్తమికి ప్రథమ

(i) కాలవాచకములకు, అధ్యవాచకములకు సప్తమికి మారుగా ప్రథమా విభక్తి వచ్చును.

వాడు నిన్నటి దినము నందు వచ్చె - ననుటకు మారుగా వాడు నిన్న వచ్చెనని ప్రథమ నుపయోగింతము.

ఇది కాలవాచకము.

ఇట్లే తేపటి దినమునందు పొమ్ము - తేపుపొమ్ము

(ii) అధ్యవాచకములు :-

వారామడ దూరమునందు నడచిరి.

వారామడ నడచిరి. (ప్రథమ.) (బా. వ్యా. కారక. 25)

(iii) ఇట్లు కాలాధ్యములకే కాక కొన్ని యితర సందర్భములందును జడమైన సప్తమికి ప్రథమ వచ్చును.

వాడు చిచ్చునందురికె—వాడు చిచ్చురికె.

వాడు తీర్థమునందాడె—వాడు తీర్థమాడె.

భవ్యాద్రి చాటునందందరు—భవ్యాద్రిచాటుందరున్.

ఏకతము నందుండిరి—ఏకతముండిరి.

(స. సా. సం. I. విభక్తి. 66; ప్రౌ. వ్యా. కారక. 20)

సప్తమీతత్పురుషము

సప్తమీ విభక్త్యర్థము నందేర్పడిన తత్పురుష సమాసము.

ఇట్టి తత్పురుష సమాసమునందు —అందు అను విభక్తికి మారుగా 'స' వర్ణకమగును.

కువలయంబునవారు.

చిత్తమున దుఃఖంబుల్ (ప్రౌ. వ్యా. సమాస. 97)

సప్తమీ తృతీయలకు ద్వితీయ

సప్తమీ విభక్తికి మాటుగాను, తృతీయా విభక్తికి మాటుగాను ద్వితీయా విభక్తి నొక్కొక్కచో నుపయోగింపనగును.

రాముడు వాలినొక్కకోలతో గూలనేసె- అనుటకు మాటుగా

రాముడు వాలినొక్క కోలన్ గూలనేసెయని ద్వితీయ నుపయోగింపనగును. ఇటు తృతీయకు ద్వితీయ యుపయుక్తము.

లంక యందుగల కలంబు వుట్టె-అను సప్తమికి మాటుగా

లంకన్ గలకలంబు వుట్టె—అని ద్వితీయ నుపయోగింపనగును.

(స. సా. సం. I. విభక్తి. 19; బా. వ్యా. కారక. 22)

సమము

సంస్కృత ప్రాకృత భాషాపదములతో సమానమగు తెనుగు భాష. ఇట్టి

తెనుఁగు భాషాపదములు తత్సమములని వ్యవహరింపఁబడును. ఇవి సంస్కృత, ప్రాకృత భాషాపదముల చివర కొలఁది మార్పులు కలిగి తెలుఁగు ప్రత్యయములు చేరఁగా నేర్పడునట్టి శబ్దములు. సంస్కృత పదములతో సమానమగునవి సంస్కృత సమములు. ప్రాకృత పదములతో సమానమగునవి ప్రాకృత సమములు. ఉదా:-

సంస్కృతము

రామః

విద్యా

ధేనుః

ప్రాకృతము

అగ్గీ

జమో

రాణీ

సంస్కృత సమము

రాముఁడు

విద్య

ధేనువు మొ॥

ప్రాకృత సమము

అగ్గి

జముఁడు

రాణి మొ॥

(చింతా. సంక్షా. 42) చూ.- తత్సమములు.

సమయాదులు

(సమయ+అదులు) సమయ, తరంగ మున్నగు శబ్దములు. ఇవి తద్భవములుగా మారునపుడు సురాదులవలె స్త్రీ సమములగును. ఉదా:- సమ్మియ, తరగ మొ॥ (వై. చం. అజంత. 31)

సమవాక్యసంధాయకము

రెండు స్వతంత్ర వాక్యములను గలుపు శబ్దము—

రాముఁడాటల నాడును మఱియుఁ బాఠములఁజదువును.

(మ. ప. వ్యా. సంధా. 8)

సమస్తము

కలిసిపోయినదని శబ్దార్థము.

(వ్య) వ్యస్తము (చూ.)

రెండు పదములు కలిసి యేకపదమగుట. అంతెలలో చెప్పిన ఇట్లుండును $1+1=1$.

చెఱువుయొక్కనీరు → చెఱువునీరు

(ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 67)

సమానకర్తృకములు

ఏక కర్తృకములు.

ఒకేకర్తృగల క్రియలు. రాముఁడు లంకకేగి, రావణుని బరిమార్చెను.

లంకకేగినవాఁడు, రావణుని బరిమార్చినవాఁడు రాముడే. అందుచే ఏగు, పరిమార్చు అను క్రియలు సమాన కర్తృకములు.

(బా. వ్యా. క్రియా. 88; రమణి. 399)

సమాన పదము

ఏకపదము. అఖండపదము.

అనఁగా రెండుగా విభజింప వీలులేని పదము.

అనఁటలు.

తేఁటలు — ఇత్యాదులు.

ఇట్టి సమానపదమునందలి బహువచన ప్రత్యయము పూర్వవర్ణముతో సంయోగ మందిన ఖండ బిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు, దీర్ఘముల మీదను నగును.

అనంట్టు, తేంట్టు

(బా. వ్యా. ఆచ్ఛిక. 15)

సమాన విభక్తికము

ఏక విభక్తి కలది.

(వ .) అసమాన విభక్తికము.

ఇట్ట భేదములచే తత్పురుషము ద్వివిధము.

సమాన విభక్తికమునకే సమానాధికరణము (చూ.) అందురు. ఇట్లేర్పడిన సమాసము కర్మధారయ సమాసము.

నల్లకలువ

కపిల గోవు

(ల. వ్యా. సమాస. 97, 98)

సమానాధికరణము

సమానమగు విభక్తి కలది.

నల్లనయిన కలువ—→నల్లకలువ

విశేషణమునకు విశేష్యముతో సమాసము.

(బా. వ్యా. సమాస. 8 సూ)

సమానాధికరణాన్వయము

పదములకు లింగ, వచన, విభక్త్యాదులయం దైకమత్యముగల యన్వయము.

సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారులు.

(సం. వ్యా. వాక్య. 12)

సమానార్థకములు

సమానము, తుల్యము, అను నర్థము నిచ్చు తెలుగు శబ్దములు.

ఈడు, ఎన, సరి, సాటి, మొదలైన విశేషణములు.

ఇవి నిత్యైక వచనాంతములు.

(ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద 82)

సమానాశ్రయములు

ఏకాశ్రయములు.

కర్తృరూపమునఁ గాని, కర్మరూపమునఁ గాని, యొకే వ్యక్తి నాశ్రయించిన క్రియలు.

చైత్రుని చేత మైత్రుఁడు కొట్టఁబడి, మడిసె —

ఇట 'కొట్టిన' వాఁడు — చైత్రుఁడు.

'మడిసిన' వాఁడు — మైత్రుఁడు.

కాగా, 'కొట్టు', 'మడియు' అను క్రియలు భిన్న కర్తృకములు, కాని యివి సమానాశ్రయములు.

'కొట్టు' అను క్రియకు కర్మ | మైత్రుఁడు
'మడియు' అనుక్రియకు కర్త |

తొలి క్రియకు కర్మగా. మలి క్రియకు కర్తగా మైత్రుఁడే యాశ్రయము.

ఇట్టి క్రియలు సమానాశ్రయములు.

ఇట్టి చోట పూర్వము జరిగిన క్రియకు తెనుఁగున 'ఇ' ప్రత్యయము చేరును — 'కొట్టఁబడి'.

(బా. వ్యా. క్రియా. 38, రమణి. 399-400)

సమాపకములు

ముగిసినవి, పూర్తిగా నిర్వహింపఁబడినవి.

క్రియలు సమాపకములు, అసమాపకములు అని ద్వివిధములుగా అంగ్ల వ్యాకరణ ప్రభావముచే కొన్ని యాధునిక వ్యాకరణముల యందు నిరూపితము.

సమాపక క్రియగల వాక్యము సామూహిక వాక్యము.

రాముఁడు వచ్చుచున్నాడు.

(ప్రౌ. వ్యా వాక్య. 7)

సం. వ్యా. క్రియా. 9)

సమాప్త పునరావృత్తము

పూర్తి అయిన దానిని తిరిగి చెప్పట.

వాక్యము సమాప్తమైన పిమ్మట విశేషణము నొకదానిని తిరిగి చెప్పట.

శాశ్వతు. నభవుని, గమలాక్షు, గమలనాభుని గమలాపతిని ముక్తికై కాలివెదను, విభుని.

(సు. వ్యా. వ్యాసము. 828)

సమాసకము

ప్రథమాచార్యుడు ఆంధ్రభాషలోని సమాసములను సమాసకములు, మిశ్ర సమాసములు, సమాసములు అని మూడు విధములుగా విభజించెను. కేవల వికృతి (శుద్ధాండ్ర) పదములతో నేర్పడునది సమాసకము. ఉదా :- నిండు పున్నమ జాబిల్లి, వెన్నెలతేట, పేరామని చిగురు, కెమ్మోవి ఇత్తాదులు. (చింతా. హలంత 48) సంస్కృత సమాసములవలె తెలుగు సమాసములు సుదీర్ఘములు కాకపోవుటచే గాబోలు ప్రథమాచార్యుడు అల్పార్థ సూచకముగా 'క' ప్రత్యయంతముగా 'సమాసక' సంజ్ఞను నిబంధించి యుండును.

(తె. వ్యా. వి. 872 పే.)

సమాస పదము

వేలు వేలుగా నున్న పదములు ఏక పదముగా నయినది.

నలుగడలు

పాలకడలి

పాల కడలి పట్టి

పాల కడలి పట్టి యందము

(సం. వ్యా. సమాస. 1)

సమాసపదము తెనుఁగు సేయుట

సంస్కృత సమాసపదములు కొన్ని తెనుఁగునఁ బ్రవేశించునపుడు పూర్వ పదములు కొన్ని తెనుఁగు బాస కనుకూలముగ మార్పు చెందును.

పీనినే 'సామాసిక తద్భవములు' (చూ.) అందురు.

కర్పూరగంధి—కప్పరగంధి

హంసయాన—అంచయాన

(స. సా. సం. II. సమాస. 9)

సమాసము

సమ్ పూర్వకమగు అన్ ధాతువునకు ఘజ్ ప్రత్యయము చేరఁగా 'సమాస' శబ్దము నిష్పన్నమగును.

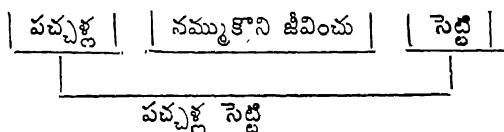
అనఁగా 'కలయిక', 'కూడిక' అని యర్థము.

వేలువేలు అర్థములుగల పదములు ఏకార్థమందు కలయిక సమాసము.

రాజునకు సంబంధించిన పురుషుడు—

రాజపురుషుడు = రాజకీయోద్యోగి (Official)

పదము లీరితిని విభక్త్యాదులలోపముచే సంగ్రహింపఁబడి ఏకపదమగుట సమాసము.

(ఆం. భా. వి. 446, ప్రొ. వ్యా. సమాస. 1)

సమాసవిభక్తి

సమాసము నేర్పఱచుటకు లోపింపజేయనగు విభక్తి.

బహువచనమందలి లడాగమము విభక్తిలోని భాగమేయైనను, సమాస విభక్తితోపాటు లడాగమమునకు లోపముండదు.

రాముల | యొక్క | బాణములు
రాముల బాణములు

తటాకము | యొక్క | ఉదకము
| |
విభక్తి సమాసవిభక్తి

తటాకము + ఉదకము

తటాకపుటదకము

(భా. వ్యా. సమాస. 25)

సమాసవృత్తి

సమాస మేర్పడుటకు పదముల కలయిక.

తెనుగు భాషలోగల త్రివిధ వృత్తులలో నొకటి. (చూ.) వృత్తి.

రాముని యొక్క బాణము

రాముని బాణము

(ఆం. భా. శా. సమాస. 86)

సమాసాంత కార్యములు

సమాసముల తుదిని కలుగు వర్ణలలోపాగమాది కార్యములు. ఇట్టివి సంస్కృత వ్యాకరణమునకు ప్రత్యేక ప్రకరణమునందు నిరూపితము. తెనుగున స్వల్పము. బహుప్రీహి సమాసములందే పొడగట్టును.

అలరు విలుతుడు—తకారము చేరుట

వాలుగంటి, ముక్కంటి : 'ంటి' చేరుట

తమ్మిచూలి—ఇకారము చేరుట

నలువ— దీర్ఘ ముహస్వమగుట.

(బా. వ్యా. సమాస. 22; ప్ర. వ్యా. 298)

సమాసాంతర్గత విశేష్యములకు విశేషణములవృత్తి

సమాస మధ్యభాగముననున్న విశేష్యములకు సంబంధించిన విశేషణముల యొక్క వృత్తి.

ఇట్టి వృత్తికి ప్రథమ చూపబడిని.

పార్థివప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతుపన్ను. పార్థివప్రాగ్రసరు యొక్క ధర్మ సుతు యొక్కపన్ను.

ఇట్లు విశేషణముకూడ వృత్తిలోనుండ వలసియుండగా ప్రథమ చూపబడిని.

(ప్రొ. వ్యా. కారక. 21)

సమాసాంత విధులు

చూ :- సమాసాంతకార్యములు

సమాహార ద్వంద్వము

సామూహికమైన ద్వంద్వ సమాసము. ఇందు ప్రత్యేకాన్వయము ముఖ్యము కాదు. సమాహారమే ముఖ్యము.

ఆహార నిద్రాభయమైఘనములు.

దరిదాపు, కూడుగుడ్డ

(సు. వ్యా. సమాస. 10)

సమాహార ద్విగువు

సమాహముగాఁ జేర్కొనబడిన ద్విగువు. ఇది ఏకవచనాంతమగును.

త్రిలోకి—మూడు లోకముల సమాహారము

ఇట్లే త్రిభువనము, పంచపాత్రము

(సు. వ్యా. సమాస. 29)

సమాహారము

సమాహము

(సు. వ్యా. సమాస. 29)

సమీపకర్త

సన్నిహితముగానున్న కర్తృపదము.

ఒకక్రియ కనేక కర్తలున్నచో, అందు దగ్గఱగానున్న కర్తతో క్రియ అన్వయించును.

ఏవాని	బంధుమిత్రులు	జీవధనములు	డప్పి	జెందును
	1	2		

సమీపకర్త

(ప్రొ. వ్యా. వాక్య. 15)

సమీపార్థకము

సమీపార్థమును దెల్పునది.

ఈ యర్థమునందు—కంటె వర్ణకము వచ్చును.

ఉరికంటె వనము చేరువు.

(ప్ర. వ్యా. 270)

సముచ్చయ ద్వంద్వము

సముచ్చయము (చూ.) లోఁగూడిన ద్వంద్వసమాసము.

హరియును గిరియును

రమయును నుమయును.

(ఆం. కౌ. 628-24)

సముచ్చయములు

పదముల నొందొంటితోఁ గలుపుట కుపయోగింపఁబడు సమ్యయములు

ఇవిరెండు — యు,ను.

ఇవి ద్రుతాంతములు.

ఉకారాంతములమీద 'ను', ఉకారేత రాంతములమీద 'యు' వచ్చును.

రాముడును, హరియు ద్వారకకు వచ్చిరి.

(సం. వ్యా. అవ్యయ. 8)

సముచ్చయ సంధానము

సముచ్చయముచే రెండు పదములను గలుపుట

రాముడును, గృష్ణుడును సాందీపనికడ వేదములు చదివిరి.

(మ ప. వ్యా. సంధా. 8)

సముచ్చయార్థము

సముచ్చయము, అన్వాచయము, ఇతరేతర యోగము, సమాహారము అను నర్థములు. ఈ యర్థములందు 'ను' అను సమ్యయము నిపతింపఁబడినది. చూ:- చార్థము.

సముచ్చయార్థము

సముచ్చయార్థమునందు ఉపయోగించు -ను/-యు.

విశేషణములు పెక్కున్నచో కడపటి విశేషణముపై సముచ్చయ ముపయుక్తము.

అద్యుగడ ప్రమేయుడునౌ హరిని గొలుతు.

(బా. వ్యా. కారక. 80)

సముదాయవాచకము

సమాహమును దెలుపు శబ్దము.

కొందఱియొక్కకాని, కొన్నింటి యొక్కకాని సమాహమను జెప్పశబ్దము.
సేన, మూక, సభ, గుంపు మొదలయినవి.

(ఆం. భా. శా. నామ. ౮)

సమేతరము

సంస్కృత సమముకాక తదితరములైక పదములు.

చూ. సంస్కృత సమేతరము. (బా. వ్యా సంజ్ఞా. ౪)

సరళములు

నాదోచ్ఛారణముగల వర్గ తృతీయ వర్ణములు.

గ జ (జ) డ డ బ

(అప్ప. II. 14: బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 5)

సరళతా పరిణామసంధి

పరుషములు సరళములుగా పరిణమించుసంధి. ఇట్లు పరిణమించుటకు కారణము ప్రక్కనున్న ద్రుతము. ఇది నాదవంతమైన ధ్వని.

సన్నిహితోచ్ఛారణము నందు ఈ నాదధ్వని ప్రభావముచే శ్వాసములు (surd) నాదములుగా (sonants) గా పరిణమించును.

ఆధునికులు ఇట్టి మార్పును 'పాక్షికవర్ణ సమీకరణము' (partial assimilation) అందురు.

పూచెను+కలువలు—→పూచెనుగలువలు.

తోచెను+చుక్కలు—→తోచెనుజుక్కలు.

చేసెను+టక్కులు—→చేసెను డక్కులు.

నెగడెను+తమములు—→నెగడెనుదమములు.

మొగిడెను+పద్మము—→మొగిడెను బద్మము.

ఇట్టిమార్పు మార్దవికోచ్ఛారణమును జేకూర్పును (Euphony). ఇట్టిశబ్దములనేకము లుండుటను బట్టియే తెలుగునకు 'ప్రాచ్యదేశపు ఇటలీభాష' అను కీర్తి కల్గెను. (తె. వ్యా. వి. పుట. 485)

సరళములు

చింతామణి. కర్త విభజించిన మూడు విధములగు హల్లుల భేదములలో నొక

భేదము. వర్ణముల తృతీయాక్షరములగు గ, జ, డ, ద, బ యను నైదక్షరములు సరళములు. (చింతా. సంజ్ఞా. 24) దంత్య, తాలవ్య జకారములకు రెండింటికిని సరళసంజ్ఞ ప్రవర్తించును. ఈ సంజ్ఞ. పాణినీయమున కానరాదు. ఇది చింతా కర్త స్యోపజ్ఞముగా కల్పించిన సంజ్ఞ. ద్రుతప్రకృతికము కంటె పరుషములకు సరళము లాదేశములగును. ఉదా:- రాముఁగొలిచెదన్ (రామున్ + కొలిచెదన్). మిగులఁజక్కని (మిగులన్ + చక్కని) మొ॥ (చింతా. సంధి. 21) సరళములు పరమగునపుడు ద్రుతప్రకృతికము కంటె పరమైన నకారమునకు లోపము వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా:- రాము జగదీశుఁ బ్రార్థించెద మొ॥. లోపమురాని పక్షము ద్రుతమునకు సంశ్లేషముగాని, బిందువుగాని వచ్చును. ఉదా:- రామున్జగదీశన్ (సంశ్లేషము), రాముంజగదీశన్ (బిందువు) మొ॥ (చింతా. సంధి. 26, 27)

సరళస్థిరములు

సహజములైన సరళములు, స్థిరములు (చూ.)

వర్ణ ప్రథమ వర్ణములుకాక, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, పంచమ వర్గాక్షరములు.

ద్రుతమునకివి పరమగుచో లోప సంశ్లేషములు విభావనగును.

వచ్చెను + గోవులు { వచ్చెగోవులు (లోపము)
వచ్చెన్గోవులు (సంశ్లేషము)
వచ్చెను గోవులు (ప్రకృతి భావము)

మెఱసెను + ఖడ్గము { మెఱసె ఖడ్గము (లోపము)
మెఱసెన్ఖడ్గము (సంశ్లేషము)
మెఱసెను ఖడ్గము (ప్రకృతి భావము)

(బా. వ్యా. సంధి. 18)

సర్వకావదర్శకము

అందఱు, అన్ని అను నర్థము నిచ్చునది. (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 24)

సర్వనామములు

‘సర్వ’ ఆదిగాఁగల నామములు.

(i) ‘అన్ని’ మున్నగునవి—అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, పెక్కు, పలు, ఆ - ఈ
ఏ - నీ - నా - తా - మన - సంఖ్యావాచకములు

(బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 24)

(i) విశేష్యముల పునరుక్తిని నివారించుటకయి వానికి మాటుగా నుపయోక్తములగు నామములు. (సం. వ్యా. సర్వ. 8)

(iii) అన్ని నామముల స్థానమునందుపయోక్తమగునవి—రాముఁడు వనమున కేగెను. రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. రెండవసారి రామశబ్దమునకు మాటుగా 'అతఁడు' అననగును. అది సర్వనామము.

(అం. భా. వి. పుట. 459-60)

'సర్వ'పర్యాయమైన 'ఎల్ల' శబ్దము

'సర్వ' అను సంస్కృత శబ్దమునకు సమానార్థకమైన (Synonym) 'ఎల్ల' అను తెనుఁగు శబ్దము.

(i) 'ఎల్ల' శబ్దమునకు 'అన్ని' 'అందఱు' అని అర్థము.

ఇది ద్రుతాంతమైన అవ్యయము.

దీనిని విశేష్యమునకు ముందు ప్రయోగించుచో సమాసమగును. సమాసమునందు ద్రుతమునకు లోపము కల్గును.

ఎల్లయర్థములు, ఎల్ల కలుషములు (భా. వ్యా. సంధి. 24)

(ii) ద్రుతమును లోపింపఁజేయకయే విశేష్యమునకు ముందు 'ఎల్ల' శబ్దమునకు ప్రయోగము కానవచ్చును.

ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచువత్తునొ (ప్రౌ. వ్యా. సంధి. 7)

ఇట్టి ప్రయోగమొకేయొకటి చూపఁబడెను. ఇది ఛందోనియమ మనుల్లంఘనీయమగుటచేఁ గావింపఁ బడెనని భావింపఁ బడుచున్నది. (Prosodical contingency)

సర్వలక్షణ పాఠసంగ్రహము

కర్త: కూచిమంచి తిమ్మకవి.

ఇది మూఁడాశ్వాసముల గ్రంథము.

ప్రథమాశ్వాసమునందు (i) సంజ్ఞా

(ii) సంధి

(iii) విభక్తి ప్రకరణములు గలవు.

ద్వితీయాశ్వాసమునందు (iv) సమాస

(v) క్రియావిశేషణ

(vi) ప్రాస

(vii) విశ్రమ

(viii) శబ్ద ప్రకరణములు గలవు.

తృతీయాశ్వాసమునందు (ix) రేఫద్వయ నిర్ణయము

(x) శకటరేఫ ప్రకరణము గలవు.

ఆంధ్ర శబ్ద చిన్తామణి, వికృతి వివేకాదుల నుండియు, ఆంధ్రభాషా భూషణాదుల నుండియు నిందు అనేక విషయములు గ్రహింపఁబడినను, ప్రామాణిక కవి ప్రయోగ ప్రదర్శనముతో పరిశీలనాత్మకముగా రచింపఁబడిన అక్షణ గ్రంథమిది.

ఆంధ్ర సాహిత్య అకాడమీ దీని సమగ్ర పరిష్కరించి, ప్రచురించినది.

పర్వార్థకములు

అందఱు, అన్ని - అనునర్థమును దెబ్బనవి.

(ల వ్యా. అచ్చ. 78; ఆం. భా. శా. సర్వ. 22)

నవర్ణ దీర్ఘ సంధి

సమాన స్వరము పరము కాగా దీర్ఘమేకాదేశముగా వచ్చు సంధి. ఇది సంస్కృతమునకు సంబంధించినది.

‘సంహిత యున్నపుడు ఆ, ఇ, ఊ, ఋ కారములకు ఆ, ఇ, ఊ, ఋ వర్ణములు పరమగునపుడు దీర్ఘమేకాదేశమగును.

(i) ఆ+ఆ > ఆ : దేవ+అగారము → దేవాగారము

ఆ+ఆ > ఆ : దేవ+ఆలయము → దేవాలయము

ఆ+ఆ > ఆ : లరా+అంతము → లఠాంతము

ఆ+ఆ > ఆ : వనితా+ఆరాధనము → వనితారాధనము

(ii) ఇ+ఇ > ఈ : హరి+ఇందిర → హరీందిర

ఇ+ఈ > ఈ : కవి+ఈశ్వరుడు → కవీశ్వరుడు

ఈ+ఇ > ఈ : మహి+ఇంద్రుడు → మహీంద్రుడు

ఈ+ఈ > ఈ : మహి+ఈశ్వరుడు → మహీశ్వరుడు

(iii) ఉ+ఉ > ఉ : భాను+ఉదయము > భానూదయము

ఉ+ఉ > ఉ : భేను+ఉధస్యము > భేనూధస్యము

ఉ+ఉ > ఉ : వధూ+ఉక్తము > వధూక్తము

ఉ+ఉ > ఉ : వధూ+ఉత్తము > వధూత్తము

(iv) ఋ + ఋ > ఋః పితృ + ఋణము > పితృణము / పితృఋణము
(త. చం. సంధి, 1-4)

సవర్ణములు

సమాన వర్ణములు.

తెలుగున చ, జలు ద స్త్యతాలవ్యములను భిన్నోచ్చారణము గల్గియు, సవర్ణములుగా నిర్దేశింపబడినవి.

ఇందు మూలమున క, చ, ట; త, ప, లు పరుషములన్నచో, ద స్త్యచక్కారము గూడ గ్రాహ్యమగును. అందుచే క, చ, చ, ట తపలు పరుషములగును. ఇట్లే గ, జ, డ, ద, బ, లు సరళములన్నచో గజ (జ) డ ద బ లు సరళములగును. సవర్ణత్వమును నిర్దేశింపకున్నచో చ, జలు పరుష సరళములందుఁజేరక, స్థిరము లందుఁ జేరవలసి యుండును (బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 7)

సస్యవాచకములు

పంటల పేళ్లు.

ఆరుగ, చోడి, వరి, కంది, పెసర, మినుము మున్నగు పంటలు.

ఇవి నిత్యైక వచనాంతములు (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 9)

సహజ బహువచనములు

బహువచన ప్రత్యయ మంతమందు చేరక, లు అను వర్ణమంతమందావయ వికముగా నున్న పదములు.

పాలు, తెమ్మెరలు. (కా. చూ. IX. 91)

సహజసరళములు

క, చ, ట, త, ప లకు ఆదేశముగా వచ్చిన సరళములు గాక; శబ్దమునందు సహజముగా నున్న సరళములు సరళములు.

(వ్య.) ఆదేశ సరళములు.

ఎట్టి విశేషణమును జేర్చక సరళము లన్నచో సహజ సరళములని యర్థము.

గోవులు, జగడము, జగము

డంబువు, దండ, బరువు ఇత్యాదులు. (తె. వ్యా. వి. పుట. 485)

'సహ'పూర్వపదబహువ్రీహి

'సహ' అను శబ్దము పూర్వమందున్న బహువ్రీహి.

తృప్తీయావిభక్త్యంత నామముతో సహశబ్దము చేరి బహుప్రీహియగును.

అట్టిచో 'సహ' శబ్దము 'స' యని వైకల్పికముగా నగును.

సహపుత్రుడు — సపుత్రుడు

(సు. వ్యా. సమాస. 59)

సహాయక్రియలు

(చూ.) ఉపక్రియలు

(సం. వ్యా. క్రియా. 8)

సహర్థము

కూడియున్న, వెంటనున్న అను నర్థము.

ఈ యర్థమునందు 'తోడ' వర్ణకము వచ్చును.

రాజు సైన్యముతో దండయాత్ర గావించెను.

కమల జ్వరముతో పరీక్ష వ్రాసెను.

కమల కలముతో పరీక్ష వ్రాసెను.

(బా. వ్యా. కారక. 5)

సహితాది పదములు

(సహిత + ఆది పదములు) సహితము, అందము మొదలగు పదములు. క్రియా విశేషణములుగ ప్రయోగింపబడునపుడు వీనికి ప్రథమా విభక్తియు, గకారాంతత్వమును వచ్చును. ఉదా:- భూమిజాత - సహితంబుగ నుండెడు రాముఁగొల్పెదన్, అందముగ నిట్టనియెన్ మొ॥ (అథ. కా. అజంత. 79)

సాంతము

(స + అంతము) సమాసాంతము - ప్రాకృత - వ్యాకరణమున 'స' అను నది సమాసమునకు సంజ్ఞ. (అథ. కా. అజంత 48) చూ:- 'స'

సాంతములు

సకార మంత మందుగల సంస్కృత శబ్దములు.

ఇట్టి శబ్దములను తెనుఁగులోనికి జేర్చుకొన వలయునన్న సకార లోపము బహుళముగా నగును.

ఉరము — ఉరస్సు

అర్చి — అర్చిస్సు

ఇట్టి వానిలో సకార లోపము వికల్పము.

'పయః ప్రభృతు'ల యందు (చూ.) సకారమునకు లోపము లేదు.

పయస్సు. ఐయస్సు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా తత్సమ 80)

సాంప్రదాయక వ్యాకరణములు

సంస్కృత సంప్రదాయము ననుసరించి, పాణినీయ సంజ్ఞలతో, పరిభాషలతో, ప్రక్రియా పద్ధతిని తెనుగు బాసకు, సంస్కృతము నందును, తెనుగునందును విరచితములైన వర్ణనాత్మక వ్యాకరణములు.

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి (చూ.) ఈ క్రోవకు జెందిన తొలి వ్యాకరణము. ఇది సంస్కృతము నందు కారికలతో విరచితము దీనికి పూరకమగు 'వికృతి వివేకము' లేక 'అధర్వణ కారికావళి' (చూ) రెండవది.

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణికి బాలసరస్వతి రచించిన టీక, అహోబలపతి వ్రాసిన వ్యాఖ్య ఈ పద్ధతిలోనివే.

ఈ క్రోవతో చివరిది, చిరస్మరణీయమైనది పరవస్తు చిన్నయసూరి బాల వ్యాకరణము (చూ.). (తె. వ్యా. వి. పుట VI)

సాంస్కృతిక కతపలు

సంస్కృత పదముల యొక్క యాది యందుండు క, త, ప అను వర్ణములు.

తెలుగు పదముల మీది సంస్కృత సమ పదముల యాదినున్న క, త, ప, లు-గ, డ, వలు కావచ్చును. (ప్రాస స్థలములందు మాత్రమే యిట్టి యాదేశములు ప్రయోగములందు కానవచ్చును).

వీరల్ గోపించిన

ఇట్లు దపంబుసేయు

వేవణములు

(ప్రా. వ్యా. సంధి 5)

సాంస్కృతిక పరుషములు

సంస్కృత సమపదముల యాది యందున్న క, చ, ట, త, ప అను వర్ణములు.

తెలుగు పదముల మీది యిట్టి వర్ణములు గ. స, డ, ద, వ, లు కావు.

వాడు కంసారి (గంసారి యనరాదు). అతడు చక్రపాణి (సక్రపాణి యనరాదు).

ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. సంధి 14)

సాంస్కృతికము

సంస్కృత శబ్ద సంబంధము గలది.

సమాసములు త్రివిధములు

1. సాంస్కృతికము

2. ఆచ్చికము (చూ.)

3. మిశ్రము (చూ.)

ఈ విభజనము భాషలను బట్టి కావించినది.

సంస్కృత భాషతోనే యేర్పడి తెలుగు విభక్తులతో తెనుగు నందు వ్యవహరింపఁబడు సమస్త పదములు సాంస్కృతికములు.

తటాక + ఉదక → తటాకోదక

తటాకోదక + ము → తటాకోదకము.

ఇట్లే రాజాజ్ఞ, రామ వాగ్రజుఁడు, భానుదయము, కామధేనువు మున్నగునవి.

(బా. వ్యా సమాస. 2)

సాంస్కృతికములు

సంస్కృతమునకు సంబంధించిన శబ్దములని శబ్దార్థము. సంస్కృత సమములని భాషము. సంస్కృత సమేతరములగు తెనుగు శబ్దములకంటె పరమందున్న సాంస్కృతిక శబ్దాది యందలి పరుషములకు గలదదవలు రావు (చింతా సంధి 24)

సాతత్యము

సతతము నుండుట.

చిన్నయసూరి పేర్కొన్న 'తద్ధర్మాద్యర్థకముల'లో నొక యర్థము.

సర్వమునం దీశ్వరుఁడుండును.

సర్వమీశ్వరునియందుండును

(బా. వ్యా. క్రియా. 22)

సాదృశ్య శబ్దము

సాదృశ్యమును తెలుపు 'అంత' యను శబ్దము. ఈ శబ్దము కొన్నిచోట్ల వర్ణోత్కర్షయందు ప్రయోగింపఁబడును. ఉదా:-ఒక నాడింద్రుని యంత వేలుపు, అటు దగునే నురేశ్వరుని యంతటి వానికి మొ॥ (అథ. కా. అజంత 88)

సాధ్యపూర్ణ బిందువు

(i) వ్యాకరణ నియమానుసారము సాధింపఁబడిన పూర్ణబిందువు.

(వ్య.) సిద్ధ పూర్ణబిందువు (చూ)

కెంపు + తమ్ములు, కె + తమ్ములు,

కె + ను + తమ్ములు, కె + ను + దమ్ములు → కెందమ్ములు.

ఇట్లే చెంగలువలు, ముంగొంగు, క్రొంబసిడి ఇత్యాదులు.

(అప్ప. II. 25)

(ii) దీర్ఘము మీద సాధ్య పూర్ణబిందు వుండదు. అనగా వాండు, పాండి, అండబిడ్డ వంటి పూర్ణబిందుయిత రూపములుండవని యర్థము.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా-15)

సాధ్య పూర్ణము

(చూ.) సాధ్య పూర్ణబిందువు

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా 15)

సాధ్యము

(i) వ్యాకరణ నియమానుసారము సాధింపబడినది.

(చూ.) సాధ్య పూర్ణబిందువు; సాధ్యఖండము.

రాముండు; వచ్చెంగమలాక్షుడు

(ii) తెనుగు వ్యాకరణ నియమానుసారము సాధింపబడిన సంస్కృత సమ పదములతో నిర్మించిన సమాసము.

తటాక పుటుదకము

లక్ష్మి వల్లభుడు

(స. సా. సం. I. వర్ణ. 45, అప్ప II. 22, బా. వ్యా. సమాస. 2)

సాధ్యానుస్వారము

(సాధ్య+అనుస్వారము) సహజముగ శబ్దగతముకాక శాస్త్రవిధి వలన ఏర్పడిన యనుస్వారము. ఇది సాధ్య పూర్ణానుస్వారము, సాధ్య-అర్ధానుస్వారము అని రెండు విధములు. (చింతా-సంజ్ఞా 18) ఉదా:- చెందొవ (చెన్ను+తోవ), కెందమ్మి (కెంపు+తమ్మి), మొ॥ (ఇట సాధ్య పూర్ణానుస్వారము) రాముండు, కృష్ణుండు మొ॥ (ఇట డు డుజ్జు జీత్తగుటచే జీత్తు బిందు పూర్వమగునని శాస్త్ర విధిచే వచ్చుటచే సాధ్య-అర్ధానుస్వారము) మొ॥ హ్రస్వము మీది సాధ్య సిద్ధ బిందువులు పూర్ణబిందువుగాను, అర్థ బిందువుగాను ఉండుననుటచే (చింతా. సంజ్ఞా 18) రాముండు, కృష్ణుండు ఇత్యాది రూపములును ఏర్పడును. హ్రస్వము మీది సాధ్య బిందువు పూర్ణ బిందువుగాను, అర్థ బిందువుగాను కాదగియున్నను పదమందలి తొలి హ్రస్వము మీద అర్థ బిందువురాదు (అథ. కా. సంజ్ఞా 10) అను నిషేధముచే కెందమ్మి, చెందొవ, ఇత్యాదులలో ప్రథమ హ్రస్వమువై అర్థబిందువు రాదు. (అహో. సంజ్ఞా. 18) చూ:- సిద్ధానుస్వారము.

సాధోద్భవ ఖండము

వ్యాకరణ నియమాను సారము సాధింపఁగా, పుట్టినట్టి ఖండబిందువు.

పూచెను గలువలు

పూచెఁగలువలు.

(అప్య. II. 24)

సమర్థము

పదములు సమసించుటకుఁగల శక్తి. అన్ని పదములును అట్టి శక్తిని గలిగి యుండవు.

(i) వేటువేటుగా నున్న అర్థములు ఏకార్థమును గలిగియుండుట.

దేవదత్తుడు — గురువు : ఇవి వేటువేటు అర్థములను గలిగియున్న పదములు.

దేవదత్తుని యొక్క గురువు.

దేవదత్తుని గురువు - అని సమసించుటకీ రెండు పదములు సమర్థములై యున్నవి. (బా. వ్యా. సమాస 1)

సామానాధికరణ్యము

సమానమైన యధికరణము కలిగియుండుట అని శబ్దార్థము. చిగురుటాకు మున్నగుచోట్ల చిగురుదనమునకును, ఆకుదనమునకును అశ్రయము సమాన మగుటచే చిగురు, ఆకు అను పదములు సమసించి సామానాధికరణములగు చున్నవి. ఇట్టి సామానాధికరణ్యము కర్మధారయ సమాసములందే యుండుటచే సామానాధికరణ్యమును పదము సమాస పర్యాయ పదముగా వాడబడుచున్నది. సామానాధికరణ్యములందు హ్రస్వోకారాంతములగు పదముల కచ్చు పరమగునపుడు టుగాగ మము వచ్చును. ఉదా - కణకుటమ్ము, చిగురుటాకు మొ॥ (చింతా. సంధి. 88)

సామ్యము

ప్రసిద్ధమగు పద్యరూపము ననుసరించి క్రొత్తపదములను గల్పించు విధము. దీనినే యనాలజీ (analogy) అందురు.

సేవకత్వము, దానత్వము - ఇత్యాది పదసామ్యమున బానిసత్వము అను పదకల్పనము.

‘త్వ’ అను భావార్థక సంస్కృత ప్రత్యయము తెనుఁగు పదమగు ‘బానిస’ పై జేర్పబడెను.

‘కండ్లు’ అను బహువచన రూపసామ్యమున

‘పండ్లు’ అను బహువచన రూపము

‘కన్ను’ అను ఏకవచన రూపసామ్యమున

‘పన్ను’ అను ఏకవచన రూపము నేర్పడినది.

పల్ల (tooth)—పండ్లు
కన్ను —కండ్లు

కందు—కన్ను,
పందు—పన్ను }

(ఆం. భా. వి. పుట. 501; తె. వ్యా. వి. పుట. 421)

సామాన్యవాకకము

ఒక్క : మాపక త్రియతో నేర్పడినది. శ్రీరామ డయోధ్యనేలెను.

(అం. ధా. శా కారక. 4; సం. వ్యా. వాక్య. 8; మ. ప. వ్యా. వాక్య. 2)

సామాన్యవాచకము

(i) అందఱనుగాని, అన్నింటినిగాని సమానముగాఁజెప్పనది.

Common Name అను అంగ్లవ్యాకరణ సంజ్ఞికీడి యనువాద ప్రాయము.
పక్షులు, దేవతలు, మనుష్యులు.

(1) జాతి సామాన్యమును జెప్పనది. హిందువులు, ఆవులు, బ్రాహ్మణులు
(ఆం. భా. శా. నామ. 5)

సామీప్యాధికరణము

సామీప్య + అధికరణము

దగ్గరగానున్న ఆధారము.

‘గంగయందు గొల్లపల్లె’—గంగానది కత్యంత సమీపము నందుగల గొల్లపల్లెయని యర్థము.

‘గంగాయామ్ ఘోష!’ అను సంస్కృతోక్తి కిది యనువాదము.

(અં. ૩. 471)

సామర్థ్యపంథి

సమాన వర్ణములకు సంబంధించిన సంధి, అని యర్థము.

కాని శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు సంచిలో ద్రుతముపైనున్న పరుషములు సరళములగు సంచి నీపేరుతో నిరూపించిరి.

పూచెను + కలువలు → పూచెను గలువలు.

(సంధి. పుట. 228)

సింప్లైవైడ్ గ్రామర్ ఆఫ్ ది తెలుగు లాంగ్వేజ్ (Simplified grammar of the Telugu Language)

క ర్ర : మోరీస్ హెన్రీ

ఈయన సర్వాపురం సబ్ కలెక్టరుగా నున్నప్పుడు ఈ వ్యాకరణమును రచించెను.

దీనిని లండన్ లో క్రీ. శ. 1890తో ప్రచురించిరి.

సింహాశ్రీ నరసి-హరాజు సింహాబలాది

'కవిజనాంజనము'ను పేర, అంద్రశబ్ద చింతామణికి విపులమగు టీకను రచించు నాశయము గలవాఁడుగాఁ గనుపట్టును. ఇతఁడు శ్రీరామచంద్ర పదారవిందపూజా పవిత్రుఁడుగాఁ జెప్పకొన్నాడు.

-సి-

సీతత్వార్థమున శ్రీలింగమున ఓయి యను సంబుద్ధి వాచకమందలి యి వర్ణము 'నకు వచ్చు అదేశము. ఉదా:- ఓసిదుష్టురాలి మొ॥ ఈ యాదేశమొకానొకచో మిత్రత్వార్థమునను వచ్చును. ఉదా:- ఓసితల్లి మొ॥ (అథ. కా. ఆజంత. 2)

సిద్ధఖండ బిందువు

వెలంది, చెలంగి, తలంపు ఇత్యాదులలో శబ్దగతముగానున్న ఖండబిందువు.

వీనిని వికల్పముగాఁ బూర్ణబిందువులను గావింపనగును.

వెలంది, చెలంగి, తలంపు (అప్ప. II. 28, 27; బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 14)

సిద్ధపూర్ణ బిందువు

పదమునందు సహజముగానున్న పూర్ణబిందువు.

పొంకము, కాంతి, ఇంతి ఇత్యాదులు. (అప్ప. II. 28)

సిద్ధము

(i) ఇంకొక భాషలో నేర్పడినది. కేవల సంస్కృత శబ్దములతో నేర్పడిన సమాసము. దీనినే సిద్ధసమాస మందురు

తటాకోదకము, లక్ష్మీవల్లిభుఁడు.

(ii) శబ్దము తోడనే జనియించు బిందువు. ఇది సిద్ధపూర్ణము (చూ.) సిద్ధ ఖండము (చూ.) అని రెండు విధములు.

అందము చందము,

అడఁకువ, అరటి

(అప్ప. II. 22; స. సా. స. I. 4, 5)

సిద్ధసమాసము

(i) సంస్కృత శబ్దములతో నేర్పడిన సమాసము.

తటాక + ఉదక → తటాకోదకము.

(ii) రామాశాస్త్రి.

(ప్రొ. వ్యా. సమాస. 8)

సిద్ధానుస్వారము

(సిద్ధ+అనుస్వారము) శాస్త్ర విధివలన కాక శబ్దమున సహజముగా నుండు అనుస్వారము. ఇది పూర్వానుస్వారము, అర్ధానుస్వారము, అని రెండు విధములు. అనగా సిద్ధ పూర్వాను స్వారము, సిద్ధార్ధానుస్వారము అనురీతి రెండు విధములని భావము. ఉదా:- చెలంగి, తలంగి, తొలంగి, మొ॥ (ఇట సిద్ధపూర్వాను స్వారము) వాక, పీక, తోక మొ॥ (ఇట సిద్ధార్ధాను స్వారము) (చింతా. అహో. సంజ్ఞా. 18) చూ:- సాధ్యానుస్వారము.

-ను-

సంస్కృత మందలి ప్రథమా విభక్త్యేకవచన - ప్రత్యయము - తెనుగులో అనిదంతముగు మహచ్చబ్దముపై వచ్చు సుప్రత్యయమునకు పులింగమున డుజ్ ఆదేశమగును. ఉదా:- రాముడు మొ॥ (చింతా అజంత, 12) అమహచ్చబ్దముల 'సు' ప్రత్యయమునకు 'ము' ఆదేశమగును. ఉదా:- వనము మొ॥ (చింతా. అజంత 34). ఇకారాంతముల 'సు' ప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా:- హరి, మతి, వారి మొ॥ (చింతా. అజంత 38)

సున్న

అనుస్వారమునకు లిపి చిహ్నము

[౦]

(అప్య. II 11)

మప్ప

నామములపై ప్రథమాది విభక్తులపై వచ్చు ప్రత్యయములు. ఇవి మొత్తము 21 అవి యివి.

ఏ. వ. ద్వి. వ. బి. వ.

సు ఔ జన్ (ప్రథమా విభక్తి)

అమ్ ఔట్ శన్ (ద్వితీయా ,,)

టా థ్యాం భన్ (తృతీయా ,,)

జే థ్యాం భన్ (చతుర్థి ,,)

జసి థ్యాం భన్ (పంచమీ ,,)

జన్ ఓన్ ఆమ్ (షష్ఠి ,,)

జి ఓన్ సువ్ (సప్తమీ ,,) (అహో)

ప్రథమా విభక్త్యైక పదనమగు 'సు' ప్రత్యయమునకు సప్తమీ బహువచనమగు సువ్ లోని పకారముతో ప్రత్యాహారము చేయగా 'సువ్' సంజ్ఞ సిద్ధించును. తెలుగు పదములపైనను ఆయా విభక్తులలో ఈ సువ్ ప్రత్యయములే తొలుత వచ్చి పిదప వాని స్థానమున డుమువు ఇత్యాదులాదేశమగును. 'నకేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా, నాపి ప్రత్యయః' అను నియమముచే సువ్ ప్రత్యయములు చేరని కేవల నామములకుగాని నామములుచేరని కేవల ప్రత్యయములకుగాని ప్రయోగ ముండదు.

సుప్పలు

సంస్కృత మందలి సు-ఓ-జన్ మున్నుగాగల ప్రథమాది విభక్తులతో తుల్యములగు డు-ము-వులు మున్నగు తెలుగు నామవిభక్తులు.

(ల. వ్యా సుబన్త, 1.)

సుబంతము

(సుప్+అంతము) సుప్ ప్రత్యయము అంతమందు గలది. పాణిని సంస్కృత పదజాలమును సుబంతములు, తిజంతములు అని రెండు విధములుగా విభజించెను. సు, ఓ, జన్ మున్నగు నామ విభక్తులు అంత మందుగలవి సుబంత శబ్దములు. ఉదా.- రామః, రామమ్, రామేణ మ్మి॥ సంస్కృతమున ఆవ్యయములును సుబంత ములే. ఈ సుబంత పదములకు తెలుగున యథాతథముగ ప్రయోగము లేదు. (చింతా. సంజ్ఞా 38) వీని యనుకరణమున సుబంత ఘటిత వాక్యమైనను ప్రయోగింపఁదగును (చింతా. సంజ్ఞా 39) చూ:- సుప్ప.

సుబంతములు

సంస్కృత నామ విభక్తులగు సుప్పలు (చూ.) అంతమందుగల నామరూప ములు. వీనితో తుల్యములగు డు-ము-వు-లు మున్నగు తెలుగు నామవిభక్తులంత మందుగల శబ్దములను కొందఱు తెలుగు వ్యాకర్తలు సుబంతములనిరి.

రాముఁడు, వృక్షము, ధేనువు, ధేనువులు

రామునిచేత ఇత్యాదులు.

(ప్ర వ్యా. 849)

సుబోధిని వ్యాఖ్యానము

ఇది త్రిలింగులక్షణశేషము అను ప్రౌఢ వ్యాకరణమునకు శ్రీ బులుసు వేంకట రమణయ్య గారిచే రసంపదబడిన టీకకు చేరు.

1966లో వావిళ్ళవారు దీనిని ప్రకటించిరి.

సుబ్బారావు, వావిలకొంసు

'ఆంధ్ర వాల్మీకి' బిదుదాంచితరులగు వీరు విశేషముగా గ్రాంథిక వాదులు.

బహుగ్రంథ కర్తలు. సంస్కృతాంధ్రాంగ భాషాకోవిదులు.

వీరు బాల, ప్రౌఢ వ్యాకరణములను రెండింటి ననుసరించి. అక్షిప్తముగా విద్యార్థి జనోపయోగ కరముగా సులభ వ్యాకరణమును రచించిరి. ఇది యనేక ముద్రణముల నందినది.

సురగణము

సుర, దూత, ప్రేత, శుంక, మున్నగు సంస్కృత శబ్దములు.

వీనికి ప్రథమైకవచన లోపము గల్గును.

(కవిజనాంజనము 57 పత్రం)

సురశబ్దము

ఇది సిత్యముగా శ్రీ తుల్యము. సంస్కృత సమాసమునందు మూర్తముకాదు.

సురలు,

నిఖిల సురులు.

ఎల్ల సురలు (మిశ్రసమాసము)

(బా. వ్యా. తత్సమ. 80)

సురాదులు

(సుర+ఆదులు) సుర మున్నగు శబ్దములు. అవి సుర, లాజ, అక్షత మొ. వీనికి అసమాసమున శ్రీత్వ బహుత్వములు వచ్చును. ఉదా:- సురలు, లాజలు, అక్షతలు మొ. సమాసమందునో భూసురులు, శుభ్రలాజములు, శుభ్రాక్షతములు ఇత్యాదిగా శ్రీత్వము రాని రూపములే యుండును. (చింతా. అంశ. 58; మం. ఆం. కౌ. 188)

సులభవ్యాకరణము

కర్త ; శ్రీ చావిలికొలను సుబ్బారావుగారు.

ప్రచురణ : 1957.

మూడు భాగములుగానున్న ఈ వ్యాకరణము, బాల, ప్రౌఢ వ్యాకరణము లందలి విషయముల సంకలనముతో పాటు స్వకీయ పరిశీలనములను గూడ గల్గియున్నది.

ఇందు సాంకేతిక క్లిష్టతలేదు. ఇది విద్యార్థి జనోపయోగముగా నుండుట చేత అనేక ముద్రణముల నందుకొన్నది.

సుసంతము

(సున్+అంతము) సున్ (ప్రథమా విభక్తి ప్రత్యయములు) అంతమంచుగల పదము. చూ - సున్ను. పశ్చిమిభక్తింత శబ్దముల విశేషణములు వికల్పముగా సుసంత (ప్రథమా విభక్తింత) ములుగా నుండును. ఉదా:- అకుడిలాత్ముండు

శ్రీరామునకు వినతులు, అకుటిలాత్మునకు శ్రీరామునకు వినతులు మొ॥ (అథ. కారి
అజన్త 41, చింతా. అజంత .55).

సుస్సు

ప్రాకృత వ్యాకరణమునందు ప్రథమా విభక్తి

ఈ సంజ్ఞను కొందఱు తెలుగు వ్యాకర్తలు వాడిరి

(కవిజనాంజనము. పత్రం. 81 చింతా. సంజ్ఞా. 40)

సూచనార్థకము

హస్త నిర్దేశాలులచే సూచించుటను బోధించునది.

సమాస ముటితమగు 'ఈ' శబ్దమిట్టి యర్థము నిచ్చును.

'ఈయన్న పౌష్యప్రోలికిఁబోయి'. — అనగా 'ఇదిగో' యీ సమీపము
నందున్నయని యర్థము. (ప్రొ. వ్యా. సమాస. 11)

సూత్రములు

సూచించునది సూత్రము (సూచ్యతే ఇతి సూత్రమ్).

అల్పాక్షరములై, ఆసందిగ్ధములై, సారవంతములయి, బహురూప సాధకములై
సార్థకములయి, నిర్దష్టములయిన రచనలు సూత్రములనఁబడును. (అల్పాక్షర
మసందిగ్ధం సారవత్ విశ్వతోముఖమ్, అస్తోక మన శద్యంబ, సూత్రమ్ సూత్ర
విదో విదుః).

శ్రుతి హితవ్యము, తూనిక (balance) పీని కత్యవసరము. శాస్త్రరచనకు
సూత్ర రచన యత్యంతాను కూలము

సూత్ర రచనలో ఒక్క మాత్రకాలమునయిన పొడుపు చేసినచో వైయాకర
ణుడు పుత్రోద్భవమైనంత మహానంద మనుభవించునట !!

ఇట్టి సర్వలక్షణములకు లక్ష్యము లనఁదగినవి చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణ
సూత్రములు. (రమణీ. పుటలు 86-87)

సూరకవి అడిదము

క్రీ. శ. 1720 — 1785.

ఇతఁడు కవిజన రంజనమును ప్రబంధమును, చంద్రాలోకమును అలంకార
శాస్త్ర గ్రంథమును, కవిసంశయ విచ్ఛేదమును లక్షణ గ్రంథమును; ఆంధ్ర నామ
శేషమును నిఘంటువును రచించి ప్రసిద్ధి గాంచిన వాఁడు.

"ఆంధ్ర మర్మంబు తెలియంగ ననువు పడునె

ప్రకట సంస్కృత రచిత సూత్రముల చేత?"

అవని పాణిని మదిత సూత్రార్థ పరణి

తెనుగు టికల చేత సాధింపనగునె?"

అను నీతని ప్రశ్నను బట్టి, సంస్కృతము కన్న భిన్నమైన వ్యాకరణ రచన తెనుగున కవసరమని యీతఁడు భావించినట్లు విదితము.

“కవిజన సంక్షిప్తనిలో

దవలిన పద్ధతులు, మఱి యితర లక్షణ లక్ష్యవి నిర్దిష్టగతుల్ చెప్పవలయు”నను లక్ష్యముతో ఈతఁడు “కవిసంశయ విచ్ఛేదము”ను రచించినట్లు తెలియును.

సూర్యగణ ప్రాతిపదికము

గురువు తరువాత లఘువుగల ప్రాతిపదికము (నగణము కూడ సూర్యగణమే యైనను నగణ రూపముననున్న ప్రాతిపదికము మాత్రము సూర్యగణ ప్రాతిపదికము కాదు) ఉదా:- కాపు మొ॥. సూర్యగణ ప్రాతిపదికమగు జాతి వాచక శబ్దమునకు శ్రీత్యమున ‘తమ్’ అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా:- కాపత మొ॥ (వై. చం. శ్రీ ప్ర. 7)

సూర్యనారాయణీయము

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తునందు బహుకాలము ఆంధ్ర పండితులుగానున్న బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారిచే విరచితమైన ఆధునికాంధ్ర వ్యాకరణము.

‘ఆంధ్ర భాషాను శాసనమ’నునది ప్రసిద్ధనామము. ఇది నామాంతరము.

నృజి

‘నిర్మాణము గావించు’ అను నర్థమునందీ ధాతువునకు గుణము రాదు.

‘వదలివేయు’ అను నర్థమునందు గుణము వచ్చును.

చతుర్ముఖుఁడు ప్రజలను సృజించెను.

అతఁడు విషయములను విసర్జించెను. (భా. వ్యా. క్రియా. 69)

గ్రామ్యము

లక్షణము నందినది.

(వ్య.) గ్రామ్యము (మా.)

ను

ప్రాకృత వ్యాకరణమున సంయుక్తాక్షరమునకు సంజ్ఞ. (హస్తికిరీ. 1-12) ఈ సంజ్ఞ వై. చం. యందును గ్రహింపఁబడినది (వై. చం. స్తోత్రా. 10)

శ్రీశుల్కము

శ్రీలింగ శబ్దముతో శుల్కము.

‘సుర’ శబ్దము నిత్యముగా స్త్రీ తుల్యము. కావున ‘సురలు’ అనియే యుండును.

‘అసుర’ శబ్దము వికల్పముగా స్త్రీ తుల్యము. అనఁగా ప్రథమైకవచనము చేరిన రూపమొకటి; లోపించిన రూపమొకటి.

అసుర < అసురుడు
అసుర

సంస్కృత శబ్దములకు “తుల్య” అను వ్యవహారమును ఆచ్చిక శబ్దములకు ‘నమ’ అను వ్యవహారమును చిన్నయనూరి పాటించెను. (బా. వ్యా. తత్సమ. 80)

స్త్రీత్వము

స్త్రీలింగత్వము.

దీనినిబట్టి ప్రథమైక వచనము లోపించును.

దూతాదులకు స్త్రీత్వము బహుళము.

దూత < దూతుడు
దూత

(బా. వ్యా. తత్సమ. 71, 75-77)

స్త్రీప్రత్యయములు

స్త్రీత్వమును దెలుపు ప్రత్యయములు.

(i) సంస్కృతమునందు జీష్ (జీ=ఈ) ఇట్టిది.

జనయిత్రి—జనయిత్రి

విదుషీ—విదుషి ఇత్యాదులు.

(ii) ఆచ్చికములగు కొన్ని స్త్రీ ప్రత్యయములు.

—క తై—ఆటక తై

—ఆడి—వగలాడి

—ఎత—చాకెత, బోయెత

—పోడి—పూవుబోడి

(అం. కౌ. 400-408)

స్త్రీలింగపదములు

స్త్రీలింగ ప్రత్యయములు చేరు పదములు. లతా, భేనుః మున్నగునవి.

కొన్ని ఉకారాంత శబ్దములు స్త్రీలింగ మందున్న వానికి — వువర్ణకము చేరును. భేనువు, వధువు మున్నగునవి. (అం కౌ. 169-170)

శ్రీలింగము

సంస్కృతమునందు శ్రీ ప్రత్యయము లంతమునందుఁగల శబ్దము.

గౌరీ, సీతా

లతా, నదీ, ఇత్యాదులు.

పీని దీర్ఘము హ్రస్వమగుట, ప్రథమైకవచన లోపము తత్సమీకరణ విధానము.

గౌరి, సీత

లత, నది.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 48)

శ్రీలింగము తెనిగించుట

సమాస మధ్యమందున్న శ్రీలింగ శబ్దమును హ్రస్వము గావించి, తెనిగింప నగును.

కాశిందీతటము — కాశింది తటము

తమసాతీరము — తమన తీరము

నదీసుత — నదిసుత

(క. సం. III. 13-14; ఆం. కౌ. 534, 85; స సా. సం. II. సమాస. 80, 81)

శ్రీలింగరీతి

శ్రీలింగ శబ్దములకువలె ప్రథమైకవచన లోపము కలుగుట.

అభిలాష. భ్రమ, శబ్దము లకారాంతములగుట అభిలాషము, భ్రమము అని యగును. అట్లుగాక అభిలాష, భ్రమయనియు నుండును. ఇది శ్రీలింగరీతి.

చరిత, అసుర వంటి వీరీతికిఁ జెందును.

(క. సం. II. 20-22; ఆం. కౌ. 207-209)

శ్రీవద్భావము

శ్రీలింగ శబ్దము రీతిగా నగుట.

ఇట్లగుటచే ప్రథమైక వచనము లోపించును.

విధాత్య < విధాత (శ్రీ వద్భావము)

విధాత్య < విధాత్యడు (పుంలింగము)

ఇట్లే ధాత. సవిత, నేత మున్నగునవి. ఇవి వికల్పముగా శ్రీవద్భావమును బొందును.

బ్రాత, జామాత, కర్త మున్నగునవి, నిత్యముగా శ్రీవద్భావమును బొందువు.

(బా. వ్యా. తత్సమ. 52, 53)

శ్రీవాచకములు

శ్రీని తెలుపు శబ్దములు.

అమ్మ, నెలఁత ఇత్యాదులు. వీనికి అచ్చపరమగుచో సంధి చేయరాదు.

అమ్మ+ఇచ్చెను → అమ్మయిచ్చెను (బా. వ్యా. సంధి. 4)

శ్రీసమత్వాదిదేశము

శ్రీ సమత్వమును ఆరోపించుట.

ఇట్టిదేశము (చూ.) గావించుట వలన ప్రథమైక వచన లోపాదికము కల్గునని యర్థము.

అన్న, మిన్న, అద్ద, గద్ద, జాణ మున్నగునవి. (బా. వ్యా. ఆచ్చిక. 2)

శ్రీసమములు

ప్రథమైకవచన విభక్తులగు డు, ము, వు అనునవి లోపించునట్టి ఆచ్చిక శబ్దములు.

చిగురు, అన్న, అక్క, దున్న, గోడ

(బా. వ్యా. సంధి. 25; బా. వ్యా. కారక. 20)

త్ర్యర్థకము

త్రీ+అర్థకము.

త్రీని తెల్పునది.

ఈ యర్థము నందు - త వర్ణకము వచ్చును.

టోయత, చెంచిత, ఎవరిత మున్నగునవి. (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. 64)

స్థానకరణములు

భాషాధ్వని పుట్టు ప్రదేశము; అది పుట్టుట కుపకరించు సాధనము.

భాషాధ్వని నుచ్చరించునపుడు కదలిక యున్న అస్యముయొక్క పై భాగము స్థానము.

కదలుచు ఆయా స్థానములందు వివిధ ప్రయత్నముల వలన ధ్వనుల సుత్పన్నము చేయు సాధనము—కరణము. నాలుక యిట్టిది.

స్థానకరణ సంయోగముచే ధ్వనులుత్పన్న మగును.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 448)

స్థాని

దేని స్థానమున ఇతరము విధిపఱచుడునో యదిస్థాని. (“యస్యస్థానే అన్యద్వి

ధీయతే తత్స్థాని." ఐ. మ. స్థానివదాదేశః (1-1-58) అను సూత్రవ్యాఖ్య సి.కె. అచ్చాంధి ప్రకరణము ఉదా:- సరసపు పలుకులు అనుచోట 'పు' అను నాదేశము మువర్ణస్థానమున విధింపబడిన దగుటచే మువర్ణము స్థాని.

స్థావరవిద్యక్రమములు

కదంతేనివి, ప్రాణములేనివి — స్థావరములు.

అర్థముగా తిరుగాడు పశు పక్ష్యాదులు తిర్యక్సముహములు.

వీనినే అమహద్వాచకములు (చూ.) అందురు. (ఆం. భా. భూ. 147)

స్థిరములు

స్థిరముగా నుండునవి, మార్పునకు లోనుగానివని యర్థము.

పరుషములు, సరళములు గాని హల్లులు స్థిరములు.

వర్గ ద్విటీయ, చతుర్థ, పంచమ వర్ణములు; య, ర, ల, వ, లు; శ, ష, స, హ, లు

(చింతా. సంఖ్య. 82; అప్ప. II. 14; గు. వ్యా. 10; ఐ. వ్యా. సంఖ్య. 8)

స్పర్శములు

స్థానకరణ స్పర్శ పూర్ణముగాఁ గలుగుట వలన నుత్పన్నములైన ధ్వనులు.

క, చ, ట, త, ప అనునైదు వర్ణములకుఁ జెందిన ఐదేసి వర్ణములు.

(ఛం. ద. IV. 125; అప్ప. II. 7)

స్పృశి

ఈ ధాతువునకు గుణము విభాషగా నగును.

స్పృశి < స్పృశింతు
స్పృశించు

(ఐ. వ్యా. క్రియా. 87)

స్పృష్టోష్మములు

స్పృష్ట + ఊష్మ → స్పృష్టోష్మములు

తొలుత స్పృష్ట ప్రయత్నము, అనగా స్పర్శ ప్రయత్నము, పిమ్మట ఊష్మ ప్రయత్నముతో నుచ్చరింపఁబడు ధ్వనులు.

చ, ఛ, జ, ఝ, శ

(తె. వ్యా. వి. పుట. 27)

సోపానములు

శ్రవణేంద్రియ గోచరమగు ప్రాకృత ధ్వనులు కాక, వానిచే నభివ్యక్తమగు నట్టి బుద్ధి నిష్పన్నమైనట్టి శబ్దము - నిత్యము, అఖండము, అవికారము, అచలమునని

భావించు వై యాకరణులకు స్తోటబ్రహ్మవాదులని, శబ్దబ్రహ్మ వాదులని
వ్యవహరము. (తె. వ్యా. వి. పుట. 71-4)

స్వంతము

(సు+అంతము) సుఅంతమందుగలది అని శబ్దార్థము. సుఅనునది సంస్కృత
వ్యాకరణమున ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము కనుక స్వంతము అనగా ప్రథమైక
వచన ప్రత్యయాంతమగు శబ్దమని భావము. (అథ. కా. సంధి. 82)

స్వతంత్ర క్రియలు

ఉపక్రియలు గాని సహాయ క్రియలు గాని లేని క్రియలు.

పోషించు చున్నాడు, పోషించెను. మొదలైనవి.

(సం. వ్యా. క్రియా. 4)

స్వతంత్ర వ్యాకరణములు

సంస్కృత సంప్రదాయానుసారము కాక, స్వతంత్రముగాఁ దెనుఁగు భాషకు
తెనుఁగు పద్యాదులలో రచింపఁబడిన సంక్షిప్తములైన వ్యాకరణములు.

ఆంధ్రభాషా భూషణము

కావ్యాలంకార చూడామణి (నవమోల్లాసము)

కవిజన సంక్షిప్తని యిత్యాదులు.

(తె. వ్యా. వి. పుట VI)

స్వతంత్రాచ్చులు

హల్లులతోఁ జేరని యచ్చులు.

అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ ఇత్యాదులు

(గు. వ్యా. 18)

స్వత్వము

ప్రకృతి భావము (చూ.) సహజస్థితి యని యర్థము.

పూచెను గలువలు — అనుచోట ద్రుతమునకు స్వత్వము.

(బా. వ్యా. సంధి 17; బా. వ్యా. ప్రకీర్ణ. i)

స్వదేశ్యములు

నిజ దేశమునకుఁ జెందిన నుడులు. (వ్య.) ఆస్వదేశ్యములు. (చూ.)

అక్క, మేడ, అన్న, కుక్క ఇత్యాదులు.

(ఆప్. I. 80)

స్వయమర్థకములు

‘తనంత తాను’ అను నర్థము నిచ్చు శబ్దములు.

‘అంత’ శబ్దము తన-, తమ - పూర్వకమయి, స్వయమర్థక మగును.

అయి. కాన్ అను నవ్యయము లిట్టివి.

‘వనిత తనంతతా వలచి వచ్చిన’

వాఁడయి వచ్చెను. (ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 107; క్రియా 82)

స్వరభక్తి

సంయుక్తాక్షరమును, స్వరముచే విడఁగొట్టి, యచ్చారణమునందు సౌభ్యమును సంపాదించు పద్ధతి.

దీనినే ‘anaptyxis’ అందురు.

సంస్కృత నమ పదములనేకము లీరీతిని తచ్ఛవము లగుచువి.

చంద్రుఁడు — చంద్రురుఁడు

దర్శనము — దరిసెనము (తె. వ్యా. వి. పుట 282)

స్వరములు

స్వయముగాఁ ప్రకాశించునవి.

అన్య సాహాయ్యము లేక స్వతంత్రముగా నుచ్చరింపఁబడు ధ్వనులు.

ఆదులు (చూ.)

అ ఆ ఇ ఈ

ఉ ఊ ఋ ౠ

ఐ ఔ ఎ ఏ

ఐ ఒ ఓ ఔ అను నీ పదాలు వర్ణములు స్వరములని, అచ్చులని వ్యవహరింపఁబడు చున్నవి.

(ఆం. భా. భూ. 16 కా. చూ. IX. 9 అ. చం. IV. 128

అప్ప. II. 9; ఆం. కౌ. 58)

స్వరసంధి

స్వరములకు స్వరములు పరమగునపుడు కల్గి మాచ్చులను దెల్పుసంధి.

(i) రాముఁడు + అతఁడు → రాముఁడతఁడు

స్వరమునకు స్వరము పరమగుచో పరరూపము నిల్చును.

(అప్ప. V. 38, 39)

(ii) సంస్కృతమునందు సవర్ణదీర్ఘ సంధి, వ్యధిసంధి, గుణసంధి, యతాదేశ సంధి స్వరసంధులనఁబడును. (ఆం. చం. IV. 42, 48)

స్వరాకర్షణము

అచ్చయొక్క ఆకర్షణము.

పూర్వము నందుగాని, పరమునందుగాని యుచ్చారణమునందు బలీయమై తన ప్రక్కనున్న స్వరమును తనవలె మార్చుట.

దీనినే Vowel harmony అందురు. Vowel assimilation అనియు దీనికి పేరు.

భిన్న స్వరౌచ్చారణము నందలి క్షేత్ర మిందుమూలమున తొలగింపబడును.

తెల్లంగున విశేషముగా నీ స్వరాకర్షణము ఇ, ఉ లకు జరుగును.

కవి+లు → కవులు.

హరి+లు → హరులు.

ఆటు+తిని → అటితిని.

సుకృతి+వు → సుకృతివి. ఇత్యాదులు.

(తె. వ్యా. వి. పుటలు. 283, 628, 624)

స్వరాగమము

స్వరమును అదనముగా జేర్చుట.

కొన్ని హల్లుల నుచ్చరించుటలోగల క్షేత్రమును దొలగించుటకు, వానికి ముందొక స్వరము సాయముగా వచ్చుట.

దీనినే Prothesis అందురు.

ఈ పద్ధతిని గూడ ననేక తద్భవము లేర్పడుచున్నవి.

రథము—అరదము

రాజు—అరసు

రంగము—అరుగు మున్నగునవి.

(తె. వ్యా. వి. పుట. 283)

స్వర్ణి వాచిదేవసురశబ్దములు

(1) స్వర్గమందుండు వానిని దెల్పు దేవశబ్దము. ఇది యెప్పుడు నేకవచనము నందే యుండును.

దేవుడు.

భూమిపైనుండు వానిని దెల్పు దేవశబ్దము ఏకవచన బహువచనము లందుండును.

భూదేవుడు—భూదేవులు

భూసురుడు—భూసురులు.

(ii) స్వర్గమందుండు వానిని దెల్పు 'సుర' శబ్దమున కేకవచనము నందు రూపము లేదు. బహువచన రూపమే - సురలు.

భూమిపై నుండు వానిని దెల్పు సురశబ్దమున కేకవచన, బహువచనరూపములు రెండును నుండును.

భూసురుడు, భూసురులు.

(బా. వ్యా. తత్వము. 82)

స్వస్వామిసంబంధము

స్వ=ద్రవ్యము=వస్తువు; స్వామి=అధిపతి

ఈ రెండింటికిని పరస్పర సంబంధము

అట్టి సంబంధమే రెండు పదములకేని యున్నచో స్వామి వాచకము యొక్క వ్యక్తికి ద్వితీయ పచ్చును.

నా యొక్క చెట్టవృక్షన్

నన్నుజెట్టవట్టినన్

(ప్రా. వ్యా. కారక. 28)

సార్థజీవు

తన యర్థమునందు వచ్చునట్టి ప్రేరణార్థకమగు ఇంచుగాగమము.

భువిభక్తులు హరిగుణములు కీర్తింతురు.

ఇందన్య ప్రేరణము లేదు.

(ఆం. కౌ. పంక్తులు 781-88)

స్వార్థము

ఏ శబ్దమునకేది నిశ్చితార్థమో అదియే స్వార్థము.

వేణు—వేణుదము (ఇట - అడ వర్ణకము చేరుటచే వేణునకుగల యర్థము నందు మార్పులేదు)

ఇట్లే అరమర—అరమరిక మున్నగునవి.

(బా. వ్యా. తద్విత. 9; ప్రా. వ్యా. తద్విత. 9)

హా1

కంఠోచ్ఛ్వాసము (guttural aspiration)

సప్తపథ కుడ్యము—సానము

జిహ్వోచ్ఛ్వాసము—కరణము

హిమ్నము

శ్వాసము

మహాప్రాణము

ఈ ధ్వని దేశ్యశబ్దములయందు విశ్రుతము కాకున్నను, తెలుగు వర్ణమాలలోనిది చూపబడెను.

హ²

[ప్రాకృత వ్యాకరణమున హ్రస్వమునకు సంజ్ఞ (వార్తీ. 1-1-5) ఈ. సంజ్ఞ మం, ఆం. కౌ. యందును గ్రహింపబడినది (సూ. 25)

హంస పాదము

లేఖన చిహ్నము — h

ఈ గుర్తు, అక్షర వర్ణాదులు మీద వ్రాయబడి యున్నవని తెలుపును.

సీతతో

“అంతట రాముడు వనములకు | వెడలెను”

(సం. వ్యా. విరతులు 1)

హరి

అథ. కా. లో అప్రయుక్తత్వ దోషస్తు (సంజ్ఞా 81), శబ్దానామంత్య భాగేషు (సంధి 11. 12), వికృతాః పరుషాశ్చ సుః... (సంధి 16, 17) అను మూడు చోట్ల సీతడు స్మరింపబడినాడు. పై కారికలను బట్టి యీతడు ఆంధ్ర వ్యాకర్తయనియే తెలియుచున్నది. ఈతడు హరికారికా కర్త యని కొందఱు యభిప్రాయము. కాని హరికారికా కర్త నవీనులగు శిష్ట కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారని నిశ్చితమగుటచే ఈతడు హరికారికా కర్త కాడని నిర్ణయింపవచ్చును. అథ. కా. యందు తప్ప ఇతరత్ర ఆంధ్ర వ్యాకరణములందు ‘హరి’ యను వ్యాకర్త పేర్కొనబడక పోవుటచే సీతడు ఆంధ్ర వ్యాకర్తయగునో? కాదో? ఇతడెవ్వటి వాడో? ఎక్కడి వాడో? అను విషయములను నిర్ణయింప వీలులేదు. సంస్కృత వ్యాకరణమున వాక్యపదీయకారుడగు భర్తృ హరికి హరి యను వ్యవహారమున్నను ఈ హరి భర్తృ హరికన్న భిన్నుడే.

(ఆం. వ్యా. వి. పేజీ. 191)

హల్/హల్లు/హల్లులు

(i) పాణిని మహేశ్వర సూత్రములందు ‘హ’కారము మొదలు ‘ల్’ వఱకుఁ గల వర్ణములలో నేదియైనను ‘హల్’ అనబడును.

వీనినే ‘హల్లులు’ అందురు. వీనికే ‘వ్యంజనము’ లనియు వ్యవహారము.

(భా. వ్యా సంజ్ఞా 1)

(ii) కారులు, అనగా కకారులు హల్, వ్యంజనాభ్యులననగును.

(కా. మా. IX. 9; అప్. II. 7; ఆం. కౌ. 58; ఐ. వా. సంజ్ఞా. 1)

హరింత సంధులు

హల్లు అంతమందుగల పదములకుఁ గల్గు సంధులు (చూ.) (వ్య.) అజంత సంధి.

హల్లు నకార మంత మందుగల పదములకు క, చ, ట, త, ప లు పర మగుచో అవి గ. జ, డ, ద, బ లు క్రమముగా నగును.

అనకారము నున్న అగును.

పూచెన్ + కలువలు → పూచెన్ గలువలు

→ పూచెం గలువలు

పూచె గలువలు

(అం. తా. 88-98)

హరివ సానములు

హల్ + అవసానము

(i) హల్లుగాని, అంతముగాని పరమగుచో మధ్యమపురుష 'ము' వర్తకమునకు లోపము విభాషగా నగును.

చూడుము + నన్ను < చూడునన్ను
చూడుమునన్ను

నన్ను + చూడుము < నన్నుచూడు
నన్నుచూడుము (తా. వ్యా. సంధి. 47)

(ii) 'ఏమి' శబ్దము యొక్క 'మి' కారమునకును నిట్లు లోపము కల్గును.

నీతే బ్రాతియే? (హల్లుపరము)

శవము క్రియ నుండెడిదే? (అవసానము పరము) (ప్రొ. వ్యా. సంధి. 16)

హలాదితోడనూదుట

హల్లు ఆదియందుగల పదములు పరమగునపుడు కొన్ని ద్విత్వాంతములైన పదములను వికల్పముగా నూదవచ్చును.

కన్నుంగవ, కన్నుగవ

(క. సం. 11. 17)

హల్లాదిసూత్రము

“హల్లాభ్యోర్ధీ దీర్ఘత్సృతి స్యపృక్తంహల్” (అష్టా. 8-1-88) అను పాణి నీయ సూత్రము. హరింతముల కంటెను, దీర్ఘములగు జీవ్, ఆవ్ అను స్త్రీ ప్రత్యయము లంతమందుగల శబ్దముల కంటెను పరమందున్న ఆపృక్తము లగు ను, టి, సి అనునవి లోపించును. ఉదా; జలముక్, రమా, గారీ మో ఇట క్రమముగా హరింతము కంటెను, ఆ బింతము కంటెను, జీబింతము కంటెను

పరమందుగల 'సు' ప్రత్యయమునకు లోపము... అభిభర్ (అభిభర్ + తి), అభినః (అభినద్ + స్) ఇటు క్రమముగా హరింతముపై నున్న తి, సి ప్రత్యయములకు లోపము.

హారులు

హకార మాదియందుగల శబ్దములు.

ఇందలి హకారమునకు లోపమును గలుగును.

హడపము — అడపము

హరి దశము — అరి దశము

హలఁది — అలఁది

(బా. వా. ప్రకీర్ణ. 10)

హే

సంబోధనమును తెలుపు శబ్దము. (అ. కో. అవ్యయ. 7-(వై. చం. ఆజంత 9)

హేత్

(హ + ఏత్) హ్రస్వమైన ఎకారము (చూ:-హ). (వై. చం. ఆజంత 88)

హేతుకర్త

హేతువుతోఁ గూడిన కర్త.

'వినయవంతులు హేతుమును బొందుదురు' అనుచో హేతుమును బొందుటకు కారణము వినయము. అదికలవారు కర్త కావున నిది హేతుకర్త యగును.

(అం. కౌ. 422, 423)

హేతుగర్భ విశేషణము

హేతువుతోఁ గూడిన విశేషణము

"జూదలి యగు మనుజుఁ డవమానమును బొందును" —

అవమానమునకు హేతువు — జూదము. విశేషణ మిట్టి హేతువుతోఁ గూడి యున్నది కావున నది హేతుగర్భ విశేషణము. (తె. వ్యా. పి. పుట 409)

హేతువు

ఫలమును సాధించుటకుఁ దగినది.

హేత్వర్థము నందు జేత వర్తకము వచ్చును.

ధనముచేత సౌఖ్యము గలుగును.

(బా. వ్యా. కారక. 4)

హేత్వకారము

హేతు+అకారము

హేతువును దెల్పు 'అ' కారము

ఏవ కారార్థము నందు వచ్చు అకారము హేతువును గూడఁ దెల్పును గాన దానిని హేత్వకార మనఁ జనును.

'కొల్వొర' (రు+అ) యేని — కొల్వొకుండుచే కారణమగునేని.

నియ తప (ము+అ) యేని — నియతముగా నుండుచే కారణమగునేని.

(క. సం. వి. I-8, 10)

హేత్వర్థము

హేతు+అర్థము.

(చూ.) హేతువు.

హేతువును జెప్పనట్టి యర్థము ఈ అర్థమునందు 'చేత', 'చే' అను విభక్తులు వచ్చును.

ధనము చేత సుఖము కలుగును.

యోగ్యత చే గౌరవము కలుగును.

(ల. వ్యా. విభక్తి. 88)

హేత్వర్థసంధాయకము

హేతువును దెల్పునట్టి శబ్దము, రెండు వాక్యములను గలుపుచోనది హేత్వర్థ సంధాయక మగును.

అతఁడు బాగుగాఁ జదివెను గానఁ బరీక్షలోఁ గృతార్థుఁడాయెను.

(మ. ప. వ్యా. సంధా. 8)

హేమచంద్రుడు

సుప్రసిద్ధుడగు ప్రాకృత వ్యాకర్త.

తెలుఁగుగూడ నొక ప్రాకృత భేదమని; హేమచంద్ర త్రివిక్రమాదులు ఈ భాషను వ్యాకరించుటలో మార్గము చూపినారని విన్నకోట పెద్దనాదుల యభిప్రాయము.

(కా. మా. IX-8)

హేమాచార్యమతసంధులు

హేమాచార్యుని పేరట వెలసిన సంధులు.

ద్వంద్వ సమానమునందు ఉత్తరపదాదియందు క చ ట త ప లున్నచో నవి నిత్యముగా క్రమముగా గ న డ ద వ లగును.

ఈ సందులను అప్పకవి హేమాచార్య మత సందులని వ్యవహరించుటలోగల యోచిత్యము బోధపడదు.

కసపు గట్టెలు

కాలుసేతులు

నిక్కుడెక్కులు

ఒప్పు దప్పులు

ఊరు వల్లెలు

(అప్ప. V. 168, 169)

హాత్

(హ+ఓత్) హ్రస్వమగు ఒకారము. ప్రాకృత వ్యాకరణమున 'హ' అనునది హ్రస్వమునకు సంజ్ఞ. చూ:- హ. (వై. చం. 145. పు)

హైకావ్

(హ+ఏకావ్) హ్రస్వమైన ఏకాచ్చు. దీనికి పరమందున్న బిందుకము (అర్థ బిందువు) నిత్యముగా పూర్ణబిందువగును. ఉదా:- కొంచు - కొనుచు; కొందును - కొనుదును (వై. చం. సంధి. 88) ఇట కొను ధాతువులోని ఉపధానకారమునకు చు, దులు పరమగునపుడు వికల్పముగా అర్థబిందువు వచ్చినదని గ్రహింపవలెను. (వై. చం. సంధి. 87)

హ్రస్వబిందువు

పూర్ణబిందువునకు దీర్ఘబిందు వనియు, ఖండ బిందువునకు హ్రస్వ బిందు వనియు వ్యవహారము. (తె. వ్యా. వి. పుట. 99)

హ్రస్వము

ఏకమాత్రా కాలికమయిన స్వరము.

అ, ఇ, ఉ, ఋ, ౠ

(వ్య.) దీర్ఘము.

(అ. చం. IV. 124)

హ్రస్వలిపులు

కుఱచలైన వర్ణములు.

అ, ఇ, ఉ, ఋ, ఎ, ఓ లు

(అప్ప. II 10)

హ్రస్వవక్రములు

హ్రస్వములైన వక్రములు (చూ)

వక్రములు | ఎ | ఏ, | ఒ | ఓలు.

|—————|

హస్య వక్రములు.

(వ్య.) దీర్ఘములు ఏ, ఓ

ప్రాకృత నైయాకరణంలో కొందఱ మఠమునందు హ్రస్వప్రకములు లేవు. వీరి యభిమతాను సారము ప్రాకృతమునకు వర్తములు నలువది యగును.

కొండఱ మఠమునందు హ్రస్వపక్రములు గలవు. అట్టిదో ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది రెండగును. చిన్నయసూరి, నలువది వర్ణములను మఠమునకు జెందినవాఁడు.

(డా. వ్యా. సంజ్ఞా. 2)

హాస్యవృత్తికము

హాస్యములై, వ్యస్తముగా నున్నట్టి త్రికము. (చూ.)

అ, ఈ, ఏ—దీర్ఘవ్యస త్రికము

అ ఇ ఎ—హ్రస్వవ్యస త్రికము

ప్రాస్థవ్యస్తములైన త్రికములైనను 'ది', 'వి' పదములకు ద్విత్వము నగును.

అద్ది, అవ్వి; ఇద్ది, ఇవ్వి, ఎద్ది, ఎవ్వి యిత్యాదులు.

(ప్రొ. వ్యా. శబ్ద. 59)

81

మూర్ఛనస్య పార్శ్వీకము (retroflex lateral)

మూర్తిము—స్థానము

ప్రతివేష్టిత జిహ్వగ్రము—కరణము

నాదము

అల్పపాణము

సంస్కృతము నందిది లకారముతో నభిన్నము.

సంస్కృత పదములు విశేషముగా 'ళ' కారోచ్చారణమునే తెలుగునఁ గల్గియున్నవి. 'ల' కారోచ్చారణము అర్థభేదమును గల్గించును.

కళ (art) (నం) - కల (తె) (dream)

మంగళము (సం.) (కుభము)

మంగళము (తె.) (వేపుడుబొచ్చ)

శ²

లకారమునకుఁగల అలఘూచ్ఛారణము. “శ”

ఋహత్వమందు ర, ల, డల కాదేశమగు శకారము.

ఏశులు, పాశులు, త్రాశులు ఇత్యాదులు.

(బా. వ్యా. సంజ్ఞా. 18)